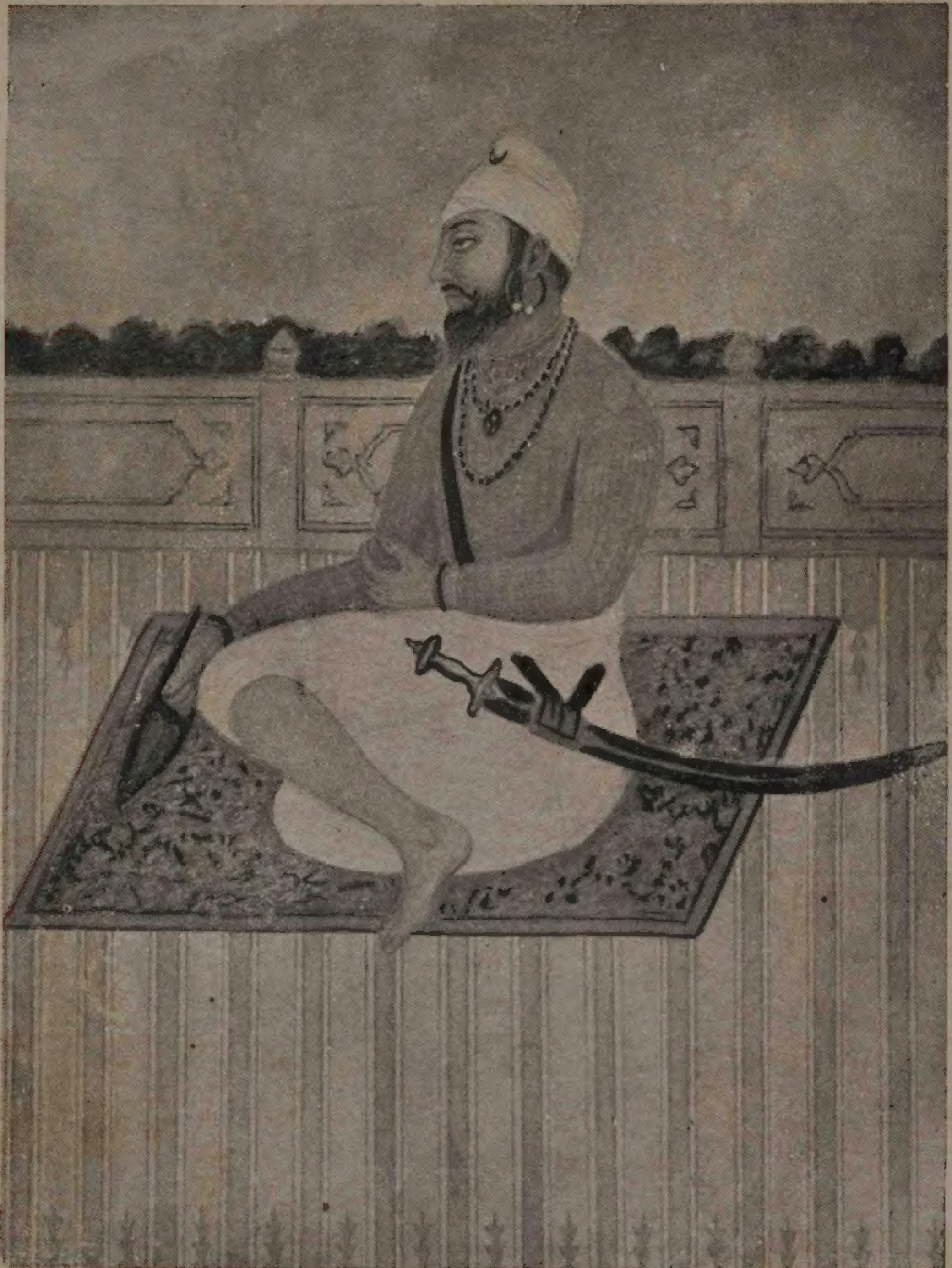

ਭਾਲੀ ਦੁਆਰਾ ਦਸ
16 May 61.

ਸ਼੍ਰੀ ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਸਟੀਕ
ਗਰਬ ਗੰਜਨੀ ਟੀਕਾ

[ਕਵੀ ਜੀ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਰਿਆਸਤੀ ਅਹਿਲਕਾਰ ਦੇ ਸਰੂਪ ਵਾਲੀ ਤਸਵੀਰ]

ਮਹਾਂ ਕਵੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਤ

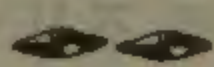
* ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ *

ਮਹਾਂ ਕਵੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਯਾਦਗਾਰ ਕਮੇਟੀ
੧੫੩੦/੧੫, ਸਿੰਘ ਨਿਵਾਸ, ਪਹਾੜ ਗੰਜ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ

ਭਾਰੀ ਦੁਰਗਾ ਦਾਸ

16 May 61.

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਸ੍ਰੀ ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਸਟੀਕ ਗਰਬ ਗੰਜਨੀ ਟੀਕਾ

* ਰਚਿਤ *

ਕਵੀ ਚੂੜਾਮਣਿ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ

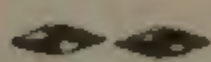
+ ਕਰਤਾ +

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ, ਨਾਮ ਕੋਸ਼,
ਵਾਲਮੀਕੀ ਰਾਮਾਯਣ, ਆਤਮ ਪੁਰਾਣ ਟੀਕਾ ਆਦਿ ।

* ਜਿਸ ਨੂੰ *

ਮਹਾਂ ਕਵੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਯਾਦਗਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਰਜਿਸਟਰਡ)

ਨੇ ਸੁਧਾਈ, ਪਦ ਛੇਦ, ਵਿਰਾਮ ਤੇ ਪ੍ਰਯਾਜ ਆਦਿ ਲਗਵਾਕੇ
ਛਪਵਾਇਆ ।

- ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ -

ਗਿਆਨੀ ਖਸ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਧਾਨ

ਮਹਾਂ ਕਵੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਯਾਦਗਾਰ ਕਮੇਟੀ
੧੫੩੦/੧੫ ਸਿੰਘ ਨਿਵਾਸ, ਪਹਾੜ ਗੰਜ,
ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ।

ਤ੍ਰੈਰੰਗੀ ਤਸਵੀਰ

ਜਮਨਾ ਕਿਨਾਰੇ ਅਪਣੇ ਤਪ ਅਸਥਾਨ ਪਰ ਬੈਠੇ ਮਹਾਂ ਕਵੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਤ੍ਰੈਰੰਗੀ ਤਸਵੀਰ ਜੋ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ, ਇਹ ਸਰਦਾਰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਮ, ਐਸ ਸੀ. (ਆਨਰਜ਼), ਕੌਂਸਲਰ ਮਿਊਨਿਸੀਪਲ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਮਾਲਕ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕੈਮੀਕਲ ਇੰਡਸਟਰੀਜ਼ ਦਿੱਲੀ ਨੇ ਪਰਮ ਕ੍ਰਿਪਾਲਤਾ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਖਰਚ ਪਰ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਕੇ ਤੇ ਛਪਵਾਕੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਯਾਦਗਾਰ ਕਮੇਟੀ ਆਪ ਦੇ ਇਸ ਪਿਆਰ ਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾਲਤਾ ਦੀ ਅਤਯੰਤ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹੈ।

—o—

ਯਾਦਗਾਰੀ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਰਸਤੇ

੦. ਮਹਾਂ ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਪਿੰਡ ਸਰਾਏ ਨੂਰਦੀਨ (ਕਿਲ੍ਹਾ ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ) ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਤੋਂ ਬਬਾਲ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸੜਕ ਪਰ ਪੈਂਦੇ ਚਾਰ ਮੀਲ ਦੀ ਵਿੱਥ ਤੇ ਹੈ। ਬੱਸ, ਰਿਕਸ਼ਾ, ਟਾਂਗਾ ਆਦਿ ਸਵਾਰੀ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ।

੨. ਸ੍ਰੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਟੁਰੀਏ ਤਾਂ ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਮੀਲ ਪਰ ਦੁਬੁਰਜੀ ਦਾ ਆਂਡਾ ਹੈ, ਓਥੋਂ ਪੈਦਲ ਰਸਤਾ ਦੋ ਮੀਲ ਹੈ, ਖਾਰਾ, ਦੂਖ ਨਿਵਾਰਨ, ਠਰੂ ਪਿੰਡ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

—o—

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਮਿਲਣ ਦੇ ਪਤੇ:—

੧. ਗਿਆਨੀ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੧੫੩੦/੧੫, ਸਿੰਘ ਨਿਵਾਸ, ਪਹਾੜ ਗੰਜ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ।
੨. ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਮਹਾਂ ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ, ਨੂਰਦੀ ਸਰਾਂ, ਤਸੀਲ ਤਰਨ ਤਾਰਨ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
੩. ਗਿਆਨੀ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਸੇਵਕ', ਸੇਵਕ ਨਿਵਾਸ, ਤਰਨ ਤਾਰਨ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ)।
੪. ਮੈਨੇਜਰ ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ, ਹਾਲ ਬਾਜ਼ਾਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਬੀਬੀ ਲਾਜਵੰਤ ਕੌਰ ਜੀ ਪ੍ਰਿੰਟਰ ਦੁਆਰਾ ਵਜ਼ੀਰ ਹਿੰਦ ਪ੍ਰੈਸ, ਹਾਲ ਬਾਜ਼ਾਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਛਪਿਆ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਦੁਆਰਾ ਸਿੰਘ ਨਿਵਾਸ, ਪਹਾੜ ਗੰਜ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭੂਮਿਕਾ

ਮਹਾਂ ਕਵੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਕ ਆਨੰਦਘਨ ਨਾਮੀ ਵਿਦਵਾਨ ਸਾਧੂ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਕੁਝ ਟੀਕੇ ਕੀਤੇ। ਉਸ ਦਾ ਕੀਤਾ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਟੀਕਾ ਅਕਸਮਾਤ ਕੈਬਲਪਤੀ ਮਹਾਰਾਜ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਤੇ ਤੱਕਿਆ ਕਿ ਟੀਕਾਕਾਰ ਨੇ ਉਸ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਸ਼ੰਕੇ ਤੇ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਐਸੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਅਤੇ ਸਿਖੀ ਵਿਸ਼ਾਸ ਦੇ ਉਲਟ ਹਨ। ਉਹ ਪੌਖੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਵਾਚਣ ਲਈ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹ ਲੈਣ ਉਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਇ ਪੁੱਛੀ। ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਆਨੰਦ ਘਨ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਮਨ ਆਏ ਅਰਥ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਇਹ ਵਿਦਵਾਨ ਗੁਰੂ ਲਖਸ਼ ਨਹੀਂ ਸਿਧ ਹੁੰਦਾ, ਇਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਬਾਣੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਗਯਾਨੀ ਤੋਂ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾਪਦੇ। ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਇਸ ਟੀਕੇ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ (ਵੇਖੋ ਪੰਨਾ ੩) ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਗਯਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਬਾਣੀ ਜਪੁਜੀ ਦਾ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਟੀਕਾ ਕਰੋ, ਸ਼ੰਕਾਵਾਦੀਆਂ ਦੇ ਜਿੰਨੇ ਸ਼ੰਕੇ ਉਠ ਸਕਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਆਪਣੇ ਬੁਧੀ ਬਲ ਨਾਲ ਕਰੋ ਤੇ ਨਾਲੇ ਤੁਸੀਂ ਕਵੀ ਹੋ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਕਾਵਯ ਅਲੰਕਾਰ ਬੀ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਜਾਓ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹ ਹੁਕਮ ਮੰਨਕੇ ਮੈਂ ਚਾਹਕੇ ਇਹ ਟੀਕਾ ਰਚਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

ਮਹਾਰਾਜ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਦੀ ਫ਼ਰਮਾਇਸ਼ ਉਪਰ ਆਪ ਨੇ ਇਹ ਟੀਕਾ ਰਚਿਆ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਧੂ ਆਨੰਦਘਨ ਦੀਆਂ ਅਯੁਕਤ ਯੁਕਤੀਆਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਤੇ ਸ਼ੰਕਿਆਂ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਥਾਂ ਪਰ ਥਾਂ ਕੀਤਾ, ਆਪਣੇ ਖਿਆਲ ਮੂਜਬ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਦਰੁਸਤ ਅਰਥ ਪ੍ਰਗਟਾਏ। ਅਰਥਾਂ ਪਿਛੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਵਿਚ ਦੇ ਅਲੰਕਾਰ ਨਿਖੇੜ ਨਿਖੇੜ ਕੇ ਦਰਸਾਏ। ਆਪਣੇ ਨਮੂਨੇ ਦਾ ਇਹ ਇਕੋ ਹੀ ਟੀਕਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਵਿਚ ਉਸਦੀਆਂ ਸਾਹਿਤਯਕ ਖੂਬੀਆਂ ਬੀ ਦਰਸਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।

ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਟੀਕੇ ਦਾ ਨਾਮ 'ਗੁਰਬ ਗੰਜਨੀ' ਰਖਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਕੀਹ ਹੈ? ਇਸੇ ਟੀਕੇ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ, ਪੰਨਾ ੧੮੪ ਪਰ, ਆਪ ਨੇ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। 'ਗੁਰਬ ਗੰਜਨੀ' ਪਦ ਦੇ ਅੱਖਰੀ ਅਰਥ ਹਨ: ਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਵਾਲਾ। ਮੁਰਾਦ ਇਸ ਦੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਕੋਈ ਵਿਦਵਾਨ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਆਪਣੇ ਮਨਵਿਚ ਮਾਣ ਕਰੇ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਹੰਕਾਰ ਇਹ ਟੀਕਾ ਦੂਰ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਦੂਸਰੇ ਇਹ ਬੀ: ਕਿ ਹਰ ਕੋਈ ਇਸ ਟੀਕੇ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਆਪਣੇ ਮਾਨ ਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰੇ. ਗ਼ਰੀਬੀ ਤੇ ਨੰਮ੍ਰਤਾ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਕੇ ਮੁਕਤਿ ਮਾਰਗ ਦਾ ਤੁਰਾਉ ਹੋਵੇ।

ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਟੀਕੇ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੀਹਾਂ ਤੇ ਕੀਤੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਰੁਖ਼ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਵੇਦਾਂਤ ਵੱਲ ਹੀ ਹਰ ਸ਼ੈ ਨੂੰ ਖਿੱਚਣ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਚਤੁਰਤਾ ਨੂੰ ਵਿਦਵਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਗੱਲਭਤਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਭਗਤੀ ਭਾਵ ਵਾਲੇ ਸਪਸ਼ਟ ਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਬੀ ਕਈ ਵਾਰ ਵਿਦਵਾਨ ਵੇਦਾਂਤ ਵਿਚ ਹੀ ਢੁਕਾ ਲਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਇਸ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਇਹ ਟੀਕਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਵੇਦਾਂਤ ਨਿਪੁਨ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਚਮਤਕਾਰ ਦਾ ਇਕ ਸੁਹਣਾ ਨਮੂਨਾ ਹੈ ਤੇ ਕਵੀ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕਾਵਯ ਦੇ ਅਲੰਕਾਰ, ਧੁਨਿ, ਲੱਛਣਾ ਬ੍ਰਿਤੀਆਂ ਆਦਿ ਦਰਸਾਉਣ ਕਾਰਨ ਆਪਣੀ ਸਾਹਿਤਯਕ ਮਹੱਤਤਾ ਬੀ ਰਖਦਾ ਹੈ।

ਮਹਾਂ ਕਵੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਜਿਤਨੇ ਗ੍ਰੰਥ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਸਭੇ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਹਨ, ਜੈਸੇ ਕਿ: ਨਾਮ ਕੋਸ਼, ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ, ਵਾਲਮੀਕੀ ਰਾਮਾਯਣ। ਪਰ ਇਹ ਟੀਕਾ ਹੈ ਜੋ ਆਪ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾ ਹੈ; ਯਾ 'ਆਤਮ ਪੁਰਾਣ' ਦਾ ਟੀਕਾ, ਜੋ ਮਿਲ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਸੁਣੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੈਸੀ। ਇਸ ਟੀਕੇ ਦੀ ਬੋਲੀ ਸਾਧੂ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ, ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਵੇਲੇ ਏਹੋ ਬੋਲੀ ਹੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਲਿਖੀ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਤੇ ਕਵੀ ਜੀ ਦਾ ਇਸ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਇਸ ਟੀਕੇ ਲਈ ਵਰਤਣਾ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਸੀ।

ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੇ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਛਾਪੇ ਦਾ ਜਾਮਾ ਨਹੀਂ ਪਹਿਨ ਸਕੀਆਂ। ਗਰਬ ਗੰਜਨੀ ਟੀਕਾ ਇਕ ਵਾਰ ਅੱਗੇ, ਪੰਜਾਹ ਬਰਸ ਹੋਏ, ਛਪਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਅੱਜ ਉਹ ਬੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਰਿਹਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੁੰਮ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਲਭ ਕਰਨ ਲਈ ਯਾਦਗਾਰ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਉੱਦਮ ਚੁੱਕਿਆ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡਾ ਪਹਿਲਾ ਉੱਦਮ 'ਗਰਬ ਗੰਜਨੀ' ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਦਾ, ਭਾਵੇਂ ਕਾਫੀ ਦੇਰ ਤੇ ਤਰੱਦਦ ਪਿਛੋਂ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਆਖਰ ਗੁਰੂ ਮਿਹਰ ਹੋਣ ਸਫਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਅਸੀਂ ਇਹ ਗੁੰਮ ਹੋ ਰਹੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਇਕ ਤੋਂ ਅਨੇਕ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਏ ਹਾਂ।

ਅਗੇ ਇਹ ਟੀਕਾ ਇਕ ਵਾਰ ਸੰ: ੧੯੧੦ ਈ: ਵਿਚ, ਸੰਤ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖਾਲਸਾ ਗਯਾਨੀ ਦੇ ਉੱਦਮ ਨਾਲ ਛਪਿਆ ਸੀ, ਜੋ 'ਗਲੀ ਫਤਹਆਬਾਦੀਆਂ, ਧਰਮਸਾਲਾ ਭਾਈ ਸਵਾਇਆਸਿੰਘ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ' ਵਿਚ ਰਿਹਾਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੈਸੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਲਿਖਤੀ ਪੋਥੀ ਮਿਲੀ, ਮੋਟੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ, ਸਾਦੇ ਜਿਹੇ ਕਾਗਜ਼ ਤੇ, ਇਸੇ ਪੋਥੀ ਦੇ ਆਕਾਰ ਵਿਚ ਛਪਵਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਦਾ ਪਾਠ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੁਧਾਈ ਦਾ ਪ੍ਰੈਸ ਵਲੋਂ ਬਹੁਤਾ ਉੱਦਮ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਕਈ ਅਸੁਧੀਆਂ ਛਪ ਗਈਆਂ ਤੇ ਕਈ ਥਾਈਂ ਤੁਕਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਬੀ ਰਹਿ ਗਏ ਯਾ ਉਲਟ ਪੁਲਟ ਛਪ ਗਏ। ਪਦ ਛੇਦ ਤੇ ਵਿਰਾਮ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸਾਧਾਰਨ ਪਾਠਕ ਦਾ ਇਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨਾ ਤੇ ਸਮਝਣਾ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਫਿਰ ਬੀ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸੰਤ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਉੱਦਮ ਸ਼ਲਾਘਾ ਯੋਗ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਾਹ ਲਗਾਈ ਇਸ ਦੁਰਲਭ ਸ਼ੈ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਾਕੇ ਕਾਇਮ ਰਖਿਆ, ਤੇ ਹੁਣ ਬੀ ਸਾਡੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਛਾਪੀ ਪੋਥੀ ਹੀ ਹੋਈ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸੰਚੇ ਵਿਚੋਂ, ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਡਾਕਟਰ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੀਐਚ.ਡੀ. ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾਲਤਾ ਦੁਆਰਾ ਗਰਬ ਗੰਜਨੀ ਦੀ ਲਿਖਤੀ ਪੋਥੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ, ਸੋਧਿਆ ਹੈ ਤੇ ਛਪਾਈ ਵਿਚ ਪਦਛੇਦ ਕੀਤਾ, ਛੇਵੇਂ ਤੇ ਵਿਰਾਮ ਲਾਏ, ਪੈਰੇ ਵੰਡ ਕੀਤੀ, ਮੂਲ ਪਾਠ ਮੋਟੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਤੇ ਅਰਥ ਆਦਿ ਬ੍ਰੀਕ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਛਾਪੇ, ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਿਖੇੜਿਆ, ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਮੂਲ ਪਾਠ ਤੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਆਏ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਦੇ ਪਾਠ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨਾਲ ਸੋਧੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਤੇ ਬੀ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਲਗਾ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਅਉਖੇ ਪਦਾਂ ਦੇ ਟੁਕਾਂ ਵਿਚ ਅਰਥ ਲਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਬੀ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ

ਸਿਰਲੇਖ ਦਿੱਤੇ ਹਨ । ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਬਹੁਤੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਤਕ ਇਹ ਛਾਪ ਪਹਿਲੀ ਛਾਪ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਸਾਧਾਰਣ ਪਾਠਕ ਦੇ ਵਾਚਣ ਤੇ ਸਮਝਣ ਲਈ ਕੁਝ ਸੌਖੀ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ । ਕਾਵਜ ਦੇ ਅਲੰਕਾਰ, ਦੋਸ਼, ਬਿਤੀਆਂ ਆਦਿ ਦੇ ਜੋ ਲੱਛਣ ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਾਵਜ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਯਾ ਵਾਰਤਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਥਾਂ ਪਰ ਥਾਂ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਬੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਤਾਕਿ ਪਾਠਕ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਣ ।

ਇਸ ਟੀਕੇ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਮੰਗਲ ਦੇ ਛੇਦਾਂ ਵਿਚ ਅੰਕ ੨ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ, ਸੰਤ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਛਾਪੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਇਵੇਂ ਹੀ ਛਾਪਿਆ ਸੀ । ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸੰਚੇ ਦੀ ਲਿਖਤੀ ਪੋਥੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਛੇਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਵਿਦਯਾ ਦੀ ਦੇਵੀ ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਦਾ ਮੰਗਲ ਰੂਪ ਹੈ, ਪਾਠ ਇਹ ਹੈ:-

ਬਰਨ ਬਿਸਦ ਬਪੁ ਬਰਨ ਮੈਂ ਬਰਨੇ ਬਜੰਤ ਬਿਧਾਇ ।

ਬੰਦਉਂ ਬਾਨੀ ਬਾਕ ਬਰ ਬਾਰਦ ਸੀ ਬਰ ਦਾਇ ॥੨॥

ਅਰਥਾਤ-(ਜਿਸ ਦੇ) ਸਰੀਰ ਦਾ ਰੰਗ ਉੱਜਲ ਕਥਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (ਤੇ ਜੋ) ਅੱਖਰਾਂ (ਦਾ ਰੰਗਾਨ ਆਪਣੇ ਸੇਵਕ ਦਾ) ਬਜੰਤ ਵਧਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, (ਤੇ ਜੋ) ਬੰਦਲ ਵਾਂਗ (ਵਰਖਾ ਕਰਕੇ) ਵਾਕ ਵਿਦਯਾ (ਕਾਵਜ) ਦੇ ਵਰਾਂ ਦੀ ਦਾਤੀ ਹੈ, ਮੈਂ (ਉਸ) ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਬਾਣੀ (ਸਰਸ੍ਵਤੀ) ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ।

ਆਪ ਦੇ ਦੋਹਰੇ ਦੀ ਗੋਂਦ ਤੇ ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਅਨੁਪ੍ਰਾਸ ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ ਹਨ ।

ਕਵੀ ਜਨ ਵਾਕ ਵਾਣੀ ਨੂੰ ਆਰਾਧਦੇ ਚਲੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਪੂਜਾ ਆਪਣੇ ਸਾਹਿਤਯਕ ਕਾਰਜ ਦੀ ਨਿਰਵਿਘਨ ਸਮਾਪਤੀ ਲਈ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ । ਇਹ ਮਰਯਾਦਾ ਕਿਥੋਂ ਕਿਥੋਂ ਦੇ ਕਵੀਆਂ ਵਿਚ ਤੇ ਕਦੋਂ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਈ, ਇਸ ਦੀ ਵਾਕਫੀ ਲਈ ਪੜ੍ਹੋ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕੀਤੇ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਟੀਕੇ ਦੀ ਦੂਜੀ ਜਿਲਦ ਦਾ ਪੰਨਾ ੫ ਤੋਂ ੧੫ ਤੱਕ ।

ਅਸੀਂ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਗਿਆਨੀ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਡੀਟਰ 'ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ' ਦੇ ਅਤਿਅੰਤ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਛਾਪਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਅਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਡਾਕਟਰ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿਚੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ, ਡਾਕਟਰ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ, ਹਸਤ ਲਿਖਤ ਨੁਸਖਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਸੋਧ ਕੀਤੀ ਤੇ ਫੇਰ ਥਾਂ ਥਾਂ ਬਿਸਰਾਮ-ਚਿੰਨ੍ਹ ਆਦਿ ਲਗਾ ਅਰ ਪ੍ਰਯਾਜ ਦਰਜ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਫ ਪੜ੍ਹਨ ਤੱਕ ਦੀ ਖੋਚਲ ਵੀ ਆਪਉਠਾਈ ਤੇ ਇਹ ਸਾਰੀ ਸੇਵਾ ਪ੍ਰੇਮ ਲਗਨ ਨਾਲ ਨਿਬਾਹੀ । ਹੁਣ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਜਿਸ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੁਜ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਸਾਰਾ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਹੀ ਫਲ ਹੈ ।

ਦਾਸ-ਗਿਆਨੀ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ

ਦੋ ਸ਼ਬਦ

[ਵੱਲੋਂ- ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਪਦਮ', ਕਲਾ ਮੰਦਰ, ਪਟਿਆਲਾ]

ਉੱਨੀਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਮਹਾਨ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਮਹਾਨ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ, ਉਸ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਦੁਰਲੱਭ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸੀ ਤੇਗ਼ ਦਾ ਧਨੀ-ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਦੂਜਾ ਸੀ ਕਲਮ ਦਾ ਧਨੀ-ਮਹਾਂ ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ। ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਰਾਜ ਤਾਂ ਮਿਟ ਗਿਆ, ਪਰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਸੂਰਜ ਅਸਤ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ। ਮਹਾਨ ਕਵੀ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜੋ ਘਾਲ ਘਾਲੀ, ਉਹ ਬੇਮਿਸਾਲ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਬ੍ਰਿਜਭਾਸ਼ਾ ਜਾਂ ਹਿੰਦੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਮੰਨੀ ਹੋਈ ਸਾਹਿਤਕ ਭਾਸ਼ਾ ਸੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਵੀ ਇਸੇ ਵਿਚ ਰਚਨਾ ਕਰਨੀ ਫ਼ਖਰ ਦੀ ਗੱਲ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਅਜੇਹੀ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਵਲੋਂ ਚਲਾਏ ਜਾਗ੍ਰਤੀ ਅੰਦੋਲਨ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣਾ ਸਮੇਂ ਦੀ ਬੜੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮੰਗ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਹਾਂ ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਬੜੇ ਕਲਾ ਪੂਰਣ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਫਲਤਾ ਸਹਿਤ ਪੂਰਿਆਂ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਜਿਹੇ ਖੁਸ਼ਕ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਕਲਾ ਦੀ ਰੰਗਣ ਨਾਲ ਅਜੇਹਾ ਰਸੀਲਾ ਤੇ ਛਬੀਲਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਹ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਨਾਤੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਇਕ ਮਹਾਨ ਕਾਵਿ ਦੇ ਨਾਤੇ ਵੀ ਵਡਮੁੱਲੀ ਰਚਨਾ ਬਣ ਗਈ।

ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਤੇ ਮਹਾਨ ਕਵੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਹਾਂ ਕਵੀ ਜੀ ਭਾਰਤੀ ਤੱਤ ਗਿਆਨ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਦੇ ਵੀ ਮਹਾਨ ਪੰਡਤ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਥਾਂ ਥਾਂ ਆਪਣੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾਂ ਵਿਚ ਬਾਕੀ ਮਤਾਂ ਨਾਲੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿੱਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦਰਸਾਂਦਿਆਂ ਬੜੀ ਡੂੰਘੀ ਵਿਦਵਤਾ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। 'ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਤੇ 'ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ' ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਜਿਥੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਪੀਰਾਂ, ਫਕੀਰਾਂ, ਸਿੱਧਾਂ, ਜੋਗੀਆਂ, ਪੰਡਤਾਂ, ਮਲਾਣਿਆਂ ਨਾਲ ਧਾਰਮਕ ਸਿੱਧਾਂਤਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਆਈ ਹੈ, ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਂਦਿਆਂ ਆਪਣੀ ਤੀਖਣ ਇਬੇਕ ਬੁੱਧੀ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਸਪਸ਼ਟ ਨਿਰਣਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਪੂਰਬਾਰਧ ਵਿਚ ੪੮-੪੯ ਅਧਿਆਇ ਅੰਦਰ ਕਸ਼ਟ ਯੋਗ ਤੇ ਭਗਤਾਂ। ਯੋਗ ਦਾ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਬੜੀ ਖੂਬੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮਾ ਭਗਤੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦਰਸਾਈ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਹਠ ਯੋਗ ਦੇ ਖੰਡਨ ਦੀ ਵਾਰਤਾ ਅਧਿਆਇ ੬੦ ਤੋਂ ੬੪ ਤਕ ਸਵਿਸਥਾਰ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਉਤਰਾਰਧ ਦੇ ੫੧ਵੇਂ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਈ ਲਹਿਣੇ ਨੂੰ ਸਿਖਿਆ ਦਿਤੀ, ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਵੇਦਾਂਤ ਦੇ ਆਤਮ ਗਿਆਨ ਦਾ ਨਿਚੋੜ ਕੱਢ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਮਿਸਾਲਾਂ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਵੀ ਥਾਂ ਥਾਂ ਦੇਖੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਥੇ ਮਹਾਂ ਕਵੀ ਜੀ ਭਾਰਤੀ ਮਤਾਂ ਦੇ ਪੂਰਣ ਗਿਆਤਾ ਸਨ, ਉਥੇ ਸਾਹਿਤ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਵੀ ਬੜੇ ਉੱਚੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਰਮਾਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਜਪੁਜੀ ਦਾ ਟੀਕਾ 'ਗਰਬ ਗੰਜਨੀ' ਹੈ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ੧੮੨੯ ਈ: ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਭਾਈ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਕੈਂਬਲ-ਪਤੀ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਲਿਖਿਆ। ਇਸ ਟੀਕੇ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਿਥੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਸਿੱਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ

ਦੇ ਪਰਚਲਤ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਤਰੀਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਜਪੁਜੀ ਵਰਗੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਅਲੰਕਾਰਕ ਚਮਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਕੇ ਦਰਸਾਉਣਾ ਵੀ ਆਪ ਦੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦਾ ਹੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਮਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਰ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨ ਕਿਸੇ ਅਲੰਕਾਰਕ ਰੰਗ ਨੂੰ ਤੱਕਿਆ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਦੇ ਲੱਛਣ ਬਿਆਨ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਉਸ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਘਟਾਕੇ ਦਿਖਾਉਣ ਦਾ ਵੀ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਲੇਸ਼ਨ ਆਪਣੀ ਭਾਂਤ ਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪੰਡਤਾਈ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹੈ। ਜਿਸ ਸੰਜਮ ਤੇ ਸਾਦਗੀ ਨਾਲ ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਲੱਛਣ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਉਹ ਵੀ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਦਵਤਾ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਦੋ ਚਾਰ ਨਮੂਨੇ ਇਥੇ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ:-

ਅਲੰਕਾਰ-ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ ਜੋ ਚਿਤ੍ਰਤ ਕਰਹੀ। ਚਮਤਕਾਰ ਛਬਿ ਅਧਿਕੈ ਧਰਿਹੀ।
ਭੂਸ਼ਨ ਜੈਸੇ ਪਹਿਰੇ ਪ੍ਰਾਨੀ। ਤੈਸੇ ਅਲੰਕਾਰ ਮਿਲਿ ਬਾਨੀ।

ਰੂਪਕ-ਉਪਮੇਯਹਿ ਉਪਮਾਨਹਿ ਜੋਉ। ਏਕ ਰੂਪ ਕਰਿ ਬਰਨੈ ਕੋਉ।
ਤਿਹ ਕੋ ਰੂਪਕ ਕਰਹਿ ਉਚਾਰ। ਜੇਨ ਲਖੈ ਭੇਦਾਲੰਕਾਰ।

ਕਾਵਿ ਲਿੰਗ-ਅਰਥ ਸਮਰਥਨ ਜਿਸ ਮੇਂ ਹੋਇ। ਕਾਵਿ ਲਿੰਗ ਕੋ ਲੱਛਣ ਸੋਇ।

ਸਲੇਸ਼-ਇਕ ਪਦ ਕੇ ਬਹੁ ਅਰਥ ਲਖੀਜੈ। ਤਹਿ ਸਲੇਸ਼ ਭੂਸ਼ਨ ਕਹਿ ਦੀਜੈ।

ਯਮਕ-ਇਕ ਪਦ ਬਾਰ ਅਨੇਕ ਜਿ ਆਵੈ। ਅਰਥਹਿ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਪ੍ਰਗਟਾਵੈ।
ਸੋ ਯਮਕਾਲੰਕਾਰ ਬਖਾਨੈ। ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਗੁਣੀ ਪ੍ਰਮਾਨੈ। ਇਤਿਆਦਿ।

ਇਸ ਟੀਕੇ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਾਰੇ ਵੀ ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਟੀਕਾ ਗੱਦ ਵਿਚ ਤੇ ਸੰਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾ ਲਈ ਬ੍ਰਿਜਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕ ਭਾਸ਼ਾ ਸੀ, ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਰਤਿਕ ਰਚਨਾ ਲਈ 'ਸਧੁਕੜੀ' ਜਾਂ 'ਸਾਧੁ ਭਾਸ਼ਾ' ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਨਾ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਚਲਤ ਸੀ। ਅਸਲ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਜਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਸਾਧੂ ਜਾਂ ਪੰਡਤ ਲੋਕ ਇਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਮਹਾਂ ਕਵੀ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਵੀ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪ੍ਰਭੂਤਾ ਅਤੇ ਸਿੱਧਾਂਤਕ ਮਹਾਨਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਸੀ। ਸੋ ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮੇਂ ਦੀ ਮੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਕਵੀ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਸ ਪੰਡਤਾਈ ਵਾਲੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸੁਹਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸੁਚੱਜੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਟੀਕੇ ਵਿਚ ਇਕ ਇਕ ਤੁਕ ਦੇ ਕਈ ਕਈ ਅਰਥ ਵੀ ਦਿਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਲਈ ਗਿਆਨੀ ਤੇ ਹੋਰ ਵਿਦਵਾਨ ਲੋਕ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਿਮਾਗੀ ਤ੍ਰਾਣ ਲਾਉਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਮਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਭਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਆਸ਼ਾ ਇਕੋ ਹੀ ਸੀ।

ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਟੀਕਾ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਸਾਂਭਣ ਯੋਗ ਨਮੂਨਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਆਤਮ ਪੁਰਾਣ' ਵੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਖਰੜਾ ਅਜੇ ਤਕ ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਇਸ ਲਈ 'ਗਰਬ ਗੰਜਨੀ' ਟੀਕੇ ਦੀ ਜਿਥੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਤੇ ਧਾਰਮਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਕੀਤੀ ਚਰਚਾ

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਲੇਖਣੀ ਲਿਖਤ ਜਪੁ ਮੂਲਮੰਤ੍ਰ

੧੬

ਸਾਤਿਨੁਕਰਤਾਤੁਰਤੁਨਿਰ
 ਭਉਨਿਰਦੇਰਤਕਾਲਮੁਰ
 ਤਿਅਜੁਨਿਸੈਭੰਗੁਰਪ੍ਰਸਾ
 ਦਿ॥ ॥ਜਪੁ॥ ॥ ॥

ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ
 ਲਿਖੀ ਗਈ ਪਵਿਤ੍ਰ ਆਦਿ ਬੀੜ, ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ
 ਵਿਰਾਜਮਾਨ ਹੈ, ਵਿਚੋਂ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਰੰਭ ਦਾ ਮੂਲ ਮੰਤ੍ਰ
 ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਕਲਮ ਦਾ
 ਲਿਖਤ (ਟ੍ਰੇਸਿੰਗ)।

ਸਾਡੇ ਲਈ ਅਤੀ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੈ, ਉਥੇ ਇਸ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ-ਵੰਨਗੀ ਵੀ ਘੱਟ
 ਦਿਲਚਸਪੀ ਦੀ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ।

‘ਮਹਾਂ ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਯਾਦਗਾਰ ਕਮੇਟੀ’ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮੁੜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਕੇ ਸਾਡੇ
 ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਇਸ ਪਾਸੇ ਦਿਵਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ
 ਪਰੰਪਰਾ ਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪਰੰਪਰਾ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸਬੰਧ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰ ਸਕੀਏ ਤੇ ਕਵੀਜੀ
 ਦੇ ਜਤਨਾਂ ਤੋਂ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਲਾਭ ਉਠਾ ਸਕੀਏ।

—ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ‘ਪਦਮ’

ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਭਾਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ

ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਮੁੱਖ ਗਿਆਨੀ ਸਨ
ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਮਹਾਂ ਕਵੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ
ਵਿਦਯਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ।

ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਡਾ: ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਹਾਂ ਕਵੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ
ਗੁਰ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਘਾਲ ਨੂੰ ਲਿਸ਼ਕਾਰੇ
ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ
ਮਹਾਂ ਕਵੀ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਕਮੇਟੀ
ਬਣੀ ।

ਕਵੀ ਜੀ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨ

ਸ੍ਰੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਤੋਂ ਝਬਾਲ ਰਾਹੀਂ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ਾਹੀ, ਸੜਕ ਪਰ ਪੈਣੇ ਚਾਰ ਮੀਲ ਦੀ ਵਿੱਥ ਪਰ ਪਿੰਡ 'ਸਰਾਏ ਨੂਰ ਦੀਨ'* (ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਹੁਣ ਕਿਲ੍ਹਾ ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਹੈ) ਵਿਚ ਮਿਤੀ ੭ ਅੱਸੂ (ਵਦੀ ਏਕਾਦਸ਼ੀ) ਸੰਮਤ ੧੮੪੪ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਐਤਵਾਰ ਸਤੰਬਰ ੧੭੮੭ ਈ: ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਸਰਦਾਰ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਖੇ ਪੂਜਯ ਮਾਤਾ 'ਰਜਾਦੀ' (ਰਾਜ ਦੇਵੀ) ਜੀ ਦੀ ਕੁੱਖ ਤੋਂ ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ।

[ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ]

ਸੰਮਤ ੧੮੫੫ ਵਿਚ ਵਿਦਵਾਨ ਪਿਤਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਦਯਾ ਤੇ ਕਾਵਿ-ਕਲਾ ਦੇ ਮਹਾਨ ਪੰਡਤ, ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸੇਵਕ, ਸੂਰਨ ਸੇਵਾ ਦੇ ਇਨਚਾਰਜ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਗਿਆਨੀ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਭੇਜ ਦਿਤਾ, ਜਿਥੋਂ ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥ ਬੋਧ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਹੋਰ ਸਮੂਹ ਗੁਣ ਰੱਜ ਰੱਜ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ। ਸੰਮਤ ੧੮੬੫ ਵਿਚ ਕਵੀ ਜੀ ਕਾਸ਼ੀ ਜੀ ਗਏ, ਜਿਥੇ ਆਪ ਨੇ ਕਾਵਿ-ਕਲਾ ਤੇ ਉੱਚ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਜੋਹਰ ਦਿਖਾ ਕੇ ਪੰਡਤਾਂ ਨੂੰ ਚਕ੍ਰਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਅਨੇਕ ਗੁਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ।

[ਬੁੜੀਏ ਨਿਵਾਸ ਤੇ ਤਪ ਸਾਧਨਾ]

੧੮੭੦ ਵਿਚ ਕਵੀ ਜੀ ਰਿਆਸਤ ਬੁੜੀਏ ਵਿਚ ਰਾਜ-ਕਵੀ ਨੀਯਤ ਹੋਏ, ਜਿਥੇ ਆਪ ਦਾ ਬੜਾ ਮਾਣ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਹੋਇਆ। ਕਵੀ ਜੀ ਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਗੁਰ ਜਸ ਤੇ ਗੁਰ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਲਈ ਆਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪ ਨਾਲ ਦੇ ਪਿੰਡ 'ਦਿਆਲ ਗੜ੍ਹ' ਵਿਖੇ ਜਮਨਾ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੈੜੀ ਪਰ ਸਮਾਧੀ ਲਗਾ ਕੇ ਅਕਾਲ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਬਿਰਤੀ ਜੋੜ ਬੈਠੇ, ਹਰ ਸਮੇਂ ਆਪ ਇਹੋ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦੇ ਸਨ:—

ਹੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ, ਮੈਨੂੰ ਗੁਰ ਜਸ ਤੇ ਗੁਰ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਬਖਸ਼ੋ!

ਇਸ ਤਪ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਪੰਜ ਸਾਲ ਬਿਤਾਏ। ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਘਾਲ ਦਾ

*ਸੰਮਤ ੧੮੦੧ ਬਿ: ਵਿਚ ਇਸੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸੜਕ ਦੇ ਚੌਂਕ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੇ ਨਿਰਭੈਤਾ ਦੱਸਣ ਲਈ ਭਾਈ ਬੋਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਲੋਤਰ ਦੇ ਦਬਦਬੇ ਨਾਲ ਕੱਰ ਉਗਰਾਹੁਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕੁਛ ਸਮੇਂ ਪਿਛੋਂ ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਇਕ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ:—

ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੇ ਸਿੰਘ ਬੋਤਾ, ਹੱਥ ਹੈ ਸੋਟਾ।

ਆਨਾ ਲਾਯਾ ਗੱਡੇ ਨੂੰ ਤੇ ਪੈਸਾ ਲਾਯਾ ਬੋਤਾ।

ਆਖੇ ਭਾਈ ਖਾਨੋ ਨੂੰ ਯੂੰ ਆਖੇ ਸਿੰਘ ਬੋਤਾ।

ਸੂਬੇ ਦੀ ਫੌਜ ਆਈ ਤੇ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਥ ਦਿਖਾਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਏਥੇ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਕਾਇਮ ਹੈ ਤੇ ਹਰ ਸਾਲ ਮੇਲਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਕਿ ਆਪ ਨੂੰ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਸਾਖਯਾਤ ਦਰਸਨ ਹੋਏ ਤੇ ਮਨ ਵਾਂਛਤ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਦਾ ਵਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ।

[ਨਾਮ ਕੋਸ਼ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼]

੧੮੭੫ ਤੋਂ ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਕਲਮ ਚਲਾਉਣੀ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀ । ਪਹਿਲਾਂ ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਨਾਮ ਕੋਸ਼' (ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਵੰਡਾਰ) ਲਿਖਣੀ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀ । ਨਾਲ ਨਾਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਤੇ ਰਚਨਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖੀ । ਸੰਮਤ ੧੮੭੮ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਜਾ ਕੇ 'ਨਾਮ ਕੋਸ਼' ਪੁਸਤਕ ਸਮਾਪਤ ਕੀਤੀ । ਕੱਤਕ ਸ਼ੁਦੀ ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ ਸੰਮਤ ੧੮੮੦ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਮਹਾਂ ਕਾਵਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸੰਪੂਰਨ ਕੀਤਾ । ਇਸੇ ਸੰਮਤ ਵਿਚ ਜਗਾਧਰੀ ਦੀ ਬੀਬੀ ਰਾਮ ਕੌਰ ਜੀ ਨਾਲ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੇ ਬੰਧਨ ਤੋੜਕੇ ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਕਰਾਇਆ* । ਇਸੇ ਸੰਮਤ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪ ਨੂੰ ਪਟਿਆਲਾ ਪਤੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਬੁਲਾ ਲਿਆ । ਏਥੇ ਆਪ ਦਾ ਬੜਾ ਮਾਣ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਹੋਇਆ, ਰਿਹਾਇਸ਼ ਲਈ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹਵੇਲੀ ਮਿਲ ਗਈ, ਛਕਣ ਲਈ ਰਸਦਾਂ ਲੱਗ ਗਈਆਂ ਤੇ ਖਰਚਣ ਲਈ ਰੋਜ਼ੀਨਾ ਮੁਕੱਰਰ ਹੋਗਿਆ ।

[ਕੈਥਲ ਨਿਵਾਸ ਤੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ]

ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਕਦਰਦਾਨ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੈਥਲ ਨੇ ਕਵੀ ਜੀ ਦੀ ਕੀਰਤੀ ਸੁਣਕੇ ਸੰਮਤ ੧੮੮੨ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਬੁਲਾ ਲਿਆ । ਕਵੀ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਕਵੀ ਨਿਯਤ ਕਰਕੇ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਲਈ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਮਹੱਲੇ ਸ਼ੇਰਾਂ ਵਾਲੀ ਨਾਮ ਦੀ ਹਵੇਲੀ, ਤੇ ਸਵਾਰੀ ਲਈ ਹਾਥੀ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ: ਕਵੀ ਸਾਹਿਬ ! ਤੁਹਾਡੇ ਰਹਿਣ ਸਹਿਣ ਤੇ ਗੁਰ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਦੇ ਸਮੂਹ ਖਰਚ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਨਿਸਚਿੰਤ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਵਿਚ ਜੁੱਟ ਜਾਵੋ ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਇਕ ਅਨੰਦ ਘਨ ਸਾਧੂ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੀਤੇ ਟੀਕੇ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਇਹ ਪੋਥੀ 'ਗਰਬ ਗੰਜਨੀ' (ਅਹੰਕਾਰ-ਤੋੜ) ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਜੋ ਆਪ ਦੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਰਿਸ਼ੀ ਬਾਲਮੀਕ ਜੀ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਰਚਨਾ 'ਬਾਲਮੀਕੀ ਰਾਮਾਇਣ' ਦਾ ਬ੍ਰਿਜ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਸੰਮਤ ੧੮੮੦ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਇਆ । ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਸੁਣਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਇਤਨੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ ਕਿ 'ਸੋਰਥਲੀ' ਨਾਮ ਦਾ ਪਿੰਡ ਇਨਾਮ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤਾ । ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਪਰ ਵੇਦਾਂਤ ਮਤ ਪ੍ਰਗਟਾਉ ਪੁਸਤਕ 'ਆਤਮ ਪੁਰਾਣ' ਦੀ ਟੀਕਾ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਪਰ ਇਕ ਸਾਲ ਲੱਗ ਗਿਆ ।

[ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਰਚਨਾ]

ਹੁਣ ਕਵੀ ਜੀ ਬਾਕੀ ਨੇਆਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖ ਕੇ ਦਸਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੀ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ । ਇਸ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਰਾਜਾ

*ਇਸ ਬੀਬੀ ਰਾਮ ਕੌਰ ਜੀ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਅਜੈ ਸਿੰਘ, ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ, ਮਕਸੂਦਨ ਸਿੰਘ, ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਅਨਰੁਧ ਸਿੰਘ ਪੰਜ ਪੁਤ੍ਰ ਤੇ ਬੀਬੀ ਪ੍ਰੇਮ ਕੌਰ, ਮੇਮਨ ਕੌਰ, ਮਾਨ ਕੌਰ ਤਿੰਨ ਪੁਤ੍ਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ।

ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਬੜਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਕੁਛ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਦੀ ਅਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪਾ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਕਵੀ ਜੀ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਬਿਰਤੀ ਜੋੜਕੇ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਜੁੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਐਸੀ ਕਲਾ ਵਰਤਾਈ ਜੋ ਇਕ ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਿਖ ਕਵੀ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਰਾਤ ਬਿਸਰਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਆਇਆ। ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਸਵੇਰੇ ਉਠਕੇ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਗੁਰਸਿਖ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਭਾਲ ਕੀਤਿਆਂ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗਾ, ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਝੋਲਾ ਉਸ ਕਮਰੇ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲਿਆ, ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ ਫੋਲਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲੋੜੀਂਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਮਿਲ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਕੇ ਕਵੀ ਜੀ ਬੜੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ ਤੇ ਲਿਖਿਆ:—

‘ਭਯੋ ਅਚਾਨਕ ਸੰਚਯ ਆਈ। ਸਰਬ ਗੁਰਨ ਕੋ ਜਸ ਸਮੁਦਾਈ।’

ਕਵੀ ਜੀ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਲੋਂ ਅਗੰਮੀ ਸਹਾਇਤਾ ਸਮਝ ਕੇ ਇਸ ਕਾਰਜ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਰਾਤ ਦਿਨ ਇਕ ਕਰਕੇ ਜੁੱਟ ਗਏ। ਜਦ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਤੇ ਥੋੜਾ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕਵੀ ਜੀ ਦੇ ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਏ। ਕਵੀ ਜੀ ਫੇਰ ਚਿੰਤਾ ਵਿਚ ਗ੍ਰਸੇ ਗਏ ਅਰ ਆਪਣੇ ਕਾਰਜ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵਿਚ ਸੰਦੇਹ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਕਈ ਦੋਸਤਾਂ ਮਿੱਤਰਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਰਾਜੇ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ, ਪਰ ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ:—

‘ਅਬ ਐਰ ਕੀ ਆਸ ਨਿਰਾਸ ਭਈ, ਕਲਗੀਧਰ ਬਾਸ ਕੀਓ ਮਨ ਮਾਹੀਂ।’

ਫੇਰ ਆਪਣੀ ਬਿਰਤੀ ਗੁਰ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਜੋੜ ਲਈ ਤੇ ਅਰਦਾਸਾਂ ਵਿਚ ਮਨ ਲਗਾ ਲਿਆ। ਜਦ ਕੁਛ ਸਮਾਂ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਨਤੀਆਂ ਵਿਚ ਬਿਤੀਤ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਫੇਰ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਏ ਤੇ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ:—“ਗੁਰਮੁਖਾ ! ਤੂੰ ਕਲਮ ਚਲਾਈ ਜਾ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸਹਾਈ ਹੋਵੇਗਾ।”

ਕਵੀ ਜੀ ਬਲ ਧਾਰ ਕੇ ਫੇਰ ਇਸ ਮਹਾਨ ਕੰਮ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਵਿਚ ਲਗ ਪਏ। ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੇਵਕ ਪਾਸੋਂ ਆਪਣਾ ਕਾਰਜ ਆਪ ਕਰਾ ਲਿਆ। ਗੁਰ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਇਹ ਮਹਾਨ ਕਾਵਜ ‘ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ’ ਸੰਮਤ ੧੬੦੦ ਦੇ ਮਹੀਨਾ ਸਾਵਣ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਇਆ।

ਉਕਤ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਉਸਤੁਤੀ, ਪ੍ਰਸੰਨ ਵਿਧੀ, ਘਰ ਬਨਾਉਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਆਦਿ ਪੰਜ ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਹੋਰ ਲਿਖੀਆਂ।

[ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਦੀ ਅੰਤਮ ਯਾਤ੍ਰਾ ਤੇ ਕਵੀ ਜੀ ਦਾ ਚਲਾਣਾ]

ਸੰਮਤ ੧੬੦੦ ਦੇ ਮਹੀਨਾ ਅਸ਼ੂ ਵਿਚ ਕਵੀ ਜੀ ਆਪਣੇ ਸਪੁਤ੍ਰ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਾਰੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਆਏ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਦਿਆ ਦਾਤੇ ਦੇ ਸਪੁਤ੍ਰ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ‘ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ ਤੇ ‘ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ’ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਅਰਦਾਸੀਏ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੇਰੀ ਇਹ ਅਰਦਾਸ ਕਰ ਦਿਓ:—

“ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਨਾਲ ਦਾਸ ਜੋ ਇਹ ਤੁੱਛ ਸੇਵਾ ਕਰ ਸਕਿਆ ਹੈ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਦਰਗਾਹੇ ਪਰਵਾਨ ਹੋਵੇ, ਪੰਥ ਮੈਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਬਖਸ਼ੇ ਤੇ ਮੇਰਾ ਸਿਖੀ ਸਿਦਕ ਕੇਸਾਂ

ਸੁਆਸਾਂ ਨਾਲ ਨਿਭੇ ।”

ਅਰਦਾਸੀਏ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕਵੀ ਜੀ ਨੂੰ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਵਲੋਂ ਸਿਰੋਪਾਉ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਰ ਗ੍ਰੰਥ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਪੁਰਦਗੀ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ।

ਕਵੀ ਜੀ ਪਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਕੈਥਲ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ । ਕਵੀ ਜੀ ਦੀ ਉਹ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਆਤਮਾ ਜੋ ਗੁਰ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਸਦਾ ਜੁੜੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ; ਸੰਮਤ ੧੯੦੦ ਕੱਤਕ ਵਦੀ ਏਕਾਦਸ਼ੀ ਨੂੰ (ਦੀਵਾਲੀ ਤੋਂ ਚਾਰ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ) ਸਦਾ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਦ ਵਿਚ ਜਾ ਬਿਰਾਜੀ । ਪਰ ਉਹ ਇਸ ਗਲੋਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਜੋ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਹ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਮੋਹਰ ਦਾ ਸਦਕਾ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਭੇਟਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਰ ਪੰਥ ਨੇ ਸੰਤਾਲ ਲਿਆ ਹੈ ।

[ਕਵੀ ਜੀ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਤੇ ਪੰਥ ਦਾ ਫਰਜ਼]

ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਪਿੰਗਲ ਦੇਲਗ ਪਗ ਸਾਰੇ ਛੰਦ, ਬਹਿਰ, ਅਲੰਕਾਰ ਤੇ ਰਸਾਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਸੁੰਦਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਵਰਤ ਕੇ, ਸ਼ਰਧਾ, ਪ੍ਰੇਮ, ਸਿਦਕ ਤੇ ਭਰੋਸੇ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਮਹਾਂ ਕਾਵਿ ਗ੍ਰੰਥ ਰਚਿਆ ਜੋ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕਾਵਿ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਚੌਦਾਂ ਜਿਲਦਾਂ, ਛੇ ਹਜ਼ਾਰ ਸਫੇ, ਬਾਹਠ ਹਜ਼ਾਰ ਛੰਦ ਤੇ ਸਵਾ ਦੋ ਲੱਖ ਪੰਗਤੀਆਂ ਹਨ । ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਖਰਚ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਇਤਨਾ ਭਾਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਬਗ਼ੈਰ ਕਿਸੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਮੁਆਵਜ਼ੇ ਦੇ ਪੰਥ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਆਪਣੇ ਲਈ ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਸੰਤਾਨ ਲਈ ਰਜਿਸਟਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰਾਇਆ, ਕੋਈ ਦੱਕ ਕਾਪੀ ਰਾਈਟ ਨਹੀਂ ਰਖਿਆ । ਐਸੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਯਾਦ ਤਾਜ਼ਾ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸਾਡਾ ਵੀ ਕੁਛ ਫਰਜ਼ ਹੈ, ਉਹ ਸਿਰਫ ਇਹੋ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੇ ਜਨਮ ਦਿਨ ਜਾਂ ਬਰਸੀ ਪਰ ਸਾਲ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਜੀਵਨ ਕਥਾ ਤੇ ਉਪਕਾਰ ਚੇਤੇ ਕਰੀਏ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਬਣ ਰਹੀ ਯਾਦਗਾਰੀ ਉਸਾਰੀ ਵਾਸਤੇ ਕੁਛ ਮਾਇਆ ਵੇਜ ਕੇ ਕਮਾਈਆਂ ਸਫਲ ਕਰੀਏ ।

—o—

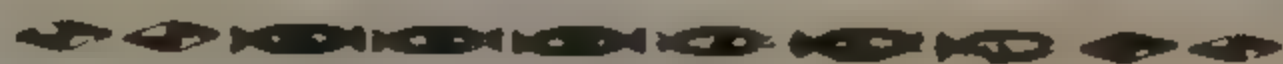
ਮਹਾਰਾਜ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਕੈਥਲ ਇਕ ਪੁਰਾਤਨ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ, ਏਥੇ ਹਨੂਮਾਨ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਪਰ ਪਠਾਣ, ਬਲੋਚ ਤੇ ਸੱਯਦ ਅਦਲ ਬਦਲਕੇ ਰਾਜ ਕਰਦੇ ਰਹੇ; ਅਖੀਰ ਦੋ ਭਰਾ ‘ਭੀਖ ਬਖਸ਼’ ਤੇ ‘ਇਨਾਯਤ ਖਾਂ’ ਇਸ ਦੇ ਹਾਕਮ ਬਣੇ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਇਕ ਅਨਿੰਨ ਸਿਖ ‘ਭਾਈ ਭਗਤੂ’ ਜੀ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਕੇ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਹੋ ਗਏ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਭਾਈ ਦੇਸੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੜੇ ਬਲੀ ਜੋਧੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੰਮਤ ੧੮੨੪ ਬਿ: ਵਿਚ ਕੈਥਲ ਪਰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਅਰ ਭੀਖ ਬਖਸ਼ ਤੇ ਇਨਾਯਤ ਖਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਸਤ ਦੇਕੇ ਸਿਖ ਰਾਜਧਾਨੀ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ । ਚੂੰਕਿ ਇਹ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਵਾਲੀ ਗੱਦੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਫੂਲਕੀਆਂ ਰਿਆਸਤ ਵਾਲੇ ਬੜਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ।

ਮਹਾਰਾਜ ਭਾਈ ਦੇਸੂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੋ ਸਪੁਤ੍ਰ ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਸਨ । ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੋ ਸਪੁਤ੍ਰ ਭਾਈ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਉਦਯ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਏ । ਭਾਈ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਪਿਛੋਂ ਭਾਈ ਉਦਯ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੱਦੀ ਪਰ ਬੈਠੇ, ਇਸ ਵੇਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ੧੨ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਰਾਜ ਕਾਜ ਦੀ ਕਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ

ਯਾਦਗਾਰੀ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਬਣ ਚੁਕੀ ਇਮਾਰਤ

ਮਹਾਂ ਕਵੀ ਜੀ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਤਸਵੀਰ

ਯਾਦਗਾਰ ਦਾ ਨੀਂਹ ਪੱਥਰ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਦਿਨ
 ੫ ਸਤੰਬਰ ੧੯੫੩ ਦਾ ਜਲੂਸ

ਵਿਚਕਾਰ ਸੰਤ ਭੂਰੀ ਵਾਲੇ,
 ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਈਸ ਠਰੂ ਖਜ਼ਾਨਚੀ,
 ਸ: ਮਘਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਗਿਆਨੀ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਤੇ
 ਸੰਤ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ
 ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਯਾਦਗਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੋਢੀ
 ਗੁਰਪੁਰਿਵਾਸੀ ਹੋਲਦਾਰ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਈਸ ਠਰੂ ਖੜੇ ਹਨ।

ਮਾਈ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਜੀ ਨਿਬਾਹੁੰਦੇ ਰਹੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਪੁਤ੍ਰ ਭਾਈ ਉਦਯ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਿਦਯਾ ਦਾ ਚੰਗਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਬੜੇ ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਸਮਝਦਾਰ ਅਰ ਇਲਮੇ ਹੁਨਰ ਦੇ ਚੰਗੇ ਵਾਕਫ਼ ਤੇ ਕਦਰਦਾਨ ਹੋ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਦ ਮਹਾਂ ਕਵੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ ਪਤੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਬੇਨਤੀ ਪੱਤ੍ਰ ਘੱਲਕੇ ਮਹਾਂ ਕਵੀ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਟੁਲਾ ਲਿਆ। ਕੈਥਲ ਵਿਚ ਔਣ ਪਰ ਮਹਾਂ ਕਵੀ ਜੀ ਦਾ ਬੜਾ ਆਦਰ ਸਤਿਕਾਰ ਹੋਇਆ, ਅਸੀਂ ਪਿੱਛੇ ਦੱਸ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਆਪ ਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਲਈ ਇਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹਵੇਲੀ ਤੇ ਸਵਾਰੀ ਲਈ ਹਾਥੀ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਪਾਣੀ ਲਈ ਰਸਦਾਂ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਖਰਚ ਲਈ ਰੋਜ਼ੀਨੇ ਮੁਕਰਰ ਕਰ ਦਿਤੇ, ਅਰ ਕਵੀ ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪ ਦੇ ਸਾਰੇ ਖਰਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਖਸ਼ੀ ਦਾਤ ਵਿਚੋਂ ਪੂਰੇ ਕਰੀ ਜਾਵਾਂਗਾ, ਆਪ ਨਿਸਚਿੰਤ ਹੋਕੇ ਗੁਰ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਦੀ ਕਾਰ ਨਿਬਾਹੀ ਜਾਓ। ਸੋ ਅਸੀਂ ਆਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਗੁਰ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਦੀ ਭਾਰੀ ਸੇਵਾ ਨਿਬਾਹੀ ਹੈ ਇਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਉਤਸਾਹ, ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਤੇ ਉੱਦਮ ਮਹਾਰਾਜ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਹੈ।

—o—

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਡਾਕਟਰ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅਪੀਲ ਤੇ ਯਾਦਗਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ

ਕਵੀ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਡਾਕਟਰ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਵਲਵਲੇ ਭਰੀ ਅਪੀਲ ਜੋ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ (ਤੀਜੀ ਛਾਪ) ਦੇ ਸਫਾ ੧੬੧-੧੬੨ ਪਰ ਦਰਜ ਹੈ, ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:—

ਕਵੀ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਅਨਗਹਿਲੀ

“ਉਹ ਆਦਮੀ ਜਿਸ ਨੇ ਰੱਬ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਅਕਲ ਤੇ ਲਿਆਕਤ ਨਾਲ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਜੋ ਅਪਣੀ ਕੌਮ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ, ਚਾਹੇ ਉਹ ਕੁਛ ਕਮੀਆਂ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਰਖਦੀ ਹੋਵੇ, ਇਕ ਮਹਾਨ ਸੇਵਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਭਾਵ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਮਝ ਮੂਜਬ ਨਿਰੋਲ ਕਰਨ ਦਾ ਤੇ ਗੁੰਮ ਹੋਣੇ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਚਾੜਿਆ, ਤੇ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਸਾਰਾ ਸਾਮਾਨ ਉਹ ਕੱਠਾ ਨਾ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਅਜ ਇੰਨਾ ਕੁਛ ਮਿਲ ਸਕਣਾ ਕਠਨ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਰਬੱਗ ਨਹੀਂ ਲਿਖਦੇ, ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਬਾਬਤ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:—

ਜਹਾਂ ਭੂਲ ਮੁਝ ਤੇ ਕੁਛ ਹੋਈ। ਸੁਨਿ ਪਠਿ ਕਰੈ ਰੋਸ ਨਹਿ ਕੋਈ।

ਕ੍ਰਿਪਾ ਧਾਰਿ ਸੋ ਲੇਹੁ ਬਨਾਏ। ਜਜੋਂ ਸਤਿਗੁਰ ਸਿੱਖਨ ਮਨ ਭਾਏ।

[ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਉਤਰਾਰਧ, ਧਿਆ ੫੭-੧੦੬]

“ਫਿਰ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਇਹ ਕਮਾਲ ਹੈ ਕਿ ਬ੍ਰਿਜ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਚੰਟੀ ਦੇ ਕਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਉਦੇਰਾ ਮੋਢਾ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾ ਸਕਦੇ। ਜਗਤ ਦੇ ਉੱਚੇ ਕਵੀਆਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਰਜਾ ਹੈ। ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਆਪ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਕਵੀ ਬਹੁਤ ਬੜੇ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਇਤਨਾ ਭਾਰੀ ਕੰਮ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਭਲੇ ਪੁਰਖ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਹੀ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਜਨਮ ਦਾ ਸਥਾਨ ਵਿਕ ਗਿਆ, ਉਸਦੇ ਦੂਸਰੇ ਵਸੇਬੇ ਦਾ ਟਿਕਾਣਾ ਬੂੜੀਏ (ਦਿਆਲ ਗੜ੍ਹ) ਵਾਲਾ ਹੁਣ ਆਪਣਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਭੀ ਨਹੀਂ ਦੱਸਦਾ, ਉਸਦੇ ਕੈਥਲ ਰਹਿਣ, ਵੱਸਣ ਤੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀ

ਥਾਂ, ਜਿਥੇ ਬੈਠਕੇ ਇਡਾ ਭਾਰਾ ਗ੍ਰੰਥ ਰਚਿਆ ਗਿਆ, ਵਿਕ ਗਿਆ ਤੇ ਬੋੜੇ ਅਰਸੇ ਨੂੰ ਇਹ ਸੈਨਤ ਹੋ ਸਕਣੀ ਵੀ ਭੁੱਲ ਜਾਏਗੀ ਕਿ ਇਹ ਮਕਾਨ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਦਾ ਸੀ। ਸ਼ੋਕ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਮਹਾਨ ਉਪਕਾਰੀ ਦਾ ਉਸਦੇ ਪਰਵਾਰ ਨੇ, ਉਸਦੇ ਪੰਥ ਨੇ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਾਨ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਰਖਿਆ ਕਿ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਉਸ ਤੇ ਮਾਣ ਕਰਦੇ। ਨਾ ਸਿਖ ਰਾਜਿਆਂ, ਨਾ ਸਿਖ ਸੰਤਾਂ ਮਹੰਤਾਂ, ਡੋਹੇ ਦਾਰਾਂ, ਨਾ ਸਿਖ ਸਭਾ ਸੁਸਾਇਟੀਆਂ ਅਤੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨੇ ਆਪਦੇ ਜਨਮ ਤੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦਗਾਰ ਬਣਾਕੇ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਅਸਲੀ ਨੁਸਖੇ ਲੱਭਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਥਾਈਂ ਸਥਾਪਨ ਕੀਤੇ। ਕਾਮਯਾਬ ਕੌਮਾਂ ਆਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ ਕੌਮਾਂ ਵਿਚ ਜਾਨਾਂ ਭਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਸਿਖ ਆਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰਦੇ ਹਨ, ਤਦੇ ਕੌਮ ਵਿਚੋਂ ਕਾਮਯਾਬੀ ਪਰੇ ਪਰੇ ਹਟਣ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਦਿਖਾਲਦੀ ਰਹਿਦੀ ਹੈ।”

[ਯਾਦਗਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ]

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਉਕਤ ਅਪੀਲ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਕੇ ਕੁਛ ਸੇਵਕ ੧੨ ਜਨਵਰੀ ੧੯੫੩ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਇਕੱਤ੍ਰ ਹੋਏ ਤੇ ‘ਮਹਾਂ ਕਵੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਯਾਦਗਾਰ ਕਮੇਟੀ’ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਮਹਾਂ ਕਵੀ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਸਰਾਏ ਨੂਰਦੀਨ (ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਹੁਣ ਕਿਲ੍ਹਾ ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਹੈ) ਪਹੁੰਚਕੇ ਜਨਮ ਵਾਲਾ ਮਕਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਯਾਦਗਾਰ ਦਾ ਨੀਂਹ-ਪੱਥਰ ਰਖਣ ਦੀ ਤਰੀਕ ਨਿਯਤ ਕਰਕੇ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਛਾਪ ਦਿੱਤਾ।

[ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਲੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਭਰਿਆ ਪੱਤ੍ਰ]

ਯਾਦਗਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਪੁੱਜਣ ਤੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਯਾਦਗਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸੇਵਕ ਗਿਆਨੀ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਗਿਆਨੀ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਇਕ ਚੈੱਕ ਸਮੇਤ ਅੱਗੇ ਲਿਖਿਆ ਪੱਤ੍ਰ ਭੇਜਿਆ:—

ੴ ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹ ॥

ਕਸੈਲੀ

੧੫-੯-੫੩

ਪਿਆਰੇ ਜੀਓ !

ਆਪ ਦਾ ਪੱਤਰ ਤੇ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਪੁੱਜੇ ਹਨ, ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਕਿ ਆਪ ਦੇ ਉੱਦਮ ਨਾਲ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਵੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਕਾਇਮ ਹੋਣ ਦਾ ਪ੍ਰਾਰੰਭਕ ਦਿਨ ਨੀਯਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦਿਨ ਭਾਰੀ ਸਮਾਗਮ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸਫਲਤਾ ਬਖਸ਼ੇ। ਆਪ ਦਾ ਉੱਦਮ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹੇ।

ਸ੍ਰੀ ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਕਾਇਮ ਕਰਨੀ ਜੋ ਪੰਥ ਦੇ ਸਿਰ ਸੀ, ਸੁਕਰ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਰਿਣ ਅਦਾ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਹੈ। ਇਸ ਯਾਦਗਾਰ ਦਾ ਅੱਗੋਂ ਲਈ ਵੀ ਭਾਰੀ ਫਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੌਮ ਵਿਚ ਉਤਸ਼ਾਹ ਭਰੇਗਾ। ਸਿਖ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਲਈ ਸੁਭ ਸਿੱਖਿਆ ਮਿਲੇਗੀ। ਇਸ ਪੱਤ੍ਰ ਨਾਲ ੧੨੫) ਦਾ ਚੈੱਕ ਘੱਲ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਇਹ ਤਿਲ ਫੁਲ ਇਮਾਰਤ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਸਫਲਾ ਲੈਣੇ।

ਆਪ ਦਾ ਹਿਤਕਾਰੀ-ਵੀਰ ਸਿੰਘ

‘ਮਹਾਂ ਕਵੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਯਾਦਗਾਰ ਕਮੇਟੀ’ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਸਮੇਂ
ਟਾਂਕ ਕਸ਼ਤੀ ਬੁੰਗਾ ਸ੍ਰੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਵਿਖੇ ੧੮-੧-੧੯੫੩ ਨੂੰ
ਹੋਈ ਪਹਿਲੀ ਇਕੱਤ੍ਰਤਾ ।

ਪਿਛੇ ਖੜੇ ਸਜਣ ਖੱਬਿਓਂ ਸੱਜੇ ਨੂੰ: ਸ: ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ, ਸ: ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ, ਵੇਦ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ,
ਮਿਸਤ੍ਰੀ ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ, ਜਥੇਦਾਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ, ਸ: ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ, ਸ: ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ,
ਸ: ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ, ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਪੰਛੀ, ਸ: ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ, ਸ: ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ,
ਸ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ, ਸ: ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ, ਜਥੇਦਾਰ ਗੋਕਲ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ
ਗ੍ਰੰਥੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਜਨਮ ਅਸਭਾਨ ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ, ਸ: ਬਾਗ ਸਿੰਘ ।

ਕੁਰਸੀਆਂ ਪਰ: ਸ: ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ, ਸ: ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਵੇਦੀ, ਗਿਆਨੀ ਖੜਾਨ ਸਿੰਘ,
ਸ: ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਫੜਲਾਬਾਦੀ ਪੀਨਾਂਗ ਵਾਲੇ, ਮਾਸਟਰ ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਸ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ
ਪੀਨਾਂਗ ਵਾਲੇ ।

ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠੇ:—ਸ: ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ, ਸ: ਬਾਲ ਸਿੰਘ, ਸ: ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ, ਸ: ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਵਾਈਆ,
ਜਥੇਦਾਰ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ, ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਕਪੂਰ, ਸ: ਬੰਤਾ ਸਿੰਘ ।

‘ਮਹਾਂ ਕਵੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਯਾਦਗਾਰ ਕਮੇਟੀ’ ਦੇ ਸੇਵਕ

੧੧ ਸਤੰਬਰ ੧੯੬੦

ਖੜੇ ਸਜਣ ਖੱਬਿਓਂ ਸੱਜੇ ਨੂੰ:- ਸ: ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਸ: ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਧਾਮੀ, ਸ: ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ, ਸ: ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ (ਉਰਫ ਦਇਆ ਸਿੰਘ), ਸ: ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ, ਸ: ਮੂਲ ਸਿੰਘ ਕੱਲਾ, ਮਿਸਤ੍ਰੀ ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ, ਸ: ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਕਪੂਰ, ਸ: ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ।

ਕੁਰਸੀਆਂ ਪਰ:- ਜਥੇਦਾਰ ਗੋਕਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੀਤ ਸਕੱਤ੍ਰ, ਸ: ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਖਜ਼ਾਨਚੀ, ਸ: ਮੱਘਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਗਿਆਨੀ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਕੈਪਟਨ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ: ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਾਈਆਂ ਸਕੱਤ੍ਰ, ਗਿ: ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤ੍ਰ ।

ਬੈਠੇ ਸਜਣ:- ਸ: ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ, ਸ: ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ, ਸ: ਗੰਗਾ ਸਿੰਘ ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਸੰਪੂਰਨ 'ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ' ਵੀ ਯਾਦਗਾਰੀ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਵਿਚ ਸਥਾਪਣ ਲਈ ਪੁਜ ਚੁਕਾ ਹੈ।

[ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਭਰਿਆ ਲੇਖ]

'ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ' ਦੀ ਤੀਸਰੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ, ਜੋ ਮਈ ੧੯੫੪ ਵਿਚ ਛਪੀ, ਦੀ ਭੂਮਕਾ ਦੇ ਸਫਾ ੨੩ ਪਰ ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:—

“ਅਸੀਂ ਇਕ ਗੱਲ ਪਾਠਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਦੱਸਣੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਵਿਚ, 'ਕਵੀ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਅਨਗਹਿਲੀ' ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਅਸੀਂ ਇਕ ਅਪੀਲ ਛਾਪੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨਯਵਰ ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕੋਈ ਯਾਦਗਾਰ ਨਾ ਕਾਇਮ ਹੋਣ ਤੇ ਸ਼ੋਕ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸਾਡੀ ਉਸ ਅਪੀਲ ਨੇ ਇਕ ਸੱਜਣ* ਜੀ ਦਾ ਦਿਲ ਪ੍ਰੇਰ ਲਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਵੀ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਸਥਾਨ (ਜੋ ਅਸਾਂ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਨੂਰ ਦੀ ਸਰਾਂ ਵਿਚ ਹੈ) ਦਾ ਟਿਕਾਣਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਓਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਉਸਾਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।”

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਭਰਿਆ ਇਕ ਹੋਰ ਨੋਟ ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਤੀਸਰੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਦੇ ਸਫਾ ੮੯ ਪਰ ਦਰਜ ਹੈ, ਜੋ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:—

“ਪਿਛੇ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਦੱਸ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਨੂਰ ਦੀ ਸਰਾਂ ਵਾਲੇ ਇਸ ਟਿਕਾਣੇ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦਾ ਉਦਮ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਗਿਆਨੀ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਓਰੀਐਂਟਲ ਕਾਲਜ ਲਾਹੌਰ ਵਾਲੇ ਇਕ ਯਾਦਗਾਰ ਕਮੇਟੀ ਸਥਾਪਤ ਕਰਕੇ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ੧੯੫੩ ਦੇ ਮੱਧ ਤੋਂ ਇਸ ਸੋਹਣੇ ਉਦਮ ਵਿਚ ਜੁੱਟੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਮਕਾਨ ਦੇ ਕਾਬਜ਼ ਮਾਲਕ ਨੇ ਮਕਾਨ ਮੁਫਤ ਭੇਟਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਕ ਦੋ ਕਮਰੇ ਵੀ ਬਣ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ। ਉਪਰ ਵਾਲੀ ਤਸਵੀਰ ਵਾਲਾ ਮਕਾਨ ਹੁਣ ਵਜੂਦ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਥਾਂ ਨਾਲ ਕੁਛ ਹੋਰ ਥਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਯਾਦਗਾਰ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਖੁਲ੍ਹਾ ਬਨਾਉਣ ਦੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਗਰ ਦਾ ਨਾਮ ਕਿਲ੍ਹਾ ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਰੱਖਣ ਹਿਤ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਗਿਆਨੀ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਲਿਖਾ-ਪੜ੍ਹੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।”

ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਮੇਹਰ ਤੇ ਸਹੈਤਾ

ਮਹਾਂ ਕਵੀ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦਾ ਉਦਮ ਪੰਥ ਦੇ ਸਮੂਹ ਵਿਦਵਾਨਾਂ, ਮੁਖੀਆਂ, ਸੰਤਾਂ, ਮਹੰਤਾਂ, ਗੁਣੀਆਂ, ਗਿਆਨੀਆਂ, ਸਭਾ ਸੁਸਾਇਟੀਆਂ ਦੀ ਤੀਬਰ ਇੱਛਾ ਤੇ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਇਸ ਲਈ ਦੇਸ ਪ੍ਰਦੇਸ ਦੀਆਂ ਸਮੂਹ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਅਪਣੀ ਮੇਹਰ ਦੁਆਰਾ ਸਹਾਇਤਾ ਤੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿੱਤੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਥ ਦੀ ਮੁਖੀ ਜੱਥੇਬੰਦੀ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ੫ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੫੩ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਸੀਨੀਅਰ ਵਾਈਸ ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਸਰਦਾਰ ਸਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚਮਕ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ੫੦੦) ਨਕਦ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਬੀੜ ਭੇਜੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਸਥਾਪਨ ਕੀਤਾ। ਫੇਰ ੨੦ ਸਤੰਬਰ ੧੯੫੩ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਅੱਛਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਦੀਵਾਨ ਸਜਿਆ, ਗੁਰਪੁਰਿ ਵਾਸੀ ਗਿਆਨੀ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅਰਦਾਸਾ

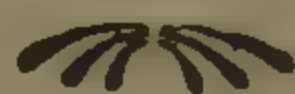
*ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਨਾਮੀ ਗਿਆਨੀ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੈ।

ਸੋਧਿਆ ਤੇ ਸੰਤ ਭੂਰੀ ਵਾਲਿਆਂ ਯਾਦਗਾਰੀ ਸਥਾਨ ਦਾ ਨੀਂਹ ਪੱਥਰ ਰੱਖਿਆ । ੪ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੫੩ ਨੂੰ ਹੋਲਦਾਰ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਈਸ ਠਰੂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਪੁਤ੍ਰ ਸ: ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅਪਣੇ ਸੀਸ ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਬੀੜ ਲਿਆ ਕੇ, ਉਸਰ ਚੁਕੇ ਅਸਥਾਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ । ਮਹਾਂ ਕਵੀ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਵਾਲਾ ਅਸਲ ਮਕਾਨ ਤੇ ਕੁਛ ਹੋਰ ਜ਼ਮੀਨ ਪੁਰਾਣੇ ਕਾਬਜ਼ ਲਾਲਾ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਜੀ ਨੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਦੇਸ ਪ੍ਰਦੇਸ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਦਿਲ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਮਾਇਆ ਦੇ ਗੱਢੇ ਭੇਜੇ, ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਅਸਲ ਦੇ ਤਿੰਨ ਮਰਲੇ ਜ਼ਮੀਨ ਨਾਲ ਹੋਰ ਜ਼ਮੀਨ ਪ੍ਰਪਤ ਕਰਕੇ ਰਲਾਈ ਤੇ ਇਹ ਰਕਬਾ ਵੀਹ ਮਰਲੇ (ਇਕ ਕਨਾਲ) ਕਰ ਲਿਆ। ਹੁਣ ਤਕ ਇਸਥਾਂ ਚਾਰ ਕਮਰੇ ਦੇ ਮਜ਼ਲੇ, ਉਪਰ ਖੰਡੇ ਵਾਲਾ ਤਾਂਬੇ ਦੇ ਕਲਸ ਸਹਿਤ ਉੱਚਾ ਗੁੰਬਜ਼, ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ ਪਲਸਤਰ, ਫਰਸ਼ਾਂ, ਜੋੜੀਆਂ ਸਹਿਤ ਬਿਜਲੀ ਲਗਕੇ ਚਾਰ ਦੀਵਾਰੀ ਸਮੇਤ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ । ਹੁਣ ਪਿਛੇ ਹਾਲ ਤੇ ਕੁਛ ਹੋਰ ਕਮਰੇ ਉਸਰਨੇ ਬਾਕੀ ਹਨ ।

ਇਸ ਨਗਰ ਵਿਚ ਕਵੀ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਦਿਨ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਹਰ ਸਾਲ ਅੱਜ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਸਮਾਗਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਪਰ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਤੇ ਦੂਰ ਦੂਰ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਇਕੱਤ੍ਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਸ੍ਰੀ ਅਖੰਡਪਾਠ ਹੁੰਦੇ, ਦੀਵਾਨ ਸਜਦੇ, ਕੀਰਤਨ, ਕਥਾ, ਵਯਾਖਾਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਚਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਤੁੱਟ ਲੰਗਰ ਵਰਤਦਾ ਹੈ । ਕਵੀ ਜੀ ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਬਰਸੀ ਕੱਤਕ ਵਦੀ ਏਕਾਦਸ਼ੀ (ਦੀਵਾਲੀ ਤੋਂ ਚਾਰ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ) ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਕਮੇਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਲੋਂ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਕਮੇਟੀ ਦਿੱਲੀ ਵਲੋਂ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸ੍ਰੀ ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਮਨਾਈ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਦੀਵਾਨ ਸਜਦੇ ਅਰ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ । ਦਿੱਲੀ, ਜਲੰਧਰ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਰੇਡੀਓ ਪਰ ਬੀ ਕਵੀ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿਤੇ ਗਏ । ਦੇਸ਼ ਭਰ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਉਰਦੂ, ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਦੈਨਿਕ, ਸਪਤਾਹਕ ਅਰ ਮਾਸਕ ਪੱਤ੍ਰਾਂ ਨੇ ਖਾਸ ਨੰਬਰ ਛਾਪੇ ਤੇ ਜੀਵਨ ਚਰਿਤ੍ਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੇ । ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਕ ਮਤੇ ਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਚਲ ਰਹੀ 'ਸਿਖ ਰੈਫਰੈਂਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ' ਦੇ ਹਾਲ ਦਾ ਨਾਂ "ਮਹਾਂ ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਹਾਲ" ਰੱਖਕੇ ਇਕ ਅਟੱਲ ਯਾਦਗਾਰ ਕਾਇਮ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ । ਘੰਟਾ ਘਰ ਵਾਲੇ 'ਸਿਖ ਅਜਾਇਬ ਘਰ' ਵਿਚ ਮਹਾਂ ਕਵੀ ਜੀ ਦੀ ਸੁੰਦਰ ਤਸਵੀਰ ਸਜਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ । ਇਹ ਸਭ ਕੁਛ ਮਹਾਂ ਕਵੀ ਜੀ ਦੀ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਗੁਰ ਭਗਤੀ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਸਦਕਾ ਹੈ । ਅਸੀਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਬੇਨਤੀ ਕਰਾਂਗੇ ਕਿ ਉਹ ਸਾਲ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰ ਜਨਮ ਦਿਨ ਪਰ ਜਾਂ ਗੁਰ ਲੋਕ ਸਿਧਾਰਨ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਕੇ ਅਰ ਕਵੀ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਕੇ ਅਥਵਾ ਯਾਦਗਾਰ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਭੇਜਕੇ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਥ ਵਟਾਕੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ।

੧੫੩੦/੧੫, ਸਿੰਘ ਨਿਵਾਸ }
ਪਹਾੜ ਗੰਜ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ }
ਮਿਤੀ ੧-੫-੧੯੬੧ ਈ: }

ਦਾਸ-ਗਿਆਨੀ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ,
ਮਹਾਂ ਕਵੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਯਾਦਗਾਰਕਮੇਟੀ ।

ਅਲੰਕਾਰ ਲੱਛਣ

ਇਸ ਟੀਕੇ ਵਿਚ ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਤੁਕਾਂ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਪਿਛੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੁਕਾਂ ਵਿਚ ਦੇ ਅਲੰਕਾਰ ਦੱਸੇ ਹਨ ਉਥੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਲੱਛਣ ਬੀ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਜੋ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਵਿਚ ਹਨ। ਕੁਝਕੁ ਥਾਈਂ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਬੀ ਹਨ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਬਿਤੀ ਦਾ ਯਾ ਕਾਵਜ ਦੋਸ਼ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਇਆ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਉਥੇ ਬਿਤੀ ਯਾ ਦੋਸ਼ ਆਦਿ ਦਾ ਲੱਛਣ ਬੀ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸ਼ੁਰੂ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਆਦਿ ਦੇ ਲੱਛਣ ਆਪ ਨੇ ਹਰ ਥਾਵੇਂ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਅੱਗੇ ਜਾਕੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੱਛਣ ਪਿੱਛੇ ਦੇ ਆਏ ਹਨ ਕੁਝ ਕੁਝ ਛੱਡੀ ਗਏ ਹਨ, ਤੇ ਕੁਝਕੁ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ, ਉਹੀ ਲੱਛਣ ਬਾਰ ਬਾਰ ਆਉਣ ਤੇ ਅਸੀਂ ਬੀ ਛੇੜ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਪਰ ਕਿਸੇ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਜੇ ਕਿਸੇ ਥਾਵੇਂ ਅਲੰਕਾਰ ਆਦਿ ਦਾ ਨਾਮ ਆਉਣ ਤੇ ਲੱਛਣ ਉਥੇ ਨਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਲੱਛਣ ਜਾਣਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੋ ਆਵੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਾਭ ਲਈ ਅਸੀਂ ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਆਦਿ ਦੀ ਅੱਖਰ ਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸੂਚੀ ਤੇ ਜਿਥੇ ਉਹ ਆਏ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੰਨੇ ਹੇਠਾਂ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਕਿ ਲੋੜੀਂਦੇ ਅਲੰਕਾਰ ਆਦਿ ਸੰਬੰਧੀ ਵਾਕਫੀ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀ ਸੌਖੀ ਹੋ ਜਾਵੇ।

ਨਾਮ ਅਲੰਕਾਰ	ਪੰਨੇ	ਨਾਮ ਅਲੰਕਾਰ	ਪੰਨੇ
ਉਕਤ ਨਮਿਤਾ ਵਿਸ਼ੇਖੋਕਤ (ਵਾਰਤਕ)	੧੫	ਅੰਨਯੋਕਤਿ	੧੬੨
ਉੱਤਰ	੧੬	ਏਕਾਵਲੀ	੧੬੬
ਉਪਮਾ (ਵਾ:)	੧੮੧	ਸਮ	੯੫, ੧੫੯
ਉਭਯਾਬਿਤ ਦੀਪਕ	੨੨, ੩੦, ੬੪, ੮੦	ਸਮੁਚਯ	੯੧, ੧੧੩, ੧੬੪
ਉੱਲੇਖ	੧੧, ੩੦	ਸਲੇਖ	੧੪੧
ਅਚਿੰਤ ਨਮਿਤਾ ਵਿਸ਼ੇਖੋਕਤ (ਵਾ:)	੧੫	ਸਾਰ	੧੩੭
ਅਧਿਕ	੮੯	ਸਾਵੈਵ ਰੂਪਕ	੧੫੪
ਅਨਗਨ	੪੦, ੫੮	ਸੁਭਾਵੋਕਤਿ	੧੧, ੩੩
ਅਨੁਕਤਿਨਮਿਤਾ ਵਿਸ਼ੇਖੋਕਤ	੧੫, ੩੧, ੧੧੩	ਸੰਸਿਸ਼ਟ	੫੭
ਅਨੁਪ੍ਰਾਸ-ਸੂਤ੍ਰ	੧੦੯	ਸੰਭਾਵਨਾ	੨੪, ੧੭੬
ਅਨੁਪ੍ਰਾਸ-ਛੇਕ	੮੬	ਸੂਤ੍ਰਜਾਨੁਪ੍ਰਾਸ	੧੦੯
ਅਨੁਪ੍ਰਾਸ-ਲਾਟ	੨੫	ਹੇਤ	੩੬, ੪੨, ੬੪, ੬੮
ਅਨੁਪ੍ਰਾਸ-ਵ੍ਰਿਤ੍ਤ	੨੭, ੬੭, ੮੬	ਕਾਕੋਕਤਿ (ਵਾ:)	੪੬, ੫੨
ਅਰਥਾਂਤਰ ਨਯਾਸ	੩੫	ਕਾਰਕ ਦੀਪਕ	੨੭, ੧੦੮, ੧੫੦, ੧੭੬
ਅਲੰਕਾਰ	੧੩	ਕਾਰਨ ਮਾਲਾ	੪੦, ੪੩
ਅਰਥਾਬਿਤ ਦੀਪਕ	੧੧੨	ਕਾਵ੍ਯਲਿੰਗ	੨੦, ੨੫
ਆਬਿਤ ਦੀਪਕ ਤੀਜਾ	੨੨	ਕਾਵ੍ਯਾਰਥਾਪਤਿ (ਵਾ:)	੬੬
ਐਤਿਹਯ	੧੧੫	ਚਿੱਤ	੩੯

ਨਾਮ ਅਲੰਕਾਰ	ਪੰਨੇ	ਨਾਮ ਅਲੰਕਾਰ	ਪੰਨੇ
ਛੇਕਾਨੁਪ੍ਰਾਸ (ਵਾ:)	੮੬	ਵਾਚਯ ਧਰਮ ਲੁਪਤੋਪਮਾ (ਵਾ:)	੧੮੫
ਤੁਲਯ ਯੋਗਤਾ	੬੪, ੯੭	ਵਿਸ਼ੇਖ	੧੧, ੮੭
ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ	੧੦੭, ੧੧੮	ਵਿਸ਼ੇਖੋਕਤਿ	੧੨੬
ਪਰਕਰ	੨੨, ੩੨, ੧੦੮	ਵਿਸ਼ੇਖੋਕਤਿ ਉਕਤਿ ਨਮਿਤਾ	੧੧
ਪ੍ਰਸਿੱਧ	੧੮੩	ਵਿਸ਼ੇਖੋਕਤਿ ਅਚਿੰਤ ਨਮਿਤਾ	੧੫
ਪ੍ਰਸੰਖਯਾ	੧੧, ੨੧, ੧੫੫	ਵਿਸ਼ੇਖੋਕਤਿਅਨੁਕਤਿ ਨਮਿਤਾ	੧੫, ੩੧, ੧੧੩
ਪ੍ਰਹਰਖਨ	੧੪੨	ਵਿਖਮ	੧੭੧
ਪ੍ਰਯਾਯ	੬੬, ੭੬, ੯੫, ੧੦੩	ਵਿਧਿ	੯੯
ਪ੍ਰਯਾਯੋਕਤਿ	੨੪, ੫੭	ਵਿਨੋਕਤਿ	੫੬
ਪ੍ਰੇਮ (ਵਾਰਤਕ)	੪੭	ਵਿਨੋਕਤਿ ਦੂਸਰੀ (ਵਾ:)	੧੩੧
ਪ੍ਰੇਸ਼ੁਤ	੪੬	ਵਿਭਾਵਨਾ	੨੬, ੧੨੬
ਪੁਨਰੁਕਤਿਵਦਾਭਾਸ	੨੦	ਵਿਭਾਵਨਾ ਚੌਥੀ (ਵਾ:)	੭੨
ਬਿਸੇਖ	੧੧, ੮੭	ਵਿਰੋਧ	੧੬੮
ਬਿਕਸ਼ਰ	੧੧੬	ਵ੍ਰਿਤਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ (ਵਾ:)	੨੭, ੬੭, ੮੬
ਬਿਖਮ	੧੭੧	—o— ਬਿਤੀ ਲੱਛਣ	
ਬਿਧਿ	੯੯		
ਬਿਨੋਕਤਿ	੫੬	ਉਪਲਛਣਾ	੬੨
ਬਿਭਾਵਨਾ	੨੬, ੧੨੬	ਸਾਧਯਵਸਾਨਾ	੫੩, ੭੨
ਬਿਰੋਧ	੧੬੮	ਜਹਿਤੀ ਲੱਛਣਾ	੨੫, ੧੨੩
ਬਿਤਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ	੨੭, ੬੭, ੮੬	ਧੁਨਿ (ਵਾ:)	੪੨
ਬੀਪਸਾ (ਵਾ:)	੩੨	ਵਜੰਗ (ਵਾ:)	੪੨
ਭਾਵਕ	੧੨, ੨੮, ੧੪੬	---o--- ਦੋਸ਼ ਲੱਛਣ	
ਮਾਲੋਪਮਾ	੪੫		
ਮੀਲਤ	੬੭, ੧੨੨	ਅਕਾਂਡ ਪ੍ਰਕਥਨ	੧੪
ਯਮਕ	੪੩	ਅਨੁਚਿਤਾਰਥ	੧੭
ਰਸਵਤ	੪੬	ਅਪ੍ਰਸ਼ਟਾਰਥ	੩੩
ਰੂਪਕ	੪੫, ੬੬, ੧੮੧	ਅਭਵਨ ਮਤ	੧੭
ਰੂਪਕਾਤਿਸ਼ਯੋਕਤਿ	੫੩, ੭੨	ਅਵਾਚਕ	੭੭
ਲਲਿਤ (ਵਾ:)	੭੧	ਗਤਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ	੧੩੧
ਲਾਟਾਨੁਪ੍ਰਾਸ	੨੫		

੧ ਓ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

[ਮਹਾਂ ਕਵੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਲਿਖਤ]

ਸ੍ਰੀ ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਗਰਬ ਗੰਜਨੀ ਟੀਕਾ ਲਿਖਸਤੇ

ਸ੍ਰੀ ਪਰਮਾਤਮਾਯ ਨਮਹ ।

[ਮੰਗਲ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ]

ਦੋਹਰਾ ॥ ਸ੍ਰੀ ਅਸਿਧੁਜ ਸੁ ਬਿਲਾਸ ਭੁਜ ਉਤਭੁਜ ਜੰਗਮ ਜੋਇ ॥
ਸਰਬ ਮਈ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਮੋ ਬੰਦਿ ਕਰ ਦੋਇ ॥ ੧* ॥

[ਦਸਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦਾ ਮੰਗਲ]

ਕਬਿਤ ॥ ਬੇਦ ਬੇਦ ਨਿਰਾਕਾਰ ਜਾਂਕੋ ਕਹੈਂ ਬੇਦ ਬਿਨੁ,
ਸੋਉ ਹੈ ਅਕਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਨੰਦ ਮੈ ॥
ਅੰਗਦ, ਅਮਰਦਾਸ, ਰਾਮਦਾਸ, ਅਰਜੁਨ,
ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੁਵਿੰਦ ਭਏ ਸੋਉ ਸੁਖਕੰਦ ਮੈ ॥
ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ, ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਪਰਮ ਜੋਤਿ,
ਤੋਗ ਕੇ ਬਹਾਦੁਰ ਬਿਸ਼ਾਰਦ ਮੁਕੰਦ ਮੈ ॥
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲੋ ਪਦਾਰਥਿੰਦ ਸਭਨ ਕੇ
ਬੰਦੋਂ ਬਿੰਦ ਦੁੰਦ-ਹਰ ਦੁੰਦ ਹਾਬ ਬੰਦ ਮੈ ॥੩॥

[ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਮਹਿਮਾ]

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਤਰਵਾਰ ਕੋ ਬਰਨਨ ।

ਕਬਿਤ ॥ ਨਿਕਸਤ ਮਜਾਨ ਤੈ ਹੀ, ਛਟਾ ਘਨ ਮਜਾਨ ਤੈ ਹੀ,
ਕਾਲ ਜੀਹ ਲਹਿ ਲਹਿ ਹੋਇ ਰਹੀ ਹਲਿ ਹਲਿ ।

੧. ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ, ਜੋ ਆਨੰਦ ਸਰੂਪ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਤੇ ਜੜ ਜੰਗਮ ਸਰਵ ਸਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਸਿਰਜਣ-ਹਾਰ ਹੈ, ਨੂੰ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ ਮੈਂ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ । [ਅਸਿਧੁਜ=ਜਿਸ ਦੇ ਝੰਡੇ ਵਿਚ ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ । ਸੁਬਿਲਾਸ=ਆਨੰਦ ਸਰੂਪ । ਭੁਜ=ਬਾਂਹ । ਸ਼ਕਤੀ । ਉਤਭੁਜ=ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਪਾੜਕੇ ਜੰਮਣ ਵਾਲੇ, ਵੇਲਾਂ ਬਿਛ ਭਾਵ ਜੜ । ਜੰਗਮ=ਦੁਰਨ ਫਿਰਨ ਵਾਲੇ ਜੀਵ] । ੨. ਚਾਰੋਂ ਵੇਦ ਜਿਸ ਨੂੰ ਨਿਰਾਕਾਰ ਤੇ ਬੇਦ ਰਹਿਤ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਓਹੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਆਕਾਰ ਧਾਰਕੇ ਆਨੰਦ ਸਰੂਪ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਹੋਏ । ੩. ਮੇਰੇ ਸੁਖਾਂ ਦੇ ਦਾਤੇ । ੪. ਪਰਮ ਨਿਪੁੰਨ ਮੇਰੇ ਮੁਕਤੀ ਦਾਤਾ । ੫. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਤੱਕ ਸਾਰੇ (ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ) ਦੇ ਚਰਨ ਕਵਲ ਜੋ ਸਾਰੇ ਦੁੰਦਾਂ (ਦੁਖਾਂ) ਦੇ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਜੋੜਕੇ ਮੈਂ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ । ੬. ਬਿਜਲੀ ਜਿਵੇਂ ਬੱਦਲ ਵਿਚੋਂ । ੭. ਕਾਲ ਦੀ ਜੀਭ ਜੋ ਲਹਿਲਹਾ ਰਹੀ ਹੈ । *ਅੱਗੇ ਅੰਕ ੨ ਦਾ ਛੰਦ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ।

(੨)

ਲਾਗੈ ਅਰਿ ਗਰ, ਗੈਰੇ ਧਰ ਪਰਿ ਧਰ ਸਿਰ,
ਧਰਤਿ ਨ ਧੀਰ ਚਾਰੋਂ ਚੱਕ ਪਰੈ ਚਲਿ ਚਲਿ^੧ ।
ਕੌਨ ਰਹੈ ਠਾਂਢੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਣਿੰਦ ਸਿੰਘ ਆਪਿ ਆਗੈ ?
ਜਲ ਥਲ ਉਥਲ ਪਥਲ ਹੋਇ ਥਲਿ ਥਲਿ ।
ਭਾਜੈ ਬਿਨ ਦੇਰ ਨੇਰਿ ਕਰੈਂ ਨ ਸੰਤੋਖੁ ਸਿੰਘ
ਹੋਰਿ ਸਮਸ਼ੇਰ ਸਮ ਸ਼ੇਰ^੨ ਤੇਰੀ ਪਲ ਪਲ ॥੪॥

[ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਦਾ ਸਰੂਪ ਵਰਣਨ]

ਦੋਹਰਾ ॥ ਧਨੁਖ ਪਾਨ^੩, ਉਰ ਗਜਾਨਘਨ, ਕਟ ਸੋਂ ਤੇਗ ਨਿਖੰਗ^੪ ।
ਮੁਕਤਾ ਮਾਲ ਬਿਸਾਲ ਗਰ^੫ ਕਲਗੀ ਸੀਸ ਉਤੰਗ ॥੫॥
ਜਗਮਗਾਤ ਕਲਗੀਨਿ ਕੇ ਜਰੇ ਜਵਾਹਰੁ ਜੋਇ ।
ਜਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਤੇਜ ਨੈ ਤਾਰੇ ਤੋਰਿ ਪਰੋਇ^੬ ॥੬॥

[ਵਿਦਯਾ ਦਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਨਾਮ]

ਸ੍ਰੀ ਮਤਿ ਮੁਰ ਗੁਰ ਭਜਨ ਮੈਂ ਦਯਾ ਧਾਮ ਅਭਿਰਾਮ^੭ ।
ਤਿਨ ਕੇ ਪਗਨ ਪ੍ਰਨਾਮ ਹੈ, ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੁਭ ਨਾਮ ॥੭॥

[ਕੈਥਲ ਰਾਜ ਵੰਸ਼ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਹਾਲ]

ਕਬਿਤ ॥ ਸਿੱਧੂ ਕੁਲ ਤਾਲ ਮੈ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਕਮਲ ਕਲ^੮
ਗੋਤ ਭੁਲਹਰੀਏ ਮੇ ਵੰਹਿ ਉਤਪਤਿ ਕੀ ।
ਸਤਿਗੁਰੁ ਅਰਜੁਨ ਸਿਰਜਤਿ ਸੁਧਾਸਰ
ਜਾਇ ਸੇਵ ਲਾਗਯੋ ਕਰਿ ਲਾਲਸਾ ਸੁ ਗਤਿ ਕੀ^੯ ।
ਰਾਜੀ ਹੈ ਰਜਾਇ ਮੇ ਰਿਝਾਇ ਹਰਖਾਇ ਉਰ
ਪਾਯੋ ਮਨ ਭਾਯੋ ਬਰ ਗਜਾਨਵਾਨ ਮਤਿ ਕੀ ।
ਸਕਲ ਜਗਤ ਮੇ ਬਿਦਤ^{੧੦} ਦਿਨਪ੍ਰਤਿ ਅਤਿ
ਕੀਰਤਿ ਭਗਤਿ ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਭਗਤ ਕੀ ॥੮॥

ਕਬਿਤ ॥ ਤਿਨ ਕੋ ਤਨੁਜ^{੧੧} ਗੌਰਾ ਬੀਰਨਿ ਮੇ ਬੀਰ ਗੌਰਾ
ਤੇਜ ਤੁਰਕਾਨਿ ਤੋਰਾ ਦਲ ਮੋਰਾ ਮਾਰਿਕੈ ।
ਜੰਗ ਮੈ ਨਿਸੰਗ ਬੀਰ ਰੰਗ ਮੇ ਸੁਰੰਗ ਭਯੋ
ਬਹੁ ਕਰਿ ਵਾਰ ਕਰਵਾਰੁ ਕੋ ਪ੍ਰਹਾਰਿਕੈ^{੧੨} ।

੧. ਭਾਜਤ । ੨. ਸ਼ੇਰ ਵਰਗੀ (ਭਜਾਨਕ) ਤੇਰੀ ਤਲਵਾਰ ਵੇਖਕੇ । ੩. ਹੱਥ ਵਿਚ ਧਨੁਖ ।
੪. ਲੱਕ ਨਾਲ ਤੇਗ ਤੇ ਭੱਥਾ । ੫. ਮੋਤੀਆਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਮਾਲਾ ਗਲੇ ਵਿਚ । ੬. ਮਾਨੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ
ਤੇਜ ਨੇ (ਆਕਾਸ਼ ਦੇ) ਤਾਰੇ ਹੀ ਤੋੜਕੇ ਪੁਰੋਤੇ ਹੋਏ ਹਨ । ੭. ਭਜਨ ਸਰੂਪ, ਦਇਆ ਦੇ ਪੁੰਜ ਤੇ ਪਰਮ
ਸੁੰਦਰ । ੮. ਸੁਹਣਾ ਕੰਵਲ ਫੁਲ । ੯. ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਚਾਹ ਨਾਲ । ੧੦. ਪ੍ਰਗਟ । ੧੧. ਪੁਤ੍ਰ ।
੧੨. ਤਲਵਾਰ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਬੜੇ ਵਾਰ ਕੀਤੇ । [ਕਰਵਾਰੁ=ਤਲਵਾਰ]

ਪੋਰਖ^੧ ਸੰਭਾਰਿਕੈ ਸੰਘਾਰਿਕੈ ਸਮੂਹ ਸੁਤੁ
ਹੋਯੋ ਰਖਵਾਰ ਸੰਗਿ ਗੁਰ ਪਰਵਾਰ ਕੈ ।
ਤਾਂਕੋ ਸੁਤ ਦਯਾਲਦਾਸ ਜਗ ਮੈ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਨ
ਪ੍ਰੇਮ ਰਸ ਭੀਨ ਸਦਾ ਅਗਮ ਅਪਾਰ ਕੈ ॥੯॥

ਦੋਹਰਾ ॥ ਤਿਨ ਕੋ ਸੁਤ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਤਤਵੇਤਾਰ^੨ ਮਤਿ ਧੀਰ ।
ਤਿਨ ਤੇ ਦੇਸੁ ਸਿੰਘ ਭੇ ਦੇਸ਼ ਪਤੀ ਬਰ ਬੀਰ ॥੧੦॥
ਸਾਠ ਸਉਗੰਨ ਸੰਗ ਲੈ ਕਪਿਥਲ^੩ ਲੀਨ ਛੁਗਾਇ ।
ਤਹਾਂ ਪਠਾਨ ਜਿ ਪੰਚ ਸੈ ਹਤਿ ਕਰਿ ਦਏ ਭਜਾਇ ॥੧੧॥
ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਤਿਨ ਕੋ ਤਨੁਜ ਮਤਿ ਅਪਾਰ ਗੁਨਵੰਤ ।
ਸਭ ਦੇਸ਼ਨਿ ਮੈ ਬਿਦਤ ਬਹੁ ਕੁਲਦੀਪਕ ਜਸਵੰਤ ॥੧੨॥

ਕਬਿਤ ॥ ਤਾਂਕੋ ਸੁਤ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਜੈਸੇ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਭਯੋ
ਰਿਦੇ ਕੋ ਮ੍ਰਿਦੁਲ ਧੀਰ ਧਾਰਿਬੈ ਕੋ ਧਰ ਸੇਖ ।
ਗੁਨ ਗ੍ਰਹ, ਗੁਨ ਗਾਹ, ਗੁਨ ਗ੍ਰਿਹ, ਗੁਨ ਗੌਰ,
ਗੁਰੂ ਗਿਰਾ ਗੋਯ ਗਤਿ ਗਮਜ ਗਾਰ ਗਿਰ ਸੇਖ ।
ਦਸੇ ਦਿਸ਼ ਦੌਰੈ ਜਸੁ ਦਾਨ ਦੈਬੈ ਦਿਨ ਦਿਨ
ਦਾਰਿਦ ਦੁਰਦ ਦਰਿਬੈ ਕੋ ਸ਼ੇਰ ਦਰਸੇ ।
ਬਾਲ ਬੈਸ ਬਪੁ ਮੇ ਬਿਲੋਕਿ ਲੋਕ ਬਿਸਮਤਿ
ਬ੍ਰਿਧਨਿ ਸੀ ਬੁੱਧਿ, ਮੁਖ ਬਾਰਿਜ ਸਦਰਸੇ^੪ ॥੧੩॥

[ਟੀਕਾ ਰਚਨ ਦੀ ਵਿਥਯਾ]

ਚੌਪਈ ॥ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਬਡ ਭੂਪ ਬਹਾਦੁਰ । ਕਵਿ ਬੁਲਾਇ ਰਾਖਯੋ ਢਿਗ ਸਾਦਰ ।
ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਬਾਨੀ । ਸਰਬ ਸ਼ਿਰੋਮਨਿ ਜਪੁਜੀ ਜਾਨੀ ॥੧੪॥
ਅਰਬ ਗੰਭੀਰ ਮਹਾਨ ਮਹਾਨੇ । ਅਸ ਲਖਿ ਕਵਿ ਸੋਂ ਬਚਨ ਬਖਾਨੇ:
‘ਅਲੰਕਾਰ ਯੁਤ’^੫ ਟੀਕਾ ਰਚੀਏ । ਨਿਰਨੈ ਅਰਬ ਧਰਹੁ ਮਤਿ ਖਚੀਏ ॥੧੫॥
ਹੋਤ ਅਸ਼ੰਕਾ^੬ ਯਾ ਮਹਿ ਜੇਤੀ । ਬੁਧਿ ਬਲ ਕਰਹੁ ਹਰਹੁ ਅਬ ਤੇਤੀ ।
ਸੁਨਿ ਕਰਿ ਬਚਨ ਨਿਪਤਿਕੋ ਨੀਕਾ।ਕਵਿ ਨੇ ਰੁਚਿਕ^੭ ਰਚਯੋ ਜਪੁ ਟੀਕਾ॥੧੬॥

ਦੋਹਰਾ ॥ ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਕੇ ਅਰਬ ਪਰਿ ਪਰਬਰਤੋ^੮ ਹਿਤ ਸਾਬ ।
ਕਥੋਂ ਤਥਾ ਹੈ ਜਥਾ ਮਤਿ, ਬਿਘਨ ਮਬਹਿੰ^੯ ਗੁਰ ਨਾਬ॥੧੭॥

੧. ਬਲ । ੨. ਗਜਾਨਵਾਨ । ੩. ਕੈਥਲ । ੪. ਧਰਤੀ ਸਮਾਨ ਧੀਰਜ ਧਾਰਨ ਵਾਲੇ ।
੫. ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰਹਕ, ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਜਾਣੂ, ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਘਰ, ਗੁਣਾਂ ਪਰ ਗੌਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਬਾਣੀ ਦੇ
(ਐਸੇ) ਗਜਾਤਾਂ (ਜੈਸੇ) ਪਰਬਤ ਕੰਦਰਾ ਵਿਚ ਜਾਣ ਵਾਲ (ਨੂੰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਉਚਾਣਾਂ ਨਿਵਾਣਾ ਦੀ ਵਾਕਫ਼ੀ
ਹੁੰਦੀ ਹੈ) । ੬. ਗਰੀਬੀ ਰੂਪ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਦਲਣ ਲਈ । ੭. ਕਵਲ ਵਰਗਾ ਮੁਖੜਾ । ੮. ਕਾਵਜ ਦੇ
ਫੂਝਣਾਂ ਵਾਲਾ । ੯. ਸ਼ੰਕੇ, ਇਤਹਾਜ਼ । ੧੦. ਚਾਹਕੇ । ੧੧. ਲਗਦਾ ਹਾਂ, ਰੁਝਦਾ ਹਾਂ । ੧੨. ਦੂਰ ਕਰਨ ।

ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਮਾਨਿਕ ਸਰਸ ਉਰ ਧਾਰੇ ਦੁਤਿ ਪਾਇ ।
 ਜਿਨ ਕੇ ਸਬਦ ਸੁ ਸਿੰਧ ਮੈ ਅਰਥ ਸੁਧਾ ਦਰਸਾਇ ॥੧੮॥
 ਜਹਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੰਸੇ ਸਨੇ ਹਨਿਹੋਂ ਉੱਤਰ ਲੇਖ ।
 ਦੂਖਨ ਦੇਉਂ ਦਿਖਾਇਕੈ ਭੂਖਨ ਹੂੰ ਸੁ ਬਿਸੇਖ ॥੧੯॥
 ਗੁਰ ਸ਼ਰਧਾ ਉਰ ਉਰ ਜੇ ਸੁਨਤ ਸਪੂਰਨ ਹੋਇੰ ।
 ਬਹੁਰ ਨ ਸੰਸੇ ਸੋਚਹੀਂ ਪਠਹਿੰ ਗੁਨਹਿੰ ਇਹ ਜੋਇ ॥੨੦॥
 ਬਜੰਗ ਲੱਛਨਾਂ ਬਹੁਰ ਧੁਨਿ^੧ ਨੀਕੇ ਦੇਉਂ ਦਿਖਾਇ ।
 ਅਲੰਕਾਰ ਸਭ ਤੁਕਨਿ ਕੇ ਲਿਖਹੋਂ ਪਰਖਿ ਬਨਾਇ ॥੨੧॥
 ਏਕ ਦੋਇ ਤੈ ਚਾਰ ਤੇ ਫੁਰੈਂ ਅਰਥ ਮਤਿ ਜੋਇ ।
 ਜੇ ਸਿਖਜਨ ਤੇ ਸ੍ਰੁਤ^੨ ਸੁਨੇ ਸਰਬ ਲਿਖੋਂ ਮੈਂ ਸੋਇ ॥੨੨॥
 ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਬਾਨੀ ਕੇ ਬਿਖੈ ਕਾਵਜ ਰੀਤਿ ਸਭਿ ਆਹਿ ।
 ਕਿਨਹੁੰ ਪ੍ਰਗਟ ਨਾ ਕਰੀ ਜਗ ਅਸ ਪਿਖਿ ਮਮ ਭਈ ਚਾਹਿ ॥੨੩॥
 ਧਰਨੀ ਹੀਰਨਿ ਕੀ ਸਰਸ ਗੁਰਬਾਨੀ ਮਤਿ ਮੋਲ^੩ ।
 ਖਨਵਾਰੀਜਯੋਂ ਖੋਜਿ ਕੈ ਅਰਥ ਦਿਖਾਉਂ ਅਮੋਲ ॥੨੪॥

[ਜਪੁਜੀ ਮਹਿਮਾ ਤੇ ਮਹਾਤਮ]

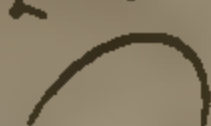
ਦੋਹਰਾ ॥ ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਮਹਿਮਾ ਮਹਾਂ ਬਰਨਿ ਸਕੈ ਕਹੁ ਕੋਨ ।
 ਮਨ ਬਾਂਛਤ ਫਲ-ਦਾਇਨੀ ਚਤੁਰ ਪਦਾਰਥ ਭੋਨ ॥੨੫॥
 ਰਿਧਿ ਸਿਧਿ ਨਵ ਨਿਧਿ ਜੇ ਸਭ ਬਿਧਿ ਕੀ ਦਾਤਾਰੁ ॥
 ਨਮਸਕਾਰ ਕਰ ਜੋਰਿ ਕਰਿ ਧਰ ਪਰ ਸਿਰ ਕਹੁ ਧਾਰਿ ॥੨੬॥
 ਜਿਸ ਤੇ ਚਾਹਤ ਮੁਕਤਿ ਕੋ ਸੁਰ ਗਨ ਹੈ ਗੁਰ ਸਿਖਜ ।
 ਸ੍ਰੀ ਜਪੁ ਸਦਾ ਜਿ ਸੇਵਹੀਂ ਧੰਨ ਸਿ ਨਰ ਜਗ ਦਿਖਜ ॥੨੭॥
 ਬਿਧਿ ਪ੍ਰਪੰਚ ਮੈ ਜੇਅ ਹੈਂ ਉਚ ਨੀਚ ਸੁਰ ਪ੍ਰੇਤ^੪ ।
 ਜਪ ਸੇਵਕੁ ਕੇ ਬਿਘਨ ਕੇ ਕਰਿ ਨ ਸਕੈਂ ਕਛੁ ਹੇਤ ॥੨੮॥
 ਇਸ ਤੇ ਉਪਰ ਔਰੁ ਨਹਿੰ ਸਭ ਮੰਤ੍ਰਨਿ ਸਿਰਮੌਰ ।
 ਜਪੁ ਸੇਵਕੁ ਦੈ ਲੋਕ ਮੈਂ ਸਨਮਾਨਤ ਸਭ ਠੌਰ ॥੨੯॥
 ਪਠਨਿ ਸੁਨਨਿ ਫਲੁ ਜਾਹਿ ਕੋ ਸਭ ਤੇ ਉਚ ਮਹਾਨ ।
 ਇਸ ਕੇ ਸਮ ਨਹਿੰ ਔਰ ਮੈਂ ਖੋਜਿਯ ਸਰਬ ਜਹਾਨ ॥੩੦॥
 ਨਰਨਿ ਉਧਾਰਨਿ ਕਾਰਨੇ ਕਲਿ ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਬੀਨ ।
 ਹਾਨ ਅਰਜਾਨਹਿ ਗਜਾਨ ਦਾ^੫ ਮਹਾਂ ਮੰਤ੍ਰ ਯਹ ਕੀਨ ॥੩੧॥

੧. ਕਾਵਜ ਕਲਾ ਦੇ ਭੂਸ਼ਨ ਬਿਭੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਆਦਿ । ੨. ਕੰਨੀਂ । ੩. ਅਮੁਲ ਗੁਰਬਾਨੀ ਹੀਰਿਆਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਸਮਾਨ ਹੈ । ੪. ਵਿਧਾਤਾ ਦੇ ਰਚੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਜਿੰਨੇ ਬੀ ਉੱਚੇ ਨੀਵੇਂ ਦੇਉਤੇ ਜਾ ਪ੍ਰੇਤ ਹਨ । ੫. ਭਾਵ ਜਪੁ ਪੜਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵਿਘਨ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦੇ । ੬. ਗਿਆਨ ਦਾ ਦਾਤਾ ।

(੫)

ਬਿਰੁ ਮਨ, ਰੋਕਿ ਰਿਖੀਕ ਕੋ^੧ ਨਿਤਪ੍ਰਤਿ ਜਪੁਜੀ ਜਾਪ !
ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੁਇ ਮਹਾਂ ਪਦ ਹਰਿ ਕਰਿ ਤੀਨਹੁ ਤਾਪ॥੩੨॥
ਨਾਮ ਧਰਜੇ ਗੁਰਸਿਖਜ ਨਿਜ, ਜਪੁਜੀ ਕੰਠ ਨ ਕੀਨ।
ਤੰਦੁਲ ਬਿਨ ਤੁਖ ਕਾਜ ਕਿਹ, ਨਿਸ਼ਫਲ ਇਸ ਬਿਧਿ ਚੀਨ^੨ ॥੩੩॥
ਅਬ ਆਗੈ ਪਰਗਟ ਕਰੈ ਅਰਥ ਗਿਆਨ ਕੇ ਧਾਮ।
ਨਿਸਚੇ ਕਰਿ ਪਤਿ ਜੇ ਸੁਨਹਿ ਮਨ ਪਾਵਹਿ ਬਿਸ੍ਵਾਸ ॥੩੪॥

ੴ

ਟੀਕਾ—ਏਕ ਜੋ ਮਾਯਾਸਬਲ^੩ ਪੁਰਖ ਹੈ ਸੋ ‘ਓਅੰ’ ਉਚਾਰਨ ਕਰਤ ਭਯੋ।
ਤਿਸ ਓਅੰ ਕੇ ਕਹਿਨ ਤੇ ਸਰਬ ਜੋ ਜਗਤ ਬਿਸਥਾਰ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਭਯੋ। ਪ੍ਰਸ਼ਨ—ਬੇਦ
ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਪੁਰਾਨ, ਇਨ ਕੇ ਬਿਖੈ ਇਕਾਂਗ^੪ ਨਹੀਂ ਲਿਖਤ ਹੈਂ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਓਅੰ ਕੇ
ਆਦਿ ਇਕਾਂਗ ਲਿਖਯੋ, ਯੇਹ ਕੌਨ ਕਾਰਨ ? ਉੱਤਰ—ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਜੀ ਜੋ
ਸਰਬੱਗਜ ਹੈਂ, ਆਪਨੀ ਬਾਨੀ ਮੇਂ ਸਰਬ ਬੇਦ ਕੀ ਸ਼੍ਰੀ ਕੋ ਹੀ ਅਰਥ ਰਾਖਯੋ।
ਪੁਰਬ ਜੋ ਵੇਦ ਹੈਂ ਸੋ ਭੀ ਤਿਨ ਕੋ ਹੀ ਮਤ ਹੁਤੋ। ਅਬ ਕਲਿਜੁਗ ਕੋ ਸਮਾ ਦੇਖਕਰਿ,
ਮੰਦ ਬੁਧੀ ਲੋਕਨ ਕੀ ਜਾਨ ਕਰਿ ਤਿਸ ਬੇਦ ਕੋ ਹੀ ਅਬ ਦੇਸ਼ ਭਾਖਾ ਮੇਂ ਬਨਾਇ
ਸਿਖਯਨ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੀਓ। ਧਰਮ ਕੀ ਸਥਿਰਤਾ ਕੇ ਹਿਤ ਜਗਤ ਕੇ ਉਧਾਰਬੇ
ਹਿਤ ਜੋ ਸ਼੍ਰੀ ‘ਏਕ ਓਅੰਕਾਰ’ ਮੇਂ ਰਾਖੀ ਹੈ, ਸੋਈ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਜਬਾ ਸ਼੍ਰੀ:—
‘ਏਕੋਹੀ ਬੋਹੁ ਸ਼੍ਰੀਮ:।’ ਜਬ ਮਾਯਾਸਵਲ ਬ੍ਰਹਮ ਭਯੋ, ਤਬ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ
ਰੂਪ ਪ੍ਰਗਟਯੋ। ‘ਏਕੋਹੀ’ = ਏਕ ਜੋ ਮੈਂ ਸੋ ਬਹੁ ਹੋਵੇਂ। ਇਸ ਕਹਿਨ ਤੇ
ਬਿਸਤਾਰ ਕੋ ਜਗਤ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤ ਭਯੋ। ‘ਏਕੋਹੀ’, ਇਸ ਕਹਿਨ ਤੇ ਪ੍ਰਿਥਮ
ਇਹ ਭੀ ਕਹਿਨਾ ਨਹੀ ਬਨਤ ਹੁਤੋ। ‘ਏਕੋਹੀ’ ਇਨ ਅਖਰਨ ਤੇ
‘ਏਕ ਓਅੰਕਾਰ’ ‘ੴ’ ਬਨਯੋ ਸੋ ਕਹਿਤ ਹੈਂ। ‘ਏਕੋਹੀ’, ‘ਏਕੋ’ ਕੇ ਕਕਾਰ ਤੇ ਉਕਾਰ
ਨਿਕਾਸਯੋ। ‘ਹੀ’ ਕੇ ਬੀਚ ਤੇ ਅਕਾਰ ਸ੍ਰੁਤ ਅਰ ਮਕਾਰ ਕੀ ਜੋ ਬਾਨੀ ਬਿੰਦੀ, ਸੋ ਦੋਊ
ਨਿਕਾਸੇ, ਤੀਨ ਅਖਰ ਹੋਤ ਭਯੋ: ਉਕਾਰ, ਅਕਾਰ, ਮਕਾਰ। ਤੀਨੋਂ ਅੱਛਰੋਂ ਤੇ ‘ਓਅੰ’
ਬਨਯੋ। ਸੋ ‘ਇਕ ਓਅੰਕਾਰ’ ਅਰਥ ਭਯੋ। ਯਾਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬੇਦ ਕੀ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਖੀ ਹੈ।
ਨਹੀ ਤੋ ਬੇਦ ਭੀ ਤਿਨਕੇ ਹੀ ਸ਼੍ਰੀ ਰੂਪ ਬੇ। ਤਿਨੋਂ ਸੋ ਬਿਰੁਧ ਜੋ ਕਹਿਤੇ ਬਾਨੀ,
ਤੋ ਅਪਨੇ ਮਤ ਮੇਂ ਬਿਰੋਧ ਪਰਤੋ। ਯਾਤੇ ਸੋਈ ਬਾਨੀ ਮੇ ਕਹਯੋ ਹੈ ਜੋ ਪੁਰਬ ਬੇਦ ਮੇ
ਆਪਿ ਬਰਨਨ ਕਰਯੋ ਹੈ। ਸਰਬ ਜੋ ਜਗਤ ਓਅੰਕਾਰ ਮਾਤ੍ਰ ਹੈ। ਸਭ ਹੀ ਜਗਤ
ਓਅੰਕਾਰ ਕੋ ਵਾਚਯ^੫ ਹੈ। ਓਅੰਕਾਰ ਇਸ ਕੋ ਵਾਚਕ^੬ ਹੈ, ਅਰ ਇਹ ਜੋ ਓਅੰਕਾਰ

੧. ਇੰਦ੍ਰਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਕੇ। ੨. ਜਿਵੇਂ ਚਾਵਲ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਤੋਹ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਨਹੀਂ, ਤਿਵੇਂ ਨਿਸ਼ਫਲ
ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਣ। ੩. ਮਾਇਆ ਦੇ ਬਲ ਸਹਿਤ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ। ੪. ਏਕਾ, ੧। ੫. ਸ਼ਬਦ
ਸੰਕੇਤ ਦੁਆਰਾ ਜਿਸ ਦਾ ਬੋਧ ਹੋਵੇ। ੬. ਦੱਸਣ ਵਾਲਾ, ਸੂਚਕ, ਬੋਧਕ।

ਨਾਮ ਹੈ, ਅਰੁ ਜਗਤ ਨਾਮੀ ਹੈ। ਯਾਂਤੇ ਜਗਤ ਓਅੰਕਾਰ ਰੂਪ ਹੀ ਹੈ। ਨਾਮ ਅਰੁ ਨਾਮੀ ਅਗਿਆਨ ਕਰਕੇ ਦੋਇ ਰੂਪ ਹੋਇ ਕਰਿ ਫੁਟਤੇ ਹੈਂ, ਗਿਆਨ ਭਏ ਤੇ ਨਾਮ ਨਾਮੀ ਏਕ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈਂ। ਤੀਨ ਅਖਸਰ ਕਹੀਏ, ਮਾਤ੍ਰਾ ਕਹੀਏ, ਤੀਨ ਪਦ ਕਹੀਏ, ਚੌਥੇ ਨਾਦ ਹੈ। ਅਕਾਰ ਧਿਸ਼ਟਾਨ^੧ ਜੀਵ ਕੋ ਜੋ ਵਿਸ਼ਵ^੨ ਹੈ, ਈਸ਼ਰ ਕੋ ਜੋ ਵੈਸ਼ਵਾਨਰ^੩, ਤਿਸ ਕੋ ਧਿਸ਼ਟਾਨ ਹੈ। ਜਾਗ੍ਰਤ ਕੋ ਅਭਿਮਾਨੀ ਉਕਾਰ ਜੋ ਹੈ, ਤੈਜਸ ਜੀਵ ਕੋ ਹਿਰੰਨਗਰਭ^੪ ਈਸ਼ਰ ਕੋ ਧਿਸ਼ਟਾਨ ਹੈ, ਸੁਪਨ ਕੋ ਭੋਗਤਾ ਹੈ। ਮਕਾਰ ਪ੍ਰਾਗ ਜੀਵ ਕੋ ਅਬਯਾਕ੍ਰਿਤ^੫ ਈਸ਼ਰ ਕੋ, ਇਨ ਕੋ ਧਿਸ਼ਟਾਨ ਹੈ। ਸੁਖੋਪਤਿ ਕੋ ਭੋਗਤਾ ਹੈ। ਚੌਥੇ ਜੋ ਨਾਦ ਹੈ ਸੋ ਤੁਰੀਆ ਹੈ। ਅਰਧ ਮਾਤ੍ਰਾ ਰੂਪ ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ ਤਿਸਹੀ ਤੇ ਮਾਯਾ ਬਿਖੇ ਫੁਰਨੋ ਭਯੋ ਹੈ, ਤਾਂਤੇ ਸਭ ਮਾਯਾ ਹੀ ਰੂਪ ਹੈ; ਦ੍ਵੈਤ ਪਰਪੰਚੁ ਸਭ। ਤਾਂਤੇ ਏਹ ਜੋ ਮਾਯਾ ਰੂਪ ਰਚਨਾ ਹੈ ਸੋ ਪਰਮ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਰੂਪ ਹੋ ਕਰਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤੀ ਹੈ। ਹੋਰੁ ਦ੍ਵੈਤ ਭਿੰਨ ਕੁਛ ਵਸਤੂ ਨਹੀਂ। ਇਤਨੇ ਕਹਿਨ ਕਰ ਇਹ ਸਿਧ ਭਯਾ: ਜੋ ਓਅੰਕਾਰ ਹੀ ਅਕਾਰ, ਉਕਾਰ, ਮਕਾਰ, ਅਰਧ ਮਾਤ੍ਰਾ ਰੂਪ ਹੈ; ਸੋਈ ਇਹ ਪਰਪੰਚੁ^੬ ਹੈ। ਓਅੰਕਾਰ ਤੇ ਭਿੰਨ ਹੋਰੁ ਕੁਛ ਵਸਤੂ ਪਰਪੰਚੁ ਨਹੀਂ ਪਾਈਤਾ; ਜੈਸੇ ਜਲ ਤੇ ਭਿੰਨ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਕਾ ਰੂਪ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਪਾਈਤਾ। ਫੁਰਨੇ ਤੇ ਬਿਨਾ ਵਾਉ ਕੋ ਰੂਪ ਹੋਰ ਕੁਛ ਨਹੀਂ। ਸ੍ਵਾਮਤਾ^੭ ਤੇ ਬਿਨਾ ਕੱਜਲ ਕੋ ਰੂਪ ਹੋਰ ਨਾਹੀ। ਓਅੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੋ ਨਾਮ ਸੁਭਾਵਕੁ ਹੈ। ਜੈਸੇ ਸੂਰਜ ਕੋ ਨਾਮ ਉਸਨ^੮ ਸੁਭਾਵਕੁ ਹੈ। ਤਾਂਤੇ ਓਅੰਕਾਰ ਕੀ ਉਪਾਸਨਾ ਮੁਖਯ ਹੈ। ਹੋਰ ਉਪਾਸਨੋਂ ਕਰਿ ਪਰਮਪਰਾ ਕਰ ਬ੍ਰਹਮ ਕੀ ਉਪਾਸਨਾ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਓਅੰਕਾਰ ਕੀ ਉਪਾਸਨਾ ਸਾਖਯਾਤ ਬ੍ਰਹਮ ਕੀ ਉਪਾਸਨਾ ਹੈ; ਤਾਂਤੇ ਸਭਨਿ ਮੇਂ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਓਅੰਕਾਰ ਹੀ ਹੈ। ਸੋ ਓਅੰਕਾਰ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਹੈ।

ਏਕ ਸ਼ਬਦ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ, ਏਕ ਪਰਮ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ। ਜੋ ਕਿਛੁ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਸ਼੍ਵਨਾਦਿਕੋਂ^੯ ਮੇਂ ਹੈ ਸੋ ਸਭ ਸ਼ਬਦ ਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਅੰਤਰਗਤਿ ਹੈ। ਜੋ ਪਰਮ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈਂ ਸੋ ਮਨ ਬਾਨੀ ਤੇ ਪਰੇ ਹੈ। ਇਸੀ ਹੋਤ ਤੇ ਸਭਨ ਕੋ ਆਦਿ ਓਅੰਕਾਰ ਲਿਖਯਤਿ ਹੈ। ਜਿਸੁ ਮੰਤ੍ਰ ਕੇ ਆਦਿ ਓਅੰਕਾਰ ਹੋਤਾ ਹੈ ਸੋ ਮੰਤ੍ਰ ਭੀ ਓਅੰਕਾਰ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ। ਸਰਬ ਉਪ-ਨਿਖਦੋਂ ਮੇਂ, ਅਰ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੋਂ ਮੇਂ, ਪੁਰਾਨੋਂ ਮੇਂ, ਓਅੰਕਾਰ ਕੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕੋ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ ਕਰਯੋ ਹੈ।

ਸਪਤ ਮਤ ਜੋ ਸੰਪੂਰਨ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਸਪਤੋਂ ਨੇ ਨੌ ਨੌ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੋ ਬਰਨਨ ਕਰਯੋ ਹੈ। ਇਸ ਤੇ ਭੇਦ ਤੇਸਨ ਓਅੰਕਾਰ ਕੇ ਹੋਤ ਹੈ। ਸੋ ਓਅੰਕਾਰ ਸਗੁਣ ਸਬੂਲ ਰੂਪ ਭੀ ਹੈ। ਜੋਈ ਜੋ ਸਪਤ ਮਤ ਹੈਂ ਤਿਨਕੋ ਭੀ ਸੰਖੇਪ ਕਰਿ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਬਿਸਥਾਰ ਜੇ ਕਰੀਏ

੧. 'ਅ' ਆਸਰਾ ਰੂਪ ਹੈ। ੨. ਸੰਸਾਰ। ੩. ਈਸ਼ਰ, ਪਰਮਾਤਮਾ। ਚੇਤਨ। ੪. ਓਹ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਈ ਅੰਡ ਜਿਸ ਤੋਂ ਬ੍ਰਹਮਾ ਤੇ ਸਾਰੀ ਸਿਸ਼ਟੀ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਕਵੀ ਜੀ ਇਥੇ ਵੇਦਾਂਤ ਦੇ ਪਦ ਪਦਾਰਥ ਦੇਕੇ ਆਪਣੀ ਉਕਤੀ ਯੁਕਤੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਦਿਖਾ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਇਕ ਇਕ ਅੱਖਰ ਨੂੰ ਜੀਵ ਈਸ਼ਰ ਦੇ ਭੇਦਾਂ ਦਾ ਵਾਚਕ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹਨ। ੫. ਅਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ, ਗੁਪਤ। ੬. ਸੰਸਾਰ। ੭. ਕਾਲਖ। ੮. ਗਰਮੀ। ਨਿੱਘ। ੯. ਦੇਖਣ ਸੁਣਨ ਵਿਚ ਹੈ।

ਤੋ ਬਹੁਤ ਅਧਿਕ ਗ੍ਰੰਥ ਬਧਤ ਹੈ। ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਿੱਧਾਂਤ ਹਿਰੰਨਗਰਭੋਂ ਕਾ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਕਾ ਕਹਿਆ ਹੋਆ; ਓਅੰਕਾਰ ਕੇ ਨਵਰੂਪ ਹੈਂ:-ਤ੍ਰਿਮਾਤ੍ਰਾ ਰੂਪ, ਤ੍ਰਿਵ੍ਰਹਮ ਰੂਪ, ਤ੍ਰਿਅਖਰ ਰੂਪ। ਪਤੰਜਲੀਓਂ ਕਾ ਮਤ ਭੀ ਐਸੇ ਹੈ, ਕਪਲ ਮੁਨਿ ਜੀ, ਸਾਂਖ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਕੇ ਕਰਤਾ, ਸੋ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਤ੍ਰਿਗੁਣਾਨ ਰੂਪ, ਤ੍ਰਿਗੁਨ ਰੂਪ, ਤ੍ਰਿਕਾਰਨ ਰੂਪ। ਤੀਸਰੇ ਅਪਾਤ੍ਮਨਿ ਐਸੇ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਤ੍ਰਿਮੁਖ ਰੂਪ, ਤ੍ਰਿਦੇਵਤਾ ਰੂਪ, ਤ੍ਰਿਪ੍ਰਯੋਜਨ ਰੂਪ। ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਕੋ ਮਤ ਭੀ ਐਸੇ ਹੈ। ਚੌਥੇ ਸਨਤ ਕੁਮਾਰੋਂ ਕੇ ਮਤ ਕਾ ਸਿੱਧਾਂਤ ਓਅੰਕਾਰ ਕੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕੋ ਐਸੇ ਹੈ:-ਤ੍ਰਿਕਾਲ ਰੂਪ, ਤ੍ਰਿਲੋਕ ਰੂਪ, ਤ੍ਰਿਸੰਗਤਾ ਰੂਪ। ਪੰਚਮੇ ਬ੍ਰਹਮਨਿਸ਼ਟੋਂ ਕੇ ਮਤ ਕਾ ਸਿੱਧਾਂਤ ਏਹ:-ਤ੍ਰਿਸਥਾਨ ਰੂਪ, ਤ੍ਰਿਪਦ ਰੂਪ, ਤ੍ਰਿਪ੍ਰਗਤਾ ਰੂਪ। ਖਸ਼ਟਮੇ ਸ਼ਿਵ ਕੋ ਸਿੱਧਾਂਤ, ਸੋ ਕਹਿਤ ਹੈਂ:-ਤ੍ਰੈਵਿਸ਼ਵਾ ਰੂਪ, ਤ੍ਰੈਭੋਗ ਰੂਪ, ਤ੍ਰੈਭੋਗਤਾ ਰੂਪ। ਸਪਤਮੇ ਬੈਸ਼ਨਵ ਕੋ ਮਤ, ਪੰਚਰਾਤ੍ਰ ਨਾਰਦ ਕੋ ਸਿੱਧਾਂਤ ਐਸੇ:-ਤ੍ਰਿਆਤਮਾ ਰੂਪ, ਤ੍ਰਿਸੁਭਾਵ ਰੂਪ, ਤ੍ਰਿਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ। ਸਪਤ ਵਾਰ ਨੌ ਕੇ ਕਰਨ ਕਰਿ ਤੇਹਟ ਰੂਪ ਓਅੰਕਾਰ ਸਗੁਨ ਸਬੂਲ ਕੇ ਹੋਤ ਹੈਂ। ਚੌਥਠਵੇਂ ਰੂਪ ਸੂਖਮ ਨਿਰਗੁਨ ਨਿਹਕਲਹਾ^੧ ਹੈ। ਇਤਨੇ ਕਹਨ ਸੋ ਸਿੱਧ ਕਿਆ ਭਯਾ? ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਭੀ ਆਪੋ ਆਪਨੇ ਅਨੁਭਵ ਕਰਿ ਔਰ ਔਰ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਬਰਨਨ ਕੀਯੋ ਹੈ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਓਅੰਕਾਰ ਕੋ ਭੀ ਆਪੋ ਆਪਨੇ ਅਨੁਭਵ ਅਨੁਸਾਰ ਅਨੇਕ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਬਰਨਤ ਹੈਂ। ਜੈਸੇ ਸਰਬ ਕੋ ਪਰਾ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ ਤੈਸੇ ਓਅੰਕਾਰ ਭੀ ਸਰਬ ਕੋ ਪਰਾ ਹੈ। ਔਰ ਓਅੰਕਾਰ ਕੇ ਦਸ ਨਾਮ ਹੈਂ, ਸੋ ਸਰਬ ਹੀ ਸਾਰਥਕ ਹੈਂ, ਸੋ ਭੀ ਲਿਖਤ ਹੈਂ:-ਓਅੰਕਾਰ, ਪ੍ਰਣਵ, ਸਰਬ ਬ੍ਰਹਮਾਪੀ, ਅਨੰਤ, ਤਾਟ, ਸੁਕਲ, ਵੈਦ੍ਯੁਤ, ਹੰਸ, ਤੁਰਿਯ, ਬ੍ਰਹਮ; ਇਹ ਦਸ ਨਾਮ ਹੈਂ। ਸਰਬ ਨਾਮੋਂ ਕੇ ਅਰਥ ਕਰੀਏ ਤੋ ਭੀ ਗ੍ਰੰਥ ਬਧਤ ਹੈ। ਤਾਂਤੇ ਏਕ ਜੋ ਓਅੰਕਾਰ ਨਾਮ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਹੀ ਅਰਥ ਕਰਤੇ ਹੈਂ। ਓਅੰਕਾਰ ਕੋ ਜਬ ਉਚਾਰ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤਬ ਚਰਨੋਂ ਤੇ ਲੇਕਰ ਮਸਤਕ ਪ੍ਰਯੰਤ ਸਭ ਸਰੀਰ ਕੋ ਉਚਾਰ ਕਰ ਦੇਤ ਹੈ, ਤਿਸ ਕਰਿਕੈ ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ ਓਅੰਕਾਰ ਹੈ। ਓਅੰਕਾਰ ਕੇ ਕਹਿਨੇ ਕਰਿ ਪ੍ਰਾਨ ਉਰਧ^੨ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੇ ਹੈਂ, ਯਾਤੇ ਓਅੰਕਾਰ ਨਾਮ ਹੈ। ਓਅੰਕਾਰ ਕੇ ਉਚਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਾਨ ਦਸਵੇਂ ਦੁਆਰ ਕੋ ਭੀ ਪਹੁੰਚਤ ਹੈਂ, ਇਸਤੇ ਭੀ ਓਅੰਕਾਰ ਨਾਮ ਹੈ। ਅਰੁ ਓਅੰਕਾਰ ਦੋ ਅੱਖਰੋਂ ਕਰ ਸਿੱਧ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾ ਅਰਥ: ਪਾਲਨ ਔ ਰਖਯਾ ਹੈ। ਜੋ ਇਸ ਕਾ ਭਜਨ ਕਰਨਹਾਰਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੀ ਇਹ ਪਾਲਨ ਔ ਰਖਯਾ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਪਾਲਨ ਔ ਰਖਯਾ ਕਹੀਏ ਜੋਗ ਔ ਖੇਮ, ਸੋ ਇਹ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਜੋ ਪਦਾਰਥ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਯਾ ਤਿਸਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਰ ਦੇਨੀ, ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ ਜੋਗ ਹੈ। ਜੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੈ ਤਿਸ ਕੀ ਰਖਯਾ ਕਰਨੀ ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ ਖੇਮ ਹੈ। ਜੋ ਇਸ ਕਾ ਉਪਾਸਕ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਜੋ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਤਿਸ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਰ ਦੇਨੀ, ਜੋ ਪਦਾਰਥੁ ਤਿਸ ਕੋ ਬਾਂਛਤ^੩ ਹੋਇ, ਅਰੁ ਜੋ ਪਾਸ ਪਦਾਰਥ ਹੈ ਤਿਸ ਕੀ ਪਾਲਨਾ ਕਰਨੀ। ਅਰਥ ਯੇਹ: ਜੋ ਸਕਾਮੀ ਹੈ ਉਸ ਕੋ ਸੰਸਾਰ ਕੇ ਪਦਾਰਥੋਂ ਸਾਥ, ਜੋ ਜਗ੍ਯਾਸੀ ਹੈ ਤਿਸ ਕੀ ਗ੍ਯਾਨ ਭੂਮਿਕਾ ਦੁਆਰਾ, ਜੋ

੧. ਕਲਹ ਕਲੇਸ਼ ਰਹਿਤ। ਸਭ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਕਸ਼ਟਾਂ ਤੋਂ ਉੱਚਾ। ੨. ਉੱਪਰ ਨੂੰ। ੩. ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੋਵੇ।

ਗਿਆਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤਿ, ਤਿਸ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਰ ਦੇਤ ਹੈ, ਅਰੁ ਜੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੈ ਤਿਸ ਕੀ ਕਾਮਾਦਿਕਾਂ ਤੇ ਰਖਯਾ ਕਰਤਾ ਹੈ; ਯਾਤੇ ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ ਓਅੰਕਾਰ ਹੈ। ਓਅੰਕਾਰ ਕੋ ਔਰ ਭੀ ਅਰਥ ਹੈ:—ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰਨਾ। ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਾ ਏਹ ਅਰਥ ਹੈ: ਜੋ ਇਸ ਕਾ ਭਜਨ ਕਰਨੇਹਾਰੇ ਹੈਂ ਤਿਨਕਾ ਬਚਨ ਕਹਿਆ ਹੋਆ ਸਰਬ ਦੇਵਤਾ ਵਰ ਸ੍ਵਾਪ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰ ਲੇਤੇ ਹੈਂ। ਉਨ ਕੀ ਆਗਯਾ ਫੇਰਤੇ ਨਹੀਂ। ਓਅੰਕਾਰ ਕੋ ਅਰਥ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਭੀ ਹੈ। ਜੋ ਓਅੰਕਾਰ ਕੋ ਉਚਾਟਨ ਕਰਤ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਅਪਨਾ, ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਸਰੂਪ ਹੈ, ਸੋ ਕਰ ਲੇਤ ਹੈ। ਏਕ ਹੀ ਜੋ ਓਅੰਕਾਰ ਨਾਮ ਹੈ ਇਤਨੇ ਤਿਸ ਕੇ ਹੀ ਅਰਥ ਭਏ। ਅਗਾਰੀ ਔਰ ਜੋ ਨਾਮ ਹੈਂ ਰਹੇ ਨੌਂ, ਤਿਨ ਕੋ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਕਰਤੇ; ਕਿਉਂ ਜੋ ਗ੍ਰੰਥ ਬਢਬੇ ਕੇ ਕਾਰਨ ਤੇ। ਪੂਰਬ ਜੋ ਤ੍ਰੇਹਨ ਰੂਪ ਸਪਤ ਮਤ ਕੇ ਕਹੇ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕਾ ਭੀ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਬਿਸਤਾਰ ਸੋਂ ਕਹਯੋ ਇਸੀ ਹੇਤੁ ਤੇ।

ਜਾਗਵਲਕ^੧ ਜੀ ਜੋ ਹੈਂ ਸੋ ਓਅੰਕਾਰ ਕੋ ਅਮਾਤ੍ਰਾ ਰੂਪ ਜਾਨ ਕਰ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰੀ ਹੈ। ਕੇਈਕ ਅਰਥ ਮਾਤ੍ਰਾ ਰੂਪ ਕਰ ਸੇਵਤੇ ਹੈ। ਕੇਈਕ ਇਸ ਕੋ ਏਕ ਮਾਤ੍ਰਾ ਜਾਨ ਕਰ, ਕੇਈ ਦੋ ਮਾਤ੍ਰਾ ਰੂਪ ਕਰ, ਕੇਈ ਤੀਨ ਮਾਤ੍ਰਾ ਕਰਕੇ, ਕੇਈਕ ਚਾਰ ਮਾਤ੍ਰਾ ਕਰ। ਵਸਿਸ਼ਟ ਜੀ ਸਾਢੇ ਚਾਰ ਮਾਤ੍ਰਾ ਜਾਨ ਕਰ ਕਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਿਣੇ ਤੇ ਸਿਧ ਇਹ ਭਯਾ: ਓਅੰਕਾਰ ਜੋ ਹੈ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਹੈ। ਅਮਾਤ੍ਰਾ ਭੀ ਹੈ, ਅਨੰਤ ਮਾਤ੍ਰਾ ਰੂਪ ਭੀ ਹੈ। ਜੈਸਾ ਇਸ ਕੋ ਰੂਪ ਕਿਸੀ ਕੇ ਜਾਨਬੇ ਮੈਂ ਆਯੋ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਦੁਆਰਾ, ਬੁਧਿ ਦੁਆਰਾ, ਕਿੰਵਾ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਦੁਆਰਾ; ਸੋਈ ਰੂਪ ਜਾਨ ਕਰ ਸੇਵਤ ਹੈ, ਸੋ ਸਭਨੋਂ ਕਾ ਸਫਲ ਹੈ। ਜੈਸੇ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਨਿਰੂਪਨ ਕੀਓ ਹੈ ਅਨਿਕ ਰੀਤਿ ਮੋ ਸਰਬ ਬਨਤ ਹੈ, ਤੈਸੇ ਹੀ ਓਅੰਕਾਰ ਮੈਂ ਸਰਬ ਬਨਤ ਹੈ। ਏਕ ਦੋ ਮਾਤ੍ਰਾ ਰੂਪ ਜਾਨਿ ਜੋ ਭਜਤੇ ਹੈਂ ਸੋ ਕਿਸ ਰੀਤਿ? ਏਕ ਦੋ ਆਦਿ ਮਾਤ੍ਰਾ ਜਾਨਤ ਹੈਂ, ਇਸ ਕਹਿਬੇ ਮੈਂ ਗ੍ਰੰਥ ਬਧਤ ਹੈ ਯਾਤੇ ਨਹੀਂ ਕਹਯੋ; ਅਰਥ ਏਹ ਜ ਸਰਬ ਅੱਡਰ ਹੈਂ ਸੋ ਓਅੰਕਾਰ ਹੀ ਰੂਪ ਹੈਂ, ਜੋ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਮੈਂ ਨਾਮ ਰੂਪ ਬੋਲਨ ਮੈਂ ਆਵਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਸਰਬ ਅੱਖਰੋਂ ਹੀ ਮੈਂ ਹੈਂ, ਅਖਰੋਂ ਤੇ ਬਿਨਾ ਕੁਛ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਗਾ; ਯਾਂਹੀ ਤੇ ਸਿਧ ਭਯੋ: ਜੋ ਜਗਤ ਕੋ ਬਨਾਉ ਸਰਬ ਓਅੰਕਾਰ ਹੀ ਰੂਪ ਹੈ। ਓਅੰਕਾਰ ਤੇ ਸੋਸ਼ ਔਰ ਕੁਛ ਭੀ ਨਹੀਂ ਰਹਤ ਹੈ।

‘ਏਕੋਹੀ ਬਹੁ ਸ਼੍ਰੇਯਾਮਃ’ ਇਸ ਸ਼੍ਰੁਤੀ ਤੇ ਜੋ ਓਅੰਕਾਰ ਨਿਕਾਸਯੋ ਹੈ ਸੋ ਜਗਤ ਕੇ ਰਚਿਬੇ ਕੋ ਹੈ, ਅਨੇਕ ਨਾਨੱਤ੍ਰ ਉਤਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈ। ਜੇ ਜਗਤ ਕੇ ਲੈ ਕਰਬੇ ਮੈਂ ਅਰਥ ਕਰੀਏ ਤੇ ‘ਸੋਹੀ’ ਤੇ ‘ਓਅੰ’ ਨਿਕਾਸਤਿ ਹੈ। ਦ੍ਵੈਤ ਕੇ ਲੈ ਕਰਬੇ ਹਿਤ। ‘ਸਕਾਰ’ ਤੇ ‘ਉਕਾਰ’ ਨਿਕਾਸਤ ਹੈ, ‘ਹਕਾਰ’ ਤੇ ‘ਅਕਾਰ’ ਔਰ ਬਿੰਦੀ ਕੋ ‘ਮਕਾਰ’ ਨਿਕਾਸੇ ‘ਓਅੰ’ ਹੋਤ ਹੈ। ਤੀਨੋ ਅਖਰ ਕੋ ਹਕਾਰ ਬਿੰਜਨ^੨ ਹੋ ਕਰਿ ਲੋਪ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ। ਜੈਸੇ ‘ਸੋਹੀ’ ਤੇ ‘ਏਕਓ’ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ, ਤੈਸੇ ਹੀ ਜਗਤ ਕੀ ਦ੍ਵੈਤ ਤੇ ਏਕਤਾ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ। ਅਰਥ ਓਅੰਕਾਰ ਕੋ ਏਕ ਬੀਜ ਮਾਤ੍ਰਾ ਭਯੋ ਹੈ। ਇਤਨੇ ਹੀ ਅਰਥ ਤੇ ਬਿਸਥਾਰ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੋਂ ਮੈਂ ਅਨੇਕ ਗ੍ਰੰਥ ਰਚੇ ਹੈਂ,

੧. ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਿਸ਼ੀ—ਯਾਗਵਲਕਜ।
ਵਿਚ ਪਲਟਣ ਤੇ।

੨. ਮਿਲਕੇ, ਜੁੜਕੇ। (ਅ) ਵਜੰਜਨ ਅਖਰਾਂ

ਮੂਲ ਯਹੀ ਹੈ । ਪ੍ਰਥਮ ਮੰਗਲਾ ਚਰਨ 'ਏਕ ਓਅੰਕਾਰ' ਕੋ ਕਰਿਕੈ ਅਗਾਰੀ ਬਹੁਰ ਕਹਤ ਹੈ:—

ਸਤਿਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੁ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਭੂਤ ਭਵਿੱਖ ਬਰਤਮਾਨ ਜੋ ਤ੍ਰਿਕਾਲ ਹੈ ਇਸ ਮੇਂ ਜੋ ਅਬਾਧ ਹੋਇ ਸੋ 'ਸਤਿ', ਕਿੰਵਾ ਜਾਗ੍ਰਤ, ਸੁਪਨ, ਸੁਖੋਪਤਿ, ਇਨ ਤੀਨ ਅਵਸਥਾ ਕੇ ਪਰਿਣਾਮ ਵਿਖੇ ਜੋ ਏਕ ਰਸ ਰਹੈ ਸੋ ਸਤਿ । [ਸਤਜਮਚਾਸਾਉਨਾਮ] ਸਤਿਨਾਮ । ਸਤਿਨਾਮ = ਸਤਿ ਸਰੂਪ ਜਿਸਕੋ ਹੋਇ, ਸਤਜ ਹੀ ਨਾਮ ਹੋਇ, ਸੋ 'ਸਤਿਨਾਮ' ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ:—ਸਤਿ ਕੋ ਜੋ ਤਕਾਰ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਇਕਾਰ ਔਰ ਗੰਥਨ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਕੀ ਬਾਨੀ ਮੇਂ ਤਕਾਰ ਮੇਂ ਇਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ, ਯਹ ਕੌਨ ਕਾਰਨ ?

ਉੱਤਰ:—ਸਹਿਸਕ੍ਰਿਤਿ ਮੇਂ ਤਕਾਰ ਕੋ ਯਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ, ਪ੍ਰਮਾਨ: 'ਸਤਜੇ ਗਿਆਨਮਨੰਤੰ ਬ੍ਰਹਮ' । ਯਕਾਰ ਜੋ ਹੈ ਭਾਖਾ ਮੇਂ ਇਕਾਰ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ। ਜੈਸੇ 'ਜਯ ਜਯ' ਸਹਿਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮੇਂ ਹੈ, ਭਾਖਾ ਮੇਂ 'ਜੈਜੈ' ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ । ਸਹਿਸਕ੍ਰਿਤਿ ਕੇ ਪਦ ਜਯ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਭੀ ਐਸੇ ਹੈਂ; ਜੇ ਭਾਖਾ ਮੇਂ ਇਕਾਰ ਨਾ ਬਨਾਵੇਂ ਇਸੀ ਰੀਤਿ ਸੋਂ, ਤੋ ਦੋਖ ਹੋਤ ਹੈ । ਯਾਹੀ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰ ਸਰਬਗ੍ਰੰਥ ਨੀਕੀ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਲਿਖਾਇ ਗਏ ਹੈਂ ਐਸੇ । ਜੋ ਸਤਿ ਚਿਦਾਨੰਦ ਬ੍ਰਹਮ. ਸੋ ਮਾਯਾ ਸਵਲ ਹੋ ਕਰਿ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਬਨਯੋ । ਮਾਯਾ ਕੋ ਆਸ਼੍ਰੇ ਸਥਾਨ । ਆਪਨੀ ਚੇਤੰਨ ਸੱਤਾ ਕਰਿਕੈ ਮਾਯਾ ਦ੍ਵਾਰੇ ਵਾਰੰਵਾਰ ਜਗਤ ਕੋ ਰਚਤ ਹੈ ਸੋਈ ਜੋ ਸਤਿ ਹੈ, ਮਾਯਾ ਸਵਲ ਤੇ ਕਰਤਾ ਨਾਮ ਭਯੋ । ਕਰਤੱਤ ਕੋ ਜੋ ਕਰੇ ਸੋ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ।ਪੁਰਖੁ ਕੋ ਅਰਥ 'ਪੁਰਖੁ' ਹੈ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਯਾ ਨਿਪੁੰਸਕ ਨਹੀਂ ਹੋਵਾ ਪੁਰ ਪੁਰ ਬਿਖੇ ਜਿਸ ਕਾ ਮੈਨ ਹੋਇ, ਸਰਬ ਬਯਾਪੀ, ਤੇ ਪੁਰਖੁ ਕਹੀਐ । ਜਿਸ ਕੋ ਕਿਸੀ ਦੂਸਰੇ ਕਾ ਭਉ ਤ੍ਰਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋਇ ਸੋ 'ਨਿਰਭਉ', ਵਾ 'ਭਵ' ਨਾਮ ਜਗਤ ਕੋ ਜਨਮ ਮਰਨ ਕੋ, ਜੋ ਇਸ ਤੇ ਬਿਨਾ ਹੋਇ ਸੋ 'ਨਿਰਭਉ' । ਜਿਸ ਕੋ ਕਿਸੀ ਸਾਥ ਬੈਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇ, ਕਿਆ ? ਸਮਾਨ ਹੈ ਸਬ ਕੋ, ਸੋ 'ਨਿਰਵੈਰੁ' । ਜਿਸ ਕੀ ਮੂਰਤਿ ਅਕਾਲ ਹੈ । ਮਾਰਨ ਵਾਰੋ ਔਰ ਜਿਸ ਕੋ ਨਹੀਂ ਹੋਇ, ਸੋ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ । ਵਾ ਕਾਲ ਨਾਮ ਸਮੇਂ ਕੋ । ਤਿਸ ਸਮੇਂ ਕਰਕੇ ਜੋ ਬਾਲ ਜੁਵਾ ਬਿਧ ਹੋਨ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਆਵੇ, ਸੋ । ਵਾ ਏਕਾਖਰੀ ਕੋਸ਼ ਮੇਂ 'ਅਕਾਰ' ਬਿਸ਼ਨੂ, 'ਕਾ' ਬ੍ਰਹਮੇ ਕੋ, ਲੈ ਕਰਨ ਤੇ 'ਲਕਾਰ' ਤੇ ਨਾਮ ਸ਼ਿਵ ਕੋ, 'ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ' ਤੀਨ ਮੂਰਤਿ ਬਨਿ ਬੈਠਯੋ, ਯਾਂਤੇ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ । ਜੂਨਿ ਜੋ ਚੌਰਾਸੀ ਹੈਂ ਤਿਨੋਂ ਮੇਂ ਜੋ ਨਹੀਂ ਹੋਇ ਸੋ 'ਅਜੂਨੀ' । ਵਾ 'ਅਜ' ਨਾਮ ਤੀਨੋਂ ਦੇਵਨ ਕੋ ਭੀ ਹੈ, ਸੋ ਜਿਸ ਤੇ ਉਨ ਹੋਇ ਸੋ । 'ਸੈਭੰ' ਸ੍ਰੰਭੁ ਕੋ ਸੈਭੰ ਪਾਠ ਹੈ । ਆਪ ਹੀ ਤੇ ਜੋ ਭਯੋ ਹੋਇ

੧. ਭਾਵ 'ਸਤਿ' ਦੇ 'ਤ' ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਿਹਾਰੀ ਕਿਉਂ ਹੈ ?
'ਯ' ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ 'ਇ' ਸਿਹਾਰੀ ਦਾ ਰੂਪ ਲੈ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ।

੨. ਭਾਵ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ

ਸੋ ਸੈਭੰ । ਵਾ ਸੈਂਕਰੇ ਸੰਸੇ ਕੇ ਨਾਸ਼ ਕਰਨਹਾਰਾ ਹੋਇ, ਸੋ । ਐਸੇ ਸਰੂਪ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਕੋ ਚਿਤ ਮੈਂ ਕੈਸੇ ਬਸੈ ? ਵਾ ਐਸੇ ਸਰੂਪ ਕੋ ਜਾਨੈਂ ਕਿਸ ਰੀਤਿ ? ਵਾ ਐਸੇ ਸਰੂਪ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਇ ਕਰ ਦਰਸਨ ਕੈਸੇ ਦੇਇ ? ਇਨ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕੋ ਲੀਏ ਹੁਏ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ: ‘ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ’ । ਸਤਿਗੁਰ ਸੇਵਨ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਜੋ ਹੋਇ ਤੋ ਪੂਰਬ ਕਹਨੋ ਸਰਬ ਹੋਤ ਹੈ । ਵਾ ਸਤਿਗੁਰ ਸਿਖ ਕੋ ਦੁਖੀ ਦੇਖ ਕਰਿ ਦਯਾ ਕਰਹਿ ਤਬ ਹੋਇ । ‘ਪ੍ਰਸਾਦਿ’ ਨਾਮ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਕੋ ਭੀ ਹੈ, ਦਯਾ ਕੋ ਭੀ ਹੈ । ‘ਗੁਰ’ ਕੋ ਅਰਥ:— ‘ਗੋ’ ਨਾਮ ਅੰਧੇਰੇ ਕੋ, ਤਿਸ ਤੇ ਅਗਿਆਨ ਕੋ ਅਰਥ । ‘ਰੁ’ ਨਾਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੋ, ਤਿਸ ਤੇ ਗਿਆਨ ਕੋ ਅਰਥ । ਅਗਿਆਨ ਕੋ ਨਸ਼ਟ ਕਰਿ ਜੋ ਗਿਆਨ ਦੇਇ ਸੋ ‘ਗੁਰੁ’ ।

ਇਹ ਪ੍ਰਥਮ ਸ਼ਲੋਕ ਮੰਗਲਾਚਰਨ ਕੋ ਸਤਿਗੁਰ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੈ ਬਨਾਯੋ । ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਪ੍ਰਯੰਤ ਮੰਗਲਾਚਰਨ ਅਪਨੀ ਬਾਨੀ ਮੇਂ ਇਸੀ ਸ਼ਲੋਕ ਕੋ ਕਰਤ ਰਹੇ ਹੈਂ । ਕੈਸਾ ਇਹ ਸ਼ਲੋਕੁ ਹੈ ? ਜੋ ਇਸ ਕੋ ਸੇਵਤੇ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਅਲਭ ਪਦਾਰਥ ਮੁਕਤਿ ਤੇ ਆਦਿ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਹਮੇਸ਼ਾ ਤਿਸ ਕੋ ਮੰਗਲ ਹੀ ਰਹਤ ਹੈ । ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕੋ ਧਿਆਨ ਧਾਰਿਕੇ ਉਚਾਰਨੋ । ਅਬ ਔਰ ਮੰਤ੍ਰ ਸ਼ਿਵ ਜੀ ਕੋ ਠਾਕੇ ਹੋਏ ਹੈਂ, ਸਫੁਰਨ ਨਹੀਂ ਹੋਤੇ । ਇਹ ਸਫੁਰਨ ਹੋਤ ਹੈ ।

ਮੰਗਲਾਚਰਨ ਗ੍ਰੰਥਨ ਮੇਂ ਤੀਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੋ ਹੋਤ ਹੈ । ਜਹਾਂ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਤ ਹੈਂ ਸੋ ‘ਨਮਸਕਾਰਾਤਮਕ’ ਹੋਤ ਹੈ । ਔਰ ਜਹਾਂ ਆਪਨੇ ਇਸ਼ਟ ਕੋ ‘ਜੈ ਪਦ’ ਕਹਯੋ ਹੋਇ, ਸੋ ‘ਅਸ਼ੀਰਵਾਦਾਤਮਕ’ ਨਾਮ ਹੈ । ਤੀਸਰੇ ‘ਵਸਤੂ ਨਿ੍ਦੇਸ਼’, ਸੋ ਹੈ ਜਹਾਂ ਅਪਨੇ ਇਸ਼ਟ ਕੋ ਸਰੂਪ ਵਾ ਗੁਨ ਵਰਨੀਏ ਹੈ । ਪ੍ਰਥਮ ਗ੍ਰੰਥ ਮੇਂ ਅਪਨੇ ਇਸ਼ਟ ਕੋ ਬਰਨਨ, ਤਿਸ ਕੋ ਨਾਮ ਮੰਗਲਾਚਰਨ । ਕਾਰਨ ਯਾਂਕੇ ਏਹ: ਨਿ੍ਬਿਘਨ ਸਮਾਪਤੀ ਗ੍ਰੰਥ ਕੀ । ਈਹਾਂ ਜਪੁਜੀ ਮੇਂ ਵਸਤੂ ਨਿ੍ਦੇਸ਼ ਮੰਗਲਾਚਰਨ ਹੈ । ਸ਼ਲੋਕ ਮੇਂ ਨਾਮ ਕਹੇ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਨਾਮੋਂ ਕੋ ਅਰਥ ਕਰਨੇ ਕਰਿ ਸਰੂਪ ਅਰ ਗੁਨ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਨਿਰੂਪਨ ਹੋਤੇ ਹੈਂ, ਯਾਂਤੇ ਵਸਤੂ ਨਿ੍ਦੇਸ਼ । ਅਸ਼ੀਰਵਾਦਾਤਮਕ ਅਰ ਨਮਸਕਾਰਾਤਮਕ ਏ ਦੋਨੋਂ ਜੋ ਮੰਗਲਾਚਰਨ ਹੈਂ ਏਕਲੇ ਏਕਲੇ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈਂ, ਵਸਤੂ ਨਿ੍ਦੇਸ਼ ਕੋ ਲੇ ਕਰਿ ਹੋਤ ਹੈਂ । ਜੈ ਅਰੁ ਨਮੋ ਕੇਵਲੁ ਕੈਸੇ ਬਨੈ ? ਪੂਰਬ ਨਾਮ ਵਾ ਗੁਨ ਵਾ ਸਰੂਪ ਕਹਿਕੇ ਕਹਿਬੋ ਬਨਤ ਹੈ । ਅਰੁ ਵਸਤੂ ਨਿ੍ਦੇਸ਼ ਏਕ ਭੀ ਹੋਤ ਹੈ, ਜੈਸੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ਲੋਕੁ ਬਨਾਯੋ ਹੈ; ਐਸੇ ਜਾਨਿਯੈ । ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ ਮੇਂ ਗੁਰੋਂ ਕੇ ਗੁਨ ਕਹਿਕੇ, ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰ ਦੇਤ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਮੰਗਲਾਚਰਨ ਕਹਯੋ, ਜਗਤ ਕੀ ਮਿਜ਼ਾਦਾ ਹੋਤ । ਅਰੁ ਤਿਨਕੋ ਨਾਮ ਲੇਨੇ ਕਰ ਤੋ ਅਨੇਕ ਬਿਘਨ ਨਾਸ਼ ਹੋਤ ਹੈਂ । ਇਤਯਰਬ^੧ ।

‘੧ ਓ’ ਇਸ ਮੇਂ ਤੋ ਬਿਸ਼ੇਖਾਲੰਕਾਰ ਹੈ ।

੧. ਏਥੇ ਮੰਗਲਾਚਰਨ ਦੇ ਅਰਥ ਸਮਾਪਤ ਹੋਏ, ਹੁਣ ਅਗੇ ਇਸ ਮੰਗਲ ਦੇ ਅਲੰਕਾਰ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ।

ਲਛਨ-ਜਹਾਂ ਏਕ ਕੋ ਬਾਨ ਅਨੇਕ ।

ਬਰਨੈਂ, ਸੋਇ 'ਬਿਸੇਖ' ਬਿਬੇਕ ।

ਈਹਾਂ ਏਕ ਹੀ ਓਅੰਕਾਰ ਸਰਬ ਬਾਨ ਮੇਂ ਬਿਸਬਰਜੋ ਹੈ, ਜਾਤੇ ਬਿਸੇਖਾਲੰਕਾਰ ।
ਵਾ ਉਲੇਖਾਲੰਕਾਰ ਭੀ ਓਅੰਕਾਰ ਮੇਂ ਬਨਤ ਹੈ:-

ਇਕ ਕੋ ਬਹੁਤ ਰੀਤਿ ਕਹਿ ਜਹਾਂ ।

ਅਲੰਕਾਰ 'ਉਲੇਖ' ਤਹਾਂ ।

ਏਕ ਓਅੰਕਾਰ ਕੋ ਸਪਤ ਮਤ ਨੇ ਔਰ ਔਰ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਜਾਨਜੋ, ਜਾਤੇ ਉਲੇਖਾ ।

ਅਗਲੇ ਸ਼ਲੋਕ ਮੇਂ ਸਰੂਪ ਬਰਨਨ, ਤੇ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਰੁ ਸਤਿ ਯਹਿ
ਜਾਤੀ, ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰ ਯਹ ਸੁਭਾਵ, ਜਾਤੇ ਜਾਤਿ ਸੁਭਾਵੋਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ ।

ਲੱਛਨ-ਜਹਿ ਸਰੂਪ ਕੋ ਬਰਨਨ ਕਰੀਏ ।

'ਭੂਖਨ ਜਾਤਿ' ਸੁ ਤਹਾਂ ਬਿਚਰੀਏ ।

ਜਹਿ ਸੁਭਾਵ ਕੋ ਬਰਨਨ ਹੋਇ ।

ਤਹਾਂ 'ਸੁਭਾਵੋਕਤ' ਲਖਿ ਸੋਇ ।

ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ ਮੇਂ ਪ੍ਰਸੰਖਯਾਲੰਕਾਰ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਔਰ ਸਰਬ ਸਥਾਨ ਤੇ ਵੂਝ ਕੋ
ਹਟਾਇ ਕਰ ਏਕ ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ ਮੇਂ ਠਹਿਰਾਯੋ, ਜਾਤੇ ਪ੍ਰਸੰਖਯਾ ।

ਲੱਛਨ-ਇਕ ਬਲ ਬਰਜ ਦੁਤਿਯ ਬਲ ਮਾਹੀ ।

ਕਛੁ ਠਹਿਰਾਇ 'ਪ੍ਰਸੰਖਯਾ' ਕਹਾਈ ।

ਜਪੁ ॥

ਸਤਿਗੁਰ ਸਿਖ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ 'ਜਪੁ' ! ਜਾਨ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਸਰੂਪ ਕੋ !
ਪ੍ਰਸ਼ਨ:-ਸਰੂਪ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਕੈਸੋ ਹੈ ? ਸੋ ਕਹਤ ਹੈਂ:-

ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ ॥ ਹੈਭੀ ਸਚੁ ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ ॥

ਹੇ ਸਿਖ ! ਬ੍ਰਹਮ ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਸਰਬ ਕੀ ਆਦਿ ਹੈ ਅਰੁ ਸਚੁ ਹੈ । ਖਟੁ ਬਿਕਾਰ
ਜੋ ਹੈਂ ਦੇਹ ਕੇ: ਜਨਮ, ਅਸਤਯਾ, ਬਿਧ, ਪਰਿਨਾਮ, ਖੀਨ ਹੋਨ, ਮ੍ਰਿਤ^੧; ਸੋ ਤਿਸ ਬਿਖੇ
ਨਹੀਂ ਹੈਂ । ਵਾ ਆਦਿ ਮੇਂ ਭੀ ਸਚੁ ਹੈ, 'ਜੁਗਾਦਿ' ਜੁਗਨ ਕੀ ਰਚਨਾ ਜਬ ਭਈ ਹੈ
ਤਿਸ ਮੇਂ ਭੀ ਜਿਉਂ ਕਾ ਤਿਉਂ ਹੀ ਰਹਜੋ, ਪਰਿਣਾਮ^੨ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਨਹੀਂ ਭਯੋ। ਵਾ ਪੁਰਖ
ਪ੍ਰਕਿਰਤਿ 'ਜੁਗ' ਦੋਨੋਂ ਜੋ ਹੈਂ, ਇਨ ਕੇ ਹੋਨ ਤੇ ਪੁਰਖ ਸਚੁ ਹੀ ਹੁਤੋ, ਜਬ ਰਚਨ
ਲਗੋ ਤਬ ਭੀ ਪਰਿਣੰਮਜੋ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਚੁ ਹੀ ਰਹਜੋ। 'ਹੈਭੀ' ਜਬ ਜਗਤ ਬਨਜੋ ਤਬ ਭੀ
ਸਾਚੁ ਹੀ ਹੈ, ਔਰ ਕੋਊ ਸਰੂਪ ਨਹੀਂ ਭਯੋ । 'ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ'-ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ

੧. ਦੇਹੀ ਦੇ ਛੇ ਵਿਕਾਰ: ਜੰਮਣਾ, ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਣਾ, ਬੁਢਾ ਹੋਣਾ, ਬਦਲ ਜਾਣਾ, ਲਿੱਸਾ ਹੋਣਾ ਤੇ
ਮਰ ਜਾਣਾ । [ਪਰਿਣਾਮ=ਬਦਲ ਜਾਣਾ, ਜਿਵੇਂ ਬਾਲਪਨ ਤੋਂ ਜੁਆਨੀ, ਜੁਆਨੀ ਤੋਂ ਬੁਢੇਪਾ ।
ਅਸਤਯਾ=ਸਤਯਾਹੀਨ ਹੋਣਾ] । ੨. ਕੋਈ ਵਟਾਉ ਉਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ।

ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਜਬ ਜਗਤ ਕੋ ਅਭਾਵ ਹੋਇ ਜਾਇਗੋ ਤਬ ਭੀ ਸਾਚੁ ਹੀ ਰਹੈਗੋ। ਤੀਨੋਂ ਕਾਲ ਜਗਤ ਕੇ: ਉਤਪਤਿ, ਇਸਥਿਤੀ, ਪ੍ਰਲੈ ਬਿਖੈ ਏਕ ਟਸ ਰੂਪ ਹੈ ਜਿਸ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕੋ, ਹੇ ਸਿਖ ! ਸੋ ਤਿਸ ਕੋ ਤੂੰ ਜਾਨ। ਇਹ ਸ਼ਲੋਕ ਭੀ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਨਿਰੂਪਣ ਕਰਿਬੇ ਤੇ ਮੰਗਲਾਚਰਨ ਕੋ ਹੀ ਬਨਤ ਹੈ। ਵਾ ਅਰ ਅਰਥ ਯਾਂਕੋ:— ਜਪੁ' ! ਸਤਿਗੁਰ ਸਿਖ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ: 'ਜਪੁ' = ਜਾਣ ਆਪਨੇ ਸਰੂਪ ਕੋ। ਸਿਖ ਬੂਝੈ: ਮੇਰੇ ਸਰੂਪ ਕੈਸੇ ਹੈ? ਉੱਤਰ:— 'ਆਦਿ ਸਚੁ'। ਹੇ ਸਿਖ ! ਤੇਰੇ ਸਰੂਪ ਸਰਬ ਕੀ ਆਦਿ ਹੈ, ਦੇਹ, ਇੰਦ੍ਰੀ, ਪ੍ਰਾਣ, ਅੰਤਹਕਰਣ ਇਨ ਸਰਬ ਤੇ ਪੂਰਬ ਕੋ ਹੈ, ਏਹ ਸਰਬ ਇਸ ਤੇ ਪਿਛਾਰੀ ਕੇ ਹੈਂ ਅਰੁ ਏਹ ਬੂਠੇ ਹੈਂ; ਬਹੁਰ ਤੇਰੇ ਸਰੂਪ ਸਚੁ ਹੈ, ਤਿਕਾਲ ਅਬਾਧ^੧ ਹੈ, ਸੋਈ ਤੀਨ ਕਾਲ ਕਹਤ ਹੈਂ: 'ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ' = ਜੁਗਾਂ ਤੇ ਆਦਿ ਜਬ ਰਚਨਾ ਨਹੀਂ ਰਚੀ ਥੀ ਤਬ ਸਚੁ ਹੀ ਹੁਤੋ; ਭੂਤ ਕਾਲ ਕਹਯੋ। 'ਹੈ ਭੀ ਸਚੁ' = ਅਬ ਭੀ ਤੇਰੇ ਸਰੂਪ ਸਚੁ ਹੀ ਹੈ, ਦੇਹ ਇੰਦ੍ਰੀ ਪ੍ਰਾਣ ਅੰਤਹਕਰਣ ਇਹ ਤੇਰੇ ਸਰੂਪ ਨਹੀਂ। ਕਾਹੇ ਤੇ? ਇਹ ਤੇ ਪੰਚ ਤਤ ਕੋ ਕਾਰਜ ਹੈਂ। ਤੂੰ ਕਾਰਜ ਕਿਸੇ ਕੋ ਨਹੀਂ, ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਕਹਯੋ। 'ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ' = ਦੇਹਾਦਿਕ ਜੋ ਸਰੂਪ ਤੈਨੇ ਮਾਨ ਰਾਖੇ ਹੈਂ ਸੋ ਦੇਹ ਤੋ ਖਿਨ ਖਿਨ ਮੈਂ ਪਟਿਣਾਮ ਹੋਤੋ ਜਾਤ ਹੈ, ਇਹ ਤੇਰੇ ਸਰੂਪ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਮਿਥਯਾ ਹੈ, ਤੂੰ ਸਤਿ ਹੈਂ, ਸਤਿ ਮਿਥਯਾ ਕੋ ਸਨਬੰਧ ਕੋਓ ਨਹੀਂ ਬਨਤਾ, ਜੈਸੇ ਤੇਜ ਤਿਮਰ^੨ ਕੋ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਤਾਂਤੇ ਹੇ ਸਿਖ ਐਸੇ ਅਪਨੇ ਸਰੂਪ ਤਿਸਕੋ ਤੂੰ ਜਾਨ। ਇਹ ਭਵਿਖਯਤ ਕਾਲ ਕਹਯੋ।

ਅਬ ਸ੍ਰੀ 'ਨਾਨਕ' ਨਾਮ ਕੋ ਅਰਥ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਨੇਕਤਾ ਜਿਨ ਕੇ ਬਿਖੈ ਸੋ ਕਹੀਏ 'ਨਾਨਕ'। ਵਾ ਪੂਰਬ ਕੋ ਨਕਾਰ ਮੈਂ ਜੋ 'ਨਾ' ਹੈ ਸੋ ਪੂਰਬ ਕੋ ਨਾਮ ਹੋਤ ਹੈ। 'ਨਿਰੀ' ਜੋ ਪੂਰਬ ਕੋ ਨਾਮ^੩ ਹੈ ਤਿਸਕੋ 'ਨਾ' ਬਨ ਜਾਤ ਹੈ, ਤਿਸ ਨਕਾਰ ਤੇ ਅਕਾਰ ਨਿਕਾਸੇ 'ਅਨਕ' ਹੋਤ ਹੈ। ਅਨਕ ਕੇ ਬੀਚ ਜੋ ਨਕਾਰ ਰਹਯੋ ਏਕ ਅਕਾਰ ਤਿਸ ਤੇ ਨਿਕਾਸੇ 'ਅਨਅਕ' ਭਯੋ—ਨਾਅਨਅਕ। ਯਾਂਕੋ ਅਰਥ: 'ਅਕ' ਨਾਮ ਦੁਖ ਕੋ, ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸ ਪੂਰਬ ਕੋ ਕਦੇ ਦੁਖ, ਸੋ ਕਹੀਏ ਨਾਨਕ। ਜਿਤਨੇ ਅਖਰ ਹੋਤ ਹੈਂ ਸਭਨਿ ਮੈਂ ਅਕਾਰ ਰਹਤ ਹੈ। ਦੋਊ ਨਕਾਰ ਤੇ ਅਕਾਰ ਨਿਕਾਸੇ ਅਰਥ ਭਯੋ। ਪੂਰਬ ਜੋ ਅਰਥ ਕਰਯੋ ਹੈ: ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਨੇਕਤਾ ਜਿਸ ਮੈਂ, ਸੋ ਅਰਥ ਆਛੇ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਬੀਚ ਕੋ ਨਕਾਰ ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਇਕਾਰ ਤੇ ਬਿਨਾ^੪ ਹੈ। ਜੇ ਨਕਾਰ ਮੈਂ ਇਕਾਰ ਹੋਤੀ ਤੋ ਅਨੇਕਤਾ ਬਨਤੀ ਐਸੇ ਜਾਨਿਯੈ, ਇਤਿ ਅਰਥ।

ਇਸ ਸ਼ਲੋਕ ਮੈਂ ਭਾਵਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਨ-ਭੂਤ ਭਵਿਖ ਬਾਤ ਜਹਿ ਅਹੈ।
'ਭਾਵਕ' ਅਲੰਕਾਰ ਤਿਹ ਕਹੈ।

੧. ਤਿਨਾਂ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਨਾਸ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ। ੨. ਚਾਨਣ ਤੇ ਅਨ੍ਹੇਰੇ ਦਾ ਸੰਬੰਧ।
੩. ਸੰਸ: 'ਨੀ' ਦਾ ਅਰਥ ਨਰ, ਪੁਰਖ, ਹੈ। ੪. ਭਾਵ 'ਨਾਨਕ' ਪਦ ਦਾ ਜੋ ਵਿਚਕਾਰਲਾ 'ਨ' ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਹਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਇਹਾਂ ਭੂਤ ਭਵਿਖੁ ਏਕੁ ਸਚੁ ਹੀ ਬਰਨਨ ਕਰਜੋ ਯਾਂਤੇ ਭਾਵਕ ਅਲੰਕਾਰ । ਵਾ
ਉਤ੍ਰ ਅਲੰਕਾਰ । ਤੈ ਸਿਖ ਨੇ ਬੁਝਜੋ: ਮੇਰੇ ਕੈਸੇ ਸਰੂਪ ਹੈ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਸਰੂਪ ਕੈਸੇ ਹੈ ?
ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੋ ਅਧਯਾਹਾਰ ਉਪਰ ਸੋ, ਉੱਤ੍ਰ ਕਹਜੋ ਹੀ ਹੈ; ਯਾਂਤੇ ਉਤ੍ਰ ਅਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ ।
ਇਸ ਸ਼ਲੋਕੁ ਮੈਂ ਕੋਈਕ ਪੁਰਖੁ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰੈ: ਕਾਲ ਤੋ ਤੀਨ ਹੈਂ, ਚੌਥੇ ਪਦ ਨਿਰਾਰਥਕ
ਹੈ 'ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ' ? ਸੋ ਹਮ ਦੋਉ ਅਰਥਨਿ ਮੈਂ ਬਨਾਇਕੈ ਇਸ ਅਸੰਕਾ ਕੋ ਉਧਾਰ
ਕਰ ਆਏ ਹੈਂ । 'ਆਦਿ ਸਚੁ' ਤੀਨੋਂ ਕਾਲ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਗਿਨਨੋ, ਸਰਬ ਕੀ ਆਦਿ ਹੈ,
ਅਰੁ ਸਚੁ ਹੈ । ਅਗਾਰੀ ਤੀਨੋਂ ਤੁਕ ਤੀਨੋਂ ਕਾਲ ਪਰ । ਕਿੰਵਾ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਭੂਤ ਕਾਲ
ਕੀ, ਬਹੁਰ ਜਗਤ ਰਚਨ ਮੈਂ ਭੀ ਸਚੁ ਹੀ ਰਹਜੋ । ਪਰਿਣਾਮ ਕੋ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਭਯੋ ।
ਇਸ ਅਰਥ ਕੇ ਪੋਖਬੇ ਹਿਤ 'ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ' ਤੁਕ ਕਹੀ । ਅਗਲੀ ਦੋਨੋਂ ਤੁਕ ਦੋਉ
ਕਾਲ ਪਰ ਕਹੀ ਹੈਂ ।

ਅਲੰਕਾਰ ਸਰਬ ਤੁਕਨ ਕੇ ਕਹਿਨੇ ਹੈਂ, ਯਾਂਤੇ 'ਅਲੰਕਾਰ' ਕੋ ਲੱਛਨ ਈਹਾਂ
ਕਹਤ ਹੈਂ:—

ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ ਕਰਿ ਕਰਿਹੈ ਜੋਈ ।

ਰਸ ਉਪਕਾਰ ਸੁ 'ਭੂਖਨ' ਹੋਈ ।

ਦੁਤਿਜ ਲੱਛਨ:—ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ ਜੋ ਚਿਤ੍ਰਤ ਕਰਿਹੀ ।

ਚਮਤਕਾਰ ਛਬਿ ਅਧਿਕੈ ਧਰਿਹੀ ।

ਭੂਖਨ ਜੈਸੇ ਪਹਿਰੈ ਪ੍ਰਾਨੀ ।

ਤੈਸੇ 'ਅਲੰਕਾਰ' ਮਿਲਿ ਬਾਨੀ ।

ਰਸ, ਤੈ ਬਯੰਗ, ਤੈ ਭਿੰਨ ਅਰੁ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ ਕੇ ਚਮਤਕਾਰ ਕੋ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰੈ ਸੋ
ਅਲੰਕਾਰ, ਵਾ ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਕੋ ਭੂਖਤ ਕਰੈ । ਸੋ ਅਲੰਕਾਰ ਕੇ ਦੋਉ ਲੱਛਨ ਹੈਂ ।

[ਪਉੜੀ ਪਹਿਲੀ]

ਅਬ ਅਗਾਰੀ ਸਿੱਖ ਕੋ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸਰੂਪ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਮੈਂ ਅਰੁ ਸਤਿਗੁਰਨਿ ਕੋ
ਉੱਤਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੇ ਬੁਝਾਇਬੇ ਮੈਂ, ਯਹ ਲਿਖਜੋ ਜਾਇਗੇ ।

ਸੋਚੈ ਸੋਚਿ ਨ ਹੋਵਈ ਜੇ ਸੋਚੀ ਲਖ ਵਾਰ ॥

ਸੋਚ ਸ਼ਨਾਨਾਦਿ ਮ੍ਰਿਤਕਾ ਸੋ ਜੇ ਅਨੇਕ ਵਾਰੀ ਕਰੀਏ ਤਬਾਪਿ ਸੋਚ ਪਵਿਤ੍ਰ
ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈ । ਤਨ ਕੋ ਸੋਚ ਕੋਈ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਰੈ ? ਇਕ ਤੋ ਮਲ ਮੂਤ੍ਰ ਕੋ ਬਾਸਨ,
ਦੂਸਰੋ ਸਰਬ ਸਰੀਰ ਮੱਜਾ ਅਸਥ ਰਕਤ ਚਰਮ ਰੂਪ ਹੈ । ਇਸ ਕੋ ਸੁਧ ਕਰਨੇ ਕਾ ਜਤਨ
ਕੋਈ ਕਿਆ ਕਰੈਗਾ ? ਜੈਸੇ ਕੱਚੀ ਮ੍ਰਿਤਕਾ ਕੇ ਘਟ ਕੋ ਧੋਇ ਕਰ ਨਿਰਮਲੁ ਕਰਜੋ ਚਾਹੈ
ਤੋ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈ । ਪ੍ਰਮਾਨ:—

ਜਲਿ ਧੋਵੈ ਬਹੁ ਦੇਹ ਅਨੀਤਿ ॥ ਸੁਧ ਕਹਾ ਹੋਇ ਕਾਚੀ ਭੀਤਿ ॥

[ਸੁਖਮਨੀ, ੩-੩]

ਇਸ ਤੁਕ ਕੇ ਅਰਥ ਤੇ ਕਿਆ ਜਾਨਣਾ ? ਨਾ ਸੋਚ ਹੋਤ ਹੈ, ਨਾ ਸੋਚ ਤੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ।

ਚੁਪੈ ਚੁਪਿ ਨ ਹੋਵਈ ਜੇ ਲਾਇ ਰਹਾ ਲਿਵ ਤਾਰ॥

ਚੁਪ ਕਰਨੇ ਤੇ ਚੁਪ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈ ਜੇ ਲਿਵ ਤਾਰ ਕੀ ਨਿਆਈ ਲਗਾਈਏ। ਜੈਸੇ ਤੇਲ ਕੀ 'ਤਾਰ' ਕਹੀਏ ਧਾਰ ਹੋਤੀ ਹੈ ਤਿਸ ਮੈਂ ਬੱਕਤਾ ਅਰੁ ਭਗਨਤਾ^੧ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਤੈਸੇ ਹੀ ਜੇ ਨਿਰੰਤਰ ਲਿਵ ਲਗਾਵੈ। ਪ੍ਰਸ਼ਨ: ਲਿਵ ਲਗਾਵਨ ਤੇ ਤੋ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈ ? ਪ੍ਰਮਾਨ:—

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਲਿਵੈ ਬਾਝਹੁ ਕਿਆ ਕਰੇ ਵੇਚਾਰੀਆ॥ [ਅਨੰਦ, ੬

ਇਤਯਾਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਮੈਂ ਅਨੇਕ ਸਥਾਨ ਲਿਖਯੋ ਹੈ ? ਉੱਤਰ:—ਈਹਾਂ ਲਿਵ ਵਹਿਰ ਕੀ ਕੋ ਅਰਥ ਹੈ। ਨੇਤ੍ਰ ਆਦੀ ਇੰਦ੍ਰੀ ਸਭ ਰੋਕ ਬੈਠਣਾ, ਹਾਥ ਪਾਉਂ ਟਿਕਾਇ ਰਾਖਣੇ, ਇਸ ਤੇ ਮਨ ਚੁਪ ਨਹੀਂ ਕਰਤ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਜਨ ਮਹਿ ਪ੍ਰਵਿਰਤਤਾ ਹੈ। ਮਨ ਹੀ ਆਦਿ ਸਭ ਕੇ ਸੰਕਲਪ ਉਠਾਵਤ ਹੈ। ਕੋਈ ਜੇ ਕਹੈ ਵਹਿਰ ਕੇ ਟਿਕਾਉਨ ਕੋ ਨਾਉਂ ਲਿਵ ਨਹੀਂ ? ਤਿਸੁ ਪਰ ਪ੍ਰਮਾਨ:—

ਠਗ ਦਿਸਟਿ ਬਗਾ ਲਿਵਲਾਰਾ॥

[ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਬੇਣੀ ਜੀ

ਭੁਖਿਆ ਭੁਖ ਨ ਉਤਰੀ ਜੇ ਬੰਨਾ ਪੁਰੀਆ ਭਾਰ॥

ਭੁਖਿਆਂ ਕੀ ਭੁਖ ਨਹੀਂ ਜਾਤ ਹੈ। ਜੋ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾਕ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾਂ ਕਜੋਹੂੰ ਨਹੀਂ ਹਟਤ ਹੈ। ਜੇ ਚੌਦਹ ਲੋਕ ਬਾਂਧਿ ਕਰਿ ਤਿਨ ਕੋ ਦੇ ਦੇਈਏ ਤਥਾਪਿ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈ। ਇਹਾਂ ਦੋਇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ: ਸਚ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੇ ਜਤਨ ਕਰਣਾ ਇਹਾਂ ਤਿਨ ਕੋ ਬਿਅਰਥ ਦਿਖਾਵਨੇ ਕੋ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਹੈ। ਸੋ ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਨਿਬਹਤ ਹੈ। ਇਹਾਂ ਲੋਭੀਓਂ ਕਾ ਬਰਨਨ ਨਹੀਂ ਬਨਤ ਹੈ। ਇਸ ਅਰਥ ਤੇ ਅਕਾਂਡ ਪ੍ਰਕਥਨ ਦੋਖ ਹੈ। ਲੱਛਨ-ਪ੍ਰਥਮ ਕਰੈ ਬਰਨਨ ਜਿਸ ਤਾਂਈ।

ਬੀਚੈ ਬਰਨੈ ਔਰ ਬਨਾਈ।

ਦੋਖ 'ਅਕਾਂਡ ਪ੍ਰਕਥਨ' ਕਹਾਵਹਿ।

ਕਰਤਾ ਕਾਵਜਨ ਕੇ ਸੁ ਬਤਾਵਹਿ।

ਦੂਸਰੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ: ਪੁਰੀਆ ਕੋ ਬਾਂਧਨ ਅਸੰਭਵ ਸੋ ਲਗਤ ਹੈ। ਉੱਤਰ: ਤਾਂਤੇ ਇਨ ਦੋਖਨ ਕੋ ਬਚਾਇਕੈ ਐਸੇ ਅਰਥ ਕਰਨੋ। ਪ੍ਰਥਮ ਤੁਕ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਕੀ, ਕੇਵਲ ਤਿਸ ਤੇ ਸਚ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਨਹੀਂ। ਦੁਤਿਯ ਤੁਕ ਮੈਂ ਚੁਪ ਤੇ ਮੋਨ ਆਦਿ ਸਰਬ ਤਪ ਸਮਝਨੇ, ਤਿਨ ਤੇ ਸਚ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਨਹੀਂ। ਤਿਸੀ ਰੀਤਿ ਸੋ ਭੂਖ ਤੇ ਸਰਬ ਜੋ ਬਰਤ ਚੰਦ੍ਰਾਇਨ ਆਦਿ, ਤਿਨ ਕੋ ਅਰਥ ਕਰਣੋ; ਤਿਨ ਤੇ ਨਹੀਂ ਸਚੁ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ। 'ਭੂਖ ਨ

੧. ਉਸ ਵਿਚ ਨਾ ਵਿੰਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਨਾ ਤੁੜਾਉ। ਤੇਲ ਦੀ ਧਾਰ ਲਗਾਤਾਰ ਸਿੱਧੀ ਤੇ ਅਟੁੱਟ ਗਿਰਦੀ ਹੈ। [ਬਕਤਾ = ਟੇਕ। ਭਗਨਤਾ = ਟੁਟਣਾ]।

ਉਤਰੀ' = ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾਂ ਤਿਨ ਤੇ ਨਹੀਂ ਮਿਟਤ ਹੈ । 'ਜੇ ਬੰਨਾ ਪੁਰੀਆ ਭਾਰ' ਯਾਂਕੋ ਅਰਥ ਐਸੇ: ਜੋ ਪੁਰੀਆ ਸਰਬ ਲੇ ਕਰਿ ਤਿਨੋਂ ਕੇ ਪਦਾਰਥੋਂ ਕੇ ਭਾਰ ਬਾਂਧ ਕਰਿ ਅਪਨੇ ਘਰਿ ਲੇ ਆਵੈ, ਤਥਾਪਿ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਟਤ ਹੈ ।

ਪੁਨਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ:-ਫੇਰ ਭੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਕੇ ਬਰਨਨ ਤੇ ਜਤਨ ਬਿਅਰਥ ਕਥਨ ਕੈਸੇ ?
ਉੱਤਰ: ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਕੇ ਬਰਨਨ ਤੇ ਸਚੁ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੋ ਜਤਨ ਬਿਅਰਥ ਐਸੇ: ਜੋ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਬ੍ਰਤ ਕਰੇ, ਤਥਾਪੀ ਜਗਤਕੇ ਪਦਾਰਥੋਂ ਤੇ ਬੈਰਾਗ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ; ਜਬਬਿਸ਼ਜਨ ਤੇ ਬੈਰਾਗ ਹੋਇ ਤਬ ਹੀ ਕੂੜ ਕੋ ਪਰਦੋ ਮਿਟੈਗੇ । ਜੇ ਬੈਰਾਗ ਭੀ ਨਹੀਂ ਭਯੋ ਤੋ ਸਚੁ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਹਾਂ ? ਯਾਂਤੇ ਜਤਨ ਹੀ ਬਿਅਰਥ ਦਿਖਾਯੋ। ਅਗਾਰੀ ਮਤਿ ਕੋ ਬਿਅਰਥ ਦਿਖਾਵਤ ਹੋ:-

ਸਹਸ ਸਿਆਣਪਾ ਲਖ ਹੋਹਿ ਤ ਇਕ ਨ ਚਲੈ ਨਾਲਿ ॥

'ਸਹਸ' ਕਹੀਏ ਅਨੇਕ ਜੋ ਸਿਆਣਪ ਸਚ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹਿਤ ਕਰੋ, ਸੋ ਤਿਸ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਣੇ ਕੇ ਬਿਥੈ ਏਕ ਭੀ ਨਹੀਂ ਚਲਤ ਹੈ । ਪ੍ਰਸ਼ਨ: 'ਸਹਸ' ਕਹਿਕੈ ਫੇਰ 'ਲਖ' ਕਹਯੋ, ਈਹਾਂ ਅਰਥ ਕੀ ਪੁਨਰੁਕਤਿ । 'ਸਹਸ ਸਿਆਣਪਾ' ਕਿੰਵਾ 'ਸਿਆਣਪਾ ਲਖ' ਇਤਨੇ ਹੀ ਕਹਿਨੇ ਮੈਂ ਅਰਥ ਬਨਤ ਹੈ; ਜੋ ਸਹਸ ਕਹਿਨੋ ਥੋ ਤੋ 'ਲਖ' ਨਹੀਂ ਕਹਨੋ ਥੋ, ਜੇ 'ਲਖ' ਕਹਨੋ ਥੋ ਤੋ 'ਸਹਸ' ਨਹੀਂ ਕਹਨੋ ਥੋ ?
ਉੱਤਰ:-ਸਹਸ ਅਰੁ ਲਾਖੁ 'ਅਨੇਕ' ਪਦ ਕੇ ਦੁਜੋਤਕ^੧ ਹੈਂ। ਜੈਸੇ ਲੋਕੋਂ ਮੈਂ ਕਹਨਾਵਤ^੨ ਹੈ: 'ਮੇਲੇ ਮੇਂ ਸੈਂਕਰੇ ਹੀ ਲੋਕ ਹੈਂ, ਯਾ ਲਾਖੋ ਹੈਂ' । ਕੁਛ ਗਿਨਕੈ ਨਹੀਂ ਕਹਤ ਹੈਂ, ਅਨੇਕ ਪਦ ਵਾਚੀ ਨਾਮ ਹੀ ਕਹਿ ਦੇਤ ਹੈਂ । ਤੈਸੇ ਹੀ ਈਹਾਂ ਭੀ ਪਦ ਹੈਂ । ਸਹਸ ਪਦ ਤੇ ਅਜਹਿਤੀ ਲੱਛਨਾ ਸੋਂ ਅਰਥ: ਸਹਸ ਸਿਆਣਪਾ ਵਾਲਿਓਂ ਕੀ ਲਾਖੋਂ ਜੋ ਸਿਆਣਪ ਹੈਂ ਸੋ ਏਕ ਭੀ ਸਚ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੇ ਹਿਤ ਨਹੀਂ ਚਲਤ ਹੈ । ਸਿਆਣਪ ਕੇ ਸੰਗ ਸਿਆਣਪ ਵਾਰੇ ਕੋ ਲੈਕੈ ਅਰਥ ਭਯੋ । ਇਤਯਰਥ ।

ਇਨ ਚਾਰਨਹੂੰ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਅਨੁਕਤਿਨਮਿਤਾ ਬਿਸੇਖੋਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ ।

ਲੱਛਨ-ਕਾਰਨ ਤੇ ਕਾਰਜ ਹੁਇ ਨਾਂਹੀ ।

ਕਹੈਂ 'ਬਿਸੇਖੋਕਤਿ' ਬੁਧਿ ਤਾਂਹੀ ।

ਇਹਾਂ ਸੋਚ ਅਰ ਚੁਪਿ ਅਰ ਭੁਖਿ ਅਰ ਮਤਿ ਇਨ ਕਾਰਨ ਤੇ ਕਾਰਜ ਸੁਚਿ ਔ ਮਨ ਬਿਰਤਾ ਔ ਸੰਤੋਖੀ, ਔ ਸਚ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਨਹੀਂ ਭਯੋ, ਯਾਂਤੇ ਬਿਸੇਖੋਕਤਿ। ਅਰ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਕਹਯੋ, ਜੋ ਇਨ ਕਰਮਨ ਤੇ ਹਉਮੈ ਬਧਤ ਹੈ ਅਰੁ ਸਚੁ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਨਹੀਂ; ਯਾਂਤੇ 'ਅਨੁਕਤਿਨਮਿਤਾ' । ਜਹਾਂ ਕੁਛ ਕਹਿ ਦੇਈਏ ਇਸ ਤੇ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਭਯੋ ਤਹਾਂ 'ਉਕਤਿਨਮਿਤਾ' । ਜਹਾਂ ਕੁਛ ਜਾਨਯੋ ਨਹੀਂ ਜਾਇ ਤਹਾਂ 'ਅਚਿੰਤੁ ਨਮਿਤਾ' ਹੋਤ ਹੈ। ਇਨ ਚਾਰਨਹੂੰ ਤੁਕਨ ਕੋ ਦੂਸਰੇ ਅਰਥ ਔਰ ਹੈ । ਸਿਖ ਬੂਝਤ ਹੈ ਸਤਿਗੁਰੋਂ ਕੋ: ਸਚਿ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਸੋਚ ਤੇ ਹੋਤ ਹੈ ? ਉੱਤਰ:-ਸੋਚੈ ਸੋਚਿ ਨ ਹੋਵਈ ਜੇ ਸੋਚੀ ਲਖ ਵਾਰ ॥

੧. ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਹਾਰ ਰਨ ।

੨. ਕਹਾਵਤ । ਆਮ ਬੋਲ ਚਾਲ ।

ਪੁਨਾ: ਸਿਖ ਪੂਛਤ ਹੈ: 'ਚੁਪੈ' ਮੋਨ ਆਦਿ ਤਪ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈ? ਉੱਤਰ:-ਚੁਪੈ ਚੁਪਿ ਨ ਹੋਵਈ ਜੇ ਲਾਇ ਰਹਾ ਲਿਵ ਤਾਰ ॥ ਪ੍ਰਸ਼ਨ: ਭੁਖਿਆ ਬ੍ਰਤ ਤੇ ਹੋਤ ਹੈ? ਉੱਤਰ:-ਭੁਖਿਆ ਭੁਖ ਨ ਉਤਰੀ ਜੇ ਬੰਨਾ ਪੁਰੀਆ ਭਾਰ ॥ ਪ੍ਰਸ਼ਨ:-ਸਹਸ ਸਿਆਣਪ ਵਾਲੇ ਤਿਨ ਕੀ ਲਾਖੋਂ ਸਿਆਣਪੋਂ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈ? ਉੱਤਰ:-ਸਹਸ ਸਿਆਣਪਾ ਲਖ ਹੋਹਿ ਤ ਇਕ ਨ ਚਲੈ ਨਾਲਿ ॥ ਸਰਬ ਤੁਕ ਕੇ ਉੱਤਰ ਭਾਗ^੧ ਕੋ ਅਰਥ ਪੂਰਬ ਕੋ ਹੀ ਕਰਨੋਂ । ਜਿਸ ਹਿਤ ਜੋ ਕੁਛ ਕਰਨ ਲਗਯੋ ਹੈ ਸੋ ਭੀ ਨਹੀਂ ਭਯੋ ਤੋ ਸਚੁ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਹਾਂ ਹੈ । ਜੈਸੇ ਸੋਚ ਤੇ ਸੂਚੋ ਨਹੀਂ ਭਯੋ, ਤੈਸੇ ਸਰਬ ਜਾਨੀਏ । ਇਸ ਅਰਥ ਮੈਂ ਉਤਰਾਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੋਤ ਹੈ ।

ਲੱਛਨ-ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰੇ ਜਹਿ ਉੱਤਰ ਹੋਇ ।

ਅਲੰਕਾਰ ਉੱਤਰ ਕਹਿ ਸੋਇ ।

ਯਾਂਤੇ ਉਤਰਾਲੰਕਾਰ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ:-ਸੋਚਿ, ਮੋਨ, ਬ੍ਰਤ, ਮਤਿ ਏ ਸਭ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਹੈਂ, ਇਨ ਕੋ ਨਿਖੇਧ ਕੈਸੇ? ਉੱਤਰ-ਸਚ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੇ ਜਤਨ ਤਿਸ ਮੈਂ ਨਿਖੇਧੇ ਹੈਂ । ਅੰਤਹਕਰਨ ਕੇ ਸੁਧ ਕਰਬੇ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਅਰੁ ਕਲਿ ਕੇ ਨਰ ਸਰਬ ਸ਼ਕਤਿ ਤੇ ਹੀਨ ਹੈਂ । ਸਿੰਮ੍ਰਤੀ ਕੇ ਬਿਖੈ ਜੋ ਸੋਚਿ ਕਹੀ ਹੈ, ਸੋ ਇਨ ਤੇ ਕੈਸੇ ਹੋ ਸਕਤਿ ਹੈ । ਸੋਲਹ ਦੋਖ ਤੋ ਹਸਤ ਮਾਂਜਨੇ ਕੀ ਮ੍ਰਿਤਕਾ^੨ ਕੇ ਬਿਖੈ ਕਹੇ ਹੈਂ; ਇਤਯਾਦਿ ਸਰਬ ਹੀ ਸੋਚ ਕਠਨ ਹੈ । ਇਸੀ ਰੀਤਿ ਸੋ ਤਪ ਐ ਬ੍ਰਤ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਤ ਹੈਂ। ਅਗਲੇ ਜੁਗਨ ਮੈਂ ਲੋਕਸ਼ਕਤਿਵਾਨ ਰਹੇ, ਸੋ ਕਰਤ ਰਹੇ, ਅਰ ਬੁਧਿ ਬਿਸਾਲ ਤੋ ਕਹਾਂ ਹੈ । ਅਬ ਸਰਬ ਭਾਂਤਿ ਸੋਂ ਦੀਨ ਲੋਕ ਜਾਨ ਕਰਿ ਅਸਮ੍ਰਬ ਕਲੀ ਮੈਂ ਨਰਨ ਕੀ ਕਲਜਾਨ ਹੋਤ ਸੁਖੈਨ ਜਤਨ ਕੋ ਕਹੈਂਗੇ; ਇਸ ਹੇਤੁ ਤੇ ਨਿਖੇਧ ਕਰੇ ।

ਅਬ ਮੁਖੀ^੩ ਚਾਹੁੰ ਸਾਧਨ ਤੇ ਨਿਰਾਸ ਹੋ ਕਰਿ ਅਪਨੀ ਉਕਤਿ ਅਰ ਨਿਸਚੇ ਕੋ ਤਯਾਗ ਕਰਿ ਸਤਿਗੁਰ ਕੋ ਮਤਿ ਬੂਝਤ ਹੈ:-

ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ ਕਿਵ ਕੂੜੈ ਤੁਟੈ ਪਾਲਿ ॥

ਆਪ ਨੈ, ਸਾਧਨ ਜੋ ਮੁਕਤਿ ਕੇ ਬੇ, ਸੋ ਤੋ ਸਰਬ ਕਰੇ ਹੈਂ ਖੰਡਨ, ਕਿਸ ਜੁਗਤਿ ਸੋਂ 'ਸਚ' ਕੇ ਬਿਖੈ 'ਆਰ' ਨਾਮ 'ਪ੍ਰਾਪਤ' ਕੋ ਸੋ ਹੋਤ ਹੈ? ਅਰ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੂੜ ਕੀ ਪਾਲ ਤੁਟੈ? ['ਤੁਟੈ ਪਾਲਿ' ਏ ਪਦ ਭੀਤ ਕੋ ਅਰੁ ਪਰਦੇ ਕੋ ਨਹੀ ਜਨਾਵਤ ਹੈ । ਪ੍ਰਥਮ ਤੋ ਭੀਤ ਅਰੁ ਪਰਦੇ ਕੋ ਨਾਮ ਪਾਲਿ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਦੂਸਰੇ ਤੁਟੈ ਪਦ ਨਹੀਂ ਬਨਣ ਦੇਤ ਹੈ । ਐਸੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਹਤ ਹੈ ਜੋ 'ਭੀਤ ਐ ਪਰਦੇ ਤੁਟੈ'। 'ਭੀਤ ਗਿਰੈ, ਢਹੈ' ਪਦ ਬਨਤ ਹੈ । ਪਰਦੇ ਕੋ 'ਪੱਟੇ' ਪਦ ਬੋਧਕ ਹੈ । ਯਾਂਤੇ ਅਰਥ ਪੂਰਬ ਕੋ ਨਹੀਂ ਬਨੈ । ਜੇ ਕੋਈ ਐਸੇ ਕਹੈ, ਤਹਾਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਤ ਦੋਖ । 'ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਹੋਇ ਤਿਸ ਤਜਿ ਐਰ ਕਹੈ'

੧. ਪਿਛਲਾ ਹਿੱਸਾ ਤੁਕਾਂ ਦਾ ।

੨. ਹੱਥ ਮਾਂਜਣ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ੧੬ ਦੋਖ ਦੱਸੇ ਗਏ ਹਨ ।

੩. ਮੱਖ ਦੀ ਇੱਛਾ ਵਾਲਾ । ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਚਾਹੁਣ ਵਾਲਾ ।

ਇਤਿ ਲੱਛਨ । ਜੈਸੇ 'ਧੌਂਸੇ ਕੋ ਝੰਕਾਰ' ਕਹਾ, ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਧੌਂਸੇ ਕੋ 'ਧੁੰਕਾਰ' ਸ਼ਬਦ ਹੈ] ਉੱਤਰ-ਤਾਂਤੇ ਐਸੇ ਅਰਥ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਧਰਜੇ ਹੈ: 'ਪਾਲਿ' ਤਲਾਉ ਕੇ ਚਾਰੋਂ ਪਾਸੇ ਹੋਤ ਹੈ । ਸਤਿ ਚਿਦਾਨੰਦ ਸੋ ਤਲਾਉ । ਕੂੜ ਤਨ ਹੰਤਾ ਸੋ ਪਾਲਿ । ਤਿਸ ਨੇ ਚਾਰੋਂ ਦਿਸ਼ਾ ਤੇ ਸਰੂਪ ਕੋ ਆਵਰਜੋ^੧ ਹੈ, ਸੋ ਪਾਲਿ ਕੈਸੇ ਟੂਟੇ ? ਅਖਰਾਰਥ ਭਯੋ । ਇਸ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਮੈਂ ਤਲਾਉ ਅਰ ਪਾਲਿ ਕਹੂੰ ਔਰ ਸਥਾਨ ਮੈਂ ਭੀ ਲਿਖਜੋ ਹੈ* ।

ਭਾਵ ਅਰਥ ਐਸੇ: ਜੋ ਤਨ ਹੰਤਾ ਕੋ ਬ੍ਰਿਤ ਕੈਸੇ ਤਜਾਗੈ? ਸਚ ਰੂਪ ਕਿਸ ਜੁਗਤਿ ਸੋਂ ਹੋਇ ? ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਾ ਅਗਲੀ ਤੁਕ ਮੈਂ ਉੱਤਰ ਹੈ ।

ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ ਨਾਨਕ ਲਿਖਿਆ ਨਾਲਿ ॥ ੧ ॥

ਪਰਮੇਸਰ ਕੇ ਹੁਕਮੁ ਰਜਾਇ ਬਿਖੈ ਚਲਣਾ ਸਦੀਵ ਇਹੀ ਪਰਮ ਸਾਧਨ ਹੈ ਮੋਖ ਕੋ । ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਪਰਾਲਬਧ ਜੇਤੀ ਹੈ ਤੇਰੀ ਸੋ ਤੋ ਲੇਖ ਤੇਰੇ ਮੈਂ ਪੂਰਬ ਹੀ ਲਿਖ ਰਾਖੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਸ਼ਨ—'ਹੁਕਮ' 'ਰਜਾਇ' ਪੁਨਰੁਕਤਿ ਦੋਸ਼ ਹੈ, ਦੂਸਰੇ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਤੀ ਹੈ: ਜੋ ਪਰਮੇਸਰ ਕੇ ਹੁਕਮ ਮੈਂ ਲੋਕ ਨਹੀਂ, ਮਵਾਸੀ^੨ ਰਹਤ ਹੈਂ । ਕਰਨੀ ਹੈ ਪਰਮੇਸਰ ਕੀ ਉਸਤਤਿ, ਭਈ ਨਿੰਦਿਆ: ਜੋ ਪਰਮੇਸਰ ਬਲ ਬਿਹੀਨ ਹੈ । ਇਸੁ ਅਰਥ ਤੇ ਅਨੁਚਿਤਾਰਥ ਦੋਖ? ਲੱਛਨ—ਉਸਤਤਿ ਕਰਤ ਨਿੰਦ ਜਹਿ ਹੋਇ ।

'ਅਨੁਚਿਤਾਰਥ' ਦੋਖ ਕਹਿ ਸੋਇ ।

ਤੀਸਰੇ ਅਗਲੀ ਪਉੜੀ ਮੈਂ ਇਸੀ ਤੁਕ ਕੋ ਅਰਥ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨੋ ਹੈ; ਤਿਸ ਕੇ ਅੰਤ ਮੈਂ ਕਹਿਨੋ ਹੈ: 'ਹੁਕਮੈ ਅੰਦਰਿ ਸਭੁ ਕੋ'; ਇਸ ਤੁਕ ਕੇ ਅਰਥ ਸੋਂ ਬਿਰੋਧ? ਪਹਿਲੇ ਕਹਜੋ ਜੋ ਮੁਮੋਖੀ ਹੋਇ ਸੋ ਹੁਕਮੁ ਮੈਂ ਚਲੈ, ਫੇਰ ਕਹਜੋ ਸਰਬ ਹੁਕਮ ਬਿਖੈ ਹੈਂ । ਪੂਰਬ ਉੱਤਰ ਬਿਰੋਧ ਤੇ ਅਭਵਨਮਤ ਦੋਖ ਹੋਤ ਹੈ ।

ਲੱਛਨ—ਕਵਿ ਬਾਂਛਤ ਪਦ ਜੋਗ ਨ ਹੋਇ ।

'ਅਭਵਨਮਤ' ਸੁ ਕਹੈਂ ਕਵਿ ਲੋਇ ।

ਪਰ ਪੂਰਬ ਜਹਿ ਮੇਲ ਨ ਬਨਿ ਹੈ ।

ਤਿਹ ਕੋ ਭੀ ਇਹ ਨਾਮ ਸੁ ਭਨਿ ਹੈਂ ।

ਇਕ ਟੀਕਾ ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਕੋ ਅਨੰਦ ਘਨ ਨੇ ਕਰਜੋ ਹੈ । ਜੋ ਗੁਰ ਨਿਸ਼ਚੇ ਤੇ ਹੀਨ ਹੈ ਨਰ, ਅਲਪ ਬੁਧੀ, ਤਿਨ ਕੋ ਪਰਚਾ । ਤਿਸ ਟੀਕੇ ਕੇ ਪਢਨਹਾਰੇ ਜੋ ਪੂਰਬ ਹੈਂ ਤਿਨ ਪ੍ਰਤਿ ਪ੍ਰਸ਼ਨ: ਪਹਿਲੇ ਅਰਥ ਤਿਸ ਨੇ ਐਸੇ ਕਰਜੋ: 'ਹੁਕਮੁ' ਆਗਯਾ ਕੋ ਨਾਮ, 'ਰਜਾਇ' ਮਰਜੀ ਕੋ; ਸੋ ਤੋ ਅਰਥ ਐਸੇ ਭਯੋ: ਨਿਪ ਨੈ ਹਾਥ ਸੋਂ ਦਾਨ ਦੀਓ, ਬਹੁਰ ਅੰਗੁਲੀਆਂ ਸੋਂ ਦਾਨ ਦੀਓ । ਬੁਧਿਵਾਨ ਜੇ ਸੁਨਿਨਵਾਰੇ ਹੈਂ ਤਿਸ ਕੋ ਮੂਰਖ ਹੀ ਲਖੈਗੇ । ਹਾਥ ਸੋਂ ਕਛੁ ਅੰਗੁਰੀਆਂ ਭਿੰਨ ਨਹੀਂ ਹੈਂ, ਤੈਸੇ ਹੀ 'ਹੁਕਮ' ਐ 'ਮਰਜੀ'

੧. ਢਕਿਆ ਹੋਇਆ, ਘੇਰਿਆ ਹੋਇਆ । ੨. ਅਕੀ ।

*ਕਬੀਰ ਪਾਲਿ ਸਮੁਹਾ ਸਰਵਰੁ ਭਰਾ ਪੀ ਨ ਸਕੈ ਕੋਈ ਨੀਰੁ ॥

[ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ--੧੭੦

ਦੋ ਨਹੀਂ ਹੈਂ । ਜੇ ਦੋਊ ਹੋਇੰ ਕਿਸੀ ਕੇ, ਤੋ ਛਲਵਾਰੇ ਬਿਖੈ ਹੋਤ ਹੈਂ । ਕਹਿਣਾ ਕੁਛ, ਕਰਨਾ ਕੁਛ । ਛਲ ਸੋ ਕਰਤ ਹੈ ਜੋ ਨਿਰਬਲ ਹੋਤ ਹੈ । ਇਸ ਅਰਥ ਮੈਂ ਭੀ ਪੂਰਬ-ਵਾਰੋ^੧ ਅਨੁਚਿਤਾਰਥ ਦੋਖ ਹੈ । ਬਹੁਰ ਦੂਸਰੇ ਅਰਥ ਤਿਸਨੈ ਔਰ ਕਰਜੈ: 'ਹੁਕਮ' ਪਰਵਿਰਤੀ ਕੋ ਨਾਮ ਹੈ; 'ਰਜਾਇ' ਨਿਬਰਤਿ ਕੋ; ਯਹ ਭੀ ਝੂਠ । ਇਹਾਂ ਨਾਮ ਦੋਊ ਨਾ ਪਾਰਸੀ ਕੇ ਹੈਂ, ਨਾ ਕਿਤਾਬਨਿ ਮੈਂ, ਨਾ ਪੋਥੀ ਗੰਥਨ ਮੈਂ । ਜਹਾਂ ਕਹੀ ਲਿਖਜੈ ਹੈ ਸੋ ਆਗਾਜਾ ਕੇ ਹੀ ਨਾਮ ਲਿਖੇ ਹੈਂ ਦੋਨੋਂ; ਯਾਂਤੇ ਬਿਨਾ ਪ੍ਰਮਾਨ ਸੋ ਝੂਠ । ਅਰ ਦੂਸਰੇ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਪਰਬਿਰਤੀ ਕੋ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਕਹਜੈ । ਪ੍ਰਮਾਨ:—

ਪਰਵਿਰਤਿ ਮਾਰਗੁ ਜੇਤਾ ਕਿਛੁ ਹੋਈਐ ਤੇਤਾ ਲੋਗ ਪਚਾਰਾ ॥

[ਸਾਰਗ ਮਹਲਾ ੫-੧੧]

ਇਤਯਾਦਿ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੋ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਇਹ ਹੈ, ਅਰੁ ਸੰਪੂਰਨ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕੋ ਮਤਿ, ਜੋ ਪਰਬਿਰਤਿ ਤੇ ਮਨ ਕੀ ਬ੍ਰਿਤਿ ਕੋ ਉਠਾਇ ਕਰ ਨਿਬੰਧਿਤ ਮੈਂ ਜੋੜੇ, ਅਰੁ ਤਿਸ ਨੈ ਲਿਖਜੈ ਹੈ ਹੁਕਮੁ ਕੋ ਅਰਥ ਐਸੇ ਜੋ ਯਗਤ ਤਪ ਦਾਨਾਦਿਕ ਕੋ ਕਰੈ । ਸੋ ਬੀਚਾਰ ਕਰਿ ਦੇਖਾ ਚਾਹੀਏ, ਪੂਰਬ ਤੁਕਨਿ ਮੈਂ ਅਸ਼ਕਤਿ^੨ ਲੋਕ ਜਾਨ ਕਰਿ ਨਿਖੇਧ ਕੀਓ, ਬਹੁਰ ਕਹਜੈ ਤਿਨ ਕੋ ਕਰਹੁ; ਐਸੇ ਬਾਤ ਤੋ ਬਾਲਕ ਭੀ ਨਹੀਂ ਕਰਤ ਹੈ । ਏਕ ਹੀ ਪੌੜੀ ਮੈਂ ਹਟਾਵਨੇ ਕੋ ਕਹਜੈ, ਪੀਛੇ ਤੇ ਕਹਜੈ ਕਰਹੁ । ਐਸੇ ਅਰਥ ਕਰਨ ਤੇ ਤੁਸ਼ਨਿ^੩ ਹੀ ਭਲੀ ਹੈ । ਐਸੇ ਰੀਤਿ ਭਈ: ਜੋ ਅੰਧ ਅਰਥ ਕਰਤ ਹੈ, ਪੂਰਬ ਉੱਤਰ ਨਹੀਂ ਦੇਖਤ, ਅਰੁ ਬਧੁਰ^੪ ਸੁਨਤ ਹੈ, ਜੋ ਬੀਚਾਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

ਬਹੁਰ ਲਿਖਜੈ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕੋ ਮੁਕਤਿ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਭਈ, ਕਦੇ ਅਗਾਰੀ ਮੁਕਤਿ ਹੋਹਿੰਗੇ। ਇਤਯਾਦਿ ਅਜੋਗ ਬਾਤੈਂ ਹੈਂ। ਸ੍ਰੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਜੀ ਕੋ ਅਵਤਾਰਨਿ ਕੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰਨੀ, ਤਿਸ ਕੋ ਫਲੁ ਪ੍ਰਗਟ ਹੀ ਹੈ । ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕੀ ਅਰ ਸੰਤ ਕੀ ਨਿੰਦਾ ਕੋ ਨਿਖੇਧ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਕਹਜੈ ਹੈ, ਹਮ ਨੈ ਕਿਆ ਕਹਿਨੋ ਹੈ । ਤਿਸ ਟੀਕੇ ਕੋ ਪਢਨਵਾਰੇ ਕੋ ਭੀ ਫਲ ਸੋਈ ਹੋਇਗੇ । ਜੇ ਕੋਈ ਕਹੈ: ਅਵਤਾਰ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਬਾਤ ਕੋ ਨਿਰਨਾ ਹਮਾਰੋ ਕੀਓ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗ੍ਰੰਥ ਕੋ ਸੈਤੀਸਵੇਂ ਧਯਾਇ ਮੈਂ ਨੀਕੀ ਰੀਤਿ ਮੈਂ ਕਹਜੈ ਹੈ, ਤਹਾਂ ਦੇਖ ਲੈਨੋ ।

ਔਰ ਜੋ ਪੁਰਾਨੋ ਕੋ ਪ੍ਰਮਾਣ ਤਿਸ ਨੇ ਪਾਏ ਹੈਂ ਨਾਮ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਪਰ, ਆਗੈ ਕਹਾਂ ਨਾਮ ਕੋ ਮਹਾਤਮ ਦੁਰਜੋ^੫ ਹੋਯੋ ਹੈ । ਬਾਲਮੀਕ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਅਨੇਕ ਹੀ ਅਨਗਿਨਤੋਂ ਕਾ ਉਧਾਰ ਹੁਆ ਹੈ ਜਿਸ ਤੇ, ਸੋ ਤੋ ਬਡੇ ਬੰਡੇ ਕੀ ਨਜਾਈਂ ਜਾਹਰ ਹੈ ਜਗਤ ਮੈਂ । ਪ੍ਰਮਾਨ ਤੋ ਛੁਪੀ ਹੁਈ ਬਾਤ, ਜੋ ਕਿਸੀ ਕੋ ਮਾਨਿਬੇ ਮੈਂ ਆਵੈ ਔਰ ਕਿਸੀ ਕੋ ਨਹੀਂ, ਤਿਸ ਪਰ ਹੋਤ ਹੈ । ਸਰਬ ਬੇਦ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਪੁਰਾਨ ਨਾਮ ਕੀ ਬਡਾਈ ਕੋ

੧. ਪਹਿਲੇ ਵਾਲਾ । ਪਿੱਛੇ ਦੱਸਿਆ ।

੨. ਲੱਗੇ ਹੋਏ, ਰੁਖੇ ਹੋਏ, ਭਾਵ ਯਗ ਤਪ ਦਾਨ

ਆਦਿ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ।

੩. ਚੁਪ ।

੪. ਬੋਲਾ, ਜੋ ਨਾ ਸੁਣੇ ਜਾ ਉੱਚਾ ਸੁਣੇ ।

੫. ਛੁਪਿਆ

ਹੋਇਆ, ਗੁਝਾ, ਅਪ੍ਰਗਟ ।

ਕਹਤ ਹੈਂ । ਪ੍ਰਮਾਣ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਕੇ ਭੀ:-

ਪਰਗਟਿ ਪਾਹਾਰੈ ਜਾਪਦਾ ॥ ਸਭੁ ਨਾਵੈ ਨੋ ਪਰਤਾਪਦਾ ॥

[ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮਹਲਾ ੧

ਬਹੁਰੇ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਸਰਬੱਗਜ, ਜੋ ਜਥਾਰਥ ਹੋਇ ਤਿਸ ਕੇ ਬਕਤਾ^੧ ।
ਅਨੰਦਘਨ ਕੇ ਨਿਸਚੇ ਕੇ ਖੁਲਾਸਾ ਐਸੇ ਜਾਨੀਤਾ ਹੈ: ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕੇ ਬਚਨ ਨੂਨ^੨
ਲਖੇ, ਰਿਖੇ ਕੇ ਵਾਕ ਉਚੇ ਜਾਣੇ। ਜੋ ਤਿਨ ਕੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕੀ ਬਾਨੀ
ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋਇ, ਅਰੁ ਲੋਕ ਜਥਾਰਥ^੩ ਜਾਨੇ। ਇਹ ਤੋ ਐਸੀ ਰੀਤਿ ਭਈ: ਜੋ ਦੀਪਕ ਬਹੁਤੇ
ਬਾਲ ਕਰਿ ਤਿਨ ਕੇ ਚਾਨਣੇ ਸੇ ਕੋਈ ਸੂਰਜ ਕੋ ਦਿਖਾਵੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਬਾਦੀ ਐਸੇ ਕਹੈ:
ਸੂਰਜ ਐ ਦੀਪਕ ਕੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਕੈਸੇ? ਉੱਤਰ:-ਇਨ ਕੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਐਸੇ: ਦੀਪਕ ਕੋ
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਬੋਰੇ, ਸੂਰਜ ਕੋ ਬਹੁਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼। ਸਿੰਮ੍ਰਤੀ ਆਦਿ ਤੋ ਕਿਤੇ ਕਹੂੰ ਦਿਖਾਈ ਦੇਤ ਹੈ
ਪ੍ਰੰਤੂ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕੀ ਬਾਨੀ ਤੋ ਸਰਬ ਠੋਰ ਮੇਂ, ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਰਬ ਬਿਲਾਇਤੋਂ ਬਿਖੇ
ਤੁਰਕੋਂ ਕੀ, ਐ ਦੀਪਨ ਮੈਂ, ਖੰਡਨ ਮੈਂ। ਅਨੇਕੋਂ ਕਾ ਆਪ ਉਧਾਰ ਕਰਜੋ ਹੈ, ਅਨੇਕੋਂ
ਕਾ ਪੀਛੇ ਸੇ ਬਾਣੀ ਨੇ ਉਧਾਰ ਕਰਜੋ ਹੈ, ਅਨੇਕੋਂ ਕਾ ਉਧਾਰ ਅਗਾਰੀ ਹੋਇਗੇ।
ਹਜ਼ਾਰਨ ਕੋ ਦਰਸਨ ਦਿਖਾਇ ਕਰਿ ਕ੍ਰਿਤਾਰਥ ਕਰਜੋ, ਹਜ਼ਾਰਨ ਕੋ ਬਚਨ ਸੁਨਾਇ
ਕਰਿ। ਅਬ ਜੇ ਕੋਈ ਤਿਸ ਕੇ ਸਰੂਪ ਕੋ ਧ੍ਯਾਨ ਕਰਤ ਹੈ, ਬਾਨੀ ਪਠਤ, ਕਮਾਵਤ ਹੈ,
ਕੋਟਿ ਜਨਮ ਕੇ ਅਘ^੪ ਕੋ ਹਰਿ ਕਰਿ ਮੁਕਤ ਕੋ ਪ੍ਰਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈ। ਪੂਰਨ ਪੁਰਖ ਅਵਤਾਰ
ਈਸ਼ਰ ਕੇ, ਤਿਨ ਕੋ ਬੰਧਨ ਬਰਨਨ ਕਰਨੋ ਮਹਾਂ ਅਯੋਗ ਹੈ। ਕਹਾਂ ਤਿਨ ਕੋ ਬੰਧਨ,
ਕਹਾਂ ਮੁਕਤਿ? ਸਰਬ ਜਗਤ ਕੇ ਕਰਤਾ ਹਰਤਾ, ਸਰਬ ਰੀਤਿ ਸੇਂ ਸਮਰਥ, ਜੋ ਕਿਛੁ
ਚਾਹਿਤ ਸੇ ਤਤਕਾਲ ਕਰਿ ਲੇਤ ਹੈਂ। ਜੇ ਕੋਈ ਪੱਖਵਾਦੀ ਇਸ ਬਾਤ ਕੋ ਨਹੀਂ ਮਾਨਤੇ
ਸੇ ਉਲੂ ਕੀ ਨਿਆਂਈ ਜਗਤ ਕੇ ਦੁਖ ਰੂਪੀ ਅੰਧੇਰੇ ਮੇਂ ਪਰੇ ਭਰਮਤੇ ਹੈਂ। ਐਸੀ ਖੋਟੀ
ਬਾਤ ਹੈ ਅਨੰਦਘਨ ਕੀ, ਜਾਨ ਕਰਿ ਨਿਰਾਸ ਕਰਜੋ ਹੈ। ਏਕ ਏਕ ਤੁਕ ਕੇ ਅਰਥ ਖੰਡਨ
ਕਰਨੇ ਕੀ ਹਮਾਰੀ ਇਛਾ ਥੀ ਪਰ ਗ੍ਰੰਥ ਬਡੇ ਹੋਨ ਤੇ ਡਰ ਕਰਿ ਛੋਰ ਦੀਨੋ ਹੈ।

ਅਬ ਅਰਥ ਮੂਲ ਕੋ ਜਿਸ ਰੀਤਿ ਗੁਰਮੁਖ ਤੇ ਸੁਨਜੋ ਹੈ ਸੋ ਕਹਤ ਹੈਂ; ਜੈਸੇ
ਸਤਿਗੁਰ ਨੈ ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਅਰਥ ਰਾਖਜੋ ਹੈ। ਹੁਕਮ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕੇ ਬਿਖੈ ਰਜਾਈ
ਕਹਜੋ ਰਾਜੀ ਚਲਨੋ, ਸਦੀਵ, ਦੇਹ ਕੋ ਦੁਖ ਹੋਇ ਵਾ ਅਪਦਾ ਹੋਇ, ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕੀ
ਦਿਸ਼ ਦੋਸ਼ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਅਰੋਪਨਾ। ਇਹੀ ਪਰਮ ਸਾਧਨ ਹੈ ਮੁਕਤਿ ਕੋ। ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਜੀ
ਕਹਤ ਹੈਂ: ਜੋ ਕੁਛ ਤੈਨੇ ਕਰੇ ਹੈ ਕਰਮ ਤਿਨੋਂ ਕੇ ਮੂਜਬ ਤੇਰੇ ਲੇਖ ਮੈਂ ਪ੍ਰਿਥਮ
ਹੀ ਲਿਖ ਛੋਡਜੋ ਹੈ। ਜੇ ਕਰਿ ਤੂੰ ਦੋਸ਼ ਅਰੋਪੈਂਗਾ ਤੋ ਭੀ ਬੁਰੇ ਕਰਮ ਕਾ ਫਲ ਤੈਨੇ
ਭੋਗਨਾ ਹੈ। ਪਰਾਲਬਧ ਤੋ ਛੂਟਜੋ ਤੀਰ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੇ ਮੋੜਨ ਕੋ ਉਪਾਇ ਤੋ
ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਫੇਰ ਤੂੰ ਨਰਕਬਾਸੀ ਹੋਇੰਗਾ ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਅਦੋਸ਼ ਕੀ ਦਿਸ਼ ਦੋਸ਼
ਲਗਾਵੈਂਗਾ। ਜੇ ਤੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਰਹੈਂਗਾ, ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕੇ ਹੁਕਮ ਕੋ ਆਛੇ ਮਾਨੈਂਗਾ ਤੋ ਧੀਰਜ

੧. ਕਹਿਣ ਵਾਲੇ। ੨. ਨਜ਼ੁਨ, ਘੱਟ, ਕਸਰ ਵਾਲੇ। ੩. ਠੀਕ, ਦਰੁਸਤ, ਅਸਲੀਅਤ। ੪. ਪਾਪ।

ਧਰਿ, ਬਿਹੀਨ ਆਤੁਰਤਾ ਤੇ, ਦੁਖ ਭੀ ਭੋਗਯੋ ਜਾਇਗੋ । ਪਰਮੇਸਰ ਕੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਭੀ
ਤੇਰੇ ਉਪਰ ਹੋਇਗੀ । ਨੌਧਾ ਭਗਤਿ ਅਰੁ ਪ੍ਰੇਮਾ ਭਗਤਿ ਆਦਿ ਬਿਖੈ ਇਹੀ ਸੇਸ਼ਟ ਹੈ:
ਈਸ਼ਰ ਕੋ ਭਾਣਾ ਆਛੋ ਲਾਗੈ । ਇਸੀ ਬਾਤ ਕੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਮੈਂ ਅਨੇਕ
ਸਥਾਨ ਕਹਯੋ ਹੈ:-

ਜੋ ਤਿਸੁ ਭਾਵੈ ਨਾਨਕਾ ਸਾਈ ਗਲ ਚੰਗੀ ॥

[ਤਿਲੰਗ ਮਃ ੪

ਮੀਠੀ ਆਗਿਆ ਪਿਰ ਕੀ ਲਾਗੀ ॥

[ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੫--੯੫

ਤੇਰਾ ਕੀਆ ਮੀਠਾ ਲਾਗੈ ॥

[ਆਸਾ ਮਃ ੫--੯੩

ਇਤਯਾਦੀ ਅਨੇਕ ਵਾਰ ਲਿਖਯੋ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੇ ਮਤ ਮੈਂ ਪ੍ਰਥਮ ਮੋਖ ਕੋ
ਸਾਧਨ ਯਹੀ ਮੁੱਖ ਹੈ।

‘ਰਜਾਈ’ ਕੋ ਰਾਜੀ, ਬਯਾਕਰਨ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਭੀ ਹੋਤ ਹੈ, ਅਰੁ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਕੀ
ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਭੀ ਹੋਤ ਹੈ । ਸੂਤ੍ਰ ਬਯਾਕਰਨ ਕੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖੇ ਹੋਏ । ਇਸ ਦੇਸ਼ ਕੀ ਭਾਖਾ
ਕਰਿਕੈ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਕੋ ਪ੍ਰਮਾਨ ਕਹਤ ਹੈ:-

ਅਖੀ ਪ੍ਰੇਮਿ ਕਸਾਈਆ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਪਿਖੰਨਿ ॥ [ਵਾਰ ਕਾਨੜਾ ਮਃ ੪-੧੩

ਕੱਸੀ ਕੋ ਅਰਥ ਕਸਾਈ ਪਦ ਕਹਯੋ ਹੈ । ਇਸੀ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਇਹਾਂ ਅਰਥ ਬਨਤ
ਹੈ । ਰਜਾਈ ਕੋ ਅਰਥ ਰਾਜੀ । ਔਰ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਮੈਂ ਜਹਾਂ ਕਹੀਂ ਹੁਕਮ ਕੇ ਵਿਖੇ
ਚਲਨੋ ਇਤਨੋ ਪਦ ਆਵੈ ਤਹਾਂ ਰਾਜੀ ਰਹਨੁ ਕੋ ਉਪਰਿ ਤੇ ਅਧਯਾਹਾਰ^੨ ਕਰ ਲੇਨੋ ।
ਜੇ ਅਧਯਾਹਾਰ ਤਹਾਂ ਕੋ ਅਰਥ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਕਰੈ, ਤੋ ਜਿਤਨੇ ਦੋਖ ਪਿਛਾਰੀ ਕਹੇ ਹੈਂ ਤਿਨ
ਸਰਬ ਕੋ ਆਸ਼ੈ ਤਿਨ ਕੋ ਅਰਥ ਹੋਇਗੋ । ਇਤਯਰਥ ।

ਇਨ ਦੋਉ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਉੱਤਰਾਲੰਕਾਰ ਹੈ । ਪੂਰਬ ਵਤ ਜਾਨ ਲੈਨੋ । ‘ਹੁਕਮਿ
ਰਜਾਈ’ ਇਨ ਪਦਨ ਮੈਂ ਪੁਨਰੁਕਤਿਵਦਾਭਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ ।

ਲੱਛਨ-ਹੁਇ ਪੁਨਰੁਕਤ ਪਦਨਿ ਜਿਹ ਥਾਇ ।

ਅਰਥ ਕਰਤ ਸੋ ਜਾਇ ਬਿਲਾਇ ।

‘ਪੁਨਰੁਕਤਿਵਦਾਭਾਸ’ ਸੋ ਜਾਨ ।

ਗੁਨਿ ਜਨ ਤਾਂਕੋ ਕਰਹਿ ਬਖਾਨ ।

‘ਹੁਕਮ’ ‘ਰਜਾਈ’ ਪੁਨਰੁਕਤਿ ਅਰਥ ਕਰਨ ਮੈਂ ਮਿਟ ਗਈ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ
ਪੁਨਰੁਕਤਿਵਦਾਭਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ । ਇਸੀ ਪਦ ਮੈਂ ਕਾਵਜਲਿੰਗ ਅਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੈ ।

ਲੱਛਨ-ਅਰਥ ਸਮਰਥਨਿ ਜਿਸ ਮੈਂ ਹੋਇ ।

ਕਾਵਜਲਿੰਗ ਕੋ ਲੱਛਨ ਸੋਇ ।

ਹੁਕਮ ਮੈਂ ਰਾਜੀ ਰਹਿਨੋ ਯਹ ਅਰਥ ਤੋ ਹੈ ਸਮਰਥਨੀਯ, ਤਿਸ ਕੋ ਸਮਰਥਨ
ਕਰਯੋ, ਕਿਆ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਯੋ ‘ਲਿਖਿਆ ਨਾਲਿ’ ਯਾਂਸੋ । ਅਰੁ ਇਨ ਖਟੁ ਤੁਕਨਿ ਮੈਂ
ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਯੋ ਪ੍ਰਸੰਖਯਾਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੈ ।

੧. ਵਿਆਕੁਲਤਾ । ੨. ਉਪਰੋਂ ਪਾਉਣਾ। ਅਪੂਰਨ ਵਾਕ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ ਆਪਣੇ ਕੋਲੋਂ ਜੋੜਨੇ।

ਲੱਛਨ—ਇਕ ਥਲ ਵਰਜਿ ਦੁਤਿਯ ਥਲ ਮਾਂਹੀ ।

ਕੁਛ ਠਹਿਰਾਇੰ 'ਪ੍ਰਸੰਖ' ਕਹਾਈ ।

ਔਰ ਸਰਬ ਸਾਧਨ ਤੇ ਸਚ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੋ ਉਠਾਇ ਕਰਿ ਹੁਕਮੁ ਮੈ ਰਾਜੀ
ਰਹਿਨੋ ਇਸ ਮੈਂ ਠਹਿਰਾਈ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਪ੍ਰਸੰਖਜਾਲੰਕਾਰ ਹੈ ॥ ੧ ॥

[ਪਉੜੀ ਦੂਜੀ]

ਅਗਾਰੀ ਮੁਮੋਖੀ ਕੋ ਨਿਸਚਾ ਹੁਕਮ ਪਰ ਟਿਕਾਵਨ ਕੇ ਹੋਤ, ਹਉਮੈ ਕੇ ਹਟਾਵਨ
ਹਿਤ, ਬਡਿਆਈ ਹੁਕਮ ਕੀ ਬਰਨਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ:—

ਹੁਕਮੀ ਹੋਵਨਿ ਆਕਾਰ ਹੁਕਮੁ ਨ ਕਹਿਆ ਜਾਈ ॥

ਹੁਕਮਵਾਰੇ ਜੋ ਹੋਇ ਸੋ ਹੁਕਮੀ, ਐਸੇ ਜੋ ਪਰਮੇਸਰ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੇ ਹੁਕਮ ਕਰਿ
ਆਕਾਰ ਬਨਤ ਹੈ । ਆਕਾਰ = ਜੜ, ਜੰਗਮ ਦੇਹ, ਵਾ ਆਕਾਰ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਕੋ, ਵਾ
ਅਨੇਕ ਬ੍ਰਹਮੰਡੋਂ ਕੇ ਆਕਾਰ ਬਨਤ ਹੈਂ । ਪ੍ਰਸ਼ਨ—ਜੇ ਕੋਈ ਪੁਛੈ: ਹੁਕਮਵਾਰੇ ਕੋ ਤੋ ਅੰਤ
ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੇ ਹੁਕਮ ਕੋ ਤੋ ਪ੍ਰਮਾਣ^੧ ਬਤਾਓ? ਉੱਤਰ—ਤਿਸ ਕੋ ਹੁਕਮ ਭੀ ਕਬਨ ਮੈਂ
ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈ, ਜੋ ਹੁਕਮ ਕਰਿ ਕਿਤਨੇ ਜੜ ਜੰਗਮ ਜੀਵ ਕਰੇ ਹੈਂ, ਵਾ ਹੁਕਮ ਕਰਿ
ਕਿਤਨੇ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਕਰੇ ਹੈਂ ।

ਹੁਕਮੀ ਹੋਵਨਿ ਜੀਅ ਹਕਮਿ ਮਿਲੈ ਵਡਿਆਈ ॥

ਹੁਕਮਵਾਰੇ ਕੇ ਹੁਕਮ ਤੇ ਹੀ 'ਜੀਅ' ਕਹੀਏ ਜੜ ਜੰਗਮ ਦੇਹੋਂ ਕੇ ਬਿਖੈ ਬ੍ਰਹਮਾ
ਐ ਕੀਟੀ ਪ੍ਰਜੰਤ ਹੋਤ ਭਏ । ਵਾ 'ਜੀਅ' ਨਾਮ ਜਲ ਕੋ ਭੀ ਹੈ । ਹੁਕਮ ਤੇ ਹੀ ਸਰਬ ਤੇ
ਪਹਿਲੇ ਜਲ ਹੋਤ ਭਏ । ਵਾ ਜੀਵ ਭਾਖਾ ਮੈ ਸੂਖਮ ਕੀਟਾਦਿਕ ਜੀਵੋਂ ਕੋ ਭੀ ਕਹਤ ਹੈਂ ।
ਤਿਸ ਕੇ ਹੁਕਮ ਤੇ ਸੂਖਮ ਜੀਵ, ਮਹਾਂ ਨਿਰਬਲ ਹੋਤ ਭਏ । ਇਕਨਾ ਕੋ ਤਿਸ ਕੇ ਹੁਕਮ
ਤੇ ਵਡਿਆਈ ਮਿਲੀ, ਸਰਬ ਗੰਤਿ ਸੋਂ ਸਮਰਥ ਭਏ । ਧਰਨੀ ਆਦਿ ਉਚਾਵਨ ਕੀ
ਸ਼ਕਤਿਵਾਰੇ ਭਏ । ਵਾ ਔਰ ਹਿਕਮਤ ਮੈਂ ਬੁਧਿ ਕਰਿਕੈ ਬਡੇ ਭਏ ।

ਹੁਕਮੀ ਉਤਮੁ ਨੀਚੁ ਹੁਕਮਿ ਲਿਖਿ ਦੁਖ ਸੁਖ ਪਾਈਅਹਿ ॥

ਹੁਕਮਵਾਰੇ ਜੋ ਪਰਮੇਸਰ, ਤਿਸ ਕੇ ਹੁਕਮ ਸੇ ਉੱਤਮ ਤੇ ਨੀਚ ਬਨ ਜਾਤਿ ਹੈਂ—
ਬੇਨਰਾਜਾ ਆਦਿ; ਵਾ ਨੀਚ ਜੋ ਹੈਂ ਹੁਕਮ ਤੇ ਉਤਮ ਬਨ ਜਾਤਿ ਹੈਂ—ਬਾਲਮੀਕ ਆਦਿ ।
ਵਾ ਉੱਤਮ ਅਰੁ ਨੀਚ ਸਭ ਹੁਕਮ ਤੇ ਹੀ ਬਨਤ ਹੈਂ, ਆਪ ਤੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਬਨ
ਸਕਤ ਹੈ । ਅਰ ਹੁਕਮ ਤੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਦੁਖ ਸੁਖ ਜੀਵ ਭੋਗਤੇ ਹੈਂ । ਚਿਤ੍ਰ ਗੁਪਤ ਕੇ
ਦਫਤ੍ਰ ਬਿਖੈ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਵਾ ਮਸਤਕ ਬਿਖੈ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ।

ਇਕਨਾ ਹੁਕਮੀ ਬਖਸੀਸ ਇਕਿ ਹੁਕਮੀ ਸਦਾ ਭਵਾਈਅਹਿ ॥

ਇਕਨਾ ਕੋ ਹੁਕਮ ਕਰਿ ਬਖਸੀਸ ਹੋਤ ਹੈ । ਇਕ ਹੁਕਮ ਕਰਿ ਸਦਾ ਭਰਮਾਈਤੇ
ਹੈਂ, ਜੋ ਜਗਤ ਬਿਖੈ ਜਨਮਤ ਮਰਤ ਹੈਂ, ਵਾ ਨਰਕ, ਸੁਰਗ, ਮ੍ਰਿਤ ਮੰਡਲ^੨ ਤਿਸ ਬਿਖੈ

੧. ਅੰਦਾਜ਼ਾ, ਅਨਮਾਨ ।

੨. ਮਾਤ ਲੋਕ, ਸੰਸਾਰ ।

ਇਕ ਆਵਤ ਹੈਂ ਇਕ ਜਾਤ ਹੈਂ । ਪ੍ਰਸ਼ਨ—‘ਹੁਕਮਿ ਮਿਲੈ ਵਡਿਆਈ’ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਕੋ ਅਰਥ ਤੋ ਉਹਾਂ ਹੀ ਹੋਇ ਗਯੋ ਥੋ, ਬਹੁੜ ਕਹਿਨੇ ਕੋ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਕੌਨ ? ਅਰਥ ਪੁਨਰੁਕਤਿ ਹੋਤ ਹੈ ? ਉੱਤਰ—ਬਡੇ ਹੋਨੋ ਪੁਰਸ਼ਾਰਥ^੧ ਤੇ ਵਾ ਸ਼ਕਤਿ ਵਿਖੈ ਇਤਯਾਦਿ ਔਰ ਵਡਿਆਈ ਜੋ ਹੈ ਜਗਤ ਮੈਂ ਸੋ ਸੰਤੋਂ ਕੇ ਮਤਿ ਮੈਂ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਨਹੀਂ ਮਾਨਤ ਹੈਂ । ਇਹ ਬਾਤੈਂ ਤੋ ਜੋ ਨੀਚ ਕਰਮ ਕਰਤ ਹੈਂ: ਦੈਂਤ, ਪਿਸ਼ਾਚ^੨, ਰਾਖਸ਼ ਔ ਰਾਜਨ ਮੈਂ ਭੀ ਹੋਤ ਹੈਂ । ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਤਿਨਾਮਕੋ ਸਿਮਰਨ, ਤਿਸ ਤੇ ਗਿਆਨ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ, ਬਹੁੜਿ ਸਰੂਪ ਮੈਂ ਲੀਨ ਹੋਣਾ, ਪਰਮੇਸੁਰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਇ ਕਰਿ ਜਿਸ ਕੋ ਬਖਸ਼ੇ ਹੈ, ਯਾਂਕੋ ਨਾਮ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ । ਇਸ ਤੇ ਬਿਨਾਂ ਔਰ ਜੇਤੀ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਨਾਮ ਬਡਿਆਈ ਹੈ। ਜਹਾਂ ਜੀਅ ਸੂਖਮ ਕਹੇ ਤਹਾਂ ਬਡਿਆਈ ਪਦ ਕਹਯੋ । ਜਹਾਂ ਜਨਮ ਮਰਨ ਕਹੇ ਤਹਾਂ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਤਿਨਾਮ ਕੀ ਕਹੀ ਇਸੀ ਕਾਰਨ ਤੇ । ਇਤਯਰਥ ।

ਇਨ ਚਾਰਨਿ ਹੂੰ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਤੀਜੋ ਆਬਿਤੁਦੀਪਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ ।

ਲੱਛਨ—ਪਦ ਅਰੁ ਅਰਥ ਏਕ ਹੀ ਹੋਇ ।

ਬਹੁਤ ਬੇਰ ਆਵਹਿ ਜਹਿ ਸੋਇ ।

‘ਤੀਜੋ ਆਬਿਤੁ ਦੀਪਕ’ ਲੱਛਨ ।

ਮਨ ਮਾਨਤ ਹੈਂ ਮਨੁਜ ਬਿਚੱਛਨ^੩ ।

‘ਹੁਕਮ’ ਪਦ ਏਕ ਬਹੁਤ ਬੇਰ ਆਯੋ, ਅਰਥ ਭੀ ਏਕ ਹੀ ਰਹਾਯੋ । ਉਭਯਾਬਿਤੁਦੀਪਕ ਭੀ ਯਾਂਕੋ ਨਾਮ ਹੈ:—

ਔਰ ਇਨ ਚਾਰਨ ਹੂੰ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਪਰਕਰਾਲੰਕਾਰ ਹੈ ।

ਲੱਛਨ—ਜਹਾਂ ਬਿਸ਼ੇਖਨ , ਸਾਭਿਪ੍ਰਾਯ ।

‘ਪਰਕਰ ਭੂਖਨ’ ਸੋਇ ਗਿਨਾਯ ।

‘ਹੁਕਮੀ’ ਪਰਮੇਸਰ ਕੋ ਬਿਸ਼ੇਖਨ ਹੈ, ਸੋ ਅਭਿਪ੍ਰਾਯ ਕੇ ਸਹਤ ਹੈ । ਯਾਂਤੇ ਪਰਕਰ ਭਯੋ ।

ਹੁਕਮੈ ਅੰਦਰਿ ਸਭੁ ਕੇ ਬਾਹਰਿ ਹੁਕਮ ਨ ਕੋਇ ॥

ਸਰਬ ਜੋ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਹੈ, ਬ੍ਰਹਮਾ ਅਰ ਕੀਟੀ ਪ੍ਰਜੰਤ, ਪਰਮੇਸਰ ਕੇ ਹੁਕਮ ਬਿਖੈ ਰਹਤ ਹੈ । ਬਿਨਾ ਹੁਕਮ ਤੇ ਨਹੀਂ ਕਿਸੀ ਕੋ ਕੋਈ ਮਾਰ ਸਕਤ ਹੈ, ਨਾ ਹੀ ਜੀਵਾਇ ਸਕਤ ਹੈ । ਇਸ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਜੇਤੇ ਸਰਬ ਕਰਮ ਹੈਂ, ਜੈਸੇ ਪਰਮੇਸਰ ਪ੍ਰੇਰਕ ਕਰਾਵਤ ਹੈ ਤੈਸੇ ਕਰਤ ਹੈਂ; ਜੈਸੇ ਪੁਤਲੀਓਂ ਕੋ ਬਾਜੀਗਰ ਜਿਉਂ ਨਚਾਵਤ ਹੈ ਤਿਉਂ ਨਾਚਤੀ ਹੈਂ । ਪੁਤਲੀ ਸੁਤੰਤ੍ਰ ਹੋਇ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਕਰਿ ਸਕਤਿ ਹੈਂ । ਤੈਸੇ ਸਰਬ ਜੀਵ ਹੈਂ ।

ਨਾਨਕ ਹੁਕਮੈ ਜੇ ਬੁਝੈ ਤ ਹਉਮੈ ਕਹੈ ਨ ਕੋਇ ॥੨॥

ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਤਿਸ ਕੇ ਹੁਕਮ ਕੋ ‘ਬੁਝੈ’, ਕਿਆ ? ਜਾਣੈ, ਜੋ ਹੁਕਮ ਬਿਨਾਂ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਤਿ ਹੈ । ਤਬ ਬੁਝਨਹਾਰੋ ਅੈਸੇ ਹਉਮੈਂ ਨਹੀਂ ਕਰਤ ਹੈ

ਜੋ ਅਮਕਾ ਕਰਮ ਮੈਨੇ ਕਰਿਆ ਹੈ, ਵਾ ਕਰਤ ਹੋਂ, ਵਾ ਕਰਨੋ ਹੈ, ਮੈਂ ਸਮਰਥਵਾਨ ਹੋਂ, ਮੈਂ ਬਿਦਯਾਵਾਨ ਹੋਂ, ਐਸੇ ਨਹੀਂ ਕਹਤ ਹੈ । ਸੰਤ ਜਨ ਜਾਨਤ ਹੈਂ: ਸਰਬ ਕੁਛ ਕਰਨਹਾਰ ਪਰਮੇਸੁਰ ਹੈ । ਜੈਸੇ ਵੰਗ ਖਿਲਾਰਾ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਤੀ ਹੈ, ਚਾਹੈ ਉਚੇ ਕਰੈ ਚਾਹੈ ਨੀਚੇ ਕਰੈ । ਵੰਗ ਕੇ ਅਧੀਨ ਉਚੇ ਨੀਚੇ ਹੋਨੋ ਨਹੀਂ ਹੈ । ‘ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ’ ਪੂਰਬ ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੇ ਹੁਕਮ ਕਰਿ ਦੁਖ ਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਇ ਤੋ ਹੁਕਮ ਕੋ ਮਾਨਿ ਰਾਜੀ ਰਹਨੋ ਪਰਮੇਸਰ ਕੀ ਦਿਸ਼ ਤੇ । ਕਿਉਂਕਿ ਪਰਮੇਸਰ ਅਨਿਆਇ ਤੋ ਕਬਹੂੰ ਨਹੀਂ ਕਰਤ ਹੈ, ਹਮਾਰੇ ਕਰਮਨ ਕੋ ਫਲ ਹੈ, ਐਸੇ ਬਿਚਾਰੈ; ਇਹ ਉਪਦੇਸ਼ਯੋ । ‘ਨਾਨਕ ਹੁਕਮੈ ਜੇ ਬੁਝੈ’ ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੇ ਹੁਕਮ ਤੇ ਪਦਾਰਥ ਅਰੁ ਸਰਬ ਸੁਖ ਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਇ ਤੋ ਅਹੰਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ, ਯਹ ਉਪਦੇਸ਼ਯੋ । ਸਿਧਾਂਤ ਇਹ ਭਯਾ:—ਪ੍ਰਾਣੀਓਂ ਕੀ ਦੋ ਅਵਸਥਾ ਹੋਤੀ ਹੈਂ, ਦੁਖ ਕੀ ਅਰੁ ਸੁਖ ਕੀ, ਰੰਕ ਔਰ ਰਾਜਾ । ਮੇ ਦੋਉ ਦਸ਼ਾਨਿ ਵਾਰੇ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਭਯੋ । ਪ੍ਰਸ਼ਨ—ਈਹਾਂ ਦੁਖ ਸੁਖ ਦੋਉ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਰਥ ਤਿਨ ਕੋ ਕੈਸੇ ਭਯੋ ? ਉੱਤਰ—ਈਹਾਂ ‘ਆਛੇਪਾਖਯਾਬ੍ਰਿਤ’^੨ ਸੋਂ ਅਰਥ ਹੋਤ ਹੈ । ਜਹਾਂ ਉਪਰਿ ਮੋਂ ਅਰਥ ਆਵੈ ਇਹ ਲਛਨ ਹੈ ਯਾਂਕੋ । ਅਧਯਾਹਾਰ ਭੀ ਯਾਂਕੋ ਨਾਮ ਹੈ । ਬਜੰਜਨਾ ਮੈਂ ਭੀ ਅੰਤਰਭਤ ਇਸ ਕੋ ਪੰਡਿਤ ਕਹਤ ਹੈਂ । ਉਪਰ ਸੋਂ ਐਸੇ ਅਰਥ ਆਯੋ:—ਰਾਜੀ ਰਹਿਨੋ ਕਿਸ ਦਸ਼ਾ ਮੈਂ ਕਹਯੋ ? ਸੁਖ ਪਦਾਰਥਨ ਮੈਂ ਤੋ ਸਰਬ ਹੀ ਰਾਜੀ ਰਹਤ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੋ ਤੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਬਨਤ ਹੀ ਨਹੀਂ । ਦੁਖ ਮੈਂ ਸਰਬ ਕੋ ਰਾਜੀ ਹੋਤ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਰਾਜੀ ਪਦ ਸੋਂ ‘ਲਿਖਿਆ ਨਾਲਿ’ ਇਸ ਪਦ ਸੋਂ ਅਧਯਾਹਾਰ ਉਪਰ ਤੇ ‘ਦੁਖ’ ਪਦ ਆਯੋ । ਤਿਸੀ ਰੀਤਿ ਹਉਮੈ ਕੇ ਤਜਾਗਨ ਕੋ ਅਰਥ ਭਯੋ । ਦੁਖ ਮੈਂ ਤੋ ਹੋਮੈ ਸਰਬ ਹੀ ਤਜਾਗਤ ਹੈ, ਕਹਤ ਹੈ ਪਰਮੇਸੁਰ ਨੇ ਦੁਖ ਦੀਓ ਵਾ ਕਰਮਨਿ ਨੇ ਦੁਖ ਦੀਓ, ਯਾਂਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਤਿਨ ਕੋ ਨ ਬਨੇ । ਅਰੁ ਸੁਖ ਮੈਂ ਕਹਤ ਹੈਂ ਇਹ ਬਾਤ ਹਮ ਨੇ ਕਰੀ, ਅਮਕੋ ਕਾਰਜ ਬਡੇ ਬਲ ਸੋਂ ਵਾ ਬਡੀ ਬੁਧਿ ਸੋਂ ਹਮ ਨੇ ਕਰਯੋ, ਹਮ ਨੇ ਜੋਗ ਕਰਯੋ, ਹਮ ਨੇ ਸੁਭ ਕਰਮ ਕਰਯੋ, ਇਤਯਾਦਿਕ ਹਉਮੈਂ ਕੇ ਬਿਖੈ ਫਸਤੇ ਹੈਂ । ਇਸੀ ਤੇ ‘ਸੁਖ’ ਪਦ ਉਪਰ ਸੇ ਆਯੋ । ਜੋ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਸੁਖ ਪਾਇ ਅਰੁ ਸਭ ਕਾਰਜ ਕਰਤਾ ਹੂਆ ਹਉਮੈ ਕੋ ਤਜਾਗੇ । ਜੋ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੋ ਭਾਣਾ ਮਾਨੈਗੋ, ਤਿਸੀ ਤੇ ਹਉਮੈ ਛੁਟੈਗੀ । ਜੋ ਹਉਮੈ ਕੋ ਤਜੈਗਾ ਸੋ ਨਾਮ ਕੇ ਸਿਮਰਨ ਕੋ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੋਇਗੋ । ਭਾਣਾ ਮਾਨੈ ਬਿਨਾ ਅਰੁ ਹਉਮੈ ਕੇ ਤਿਆਗੇ ਬਿਨਾ ਨਾਮ ਕਾ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ । ਇਸ ਪਰ ਪ੍ਰਮਾਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕੋ:—

ਹਉਮੈ ਨਾਵੈ ਨਾਲਿ ਵਿਰੋਧੁ ਹੈ ਦੁਇ ਨ ਵਸਹਿ ਇਕ ਠਾਇ ॥

[ਵਡਹੰਸ ਮਹਲਾ ੩—੧੨]

ਇਸੀ ਬਾਤ ਤੇ ਜਾਣੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਮੈਂ ਜੇਤੋ ਫਲੁ ਨਾਮ ਕੋ ਕਹਯੋ ਹੈ ਸੋ ਲੋਕਨ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤੁ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈ । ਜੈਸੇ ਜ਼ਿਮੀਨ ਕੇ ਹਲੁ ਬਾਹੇ ਅਰੁ ਸਵਾਰੇ ਬਿਨਾ

੧. ਗੁੱਡੀ ਉਡਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦੇ । [ਫਾ:., ਚੰਗ = ਗੁੱਡੀ; ਪਤੰਗ] ।

੨. ਅਧਯਾਹਾਰ, ਉਪਰੋਂ ਪਾਉਂਣਾ ।

ਜੋ ਬੋਵਤੇ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੋ ਫਲ ਤੁੱਛ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਜੋ ਜ਼ਿਮੀਨ ਕੋ ਸਵਾਰਿ ਕੈ ਬੋਵਤੇ ਹੈਂ ਸੋ ਸੰਪੂਰਨ ਫਲ ਲੇਤੇ ਹੈਂ। ਇਸੀ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਭਾਣਾ ਮਾਨਣੋ ਅਰ ਹਉਮੈ ਕੋ ਤਜਣੋ ਇਨ ਤੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਸੁੱਧ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਸਤਿਨਾਮ ਕੋ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨੋ ਤਬ ਸੰਪੂਰਨ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈ। ਇਸੀ ਕਾਰਣ ਤੇ ਮੁਮੋਖੀ ਕੋ ਅੰਤਹਕਰਣ ਸੁੱਧ ਕਰਨੇ ਹਿਤ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਕੇ ਸਾਧਨ ਕਹੇ, ਪੂਰਬ ਸਾਧਨ ਕਹਿਕੈ ਪੀਛੇ ਸਿਧ ਨਾਮ ਕੋ ਸਿਮਰਨ ਰਾਜਾਨ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਸੋ ਕਹੈਂਗੇ, ਇਤਯਰਥ।

ਈਹਾਂ ਸਰਬ ਪੌੜੀ ਕੇ ਬਿਖੈ ਪ੍ਰਯਾਯੋਕਤਿ ਪਹਿਲਾ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਨ-‘ਪ੍ਰਯਾਯੋਕਤਿ’ ਹੈ ਬਿਧਿ ਦੋਇ।

ਰਚਨਾ ਸੋਂ ਜਹਿ ਬਚਨ ਜੁ ਹੋਇ।

ਦੁਤੀਓ: ਛਲ ਕਰਿ ਸਾਧੈ ਕਾਜ।

ਯੋਂ ਲੱਛਨ ਭਾਖੈਂ ਕਵਿਰਾਜ।

ਈਹਾਂ ਹਉਮੈ ਛੁਟਾਵਨ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਨੋ ਹੁਤੋ, ਸੋ ਹੁਕਮ ਕੋ ਬਰਨਨ ਕਰਿਕੈ ਏਕ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਕਹਯੋ; ਯਾਂਤੇ ਪ੍ਰਯਾਯੋਕਤਿ। ਦੂਸਰੈ ਸੰਭਾਵਨਾ ਅਲੰਕਾਰ ਭੀ ਉਤ੍ਰ ਕੀ ਤੁਕ ਮੈਂ ਹੈ। ਲੱਛਨ-ਇਉਂ ਜੇ ਹੋਇ ਤ ਇਉਂ ਇਹ ਹੋਇ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਹਿ ਤੁਕ ਮੈਂ ਜੋਇ।

ਤਹਿ ‘ਸੰਭਾਵਨ’ ਹੈ ਅਲੰਕਾਰ।

ਕਵਿ ਜਨ ਯਾਂਕੋ ਕਰਹਿ ਬਿਚਾਰ।

ਹੁਕਮ ਜੇ ਬੂਝੈ ਤਉ ਹਉਮੈ ਨਹੀਂ ਕਰੇ। ਯਾਂਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾ ਅਲੰਕਾਰ ਭਯੋ ॥੨॥

[ਤੀਜੀ ਪਉੜੀ]

ਅਬ ਅਗਾਰੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੀ ਬਿਅੰਤਤਾ ਕਹਿ ਕਰਿ ਜਗਾਸੀ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਤਿਗੁਰ ਕਰਤ ਹੈਂ:-

ਗਾਵੈ ਕੋ ਤਾਣੁ ਹੋਵੈ ਕਿਸੈ ਤਾਣੁ ॥

‘ਗਾਵੈ’ ਨਾਮ ਕਹਿਨੇ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ। ‘ਕੋ’ ਕੋਈਕ, ਕੌਨ ? ਗੰਥਨ ਕੇ ਕਰਤਾ। ਪਰਮੇਸਰ ਕੇ ‘ਤਾਣੁ’ ਕੋ ਕਹਤੇ ਹੈਂ, ਬਾਲਮੀਕ ਅਰ ਬਯਾਸ ਜੀ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਅਨੇਕ ਕਵਿ ਜੋ ਹੈਂ, ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਪਰ ‘ਤਾਣੁ’ ਕਹਿਓ ਬਲ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰ ਕਰਿ ਕਰਯੋ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਨਰਸਿੰਘ ਹੋਇ ਕਰਿ ਹਰਨਾਖਸ ਕੋ ਮਾਰਯੋ ਬਡੇ ਬਲ ਸੋਂ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਚੰਦ੍ਰ ਹੋਇ ਕਰਿ ਰਾਵਨ ਤਿਲੋਕੀਪਤਿ ਛੇਦਯੋ। ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਰੂਪ ਹੋਇਕੈ ਕੰਸਾਦੀ ਔਰ ਦੁਸ਼ਟਨਿ ਕੋ ਹਨਯੋ। ਇਸ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਭੀ ਜਹਾਂ ਕਹਾਂ ਬਲ ਕਰਯੋ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬਾਂਧਿ ਕਰਿ ਪਰਮੇਸਰ ਕੀ ਬਡਯਾਈ ਕੋ ਕਰਤ ਹੈਂ। ਵਾ ‘ਤਾਣੁ’ ਨਾਮ ਰਖਯਾ ਕੋ ਭੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਕੀ ਰਛਯਾ ਕਰੀ ਹੈ ਪਰਮੇਸਰ ਨੇ ਤਿਸ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ; ਰਾਜ ਗ੍ਰਾਹ ਤੇ ਬਚਾਯੋ, ਪ੍ਰਹਲਾਦ ਰਾਖਯੋ, ਪ੍ਰੰਛਤ ਕੀ ਗਰਭ ਮੈਂ ਰਛਯਾ ਕਰੀ, ਇਤਯਾਦਿ ਗੁਣ ਕੋ ਪ੍ਰਬੰਧ

ਬਾਂਧ ਕਰਿ ਪਰਮੇਸਰ ਕੀ ਉਸਤਤਿ ਕਰਤ ਹੈਂ । ਇਤਯਰਥ ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਲਾਟਾਨੁਪ੍ਰਸਾਲੰਕਾਰ ਹੈ ।

ਲੱਛਨ-ਭਾਵ ਭਿੰਨ, ਪਦ ਦੂ ਵਿਰ ਏਕ ।

ਤਹਿ 'ਲਾਟਾਨੁਪ੍ਰਸ' ਬਿਬੇਕ ।

‘ਤਾਣੁ’ ‘ਤਾਣੁ’ ਪਦ ਦੋ ਵੇਰੀ ਆਯੋ, ਇਨ ਮੈਂ ਭਾਵ ਭਿੰਨ ਹੈ । ਪ੍ਰਥਮ ਤੋ ਤਾਣ ‘ਬਲ’ ਕੋ ਕਹਯੋ, ਫੇਰ ਕਹਯੋ ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਪਰ ‘ਰਖਯਾ ਕਰਤਾ’ ਹੋਯੋ ਹੈ; ਯਹ ਦੋਨੋ ਕੋ ਭਾਵ ਭਿੰਨ ।

ਗਾਵੈ ਕੋ ਦਾਤਿ ਜਾਣੈ ਨੀਸਾਣੁ ॥

‘ਗਾਵੈ ਕੋ’ ਕਹਤ ਹੈਂ ਕੋਈਕ, ਕੌਨ ? ਗ੍ਰੰਥੋਂ ਕੋ ਕਰਤਾ । ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਿ ਕਰਿ ‘ਦਾਤਿ’ ਕਹੀਏ ਦਾਨ ਜੋ ਕਰਜੋ ਹੈ, ਤਿਸ ਦੇਨੋ ਕੀ ਬਡਾਈ ਕੋ ਬਰਨਨ ਕਰਤ ਹੈਂ । ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਚੰਦ੍ਰ ਹੋਇ ਕਰਿ ਲੰਕਾ ਸੁਵਰਨ ਕੀ ਬਿਭੀਖਨ ਕਉ ਦੇਤ ਭਏ । ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਹੋਇ ਕਰਿ ਸੁਦਾਮੇ ਕੋ ਮੰਦਰ ਸੁਵਰਨ ਕੋ ਬਨਾਇ ਦੀਏ । ਇਤਯਾਦਿ ਦਾਨ ਦੋਬੋ ਗੁਨ ਸਮਝ ਕਰਿ ਉਸਤਤਿ ਕਰਤ ਹੈਂ । ਕੈਸੀ ਹੈ ਦਾਤਿ ? ‘ਜਾਣੈ ਨੀਸਾਣੁ’ ਸਰਬ ਜਗਤ ਮੈਂ ‘ਨੀਸਾਣੁ’ ਕਹੀਏ ‘ਪ੍ਰਗਟ’ ਜਾਨੀਤੀ ਹੈ । ‘ਨੀਸਾਣੁ’ ਕੋ ਅਰਥ ‘ਪ੍ਰਗਟ’ ਜਹਤਿ ਲੱਛਣਾ ਸੋ । ‘ਨੀਸਾਣੁ’ ਨਾਮ ‘ਝੰਡੇ’ ਕੋ । ਬਡਾ ਉਚੋ ਝੰਡਾ ਹੋਤ ਹੈ, ਸਰਬ ਲੋਕ ਉਸ ਕਉ ਦੇਖਤ ਹੈਂ; ਤਿਸ ਧਰਮ ਤੇ ਲੱਛਣਾ ਕਰਿ ‘ਪ੍ਰਗਟ’ ਕੋ ਅਰਥ । ਜੈਸੇ:—

ਤਤੁ ਚੁਗਹਿ ਮਿਲਿ ਏਕ ਸੇ ਤਿਨ ਕਉ ਫਾਸ ਨ ਰੰਚ ॥

[ਰਾਮਕਲੀ ਮਃ ੧, ਓਅੰਕਾਰ-੩੩

ਰੰਚ ਨਾਮ ਗੁੰਜਾ^੧ ਕੋ । ਸੋ ਅਰਥ ‘ਦੂਰ’ ਭਯੋ । ‘ਥੋਰੇ ਕੋ’ ਅਰਥ ਭਯੋ । ਤਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਾਨੀਏ । ਜਹਿਤੀ ਲੱਛਣਾ ਕੋ ਲੱਛਣ:—

ਤੁਕ ਕੋ ਬਿਖੈ ਜੋਇ ਪਦ ਹੋਇ । ਅਰਥ ਕਰਤ ਸੋ ਦੀਜੈ ਖੋਇ ।

ਐਰ ਅਰਥ ਜਹਿ ਮੁਖਤਾ ਪਾਵੈ^੨ । ਜਹਿਤੀ ਲੱਛਣਾ ਸੋਇ ਕਹਾਵੈ । ਇਤਯਰਥ ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਕਾਬਜਲਿੰਗ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ ।

ਲੱਛਣ-ਅਰਥ ਸਮਰਥਨ ਜਿਸ ਮੈਂ ਹੋਇ ।

ਕਾਬਜਲਿੰਗ ਕੋ ਲੱਛਣ ਸੋਇ ।

ਈਹਾਂ ਅਰਥ ‘ਦਾਤਿ’ ਕੋ ‘ਜਾਣੈ ਨੀਸਾਣੁ’ ਇਸ ਪਦ ਸੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਜੋ । ਪੁਰਾਣ ਐ ਉਪਪੁਰਾਣ ਐ ਰਾਮਾਇਣੁ ਐਰ ਗ੍ਰੰਥ ਜੇਤੇ ਕਥਾ ਅਵਤਾਰਨ ਕੀ ਕਹਤ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਸਰਬ ਕੋ ਉਪਰ ਦੋਉ ਤੁਕਾਂ ਕਹੀ । ਅਬ ਅਗਾਰੀ ਛਿਅ ਤੁਕਾਂ ਛਿਅ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਨਿ ਪਰ ਕਹਤ ਹੈਂ ।

ਗਾਵੈ ਕੋ ਗੁਣ ਵਡਿਆਈ ਆਚਾਰ ॥

ਸਰਬ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਨਿ ਤੇ ਪ੍ਰਥਮ ਸਾਂਖ ਕੋ ਗਿਨਤ ਹੈਂ, ਸਭੁ ਕੋਈ ਪਿਛਾਰੀ ਬੇਦਾਂਤ

੧. ਰੱਤਕਾਂ । ਰੱਤੀ ।

੨. ਲਛਣੀ ਅਰਥ ਛੱਡਕੇ ਜਿਥੇ ਭਾਵਕ ਅਰਥ ਮੁਖ ਹੋ ਜਾਣ ।

ਗਿਨਤ ਹੈ; ਤੈਸੇ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਥਾ ਕ੍ਰਮ ਕਹਤ ਹੈਂ । ‘ਗਾਵੈ’ ਕਹੀਏ ਕਹਤ ਹੈ, ‘ਕੋ’ ਕੋਈਕ, ਕੌਨ ? ਸਾਂਖ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਕੇ ਕਰਤਾ ਕਪਲਿ ਮੁਨਿ ਤੇ ਆਦਿ । ਸੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੇ ਰੂਪ ਕੋ ਅਰ ਜਗਤ ਕੀ ਉਤਪਤੀ ਕੋ ਇਸ ਰੀਤਿ ਬਰਨਨ ਕਰਿ ਕਹਤ ਹੈਂ । ‘ਗੁਣ’ ਕੋ ਅਰਥ ‘ਪ੍ਰਧਾਨ’ । ਸਾਂਖ ਕੇ ਮਤ ਮੈਂ ਤੀਨ ਗੁਣ ਇਕੱਤ੍ਰ ਹੋਨੇ ਕੋ ਨਾਮ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਯਾਂਤੇ ਗੁਣ ਪਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਧਰਜੇ ਤੀਨੋਂ ਗੁਣ ਕੀ ਸਾਂਮਜ ਅਵਸਥਾ^੧, ਸੋ ‘ਪ੍ਰਧਾਨ’ । ਜਬ ਵਹੁ ਸਾਂਮਜ ਅਵਸਥਾ ਕੋ ਤਜਾਗੈ, ਤਬ ਜਗਤ ਕੋ ਰਚਤ ਹੈ । ਪ੍ਰਥਮ ਮਹਤਤ੍ਵ^੨ ਕੋ ਉਤਪਤਿ ਕਰਤ ਹੈ, ਫੇਰ ਤ੍ਰਿਪਾਹੀਕਾਰ, ਪੁਨਾ ਭੂਤ ਮਾਤ੍ਰਾ, ਬਹੁੜੋ ਖੋੜਸ ਬਿਕਾਰ । ਪੰਚ ਮਹਾਂ ਭੂਤ, ਇਕਾਦਸ਼ ਇੰਦ੍ਰੀਏ, ਇਤਿ ਖੋੜਸ । ਗੁਣਵਤੀ ਜੋ ਪ੍ਰਧਾਨ ਤਿਸ ਤੇ ਆਤਮਾ, ‘ਵਡਿਆਈ’ ਕਹੀਏ ਉਚੇ ਹੋਇ ਅਸੰਗ ਰਹਤ ਹੈ । ‘ਆਚਾਰੁ’ ਕਰਮ ਜੇ ਹੈਂ ਸੁਭਾਸੁਭ ਤਿਨ ਕੋ ਕਰਤਾ ਭੁਗਤਾ ਹੋਤਿ ਹੈ । ਔਰ ਤੀਨੋਂ ਕਾਲ ਅਸੰਗ ਐ ਅਭੰਗ ਰਹਤ ਹੈ । ਈਸ਼ਰ ਨਹੀਂ ਕਾਰਜ ਹੈ ਨਹੀਂ ਕਾਰਨ ਹੈ । ਪ੍ਰਧਾਨ ਪਰਿਣਮਿਕ ਜਗਤ ਭਯੋ । ਇਸ ਰੀਤਿ ਕੋ ਮਤਿ ਕੋ ਅਨੇਕ ਹੀ ਜੁਗਤਨ ਸੋਂ ਬੇਦ ਕੀ ਸੂਤਿ ਸੋਂ ਸਾਂਖ ਮਤ ਵਾਰੇ ਪਰਪੱਕ ਕਰਤ ਹੈਂ । ਇਤਜਰਥ ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਬਿਭਾਵਨਾਲੰਕਾਰ ਹੈ ।

ਲੱਛਨ-ਜਹ ਕਾਰਨ ਬਿਨੁ ਕਾਰਜ ਹੋਇ ।

ਤਹਾਂ ਬਿਭਾਵਨ ਪਹਿਲੋ ਜੋਇ ।

ਇਸ ਮੈਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਤੇ ਆਤਮਾ ਕੋ ਮੇਲ ਕਾਟਨ ਹੁਤੋ, ਆਚਾਰ ਸੁਭਾਸੁਭ ਕਰਮ ਭੋਗਨ ਕੋ ਭੋਗਨੋ ਕਾਰਜ ਭਯੋ, ਬਿਨਾ ਕਾਰਨ ਮੇਲ ਤੇ, ਯਾਂਤੇ ਬਿਭਾਵਨਾ ।

ਗਾਵੈ ਕੋ ਵਿਦਿਆ ਵਿਖਮੁ ਵੀਚਾਰੁ ॥

‘ਗਾਵੈ’ = ਕਹਤ ਹੈਂ, ‘ਕੋ’ = ਕੋਈਕ, ਕੌਨ ? ਨਜਾਯਕ ਜੋ ਹੈ ਗੋਤਮ, ਨੈਨਪਾਦ, ਕਣਭੁਕ, ਇਨ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਜੋ ਹੈਂ ਸੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੋ ਬਿਦਿਆ ਜੋ ‘ਵਿਖਮੁ’ ਕਹੀਏ ਕਠਨ, ਤਿਸ ਕੋ ਵੀਚਾਰ ਵੀਚਾਰ ਕਰਿ ਕਹਤ ਹੈਂ । ਈਸਰ ਕੋ ਬਿਖੇ ਨਿਤਜ ਗਜਾਨ, ਨਿੱਤ ਇਛਾ, ਨਿੱਤ ਜਤਨ; ਜੈਸੇ ਕੁਲਾਲ^੩ ਮਿੱਤਕਾ ਕੇ ਬਾਸਨ^੪ ਕਰਤ ਹੈ, ਤਿਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਤੇ ਪੰਚ ਭੂਤ ਕਰਿ ਜਗਤ ਰਚਿਤ ਹੈ । ਨਮਿੱਤ ਕਾਰਣ ਈਸਰ, ਉਪਾਦਾਨ ਕਾਰਣ ਪ੍ਰਮਾਣੂ । ਬਹੁੜ ਸਪਤ ਪਦਾਰਥ ਮਾਨਤ ਹੈਂ, ਨੌ ਦਰਬ, ਚੌਬੀਸ ਗੁਣ, ਪੰਚ ਕਰਮ ਸਾਮਾਨਜ । ਵਿਸ਼ੇਖਜ ਸਮ ਵਾਯ ਅਭਾਵ, ਇਤੀ ਪਦਾਰਥ । ਇਤਜਾਦਿ ਸੰਖਯਾ ਕਰਿ ਤਿਨ ਕੀ ਬਿਦਯਾ ਬਿਖਮ ਹੈ । ਸਰਬ ਦਰਬਾਦਿਕ ਕੋ ਸਰਬਾਂਗ ਕਹੀਏ ਤੋ ਗ੍ਰੰਥ ਬਧਤ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਨਹੀਂ ਕਹੇ । ਬਹੁੜ ਆਤਮਾ ਕੋ ਬਿਭੂ ਅਕਾਸ਼ ਵਤ ਅਰੁ ਜੜ ਕਹਤ ਹੈਂ । ਚੇਤਨ ਮਨ ਕੇ ਸੰਜੋਗ ਕਰਿ ਹੋਤ ਹੈ । ਜਬ ਮਨ ਕੋ ਸੰਜੋਗ ਨਹੀਂ

੧. ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਤੁਲੀ ਹੋਣ ਅਵਸਥਾ । ੨. ਬੁਧੀ ਤੱਤ, ਜੀਵਾਤਮਾ ।
੩. ਘੁਮਿਆਰ । ੪. ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ।

ਸੁਖਪਤ ਅਵਸਥਾ ਮੈਂ, ਸੂਖਮ ਨਾੜਿ ਕੇ ਬਿਖੈ ਮਨ ਲਟਕ ਰਹਤ ਹੈ । ਜਬ ਚਰਮ ਮੈਂ
ਸਪਰਸ਼ ਕਰਤ ਹੈ ਜਾਗ੍ਰਤ ਮੈਂ ਤਬ ਚੇਤਨ ਹੋਤ ਹੈ । ਐਸੇ ਸਿੱਧਾਂਤ ਬਡੀ ਓਤਰਕ^੧ ਸਹਤ
ਨਜਾਯਕ ਅਪਨੇ ਮਤ ਕੋ ਸਿਧ ਕਰਤ ਹੈਂ । ਇਤਯਰਥ । ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਬ੍ਰਿਤ੍ਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ
ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ । ਵਰਣਮੈਤ੍ਰੀ ਜਹਾਂ ਹੋਇ ਤਹਾਂ ਹੋਤ ਹੈ । ‘ਵਕਾਰ’ ਬਰਨ^੨ ਚਾਰ ਪਦਨ
ਮੈਂ ਚਾਰ ਹੀ ਬੇਰ ਆਯੋ ।

ਗਾਵੈ ਕੋ ਸਾਜਿ ਕਰੇ ਤਨੁ ਖੇਹ ॥

‘ਗਾਵੈ’ ਕਹਤ ਹੈਂ, ਕੋਈਕ, ਕੌਨ ? ਬਿਸੇਖਕ ਕਣਾਦਿਕ ਮੁਨਿ ਤੇ ਆਦਿ । ਸੋ
ਸਮੇਂ ਹੀ ਕੋ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮਾਨਤ ਹੈਂ । ਕਰਤਾ ਹਰਤਾ ਜਗਤ ਕੋ ਸਮਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ
ਧਰਤ ਕੇ ਬਿਖੈ ਬੀਜ ਪਰਜੇ ਰਹਤ ਹੈ, ਜਬ ਸਮਾ ਹੋਤ ਹੈ ਤਬ ਉਗਤ ਹੈ, ਸਮਾ ਪਾਇ
ਬਧਿਕੈ ਬਿਨਸ ਜਾਤ ਹੈ, ਤਿਸੀ ਰੀਤਿ ਜਬ ਸਮਾ ਜਗਤ ਹੋਨੇ ਕੋ ਹੋਤ ਹੈ ਤਬ ‘ਸਾਜਿ’
ਕਹੀਏ ਬਨਾਵਨੋ ਸਮਾ ਕਰਤ ਹੈ । ‘ਤਨੁ’ ਕੋ ਅਰਥ ਵਿਸਤਾਰ ਸੰਪੂਰਣ ਬਿਧਿ ਪ੍ਰਪੰਚ,
ਵਾ ਸਰਬ ਦੇਹ ਜੋ ਹੈ ਜੜ ਜੰਗਮ; ਬਿਧਿ ਕੀਟੀ ਲੋ ਤਿਨ ਕੋ ਉਤਪਤਿ ਕਰਤ ਹੈ । ਜਬ
ਸਮਾ ਪੁਲੈ ਕੋ ਹੋਤ ਹੈ ਤਬ ਸੋਈ ਤਨ ਪ੍ਰਪੰਚ ‘ਖੇਹ’ ਕਹੀਏ ਨਾਸ, ਤਿਸ ਸਰਬ ਕੋ, ਸਮਾ
ਕਰਤ ਹੈ । ‘ਕਰੇ ਤਨੁ’ ਇਹ ਜੋ ਪਦ ਹੈ ਸੋ ਦੇਹੁਰੀ ਦੀਪਕ ਹੈ । ‘ਸਾਜਿ’ ਬਨਾਵਨ ਕੇ
ਅਰਥ ਮੈਂ ਭੀ ‘ਕਰੇ ਤਨੁ’ ਪਦ ਰਹਜੋ । ‘ਖੇਹ’ ਨਸ਼ਟ ਹੋਨ ਕੇ ਅਰਥ ਮੈਂ ਭੀ ਲਗਜੋ ।
ਜੈਸੇ ਦੀਪਕ ਦੇਹੁਰੀ ਕੋ ਦੋਊ ਸਥਾਨ ਕੋ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ੈ ਹੈ, ਅੰਤਰ ਭੀ ਤੇ ਬਾਹਿਰ ਭੀ, ਐਸੇ
ਜਾਨੀਐ । ਜਬ ਬਿਸ਼ਨੁ ਜੀ ਕੋ ਸਮਾ ਸਰੀਰ ਧਾਰਨ ਕੋ ਹੋਤ ਹੈ ਤਬ ਅਵੱਸ਼ਮੇਵ^੩ ਹੀ
ਧਾਰ ਲੇਤ ਹੈ, ਐਸੇ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਅਵਤਾਰ ਨਾ ਧਰੈ । ਜਬ ਤਜਨ ਕੋ ਸਮਾ ਆਵਤ ਹੈ
ਤਬ ਤਜਾਗਤ ਹੈ । ਤਿਸ ਬਿਸ਼ਨੁ ਜੀ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਚਰਾਚਰ ਤਿਨ ਕੋ ਸਮਾ ਹੀ ਕਰਤ
ਹੈ ਔਰੁ ਸਮਾ ਹੀ ਬਿਨਾਸਤ ਹੈ । ਨਜਾਯਕ ਕੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਤਮਾ ਕੋ ਇਹ ਭੀ ਜੜ ਮਾਨਤ
ਹੈਂ । ਐਸੇ ਅਪਨੇ ਮਤ ਕੋ ਬਿਸੇਖਕ ਸਿਧ ਕਰਤ ਹੈਂ । ਇਤਯਰਥ ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਕਾਟਕਦੀਪਕੁ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ ।

ਲੱਛਨ-ਕ੍ਰਮ ਸੋ ਕ੍ਰਿਆ ਜਹਿ ਹੋਇ ਅਨੇਕ ।

‘ਕਾਟਕਦੀਪਕ’ ਤਹਾਂ ਬਿਬੇਕ ।

ਪ੍ਰਥਮੈ ਤਨ ਬਨਾਵਨ ਕੀ ਕ੍ਰਿਆ, ਤਿਸ ਤੇ ਪਿਛਾਰੀ ਨਾਸ ਕਰਿਬੇ ਕੀ ਕ੍ਰਿਆ,
ਏਕ ਕਾਲ ਆਸ਼ਰੇ ਮੈਂ, ਯਾਂਤੇ ਕਾਟਕਦੀਪਕ ।

ਗਾਵੈ ਕੋ ਜੀਅ ਲੈ ਫਿਰਿ ਦੇਹ ॥

‘ਗਾਵੈ’ ਕਹੀਏ ਕਹਤ ਹੈ, ਕੋਈਕ, ਕੌਨ ? ਮੀਮਾਂਸਕ, ਜੈਮੁਨਿ ਭਟ ਪ੍ਰਭਾਕਰ
ਤੇ ਆਦਿ । ਜੀਅ ਜੋ ਸੰਪੂਰਨ ਜਗਤ ਕੇ ਚਰਾਚਰ ਸੋ ਕਰਮੋ ਕੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਕਰਿ ਮ੍ਰਿਤੁ
ਹੋਇਕੈ ਫੇਰ ਦੇਹ ਕੋ ਧਾਰਤ ਹੈਂ । ਤਿਸ ਮੈਂ ਅਹੰਤਾ ਕੋ ਧਾਰਿ ਕਰਿ ਕਰਮ ਕਰਤ ਹੈਂ,

੧. ਵਿਤਰਕ । ਕਿਸੇ ਤਰਕ ਦੇ ਉਤਰ ਵਿਚ ਹੋਰ ਤਰਕ । ੨. ‘ਵ’ ਔਖਰ । ੩. ਜ਼ਰੂਰ । ਹਰ ਹਾਲ ।

ਪਿਛਲੇ ਭੋਗ ਕਰਿ ਮਰਤ ਹੈਂ, ਫੇਰ ਕਰਮਨ ਕੀ ਵਾਸ਼ਨਾਂ ਕੇ ਅਧੀਨ ਜਨਮ ਲੇਤ ਹੈਂ ।
ਇਸੀ ਰੀਤਿ ਸੰਪੂਰਨ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਕਰਮ ਹੀ ਉਤਪਤਿ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਕਰਮ ਹੀ
ਨਾਸ਼ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਕਰਮਾਧੀਨ ਹੋਇ ਚੰਦੁ ਸੂਰਜ ਸਦੀਵ ਭ੍ਰਮਤ ਹੈਂ, ਕਰਮਾਧੀਨ ਹੋਇ
ਜਗਤ ਕੋ ਬ੍ਰਹਮਾ ਸਿਰਜਤ ਹੈ, ਕਰਮਾਧੀਨ ਬਿਸ਼ਨੁ ਪਾਲਤ ਹੈ, ਕਰਮਾਧੀਨ ਸ਼ਿਵ
ਨਾਸ਼ ਕਰਤ ਹੈ ।

ਆਤਮਾ ਕੋ ਆਧੋ ਚੇਤਨ ਆਧੋ ਜੜ ਮਾਨਤ ਹੈਂ । ਅਹੰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕੋ ਬਿਖਯ
ਤਿਸਕੋ ਆਤਮਾ ਕਹਤ ਹੈਂ । ਅਹੰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕੋ ਬਿਖੈ ਚੇਤਨ ਆਤਮਾ ਤੋ ਹੋਤ ਨਾਹੀਂ, ਤਾਂਤੋ
ਅਹੰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕੋ ਬਿਖਯਆਤਮ ਕੀ ਅੰਸ ਜੜ ਸੋ ਹੋਤ ਹੈ । ਇਤਯਾਦਿ ਜੋ ਸਿੱਧਾਂਤ ਬਡੀ
ਜੁਗਤਿਨ ਸੋ ਮੀਮਾਂਸਕ ਸਿੱਧ ਕਰਤ ਹੈਂ । ਇਤਯਰਥ ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਭਾਵਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ ।

ਲੱਛਨ-ਭੂਤ ਭਵਿਖ ਬਾਤ ਜਹਿ ਕਹੈ ।

‘ਭਾਵਕ’ ਅਲੰਕਾਰ ਤਹਿ ਅਹੈ ।

ਕਰਮ ਪੂਰਬ ਕਰੇ ਤੋ ਦੇਹ ਫੇਰ ਲਈ, ਭੂਤ ਕੀ ਬਾਤ ਕਹਨ ਤੇ ਭਾਵਕ ਹੋਤ ਹੈ ।

ਗਾਵੈ ਕੋ ਜਾਪੈ ਦਿਸੈ ਦੂਰਿ ॥

‘ਗਾਵੈ ਕੋ’ ਕਹੀਏ ‘ਕਹਤ ਹੈਂ ਕੋਈਕ’, ਕੌਨ ? ਪਾਤੰਜਲੀ ਸ਼ੇਸ਼ਨਾਗ ਤੇ
ਆਦਿਸੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਇਸ ਰੀਤਿ ਬਰਨਤ ਹੈਂ । ‘ਜਾਪੈ’ = ਜਾਣੀਦਾ ਹੈ,
ਪ੍ਰੰਤੂ ‘ਦਿਸੈ ਦੂਰਿ’ = ਦੇਖਨਾ ਤਿਸ ਕੋ ਦੂਰ ਹੈ । ‘ਦੂਰਿ’ ਕੋ ਅਰਥ ਲੱਛਨਾਂ ਸੋ ‘ਕਠਨ’
ਹੈ । ਅਸ਼ਟਾਂਗ ਜੋਗ ਕਰਿ ਜਾਣੀਦਾ ਹੈ । ਦਸ ਜਮ, ਦਸ ਨੇਮ, ਇਕੰਤ ਦੇਸ਼, ਆਸਨ,
ਪ੍ਰਤ੍ਯਾਹਾਰ, ਧਿਆਨ, ਧਾਰਣਾ, ਸਮਾਧਿ* । ਇਨ ਅਸ਼ਟ ਅੰਗ ਕੇ ਸਮੇਤ ਜੋਗ ਕੋ
ਸਾਧੈ ਤਬ ਨਿਰਮਲ ਮਨ ਹੋਤ ਹੈ । ਬਹੁਰ ਦੇਖੀਤਾ ਹੈ: ਐਸੇ ਕਠਨ ਹੈ, ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ—
ਜੈਸੇ ਆਰਸੀ ਮਲੀਨ ਮੈਂ ਮੁਖ ਨਹੀਂ ਦੀਸਤ ਹੈ; ਜਤਨ ਕਰਿ ਛਾਈ ਕੋ ਦੂਰ ਕਰੈ ਤਬ
ਦੀਸਤ ਹੈ। ਤਿਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅੰਤਹਕਰਣ ਜੋਗ ਤੇ ਸੁੱਧ ਹੋਤ ਹੈ, ਬਹੁਰ ਸਰੂਪ ਕੋ ਦੇਖਤ ਹੈ ।
ਅਰੁ ਜਗਤ ਕੀ ਉਤਪਤਿ ਐਸੇ ਮਾਨਤ ਹੈਂ: ਮਾਯਾ ਕੋ ਪ੍ਰੇਰਕ ਈਸ਼ੁਰ ਹੈ, ਜਤਨ ਬਿਹੀਨ
ਹੈ, ਕਲੇਸ਼ਾਦਿਕ ਤੇ ਸਦਾ ਅਸੰਗ ਰਹਤ ਹੈ ।

ਗਾਵੈ ਕੋ ਵੇਖੈ ਹਾਦਰਾ ਹਦੂਰਿ ॥

‘ਗਾਵੈ ਕੋ’ ਕਹੀਏ ‘ਕਹਤ ਹੈ ਕੋਈਕ’, ਕੌਨ ? ਬੇਦਾਂਤੀ । ਬਯਾਸ ਜੀ ਅਰੁ
ਸੰਕਰਾਚਾਰਜ ਤੇ ਆਦਿ; ਐਸੇ ਬਰਨਤ ਹੈਂ:—‘ਵੇਖੈ’ ਕਿਆ ‘ਲਖਤ’ ਹੈਂ । ‘ਹਾਦਰਾ’
ਕਹੀਏ ‘ਹਾਜ਼ਰ ਹੀ’, ਜੀਵਾਤਮਾਂ ਕੋ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਲਖਤ ਹੈਂ । ਪ੍ਰੰਤੂ ਕਬ ਲਖਤ ਹੈਂ ?

*ਹਠ ਯੋਗ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਠਾਂ ਅੰਗਾਂ ਪਰ ਕਵੀ ਜੀ ਦਾ ਅਪਣਾ ਦਿੱਤਾ ਵੇਰਵਾ ਤੇ ਵਿਸਥਾਰ ਵੇਖੋ
ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੁਰਬਾਰਧ ਅਧਯਾਯ ੪੮ ।

‘ਹਦੂਰਿ’ ਹਦੂਰੀ ਮਨ ਜਬ ਹੋਤ ਹੈ ਤਬ ਹਾਜਰੁ ਹੋਇ ਆਵਤ ਹੈ। ਪ੍ਰਮਾਨ:—ਜਾ ਮਨੁ ਰਹੈ ਹਦੂਰਿ ॥ [ਅੰਤਰ ਮੁਖ ਮਨ ਕੀ ਬ੍ਰਿਤਿ ਸੋ ਹਦੂਰੀ ਕਹੀਏ।

ਬੇਦਾਂਤੀ ਅਪਨੋ ਮਤ ਜੋ ਅਦ੍ਵੈਤ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਐਸੇ ਸਿਧ ਕਰਤ ਹੈਂ:—ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਅਕਾਸ਼ ਕੋ: ਜੈਸੇ ਏਕ ਮਹਾਂਕਾਸ਼ ਸਰਬ ਬ੍ਰਜਾਪੀ, ਦੂਜੇ ਜਲਾਸ਼ੈ ਅਵਛਿੰਨ^੧ ਅਕਾਸ਼, ਤੀਜੇ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ^੨। ਤਿਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਏਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਰਬ ਬ੍ਰਜਾਪੀ, ਦੂਜੇ ਬੁਧਿ ਅਵਛਿੰਨ ਆਤਮਾਂ, ਤੀਜੇ ਅਨਾਤਮਾਂ, ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਬੁਧਿ ਵਿਖੈ, ਜਿਸ ਕੋ ਜੀਵਾਤਮਾਂ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਅੰਤਹਕਰਣ ਕੀ ਉਪਾਧਿ ਕਰਿ ਤੀਨ ਭਾਸਤ ਹੈਂ, ਵਾਸਤਵ ਏਕ ਹੀ ਹੈ। ਬੇਦਾਂਤੀ ਏਕ ਐਰ ਰੀਤਿ ਭੀ ਮਾਨਤ ਹੈਂ। ਜੈਸੇ ਸੂਰਜ ਕੋ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਜਲ ਮੈਂ ਪਰਿਕੈ ਨਿਕਟ ਕੰਧ ਕੇ ਉਪਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਜਾਇ ਹੋਤ ਹੈ। ਤੈਸੇ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਬੁਧਿ ਬਿਖੈ ਪਰਿਕੈ ਵਹਿਰ ਜੋ ਚੇਤਨ ਸੱਤਾ ਸੋ ਜੀਵਾਤਮਾ। ਪੰਚਤਤ ਜੋ ਜੜ, ਤਿਨ ਕੀ ਸਤ ਗੁਣ ਅੰਸ ਤੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਬਨਜੇ, ਸੋ ਭੀ ਜੜ ਚੇਤਨ ਕੇ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਕਰਿ, ਸੋ ਅੰਤਹਕਰਣ ਭੀ ਚੇਤਨ ਹੋਤ ਹੈ। ਤਿਸ ਕੀ ਚਾਰ ਸੰਗਯਾ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈਂ:—ਜਬ ਕੁਛ ਚਹਤ ਹੈ ਤਾਂਕੋ ‘ਚਿਤ’ ਕਹਤ ਹੈਂ, ਜਤਨ ਕੀ ਕਲਪਨਾਂ ਜਬ ਕਰੈ ਸੋ ‘ਮਨ’ ਕਹਾਵਤ ਹੈ, ਯਹ ਮੈਂ ਲੀਨੋ ਸੋ ‘ਹੰਕਾਰ’, ਸਰਬ ਕੋ ਨਿਸਚੈ ਕਰੈ ਸੋ ‘ਬੁਧਿ’ ਹੋਤ ਹੈ। ਕਾਰਨ ਜਗਤ ਕੋ ਐਸੇ ਮਾਨਤ ਹੈਂ:—ਮਾਯਾ ਸਵਲ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ, ਜਿਸ ਕੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਦਸਵੀਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀ ‘ਮਹਾਂ ਕਾਲ’ ਬਰਨਨ ਕਟਜੋ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੀ ਇਛਾ ਸੋ ਸੰਪੂਰਨ ਜਗਤ ਬਨਜੇ। ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਸਰੂਪ ਨਹੀਂ ਜਾਨਣੋ, ਯਾਂਕੋ ਨਾਮ ਅਗਿਆਨ, ਸੋ ਅਗਿਆਨ ਪਰਿਣੰਮਕੈ^੩ ਹੀ ਜਗਤ ਭਯੋ। ਜੈਸੇ ਰੱਸੀ ਕੋ ਨਹੀਂ ਜਾਨਣੋ ਸੋ ਅਗਿਆਨ। ਸੋ ਪਰਿਣੰਮਕੈ ਸਰਪ ਭਯੋ, ਐਸੇ ਜਾਨਿਯੋ। ਤਤ ਤੂੰ ਪਦ ਕੀ ਏਕਤਾ। ਜਹਿਤਾਜਹਿਤਿ ਲਛਨਾਂ ਸੋਂ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਜੀਵ ਅਲਪੱਗ^੪, ਈਸ਼ੁਰ ਸਰਬਗਤ^੫। ਜੀਵ ਕੀ ਅਲਪੱਗਤਾ ਤਜ ਕਰਿ ‘ਗਯ’ ਪਦ ਰਾਖਤ ਹੈਂ, ਈਸ਼ੁਰ ਕੀ ਸਰਬਗਤਾ ਤਜ ਕਰਿ ਭੀ ‘ਗਯ’ ਪਦ ਰਾਖਤ ਹੈਂ, ਦੋਨੋ ਕੇ ਗਯ ਪਦ ਰਾਖੇ ਤੇ ਏਕਤਾ ਹੋਤ ਹੈ। ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ:—‘ਸੋ ਯੰ ਦੇਵਦਤਃ’। ਕਿਸੇ ਨੇ ਪੁਰਖ ਦੇਖਜੋ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਮੈਂ ਬਡੇ ਐਸ਼ੁਰਜ ਸੋਂ, ਜਟਿਤ ਅਲੰਕਾਰਨ^੬ ਸੋਂ, ਜੁਵਾ ਅਵਸਥਾ, ਕਿਤਨੋ ਕਾਲ ਬੀਤੇ ਸੋ ਪੁਰਖ ਕੰਗਾਲ ਭਯੋ, ਪੁਨਾ ਦੇਖਜੋ ਸ੍ਰੀ ਅਬਿਚਲਾ ਨਗਰ ਮੈਂ ਬਿੱਧ ਭਯੋ, ਸੋ ਦੇਖਨ ਵਾਰੋ ਤਿਸ ਕੋ ਪਿੰਡ^੭ ਮਾਤ੍ਰ ਕੋ ਜਾਨ ਕਰਿ ਪਛਾਨਤ ਹੈ: ਇਹ ਸੋਈ ਪੁਰਖ ਹੈ ਜੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਮੈਂ ਐਸ਼ੁਰਜ ਸੋਂ ਜਵਾਨ ਦੇਖਜੋ ਹੁਤੋ। ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਵਸਤੁ ਪੁਰਬ ਕੋ ਤਜਾਗਯੋ। ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਵਸਤੁ ਦੇਖਨ ਸਮੇਂ ਕੋ ਤਜਾਗਯੋ। ਏਕ ਪਿੰਡ ਮਾਤ੍ਰ ਕੋ ਰਾਖ ਕਰਿ ਪਛਾਨਜੋ। ਯਾਂਤੇ ਭਾਗ ਤਜਾਗ ਲੱਛਣਾਂ* ਸੋਂ ਸਿਧ ਭਯੋ: ਸਰਬਗਤਾ ਅਲਪੱਗਤਾ ਤਜਣੇ ਮੈਂ ਜਹਿਤੀ ਕੋ ਅੰਸ, ਪਿੰਡ ਮਾਤ੍ਰ ਕੋ ਰਾਖਨੋ, ਯਾਂ ਮੈਂ ਅਜਹਿਤੀ ਕੋ

੧. ਅੱਡ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ। ੨. ਅਕਸ਼, ਛਾਇਆ। ੩. ਬਦਲਕੇ, ਪਲਟਕੇ। ੪. ਅਲਪ ਗਤਾਤਾ ਵਾਲਾ, ਘੱਟ ਜਾਨਣ ਵਾਲਾ, ਤੁਛ ਬੁਧੀ ਵਾਲਾ। ੫. ਸਭ ਕੁਝ ਦਾ ਜਾਨਣਹਾਰ, ਪਰਮਾਤਮਾ। ੬. ਗਹਿਣਿਆਂ ਨਾਲ ਸਜਿਆ ਹੋਇਆ। ੭. ਸਰੀਰ, ਜਿਸਮ।

*ਲੱਛਣਾ, ਬ੍ਰਿਤੀਆਂ ਤੇ ਧੁਨੀਆਂ ਆਦਿ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਿਤ ਪੜ੍ਹੇ ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਡਾਕਟਰ ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕ੍ਰਿਤ ‘ਸ਼ਬਦ ਬ੍ਰਿਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ ਰਚਨਾ।

ਅੰਸ਼ । ਯਾਂਤੇ ਜਹਿਤਾਜਹਿਤਿ ਲਛਨਾ । ਇਸ ਰੀਤਿ ਅਦ੍ਵੈਤ ਸਿੱਧਾਂਤ ਕੋ ਸਿੱਧ ਕਰਤ ਹੈਂ ।
ਖਟ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਨਿ ਕੇ ਮਤ ਜੇਤੇ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਏਕ ਨਾਮ ਮਾਤ੍ਰੁ ਦਿਖਾਵਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਰਾ
ਹੈ । ਬਿਸਥਾਰ ਇਨਕੋ ਅਧਿਕ ਤੇ ਅਧਿਕ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੀ ਗਤਿ ਕੋ ਕੋਈ ਭੀ
ਨਹੀਂ ਜਾਨ ਸਕਤ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ—ਈਹਾਂ ਪੁਰਾਨ ਕੀ ਅਰੁ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਨ ਕੀ ਬਾਤ ਕਹੀ, ਬੇਦ ਨਹੀਂ ਗਿਨੇ, ਆਗੇ
ਕਹਿਨੋ ਹੈ ‘ਕਥਨਾ ਕਥੀ ਨ ਆਵੈ ਤੋਟਿ’; ਤਾਂਤੇ ਇਹ ਬਾਤ ਜਾਣੀਤੀ ਹੈ: ਜੋ ਬੇਦ ਅੰਤ
ਜਾਨਤ ਹੋਹਿੰਗੇ, ਜੋ ਐਸੀ ਬਿਅੰਤਤਾ ਲਖਾਵਨ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਗਿਨੇ ?

ਉੱਤਰ—ਈਹਾਂ ਛਿਅ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਨਿ ਕੇ ਕਹਨਿ ਕਰਿ ਚਾਰੋਂ ਬੇਦ ਕੋ ਕਹਿਨੋ ਭੀ
ਅੰਤਰਭੂਤ ਭਯੋ । ਬੇਦਨਿ ਕੋ ਕਹਿਨੋ ਲੇ ਕਰਿ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਬਨੇ ਹੈਂ, ਮੂਲ ਬੇਦ ਹੀ ਹੈਂ ।
ਸਾਮ ਬੇਦ ਕੋ ਸੋਧ ਕਰਿ ਬੇਦਾਂਤ ਕੋ ਮਤ ਬਯਾਸ ਜੀ ਨੇ ਬਨਾਯੋ ਹੈ । ਰਿਗ ਬੇਦ ਕੋ
ਨਿਰਨੈ ਕਰਿ ਕਰਿ ਗੋਤਮ ਰਿਖਿ ਨੈ ਨਯਾਯ ਕੋ ਮਤ ਰਚਯੋ ਹੈ । ਜਜੁਰ ਬੇਦ ਕੋ ਮਥ
ਕਰਿ ਜੈਮੁਨਿ ਰਿਖਿ ਨੈ ਮੀਮਾਂਸਾ ਕੋ ਮਤ ਰਚਯੋ ਹੈ । ਅਥਰਬਣ ਕੋ ਬੀਚਾਰ ਬੀਚਾਰ
ਸਾਂਖ ਐ ਪਾਤੰਜਲ ਐ ਬਿਸ਼ੇਖਕ ਇਨ ਕੋ ਮਤ ਭਯੋ ਹੈ । ਯਾਂਤੇ ਬੇਦ ਸੋਂ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਪ੍ਰਿਥਕ
ਨਹੀਂ ਗਿਨੇ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ—ਤੀਨ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਤੀਨ ਬੇਦ ਸੋਂ ਭਏ, ਅਰੁ ਤੀਨ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਏਕ ਬੇਦ ਸੋਂ
ਭਏ, ਯਹ ਕੌਨ ਕਾਰਨ ?

ਉੱਤਰ—ਬੇਦ ਪ੍ਰਥਮੇ ਤੀਨ ਹੀ ਹੈਂ, ਚੌਥੇ ਜੋ ਬੇਦ ਹੈ ਅਥਰਬਣ, ਇਨ ਤੀਨੋਂ ਕੇ
ਬੀਚ ਤੇ ਨਿਕਾਸ ਬਨਯੋ ਹੈ, ਸੋ ਤੀਨੋਂ ਬੇਦ ਕੇ ਖਟ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਬਨੇ ਹੈਂ, ਐਸੇ ਜਾਨਿਯੋ ।
ਅਪਰ ਜੇ ਮਤ ਹੈਂ ਆਸਤਕ, ਸਭ ਇਨ ਕੇ ਹੀ ਅੰਤਰਭੂਤ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈਂ, ਕਛੂ ਤਨਕਾ
ਭੇਦ ਰਹਿ ਜਾਤ ਹੈ । ਪਸਪਤਿ ਐ ਬਸ਼ਿਸ਼ਟਾ ਦ੍ਵੈਤੀ ਐ ਹੈਰੰਨਯਗਰਭੀ ਇਨ ਤੇ ਆਦਿ
ਐਰ ਕੋਈ ਜੇ ਹੈਂ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਨੇ ਅੱਛਰੋਂ ਮੈਂ ਸਭ ਧਰਿ ਗਏ ਹੈਂ, ਇਨ ਤੁਕਨਿ ਬਿਖੈ
ਤੇ ਸੋ ਭੀ ਨਿਕਸ ਆਵਤ ਹੈਂ । ਗ੍ਰੰਥ ਬਧਨ ਤੇ ਬਿਸਥਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਯੋ ਹੈ । ਇਤਯਰਥ ।

ਈਹਾਂ ਆਠ ਹੂੰ ਤੁਕਨਿ ਮੈਂ ਉਲੇਖਾਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ ।

ਲੱਛਨ—ਏਕਹਿ ਕੋ ਜੋ ਬਹੁ ਬਿਧਿ ਬਰਨੈਂ ।

‘ਉਲੇਖਾ’ ਕਹਿ ਕਵਿ ਕਰਿ ਨਿਰਨੈ ।

ਈਹਾਂ ਏਕ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਆਪੋ ਆਪਨੇ ਮਤ ਮੈਂ ਐਰ ਐਰ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਲਖ ਕਰਿ
ਬਰਨਯੋ । ਦੂਸਰੋ ਅਲੰਕਾਰ ਉਭਯਾਬ੍ਰਿਤ ਦੀਪਕ ਭੀ ਹੈ ।

ਲੱਛਨ—ਪਦ ਸੋਂ ਅਰਥ ਆਇ ਬਹੁ ਬਾਰ ।

‘ਆਬ੍ਰਿਤ ਦੀਪਕ’ ਤਿਸਹਿ ਉਚਾਰ ।

ਗਾਵੈ ਕੋ ਪਦ ਬਹੁਤ ਬੇਰ ਆਯੋ, ਅਰਥ ਭੀ ਵਹੀ ਰਹਾਯੋ ।

ਕਬਨਾ ਕਬੀ ਨ ਆਵੈ ਤੋਟਿ ॥

ਬੇਦ ਐ ਪੁਰਾਨ ਐ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਗ੍ਰੰਥ ਤਿਨ ਸਭ ਹੀ ਕੇ ਬਿਖੇ ਬਾਰਤਾ ਕਹੀ ਹੈ । ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਨਿਰੂਪਨ ਕੀਓ ਭੀ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ 'ਨ ਆਵੈ ਤੋਟਿ', ਸੰਪੂਰਣ ਕਿਸੇ ਤੇ ਨਹੀਂ ਕਹਯੋ ਗਯੋ ਹੈ, ਪਰੇ ਹੀ ਪਰੇ ਬੀਚਾਰਤ ਹੈਂ, ਅਰੁ ਬੇਅੰਤ ਕਹਤ ਹੈਂ ।

ਕਥਿ ਕਥਿ ਕਬੀ ਕੋਟੀ ਕੋਟਿ ਕੋਟਿ ॥

ਕੋੜਾਨਿ ਕੋੜ ਹੀ ਕਬਤ ਹੈਂ । ਪ੍ਰਸ਼ਨ--ਤੀਨ ਬਾਰ 'ਕਥਿ' ਐ 'ਕੋਟਿ' ਕਹਿਨੇ ਕੋ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਕੌਨ ? ਬੇਅੰਤਤਾ ਤੋਂ ਏਕ ਬਾਰ ਕਹਿਨੇ ਤੇ ਭੀ ਸਿਧ ਹੋਤ ਹੈ । ਉੱਤਰ--ਈਹਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਤੀਨੋਂ ਕਾਲ ਲਖਾਏ ਹੈਂ:--ਭੂਤ ਕਾਲ ਮੈਂ ਕੋੜ ਹੀ ਕਥ ਗਏ ਹੈਂ, ਬਰਤਮਾਨ ਮੈਂ ਕੋੜਾਂ ਕਬਤ ਹੈਂ, ਭਵਿੱਖਤ ਮੈਂ ਕੋੜ ਹੀ ਕਬੈਂਗੇ; ਪ੍ਰੰਤੂ ਸੰਪੂਰਨ ਕਿਸੇ ਤੇ ਭੀ ਨਹੀਂ ਕਹਯੋ ਗਯੋ । ਔਰ ਤੋਂ ਤਿਸ ਕੋ ਜਾਨਿਬੋ ਕਹਾਂ ਹੋਨੋ ਬੋ, ਏਕ ਜਗਤ ਕੀ ਉਤਪਤੀ ਕਿਸੁ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਭਈ ਹੈ, ਇਹ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਨ ਸਕਤ ਹੈਂ । ਆਪੋ ਅਪਨੇ ਮਤਿ ਮੈਂ ਸਰਬ ਨੇ ਬਨਾਈ ਹੈ, ਸੋਈ ਪਰਸਪਰ ਖੰਡਨ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ । ਇਸੁ ਬਾਤ ਕੋ ਗੁਰੂ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਨੇ ਭੀ ਕਹਯੋ ਹੈ; ਪ੍ਰਮਾਨ:--

ਤੁਮਰਾ ਲਖਾ ਨ ਜਾਇ ਪਸਾਰਾ ॥ ਕਿਹ ਬਿਧਿ ਸਜਾ ਪ੍ਰਥਮ ਸੰਸਾਰਾ ॥

[ਚੋਪਈ ਪਾ: ੧੦]

ਈਹਾਂ ਅਨੁਕਤਿਨਮਿਤਾ ਬਿਸ਼ੇਖੋਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ ।

ਲੱਛਨ--ਕਾਰਨ ਤੇ ਕਾਰਜ ਹੁਇ ਨਾਂਹੀ ।

ਕਹੈਂ 'ਬਿਸ਼ੇਖੋਕਤਿ' ਬੁਧਿ ਤਾਂਹੀ ।

ਈਹਾਂ ਤੀਨ ਕਾਲ ਮੈਂ ਕਬਨਵਾਰੇ ਕਾਰਨ ਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਕਬਨੋ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਭਯੋ । ਕਾਹੇ ਤੇ ਨਹੀਂ ਕਹਯੋ ਗਯੋ? ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਹੀ; ਯਾਂਤੇ ਅਨੁਕਤਿਨਮਿਤਾ ਹੈ ।

ਐਸੇ ਸੁਨ ਕਰਿ ਸਿਖ ਪੂਛਤ ਹੈ:--ਜੇ ਸੰਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਕਬਯੋ ਗਯੋ ਤੋਂ ਤਿਨ ਕੋ ਕਬਨੋ ਨਿਸਫਲੁ ਭਯੋ, ਜੈਸੇ ਕੋਈ ਕਾਰਜ ਕਰਬੇ ਕੋ ਲਗੈ, ਜੇ ਸੰਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਹੋਇ ਤੋਂ ਨਿਸਫਲੁ ਜਾਤ ਹੈ ? ਸੁਨਿ ਕਰਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ:--

ਦੇਦਾ ਦੇ ਲੈਦੇ ਥਕਿ ਪਾਹਿ ॥

ਪਰਮੇਸਰ ਕੋ ਕਬਨੋ ਨਿਸਫਲ ਨਹੀਂ ਜਾਤ ਹੈ, ਕਥ ਕਰਿ ਜੈਸੇ ਜਾਚਬੋ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਤੈਸੇ ਪਰਮੇਸਰ ਭਾਵਨੀ ਮੂਜਬ ਸਰਬ ਕੋ ਦੇਤ ਹੈ । ਲੈਨਹਾਰ ਜੋ ਹੈਂ ਸੋ ਲੇਤੇ ਲੇਤੇ ਥਕ ਜਾਤ ਹੈਂ । ਪ੍ਰਸ਼ਨ--ਲੇ ਕਰਿ ਪਦਾਰਥਨ ਕੋ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਥਕਤ ਹੈ, ਪੀਛੇ ਜਪੁਜੀ ਮੈਂ ਭੀ ਕਹਯੋ ਹੈ: 'ਭੁਖਿਆ ਭੁਖ ਨ ਉਤਰੈ ਜੇ ਬੰਨਾ ਪੁਰੀਆ ਭਾਰ ॥' ਚੌਦਹ ਪੁਰੀਆਂ ਲੇ ਕਰਿ ਭੀ ਨਹੀਂ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈ, ਅਰ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਅਸਥਾਨ ਲਿਖਯੋ ਹੈ । ਔਰ ਪੁਸਤਕ, ਗ੍ਰੰਥ, ਇਹ ਬਾਤ ਸਭ ਮੈਂ ਕਬਤ ਹੈ: 'ਲੇਤੇ ਹੂਏ ਕੋਈ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਨਹੀਂ ਭਯੋ' । ਜਿਸ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਕੇ ਆਗੇ ਸੁਮੇਰ ਭੀ ਰੰਚਕ ਹੀ ਦੀਸਤ ਹੈ, ਤੁਮ ਕਹਤ ਹੋ ਲੇਕਰਿ

ਅਨੇਕ ਹੀ ਥਕ ਜਾਤ ਹੈਂ, ਇਹ ਅਰਥ ਸਭ ਸੋਂ ਬਿਰੋਧ, ਯਾਂਤੇ ਇਹ ਬਡੋ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ?
ਤਹਾਂ ਉੱਤਰ:--ਪਹਿਲੀ ਪਾਤਿਸਾਹੀ ਕੀ ਬਾਣੀ ਮੈਂ ਬਕਯੋ ਨਾਮ 'ਰਹਿਣੇ' ਕੋ ਹੈ।

ਪ੍ਰਮਾਣ-- ਦਿਨ ਬੋੜੇ ਥਕੇ ਭਇਆ ਪੁਰਾਣਾ ਚੋਲਾ ॥ [ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮਹਲਾ ੧-੨੪]

ਦਿਨ ਬੋੜੇ ਰਹੇ ਹੈਂ ਜੀਵਨ ਕੇ, ਬਿਧ ਅਵਸਥਾ ਭਈ; ਤਾਂਤੇ ਐਸੇ ਅਰਥ ਕਰਣੇ।
'ਦੇਦਾ' ਕਹੀਏ ਦਾਨੀ ਜੋ ਪਰਮੇਸੁਰ ਹੈ ਸੋ ਸਰਬ ਜੀਆਂ ਕੋ ਜਗਤ ਬਿਖੈ ਦੇਬੋ ਕਰਤ ਹੈ।
'ਲੈਦੇ' ਕਹੀਏ ਜਾਚਕ ਜਗਤ ਕੇ ਲੋਕ ਸੋ 'ਥਕਿ ਪਾਹਿ' = ਖਾਨ ਪਹਿਰਨ ਕੋ, ਐਸ਼ੁਰਜ
ਕੋ ਲੇਤੇ ਲੇਤੇ ਰਹਿ ਜਾਤ ਹੈਂ। ਰਹਿ ਜਾਤ ਕਯਾ ? ਮਰ ਜਾਤ ਹੈਂ। ਲੋਕੋਂ ਮੈਂ ਕਹਿਨਾਵਤ
ਭੀ ਹੈ:--'ਜੀਵਨੇ ਤੇ ਰਹਿ ਚੁਕਯੋ'। ਜਨਮ ਤੇ ਆਦਿ ਮਰਣੇ ਪ੍ਰਯੰਤ ਪਰਮੇਸੁਰ ਸਰਬ
ਜੀਆਂ ਕੋ ਦੇਤ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਸਿਖ ਬਹੁੜ ਪੁਛੈ: ਮਰਣੇ ਪ੍ਰਯੰਤ ਹੀ ਲੇਤ ਹੈਂ, ਫੇਰ ਤਿਨ ਕੀ
ਗਤਿ ਕੌਨ ? ਗੁਰ ਕਹਤ ਹੈਂ:--

ਜੁਗਾ ਜੁਗੀਤਰਿ ਖਾਹੀ ਖਾਹਿ ॥

ਜੁਗੋਂ ਜੁਗੋਂ ਕੇ ਅੰਤਰ ਮਰ ਕਰਿ ਫੇਰ ਜਨਮਤ ਹੈਂ, ਫੇਰ ਈਸੁਰ ਪਾਲਨਾ ਕਰਤ
ਹੈ, ਜੀਵ ਨੇ ਕਈ ਕੋਟਿ ਪਿਛਾਰੀ ਜਨਮ ਧਾਰੇ ਹੈਂ, ਕਈ ਕੋਟਿ ਅਗਾਰੀ ਜਨਮ ਧਾਰੈਗੇ।
ਸੋ ਸਰਬ ਜਨਮੋਂ ਬਿਖੈ ਖਾਂਦੇ ਹੀ ਖਾਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਨ। ਵਾ ਖਾਵਨ ਵਾਲੇ ਜੀਵ ਸੋ ਖਾਹੀ,
ਖਾਤੇ ਰਹਿਤੇ ਹੈਂ। ਜੁਗੋਂ ਜੁਗੋਂ ਕੇ ਬਿਖੇ ਰਾਜਾਨਵਾਨ ਤੇ ਬਿਨਾ ਐ ਸਭ ਖਾਨ ਵਾਲੇ ਹੀ
ਰਹਤ ਹੈਂ, ਜਬ ਲੋ ਸਰੂਪ ਮੈਂ ਲੀਨ ਨਹੀਂ ਹੋਤੇ। ਸੋ ਰਾਜਾਨ ਦੇਨਹਾਰੇ ਭੀ ਪਰਮੇਸੁਰ
ਹੈ, ਇਤਅਰਥ। ਇਨ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਪਰਕਰਾਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਣ--ਸਾਭਿਪ੍ਰਾਯ^੧ ਬਿਸ਼ੇਖਨ ਹੋਇ।

'ਪਰਕਰ ਅਲੰਕਾਰ' ਕਹਿ ਸੋਇ।

ਇਨ ਤੁਕਨਿ ਮੈਂ 'ਦੇਦਾ' ਬਿਸ਼ੇਖਣ ਪਰਮੇਸਰ ਕੋ ਸੋ ਦੇਨ ਕੋ ਪ੍ਰਸੰਗ ਮੈਂ ਕਹਯੋ,
ਤੈਸੇ ਹੀ 'ਲੈਦੇ' ਬਿਸ਼ੇਖਨ ਜੀਵਨ ਕੋ ਲੇਨ ਕੋ ਪ੍ਰਸੰਗ ਮੈਂ ਕਹਯੋ। ਤਿਸੀ ਰੀਤਿ 'ਖਾਹੀ'
ਬਿਸ਼ੇਖਨ ਹੈ। ਵਾ ਪਿਛਲੀ ਤੁਕ ਮੈਂ ਬੀਪਸਾਲੰਕਾਰ ਹੈ, 'ਜੁਗਾ ਜੁਗਾ' ਦੋ ਬੇਰ ਕਹਨ ਤੇ
'ਖਾਹੀਖਾਹਿ' ਕਹਿਨ ਤੇ ਬੀਪਸਾਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ। ਵਾ ਦਕਾਰ ਕੀ ਵਰਨ ਮੈਤ੍ਰੀ ਤੇ ਬਿਤ੍ਰਿਯਾਨ ਪ੍ਰਸਾ।

ਹੁਕਮੀ ਹੁਕਮੁ ਚਲਾਏ ਰਾਹੁ ॥

ਹੁਕਮਵਾਨ ਜੋ ਪਰਮੇਸਰ ਹੈ, ਸੋ ਅਪਨੇ ਹੁਕਮ ਕੇ ਰਾਹੁ ਬਿਖੈ ਹੀ ਚਲਾਵਤ ਹੈ।
ਹੁਕਮ ਤੇ ਹੀ ਪਦਾਰਥ ਦੇਤ ਹੈ। ਅਪਨੇ ਹੁਕਮ ਤੇ ਹੀ ਛੀਨ ਲੇਤ ਹੈ। ਹੁਕਮ ਤੇ ਹੀ ਸੁਖ
ਭੋਗਾਵਤ ਹੈ। ਹੁਕਮ ਤੇ ਹੀ ਦੁਖ ਦੇਤ ਹੈ। ਜੈ, ਪਰਾਜੈ, ਮਾਰਣੇ, ਰਾਖਣੇ, ਇਤਯਾਦੀ
ਸੰਪੂਰਣ ਜੋ ਰੀਤਿ ਹੈ, ਸੋ ਆਪਨੇ ਹੁਕਮ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਇਨ ਬਿਖੈ ਚਲਾਵਤ ਹੈ।
ਬਿਨਾ ਹੁਕਮ ਤੇ ਰੋਮ ਭੀ ਬਾਂਕੋ ਐ ਸੂਧੋ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਤ ਹੈ।

੧. ਆਖਯ ਸਹਿਤ, ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਸਹਿਤ।

ਨਾਨਕ ਵਿਗਸੈ ਵੇ ਪਰਵਾਹੁ ॥ ੩ ॥

ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਪਰਮੇਸੁਰ ਬਿਗਸੈ, ਕਿਆ ? ਹਸਤ ਹੈ ਅਰ ਬੇਪ੍ਰਵਾਹ ਹੈ । ਪ੍ਰਸ਼ਨ—ਹੁਕਮਵਾਨ ਹੁਕਮ ਕੇ ਬਿਖੈ ਚਲਾਇਕੈ ਹਸਤ ਹੈ, ਈਹਾਂ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੀ ਨੂਨਤਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਤੀ ਹੈ ? ਜੇ ਆਪ ਹੀ ਲੋਕ ਰਚੇ, ਤਿਨ ਕੇ ਉਪਰ ਹੁਕਮ ਕਰਿ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਤ ਹੈ; ਹੁਕਮੁ ਤੋ ਮਾਵਾਸਨਾ ਜਾਗਾ ਕੇ ਉਪਰ ਕਰਿਕੈ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਨੋ ਬਨਤ ਹੈ ? ਕਹਿਨੀ ਥੀ ਬਡਗਾਈ ਨਿਕਸੀ ਨੂਨਤਾ^੧ । ਇਸਤੇ ਅਨੁਚਿਤਾਰਥ ਦੋਖ, ਪੂਰਬ ਰੀਤਿ ਸੇ । ਅਰ ਦੂਸਰੇ ਹੁਕਮੁ ਚਲਾਵਨ ਕੇ ਅਰਥ ਮੈਂ ‘ਬਡੇ ਬਲਵਾਨ ਸ਼ਕਤਿਵਾਨ ਜਗਤ ਈਸ਼’ ਐਸੇ ਨਾਮ ਕਹਿਨੇ ਜੋਗ ਥੇ, ‘ਬੇਪ੍ਰਵਾਹੁ’ ਨਾਮੁ ਕਹਿਨੋ ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਸੇ ਅਰਥ ਕੋ ਪੁਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਕਰੇ ਹੈ । ਯਾਂਤੇ ਅਪੁਸ਼ਟਾਰਥ ਦੋਖ:—

ਲਛਨ—ਪਦ ਕੋ ਅਰਥ ਪੁਸ਼ਟ ਨਹਿ ਕਰਿਹੀ ।

ਨਾਮ ‘ਅਪੁਸ਼ਟਾਰਥ’ ਸੁ ਉਚਰਿਹੀ ।

ਇਨ ਦੋਸ਼ਨ ਤੇ ਆਛੇ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਬਨਤ ਹੈ । ਉੱਤਰ—ਈਹਾਂ ਦੋਉ ਦੋਖਨ ਕੋ ਉਧਾਰ ਐਸੇ:—ਹੁਕਮਵਾਨ ਅਪਨੇ ਹੁਕਮ ਸੇ ਸਭ ਕਿਛੁ ਕਰਤ ਹੈ । ਪ੍ਰੰਤੂ ਲੋਕ ਅਹੰਮਤਿ ਕੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਕਰਿ ਕਹਤ ਹੈਂ:—ਅਮੁਕਾ ਕਾਮ ਹਮ ਨੈ ਕਰਜੋ, ਅਮੁਕੇ ਸ਼ੱਤ੍ਰੁ ਹਮ ਨੈ ਮਾਰਜੋ, ਅਮੁਕੇ ਕੋ ਬਖਸ਼ਜੋ, ਹਮ ਨੈ ਅਧਿਕ ਦਰਬ ਸੰਚਜੋ, ਬਡੀ ਬੁਧਿ ਸੋਂ ਬਡੇ ਬਲ ਸੋਂ; ਅਮੁਕੇ ਕਾਰਜ ਅਪਨੀ ਬਿਅਕਲੀ ਕਰਿ ਹਮ ਨੈ ਬਿਗਾਰਜੋ । ਇਸ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਜੇਤੇ ਕਾਰਜ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੇ ਹਾਨ ਲਾਭ ਬਿਖੈ ਹਉਮੈ ਕੋ ਧਰਿ ਕਰਿ ਕਹਤ ਹੈਂ । ਆਪਨੀ ਅਹੰਗਤਾ ਕੋ ਆਰੋਪਤ ਹੈਂ । ਤਿਨ ਕੀ ਦਿਸ਼ਿ ਦੇਖ ਕਰਿ ਪਰਮੇਸੁਰ ਬਿਗਸਤ ਹੈ, ਮੰਦ ਮੰਦ ਹਸਤ ਹੈ; ਹਾਨ ਲਾਭ ਕੇ ਕਰਨਵਾਰੇ ਤੋ ਮੈਂ ਹੋਂ, ਅਹੰਤਾ ਇਹ ਅਪਨੀ ਧਾਰਤ ਹੈ । ਲੋਕਨ ਕੀ ਮੂਰਖਤਾ ਲਖਿਕੈ ਬਿਗਸਨੇ ਕੋ ਕਾਰਨ । ਐਸੇ ਅਪ੍ਰਾਧ ਜਾਨ ਕਰਿ ਭੀ ਬਹੁੜ ਦੇਤ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਵੇਪ੍ਰਵਾਹੁ । ਏਤੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਭੀ ਨਹੀਂ ਰਾਖਤ ਹੈ ਜੋ ਮੇਰੇ ਹੁਕਮੁ ਕੋ ਨਹੀਂ ਜਾਨਤ ਹੈਂ, ਅਪਨੇ ਆਪ ਹੀ ਕੋ ਮਾਨਤ ਹੈਂ, ਇਨ ਕੋ ਰੋਜ਼ੀ ਨਾ ਦੇਵੋਂ, ਬਹੁਰ ਦੇਤ ਹੈ । ਇਸੀ ਬਾਤ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਰਥ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਿਬੇ ਕੇ ਲਿਯੇ ਨਾਮ ‘ਵੇਪ੍ਰਵਾਹੁ’ ਰਾਖਜੋ ਹੈ । ਦੋਉ ਜੇ ਦੂਖਨ ਹੁਤੇ ਇਨ ਤੁਕਨ ਮੈਂ, ਇਸ ਅਰਥ ਮੈਂ ਦੋਨੋਂ ਭੂਖਨ ਹੋ ਗਏ ਹੈਂ, ਇਤਯਰਥ । ਇਨ ਦੋਉ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਸੁਭਾਵੋਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ:—

ਲੱਛਨ—ਜਹ ਸੁਭਾਵ ਕੋ ਬਰਨਨ ਹੋਇ ।

ਕਹੈਂ ‘ਸੁਭਾਵੋਕਤਿ’ ਬੁਧਿ ਸੋਇ ।

ਇਨ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਹੁਕਮ ਚਲਾਵਨੋ, ਬਿਗਸਨੋ, ਵੇਪ੍ਰਵਾਹ ਹੋਨੋ, ਯਹ ਸੁਭਾਵ ਬਰਨਜੋ । ਹੁਕਮੀ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੋ ਬਿਸ਼ੇਖਨ ਸਾਭਿਪ੍ਰਾਯ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਪਰਕਰ ਅਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੈ ॥ ੩ ॥

੧. ਆਕੀ, ਜੋ ਹੁਕਮ ਨਾ ਮੰਨਣ ।

੨. ਕਮੀ, ਛੁਟਾਈ ।

[ਪਉੜੀ ਚਉਥੀ]

ਪ੍ਰਥਮੈ ਜਗਜਾਸੀ ਕੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਨਿਰਮਲ ਕੇ ਹੋਤ ਕਹੇ: ਭਾਣਾ ਮਾਨਣੇ,
ਹਉਮੈ ਕੋ ਤਜਨੋ। ਬਹੁਰ ਬਜੰਤਤਾ ਲਖਾਈ। ਅਬ ਨਾਮ ਕੇ ਸਿਮਰਨ ਕੀ ਬਿਧਿ
ਕਹਤ ਹੈ:-

ਸਾਚਾ ਸਾਹਿਬੁ ਸਾਚੁ ਨਾਇ ਭਾਖਿਆ ਭਾਉ ਅਪਾਰੁ ॥

ਸਾਚਾ ਜੋ ਸਾਹਿਬੁ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਨਾਮ ਤੋ 'ਸਚੁ' ਏਕ ਹੀ ਹੈ, ਇਸ ਤੇ ਬਿਨਾ ਔਰ
ਨਾਮ ਜੇਤੇ ਹੈਂ, ਸੋ ਕ੍ਰਿਤਮ ਹੈਂ, ਦੇਸ਼ ਭਾਸ਼ਾ ਕੇ। ਸੁਰਗ ਕੀ ਭਾਖਾ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ, ਤਿਸ ਕੇ
ਬਿਖੈ ਅਨੇਕ ਨਾਮ ਨਿਰੰਕਾਰ, ਕਰਤਾਰ, ਪਰਮੇਸੁਰ, ਅਬਿਨਾਸੀ, ਇਨ ਤੇ ਆਦਿ ਤਿਨੋਂ
ਨੇ ਕਰਿ ਲੀਏ ਹੈਂ। ਪਾਰਸੀ ਪਸ਼ਚਮ ਦੇਸ਼ ਕੀ ਭਾਖਾ, ਤਿਸ ਕੇ ਬਿਖੈ ਤਹਾਂ ਕੇਲੋਕੋਂ
ਨੈ ਖੁਦਾਇ, ਅੱਲਾਹ, ਇਸਤੇ ਆਦਿ ਅਨੇਕ ਨਾਮ ਕਹੇ ਹੈਂ। ਇਸੀ ਰੀਤਿ ਸਰਬ ਦੇਸੋਂ
ਕੀ ਭਾਖਾ ਅਰਬੀ, ਤੋਰਕੀ, ਪਹਿਲਵੀ, ਪਸ਼ਤਵੀ, ਇਨ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਦੇਸ਼ ਸਰਬ ਹੀ
ਸਮਝ ਲੈਣੇ। ਆਪੋ ਅਪਨੇ ਸਮਝਿਬੇ ਹਿਤ ਔ ਸੁਖੈਨ ਕਹਿਬੇ ਹਿਤ ਅਨੇਕਾਨਿ ਅਨੇਕ
ਨਾਮੋਂ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਦੇਸ਼ ਭੀ ਅਪਾਰ ਹੈਂ, ਕਛੁ ਗਿਨਬੇ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈਂ, ਜੋ
ਏਤਨੇਕ ਹੈਂ। ਕੋਈ ਦੇਸ਼ ਸੋ ਕੋਸ ਕੋ, ਕੋਈ ਪਚਾਸ ਕੋਸ ਕੋ; ਇਸੀ ਰੀਤਿ ਕੋਈ ਬਡੋ
ਕੋਈ ਛੋਟੋ। ਸਰਬ ਦੇਸ਼ਨ ਮੈਂ ਭਾਖਾ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਜੁਦੀ ਜੁਦੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਰੀਤਿ
ਸੋਂ ਬੋਲਤ ਹੈ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਰੀਤਿ ਸੋਂ। ਇਸੀ ਹੋਤ ਤੇ ਭਾਖਿਆ ਕੇ ਭਾਉ ਅਪਾਰ ਹੀ ਹੈਂ,
ਅਣਗਿਣਤ ਹੈਂ। ਸਤਿਨਾਮ ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਪੂਰਬਲੋ ਹੈ, ਜਬ ਦੇਸ਼ ਭੀ ਨਹੀਂ ਬਨੇ ਬੇ ਤਬ ਕੋ
ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਅਕ੍ਰਿਤਮ। ਸਤਿਨਾਮ ਤੇ ਬਿਨਾ ਔਰ ਜੋ ਨਾਮ ਹੈਂ ਸੋ ਸਭ ਕ੍ਰਿਤਮ ਹੈਂ; ਤਿਨ
ਕੋ ਭੀ ਨਿਰਨੇ ਕਰਤੇ ਹੈਂ।

ਕ੍ਰਿਤਮ ਨਾਮ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਹੈਂ, ਇਨ ਚਾਰੋਂ ਤੇ ਵਹਿਰ ਕੋਊ ਨਹੀਂ, ਬਿਨਾ
ਸਤਿਨਾਮ ਤੇ। ਸੋ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਬ ਕਹਤ ਹੈਂ : ਜਾਤਿ, ਜਦਰਿਛਾ, ਗੁਨ, ਕ੍ਰਿਆ। ਸੋ
ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਕੇ ਉਪਰ ਘਟਾਵਤ ਹੈਂ, ਪਰ ਸਰਬ ਕੇ ਉਪਰ ਹੀ ਸਮਝ ਲੈਣੇ। ਜਾਤਿ ਕੋ
ਐਸੇ: ਜੈਸੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਜਦੁ ਕੁਲ ਕੇ ਬਿਖੈ ਜਨਮ ਲਿਯੋ, ਯਾਂਤੇ 'ਜਾਦਵ' ਕਹਿਤ ਹੈਂ,
ਯਹ ਜਾਤਿ ਕੋ ਨਾਮ ਭਯੋ। ਜਦਰਿਛਾ ਕੋ ਐਸੇ: ਜੋ ਜਿਸ ਕੋ ਬਡੋ ਹੋਇ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਿ ਨਾਮ
ਧਰੈ, ਜੈਸੇ ਨੰਦ ਆਦਿਕ 'ਕਾਨ੍ਹ' ਕਹਿਤੇ ਬੇ। ਗੁਨ ਕੋ ਨਾਮ ਐਸੇ: ਸ਼ਜਾਮ ਰੰਗ ਗੁਨ,
ਤਿਸ ਤੇ 'ਸ਼ਜਾਮ' ਹੀ ਨਾਮ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਕ੍ਰਿਆ ਕੋ ਨਾਮ: 'ਮੁਰਾਰੀ, ਗਿਰਧਾਰੀ'। ਇਨ
ਚਾਰਨ ਹੂੰ ਕਰਿ ਨਾਮ ਹੋਤ ਹੈਂ। ਸਤਿਨਾਮ ਬਿਖੈ ਏ ਚਾਰ ਹੂੰ ਨਹੀਂ ਬਨਤ। ਜਾਤਿ ਸਚੇ
ਸਾਹਿਬ ਕੀ ਨਹੀਂ, ਜਾਂਤੇ ਕਿਸੇ ਕੇ ਜਨਮਜੋ ਨਹੀਂ। ਜਦਰਿਛਾ ਇਸਤੇ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਉਸ
ਤੇ ਬਡੋ ਹੋਤੇ ਤੋ ਕਹਤੇ। ਗੁਨ: ਸ਼ਜਾਮ, ਪੀਤ ਆਦੀ ਸੋ ਭੀ ਨਹੀਂ। ਕ੍ਰਿਆ ਮੈਂ ਭੀ ਇਹ
ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਬਨਤ ਹੈਂ। ਜੇ ਕੋਈ ਕਹੈ ਸਤਿਨਾਮ ਕ੍ਰਿਤਮ ਨਹੀਂ ਇਸ ਕੋ ਨਿਸਚੋ ਕੈਸੇ
ਕਰੀਏ? ਤਿਸੁ ਪਰ ਪ੍ਰਮਾਣ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕੋ, -ਪ੍ਰਥਮੇ ਨਾਮ ਮਾਰੂ ਕੇ ਸੋਲਹੇ

ਮੈਂ ਗਿਨੇ ਹੈਂ, ਪੀਛੇ ਤੇ ਇਹ ਤੁਕ ਕਹੀ ਹੈ:-

ਕਿਰਤਮ ਨਾਮ ਕਬੇ ਤੇਰੇ ਜਿਹਬਾ ॥ ਸਤਿਨਾਮੁ ਤੇਰਾ ਪਰਾ ਪੂਰਬਲਾ ॥

[ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੫, ਸੋਲਹਾ-੧੧]

ਅਰਥ-ਕਿਰਤਮ = ਕਰੇ ਹੁਏ ਨਾਮ ਜਿਹਬਾ ਸੋਂ ਕਹੇ ਹੈਂ, ਸਤਿਨਾਮੁ ਜੋ ਹੈ ਤੇਰਾ, ਸੋ ਪਰਾ ਬਾਣੀ ਜੋ ਹੈ, ਤਿਸ ਤੇ ਭੀ ਪਹਿਲੇ ਕੋ ਹੈ।

ਚਾਰ ਭਾਂਤਿ ਕੀ ਬਾਣੀ ਕਹੀ ਹੈ, ਏਕ ਤੋ 'ਪਰਾ' ਬਾਣੀ ਹੈ ਸੋ ਗਿਆਨ ਸਮਸ਼ਟ ਰੂਪ ਹੈ। ਦੂਸਰੀ ਬਾਣੀ 'ਪਸੰਤੀ' ਹੈ, ਬੁਧਿ ਰੂਪ ਜਿਸ ਬਿਖੈ ਸਫੁਰਨ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਮੈਂ ਕਿਛੁ ਕਹੋਂ। ਤਿਸ ਕੇ ਆਗੇ 'ਮਧਮਾ' ਹੈ, ਜਿਸ ਮੈਂ ਨਿਸਚੇ ਦ੍ਰਿੜ ਹੋਤ ਹੈ, ਜੋ ਇਹ ਕੁਛ ਮੈਂ ਕਹੌਂਗਾ। ਅਰੁ ਜਬ ਕਹਾ, ਤਬ ਉਸ ਕਾ ਨਾਮ 'ਬੈਖਰੀ' ਹੈ। ਤਿਸ ਬੈਖਰੀ ਬਾਣੀ ਕੋ ਮੁਖ ਮੈਂ ਬਾਸਾ, ਮਧਮਾ ਕੋ ਕੰਠ ਮੈਂ ਬਾਸਾ, ਪਸੰਤੀ ਕੋ ਰਿਦੇ ਮੈਂ ਬਾਸਾ, ਪਰਾ ਕੋ ਨਾਭੀਮੈਂ ਬਾਸਾ। ਸਰਬ ਬਾਣੀਕੋ ਮੂਲਭੀ ਪਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੇ ਪਰੇ ਔਰ ਹੈਭੀ ਨਹੀਂ।

ਜਬ ਪਰਾ ਬਾਣੀ ਬੀ ਰਚੀ ਨਹੀਂ ਹੁਤੀ ਤਿਸ ਤੇ ਪੂਰਬ ਹੀ ਸਤਿਨਾਮ ਹੁਤੋ। ਯਾਂਤੇ ਜਾਣੀਤਾ ਹੈ ਸਤਿਨਾਮ ਅਕ੍ਰਿਤਮ ਹੈ ਗੁਰੂ ਸਰਬੋਗਤ ਕੇ ਕਹਿਬੇ ਤੇ। ਪ੍ਰਥਮ ਮੰਗਲਾਚਰਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸੀ ਕੋ ਕਰਤ ਹੈਂ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਅਰਥਾਂਤਰਨਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਨ-ਜਹਿ ਬਿਸ਼ੇਖ ਪਦ ਕਹੈ ਸਮਾਨਜ।

ਕੈ ਸਾਮਾਨਜ ਬਿਸ਼ੇਖਹਿ ਆਨਜ।

ਪ੍ਰਥਮੁ ਪਦਹਿ ਕੋ ਜਹਿ ਦ੍ਰਿਢ ਕਰੀਏ।

ਤਹਿ 'ਅਰਥਾਂਤਰਨਾਸ' ਬਿਚਰੀਏ।

ਈਹਾਂ ਸਚੇ ਸਾਹਿਬ ਕੋ ਨਾਮ ਹੀ ਸਚੁ ਹੈ, ਇਹ ਬਿਸ਼ੇਖ ਬਾਤ ਕਹੀ। ਜੋ ਬਹੁਤ ਬਾਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇ ਸੋ ਬਿਸ਼ੇਖ, ਜੋ ਬਹੁਤ ਮੈਂ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋਇ ਸੋ ਸਾਮਾਨਜ; ਸਚੇ ਸਾਹਿਬ ਕੋ ਨਾਮ 'ਸਚੁ' ਏਕ ਹੀ ਹੈ, ਇਹ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿਧ ਨਹੀਂ ਹੈਂ, ਯਾਂਤੇ ਬਿਸ਼ੇਖ। 'ਭਾਖਿਆ ਭਾਉ ਅਪਾਰੁ' ਦੇਸ਼ਨ ਕੀ ਭਾਖਾ ਅਨੇਕ ਤਰਹਿ ਕੀ, ਯਹਿ ਬਾਤ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ, ਸਭਨ ਕੋ ਬਿਖੈ; ਯਾਂਤੇ ਸਾਮਾਨਜ ਹੈ। ਸਾਮਾਨਜ ਪਿਛਲੇ ਪਦ ਸੋਂ, ਬਿਸ਼ੇਖ ਪੂਰਬ ਪਦ ਸੋਂ ਦ੍ਰਿੜ ਕੀਓ। ਯਾਂਤੇ ਅਰਥਾਂਤਰਨਾਸ ਹੈ।

ਇਸ ਤੁਕ ਕੇ ਅਰਥ ਕੋ ਸੁਨ ਕਰਿ ਜੇ ਜਗਜਾਸੀ ਕਹੈ: ਏਕ ਸਤਿਨਾਮ ਹੀ ਸਫਲ ਭਯੋ, ਮੁਕਤਿ ਆਦਿ ਔਰ ਜੇਤੀ ਕਾਮਨਾ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਦੇਨ ਵਾਰੋ ਭੀ ਸਤਿਨਾਮ ਹੀ ਹੋਇਗੋ, ਔਰ ਨਾਮ ਅਨੇਕ ਜੋ ਹੈਂ ਸੋ ਨਿਸਫਲ ਜਾਨੀਤੇ ਹੈਂ, ਐਸੇ ਕਹਨ ਕਰਿ ! ਤਿਸੁ ਪਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ:-

ਆਖਹਿ ਮੰਗਹਿ ਦੇਹਿ ਦੇਹਿ ਦਾਤਿ ਕਰੇ ਦਾਤਾਰੁ ॥

ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੋ ਨਾਮੁ ਜੈਸੀ ਜੈਸੀ ਭਾਖਯਾ ਬਿਖੈ ਬਨਾਇ ਕਰਿ ਕਹਤ ਹੈਂ ਔਰ ਜੋ ਜੋ ਕਿਛੁ ਮਾਂਗਤ ਹੈਂ, ਕਹਤ ਹੈਂ: ਹੇ ਰਾਮ ਦੇਹ, ਯਾ ਖੁਦਾਇ ਦੇਹ, ਇਤਯਾਦੀ ਨਾਮ ਲੇ

ਲੇ ਕਰਿ ਜਾਚਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਤਿਸੀ ਤਿਸੀ ਰੀਤਿ ਪਰਮੇਸੁਰ ਅਪਨੇ ਨਾਮ ਕੋ ਜਾਣ ਕਰਿ
ਤਿਨ ਸਰਬ ਕੋ ਦਾਤਿ ਕਹੀਏ ਦਾਨ ਕਰਤ ਹੈ। ਪਰਮੇਸਰ ਕੈਸੇ ਹੈ ? ਦਾਤਾਰ ਹੈ ਦਾਤਾ ਹੀ
ਕਹਿਨੋ ਬੋ, ਦਾਤਾਰ ਕਹਨੇ ਕੋ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਕੌਨ ? ਦਾਤਾਰੁ ਤਿਸ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਜੋ ਹਰਿ
ਵਕਤ ਦੇ, ਉਚ ਨੀਚੁ ਹਰਿ ਕਿਸੀ ਕੋ ਦੇਹ ਅਰੁ ਸਰਬ ਸਥਾਨ ਮੈਂ ਜਿਸ ਤੇ ਲੇਤੇ ਹੋਤਿ;
ਯਾਂਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦਾਤਾਰੁ ਪਦ ਕਹਯੋ। ਇਤਯਰਥ।

ਹਕਾਰ ਕੀ ਵਰਨ ਮੈਤ੍ਰੀ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤ੍ਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਦੇਹਿ ਦੇਹਿ ਪਦ ਮੈਂ
ਬੀਪਸਾ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਦਕਾਰ ਬਹੁਤ ਬੇਰ ਹੈ ਯਾਂਤੇ ਬ੍ਰਿਤ੍ਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਹੈ। ਅਰੁ
ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੈ। ਲੱਛਨ-ਕਾਰਨ ਕਾਰਜ ਏਕ ਸਥਾਨ।

‘ਹੇਤਾ ਅਲੰਕ੍ਰਿਤ’ ਤਾਂਹਿ ਬਖਾਨ।

ਈਹਾਂ ਕਾਰਨ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੋ ਨਾਮ ਲੇਕੈ ਮਾਂਗਨੋ, ਕਾਰਜ ਦੈਨੋ, ਦੋਊ ਏਕ ਮੰਗ
ਮੈਂ ਬਰਨਨ ਤੇ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਇਸ ਤੁਕ ਕੋ ਅਰਥ ਅਨੰਦਘਨੀ ਟੀਕੇ ਮੈਂ ਐਸੇ ਕਰਯੋ ਹੈ:—ਮੈਂ ਕਹਿਤਾ ਹੋਂ,
ਅਰੁ ਮਾਗਤਾ ਹੋਂ, ਦੇਹੁ ਦੇਹੁ, ਮੁਝ ਕੋ ਦਾਤ ਕਰਹੁ, ਹੇ ਦਾਤਾਰੁ! ‘ਆਖਹਿ ਮੰਗਹਿ’
ਬਹੁਬਾਚੀ ਪਦ ਬੇ, ਤਿਨ ਕੋ ਏਕ ਕੋ ਅਰਥ ਕਰਯੋ। ਤਿਸ ਅਰਥੁ ਪਰ ਗਤਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ
ਦੋਖ। ਦੋਖ ਬਿਚਾਰਨੇ, ਇਹ ਤੇ ਬਿਦਯਾ ਕਹੂੰ ਰਹੀ, ਏਕ ਵਾਚੀ ਵਾ ਬਹੁ ਬਾਚੀ ਇਤਨੋ
ਭੀ ਅਕਲ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਆਯੋ। ਤਿਸ ਕੇ ਅਰਥ ਮੂਜਬ ਤੁਕ ਇਸ ਰੀਤਿ ਚਾਹੀਤੀ ਬੀ:
‘ਆਖੋ ਮੰਗੋ ਦੇਹੁ ਦੇਹੁ ਦਾਤ ਕਰਹੁ ਦਾਤਾਰੁ’। ਇਨ ਦੋਊ ਤੁਕਨ ਤੇ ਅਗਾਰੀ ਜੋ ਦੋਇਤੁਕਾਂ
ਐਰ ਹੈਂ ਤਿਨ ਮੈਂ ਸਿਖ ਕੋ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੋਨੋ ਹੈ: ‘ਫੇਰਿ ਕਿ ਅਗੈ ਰਖੀਐ’, ‘ਮੁਹੋਕਿ ਬੋਲਣੁ
ਬੋਲੀਐ’; ਪਹਿਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੀ ਤੁਕ ਮੈਂ ਅਨੰਦਘਨ ਜੋ ਹੈ ਤਿਸ ਨੇ ਉੱਤਰ ਕੋ ਅਰਥ
ਕਰਯੋ, ਸੋ ਭੀ ਮਹਾਂ ਬਯਰਥ ਬਨਾਯੋ ਹੈ। ਤਿਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸਿਖ ਕੋ, ਜੋ ਅਲਪ
ਬੁਧਿ ਵਾਰੇ ਹੈਂ ਸੋ ਭੀ ਸਮਝ ਲੇਤ ਹੈਂ। ਐਸੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੈ। ਯਾਂਤੇ ਜਾਨੀਤਾ ਹੈ ਗੁਰ ਲੱਛਮੋ
ਅਨੰਦਘਨ ਪਢਯੋ ਨਹੀਂ। ਅਰੁ ਬੁਧਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਬਾਣੀ ਕੇ ਅਰਥ ਲਖਨੇ ਉਚਿਤ
ਨਹੀਂ। ਕਥਾ ਕਾਂਸ਼ੀ ਮੈਂ ਪੁਰਾਣੋਂ ਕੀ ਬਹੁਤ ਹੋਤ ਹੈ, ਤਹਾਂ ਤੇ ਸੁਨਿ ਸੁਨਿ ਸਲੋਕ ਲਿਖ
ਦੀਏ ਹੈਂ, ਅਖਰ ਅਰਥ ਜਾਨਯੋ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੋ ਨਿਸਚੈ ਤੈ ਹੀਨ ਹੈਂ ਨਰ ਸੋ ਜਾਨਤ ਹੈਂ:
ਪੁਰਾਣੋਂ ਕੇ ਪ੍ਰਮਾਣੋਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੇ ਬਚਨ ਸਿਧ ਕਰੇ ਸੋ ਬਡੇ ਭਏ; ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੇ ਬਚਨ
ਸੁਤੈ ਸਿਧ ਹੀ ਬਡੇ ਹੈਂ। ਜੈਸੇ ਬੇਦ ਕੇ ਬਚਨ ਕੋ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਉਲੰਘ ਸਕਤਿ ਹੈ, ਤੈਸੇ
ਇਨ ਕੋ ਸਰਬ ਹੀ ਮਾਨਤ ਹੈਂ; ਜੋ ਕੋਈ ਇਨ ਪਰ ਤਟਕ ਕਰਤ ਹੈ ਸੋ ਐਸੇ ਜਾਨਣੇ,
ਜੈਸੇ ਨਾਸਤਕ ਬੇਦ ਕੋ ਤਰਕਤ ਹੈਂ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਤਰਫ ਤੇ ਸੋ ਨਾਸਤਕ ਸਮਝ
ਰਖਣੇ। ਸਲੋਕਨਿ ਕੇ ਲਿਖਨ ਕਰਿ ਲੋਕੋਂ ਨੇ ਜਾਨਯੋ: ਆਛੇ ਅਰਥ ਕਰੇ ਹੈਂ, ਪ੍ਰੰਤੂ
ਅਰਥ ਕਰਨ ਵਾਰੇ ਜੋ ਬੁਧਿਵਾਨ ਹੈਂ ਸੋ ਤੋ ਐਸੇ ਜਾਨਤ ਹੈਂ:—ਜਪੁਜੀ ਕੇ ਜੋ ਅਰਥ ਹੈਂ
ਤਿਨ ਕੇ ਤੋ ਨਜੀਕ ਭੀ ਨਹੀਂ ਗਯੋ; ਜੋ ਕਹਤ ਹੈ: ਦਰਬਾਰ ਕੋ ਦਰਸਨ ਕਰੇ ਤੇ ਕਰਮ
ਫਲੁ ਕਾ ਯਥਾਰਥ ਗਯਾਨ ਹੋਵੈ, ਫੇਰ ਨਾਮ ਕੇ ਮਹਾਤਮ ਕੋ ਸਮਝ ਕੈ ਸਿਮਰਨ ਕਰੈ।

ਅਰਥ ਕਰਨ ਵਾਰੇ ਜੋ ਬੁਧਿਵਾਨ ਹੈਂ ਸੋ ਤੋ ਐਸੇ ਜਾਨਤ ਹੈਂ: ਜਪੁਜੀ ਕੇ ਜੋ ਅਰਥ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੇ ਤੋ ਨਜੀਕ ਭੀ ਨਹੀਂ ਗਯੋ; ਜੋ ਕਹਤ ਹੈ: ਦਰਬਾਰ ਕੋ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰੇ ਤੇ ਕਰਮ ਫਲੁ ਕਾ ਯਥਾਰਥ ਗਿਆਨ ਹੋਵੇ, ਫੇਰ ਨਾਮ ਕੇ ਮਹਾਤਮ ਕੋ ਸਮਝਕੇ ਸਿਮਰਨ ਕਰੇ। ਜਿਸ ਕੋ ਕਰਮ ਫਲੁ ਕਾ ਭੀ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ, ਸੋ ਦਰਬਾਰ ਤੀਕਰ ਕੈਸੇ ਪਹੁੰਚੇਗਾ? ਸੁਭ ਕਰਮ ਕਰਨੇ ਇਹ ਤੋ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨੇ ਕੇ ਸਾਧਨ ਹੈਂ, ਅਰ ਨਾਮ ਕੋ ਸਿਮਰਨ ਹੈ ਦਰਸ਼ਨ ਕੋ ਸਾਧਨ। ਇਹ ਤੋ ਸਾਧਨ ਦੂਸਰੇ ਦਰਜੇ ਨੀਚੇ ਕੋ ਹੈ। ਦਰਬਾਰ ਕੋ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿਧ ਹੈ, ਸੋ ਪਹਿਲੈ ਸਿਧ ਭਯੋ, ਪੀਛੇ ਤੇ ਸਾਧਨ ਕਾਹੇ ਕੋ ਕਰਨੇ ਹੈਂ? ਐਸੇ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਨਯੋ। ਜੈਸੇ ਕੋਈ ਭੰਗ ਖਾਇ ਬੋਲਤ ਹੈ, ਤੈਸੇ ਅਰਥ ਕਰਤੋ ਗਯੋ ਹੈ। ਔਰ ਤਿਸਕੋ ਅਨਜਾਨ-ਪਨੋ ਕਹਾਂ ਤਕ ਕਹੈਂ? ਗੰਥ ਬਧਤ ਹੈ, ਯਾਂ ਤੇ ਛੋਰ ਦੀਓ ਹੈ।

ਅਬ ਸਿੱਧਾਂਤ ਅਰਥ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਜਬ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਹਯੋ: ਪਰਮੇਸੁਰ ਹੀ ਅਪਨੇ ਨਾਮ ਕੋ ਸੁਵਨ ਕਰਿ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਦੇਤ ਹੈ, ਤਬ ਸਿਖ ਪੂਛਤ ਹੈ:—

ਫੇਰਿ ਕਿ ਅਗੈ ਰਖੀਐ ਜਿਤੁ ਦਿਸੈ ਦਰਬਾਰੁ ॥

ਸਭਨ ਕੋ ਸਰਬ ਕਿਛੁ ਤੋ ਪਰਮੇਸੁਰ ਦੇਤ ਹੈ, ਅਰ ਜੋ ਨਰ ਤਿਸ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਕੋ ਦੇਖਯਾ ਚਾਹੈ, ਸੋ ਫੇਰ ਕੌਨ ਵਸਤੁ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੇ ਅਗਾਰੀ ਭੇਟ ਧਰੈ? ਜਿਸ ਕੋ ਲੇ ਕਰਿ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਇਕੈ, ਨਿਕਟਿ ਅਪਨੇ ਬੁਲਾਇਕੈ, ਦਰਬਾਰ ਬਿਖੈ ਦਰਸ਼ਨ ਕੋ ਦਿਖਾਵੈ? ਤਿਸ ਕੋ ਦੀਏ ਹੂਏ ਜੋ ਪਦਾਰਥ ਹੈਂ ਸੋ ਅਗਾਰੀ ਮੋੜ ਕਰਿ ਧਰੀਏ ਤਿਸ ਕੀ ਭੇਟ ਹਿਤ, ਤਿਸ ਤੋ ਤੋ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਬਨਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ? ਯਹ ਸਿਖ ਕੋ ਏਕ ਪ੍ਰਸੰਨ। ਦੂਸਰੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਔਰ ਕਰਤ ਹੈਂ:—

ਮੁਹੋ ਕਿ ਬੋਲਣੁ ਬੋਲੀਐ ਜਿਤੁ ਸੁਣਿ ਧਰੈ ਪਿਆਰੁ ॥

ਮੁਖ ਤੇ ਕਿਆ ਬਚਨ ਕੋ ਬੋਲੀਐ, ਜਿਸ ਬਚਨ ਕੋ ਸੁਨ ਕਰਿ, ਅਪਨੋ ਜਨ ਜਾਨ ਕਰਿ ਪਿਆਰ 'ਹੇਤ' ਕੋ ਕਰੈ ਹੈ? ਜਿਸ ਹੇਤ ਕਰਨ ਤੇ ਗਿਆਨ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੋ ਪਾਇ ਕਰਿ ਜਨਮ ਮਰਨੇ ਤੇ ਰਹਤ ਹੋਇ। ਐਸੇ ਸਿਖ ਕੋ ਪੂਛਨੇ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰ ਉੱਤਰ ਕਹਤ ਹੈਂ:—

ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਵੇਲਾ ਸਚੁ ਨਾਉ ਵਡਿਆਈ ਵੀਚਾਰੁ ॥

ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਵੇਲਾ, ਰਾਤਿ ਕੋ ਪਿਛਲੋ ਪਹਿਰ, ਤਿਸ ਬਿਖੈ ਸ਼ਨਾਨ ਕੋ ਕਰਿਕੈ, ਏਕ ਮਨ ਹੋਇ ਕਰਿ ਸਤਿਨਾਮ ਕੋ ਉਚਾਰਨ ਕਰੈ, ਅਰੁ 'ਵਡਿਆਈ' ਕਹਿਯੋ ਉਸਤੁਤਿ, ਤਿਸ ਕੋ ਵੀਚਾਰਿਕੈ ਕਰੈ। ਰਸਨਾ ਸੋਂ ਸਹਿਜੇ ਬੋਲਨੋ ਵਾ ਉਚੇ ਬੋਲਣੋ, ਸੋਈ ਸੁਭ ਹੈ। ਇਸ ਕੋ ਸੁਨਿ ਕਰਿ ਪਰਮੇਸੁਰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਤ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੇ ਮਤ ਮੈਂ ਪਹਿਰ ਰਾਤ ਤੇ ਸ਼ਨਾਨ ਕੀ ਰੀਤਿ ਹੈ। ਇਸ ਅਰਥ ਪਰੁ ਜੋ ਕੋਈ ਤਰਕ ਕਰੈ, ਤਿਸ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੇ ਬਚਨ ਕੋ ਪ੍ਰਮਾਣ:—ਚਉਥੈ ਪਹਿਰਿ ਸਬਾਹ ਕੈ ਸੁਰਤਿਆ ਉਪਜੈ ਚਾਉ ॥

ਤਿਨਾ ਦਰੀਆਵਾ ਸਿਉ ਦੋਸਤੀ ਮਨਿਮੁਖਿ ਸਚਾ ਨਾਉ ॥

ਓਥੈ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੰਡੀਐ ਕਰਮੀ ਹੋਇ ਪਸਾਉ ॥

[ਵਾਰ ਮਾਝ ਮਃ ੨-੧੮

‘ਸ਼ਬ’ ਨਾਮ ਪਾਰਸੀ ਕੋ ਹੈ, ਰਾਤ੍ਰੀ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ । ਪ੍ਰਮਾਣ:-

ਸਬ ਰੋਜ ਗਸਤਮ ਦਰ ਹਵਾ ਕਰਦੇਮ ਬਦੀ ਖਿਆਲ ॥ [ਤਿਲੰਗ ਮਃ ੧-੧

ਵਾ ‘ਸੁਬਾਹ’ ਨਾਮ ਸਵੇਰ ਕੋ, ਤੋ ਭੀ ਚੌਥੋ ਪਹਰ ਰਾਤ ਕੋ; ਤਿਸ ਰਾਤ੍ਰੀ ਕੋ ਚੌਥੋ ਪਹਿਰ, ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਸੁਰਤੇ, ਜੋ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੀ ਦਿਸ਼ ਤੇ ਸੋਝੀ ਵਾਰੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਹੈਂ, ਤਿਨਾ ਕੋ ਚਾਉ ਕਹੀਐ ਅਨੰਦ ਹੋਤ ਹੈ । ਸੋ ਨਿੰਦਾ ਕੋ ਤਯਾਗ ਕਰਿ ਜਾਗਤ ਹੈਂ । ਬਹੁਰ ਕਿਆ ਕਰਤ ਹੈਂ ? ‘ਤਿਨਾ ਦਰੀਆਵਾ ਸਿਉ ਦੋਸਤੀ’, ਤਿਨ ਕੀ ਦਰੀਆਵੇਂ ਕੇ ਸੰਗ ਪ੍ਰੀਤ ਹੈ, ਕਿਆ ? ਜਾਇਕੈ ਸ਼ਨਾਨ ਕਰਤ ਹੈਂ । ‘ਓਥੈ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੰਡੀਐ’-ਤਿਸ ਸਮੇਂ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੰਡੀਦਾ ਹੈ, ਕਯਾ ? ਪ੍ਰੇਮ ਗਯਾਨ । ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕੇ ਸ਼ਨਾਨ ਕੋ ਅਰ ਸਿਮਰਨ ਕੇ ਕਰਮ ਕੋ ਦੇਖ ਕਰਿ ‘ਪਸਾਉ’ ਕਹੀਐ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਕੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤਿਨ ਕੇ ਉਪਰ ਹੋਤ ਹੈ । ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਂਟਨੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਤਿਸ ਕੋ ਨਾਮ ਰਾਖਯੋ । ਏਕ ਤੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੇ ਸਬਦ ਕੋ ਪ੍ਰਮਾਣ ਭਯੋ, ਦੂਸਰੇ ਆਪ ਭੀ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਤਿਸੀ ਸਮੇਂ ਸ਼ਨਾਨ ਕਰਤ ਹੁਤੇ ਅਰ ਪ੍ਰਸਿਧ ਰੀਤਿ ਚਲਾਈ ਜੋ ਅਬ ਤਕ ਸਿਖ ਰਹਿਤਵਾਨ ਬਡੀ ਰਾਤ ਤੇ ਸ਼ਨਾਨ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਏਹ ਪ੍ਰਗਟ ਹੀ ਹੈ । ਜੇ ਕੋਈ ਕਹੈ ਕਰਮਕਾਂਡ ਕੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਸੋਂ ਬਿਰੋਧ ਭਯੋ ? ਯਾ ਸ਼ੰਕਾ ਮੈਂ ਉੱਤ੍ਰ ਐਸੇ: ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋ ਮਤ ਕਰਮਨ ਕੇ ਕਰਨ ਕੋ ਮੁੱਖ ਨਹੀਂ, ਗੌਣ^੧ ਹੈ; ਮੁੱਖ ਸਤਿਨਾਮ ਕੋ ਸਿਮਰਨ ਹੈ । ਜੈਸੇ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਕੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੋਂ ਮੈਂ ਕਰਮ ਕਰਨੇ ਮੁੱਖ ਹੈਂ ਨਾਮ ਕੋ ਸਿਮਰਨ ਗੌਣ ਹੈ । ਜੋ ਸਿਮ੍ਰਤਾਂ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਪਰ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਮੈਂ ਨਾਮ ਕੋ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨੋ ਕਿਤੇ ਭੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖਤ ਹੈਂ, ਐਸੇ ਜਾਨਿਯੋ । ਸਤਿਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਹੈ ਤੋ ਆਠੋਂ ਹੀ ਪਹਰ ਮੈਂ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਤਿਸ ਵਿਖੇ ਬਿਸ਼ੇਖ ਹੈ । ਸਰਬ ਓਰ ਤੇ ਮਨ ਰੁਕਤ ਹੈ । ਜੋ ਇਕ ਮਨ ਹੋਇ ਕਰਿ ਭਜਨ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਬਿਸ਼ੇਖ^੨ ਫਲੁ ਕੋ ਪਾਵਤ ਹੈਂ ।

ਇਸ ਤੁਕ ਕੋ ਅਰਥ ਦੁਤਿਯਾ:-ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਕ ਅਰਥ-ਮ੍ਰਿਤੁ ਬਹੁਰੋ ਨ ਹੋਇ^੩ । ਇਸ ਅਰਥ ਤੇ ‘ਜਨਮ’ ਕੋ ਭੀ ਅਧਯਾਹਾਰ; ਜੋ ਮ੍ਰਿਤੁ ਨਹੀਂ ਹੋਇਗੀ ਤੋ ਜਨਮ ਭੀ ਫੇਰ ਨਹੀਂ ਧਾਰੈਗੋ । ਜਨਮ ਮਰਨ ਜੋ ਹੈ, ਸੰਸਾਰ ਚਕ੍ਰ, ਚੌਰਾਸੀ ਲਖ ਜੋਨਿ, ਤਿਸ ਤੇ ਰਹਤ ਹੋਨੋ ਸੋਈ ਭਯੋ ਵੇਲਾ । ‘ਵੇਲਾ’ ਨਾਮ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਕੇ ਕਿਨਾਰੇ ਕੋ । ਤਿਸ ਵੇਲਾ ਪਦ ਤੇ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਕੋ ਅਧਯਾਹਾਰ । ਸੰਸਾਰ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਤੇ ਜੋ ‘ਵੇਲਾ’ ਕਿਨਾਰੇ ਪਰ ਹੋਯੋ ਚਾਹੈ ਤੋ ਸਤਿਨਾਮ ਸਿਮਰੈ ਅਰੁ ਬਡਯਾਈ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੀ ਬਿਚਾਰੈ, ਤਬ ਹੀ ਜਨਮ ਮਰਨ ਤੇ ਰਹਤ ਹੋ ਕਰਿ ਸੰਸਾਰ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਤੇ ਬਾਹਿਰ ਕਿਨਾਰੇ ਪਰ ਹੋਤ ਹੈ ।

ਇਨ ਤੁਕਨ ਪਰ ਆਸ਼ੰਕਾ:-ਇਹਾਂ ਪਿਛਲੀ ਦੋਊ ਤੁਕਾਂ ਮੈਂ ਦੋ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸਿਖ ਨੇ ਕੀਏ ਹੈਂ:-‘ਫੇਰਿ ਕਿ ਅਗੈ ਰਖੀਐ’, ‘ਮੁਹੋ ਕਿ ਬੋਲਣੁ ਬੋਲੀਐ’, ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ

੧. ਮੁੱਖ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਦਰਜੇ ਤੇ । ਨੀਵਾਂ ।

੨. ਬਹੁਤਾ । ੩. ਮੌਤ ਫੇਰ ਨਾ ਹੋਵੇ ।

ਉੱਤਰ ਏਕ ਹੀ ਦੀਓ ? ਗ੍ਰੰਥਕਾਰ ਜੋ ਹੈਂ, ਜੋ ਬਾਤ ਜਿਸ ਰੀਤਿ ਸੋ ਕਹਿਨੀ ਹੋਤ ਹੈ ਤਿਸੀ ਰੀਤਿ ਕਹਤ ਹੈਂ । ਏਕ ਤੋ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਿਕੈ ਕਹਨੋ ਬਨਤ ਹੈ, ਸੋ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਿਕੈ ਹੀ ਕਹਤ ਹੈਂ; ਏਕ ਸਾਧਾਰਨ ਕਹਤੇ ਜਾਤ ਹੈਂ । ਸੋ ਈਹਾਂ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੇ ਅਗਾਰੀ ਕੌਨ ਭੇਟ ਧਰਨੀ? ਏਕ ਤੋ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਜੋ ਹੁਤੋ, ਇਸ ਕੋ ਉੱਤਰ ਨਹੀਂ ਬਨਜੋ, ਮੁਖ ਤੇ ਕੌਨ ਬਚਨ ਬੋਲਨੋ ? ਇਸ ਕੋ ਉੱਤਰ ਭਯੋ, ਦੂਸਰੋ ਉੱਤਰ ਕਹਾਂ ਸੇ ਆਵੈ ? ਇਸ ਕੋ ਸਮਾਧਾਨ ਕਹਤ ਹੈਂ:—ਮੁਖ ਤੇ ਬਚਨ ਬੋਲਨੋ ਕੌਨ ? ਇਸ ਕੋ ਤੋ ਉੱਤਰ ਕਹਿ ਦੀਯੋ: ਜੋ ਸਿਮਰਨ ਸਤਿਨਾਮ ਕੋ ਕਰੈ । ਦੂਸਰੋ ਉੱਤਰ ਭੀ ਇਸੀ ਬਿਖੈ ਤੇ ਨਿਕਸਤ ਹੈ; ਜਹਾਂ ਕਹਜੋ ਹੈ: ‘ਸਚੁ ਨਾਉ’ । ‘ਨਾਉ’ ਕੋ ‘ਨਾਮੁ’ ਬਨਤ ਹੈ । ‘ਨਾਮ’ ਕੋ ਅਰਥ ‘ਨਾਮੈ’:—

‘ਗੁਰ ਲਘੁ ਲਘੁ ਗੁਰ ਹੋਤ ਹੈ ਅਰਥ ਕਰਨ ਅਨੁਸਾਰ’ ।

ਈਹਾਂ ਮਕਾਰ ਲਘੁ ਤੇ ਦੀਰਘੁ ਭਯੋ । ‘ਨਾਮੈ’ ਕੋ ਅਰਥ ‘ਅਹੰਤਾ ਬਿਹੀਨ ਹੋਨੋ’ । ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੇ ਅਗਾਰੀ ਧਰਨਿ ਕੋ ਔਰ ਤੋ ਇਸ ਕੀ ਵਸਤੁ ਦੇਹਾਦਿਕ ਹੈ ਨਹੀਂ, ਸਭੁ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੀ ਦਈ ਹੋਈ ਹੈ, ਇਸ ਕੀ ਵਸਤੁ ਕੇਵਲ ਏਕ ਅਹੰਤਾ ਹੈ; ਜੋ ਕਹਤ ਹੈ ਅਹੰਦੇਹ = ਅਮਕੋ ਮੈਂ ਹੋਂ, ਅਮਕੋ ਮੇਰੇ ਨਾਮ ਹੈ, ਸਰਬ ਤੇ ਅਧਿਕ ਇਸ ‘ਮੈਂ’ ਮੋਹਿਤ ਹੈ, ਸੋਈ ਅਤਿ ਪਜਾਰੀ ਹੈ । ਜੋ ਪਜਾਰੀ ਵਸਤੁ ਦੇਤ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਫਲੁ ਅਧਿਕ ਹੋਤ ਹੈ । ਸੋਈ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੇ ਅਗਾਰੀ ਸਮਰਪਨ ਕਰੇ । ਈਹਾਂ ਸਤਿਨਾਮ ਕੇ ਬਿਖੈ ਦੋਉ ਉੱਤਰ ਬਨੇ । ਇਤਯਰਥ । ਇਨ ਤੀਨੋਂ ਤੁਕਨਿ ਮੈਂ ਚਿਤ੍ਰ ਲੰਕਾਰ ਹੈ:—

ਲੱਛਨ—ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਅਨੇਕ ਏਕ ਜਹਿ ਉੱਤ੍ਰ ।

ਤਾਂਕੋ ਅਲੰਕਾਰ ਕਹਿ ‘ਚਿਤ੍ਰ’ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਤੋ ਦੋਇ ਹੈਂ, ਉੱਤਰ ਏਕ ਪਦ ਮੈਂ ਕਹਜੋ: ਸਚੁ ਨਾਮੁ । ਚਿਤ੍ਰ ਮੈਂ ਏਕਾਨੇਕੋਤ੍ਰ ਅਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ ਅਰ ਪ੍ਰਸੰਖਯਾਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੈ । ਪ੍ਰਿਸਟ ਪੂਛਨੇ ਤੇ ਦਰਬਾਰ ਕੋ ਦਰਸ਼ਨ ਅਰ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੋ ਪਜਾਰ, ਔਰ ਸਭਨ ਤੇ ਉਠਾਇ ਕਰਿ ਸਚ ਨਾਮ ਮੈਂ ਰਾਖਜੋ । ਇਸ ਰੀਤਿ ਪ੍ਰਸੰਖਯਾ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨੋਂ ਕੋ ਉੱਤਰ ਦੇ ਕਰ ਬਹੁਰ ਸੁਪੰਥ ਕੋ ਬਤਾਵਤ ਹੈਂ:—

ਕਰਮੀ ਆਵੈ ਕਪੜਾ ਨਦਰੀ ਮੋਖੁ ਦੁਆਰੁ ॥

ਜੋ ਦੇਹਿ ਸਾਥ ਮਿਲਕੈ ਪੁੰਨ ਪਾਪ ਰੂਪ ਚੇਸ਼ਟਾ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਯਾਕੋ ਨਾਮ ‘ਕਰਮ’ ਹੈ । ਜੋ ਕਰਮ ਕਰਿਕੈ ਹੀ ਮੁਕਤਿ ਚਾਹੈ, ਤਿਸੁ ਪਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਕਰਮਨ ਤੇ ਤੋ ਕਪੜਾ, ਜੋ ਦੇਹਿ ਹੈ, ਸੋ ਆਵਤ ਹੈ, ਕਿਆ ? ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈ । ਕੈਸੀ ਦੇਹਿ ਹੈ ? ਜਿਸ ਕੇ ਸੰਗ ਜਨਮ ਮਰਨ ਹੈ । ਯਾਂਤੇ ਕਰਮ ਜੋ ਹੈਂ ਸੋ ਬੰਧਨ ਹੈਂ । ਸੁਭ ਕਰਮ ਸੁਇਨੇ ਕੀ ਬੇੜੀ ਹੈ, ਅਸੁਭ ਕਰਮ ਲੋਹੇ ਕੀ ਬੇੜੀ ਹੈ; ਪ੍ਰੰਤੂ ਮੋਖ ਨਹੀਂ, ਕਿਆ ? ਛੂਟਨੋਂ ਨਹੀਂ । ਆਗੈ ਛੂਟਨ ਕੋ ਉਪਾਇ ਕਹਤ ਹੈਂ: ‘ਨਦਰੀ ਮੋਖੁ ਦੁਆਰੁ’ = ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਵੇਲਾ ਜੇ ਸਤਿਨਾਮ ਸਿਮਰਜੋ ਤਿਸ ਤੇ ਨਦਰੀ, ਜੋ ਪਰਮੇਸੁਰ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੀ ਨਦਰਿ ਕਰਿ ਮੋਖ

ਦੁਆਰ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈ । ਪ੍ਰਸ਼ਨ:—ਮੋਖ ਹੀ ਕਹਿਨੋ ਬੋ, ਇਸ ਮੈਂ ਹੀ ਅਰਥ ਬਨਜਾਤ ਹੈ, 'ਦੁਆਰੁ' ਕਹਿਨੇ ਕੋ ਪ੍ਰਜੋਜਨ ਕੌਨ ? ਉੱਤਰ:—'ਮੋਖੁ ਦੁਆਰੁ' ਨਾਮ ਗਿਆਨ ਕੋ । ਭਾਵ ਅਰਥ ਐਸੇ: ਜੋ ਕਰਮ ਤੇ ਮੁਕਤਿ ਨਹੀਂ, ਭਗਤਿ ਤੇ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੋਤ ਹੈ । ਤਿਸਤੇ ਗਿਆਨ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ, ਬਹੁੜਾ ਮੁਕਤਿ ਹੋਤ ਹੈ । 'ਮੋਖੁ ਦੁਆਰੁ' ਨਾਮ ਗਿਆਨ ਕੋ, ਐਸੇ: ਜਿਸ ਘਰ ਕੋ ਭੁਲ੍ਹਾਏ ਹੋਇ ਪਾਵੈ ਨਾਂਹੀ, ਤਿਸ ਕੋ ਦੁਆਰੋ ਜੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਇ ਤੋ ਤਿਸ ਮੈਂ ਅੰਤਰ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਿ ਜਾਤ ਹੈ । ਜਬ ਲੋ ਦੁਆਰੋ ਨਹੀਂ ਪਾਵਤ ਹੈ, ਤਬ ਲੋ ਘਰ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਜਾਯੋ ਜਾਤ ਹੈ । ਜਬ ਗਿਆਨ ਭਯੋ ਤਬ ਮੁਕਤਿ ਪਾਇ ਲੇਤ ਹੈ, ਐਸੇ ਜਾਨਿਯੋ ।

ਦੁਤੀ ਅਰਥ: ਇਸ ਪ੍ਰਾਨੀ ਕੋ ਸੁਭ ਕਰਮ ਕਰਨ ਤੇ ਕਪੜਾ (ਮਾਨੁਖ ਦੇਹ), ਕਪੜਾ ਕੋ ਅਰਥ 'ਸਰੀਰ' ਕੋ ਜਹਤਿ ਲੱਛਨਾਂ ਸੋ; ਤਿਸ ਮਾਨੁਖ ਦੇਹਿ ਕੋ ਪਾਇ ਕਰਿ ਫੇਰ ਜੇ ਨਦਰਿ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੀ ਹੋਇ, ਕਿਆ ? ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੋਇ, ਤਿਸ ਕੋ ਮੋਖ ਦੁਆਰ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈ । ਇਸ ਅਰਥ ਮੈਂ ਮੋਖ ਦੁਆਰ ਨਾਮੁ ਸਤਿਸੰਗ ਕੋ । ਮੋਖਦੁਆਰ ਔਰ ਭੀ ਗਿਨੇ ਹੈਂ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਤਿਸੰਗ ਮੋਖ ਦੁਆਰ ਸਭ ਤੇ ਬਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੈ ।

ਅਬ ਅਗਾਰੀ ਪੂਰਬ ਕੋ ਅਰਥ ਗਿਆਨ ਕੋ, ਤਿਸ ਕੋ ਤੋ ਸਰੂਪ ਕਹਤ ਹੈਂ, ਉੱਤਰ ਕੋ ਅਰਥ ਸਤਿਸੰਗ ਕੋ, ਤਿਸ ਕੋ ਮਿਲਨੇ ਕੋ ਫਲੁ ਬਤਾਵਤ ਹੈਂ ।

ਨਾਨਕ ਏਵੇ ਜਾਣੀਐ ਸਭੁ ਆਪੇ ਸਚਿਆਰੁ ॥ ੪ ॥

ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ: 'ਏਵੇ' ਨਾਮ ਨਿਸਚੇ ਕੋ, ਨਿਸਚੇ ਕਰਿਕੇ ਜਾਨੀਤਾ ਹੈ: ਸਭੁ ਆਪੇ ਜੋ ਕੁਛ ਪ੍ਰਪੰਚ^੨ ਰੂਪ ਹੈ, ਸਰਬ ਮੈ ਪੂਰਨ ਆਪ ਕੋ ਹੀ ਜਾਨਤ ਹੈ । ਕਬ ਲਖਤ ਹੈ ? ਜਬ ਸਚਿਆਰ: 'ਆਰ' ਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੋ, ਜਬ ਸਚੁ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈ ਤਬ ਲਖਤ ਹੈ । ਇਤਯਰਥ । ਇਨ ਦੋਹ੍ਰਿ ਤੁਕਨਿ ਮੈਂ ਅਨਿਗੁਨਾਲੰਕਾਰ ।

ਲੱਛਨ-ਗੁਨ ਤੈ ਗੁਨ ਰੁ ਦੋਖ ਤੈ ਦੋਖ ।

ਬ੍ਰਹ੍ਮੈ ਸੁ 'ਅਨਗੁਨ' ਕਹੈਂ ਅਦੋਖ^੩ ।

ਈਹਾਂ ਗੁਨ ਕਰਮ ਤੈ ਮਨੁਖ ਦੇਹ । ਮਨੁਖ ਦੇਹ ਗੁਨ ਤੈ ਸਤਿਸੰਗ ਗੁਨਿ । ਸਤਿਸੰਗ ਗੁਨ ਤੈ ਸਚੁ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਗੁਨ; ਯਾਂਤੇ ਅਨਿਗੁਨਾਲੰਕਾਰ । ਪੂਰਬ ਗੁਨ ਤੇ ਬਧਤੋ ਗਯੋ ਵਾ ਕਾਰਨ-ਮਾਲਾਲੰਕਾਰ ਹੈ ।

ਲੱਛਨ-ਕਾਰਨ ਕਾਜ ਪਰੰਪਰ ਜਹਾਂ ।

'ਕਾਰਨਮਾਲਾ' ਲਖਿਯਤ ਤਹਾਂ ।

ਕਰਮ ਕਾਰਨ ਮਾਨੁਖ ਦੇਹਿ ਕੋ, ਮਾਨੁਖ ਦੇਹਿ ਕਾਰਨ ਗਿਆਨ ਕੋ, ਗਿਆਨ ਕਾਰਨ ਮੁਕਤਿ ਕੋ । ਪਹਿਲੇ ਅਰਥ ਮੈਂ ਪ੍ਰਸੰਖਯਾਲੰਕਾਰ ਬੀ ਹੈ । ਕਰਮਨ ਤੇ ਬਰਜ ਕਰਿ ਗਿਆਨ ਮੈਂ ਮੁਕਤਿ ਠਹਿਰਾਈ, ਲੱਛਨ ਪੂਰਬ ਕਹਿ ਆਏ ਹੈਂ ॥ ੪ ॥

[ਪਉੜੀ ਪੰਜਵੀਂ]

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਤਿਗੁਰੁ ਕੇ ਮੁਖਾਰਵਿੰਦੁ ਤੇ ਸ਼੍ਰਵਨ ਕਰਿ ਮੁਮੋਖੀ ਬਹੁਰ ਪੂਛਤ ਹੈ: ਜਿਸ ਸੱਚਿ ਕੇ ਬਿਖੈ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਨ ਕੇ ਹੋਤ ਜਤਨ ਕਰੀਤੇ ਹੈਂ, ਸੋ ਸਚ ਜੋ ਪਾਰ-ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ, ਕਿਸ ਕੋ ਸਥਾਪਯੋ ਹੋਯੋ ਹੈ? ਉਤਪਤਿ ਕਿਸਤੇ ਹੈ? ਕਿਧੋਂ ਕਾਹੂੰ ਕੋ ਕਰਯੋ ਹੋਯੋ ਹੈ? ਇਨ ਪ੍ਰਸ਼ਨੋਂ ਕੋ ਲੀਏ ਹੁਏ ਅਗਾਰੀ ਉੱਤਰ ਕਹਤਹੈਂ:--

ਬਾਪਿਆ ਨ ਜਾਇ ਕੀਤਾ ਨ ਹੋਇ ॥

ਹੇ ਸਿਖ ! ਜਿਸ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਬਿਖੈ ਤੈਨੇ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਨਾ ਹੈ, ਸੋ ਸਥਾਪਯੋ ਕਿਸੇ ਕੋ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਿਨ ਕੋ ਭਾਵ ਇਹ: ਜੋ ਉਸ ਤੇ ਪੂਰਬ ਕੋ ਔਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਪਦ ਸੋਂ ਭੂਤ ਕਾਲ ਜਨਾਯੋ। 'ਨ ਜਾਇ' = ਜਾਇਗੋ ਭੀ ਨਹੀਂ ਅਗਾਰੀ ਕਦੇ। ਨਕਾਰ 'ਬਾਪਿਆ' ਪਦੁ ਔ 'ਜਾਇ' ਪਦ ਦੋਹੂੰ ਪਦਨ ਸੋਂ ਲਗਯੋ ਦੇਹੁਰੀ ਦੀਪਕ ਨਿਆਂਈਂ। 'ਨ ਜਾਇ' ਭਵਿਖਜਤ ਲਖਾਯੋ। ਆਗੈ ਵਰਤਮਾਨ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ: 'ਕੀਤਾ ਨ ਹੋਇ' = ਅਬ ਕਿਸੀ ਤੇ ਕਰਯੋ ਨਹੀਂ ਜਾਤ ਹੈ। ਤੀਨੋਂ ਕਾਲ ਮੈਂ ਏਕ ਰਸ ਰਹਤ ਹੈ।

ਆਪੇ ਆਪਿ ਨਿਰੰਜਨੁ ਸੋਇ ॥

ਆਪ ਹੀ ਆਪ ਹੈ। ਸੁਤਹ ਸਿਧ ਹੈ। ਤਿਸ ਤੇ ਬਡੋ ਔ ਤਿਸ ਕੀ ਬਰੋਬਰ ਕੋ ਔਰ ਦੂਸਰੋ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। 'ਨਿਰੰਜਨ' ਕਹੀਏ ਮਾਯਾ ਥੀਂ ਰਹਤ ਹੈ। ਅੰਜਨ ਜੋ ਹੈਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿਮਾਨ ਪਦਾਰਥ, ਸੋ ਸਭ ਨਾਸ਼ਵੰਤ ਹੈਂ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਜਨਮਾ ਔ ਅਬਿਨਾਸ਼ੀ ਹੈ। 'ਸੋਇ' ਭੂਤ ਕੋ ਅਰਥ ਲਖਾਵਤ ਹੈ, ਪੂਰਬ ਜਿਸ ਕੋ ਬਰਨਨ ਕਰਿ ਆਏ ਹੈਂ। ਵਾ ਹੇ ਸਿਖ ! ਇਹ ਜੋ ਜਗਤ ਨਾਨੱਤੁ ਤੂੰ ਦੇਖਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਕੇ ਤਰੰਗ ਵਤ ਜਾਨ। ਕਿਆ ? ਆਪ ਹੀ ਆਪ ਹੈ, ਜਲ ਹੀ ਜਲ ਹੈ, ਤਰੰਗ ਤਿਸ ਮੈਂ ਕਲਪਤ ਹੈਂ, ਵਾਸਤਵ ਜਲ ਹੀ ਜਲੁ ਹੈ, ਜਲ ਤੇ ਭਿੰਨ ਔਰ ਕੁਛ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਿਸ ਮੈਂ। ਜੈਸੇ ਭੂਖਨ ਮੈਂ ਸੁਵਰਨ ਤੇ ਬਿਨਾ ਔਰ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਦ੍ਰੈਤ ਜੋ ਦੇਖਤ ਹੈਂ ਤਿਸ ਮੈਂ ਅੰਜਨ ਸੋ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਭਯੋ, ਨਾ ਹੋਇਗੋ, ਨਾ ਅਬ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ, ਬ੍ਰਹਮ ਤੀਨੋਂ ਕਾਲ ਮੈਂ ਨਿਰੰਜਨ ਹੀ ਹੈ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਨ ਦੋਹੂੰ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਕਾਬਜਲਿੰਗ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

'ਬਾਪਿਆ ਨ ਜਾਇ ਕੀਤਾ ਨ ਹੋਇ' ਯਹ ਅਰਥ ਭਯੋ। 'ਆਪੇ ਆਪਿ ਨਿਰੰਜਨੁ' ਇਸ ਪਦ ਸੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਯੋ। ਵਾ ਤੀਨੋਂ ਕਾਲ ਕੀ ਬਾਤ ਕਹਨ ਤੇ ਭਾਵਕ ਅਲੰਕਾਰ। ਪਿਛਲੇ ਅਰਥ ਮੈਂ ਉਪਮਾ ਵਾਚਕ ਧਰਮ ਲੁਪਤਾ ਹੈ। 'ਜਲ' ਉਪਮਾ 'ਨਿਰੰਜਨ' ਉਪਮੇਯ, ਸੋ ਵਾਚਕ ਨਹੀਂ। ਤਰੰਗ ਧਰਮ ਨਹੀਂ। ਇਨ ਤੁਕਨ ਕੋ ਅਰਥ ਤੋ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਅਜਨਮਾ ਅਬਿਨਾਸ਼ੀ ਕਹਿਨ ਅਰ ਬਜੰਗ ਯਹ: ਹੇ ਸਿਖ ! ਤੂੰ ਸਚ ਕੋ ਮਿਲਿਕੈ ਸਚ ਹੀ ਹੋਇਗੋ, ਜਨਮ ਮਰਨ ਤੇ ਛੂਟੈਗੋ। ਧੁਨਿ ਯਹ ਜੋ ਐਸੇ

ਉਚੇ ਪਦ ਕੋ ਸੁਨਿ ਕਰਿ ਸਿਖ ਕੋ ਚੌਪ ਹੋਇ ।

ਬਜੰਗ ਕੋ ਲੱਛਨ-ਬਜਕਤਿ ਕਰਿਬੇ ਜੋਗਜ ਸੋ ਬਜੰਗ, ਵਾ ਸਬਦਾਰਥ ਤੇ ਅਧਿਕ ਅਰਥ ਸੋ ਬਜੰਗ । ਧੁਨਿ ਕੋ ਲੱਛਨ-ਸੋਈ ਜੋ ਬਜੰਗ ਹੈ ਚਮਤਕਾਰ ਸੋ ਮਿਲਜੋ ਹੋਇ ਤਿਸ ਕੋ ਨਾਮ ਧੁਨਿ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈ । ਜੇ ਬਜੰਗ ਮੈਂ ਚਮਤਕਾਰ ਨਹੀਂ ਤੇ ਬਜੰਗ ਹੀ ਰਹਤੋ ਹੈ ।

ਐਸੇ ਉਚੇ ਪਦ ਕੋ ਸ਼੍ਰਵਨਿ ਕਰਿ ਸਿਖ ਕੋ ਭਈ ਚੌਪ, ਸਚ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ, ਤਿਸ ਕੀ ਭਈ ਲਾਲਸਾ, ਮਿਲਨ ਕੋ ਉਪਾਇ ਬੂਝੋ । ਤਿਸ ਕੇ ਬੂਝਨ ਕੋ ਲੀਏ ਹੁਏ ਸਤਿਗੁਰ ਬਤਾਵਤ ਹੈਂ:-

ਜਿਨਿ ਸੇਵਿਆ ਤਿਨਿ ਪਾਇਆ ਮਾਨੁ ॥

ਜਿਸ ਨੇ ਸੇਵਾ ਕਰੀ ਹੈ ਤਿਸ ਨੇ ਹੀ ਮਾਨ ਪਾਯੋ ਹੈ । 'ਮਾਨ' ਨਾਮ ਗਜਾਨ ਕੋ ਬਜਾਕਰਨ ਰੀਤਿ ਸੋਂ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੇਵਾ ਕਰੀ ਹੈ ਸਤਿਗੁਰੋਂ ਕੀ, ਵਾ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੀ, ਤਿਨ ਕੋ ਗਜਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਭਯੋ ਹੈ । ਬ੍ਰਹਮ ਗਜਾਨ ਕੋ ਪਾਇ ਕਰਿ ਬ੍ਰਹਮ ਮੈਂ ਲੀਨ ਭਏ ਹੈਂ । ਜੇਕਰਿ ਸਿਖ ਸੇਵਨੇ ਕੀ ਰੀਤਿ ਬੂਝੈ ਸੋਈ ਸਤਿਗੁਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ:-

ਨਾਨਕ ਗਾਵੀਐ ਗੁਣੀ ਨਿਧਾਨੁ ॥

ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ । 'ਗੁਣੀ' ਕੋ ਅਰਥ ਗੁਣਵਾਨ । 'ਨਿਧਾਨ' ਕੋ ਅਰਥ ਜੋ 'ਨਿਧਿ' ਹੈਂ ਸਰਬ, ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕਾ 'ਅਯਨ' ਘਰ ਹੈ । ਵਾ ਗੁਣ ਜੋ ਹੈ ਸੋਈ ਭਏ ਨਿਧਿ, ਤਿਨ ਕੋ ਘਰ ਹੈ ਪਰਮੇਸੁਰ । ਵਾ ਸਤਿਗੁਰ ਹੈਂ । ਤਿਨ ਕੇ ਸਦੀਵ ਹੀ ਗੁਣਾਨੁਵਾਦ ਕਹਿਨੇ । ਇਸਤੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਕੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਹੋਇ ਕਰਿ ਗਜਾਨ ਸੁਖੈਨ ਹੀ ਹੋਇ ਆਵਤ ਹੈ । ਇਤਯਰਥ ।

ਇਨ ਦੋਉ ਤੁਕਨਿ ਮੈਂ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ ।

ਲੱਛਨ--ਕਾਰਨ ਕਾਰਜ ਹੋਇ ਇਕ ਥਾਇ ।

ਅਲੰਕਾਰ ਸੋ 'ਹੇਤ' ਬਤਾਇ ।

ਈਹਾਂ ਸੇਵਨੋ ਕਾਰਨ, ਗਜਾਨ ਹੋਨੋ ਕਾਰਜ, ਯਾਂਤੇ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ ।

ਇਨ ਦੋਉ ਤੁਕਨਿ ਮੈਂ ਉਪਾਸਨਾ ਕਹਿ ਕਰਿ ਅਗਾਰੀ ਸ਼੍ਰਵਨ, ਮਨਨ, ਨਿਧਯਾਸਨ, ਸਾਖਯਾਤਕਾਰ ਬਿਸਤਾਰ ਸੋਂ ਕਹਨੋ ਹੈ । ਤਿਸ ਕੋ ਸੂਚੀ ਪਤ੍ਰ ਸੰਖੇਪ ਸੋ ਪਹਿਲੇ ਕਹਿ ਦੇਤੇ ਹੈਂ ।

ਗਾਵੀਐ ਸੁਣੀਐ ਮਨਿ ਰਖੀਐ ਭਾਉ ॥

ਗਾਵੀਐ, ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੇ ਗੁਣ ਗਾਵਤਿਓਂ, ਸਿਮਰਨ ਕਰਤਿਓਂ, ਜਬ ਉਪਾਸਨਾ ਪ੍ਰਪੱਕ ਭਈ, ਤਿਸ ਤੇ ਪਿਛਾਰੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਬ੍ਰਹਮ ਜੋ ਸ਼੍ਰੋਤਬਜ ਤਿਸ ਕੋ ਸ਼੍ਰਵਨ ਕਰੈ । ਸਤਿਗੁਰ ਸ਼੍ਰੋਤ੍ਰੀ ਬ੍ਰਹਮਨੇਸ਼ਟੀ ਤੇ ਤਤ੍ਵਮਸੀ ਆਦਿ ਜੇ ਮਹਾਂਵਾਕ, ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕਾ ਜਿਨ ਬਚਨੋਂ ਮੈਂ ਨਿਰਨਾ ਹੋਇ । ਬਹੁਰੋ ਅਰਥ ਮਨਨ ਕੋ: ਮਨਤੱਬਜ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਮਨਨ ਕਰੈ । 'ਰਖੀਐ ਭਾਉ' ਤਿਸ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੋ ਅੰਤਰ ਟਿਕਾਇ ਕਰਿ ਬੀਚਾਰੇ, ਭਾਉ ਕੇ ਸਮੇਤ । ਨਿਧਯਾਸ-

ਤੱਬਜ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਨਿਧਯਾਸਨ ਕਰੈ । ਤੀਨੋਂ ਕਰਿਕੈ ਅਗਾਰੀ ਸਾਖਯਾਤਕਾਰ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ।

ਦੁਖ ਪਰਹਰਿ ਸੁਖ ਘਰਿ ਲੈ ਜਾਇ ॥

ਦੁਖ ਜੋ ਤਨ ਹੰਤਾ ਮਮਤਾ ਕੇ ਹੈਂ, ਤਿਨਕੋ 'ਪਰਹਰਿ' ਕਹੀਏ ਨਿਵਿਰਤ ਕਰਿਕੈ, ਸੁਖ ਜੋ ਅਨੰਦ, ਤਿਸ ਕੋ ਜੋ ਘਰਿ, ਸਥਾਨ, ਕੌਨ ? ਬ੍ਰਹਮ, ਤਿਸ ਕੋ ਬਿਖੇ ਲੈ ਲੀਨ ਹੋਇ ਜਾਇ । ਉਪਾਸਨਾਂ ਮੈਂ ਤ੍ਰਿਪੁਟੀ ਬਨੀ ਹੋਈ ਥੀ, ਬਹੁਰ ਧਯਾਤਾ, ਧਯਾਨ ਕੋ ਤਜ ਕਰਿ ਧਯੇਯ ਰੂਪ ਹੋਇ । ਗਯਾਤਾ ਗਯਾਨ ਕੋ ਤਜ ਕਰਿ ਗਯੇਯ ਰੂਪ ਹੋਇ । ਇਤਯਰਥ ।

ਇਨ ਦੋਉ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਕਾਰਨ ਮਾਲਾਲੰਕਾਰ ਹੈ ।

ਲੱਛਨ-ਕਾਰਨ ਕਾਜ ਪਰੰਪਰ ਜਹਾਂ ।

'ਕਾਰਨਮਾਲਾ' ਭੂਖਨ ਤਹਾਂ ।

ਸ਼੍ਰਵਨ ਕਾਰਨ ਮਨਨ ਕੋ, ਮਨਨ ਕਾਰਨ ਨਿਧਯਾਸਨ ਕੋ, ਨਿਧਯਾਸਨ ਕਾਰਨ ਸਾਖਯਾਤਕਾਰ ਕੋ; ਯਥਾ ਕ੍ਰਮ ਕਾਰਜ ਸਮਝ ਲੇਨੇ । ਯਾਂਤੇ ਕਾਰਨਮਾਲਾ ।

ਅਬ ਅਗਾਰੀ ਸਭ ਕੋ ਮੂਲ ਸ਼੍ਰੋਤ੍ਰੀ ਬ੍ਰਹਮਨੇਸ਼ਟੀ ਜੋ ਸਤਿਗੁਰੁ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ । ਇਸਕੋ ਕਹਿ ਕਰਿ ਬਹੁੜ ਸ਼੍ਰਵਨ ਮਨਨ ਆਦੀ ਕਹੈਂਗੇ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਦੰ ਗੁਰਮੁਖਿ ਵੇਦੰ ਗੁਰਮੁਖਿ ਰਹਿਆ ਸਮਾਈ ॥

'ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਦੰ' ਗੁਰੋਂ ਕੇ ਮੁਖ ਵਾਰੇ ਜੋ ਸੁਨਿਓ ਨਾਦ, 'ਨਾਦ' ਨਾਮ ਸ਼ਬਦ ਕੋ, ਸ਼ਬਦ ਨਾਮ ਆਤਮ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੋ । 'ਗੁਰਮੁਖਿ ਵੇਦੰ' ਸੁਨਿ ਕਰਿ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੋਂ ਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਸਮਝਿਓ, ਔਰ ਸਭ ਗੌਨ ਲਖੇ । ਕਾਹੇ ਤੇ ? ਔਰ ਕਿਸੀ ਤੇ ਆਵਾਰੌਨ ਨਹੀਂ ਮਿਟਜੋ, ਇਨ ਤੇ ਹੀ ਮੋਖ ਹੋਇਗੀ । ਇਸ ਹੇਤੁ ਤੇ ਸਭਨੋਂ ਤੇ ਮੁੱਖ ਗੁਰੁ ਸਮਝੇ । ਵੇਦੰ ਕਹੀਐ ਵੇਤੰ, ਵੇਤੰ ਨਾਮ ਜਾਨਨਵਾਰੇ ਕੋ; ਪ੍ਰਮਾਨ-ਬ੍ਰਹਮਵਿਤ ਬ੍ਰਹਮੈਵ ਭਵਤਿ । ਕਿਆ ਜਾਨਿਓ ? 'ਗੁਰਮੁਖਿ ਰਹਿਆ ਸਮਾਈ' । ਗੁਰੁ ਨਾਮ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ । 'ਗੁ' ਅਰਥ ਅੰਧੇਰੇ ਕੋ, ਲੱਛਨਾ ਸੋਂ ਜੜ ਕੋ । 'ਰੁ' ਨਾਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੋ, ਲੱਛਨਾ ਸੋਂ ਚੇਤਨ ਕੋ । ਜੋ ਜੜ ਅੰਤਹ-ਕਰਨ ਤੇ ਆਦਿ ਤਿਨ ਕੋ ਚੇਤਨ ਕਰੇ ਸੋ ਗੁਰੁ । ਤਿਸ ਕੋ 'ਮੁਖਿ' ਕਿਆ ? ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਾਨਤਾ ਭਯੋ । ਕਿਆ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਾਨਜੋ ? ਰਹਿਆ ਸਮਾਈ । 'ਸਮਾਈ' ਨਾਮ ਮਿਲਨੇ ਕੋ । ਸਰਬ ਮੈਂ ਮਿਲ ਰਹਜੋ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੇ ਬਿਨਾ ਸਥਾਨ ਉਨ ਕਹੀਂ ਨਹੀਂ ਦੇਖੀਤਾ, ਜੈਸੇ ਅਕਾਸ਼ ਤੇ ਬਿਨਾ ਕੋਉ ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤੈਸੇ ਸਰਬ ਮੈਂ ਮਿਲ ਰਹਜੋ ਹੈ । ਇਤਯਰਥ ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਯਮਕਾਲੰਕਾਰ ਹੈ ।

ਲੱਛਨ-ਇਕ ਪਦ ਬਾਰਿ ਅਨੇਕ ਜਿ ਆਵੈ ।

ਅਰਥਹਿ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਪ੍ਰਗਟਾਵੈ ।

ਸੋ 'ਯਮਕਾਲੰਕਾਰ' ਬਖਾਨੈ ।

ਕਵਿ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਗੁਣੀ ਪ੍ਰਮਾਨੈ ।

ਇਹਾਂ ਗੁਰਮੁਖਿ ਇਕ ਪਦ ਅਨੇਕ ਵਾਰ ਆਯੋ । ਅਰਥ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਭਯੋ, ਯਾਂਤੇ

ਯਮਕ। ਸ਼੍ਰੋਤ੍ਰੀ ਬ੍ਰਹਮਨੇਸ਼ਟੀ ਜੋ ਗੁਰੂ, ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕੀ ਕਿਰਪਾ ਤੇ ਇਹ ਸਪੂਰਨ ਬਾਰਤਾ ਹੋਤ ਹੈ। ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਗੁਰੋਂ ਕੋ ਕਰਤਤੁ ਕਹਯੋ। ਅਬ ਅਗਾਰੀ ਤਿਨ ਗੁਰੋਂ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਹੈ ਅਨੂਪ, ਤਿਨ ਕੀ ਬਰੋਬਰ ਕੋ ਕੋਈ ਹੋਇ ਤੋ ਉਪਮਾ ਕਹੀ ਜਾਇ। ਸਮਤਾ ਲਾਯਕ ਜਗਤ ਮੈਂ ਕਛੂ ਭੀ ਨਹੀਂ ਤਬਾਪਿ ਉਪਮਾ ਕਹੀ ਚਾਹਿਯੇ। ਜਗਤ ਕੋ ਵਡੇ ਤੀਨ ਹੀ ਹੈਂ ਸ਼ਕਤਿ ਸਮੇਤਿ, ਤਿਨ ਕੀ ਉਪਮਾ ਦੇਤ ਹੈਂ।

ਗੁਰੁ ਈਸਰੁ ਗੁਰੁ ਗੋਰਖੁ ਬਰਮਾ ਗੁਰੁ ਪਾਰਬਤੀ ਮਾਈ ॥

ਗੁਰੁ ਈਸਰੁ ਹੈਂ, ਕਿਆ ? ਸ਼ਿਵ ਜੈਸੇ ਹੈਂ। ਸ਼ਿਵਜੀ ਕੋ 'ਸੰਘਾਰ' ਧਰਮ ਹੈ, ਤੈਸੇ ਸਤਿਗੁਰੁ ਪ੍ਰਬਮ ਸਿਖ ਕੇ ਬਿਕਾਰ ਕੋ ਨਾਸ਼ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਇਹ ਸਮਤਾ। 'ਗੁਰੁ ਗੋਰਖੁ' ਕਿਆ ? ਬਿਸ਼ਨੁ ਜੈਸੇ ਹੈਂ। ਬਿਸ਼ਨੁ ਜੀ ਕੋ ਧਰਮ ਪਾਲਨੇ ਕੋ, ਜਬ ਸਿੱਖ ਕੇ ਬਿਕਾਰ ਪਰਹਰੇ, ਲੋਭ ਨਸ਼ਟ ਭਯੋ, ਤਬ ਸੰਤੋਖ ਆਯੋ। ਜਬ ਹੰਕਾਰ ਗਯੋ, ਤਬ ਗਰੀਬੀ ਆਈ। ਕਾਮ ਨਾਸ਼ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮਚਰਜ ਆਯੋ। ਇਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਪੂਰਨ ਬਿਕਾਰਨ ਕੇ ਗਏ ਤੇ ਗੁਣ ਸੁਤੇ ਸਿਧ ਹੀ ਸਤਿ ਸੰਤੋਖਾਦਿਕ ਹੋਇ ਆਵਤ ਹੈਂ। ਬਿਕਾਰਨ ਕੇ ਨਾਸ਼ ਕੋ ਨਾਮ ਗੁਣ ਹੈ। ਬਿਬੇਕ ਤੇ ਆਦਿ ਜੋ ਭਏ ਗੁਣ, ਤਿਨਕੋ ਸਤਿਗੁਰੁ ਪਾਲਤ ਹੈਂ, ਕਿਆ ? ਬਧਾਵਤ ਹੈਂ। ਇਹ ਬਿਸ਼ਨੁ ਸੋਂ ਸਮਤਾ। ਵਾ ਗੋਰਖ ਨਾਮ ਕੀ ਸਮਤਾ, ਸਤਿਗੁਰ ਭੀ ਗੋਰਖ ਹੈਂ, ਬਿਸ਼ਨੁ ਜੀ ਭੀ ਗੋਰਖ ਹੈਂ। 'ਗੋ' ਨਾਮ ਇੰਦ੍ਰਿਆਂ ਕੋ, ਤਿਨ ਕੋ ਬਿਕਾਰਨ ਤੇ ਰਛਿਆ ਕਰੈ, ਸੋ ਗੋਰਖ। ਬਿਸ਼ਨੁ ਜੀ ਐਸੇ: 'ਗੋ' ਨਾਮ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕੋ, ਤਿਸ ਕੀ ਅਸੁਰਾਦਿਕੋਂ ਕੇ ਉਪਦ੍ਰਵ ਤੇ ਰਖਯਾ ਕਰੈ, ਸੋ ਗੋਰਖ। ਇਸ ਅਰਥ ਮੈਂ ਨਾਮ ਕੀ ਸਮਤਾ। ਗੁਰੁ ਬ੍ਰਹਮਾ ਕੇ ਸਮਾਨ ਹੈਂ। ਜਿਸ ਰੀਤਿ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜਗਤ ਕੋ ਉਤਪਤਿ ਕਰਤ ਹੈ, ਤੈਸੇ ਸਤਿਗੁਰੁ ਸਿਖ ਕੇ ਰਿਦੇ ਮੈਂ ਗਯਾਨ ਕੋ ਉਤਪਤਿ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਇਹ ਸਮਤਾ। ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਹਿਨੇ ਕੇ ਬਿਖੈ ਬ੍ਰਹਮਾ, ਬਿਸ਼ਨੁ, ਸ਼ਿਵ ਆਵਤ ਹੈਂ, ਇਹਾਂ ਬਜਤਜ ਕ੍ਰਮ^੧ ਕਿਉਂ ਕਹਯੋ ? ਉੱਤਰ:-ਗੁਰੋਂ ਕੇ ਗੁਣ ਜੈਸੇ ਅਗਾਰੀ ਪਿਛਾਰੀ ਕੇ ਹੈਂ ਤਿਨ ਗੁਣੋਂ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਪਮਾ ਕ੍ਰਮ ਸੋਂ ਕਹੀ ਹੈ। ਗੁਰਨਿ ਕੋ ਗੁਣ ਇਹ: ਜੋ ਸਿਖ ਕੇ ਬਿਕਾਰ ਨਾਸ਼ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਪਹਿਲੇ ਗੁਣ; ਯਾਂਤੇ ਸੰਘਾਰਕ ਜੋ ਸ਼ਿਵਜੀ ਉਪਮਾ ਬਰਨੇ। ਬਹੁਰ ਬਿਬੇਕਾਦਿ ਗਣਨ ਕੀ ਪਾਲਨਾ ਤੇ ਬਿਸ਼ਨੁ ਉਪਮਾ ਬਰਨੇ। ਗਯਾਨ ਕੀ ਉਤਪਤੀ ਇਨ ਦੋਊਨ ਤੇ ਪਿਛਾਰੀ ਸਤਿਗੁਰੁ ਦੇਤ ਹੈਂ, ਯਾਂਤੇ ਪਿਛਾਰੀ ਬ੍ਰਹਮਾ ਕੀ ਉਪਮਾ ਦੇਤ ਭਏ। ਇਸ ਰੀਤਿ ਬਜਤਜ ਸੇ ਜੇ ਨਾਂ ਕਹਿਤੇ ਤੋ ਉਪਮਾਂਲੰਕਾਰ ਬਿਗਰ ਜਾਤੇ, ਉਪਮੇਯ ਬਜਤਜ ਹੋਇ ਜਾਤੇ ਐਰ ਦੇਵਨ ਕੋ ਬਜਤਜ ਕਹਨੋ ਦੋਖ ਜਗਤ ਕੀ ਬਾਰਤਾ ਮੈਂ ਹੈ, ਉਤਪਤਿ ਪਾਲਨ ਸੰਘਾਰ ਮੈਂ ਅਰ ਉਪਮਾ ਮੈਂ ਉਪਮੇਯ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਹਨੋ ਬਨਤ ਹੈ। ਗੁਰ ਜੋ ਉਪਮੇਯ ਤਿਨ ਕੇ ਸਾਧਾਰਨ ਧਰਮ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਪਮਾਂ ਮਿਲਾਇ ਕਰਿ ਕਹੀ ਹੈ। ਅਬ ਯਥਾ ਕ੍ਰਮ ਤਿਨ ਕੀ ਜੋ ਇਸਤ੍ਰੀ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਿਵ ਕਹਿਆ ਯਾਂਤੇ ਪਾਰਬਤੀ,

੧. ਕ੍ਰਮਭੰਗ, ਉਲਟ ਫੇਰ।

ਸ੍ਰੀ ਚੰਡਿ ਕਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕਰਿ ਅਸੁਰਨ ਕੋ ਸੰਘਾਰਤ ਹੈ, ਸੁਰਨ ਕੋ ਸਥਾਪਤ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰ ਆਸੁਰੀ ਸੰਪਦਾ ਕੋ ਨਸ਼ਟ ਕਰਿ ਸੁਰੀ ਸੰਪਦਾ ਸਿਖ ਕੇ ਰਿਦੇ ਸਥਾਪਤ ਹੈਂ, ਇਹੁ ਪਾਰਬਤੀ ਸੋਂ ਸਮਤਾ। 'ਮਾ' ਨਾਮ ਲੱਛਮੀ ਕੋ, ਤਿਸ ਕੋ ਇਹ ਗੁਣ: ਜਿਸ ਪਰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਤ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਸਰਬ ਅੰਗੋਂ ਕੋ ਸੋਭਾਇਮਾਨ ਕਰਤ ਹੈ; ਤੈਸੇ ਸਤਿਗੁਰ ਸਿਖ ਕੇ ਸਰਬ ਅੰਗੋਂ ਕੋ ਸੋਹਾਵਤ ਹੈਂ। ਜਬ ਗਿਆਨ ਭਯੋ ਤਬ ਆਨੰਦ ਮੈਂ ਮਗਨ ਰਹਤ ਹੈ। ਅਨੰਦ ਕੇ ਹੋਨ ਕਰਿ ਸਰਬ ਅੰਗ ਸੋਭਤ ਹੈਂ; ਇਸ ਰੀਤਿ: ਜੈਸੇ ਭੂਖੋ ਕੰਗਾਲ ਬਜਾਕੁਲ-ਅੰਗ ਹੋਤ ਹੈ, ਆਛੋ ਨਹੀਂ ਲਾਗਤ ਹੈ। ਜਬ ਧਨਾਢਿ ਹੈ ਕੈ ਸਨਿਗਧਾ ਭੋਜਨ ਕਰੁ ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੋਤ ਹੈ, ਤਬ ਨੇਤ੍ਰ ਮੁਖ ਪ੍ਰਸੰਨ ਭਏ ਭਾਸਤ ਹੈਂ; ਐਸੇ ਜਾਨਿਯੈ। ਬਹੁਰ ਗੁਰੁ 'ਈ' ਕੇ ਸਮ ਹੈ, 'ਈ' ਨਾਮ ਸੁਰਸਤੀ ਕੋ। ਤਿਸ ਕੋ ਇਹ ਗੁਣ: ਜੋ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਇ ਤੋ ਬਾਣੀ ਸੁੰਦਰ ਕਰਿ ਦੇਤ ਹੈ। ਤੈਸੇ ਸਤਿਗੁਰ ਸਿਖ ਕੀ ਬਾਣੀ ਮਧੁਰ ਕਰਿ ਦੇਤ ਹੈਂ। ਸਿਖ ਜਿਸ ਕੇ ਸੰਗ ਬੋਲਤ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਿ ਦੇਤ ਹੈ। ਇਤਯਰਬ।

‘ਗੁਰੁ ਈਸਰੁ ਗੁਰੁ ਗੌਰਖੁ’ ਇਨ ਅਖਰੋਂ ਬਿਖੈ ਰੂਪਕਾਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਨ--ਉਪਮੇਯਹਿ ਉਪਮਾਨਹ ਜੋਊ।

ਏਕ ਰੂਪ ਕਰਿ ਬਰਨੋ ਦੋਊ।

ਤਿਹ ਕੋ ‘ਰੂਪਕ’ ਕਰਹਿ ਉਚਾਰੁ।

ਜੋਨ ਲਖੈਂ ਭੇਦਾਲੰਕਾਰੁ।

ਇਹਾਂ ਗੁਰ ਉਪਮੇਯ, ਦੇਵ ਉਪਮਾਨ ਏਕ ਰੂਪ ਕਰਿ ਕਹੇ, ਯਾਂਤੇ ਰੂਪਕ। ‘ਬਰਮਾ ਗੁਰੁ ਪਾਰਬਤੀ ਮਾਈ’ ਇਨ ਬਰਨੋ ਬਿਖੈ ਮਾਲੋਪਮਾਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਨ--ਉਪਮੇਯਹਿ ਇਕ, ਬਹੁ ਉਪਮਾਨ।

ਸੋ ‘ਮਾਲੋਪਮ’ ਲਖਹੁ ਸੁਜਾਨ।

ਇਤਨੀ ਤੁਕ ਮੈਂ ਗੁਰ ਉਪਮੇਯ ਏਕ ਬਾਰ ਕਹਯੋ, ਉਪਮਾ ਚਾਰ ਕਹੀ: ਬ੍ਰਹਮਾ, ਪਾਰਬਤੀ, ਮਾ, ਈ; ਯਾਂਤੇ ਮਾਲੋਪਮਾ।

ਐਸੇ ਗੁਰ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਸੁਣ ਕਰਿ ਪੁਨਹਿ ਸਿਖ ਬੂਝਤ ਹੈ: ਜੋ ਸਤਿਗੁਰ ਆਨੰਦ ਦੇਤ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਮਾਣ ਤੋ ਬਤਾਓ ਜੋ ਏਤਨੋਕ ਹੋਤ ਹੈ? ਵਾ ਜੋ ਆਨੰਦ ਕੋ ਦੇਨੋ ਹੈ ਤਿਸ ਕੀ ਉਪਮਾ ਕੋਈ ਔਰ ਬਤਾਓ, ਜਿਸ ਆਨੰਦ ਕੋ ਦੇਣੇ ਕਰਿ ਸਤਿਗੁਰੋਂ ਕੀ ਉਪਮਾ ਤੁਮ ਨੇ ਏਤੀਕ ਕਹੀ? ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੋ ਲੀਏ ਹੂਏ ਸਤਿਗੁਰ ਕਹਤ ਹੈਂ:—

ਜੇ ਹਉ ਜਾਣਾ ਆਖਾ ਨਾਹੀ ਕਹਣਾ ਕਥਨੁ ਨ ਜਾਈ ॥

ਜੋ ਆਨੰਦ ਦੇਣੇ ਕੀ ਉਪਮਾ ਨਹੀਂ ਕਹੀ ਜਾਤ ਹੈ, ਉਨ ਕੇ ਸਦਰਸ ਜੇ ਕੋਈ ਹੋਤੋ ਆਨੰਦਦਾਯਕ, ਤੋ ਕਹਨ ਮੈਂ ਆਵਤੋ; ਸੋ ਕਹਿਣੇ ਕੇ ਕਥਨ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਆਵਤੀ। ਵਾ ਤਿਸ ਅਨੰਦ ਕੋ ਪ੍ਰਮਾਣ^੨ ਕੋ ਜੇ ਬੁਝਿਆ ਚਾਹੈ, ਜੋ ਇਸ ਕੋ ਪ੍ਰਮਾਣ ਜਾਨਤੇ ਅਗਾਰੀ

੧. ਘਿਉ ਨਾਲ ਤਰ ਬਤਰ, ਤਲੇ ਹੋਏ।

੨. ਅੰਦਾਜ਼ਾ। ਮੇਫਤੀ।

ਅਨੇਕੋਂ ਕੋ ਗਿਆਨ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕੋ ਆਨੰਦ ਭਯੋ ਹੈ, ਸੋ ਕਿਆ ਕਹਿ ਨਹੀਂ ਜਾਤੇ ? ਜੇ ਜਾਣਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣ, ਤੋ ਕਹਿ ਹੀ ਜਾਤੇ । ਸਰੂਪ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕੋ ਆਨੰਦ ਬਚਨ ਕਰਿ ਬਰਨਨ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈ । ਅਨੰਦ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਸਰੂਪ ਹੈ । ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਪ੍ਰਮਾਣ ਜਾਣੇ ਤੋ ਅਨੰਦ ਕੋ ਭੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਜਾਣ ਸਕੇ । ਤਿਸ ਅਨੰਦ ਕੋ ਸ੍ਵਾਦ ਗੁੰਗੇ ਕੀ ਮਿਠਯਾਈ ਕੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਹੈ: ਖਾਤ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਕਹਯੋ ਨਹੀਂ ਜਾਤੁ ਹੈ । ਜਿਸ ਅਨੰਦ ਕੋ ਲੇਸ਼ ਏਕ ਜਗਤ ਮੈਂ ਹੈ, ਤਿਸ ਹੀ ਕੋ ਅਧੀਨ ਸਰਬ ਪ੍ਰਾਨੀ ਬਸੀਭੂਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਕੈਸੇ ਕਹਯੋ ਜਾਤ ਹੈ ? ਏਕ ਬਾਰਤਾ ਸਤਿਗੁਰੋਂ ਕੀ ਕਹਨ ਮੈਂ ਆਵਤ ਹੈ, ਸੋਈ ਕਹਤ ਹੈਂ:-

ਗੁਰਾ ਇਕ ਦੇਹਿ ਬੁਝਾਈ ॥

ਸਤਿਗੁਰ ਏਕਤਾ ਕੀ ਬੁਝ ਕੋ ਬੁਝਾਇ ਦੇਤ ਹੈਂ । ਸੋ ਹੋ ਸਿਖ ! ਤੂੰ ਬਿਚਾਰ ਕਰਿ ਦੇਖੁ ਜੋ ਅਪਣੇ ਸਰੂਪ ਕੋ ਜਾਣੇ ਤੇ ਅਪ੍ਰਮਾਣ^੧ ਹੀ ਅਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਗੋ । ਫੇਰ ਅਨੰਦ ਕੈਸੇ ਹੈ ? ਅਬਿਨਾਸੀ ਹੈ, ਤਿਸ ਆਨੰਦ ਤੇ ਬਿਨਾ ਔਰ ਜੇ ਅਨੰਦ ਹੈਂ ਸੋ ਅੰਤ ਵਾਰੇ ਹੈਂ । ਤਾਂਤੇ ਤੂੰ ਸਦਾ ਹੀ ਐਸੇ ਚਿੰਤਨ ਕਰਤਾ ਰਹੁ:

ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਕਾ ਇਕੁ ਦਾਤਾ ਸੋ ਮੈ ਵਿਸਰਿ ਨ ਜਾਈ ॥੫॥

ਸਰਬ ਜੋ ਜੀਅ ਹੈਂ, ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕੋ ਕਰਮ ਫਲ ਕਾ ਦਾਤਾ ਜੋ ਹੈ, ਸੋ ਕੈਸੇ ਸਮਰਥ ਹੈ ? ਸਰਬ ਜੀਓਂ ਕੋ ਕਰਮ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਰਾਖਤ ਹੈ । ਅਨੇਕ ਹੀ ਜੀਉ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਅਨੇਕ ਕੋ ਹਜਾਰ ਗੁਣੇ ਕਰਮ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕਰਮਨ ਕੋ ਅਗਾਰੀ ਪਿਛਾਰੀ ਅਰ ਅਭਿੰਨ ਨਹੀਂ ਹੋਨ ਦੇਤੋ ਹੈ; ਐਸਾ ਜੋ ਦਾਤਾ ਹੈ ਸਮਰਥ 'ਸੋ ਮੈ' ਕਿਆ ? 'ਸੋਹੀ', ਸੋ ਮੇਰੇ ਹੀ ਸਰੂਪ ਹੈ; ਐਸੀ ਬੁਝ ਸਦਾ ਹੀ ਯਾਦ ਰਹੈ, ਕਦਾਚਿਤ ਭੀ ਬਿਸਰੈ ਨਹੀਂ । ਇਤਯਰਥ ।

ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਮੈਂ ਕਾਬਜਲਿੰਗ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ ।

'ਜੇ ਹਉ ਜਾਣਾ ਆਖਾ ਨਾਹੀ' ਜੇ ਅਨੰਦ ਕੋ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਹਿ ਜਾਣਤੇ ਤੋ ਕਿਆ ਕਹਤੇ ਨਾਂ ? ਯੇਹ ਤੋ ਅਰਥ, ਤਿਸ ਬਚਨ ਕੋ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਯੋ 'ਕਹਣਾ ਕਬਨੁ ਨ ਜਾਈ' ਇਸ ਬਚਨ ਨਾਲ: ਕਬਨ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈ । ਦੂਸਰੇ ਕਾਕੋਕਿ ਅਲੰਕਾਰ । ਜੇ ਜਾਣਤੇ ਤੋ ਕਹਤੇ ਨਾਂ ? ਕਹਤੇ ਹੀ । 'ਕਾਕ ਸੂਰ ਸੋਂ ਜਹਾਂ ਅਰਥ ਫੇਰੀਏ' ਯਾਂਕੋ ਲੱਛਨ ਹੈ । ਅਗਲੀ ਦੋਉ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਪ੍ਰੇਯਸੁਤ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ ।

ਲੱਛਨ-ਰਸ ਕੋ ਜਹਾਂ ਭਾਵ ਹੁਇ ਅੰਗ ।

'ਪ੍ਰੇਯ ਸੁਤ' ਤਿਹ ਕਹਿ ਸੁਮਤਿ ਉਤੰਗ ।

ਇਹਾਂ ਸਾਂਤਿ ਰਸ ਮੁਖਯ ਹੁਤੋ, ਸੋ ਅੰਗੀ ਭਯੋ । ਏਕਤਾ ਕੀ ਬੁਝ ਤਿਸ ਕੋ ਅੰਗ 'ਚਿੰਤਾ' ਸੰਚਾਰੀ ਭਯੋ; ਜੋ ਬਿਸਰੇ ਕਦੇ ਨਹੀਂ । ਵਾ ਰਸਵਤਾਲੰਕਾਰ ਹੈ ।

ਲੱਛਨ-ਜਹਿ ਰਸ ਕੋ ਔਰਹਿ ਰਸ ਅੰਗ ।

ਤਹਿ 'ਰਸਵਤ' ਕਹਿ ਸੁਮਤਿ ਉਤੰਗ ।

੧. ਬੇਹੱਦ । ਬੇਅੰਦਾਜ਼ ।

੨. ਉੱਚੀ ਬੁਝੀ ਵਾਲੇ । ਦਾਨੇ ।

ਇਹਾਂ ਸਰਬ ਜੀਆਂ ਕੋ ਏਕ ਦਾਤਾ, ਕੋਟਾਨਿ ਕੋਟਿ ਜੀਵ ਕੋ ਏਕ ਦਾਤਾ, ਯਹ ਅਚਰਜ; ਯਾਂਤੇ ਅਦੁਭੁਤ ਰਸ ਭਯੋ; ਸੋ ਅੰਗੀ ਇਹਾਂ । ਐ ਸ਼ਾਂਤਿ ਰਸ ਐਸੇ: ਸਰਬ ਤੇ ਨਿਰਬੇਦ^੧ ਭਯੋ। ਏਕ ਮੈਂ ਸਬਿਤੀ ਸੋ ਸ਼ਾਂਤਿ ਅਦਿਭੁਤ ਕੋ ਅੰਗ ਭਯੋ। ਅੰਗੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਪ੍ਰਧਾਨ ਅੰਗ ਹੋਤ ਹੈ । ਐਸੇ ਰਸਵਤਾ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ । ਵਾ ਨਿਸ਼ਕਪਟ ਪ੍ਰੀਤਿ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮਾਲੰਕਾਰ ਹੈ; ਜੋ ਕਹਤ ਹੈ ਕਦੇ ਬਿਸਰੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ।

‘ਗੁਰੁ ਈਸਰੁ ਗੁਰੁ ਗੋਰਖੁ’ ਇਸ ਤੁਕ ਕੇ ਅਰਥ ਮੈਂ ਅਨੰਦਘਨ ਨੇ ਅਧਿਕ ਹੀ ਨੀਰ ਮਥਯੋ ਹੈ । ਜਿਤਨੋ ਕਹਯੋ ਹੈ ਸੋ ਸਭ ਅਪਨੋ ਅਨਜਾਨਪਨੋ ਹਸਤਾਮਲ^੨ ਕਰਿ ਦਿਖਾਯੋ ਹੈ । ਤੀਨੋਂ ਦੇਵਤਾ ਕੋ ਸਤਿਗੁਰਨ ਕੀ ਉਪਮਾ ਦਈ, ਸੋ ਨਹੀਂ ਸਮਝਯੋ । ਉਪਮਾ ਉਪਮੇਯ ਕੀ ਭੀ ਸੋਝੀ ਨਹੀਂ, ਇਸੀ ਬਾਤ ਤੇ ਔਰ ਅਰਥ ਬਨਾਯੋ । ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕੋ ਛਿਅ ਗੁਰ ਬਨਾਏ । ਸੋ ਤਿਸ ਕੇ ਅਰਥ ਕਰਣੇ ਮੁਜਬ ਮਹਾਂ ਅਨਰਥ ਹੋਤ ਹੈ । ‘ਗੁਰੁ ਸਾਗਰੁ ਰਤਨੀ ਨਹੀ ਤੋਟ*’ । ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਗੁਰੁ ਕਹੇ ਚਾਹੀਏ । ‘ਗੁਰੁ ਦਰੀਆਉ ਸਦਾ ਜਲੁ ਨਿਰਮਲੁ†’ ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਨਦੀ ਗੁਰੁ ਭਏ ਚਾਹੀਏ । ‘ਗੁਰਦੇਵ ਮਾਤਾ ਗੁਰਦੇਵ ਪਿਤਾ ਗੁਰਦੇਵ ਸੁਆਮੀ ਪਰਮੇਸੁਰਾ‡’; ਇਸ ਸ਼ਲੋਕ ਕੋ ਭੀ ਅਰਥ ਤੈਸੇ ਹੀ ਭਯੋ । ਮਾਤਾ, ਪਿਤਾ, ਭਾਈ, ਬੰਧਪ, ਸਖਾ, ਪਾਰਸ ਇਹ ਸਰਬ ਹੀ ‘ਗੁਰੁ’ ਕਹੇ ਚਾਹੀਏ । ਐਸੇ ਮਤਵਾਰਯੋਂ ਕੋ ਕਹਨ ਕਰਿ ਸੁਨਨਵਾਰੋ ਕਿਸ ਪਰ ਨਿਸਚਾ ਕਰੈ ? ਇਤਯਾਦੀ ਅਰਥ ਕਰਿ ਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕੋ ਗੁਰੁ ‘ਬਰਨ‡’ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ । ਔਰ ਅਨੰਦਘਨ ਜੋ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦੀਓ ਹੈ ਸ਼ਬਦ ਕੋ: ‘ਛਿਅ ਘਰ ਛਿਅ ਗੁਰ ਛਿਅ ਉਪਦੇਸ ॥ ਗੁਰੁ ਗੁਰੁ ਏਕੋ ਵੇਸ ਅਨੇਕ ॥’ ਇਸ ਕੇ ਅਰਥ ਮੈਂ ਭੀ ਅਨਰਥ ਕਰਯੋ ਹੈ । ਇਸ ਸ਼ਬਦਕੇ ਬਿਖੈ ਗੁਰੁ ਜੀ ਨੇ ਅਰਥ ਖਟ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਨ ਕੋ ਰਾਖਯੋ ਹੈ । ਖਟ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਨ ਮੈਂ ਮੁਕਤਿ ਕੇ ਘਰਿ ਕਹੀਏ ਸਥਾਨ ਸੋ ਭੀ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਖਟ ਕਹੇ ਹੈਂ, ਵਾ ਮਤਿ ਕੋ ਨਾਮ ਘਰ ਹੈ । ਮਤਿ ਖਟ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਮਤੋਂ ਕੇ ਕਰਣਹਾਰੇ ਖਟ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੋਂ ਕੇ ਖਟ ਹੀ ਗੁਰੁ ਹੈਂ: ਕਪਲਮੁਨਿ, ਗੋਤਮ, ਕਣਾਧਿਮੁਨਿ, ਜੈਮੁਨਿ, ਸ਼ੇਸ਼ ਜੀ, ਬਯਾਸ ਜੀ । ਤਿਨ ਖਟ ਨੇ ਖਟ ਹੀ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਆਪਨੇ ਆਪਨੇ ਮਤਿ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਹਯੋ ਹੈ । ਸੋ ਜੋ ਖਟੁ ਗੁਰੁ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਸਿਧਾਂਤ ਸਭਨ ਕੋ ਏਕੁ ਪਰਮਾਤਮਾ, ਪਰ ਬਰਨਨ ਖਟ ਰੀਤਿ ਸੋਂ, ਔਰ ਔਰ ਤਰਹ ਸੋਂ । ਤਿਨ ਖਟ ਗੁਰੁ ਕੋ ਗੁਰੁ ਏਕ ਹੀ ਹੈ: ਬ੍ਰਹਮ, ਚੇਤਨ ਸੱਤਾ ਦੇਨਹਾਰੋ । ਵੇਸ ਅਨੇਕ: ਜੈਸੀ ਜੈਸੀ ਰੀਤਿ ਜਿਸ ਕੋ ਅਨੁਭਵ ਭਯੋ, ਤੈਸੇ ਹੀ ਵੇਸ ਅਨੇਕ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਕਹੇ ਹੈਂ । ਅੰਧਨਿ ਕੇ ਹਾਥੀ ਕੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ, ਹਾਥੀ ਏਕ ਹੀ ਹੈ, ਅੰਨ੍ਯ ਅੰਨ੍ਯ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਬਤਾਵਤ ਹੈਂ^੪ । ਤਿਨ ਛਿਅ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਨ ਕੇ ਕਥਨ ਪਰ ਗੁਰੁ ਜੀ ਨੇ ਅਗਲੀ ਪਉੜੀ ਮੈਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਮਹੀਨੇ ਕੋ ਅਰ ਸੂਰਜ ਕੋ ਦਯੋ ਹੈ, ਸੋਈ ਕਹਤ ਹੈਂ:—‘ਵਿਸੁਏ ਚਸਿਆ ਘੜੀਆ ਪਹਰਾ

੧. ਵੈਰਾਗ ।

੨. ਹਥ ਤੇ ਧਰੇ ਆਉਲੇ ਵਾਂਗ, ਪ੍ਰਗਟ ।

੩. ਵਰੁਣ, ਜਲ ਦਾ ਦੇਵਤਾ ।

੪. ਅੰਨ੍ਹਿਆਂ ਨੇ ਹਾਥੀ ਦੇ ਜਿਸ ਜਿਸ ਅੰਗ ਸੁੰਡ, ਪੈਰ, ਆਦਿ ਨੂੰ ਟੋਹਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਡ ਅੱਡ ਰੂਪ ਦਾ ਹਾਥੀ ਦੱਸਿਆ । [ਅੰਨ੍ਯ = ਹੋਰ; ਵੱਖਰਾ] ।

*ਦਖਣੀ ਓਅੰਕਾਰ-੨੭ । †ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮਹਲਾ ੧-੬ । ‡ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫-੧ ।

ਬਿਤੀ ਵਾਰੀ ਮਾਹੁ ਹੋਆ। ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਮਹੀਨੇ ਕੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਹੈ । ਮਹੀਨਾ ਤੋ ਏਕ ਹੀ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੋ ਛਿਅ ਭੇਦ ਲੋਕ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਘੜੀ ਕੋ ਛੇਵਾਂ ਭਾਗ ਤਿਸ ਕੋ 'ਛਿਣ' ਕਹਤ ਹੈਂ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਕੋ ਨਾਮ 'ਚਸਾ' ਕਹਯੋ । ਛਿਣ ਕੋ ਤੀਸਵੇਂ ਭਾਗ, ਤਿਸਕੋ 'ਕਲਾ' ਕਹਤ ਹੈਂ, ਯਾਂਕੋ ਨਾਮੁ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ 'ਵਿਸੁਏ' ਕਹਯੋ । ਘੜੀ, ਅਰੁ ਪਹਰ, ਅਰ ਬਿਤੀ, ਅਰ ਵਾਰ ਏ ਖਟੁ ਭੇਦ ਕਰਿ ਕਹਤ ਹੈਂ । ਵਾਸਤਵ ਜੇ ਬਿਚਾਰੀਏ ਤੋ ਮਹੀਨਾਂ ਤੀਸ ਦਿਨ ਕੋ ਏਕ ਹੀ ਹੈ । ਕੋਈ ਕਹਤ ਹੈ: ਏਤੀ ਤਿਥ ਹੈਂ, ਕੋਈ ਕਹਤ ਹੈ: ਏਤੇ ਵਾਰ ਹੈਂ, ਕੋਈ ਕਹਤ ਹੈ: ਪਹਰ, ਘੜੀਆਂ, ਚਸੇ, ਵਿਸੇ ਏਤੇ ਹੈਂ । ਜੇਤੇ ਕਹੇ ਹੈਂ ਵਿਸੇ, ਚਸੇ, ਘੜੀ, ਪਹਰ, ਬਿਤਿ, ਵਾਰ, ਤਿਸ ਮਹੀਨੇ ਤੇ ਜੁਦੇ ਇਨ ਛਿਅਨ ਮੈਂ ਏਕ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈ; ਮਹੀਨੇ ਕੋ ਹੀ ਅੰਤ੍ਰਭੂਤ ਹੈਂ । ਆਗੇ ਦੂਸਰੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਕਹਤ ਹੈਂ:—'ਸੂਰਜੁ ਏਕੋ ਰੁਤਿ ਅਨੇਕ ॥ ਨਾਨਕ ਕਰਤੇ ਕੇ ਕੇਤੇ ਵੇਸ ॥' ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੂਰਜ ਤੋ ਏਕ ਹੀ ਹੈ, ਤਿਸ ਸੂਰਜ ਤੇ ਰੁਤਾਂ ਖਟ ਗਿਨਤ ਹੈਂ: ਬਸੰਤ, ਗ੍ਰਿਖਮੁ, ਪਾਵਸ, ਸ਼ਰਦ, ਹਿਮ, ਸ਼ਿਸ਼ਿਰ; ਸੋ ਏਕ ਸੂਰਜ ਤੇ ਹੀ ਬਨਤ ਹੈਂ, ਤਿਸ ਸੂਰਜ ਤੇ ਰੁਤਾਂ ਭਿੰਨ ਨਹੀਂ ਹੈਂ; ਸੂਰਜ ਕੋ ਹੀ ਅੰਤ੍ਰਭੂਤ ਹੈਂ । ਤੈਸੇ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਕਰਤੇ ਕੋ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਵੇਸ ਸੋਂ ਕਹਤ ਹੈਂ । ਕਿਆ ? ਖਟੁ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਖਟੁ ਤਰਹ ਸੋਂ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਬਰਨਨ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਵਾਸਤਵ ਏਕ ਹੀ ਹੈ । ਪ੍ਰਸੰਗ ਪਾਇ ਕਰਿ ਸ਼ਬਦ ਕੋ ਭੀ ਅਰਥ ਕਰਯੋ । ਤਿਸ ਕੋ ਖਟੁ ਗੁਰ ਬਨਾਵਨ ਮੈਂ ਔਰ ਅਨੇਕ ਤਰਕ ਉਠਤ ਹੈਂ । ਜੇ ਕਰਿ ਅਪਨੇ ਗੁਰ ਬ੍ਰਹਮਾ ਕੋ ਮਾਨਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ, ਤੋ ਐਸੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਕੋ ਅਪਨੀ ਬਾਣੀ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਕਹਤੇ:—

ਬ੍ਰਹਮੈ ਗਰਬੁ ਕੀਆ ਨਹੀ ਜਾਨਿਆ ॥ ਬੇਦ ਕੀ ਬਿਪਤਿ ਪੜੀ ਪਛੁਤਾਨਿਆ ॥

[ਗਉੜੀ ਮਃ ੧, ਅਸਟ:-੯

ਇਤਯਾਦੀ ਸ਼ਬਦੋਂ ਮੈਂ ਤਰਕਤਿ ਹੀ ਰਹੇ । ਜੇ ਕਰਿ ਇਨ ਛਿਅਨ ਕੋ ਗੁਰੂ ਮਾਨਤੇ, ਕਿਤੇ ਤੋ ਕਹਿਤੇ: ਹੇ ਸਿਖ, ਬ੍ਰਹਮਾ ਕੋ ਭਜਨ ਕਰੁ, ਵਾ ਸ਼ਿਵਜੀ ਕੇ ਲਿੰਗ ਕੀ ਪੂਜਾ ਕੋ ਅਧਿਕ ਫਲ ਹੈ, ਸੋ ਕਰਤ ਰਹੁ; ਵਾ ਤੀਨੋਂ ਦੇਵੀਆਂ ਕੀ ਉਪਾਸ਼ਨਾਂ ਕਰੁ । ਜੋ ਸਿਖ ਹੋਤ ਹੈਂ ਸੋ ਆਪਨੇ ਗੁਰਨ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਬਤਾਵਤ ਹੈਂ; ਜੈਸੇ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਜੀ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਨੇ ਅਨੇਕ ਸਥਾਨ ਬਿਖੇ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਬਰਨਯੋ ਹੈ। ਪ੍ਰਮਾਣ:

ਗੁਰੁ ਨਾਨਕੁ ਜਿਨ ਟੁਣਿਆ ਪੇਖਿਆ ਸੇ ਫਿਰਿ ਗਰਭਾਸਿ ਨ ਪਰਿਆ ਰੇ ॥

[ਸੋਰਠਿ ਮਹਲਾ ੫-੧੩

ਇਤਯਾਦੀ ਅਨੇਕ ਵਾਰ ਕਹਯੋ ਹੈ, ਗ੍ਰਿਥ ਸਾਹਿਬ ਕੇ ਪੜਨ ਵਾਰੇ ਜੋ ਸਿਖ ਹੈਂ ਸੋ ਸਰਬ ਜਾਨਤ ਹੈਂ; ਔਰ ਅਬ ਤੀਕ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਿਖ ਕਮਾਵਤ ਹੈਂ । ਬਿਸ਼ਨ ਸ਼ਿਵ ਕੀ ਪੂਜਾ ਪਾਹਨ ਕੀ ਜੋ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੋ ਬਿਵਰਜਿਤ ਕਰਯੋ ਹੈ । ਪ੍ਰਮਾਣ:—

ਹਿੰਦੂ ਮੂਲੇ ਭੂਲੇ ਅਖੁਟੀ ਜਾਂਹੀ ॥ ਨਾਰਦਿ ਕਹਿਆ ਸਿ ਪੂਜ ਕਰਾਂਹੀ ॥

ਅੰਧੇ ਗੁੰਗੇ ਅੰਧ ਅੰਧਾਰੁ ॥ ਪਾਬਰੁ ਲੇ ਪਜਹਿ ਮੁਗਧ ਗਵਾਰੁ ॥

ਓਹਿ ਜਾ ਆਪਿ ਡੁਬੇ ਤੁਮ ਕਹਾ ਤਰਣਹਾਰੁ ॥

[ਵਾਰ ਬਿਹਾਗੜਾ ਮਃ ੧-੨੦

ਲਿੰਗ, ਸਾਲਿਗ੍ਰਾਮ, ਪਾਹਨ ਕੋ ਜੋ ਪੂਜਨ ਹੈ, ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਤੇ ਅਪਨੇ ਪੰਥ ਕੋ ਬਰਜਯੋ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰਨ ਕੇ ਹਜ਼ੂਰ ਕੀ ਭੀ ਸਾਖੀ ਨਹੀਂ ਕੋਈ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਸ਼੍ਰਵਣ ਭੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਰੀ ਹੈ: ਜੋ ਬ੍ਰਹਮਾ ਸ਼ਿਵ ਆਦਿ ਕੀ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਕਰਹੁ। ਐਸੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਬਿਖੈ ਭੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖਯੋ। ਮਨ ਕੀ ਮਤਿ ਕਰਿ ਜੋ ਅਨੰਦਘਨ ਲਿਖ ਗਯੋ ਹੈ ਤਿਸ ਤੇ ਕਿਸੀ ਨੇ ਮਾਨ ਕਰਿ ਅੰਗੀਕਾਰ ਭੀ ਨਹੀਂ ਕਰਿ ਲਯੋ ਹੈ: ਜੋ ਰੁਦ੍ਰਾਛ ਤੁਲਸੀ ਮਾਲਾ ਧਾਰਿਕੈ, ਤਿਲਕ ਆਦਿ ਕਰਣ ਲਗ ਪਰੇ ਹੈਂ; ਯਾਂਹੀ ਤੇ ਕਹਯੋ ਅਨੰਦਘਨ ਨੀਰੁ ਮਥ ਗਯੋ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ ਜਿਸ ਰੀਤਿ ਕੋ, ਸੋ ਤੋ ਸਿੰਘਾ ਕੀ ਰੀਤਿ ਸੋ ਗਰਜਤ ਹੈ ਦੇਸਨ ਪਰਦੇਸਨ ਮੈਂ: ਭਾਣਾ ਮਾਨਣੋ, ਹਉਮੈ ਕੋ ਤਜਣੋ, ਸਤਿਨਾਮ ਕੋ ਸਿਮਰਨ, ਸਰੂਪ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ, ਇਹ ਮਤਿ ਸਤਿਗੁਰਨ ਕੋ। ਜੰਬੁਕ^੨ ਜੈਸੇ ਅਪਰ ਮਤ ਜੋ ਹੈਂ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਮੈਂ ਕੈਸੇ ਮਿਲਤ ਹੈਂ। ਹੈਰੰਨਗਰਭੀ ਬ੍ਰਹਮਾ ਕੇ ਸੇਵਕਨ ਕੋ ਮਤ, ਬੈਸਨੋ ਬਿਸ਼ਨ ਕੇ ਦਾਸਨ ਕੋ ਮਤ, ਸ਼ੈਵੀਨ ਸ਼ਿਵ ਕੇ ਉਪਾਸ਼ਕੀ, ਤਿਨ ਕੋ ਮਤ; ਤੀਨੋਂ ਦੇਵਨ ਕੋ ਮਤ ਆਦਿ ਔਰ ਅਨੇਕ ਹੈਂ ਪਰਸਪਰ ਬਿਰੋਧੀ, ਏਕ ਦੂਸਰੇ ਕੋ ਖੰਡਨ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਤਿਸ ਕੋ ਔਰ ਖੰਡਤ ਹੈਂ, ਅਪਨੇ ਪਖਬਾਦ ਕੇ ਹੇਤ ਅਨੇਕਾਨ ਅਨੇਕ ਤਰਕ ਉਠਾਵਤ ਹੈਂ। ਅਪਨੇ ਮਤਿ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬੇਦ ਕੀ ਸ਼੍ਰੁਤੀ ਖੋਜਿ ਖੋਜਿ ਰਾਖੀ ਹੈਂ, ਔਰ ਕੇ ਖੰਡਖੇ ਹਿਤ ਭੀ ਖੋਜ ਲਈ ਹੈਂ। ਅਪਨੇ ਸਤਿਗੁਰ ਨਿਰਵੈਰੁ, ਜਿਸ ਮੈਂ ਜੀਵਨ ਕੋ ਕਲਯਾਨ ਹੋਇ ਸੋ ਕਹਿ ਗਏ ਹੈਂ, ਸੂਧੀ ਬਾਤ; ਜਿਸ ਕੋ ਇਸ ਰੀਤਿ ਕੀ ਗਜਾਤਾ ਨਹੀਂ ਸੋ ਅਨੇਕ ਕਲਪਨਾ ਉਠਾਵਤ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਨੇ ਏਹ ਸਮਝ ਰਾਖੀ ਹੈ ਬਹੁਰ ਸਤਿਗੁਰ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਮਾਵਤੇ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੋ ਮੁਕਤਿ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਸੁਖੈਨ ਹੀ ਹੁਇ ਆਵਤ ਹੈ। ਔਰ ਜੋ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਨ ਮੈਂ ਹੋ ਕਰਿ ਪਖ ਬਾਦ ਕੋ ਉਠਾਵਤ ਹੈਂ, ਬਹੁਰ ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਮਤਿ ਕੋ ਰਲਾਯੋ ਚਾਹਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਅਨਜਾਨ ਹੀ ਠਗਯੋ ਜਾਇਗੋ, ਨਿਸਚੇ ਵਾਰੇ ਜੋ ਸਿਖ ਹੈਂ ਸੋ ਤੋ ਸੁਪਨ ਮਾਤ੍ਰ ਭੀ ਤਿਨ ਕੋ ਕਹਿਨੋ ਨਹੀਂ ਮਾਨੇਂਗੇ। ਐਸੀ ਐਸੀ ਤਰਕਾਂ ਅਨੰਦਘਨ ਕੇ ਅਰਥ ਕਰਨੇ ਪਰ ਔਰ ਅਨੇਕ ਉਠਤ ਹੈਂ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਦਸਵੀਂ ਪਾਤਿਸਾਹੀ ਇਸੀ ਬਾਤ ਤੇ ਭਵਿੱਖਤ ਬਿਚਾਰਿਕੈ ਅਪਨੇ ਗੁਰਨ ਕੋ ਨਿਰਨਾ ਕਰਿ ਗਏ ਹੈਂ; ਜੋ ਲੋਕ ਆਸ਼ੇ ਤੋ ਸਤਿਗੁਰਨ ਕੋ ਸਮਝਹਿੰਗੇ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਕਿਸੀ ਕੇ ਮਤਿ ਕੋ ਅਨੁਮਾਨ ਕਰੈਗੋ, ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਕੋ ਕਰੈਗੋ; ਯਾਂਹੀ ਤੇ ਗੁਰ ਬਤਾਇ ਗਏ ਹੈਂ, ਸੋਈ ਕਹਤ ਹੈਂ:—

ਆਦਿ ਅੰਤ ਏਕੈ ਅਵਤਾਰਾ ॥ ਸੋਈ ਗੁਰੂ ਸਮਝੀਅਹੁ ਹਮਾਰਾ ॥ [ਚੋਪਈ ਪਾਃ ੧੦]

ਅਰੁ ਦੇਵੀ ਜੋ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ, ਸੋ ਕੈਸੇ ? ਜੋ ਅਨੇਕ ਸਬਾਨ ਬਿਖੈ ਅਪਨੀ ਬਾਣੀ ਮੈਂ ਉਸਤੁਤਿ ਚੰਡਿਕਾ ਕੀ ਕਰੀ ਹੈ; ਤਿਸ ਕੋ ਸੁਨਿਕੈ ਪੀਛੇ ਤੇ ਲੋਕ ਅਨੰਦਘਨ ਜੈਸੇ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਜੋ ਦਸਵੀਂ ਪਾਤਿਸਾਹੀ ਕੋ ਗੁਰੂ ਦੇਵੀ ਹੈ। ਤਹਾਂ ਭੀ ਨਿਰਨੈ ਕਰ ਗਏ ਹੈਂ। ਪ੍ਰਮਾਣ:—

ਅਰੁ ਸਿਖ ਹੋ ਆਪਨੇ ਹੀ ਮਨ ਕੋ ਇਹ ਲਾਲਚੁ ਹਉ ਗੁਨ ਤੋ ਉਚਰੋ ॥ [ਚੰਡੀ ਚਰਿਤ੍ਰ-੨੩੧]

ਸੋ ਪ੍ਰਥਮ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀ ਤੇ ਦਸਵੀਂ ਪ੍ਰਯੰਤ ਸਰਬ ਕੋ ਏਕ ਆਸੈ ਹੈ, ਏਕ ਹੀ ਇਨ ਕੋ ਗੁਰ ਹੈ, ਏਕ ਹੀ ਇਨ ਕੋ ਸਰੂਪ ਹੈ, ਮੁਕਤਿ ਹਿਤ ਏਕ ਹੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ; ਜੋ ਬਿਲੱਖਣ ਸਮਝਤ ਹੈਂਤਿਨ੍ਹੋਂ ਤੇ ਮੂਰਖ ਅਧਿਕ ਔਰ ਕੋਨ ਹੈ ? ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਹੀ ਕਹਿ ਗਏ ਹੈਂ:-

ਅਮਰਦਾਸ ਰਾਮਦਾਸ ਕਹਾਯੋ ॥ ਸਾਧਨ ਲਖਾ ਮੂੜ ਨਹਿ ਪਾਯੋ ॥ [ਪਾ: ੧੦]

ਮਾਯਾਸਵਲ ਬ੍ਰਹਮ ਜੋ ਕਹਤ ਹੈਂ: 'ਏਕੋਹਿ ਬਹੁ ਸ਼ਜਾਮਾ' ਤਿਸ ਕੋ ਮਹਾਂ ਕਾਲ ਬਰਨਯੋ ਹੈ, ਸੋਈ ਗੁਰ ਹੈ । ਔਰ ਜੋ ਕਲਪਨਾ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕੀ ਕੋਨ ਮਾਨਤ ਹੈ, ਪਰੇ ਕਰਤੇ ਰਹੈਂ । ਅਬ ਮੂਲ ਕੋ ਹੀ ਬਰਨਤ ਹੈਂ, ਔਰ ਕਹਾਂ ਤਕ ਤਿਸ ਕੋ ਅਨਜਾਨ-ਪਨੋ ਕਹੈਂ, ਗ੍ਰੰਥ ਬਧਤ ਹੈ ।

ਦੋਹਰਾ-ਚਿਤ ਦੇ ਤਿਸ ਕੇ ਅਰਥ ਕੋ ਪਿਖਤਯੋਂ ਨਿਕਸਹਿ ਪੋਲ ।

ਸਭ ਬਲ ਗਡਵਡ ਕਰਿ ਦੀਏ ਟੀਕਾ ਰੋਲ ਘੁਚੋਲ ।

[ਪਉੜੀ ਛੇਵੀਂ]

ਅਬ ਸਿੱਧਾਂਤ-ਏਕ ਪਉੜੀ ਮੇਂ ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕਰਿ ਆਏ ਹੈਂ, ਅਗਾਰੀ ਏਕ ਪਉੜੀ ਮੈਂ ਔਰ ਕਰਤ ਹੈਂ:-

ਤੀਰਥਿ ਨਾਵਾ ਜੇ ਤਿਸੁ ਭਾਵਾ ਵਿਣੁ ਭਾਣੇ ਕਿ ਨਾਇ ਕਰੀ ॥

ਤੀਰਥ ਕੋ ਅਰਥ ਲੱਛਨਾ ਸੇ 'ਪਵਿਤ੍ਰ' ਕੋ । ਤੀਰਥ ਮੈਂ ਜੋ ਕੋਈ ਸ਼ਨਾਨ ਕਰਤ ਹੈ, ਤੀਰਥ ਕੋ ਧਰਮ ਹੈ ਤਿਸ ਪ੍ਰਾਣੀ ਕੋ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰਿ ਦੇਤ ਹੈ । ਤਿਸ ਧਰਮ ਤੇ 'ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰਨ' ਕੋ ਜਹਿਤੀ ਲੱਛਨਾ ਸੋਂ ਅਰਥ । ਲੱਛਨ ਪਹਿਲੇ ਜਹਿਤੀ ਕੋ ਕਰਿ ਆਏ ਹੈਂ । 'ਤੀਰਥਿ ਨਾਵਾ' ਤੀਰਥ ਕਹੀਏ ਪਵਿਤ੍ਰ, 'ਨਾਵਾ' ਜੋ 'ਨਾਮ' ਹੈ, ਸੋ ਕਰਤ ਹੈ । ਨਾਮ ਕੇ ਸਿਮਰਨ ਕਰਿ ਅੰਤਹਿਕਰਣ ਤੇ ਆਦਿ ਸਭਿ ਪਵਿਤ੍ਰ ਹੋਤ ਹੈਂ । ਪ੍ਰੰਤੂ ਕਬ ? 'ਜੇ ਤਿਸੁ ਭਾਵਾ' ਜੇਕਰਿ ਤਿਸ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੋ ਭਾਣਾ ਭਾਵੈ । 'ਭਾਵੈ' ਕਿਆ ? ਆਛੋ ਲਾਗੈ । ਤਬ ਹੀ ਇਸ ਕੋ ਨਾਮੁ ਸਿਮਰਨ ਕੋ ਸੰਪੂਰਨ ਫਲੁ ਹੋਤ ਹੈ । 'ਵਿਣੁ ਭਾਣੇ ਕਿ ਨਾਇ ਕਰੀ' ਬਿਨਾ ਭਾਣੇ ਆਛੋ ਲਾਗੈ ਤੇ ਕਿਆ ਨਾਮ ਕਰੇ ? ਜੈਸੇ ਪੈਰ ਤੇ ਬਿਹੀਨ ਸ਼ੇਰ । ਭਾਣਾ ਮਾਨਣੋ, ਹਉਮੈਂ ਕੋ ਤਜਾਗਨੋ, ਇਹੀ ਸਤਿਨਾਮੁ ਕੇ ਚਰਨ ਹੈਂ । ਅਗਿਆਨ ਜੋ ਮ੍ਰਿਗ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਮਾਰਤੁ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਲਾਗਤ ਹੈ । ਜੋ ਪਿੰਗਲੁ ਸ਼ੇਰ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ਤਿਸ ਤੇ ਪੁਰਸ਼ਾਰਥ^੧ ਬੋਰੋ ਹੋਤ ਹੈ । ਜੋ ਸ਼ੇਰ ਸਾਬਤੁ ਹੋਤ ਹੈ ਤਿਸ ਤੇ ਮ੍ਰਿਗੁ ਨਹੀਂ ਬਚਤ ਹੈ । ਇਸੀ ਤੇ ਕਹਯੋ ਹੈ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਮੈਂ:-

ਹਰਿ ਹਰਿ ਕਰਹਿ ਨਿਤ ਕਪਟੁ ਕਮਾਵਹਿ ਹਿਰਦਾ ਸੁਧੁ ਨ ਹੋਈ ॥

[ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੪-੪]

ਇਸ ਤੁਕ ਜੈਸੇ ਔਰ ਭੀ ਕਹੁੰ ਕਹਯੋ ਹੈ, ਐਸੇ ਜਾਨਿਯੋ । 'ਤੀਰਥਿ ਨਾਵਾ' ਇਸ ਤੁਕ ਕੇ ਬਯੰਗ ਮੈਂ ਭੀ ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਹੈ: ਜਬ ਸਤਿਗੁਰੋਂ ਕੀ ਸ਼ਰਨਿ ਸਿਖ ਜਾਤ ਹੈ ਤਬ ਇਸ ਕੀ ਅੰਤਹਿਕਰਣ ਰੂਪੀ ਜ਼ਿਮੀਨ, ਤਿਸ ਕੇ ਬਿਖੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਰੂਪੀ ਲਾਂਗੁਲ^੨

ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਤ ਹੈ। ਹਉਮੈ ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਬਡੋ ਕੁਬਾੜਾ^੧, ਤਿਸ ਕੋ ਜੜ ਤੇ ਉਖਾੜ ਦੂਰ ਕਰਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੇ ਫੇਰ ਕਦੀ ਹੋਇ ਨਹੀਂ। ਬਹੁਰ ਭਾਣਾ ਆਛੋ ਲਾਗੈ, ਇਸੁ ਬਰਖਾ ਸੋਂ ਸਦਾ ਹੀ ਤਰਾਵਤ ਰਾਖਤ ਹੈ। ਬਹੁਰ ਸਤਿਨਾਮ ਕੋ ਸਿਮਰਨਾ ਇਸੁ ਬੀਜ ਕੋ ਬੋਵਤੇ ਹੈਂ। ਸੋ ਤਤਕਾਲ ਹੀ ਉਦੇ ਹੋਇ ਆਵਤੁ ਹੈ; ਪੁਸ਼ਪ^੨* ਗਿਆਨ, ਮੁਕਤਿ ਫਲੁ ਇਸੀ ਤੇ ਹੋਤ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੋਂ ਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਮੈਂ ਬਡਿਆਈ ਤੋ ਇਸੀ ਬਾਤ ਕੀ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤੋ ਸੋਈ ਨਾਮੁ ਲੋਕ ਭੀ ਸਿਮਰਤਿ ਹੈਂ, ਤਿਸੀ ਨਾਮ ਕੋ ਸਤਿਗੁਰ ਬਤਾਵਤ ਹੈਂ, ਨਾਮ ਕੇ ਸੋਈ ਅਖਰ ਹੈਂ, ਸੋਈ ਮਾਤ੍ਰਾ ਹੈਂ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਲੋਕ ਬਿਧਿ ਨਹੀਂ ਜਾਨਤ ਹੈਂ। ਸਤਿਗੁਰ ਬਿਧਿ ਜਾਨਤ ਹੈਂ; ਇਤਨੋ ਭੇਦ। ਇਸੀ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਪਨੀ ਬਾਣੀ ਮੈਂ ਲਿਖਿਐ ਹੈ:—

ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਜਪਹੁ ਮਨ ਮੇਰੇ ॥ [ਸੁਖਮਨੀ, ੨-੧]

ਸੁਖਮਨੀ ਕੀ ਪਹਿਲੀ ਸਾਰੀ ਅਸਟਪਦੀ ਮੈਂ ਨਾਮ ਕੇ ਸਿਮਰਨ ਕੋ ਮਹਾਤਮ ਉਚੇ ਤੇ ਉਚੇ, ਅਧਿਕ ਤੇ ਅਧਿਕ ਕਹਿਐ, ਅੰਤਿ ਮੈਂ ਲਿਖਿਐ:—

ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਜਿਸੁ ਆਪਿ ਬੁਝਾਇਆ ॥

ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹਰਿ ਸਿਮਰਨੁ ਤਿਨਿ ਪਾਇਆ ॥ [ਸੁਖਮਨੀ, ੧-੮]

ਸਤਿਗੁਰੋਂ ਕੇ ਮੁਖ ਦਵਾਰੇ ਨਾਮ ਕੋ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨੋ ਇਸ ਬਾਤ ਤੇ ਕਹਿਐ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰ ਬਿਧਿ ਜਾਨਤ ਹੈਂ। ‘ਗੁਰਮਤਿ ਸੋਂ ਨਾਮ ਜਪਨੋ’ ਇਹ ਤੋ ਸੀ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਮੈਂ ਹਜ਼ਾਰ ਹੀ ਸਥਾਨ ਕਹਿਐ ਹੈ, ਕੌਨ ਕੌਨ ਪ੍ਰਮਾਨ ਦੇਈਏ? ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਪਨੀ ਬਾਣੀ ਮੈਂ ਇਸ ਰੀਤਿ ਕੋ ਤੋ ਡਿੰਡਮ^੩ ਚਾਰ ਕੁੰਟ ਮੈਂ ਫੇਰਐ ਹੈ, ਸੋ ਪ੍ਰਗਟ ਹੀ ਹੈ; ਅਰੁ ਮੰਤ੍ਰ ਇਤਰ^੪ ਜੇ ਹੈਂ ਸੋ ਬਿਧਿ ਬਿਹੀਨ, ਫਲ ਅਲਪ ਭੀ ਹੈ, ਤੋ ਭੀ ਨਹੀਂ ਦੇਤ ਹੈਂ, ਸਤਿਨਾਮ ਤੇ ਤੋ ਮੁਕਤਿ ਲੈਨੀ ਹੈ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਲਾਟਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ। (ਲੱਛਣ ਦੇਖੋ ਪੰਨਾ ੨੫ ਪਰ)

ਨਾਇ ਪਦ ਦੋ ਵੇਰ ਆਯੋ, ਭਾਵ ਤਿਨ ਮੈਂ ਜੁਦੋ ਜੁਦੋ, ਪਹਿਲੇ ਕਹਿਐ ਨਾਮ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰਤ ਹੈ, ਬਹੁਰ ਕਹਿਐ ਭਾਣੇ ਬਿਨ ਨਾਮ ਕਿਆ ਕਰੈ; ਯੇਹ ਭਾਵ ਭਿੰਨ ਭਯੋ, ਯਾਂਤੇ ਲਾਟਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ।

ਇਸ ਤੁਕ ਕੋ ਤੀਰਥ ਸ਼ਨਾਨ ਕੋ ਜੋ ਅਰਥ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਤਿਸ ਅਰਥ ਮੈਂ ਤੀਰਥ ਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਭੀ ਸਿਧ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈ, ਅਰੁ ਤੀਰਥ ਕੋ ਤਯਾਗਨ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸਿਧ ਹੋਤ ਹੈ। ਸੋ ਐਸੇ ਤੀਰਥਨ ਮੈਂ ਲੋਕ ਹਜ਼ਾਰੋਂ ਹੀ ਸ਼ਨਾਨ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਕੈਸੇ ਜਾਣੈ ਜੋ ਹਮਾਰੋਂ ਸ਼ਨਾਨ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੋ ਭਾਯੋ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ਭਾਯੋ ਹੈ, ਨਿਰਨੈ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਤ ਹੈ, ਤਿਸ ਮੈਂ ਸੰਦੇਹ ਰਹਿਐ, ਸਿਖ ਕੌਨ ਸੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਗ੍ਰਹਨ ਕਰੈ? ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੀ ਸੁਧ ਜਾਨਤ ਹੈਂ ਸਰਬਗਜ, ਸੋ ਤੋ ਆਪ ਹੀ ਤੀਰਥ ਹੈਂ। ਤਿਨ ਕੇ ਅਰਥ ਮੈਂ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ: ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਤੀਰਥ ਕੋ ਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਕਹਿਐ ਕਿ ਨਹੀਂ ਕਹਿਐ? ਜਿਸ ਰੀਤਿ ਕੋ ਉੱਤਰ ਦੇਇ ਤਿਸੀ ਮੈਂ ਬਹੁਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੋਤ ਹੈਂ।

੧. ਘਾਸ ਫੂਸ। ੨. ਫੁਲ। ੩. ਡਿੰਡੀ। ੪. ਹੋਰ, ਦੂਸਰੇ। *ਪਾਠਾਂਤ੍ਰ-ਸਪੰਨ।

ਏਕ ਅਰਥ ਔਰ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਭੀ ਕੋਈ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਭੀ ਨਹੀਂ ਬਨਤ ਹੈਂ !
 'ਤੀਰਥ' ਨਾਮ ਆਤਮਾ ਕੋ, ਤਿਸ ਮੈਂ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੋ ਭਾਵੈ ਤੋਂ ਸਨਾਨ ਕੀ ਟੁਬਕੀਲਗਾਵੈ,
 ਰਾਗ ਦ੍ਰੋਖ ਕੀ ਮਲ ਕੋ ਪਰਹਰੈ। ਸੋ ਪ੍ਰਥਮ ਭਾਗ ਤੁਕ ਕੋ ਅਰਥ ਬਨਤ ਹੈ, ਪਿਛਲੇ
 ਭਾਗ ਮੈਂ ਬਿਗਰਤ ਹੈ। 'ਵਿਣੁ ਭਾਣੈ ਕਿ ਨਾਇ ਕਰੀ' ਜੋ ਗਿਆਨ ਸਰੂਪ ਕੋ ਹੋਇਗੋ ਤੋਂ
 ਬਹੁਤ ਭਾਵਨੋ ਵਾ ਨਹੀਂ ਭਾਵਨੋ ਕੈਸੇ ਬਨੈਗੋ ? ਇਹ ਤੋਂ ਉਪਾਸਨਾ ਪਖਜ ਮੈਂ ਭਾਵਨੋ
 ਵਾ ਨਹੀਂ ਭਾਵਨੋ ਬਨਤ ਹੈ, ਜਹਾਂ ਉਪਾਸਨਾ, ਉਪਾਸਯ, ਉਪਾਸਕ ਤ੍ਰਿਪੁਟੀ ਹੋਇ;
 ਅਦ੍ਵੈਤ ਪਖ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਬਨਤ ਹੈ। ਯਾਂਤੇ ਸਤਿਗੁਰੁ ਕੋ ਰਾਖਯੋ ਨਾਮ ਤੀਰਥ 'ਪਵਿਤ੍ਰ' ਕੋ
 ਹੀ ਅਰਥ ਹੈ, ਔਰ ਅਰਥੋਂ ਮੈਂ ਦੂਖਨ ਆਵਤ ਹੈਂ। ਇਸ ਤੁਕ ਕੋ ਏਯੰਗ ਮੈਂ ਸਤਿਗੁਰ
 ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਿਕੇ ਜੇ ਕੋਈ ਬੁਝਯੋ ਚਾਹੈ: ਸਤਿਗੁਰ ਕੈਸੇ ਮਿਲੈ ? ਤਿਸ ਕੋ
 ਉੱਤਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ:—

ਜੇਤੀ ਸਿਰਠਿ ਉਪਾਈ ਵੇਖਾ ਵਿਣੁ ਕਰਮਾ ਕਿਮਿਲੇ ਲਈ ॥

'ਜੇਤੀ' ਕਹੀਏ 'ਜਿਤਨੀ' ਸਿਰਠਿ ਉਤਪਤਿ ਕਰੀ ਹੈ, 'ਵੇਖਾ' ਕਹੀਐ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟ-
 ਮਾਨ, ਸੋ ਸਭ ਹੀ ਕਰਮਨਿ ਕੋ ਅਧੀਨ ਹੈ। ਬਿਨ ਕਰਮਨਿ ਤੇ ਕਿਸ ਰੀਤਿ ਕੋਈ ਲੈ
 ਲਵੇ ? ਅਰਥ: ਕਿ ਨਹੀਂ ਹਾਥ ਆਵਤ ਹੈ। ਵਾ 'ਕਿ ਮਿਲੈ ਲਈ' = ਕਿਆ ਮਿਲਤ
 ਹੈ, ਅਰ ਕਿਆ ਕੋਈ ਲੇਤ ਹੈ ? ਇਸ ਅਰਥ ਮੈਂ ਐਸੇ: ਨਾ ਆਪ ਤੇ ਹੀ ਪਦਾਰਥ
 ਮਿਲਤ ਹੈਂ; 'ਲਈ' ਉਦਮੁ ਜੇ ਕਰੈ ਲੈਨ ਕੋ, ਤੋਂ ਭੀ ਕੋਈ ਵਸਤੁ ਹਾਥ ਨਹੀਂ ਆਵਤ
 ਹੈ। ਅਰਥ ਇਹ ਕਿ: ਸੁਭ ਕਰਮ ਨਿਹਕਾਮ ਕੋ ਪੁੰਜ ਭਏ ਤੋਂ ਸਤਿਗੁਰ ਮਿਲਤ ਹੈਂ, ਇਸ
 ਤੇ ਬਿਨਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਤ ਹੈਂ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਕਾਕੋਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਬਿਨ ਕਰਮਨਿ ਤੇ ਮਿਲਤ ਹੈ ਕਿਆ ?
 ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਮਿਲਤ ਹੈ। ਇਸ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਕਾਕੋਕਤਿ ਹੋਤ ਹੈ।

ਅਗਾਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਮਿਲੇ ਤੇ ਜੋ ਕੁਛ ਹੋਤ ਹੈ ਸੋ ਕਹਤ ਹੈਂ:—

ਮਤਿਵਿਚਿ ਰਤਨਜਵਾਹਰ ਮਾਣਿਕ ਜੇਇਕ ਗੁਰ ਕੀ ਸਿਖ ਸੁਣੀ ॥

ਅੰਤਹਕਰਣ ਜੋ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੋ ਨਿਸਚਾ ਕਰਣ ਕੋ ਜੋ ਧਰਮ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੋ ਨਾਮ
 ਬੁਧਿ ਹੈ। ਤਿਸ ਬੁਧਿ ਕੋ ਬਿਖੇ ਸਤਿਚਿਤਾਨੰਦੁ ਜੋ ਹੈ 'ਬ੍ਰਹਮ', ਤਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬਾ
 ਪਰਜੈ ਹੈ, ਤਿਸ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਕੋ ਨਾਮ ਜੀਵਾਤਮਾ ਹੈ। ਤਿਸ ਕੋ ਭੁਲਾਇ ਤਨ ਰੂਪ ਹੋਇ
 ਰਹਯੋ। ਅਹੰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਅਹੰ ਛਤ੍ਰੀ, ਇਤਯਾਦਿ ਅਹੰਤਾ ਕੋ ਧਾਰਿ, ਰਾਗ ਦ੍ਰੋਖ ਅਨੇਕਨਿ
 ਸੋਂ ਕਰਤ ਹੈ। ਇਸੀ ਬੰਧਨਿ ਕੋ ਬਾਂਧਯੋ ਕੋਟਾਨਿ ਕੋਟਿ ਜਨਮ ਮਰਨ ਕੋ ਦੁਖ ਪਾਵਤ
 ਹੈ। ਆਪਣੇ ਸਰੂਪ ਕੋ ਭੁਲਾਇ ਕਰਿ ਦੀਨ ਹੋਇ ਕਰਿ ਸਰਬ ਕੋ ਅਧੀਨ ਹੋਤ ਹੈ।
 'ਜੇ ਇਕ ਗੁਰ ਕੀ ਸਿਖ ਸੁਣੀ' = ਜੇ ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਮਿਲੇ ਤੇ 'ਇਕ' ਨਾਮ 'ਇਕਤਾ' ਕੋ;
 ਅਦ੍ਵੈਤੁ ਕੀ ਸੀਖ ਸੁਣੈ, ਤਬ ਮਤਿ ਵਿਚਿ ਰਤਨ ਜਵਾਹਰ ਮਾਣਿਕ ਕਿਆ ? ਰਤਨ ਤੇ

ਸਤਿ, ਜਵਾਹਰ ਤੇ ਚੇਤਨ, ਮਾਨਕ ਤੇ ਅਨੰਦ, ਸੋ ਤੀਨੋਂ ਅਪਣੇ ਅੰਤਰ ਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇ ਆਵਤ ਹੈਂ । ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੜ ਕਰਣੇ ਕਰਿ ਤਨਹੰਤਾ ਕੋ ਛੋਰ ਕਰਿ ਅਪਨੋ ਸਰੂਪ ਬ੍ਰਹਮ ਲਖ ਕਰਿ ਜਨਮ ਮਰਨ ਬੰਧਨ ਕੇ ਦੁਖ ਤੇ ਛੁਟਤ ਹੈ । ਦ੍ਰਿੜ ਕੋ ਦੂਰ ਕਰਿ ਏਕ ਰੂਪ ਹੋਤ ਹੈ । ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਰਤਨ, ਜਵਾਹਰ, ਮਾਣਿਕ ਤੀਨ ਕਿਉਂ ਕਹੇ? ਬ੍ਰਹਮ ਤੇ ਏਕ ਹੀ ਹੈ ਤਿਸਕੇ ਬਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਤੀਨ ਹੈਂ? ਦੂਸਰੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਔਰ-ਇਨਕੀਉਪਮਾ ਕੀ ਸਮਤਾ ਕੌਨ? ਉੱਤਰ-ਰਤਨ, ਜਵਾਹਰ, ਮਾਣਿਕ ਇਹ ਸੂਛ ਪਾਹਨ^੧ ਕੋ ਭੇਦ ਹੈ । ਵਾਸਤਵ ਪਾਹਨ ਏਕ ਹੀ ਹੈ, ਇਹ ਪਾਹਨ ਕੇ ਬਿਸ਼ੇਸ਼ਨ^੨ ਹੈਂ। ਜੋ ਸਤਿ ਚਿਤ ਅਨੰਦ ਬ੍ਰਹਮਕੇ ਬਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਹੈਂ, ਸਿਖ ਸਮਝਾਵਨ ਕੇ ਹਿਤ ਕਹਤ ਹੈਂ, ਵਾਸਤਵ^੩ ਬ੍ਰਹਮ ਮੈਂ ਸੋ ਭੀ ਨਹੀਂ ਬਨਤ ਹੈਂ । ਏਕ ਹੀ ਰੂਪ ਹੈ । ਦੂਸਰੇ ਉੱਤਰ:-ਜਿਸ ਪਾਸ ਰਤਨਾਦਿਕ ਹੋਤ ਹੈਂ ਦਰਿਦ੍ਰਾਦਿਕ ਦੁਖ ਤਿਸ ਕੋ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈਂ। ਸਤਿ ਚਿਤ ਅਨੰਦ ਆਪਣੇ ਸਰੂਪ ਜਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਇ, ਸੋ ਜਨਮ ਮਰਨ ਕੇ ਦੇਨਹਾਰੇ ਜੋ ਬੰਧਨ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੇ ਦੁਖ ਤੇ ਛੁਟਤ ਹੈ । ਉਪਮਾ ਕੀ ਇਹ ਸਮਤਾ । ਇਤਯਾਰਥ ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਰੂਪਕਾਤਿਸ਼ਯੋਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ ।

ਲੱਛਨ-ਜਹਿ ਉਪਮਾ ਪਦ ਮੈਂ ਧਰਿ ਦੀਜਹਿ ।

ਉਪਰ ਤੇ ਉਪਮੇਯ ਲਖੀਜਹਿ ।

‘ਰੂਪਕਾਤਿਸ਼ਯੋਕਤਿ’ ਅਲੰਕਾਰ ।

ਗੁਨਿ ਜਨ ਤਾਂਕੋ ਕਰਹਿ ਉਚਾਰ ।

ਉਪਮਾ ਰਤਨ, ਜਵਾਹਰ, ਮਾਣਿਕ ਇਹ ਤੁਕ ਮੈਂ ਹੈਂ, ਸਤਿਚਿਤਾਨੰਦ ਉਪਰ ਤੇ ਜਾਨੇ ਪਰਤ ਹੈਂ; ਯਾਂਤੇ ਰੂਪਕਾਤਿਸ਼ਯੋਕਤਿ । ਇਸ ਤੁਕ ਕੋ ਅਰਥ ਸਾਧਯਵਸਾਨਾ ਲੱਛਨਾਂ ਸੋ ਭਯੋ । ਲੱਛਨ-ਰੋਪਯਮਾਨ ਜਹਿ ਤੁਕ ਮੈਂ ਹੋਇ ।

ਰੋਪਯ ਬਿਖਯ ਪਦ ਮੈਂ ਨਹਿ ਜੋਇ ।

ਉਪਰ ਤੇ ਸੋ ਜਾਨਯੋ ਜਾਇ ।

‘ਸਾਧਯਵਸਾਨਾ’ ਤਾਂਹਿ ਬਤਾਇ ।

ਰੋਪਯਮਾਨ ਇਹਾਂ ਰਤਨ, ਜਵਾਹਰ, ਮਾਣਿਕ । ਰੋਪਯ ਬਿਖੈ ‘ਸਚਿਦਾਨੰਦ’ ਸੋ ਉਪਰ ਤੇ ਜਾਨਯੋ ਜਾਤ ਹੈ; ਐਸੇ ਜਾਨਿਯੋ । ‘ਜੇ ਇਕ ਸਿਖ ਸੁਣੈ ਤੋ ਰਤਨਾਦਿ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਇ’ ਇਸ ਰੀਤਿ ਸੰਭਾਵਨਾ ਲੰਕਾਰ ਬਨ ਜਾਤ ਹੈ ।

ਗੁਰਾ ਇਕ ਦੇਹਿ ਬੁਝਾਈ ॥

ਸਚਿਦਾਨੰਦ ਕਾਹੇ ਤੇ ਗੁਰ ਦੇਤ ਹੈਂ, ਸੋਈ ਬਤਾਵਤ ਹੈਂ । ‘ਅਦ੍ਵੈਤੁ ਹੈ ਏਕ ਹੀ ਪੂਰਣ ਸਰਬ ਮੈਂ’ ਇਸ ਬੁਝ ਕੋ ਸਤਿਗੁਰ ਬੁਝਾਇ ਦੇਤ ਹੈਂ । ਬੁਝ ਕੋ ਅਧਯਾਹਾਰ ਬੁਝਾਈ ਪਦ ਹੈ ।

੧. ਪੱਥਰ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਹਨ । ੨. ਤਾਰੀਫ, ਮਹਿਮਾ ਕਰਨਹਾਰ ਪਦ । ੩. ਅਸਲ ਵਿਚ ।

ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਕਾ ਇਕੁ ਦਾਤਾ ਸੋ ਮੈ ਵਿਸਰਿ ਨ ਜਾਈ ॥੬॥

ਸਰਬ ਜੀਅਨ ਕੋ ਜੋ ਏਕ ਦਾਤਾ ਹੈ ਸੋ ਮੈਂ, ਕਿਆ ? ਸੋਹੀ, ਇਹ ਬੂਝ ਸਤਿਗੁਰੋਂ ਨੇ ਦਈ, ਸੋ ਬਿਸਰੈ ਕਦਾਚਿਤ ਨਹੀਂ ।

ਅਲੰਕਾਰ ਪੂਰਬ ਰੀਤਿ ਸੋ ਜਾਨਿ ਲੈਨੇ ।

[ਪਉੜੀ ਸੱਤਵੀਂ]

ਅਬ ਸੰਪੂਰਨ ਜਗਤ ਕੇ ਜੋ ਪਦਾਰਥ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਨਾਸਵੰਤ ਦਿਖਾਵਨੇ ਕੇ ਹੋਤ, ਗਿਆਨ ਕੋ ਅਬਿਨਾਸੀ ਬਤਾਵਨ ਕੇ ਹਿਤ ਅਗਲੀ ਪਉੜੀ ਕੋ ਬਰਨਨ ਕਰਤ ਹੈਂ । ਪ੍ਰਸ਼ਨ:—ਇਹਾਂ ਪਦਾਰਥ ਨਾਸਵੰਤ ਦਿਖਾਵਨੇ ਕੋ ਕਾਰਨ ਕੌਨ ? ਜਬ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਿਖ ਕੋ ਕਰਨ ਲਗੇ ਥੇ ਬੈਰਾਗਵਾਨ ਕਰਨੋ ਤਹਾਂ ਬਨਤ ਹੁਤੋ, ਪਦਾਰਥਨਿ ਕੋ ਅਨਿਤ^੧ ਬਤਾਇ ਕਰਿ ? ਉੱਤਰ:—ਇਹਾਂ ਤੀਕ ਮੰਗਲਾਚਰਣ ਜਪੁਜੀ ਕੋ ਜਾਣੀਤਾ ਹੈ । ‘ਸਤਿਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰਭਉ’ ਇਹ ਸ਼ਲੋਕ ਸਾਰੋ ਪ੍ਰਥਮ ਮੂਲ ਜੈਸੇ, ਖਟ ਪਉੜੀ ਇਸ ਕੋ ਬਿਸਤਾਰ ਹੈ । ‘ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ’ ਸਤਿ ਨਾਮ ਪੂਰਬ ਹੁਤੋ, ਸੋ ਪਹਿਲੇ ਵਿਸਤਾਰ ਸੋਂ ਕਹਯੋ । ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਪਿਛਾਰੀ ਹੁਤੋ । ਸੋ ‘ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਦੰ’ ਇਹਾਂ ਤੇ ਡੋਢ ਪਉੜੀ ਮੈਂ ਯਾਂਕੋ ਬਿਸਤਾਰ ਕਹਯੋ । ਇਸੀ ਰੀਤਿ ਸਰਬ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਲੋਕੁ ਕੋ ਹੀ ਬਿਸਤਾਰ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਮੰਗਲਾਚਰਨ ਹੀ ਭਯੋ । ਹੈ ਤੋ ਮੰਗਲਾਚਰਨ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਿਖ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਪੂਰਬਕ ਕੀਯੋ ਹੈ । ਇਹਾਂ ਚਾਤੁਰਤਾ ਕਹਿਨੀ ਏਕ ਵਸਤੁ, ਤਿਸੀ ਮੈਂ ਔਰ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਨਿਕਸ ਆਵੈ । ਅਰੁ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋ ਜੇਤੇ ਬਚਨ ਹੈਂ ਸਰਬ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਨ ਪਰ ਹੀ ਹੈਂ, ਐਸੇ ਨਹੀਂ ਹੈਂ ਜੋ ਮੈਂ ਬਾਣੀ ਕੋ ਰਚੋਂ, ਮੇਰੀ ਕੀਰਤਿ ਹੋਇ ਜਗਤ ਬਿਖੈ, ਵਾ ਮੇਰੀ ਕਲਜਾਣ ਹੋਇ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋ ਬਾਣੀ ਕਰਣ ਕੋ ਏਕ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ: ਜੋ ਲੋਕਨ ਕੋ ਕਲਜਾਣ ਹੋਇ । ਪ੍ਰਸ਼ਨ—ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਾਣੀ ਆਪਣੇ ਉਪਰ ਬਹੁਤ ਕਹੀ ਹੈ, ਅਪਨੇ ਮਨ ਸਮਝਾਇਬੇ ਹਿਤ ਸ਼ਬਦ ਕਹੇ ਹੈਂ, ਜੈਸੇ:—

ਬਾਬਾ ਮੈ ਕਰਮਹੀਣ ਕੂੜਿਆਰ ॥ ਨਾਮੁ ਨ ਪਾਇਆ ਤੇਰਾ ਅੰਧਾ ਭਰਮਿ

ਭੂਲਾ ਮਨੁ ਮੇਰਾ ॥

[ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੧-੧]

ਸਿਰੁ ਨਾਨਕ ਲੋਕਾ ਪਾਵ ਹੈ ॥

[ਬਸੰਤ ਮਹਲਾ ੧-੨]

ਇਤਯਾਦੀ ਸ਼ਬਦ ਔਰ ਬਹੁਤ ਅਪਨੇ ਉਪਰ ਹੀ ਕਹੇ ਹੈਂ ? ਯਾਂਕੋ ਉੱਤਰ—ਐਸਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਜੋ ਕਰਤ ਹੈਂ ਸੋ ਬਿਨਾ ਸਮਝੇ ਹੀ ਕਰਤ ਹੈਂ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋ ਆਸੈ ਸਮਝਤ ਨਹੀਂ ਹੈਂ । ਜਿਸ ਰੀਤਿ ਕੋ ਪੰਥ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨੋ ਹੋਤ ਹੈ ਤੈਸੇ ਹੀ ਬਾਣੀ ਕੋ ਆਚਾਰਯ ਕਰਤ ਹੈ । ਭਗਤਿ ਕੇ ਬਿਖੈ ਨਿਰਹੰਕਾਰ ਰਹਿਨੋ ਇਹੀ ਬਾਤ ਮੁਖਜ ਹੈ । ਯਾਂਹੀ ਤੇ ਅਪਨੇ ਉਪਰ ਕਹਿਤ ਹੈਂ । ਜੋ ਸਿਖ ਐਸੇ ਜਾਣੈ: ਹਮਾਰੋ ਸੁਆਮੀ ਐਸੀ ਬਿਨੈ ਸਹਤ ਰਹੇ ਹੈਂ, ਤੋ ਹਮ ਕੋ ਹੰਕਾਰ ਕੈਸੇ ਬਨਤ ਹੈ ! ਜਿਸ ਕੋ ਸੁਆਮੀ ਮੰਚੁ ਪਰ ਬੈਠੇ ਤੋ ਸੇਵਕ ਸਤਰੰਜੀ ਆਦਿ ਪਰ

੧. ਸਦਾ ਨਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ । ਨਾਸਵੰਤ ।

ਏਠੇ । ਜਿਸ ਕੋ ਸੁਆਮੀ ਸਤਰੰਜੀ ਪਰ ਬੈਠੇ ਤੋ ਸੇਵਕ ਕੋ ਜ਼ਿਮੀਨੁ ਪਰ ਬੈਠਯੋ ਚਾਹੀਏ ।
ਤਾਂਤੇ ਜੋ ਸਤਿਗੁਰ ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਸਹਿਤ ਬਚਨ ਕਹੇ ਤੋ ਸੇਵਕ ਕੋ ਹੰਕਾਰ ਕਜੋਹੂੰ
ਨਹੀਂ ਬਨਤ ਹੈ ।

ਉਪਦੇਸ਼ ਭੀ ਤੀਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੋ ਹੋਤ ਹੈ: ਜੋ ਅਪਨੇ ਉਪਰ ਕਹਿਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਨੋਹੈ
ਸੋ ਤੋ ਉੱਤਮ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ । ਜੋ ਸਿਖ ਪ੍ਰਤਿ ਕਹਨੋ ਹੋਤ ਹੈ ਸੋ ਮਧਮ ਹੈ । ਅਰ ਜੋ ਭੈ
ਦਿਖਾਇ ਕੈ ਕਰੂਰਤਾ ਸੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਅਧਮ^੧ ਹੋਤ ਹੈ । ਜੈਸੇ ਗੁਰੂ ਦਸਵੀਂ
ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀ ਆਪਨੇ ਹੀ ਉਪਰ ਕਹਿ ਕਰਿ ਸਿੰਘਨ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਯੋ: ਸੰਗ੍ਰਾਮ ਮੈਂ
ਸਰੀਰ ਤਜਾਗਨੋ, ਆਪਨੀ ਬਾਨੀ ਮੈਂ ਇਹੀ ਜਾਚਤੇ ਰਹੇ ਹੈਂ* । ਕਿਆ ਤਿਨ ਕੋ ਗਯਾਨ
ਨਹੀਂ ਥੋ ਅਰੁ ਮੁਕਤਿ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਔਰ ਬਿਧ ਸੋ ਨਹੀਂ ਹੁਤੀ ? ਸੋ ਤੋ ਈਸ਼ੁਰ ਕੋ ਅਵਤਾਰ,
ਹਜ਼ਾਰਨ ਕੋ ਮੁਕਤਿ ਕੇ ਦੇਨਹਾਰੇ, ਅਰੁ ਹਜ਼ਾਰਨ ਕੀ ਮੁਕਤਿ ਕਰੀ; ਜਿਨ ਕੇ ਨਾਮ ਲੇਨੇ
ਕਰਿ ਮੁਕਤਿ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈ । ਐਸੇ ਕਹਨ ਕੋ ਆਸ਼ੈ ਇਹ: ਜੋ ਸਿੰਘ ਜੁੱਧ ਕੇ ਸਨਮੁਖ
ਰਹੈਂ, ਮਲੇਛਨ ਕੋ ਹਤ ਕਰਿ ਧਰਮ ਕੀ ਸਥਿਤਿ ਕਰੈਂ; ਮ੍ਰਿਤੁ ਜੇ ਹੋਇੰ ਜੁੱਧ ਮੈਂ, ਤਉ
ਪ੍ਰਲੋਕ ਮੈਂ ਸੁਭ ਗਤਿ ਹੋਇ । ਜੋ ਬੁਧਿਵਾਨ ਹੈਂ ਸੋ ਤੋ ਆਸ਼ੈ ਕੋ ਇਸੀ ਰੀਤਿ ਸਮਝਤ ਹੈਂ,
ਜੋ ਨਹੀਂ ਜਾਨਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਅਨੇਕ ਹੀ ਕਪੋਲ ਕਲਪਨਾ^੨ ਕਰਤ ਹੈਂ । ਜੈਸੇ ਆਪਨੇ ਉਪਰ
ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਅਧਿਕ ਨੂਨਤਾ ਕੇ ਬਚਨ ਕਹੇ ਹੈਂ, ਸੋ ਕਿਆ ਤੈਸੇ ਹੁਤੇ ? ਇਹ
ਸੰਪੂਰਨ ਕਹਿਨੋ ਸਿਖਨੁ ਪਰ ਹੈ । ਜੋ ਮਨ ਕੀ ਮਲ ਕੋ ਦੂਰ ਕਰਿ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੇ ਸਿਮਰਨ
ਪਰ ਲਗੈਂ; ਇਹ ਆਸ਼ੈ ਹੈ ਜੋ ਤੁਕਨ ਕੇ ਅਰਥ ਹਮ ਨੇ ਕਰੇ ਹੈਂ; ਇਸਤੇ ਔਰ ਰੀਤਿ ਸੋ
ਜੇ ਕਰਤ ਹੈਂ ਤਿਨ ਮੈਂ ਦੂਖਨ ਆਵਤ ਹੈ । ਜੋ ਹਮ ਦਿਖਾਵਤੇ ਜਾਇੰ ਸਭ ਦੂਖਨ ਤੋ ਗ੍ਰੰਥ
ਬਧਤ ਹੈ, ਬੁਧਿਵਾਨ ਆਪ ਹੀ ਜਾਨ ਲੇਹਿੰਗੇ । ਅਬ ਮੂਲ ਕੋ ਹੀ ਕਹਤ ਹੈਂ:—

ਜੇ ਜੁਗ ਚਾਰੇ ਆਰਜਾ ਹੋਰ ਦਸੂਣੀ ਹੋਇ ॥

ਜੇ ਕਰਿ ਚਾਰੋਂ ਹੀ ਜੁਗ: ਸਤਜੁਗ, ਤੇਤਾ, ਦੁਆਪਰ, ਕਲਿਜੁਗ, ਇਨ ਕੇ
ਬਿਖੇ ਜੀਵਤੇ ਰਹੈ, ਵਾ ਇਨ ਤੇ ਦਸ ਗੁਣੀ: ਚਾਲੀਸ ਜੁਗ ਪ੍ਰਯੰਤ ਆਰਬਲਾ ਹੋਇ ।
ਜੀਵਨੇ ਕੋ ਲੋਕ ਬਡੇ ਮਾਨਤ ਹੈਂ, ਪਦਾਰਥ ਸੋ ਭੀ ਅਧਿਕ ਤੇ ਅਧਿਕ ।

ਨਵਾ ਖੰਡਾ ਵਿਚਿ ਜਾਣੀਐ ਨਾਲਿ ਚਲੈ ਸਭੁ ਕੋਇ ॥

ਜੰਬੂ ਦੀਪ ਕੇ ਜੋ ਨੌਂ ਖੰਡ ਹੈਂ: ੧. ਭਰਥ ਖੰਡ, ੨. ਕੁਰ ਖੰਡ, ੩. ਹਿਰਨ ਖੰਡ,
੪. ਹਰਵਰਖ ਖੰਡ, ੫. ਭਦ੍ਰ ਖੰਡ, ੬. ਰੰਮਕ ਖੰਡ, ੭. ਕੇਤਮਾਲ ਖੰਡ, ੮. ਕਿੰਪੁਰਖ
ਖੰਡ, ੯. ਿਲਾਬ੍ਰਤ ਖੰਡ । ਇਨ ਸਭ ਖੰਡਨ ਮੈਂ ਜਾਣੀਐ ਜੋ ਅਮਕੋ ਹੈ, ਇਸ ਕੋ ਭੀ
ਲੋਕ ਅਧਿਕ ਤੇ ਅਧਿਕ ਚਾਹਤੇ ਹੈਂ, ਅਪਨੀ ਪ੍ਰਗਟਤਾ ਕੋ, ਜੋ ਲੋਕ ਬਹੁਤੇ ਮੁਝੇ ਕਿਸੇ
ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੈ । ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਭੀ ਬਲ ਤੇ, ਧਨ ਤੇ, ਬੁਧਿ ਤੇ ਅਨੇਕ ਜਤਨ ਕਰਤ ਹੈਂ,

੧. ਨੀਵੇਂ ਦਰਜੇ ਦਾ ।

੨. ਮਨਘੜਤ ਢਕੋਂਸਲੇ ।

*ਜਬ ਆਯੁ ਕੀ ਔਧ ਨਿਦਾਨ ਬਨੈ ਅਤਿ ਹੀ ਰਨ ਮੈਂ ਤਬ ਜੂਝਿ ਮਰੈਂ ।

ਤਿਸੁ ਪਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਸੋ ਏਕ ਖੰਡ ਮੈਂ ਕਿਆ ਨੌਖੰਡ ਬਿਖ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇ,
ਅਰੁ ਜਿਸ ਵਖਤੁ ਕਿਤੇ ਕੋ ਪ੍ਰਸਥਾਨ ਕਰਤ ਹੋਇ ਤਬ ਸਰਬ ਹੀ ਖੰਡਨ ਕੇ ਲੋਕ ਹਾਜ਼ਰ
ਹੋਇ ਰਹੈਂ, ਭਾਵਾਰਥ ਐਸੇ: ਬਡੀ ਬੈਸਾ ਹੋਇ ਅਰ ਨੌਖੰਡ ਕੋ ਰਾਜੋ ਭੀ ਹੋਇ ।

ਚੰਗਾ ਨਾਉ ਰਖਾਇਕੈ ਜਸੁ ਕੀਰਤਿ ਜਗਿ ਲੇਇ ॥

ਅਰ ਆਪਨੋ ਬਡੋ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਨਾਮ ਕਹਾਵੈ ਆਛੀ ਬਾਰਤਾ ਕੋ ਕਰਿ ਕਰਿ । ‘ਜਸੁ
ਕੀਰਤਿ ਜਗਿ ਲੇਇ’—ਜਸ ਕੀਰਤ ਕੋ ਪੁਨਰੁਕਤਿ ਦੋਖ ਤੇ ਐਸੇ ਅਰਥ ਕਰਨੋ: ਜਸੁ ਕੀ
ਹੈ ਰਤਿ = ਪ੍ਰੀਤਿ, ਮੇਰੇ ਜਸ ਬਡੋ ਹੋਇ ਇਸ ਰੀਤਿ ਸੋ ਪ੍ਰੀਤ ਭੀ ਹੈ ਜਸ ਲੈਨੇ ਕੀ
ਅਰ ਲੇਤ ਭੀ ਹੈ ਜਗਤ ਕੇ ਬਿਖੈ ਜਸੁ ਕੋ, ਸਭ ਕੋਈ ਤਿਸ ਕੋ ਭਲੋ ਭਲੋ ਹੀ ਕਹਤ ਹੈ ।
ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਜਸ ਕਰਜੋ ਚਾਹਤ ਹੈਂ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਹੋਤ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਸੋ ਚਾਹਤੋ ਭੀ ਹੋਇ ਔਰ
ਲੇਤੋ ਭੀ ਹੋਇ ।

ਜੇ ਤਿਸੁ ਨਦਰਿ ਨ ਆਵਈ ਤ ਵਾਤ ਨ ਪੁਛੈ ਕੇ ॥

ਜੇਕਰਿ ਤਿਸ ਕੋ ਅਪਨੋ ਸਰੂਪ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਵੈ; ‘ਸਰੂਪ’ ਕੋ ਅਧਯਾਹਾਰ
ਉਪਰ ‘ਨਦਰਿ’ ਪਦ ਤੇ, ਕਿਆ ? ਅਪਣੇ ਸਰੂਪ ਕੋ ਲਖੈ ਨਹੀਂ, ਤਿਸਤੇ ਪੀਛੇ ਜੈਸੀ
ਉਸ ਕੀ ਦਸ਼ਾ ਹੋਤ ਹੈ ਸੋ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਤਿਸ ਕੀ ਬਾਤ ਭੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਪੁਛਤ ਹੈ । ਰੰਕ ਤੇ
ਮਹਾਂ ਰੰਕ, ਸੂਖਮ ਤੇ ਮਹਾਂ ਸੂਖਮ, ਦੁਖੀਅਨ ਤੇ ਮਹਾਂ ਦੁਖੀ, ਐਸੇ ਕਰ ਦੇਤ ਹੈਂ ਅਰ
ਪ੍ਰਤੱਖ ਜੈਸੇ ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਕਿਸੇ ਮਨੁਖ ਕੋ ਦੁਖ ਹੋਤ ਹੈ ਤੋ ਉਸ ਕੇ ਸਨਈਧੀ ਅਰ ਮੁਲਾਹਜਾ
ਕਰਨਵਾਰੇ ਅਰ ਮੇਲੀ ਸਭ ਆਨ ਕਰਿ ਤਿਸ ਕੀ ਬਾਤ ਬੁਝਤ ਹੈਂ, ਜੋ ਕਿਸ ਰੀਤਿ ਸੋ
ਦੁਖ ਭਯੋ ? ਅਬ ਰਾਜੀ ਸਰੀਰ ਆਪ ਕੋ ਹੈ ? ਸੋ ਨੌਖੰਡ ਕੇ ਬਿਖੈ ਜੋਨ ਜਾਨੀਤਾ ਹੈ,
ਸੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੀ ਤਰਫ ਤੇ ਭੂਲਯੋ ਹੋਯੋ ਜੋ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਦੁਖੀ ਹੋਏ ਕੀ ਬਾਤ ਕੋ ਭੀ ਕੋਈ
ਨਹੀਂ ਪੁਛਤ ਹੈ । ਮਹਾਂ ਕੰਗਾਲ ਜੋ ਹੋਤ ਹੈ, ਸੋ ਭੂਖੋ ਰਹੈ ਵਾ ਦੁਖੀ ਹੋਇ ਤਿਸ ਕੋ ਕੌਨ
ਬੁਝਤ ਹੈ ? ਅਰ ਤਿਸ ਕੇ ਨੇੜੇ ਤੇ ਭੀ ਆਪ ਕੋ ਬਚਾਵਤ ਹੈਂ, ਜੋ ਸਪਰਸ਼ ਔਰ ਬੋਲਨੋ
ਇਸ ਕੇ ਸੰਗ ਹਮਾਰੋ ਨਾ ਹੋਇ । ਜੋ ਨੌ ਖੰਡ ਬਿਖੈ ਜਾਣੀਤਾ ਹੈ, ਸੋ ਸਮਾ ਪਾਇਕੈ ਐਸੇ
ਹੁਇ ਜਾਤ ਹੈ । ਇਤਯਰਥ ।

ਇਨ ਚਾਟਨ ਤੁਕਨ ਬਿਖੈ ਬਿਨੋਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ ।

ਲੱਛਨ-ਪ੍ਰਸਤੁਤ^੨ ਬਰਨਨੀਯ ਹੈ ਜੋਇ ।

ਏਕ ਵਸਤੁ ਬਿਨੁ ਨੂਨ ਜਿ ਹੋਇ ।

ਤਾਂਹਿ ‘ਬਿਨੋਕਤਿ’ ਕਹੈਂ ਬਿਚਾਰ ।

ਕਵਿ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਕਹਹਿ ਉਚਾਰ ।

ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਬਰਨਨੀਯ ਜੋ ਬਡੋ ਐਸ਼ਵਰਜ ਵਾਰੋ, ਤਿਸ ਮੈਂ ਗਯਾਨ ਕੀ ਨੂਨਤਾ ।
ਅਰ ਇਨ ਚਾਰਨਿ ਹੂੰ ਤੁਕੋਂ ਬਿਖੈ ਬਿਸ਼ੇਖੋਕਤਿ ਉਕਤਿਨਮਿਤਾ ਅਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੈ ।

ਕਾਰਨ ਇਹਾਂ ਐਸ਼੍ਵਰਜ ਹੈ, ਕਾਰਜ ਬਾਤ ਬੁਝਨੀ, ਸੋ ਨਹੀਂ ਭਯੋ; ਗਿਆਨ ਕੀ ਨੂਨਤਾ ਤੇ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਭਯੋ, ਯਹ ਕਹਿ ਦੀਓ; ਯਾਂਤੇ ਉਕਤਿਨਮਿਤਾ ਬਿਸ਼ੇਸ਼ਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। 'ਜੇ ਤਿਸੁ ਨਦਰਿ ਨ ਆਵਈ ਤ ਵਾਤ ਨ ਪੁਛੈ ਕੇ' ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਸੰਭਾਵਨਾ ਅਲੰਕਾਰ ਭੀ ਬਨਤ ਹੈ। ਜੇ ਨਜ਼ਰਿ ਨਹੀਂ ਆਵੈ ਤੋ ਬਾਤ ਭੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਬੁਝੈ, ਯਾਂਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾ। ਇਨ ਤੀਨ ਅਲੰਕਾਰਨ ਕਰਿ ਸੰਸ੍ਰਿਸ਼ਟ ਅਲੰਕਾਰ ਭਯੋ।

ਲੱਛਨ--ਦੋਹਿਰਾ। ਅਲੰਕਾਰ ਇਕ ਥਲ ਬਹੁਤ ਜੁਦੇ ਜੁਦੇ ਲਖਿ ਜਾਂਹਿ।

ਤਿਲੁ ਤੰਦੁਲ ਕੀ ਰੀਤਿ ਸੋ 'ਸੰਸ੍ਰਿਸ਼ਟ' ਕਹੀਏ ਤਾਂਹਿ।

ਔਰ 'ਜਸੁ ਕੀਰਤਿ' ਇਨ ਬਰਨੋਂ ਮੈਂ ਪੁਨਰੁਕਤਿਵਦਾਭਾਸ ਅਲੰਕਾਰ। 'ਜਸੁ' 'ਕੀਰਤਿ' ਪੁਨਰੁਕਤਿ ਕੋ ਆਭਾਸ ਹੈ, ਅਰਥ ਕਰੇ ਮਿਟ ਜਾਤ ਹੈ। ਲੱਛਨ ਪੀਛੇ ਕਹਿ ਹੀ ਆਏ ਹੈਂ। ਅਰ ਇਨ ਤੁਕੋਂ ਮੈਂ ਪ੍ਰਯਾਯੋਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੈ।

ਲੱਛਨ--ਰਚਨਾ ਸੋ ਜਹਿ ਬਚਨ ਜੁ ਹੋਇ।

'ਪਰਯਾਯੋਕਤਿ' ਕਹਿਯੋ ਸੋਇ।

ਇਹਾਂ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ, ਤਿਸ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕਹਿਨੀ ਹੋਤੀ, ਸੋ ਏਕ ਜੁਗਤਿ ਸੰਗ ਬਰਨਨ ਕਰੀ; ਐਸ਼੍ਵਰਜ ਕੇ ਗਿਨਾਵਨੇ ਸੇ; ਯਾਂਤੇ ਪਰਯਾਯੋਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ।

ਪੂਰਬ ਜਿਸ ਕੋ ਐਸ਼੍ਵਰਜ ਗਿਨਯੋ ਹੈ। ਤਿਸ ਕੀ ਔਰ ਮਹਾਂ ਖੋਟੀ ਦਸ਼ਾ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ:-

ਕੀਟਾ ਅੰਦਰਿ ਕੀਟੁ ਕਰਿ ਦੋਸੀ ਦੋਸੁ ਧਰੇ ॥

ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਜੀਵ ਕੀਟ ਆਦਿ ਐਸੇ ਹੋਤ ਹੈ, ਤਿਨੋਂ ਕੋ ਅੰਦਰਿ ਕੀਟ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈ। ਸੋ ਪਿਛਲੇ ਐਸ਼੍ਵਰਜ ਵਾਰੋ ਜੋ ਹੈ, ਨੋ ਖੰਡ ਮੈਂ ਜੋ ਜਾਨੀਤਾ ਹੈ, ਸੋ ਕੀਟੋਂ ਕੋ ਅੰਦਰਿ ਕੀਟ ਕਰਿ ਦਈਤਾ ਹੈ, ਔਰ ਕੋਈ ਤਿਸ ਕੋ ਕਿਆ ਜਾਣ ਸਕੈਗੋ, ਜਿਸ ਕੋ ਅੰਤਰ ਹੋਤ ਹੈ ਸੋ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਨ ਸਕਤ ਹੈਂ। 'ਦੋਸੀ ਦੋਸੁ ਧਰੇ' ਦੋਖਨ ਕੋ ਧਾਰਨਵਾਰੋ ਐਸੇ ਦੋਖੀ ਹੁਇ ਜਾਤ ਹੈ। ਵਾ ਦੋਖਵਾਰੇ ਪ੍ਰਾਨੀ, ਸੋ ਭੀ ਤਿਸ ਪਰ ਦੋਖ ਕੋ ਧਰਨਵਾਰੇ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈਂ, ਅਰਥ ਇਹ ਕਿ ਦੋਖ ਵਾਰਜੋਂ ਤੇ ਭੀ ਹੀਨ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈ। ਪੂਰਬ ਜਿਸ ਕੋ ਦੀਰਘ ਤੇ ਅਤਿ ਦੀਰਘ ਕਹਯੋ, ਸੋ ਏਕ ਗੁਣ ਸਰੂਪ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਬਿਹੀਨ ਨੀਚ ਤੇ ਅਤਿ ਨੀਚ ਹੁਇ ਗਯੋ। ਕਰਮ ਕੇ ਬੰਧਨੋਂ ਕਰਿ ਕਦੇ ਬਡੇ ਤੇ ਬਡੇ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈ, ਕਰਮ ਕੇ ਬੰਧਨੋਂ ਤੇ ਨੀਚ ਤੇ ਅਤਿ ਨੀਚ ਬਨ ਜਾਤ ਹੈ। ਸਰਬ ਕਿਸੇ ਤੇ ਭਲੇ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈ, ਸਰਬ ਕਿਸੇ ਤੇ ਬੁਰੇ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈ। ਸੁਭ ਕਰਮਨ ਤੇ ਸੁਖ, ਜੋ ਨਾਸ਼ਵੰਤ, ਸੋ ਭੋਗਤ ਹੈ। ਕੁਕਰਮਨ ਤੇ ਦੁਖ ਜੋ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈ। 'ਨੋਂ ਖੰਡ ਮੈਂ ਜਾਣਿਓ' ਸੁਭ ਕਰਮਨ ਕੋ ਫਲ। 'ਕੀਟ ਮੈਂ ਕੀਟ' ਕੁਕਰਮ ਕੋ ਫਲ; ਸੋ ਦੋਹਰੇ ਕਰਮ ਬੰਧਨ ਹੈਂ, ਜਨਮ ਮਰਨ ਕੇ ਦੇਨ-ਹਾਰੇ, ਇਨ ਤੇ ਛੂਟਨ ਕੋ ਉਪਾਇ ਹੈ: ਸਰੂਪ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ। ਜੋ ਸਰੂਪ ਲਖਤ ਹੈ ਸੋ ਸੰਸਾਰ ਚੱਕ੍ਰ ਕੋ ਭ੍ਰਮਣ ਤੇ ਛੂਟਤ ਹੈ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਬਿਖੈ ਅਨਗੁਨਾਲੰਕਾਰ ਹੈ:—

ਲੱਛਨ-ਪੂਰਬ ਕੋ ਗੁਨ ਸੰਗਤ ਪਾਇ ।

ਬਧੈ ਜੁ 'ਅਨਗੁਨ' ਤਾਂਹਿ ਬਤਾਇ ।

ਬਾਤ ਨਾ ਬੂਝਨੀ ਦਰਿਦ੍ਰ ਹੁਤੋ, ਤਿਸ ਤੇ ਕੀਟ ਕੇ ਅੰਦਰਿ ਕੀਟ ਭਯੋ, ਤਿਸ ਤੇ ਭੀ ਦੋਖ ਧਰਨਹਾਰੋ ਭਯੋ । ਦੁਖ ਤੇ ਮਿਲਕੈ ਦੁਖ ਅਧਿਕ ਹੀ ਅਧਿਕ ਬਧਯੋ, ਯਾਂਤੇ ਅਨਗੁਨਾਲੰਕਾਰ ।

ਪ੍ਰਥਮੇ ਤੋ ਅਧਿਕ ਤੇ ਅਧਿਕ ਕੋ ਬਿਨਾ ਗਜਾਨ ਤੇ ਨੀਚ ਤੇ ਅਤਿ ਨੀਚ ਬਤਾਯੋ, ਅਬ ਅਗਾਰੀ ਰੰਕ ਤੇ ਜੋ ਅਤਿ ਰੰਕ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਗਜਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਤੇ ਮਹਾਨ ਤੇ ਅਤਿ ਮਹਾਨ ਕਹਤ ਹੈ:—

ਨਾਨਕ ਨਿਰਗੁਣਿ ਗੁਣੁ ਕਰੇ ਗੁਣਵੰਤਿਆ ਗੁਣੁ ਦੇ ॥

ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈ: ਨਿਰਗੁਣ ਜੋ ਮਾਨੁਖ ਹੈ; ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸ ਕੇ ਬਿਖੈ ਗੁਣ ਕੋਈ ਸੋ ਨਿਰਗੁਣ: ਸਤਿ ਸੰਤੋਖਾਦਿ ਗੁਣ ਵਾ ਸੂਰਤਣ ਬਿਦਯਾ ਤੇ ਆਦਿ ਗੁਣ, ਵਾ ਆਸੈ ਨਿਰਗੁਣ ਕਹਣੇ ਕੋ ਇਹ: ਜੋ ਬਲ ਤੇ ਅਰੁ ਬੁਧਿ ਤੇ ਅਰੁ ਧਨ ਤੇ ਅਰੁ ਰੂਪ ਤੇ ਔਰੁ ਐਸ਼੍ਵਰਜ ਸੰਪੂਰਨ ਜਗਤ ਕੀ ਬਡਯਾਈ ਕੋ ਗੁਣ ਜੇਤੇ ਹੈਂ, ਸੋ ਏਕ ਭੀ ਤਿਸ ਕੇ ਬਿਖੈ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਐਸਾ ਜੋ ਨਿਰਗੁਣ ਸੋ ਗੁਣ ਕਰੇ, ਕਿਆ ? ਗਜਾਨ ਜੋ ਗੁਣ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਗੁਣ ਕਰੈ । 'ਗੁਣ' ਕੋ ਪਦ ਅਧਯਾਹਾਰ ਉਪਰ ਤੇ ਕਰੈ; ਸੋ ਕਿਸਤੇ ਗਜਾਨ ਰੂਪੀ ਗੁਣ ਕੋ ਗੁਣ ਕਰੈ ? ਸੋ ਕਹਤ ਹੈ: 'ਗੁਣਵੰਤਿਆ ਗੁਣੁ ਦੇ' । 'ਗੁਣਵੰਤਿ' ਕੋ ਅਰਥ ਗੁਣਵੰਤੇ । ਤਕਾਰ ਲਘੂ ਤੇ ਦੀਰਘ ਭਯੋ । ਸੋ ਕੌਨ ਗਜਾਨਵਾਨ ? 'ਆ ਗੁਣੁ ਦੇ' ? 'ਆ' ਕੋ ਅਰਥ 'ਸਰਬ ਓਰ ਤੇ' ਹੋਤ ਹੈ । ਜੈਸੇ 'ਮੋਦ' ਨਾਮ ਅਨੰਦ ਕੋ ਹੈ, ਜੋ ਅਨੰਦ ਸਰਬ ਓਰ ਤੇ ਹੋਇ ਤਿਸ ਕੋ ਨਾਮ 'ਆਮੋਦ' ਕਹਤ ਹੈ; ਤੈਸੇ ਈਹਾਂ 'ਆ' ਕੋ ਅਰਥ ਸਰਬ ਓਰ ਤੇ; ਆਪਣੇ ਗੁਣ ਜੋ ਗਜਾਨ ਤਿਸ ਨਿਰਗੁਣ ਕੋ ਦੇਇ । ਅਰਥ ਇਹ: ਜੋ ਸਤਿਗੁਰ ਕੋ ਗਜਾਨ ਉਪਦੇਸ਼ਯੋ ਹੋਇ, ਐਸੇ ਨ ਹੋਇ ਜੋ ਆਪ ਤੇ ਹੀ ਪੜਿਕੈ ਗਜਾਨਵਾਨ ਹੋਇ ਬੈਠੇ, ਵਾ ਪੰਡਤੋਂ ਤੇ ਕਥਾ ਸੁਣਿ ਕਰਿ ਗਜਾਨ ਕੀ ਬਾਤਾਂ ਕਹਨਵਾਰੋ ਹੁਇ ਜਾਇ । ਮੁਖਯ ਗਜਾਨੀ ਕੋ ਬਰਨਨ ਇਹਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਦ੍ਰਿੜ ਨਿਸ਼ਚਾ ਜਿਨ ਕੇ ਰਿਦੇ ਬਿਖੇ ਹੋਇ ਆਵੈ, ਤਿਨ ਕੋ ਕਥਨ ਹੈ; ਔਰ ਤੋ ਸਰਬ ਗੁਣ ਤੇ ਹੀਨ ਹੈਂ, ਏਕ ਸਤਿਗੁਰੋਂ ਤੇ ਗਜਾਨ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁਇ ਗਈ ਹੈ । ਸੋਈ ਸਰਬੋਤਮ ਹੋਤ ਹੈ । ਜੇ ਕੋਈ ਕਹੈ ਕੈਸੇ ਸਰਬੋਤਮ ਹੋਤ ਹੈ ? ਸੋਈ ਬਤਾਵਤ ਹੈ:—

ਤੇਹਾ ਕੋਇ ਨ ਸੁਝਈ ਜੇ ਤਿਸੁ ਗੁਣੁ ਕੋਇ ਕਰੇ ॥ ੧ ॥

ਬ੍ਰਹਮਾ ਅਰ ਕੀਟੀ ਪ੍ਰਯੰਤ ਇਨ ਕੇ ਬੀਚ ਐਸੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਦੀਸਤ ਹੈ, ਜੋ ਤਿਸ ਗਜਾਨਵਾਨ ਕੇ, 'ਗੁਣ' ਨਾਮ 'ਤਨ' ਕੋ ਨਾਨਾ ਅਰਥਾਂ ਮੈਂ ਕਹਯੋ ਹੈ, ਉਸ ਕੇ ਸਰੀਰ ਕੀ ਉਤਪਤਿ ਕਰੈ; ਮੋ ਤੋ ਸਮੁੰਦਰ ਮੈਂ ਬੂੰਦ ਜਲ ਕੀ ਮਿਲ ਗਈ । ਐਸੇ ਕੌਣ ਹੈ

ਜੋ ਉਸ ਬੁੰਦ ਕੋ ਨਿਰਾਲੀ ਕਰਿ ਸਕੈ, ਐਸੇ ਕਹਨੇ ਕਰਿ ਸਰਬ ਤੇ ਅਧਿਕ ਜਨਾਯੋ। ਜੋ ਕਿਸੀ ਕੋ ਭੀ ਉਪਾਇ ਤਿਸ ਕੋ ਸਰੀਰ ਦੇਨ ਮੈਂ ਨਹਿ ਭਯੋ, ਐਸੇ ਸਰੂਪ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈ। ਵਾ ਗੁਣ ਕੋ ਅਰਥ: ਰਜ, ਤਮ, ਸਤ, ਇਨ ਤੀਨੋਂ ਗੁਣ ਕੋ ਤਜ ਕਰਿ ਚੌਥੇ ਪਦੁ ਬਿਖੈ ਲੀਨ ਜੋ ਭਯੋ ਹੈ, ਸੋ ਐਸੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜੋ ਤੀਨ ਗੁਣ ਬਿਖੈ ਉਸ ਕੀ ਬ੍ਰਿਤਿ ਕੋ ਲਿਆਵੈ। ਏਕ ਵਾਰ ਅਪਣੇ ਸਰੂਪ ਕੋ ਗਜਾਨ ਭਯੋ ਜਿਸ ਕੋ, ਸੋ ਫੇਰ ਕਦਾਚਿਤ ਨਹੀਂ ਜਾਤ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਮਹਾਨ ਤੇ ਮਹਾਨ ਭਯੋ। ਜੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਯਮਾਨ ਹੈ: ਨਰੁ, ਸੁਰ, ਅਸੁਰ, ਤਿਸਕੋ ਕੋਈ ਗੁਣ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਤ ਹੈਂ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਨ ਦੋਊ ਤੁਕਨਿ ਮੈਂ ਯਮਕਾਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਗੁਣ ਪਦ ਬਹੁਤ ਬੇਰ ਆਯੋ, ਅਰਥ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਭਯੋ। ਲਛਨ ਪੂਰਬ ਕਹਿ ਆਏ ਹੈਂ। ਔਰ ਕਾਵਜਲਿੰਗ ਅਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੈ। ਗਜਾਨਵਾਨ ਨੇ ਸਿਖ ਨਿਰਗੁਣ ਕੋ ਗਜਾਨ ਦੀਓ, ਯਾ ਅਰਥ ਕੋ ਸਮਰਥਨ ਕਰਜੋ। ਤਿਸ ਕੋ ਗੁਣ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ ਕਰਿ ਸਕਤ ਹੈ, ਐਸੇ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈ। ਐਸੇ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨੇ ਕਰ ਕਾਵਜਲਿੰਗ ਅਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ।

ਅਬ ਸੰਪੂਰਨ ਜਗਤ ਕੇ ਪਦਾਰਥ ਨਾਸ਼ਵੰਤ ਦਿਖਾਏ, ਇਸ ਤੇ ਤੋ ਸਿਖ ਕੋ ਬੈਰਾਗਵਾਨ ਕਰਜੋ, ਅਰ ਗਜਾਨ ਕੋ ਅਬਿਨਾਸ਼ੀ ਬਤਾਇ ਕਰਿ ਚੌਪ ਬਧਾਈ^੧। ਸਿਖ ਕੀ ਬ੍ਰਿਤਿ ਨਿਸ਼ਚਲ ਟਿਕਾਇਕੈ ਅਗਾਰੀ ਸ੍ਰਵਣਾਂਦਿਕ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਸਰੂਪ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੇ ਕਾਰਣ ਭੀ ਏਹੀ ਹੈਂ। ਪ੍ਰਸ਼ਨ:—ਸ੍ਰਵਣਾਦਿ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੋ ਤਬ ਬਨਤ ਹੈ ਜਬ ਚਤੁਸ਼ਟੈ ਸਾਧਨ ਸੰਪੰਨ ਸਿਖ ਕੋ ਕਰ ਲੀਓ ਹੋਇ? ਏਹੀ ਬਿਹੀਨ ਚਤੁਸ਼ਟੈ ਸਾਧਨ^੨ ਕੇ ਜੋ ਸ੍ਰਵਣਾਦਿ ਕਹਤ ਹੋ ਇਹ ਬੇਮਿਜਾਦ ਬਿਧਿ ਬਨਤ ਹੈ? ਸਤਿਗੁਰ ਸਰਬਗਜ ਐਸੇ ਨਹੀਂ ਕਹਿਤੇ। ਉੱਤਰ:—ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਇਨ ਸਪਤ ਪੌੜੀ ਮੈਂ ਚਤੁਸ਼ਟੈ ਸਾਧਨ ਭੀ ਕਹਿ ਕਰਿ ਸਿਖ ਕੋ ਸੰਪੰਨ ਕੀਓ ਹੈ। ਸੋਈ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਬੈਰਾਗ, ਬਿਬੇਕ, ਖਟਸੰਪਦਾ, ਮੁਮੋਖਜਾ। ‘ਬੈਰਾਗ’ ਇਹ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਲੋਕ ਆਦਿ ਸੁਖ ਕੀ ਵਾਸ਼ਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰਣੀ। ‘ਬਿਬੇਕ’ ਏਹ ਜੋ ਸਤਿ ਅਸਤਿ ਕੋ ਬਿਚਾਰਨਾਂ। ‘ਖਟ ਸੰਪਦਾ’ ਇਹ ਜੋ ਸਮ, ਦਮ, ਉਪ੍ਰਤਿ, ਤਤਿਖਜਾ, ਸ੍ਰਧਾ, ਸਮਾਧਾਨਤਾ। ‘ਮੁਮੋਖਜਾ’ ਇਹ ਜੋ ਬੰਧਨ ਤੇ ਛੂਟਨ ਕੀ ਇਛਾ। ਇਹ ਚਤੁਸ਼ਟੈ ਸਾਧਨ ਜਹਾਂ ਜਹਾਂ ਕਹੇ ਹੈਂ ਅਬ ਸੋਈ ਪ੍ਰਗਟਾਵਤ ਹੈਂ:—‘ਜੇ ਜੁਗ ਚਾਰੇ ਆਰਜਾ’ ਇਨ ਚਾਰ ਤੁਕੋਂ ਬਿਖੇ ਤੋ ਬੈਰਾਗ ਬਰਨਜੋ। ਪਦਾਰਥ ਮਿਥਜਾ^੩ ਦਿਖਾਏ, ਜੋ ਇਨ ਤੇ ਕਾਜ ਕਛੁ ਨਹੀਂ ਸਰਤ ਹੈ, ਇਹ ਤੋ ਅਸਤਿ ਬਿਚਾਰਿਕੈ ਜਾਣੈ। ‘ਗਾਵੈ’ ਕੀ ਸਰਬ ਪਉੜੀ ਮੈਂ, ‘ਬਾਪਿਆ ਨ ਜਾਇ ਕੀਤਾ ਨ ਹੋਇ’ ਇਤਯਾਦਿ ਔਰ ਅਸਥਾਨੋਂ ਮੈਂ ਜਹਾਂ ਸਚੁ ਕੋ ਬਰਨਨ ਕਰਜੋ ਹੈ, ਯਾਂ ਸੋ ਬਿਬੇਕ ਸੰਪੰਨ ਸਿਖ ਕੀਓ, ਸਤਿ ਅਸਤਿ ਕੋ ਬਿਚਾਰ ਬਤਾਯੋ। ਆਗੇ ‘ਖਟ ਸੰਪਦਾ’ ਕਹਤ ਹੈਂ। ‘ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ ਨਾਨਕ ਲਿਖਿਆ ਨਾਲਿ’ ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ‘ਸਮ’ ਕੋ ਸੰਪੰਨ ਕੀਓ, ਦੁਖ ਸੁਖ ਇਕ ਸਾਰ ਜਾਣੈ,

੧. ਸ਼ੋਕ ਵਧਾਇਆ।

੨. ਚਾਰ ਸਾਧਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਅਗੇ ਦਿੱਤੇ ਹਨ।

੩. ਬੂਠੇ, ਨਾਸ਼ਵੰਤ।

ਹੁਕਮ ਕੋ ਮਾਨਿਕੈ ਪ੍ਰਸੰਨ ਰਹੈ, ਦੁਖ ਸੁਖ ਮੈਂ ਸਮ ਬੁਧਿ ਕਰੈ। ‘ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਵੇਲਾ ਸਚੁ ਨਾਉ ਵਡਿਆਈ ਵੀਚਾਰੁ’ ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ‘ਦਮ’ ਕੇ ਸੰਪੰਨ ਸਿਖ ਕੀਓ, ਜੋ ਸਰਬ ਓਰ ਤੇ ਇੰਦ੍ਰੀਓਂ ਕੋ ਰੋਕਿ ਕੈ ਸਤਿਨਾਮ ਸਿਮਰੈ। ‘ਭੁਖਿਆ ਭੁਖ ਨ ਉਤਰੀ ਜੇ ਬੰਨਾ ਪੁਰੀਆ ਭਾਰ’ ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ‘ਉਪਰਤਿ’ ਸੰਪੰਨ ਸਿਖ ਕੀਓ, ਜੋ ਬਿਸ਼ਯਨ ਕੇ ਭੂਖੈ ਹੈਂ ਤਿਨੋਂ ਕੀ ਭੁਖ ਕੈਸੇ ਨਹੀਂ ਜਾਤ ਹੈ, ਤਿਨ ਕੋ ਤਜਾਗ ਕੇ ਹੀ ‘ਤ੍ਰਿਪਤਿ’ ਮਾਨ। ਜਿਨ ਪਦਾਰਥੋਂ ਕੇ ਪਾਸ ਆਵਨ ਤੇ ਬਹੁਰ ਭੁਖ ਹੀ ਰਹੈ ਤਿਨ ਕੀ, ਯਾਂ ਤੇ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕਾ ਤਜਾਗ ਕਰਿ। ‘ਨਾਨਕ ਹੁਕਮੈ ਜੇ ਬੂਝੈ ਤ ਹਉਮੈ ਕਹੈ ਨ ਕੋਇ’ ਇਸ ਮੈਂ ‘ਤਤਿਖਯਾ’ ਸੰਪੰਨ ਕੀਓ। ਹਉਮੈ ਕੋ ਤਜਾਗ ਕਰਿ ਹੁਕਮ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰੀ ਜਾਨ ਕਰਿ ਦੁਖ ਸੁਖ ਸਹਿ ਰਹੈ। ‘ਗੁਰੁ ਈਸਰੁ ਗੁਰੁ ਗੋਰਖੁ ਬਰਮਾ ਗੁਰੁ ਪਾਰਬਤੀ ਮਾਈ’ ਇਤਯਾਦੀ ਤੁਕਨਿ ਮੈਂ ‘ਗੁਰ ਮਹਿਮਾ’ ਕੋ ਬਰਨਨ ਕਰਿਕੈ ‘ਸ਼ਰਧਾ’ ਸੰਪੰਨ ਸਿਖ ਕੀਓ। ਗੁਰੁ ਐਸੇ ਹੈਂ ਜਿਨ ਕੀ ਬਰੋਬਰ ਕੋ ਐਰ ਕੋਊ ਨਹੀਂ, ਐਸੇ ਸੁਨਿਕਰਿ ਸਿਖ ਗੁਰ ਸ਼ਰਧਾ ਕੋ ਧਾਰਨ ਕਰੈ। ‘ਨਾਨਕ ਨਿਰਗੁਣਿ ਗੁਣੁ ਕਰੇ ਗੁਣਵੰਤਿਆ ਗੁਣੁ ਦੇ ॥ ਤੇਹਾ ਕੋਇ ਨ ਸੁਝਈ ਜਿ ਤਿਸੁ ਗੁਣੁ ਕੋਇ ਕਰੇ ॥’ ਇਨ ਤੁਕਨਿ ਮੈਂ ‘ਸਮਾਧਾਨਤਾ’ ਸੰਪੰਨ ਸਿਖ ਕੀਓ। ਜੋ ਉਚ ਤੇ ਉਚ ਸੋ ਨੀਚ ਤੇ ਨੀਚ ਭਯੋ। ਜੋ ਨੀਚ ਤੇ ਨੀਚ ਗੁਰੋਂ ਕੇ ਗਿਆਨ ਕਰਿ ਉਚ ਤੇ ਉਚ ਬਨਤ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਨਿ ਸਿਖ ਕੋ ਚੌਂਪ ਭਈ: ਜੋ ਨਿਰਗੁਣ ਕੋ ਭੀ ਗੁਰ ਗੁਣਵਾਨ ਕਰ ਦੇਤ ਹੈਂ। ‘ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ ਕਿਵ ਕੂੜੈ ਤੁਟੈ ਪਾਲਿ ॥’ ‘ਫੇਰਿ ਕਿ ਅਗੈ ਰਖੀਐ ਜਿਤੁ ਦਿਸੈ ਦਰਬਾਰੁ ॥ ਮੁਹੋ ਕਿ ਬੋਲਣੁ ਬੋਲੀਐ ਜਿਤੁ ਸੁਣਿ ਧਰੇ ਪਿਆਰੁ ॥’ ਇਨ ਤੁਕਨਿ ਮੈਂ ‘ਮੁਮੋਖਯਾ’ ਪ੍ਰਗਟ ਹੀ ਹੈ। ਇਨ ਚਤੁਸ਼ਟੈ ਸਾਧਨ ਮੈਂ ਅਗਾਰੀ ਪਿਛਾਰੀ ਕ੍ਰਮ ਕੋ ਵਿਕਲਪਾ ਨਹੀਂ ਬਨਤ ਹੈ। ਸਿਖ ਕੋ ਚਤੁਸ਼ਟੈ ਮੈਂ ਪਹਿਲੇ ਕੋਈ ਉਪਜਿ ਪਰੈ ਯਾਂਕੋ ਨੇਮ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਬਾਤ ਕੇ ਸਿਧ ਕਰਨਿ ਮੈਂ ਗੰਥ ਬਧਤ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਨਹੀਂ ਕੀਓ। ਆਗੇ ਸ੍ਵਨ, ਮਨਨ, ਨਿਧਯਾਸਨ, ਸਾਖਯਾਤਕਾਰ, ਇਨ ਕੋ ਕ੍ਰਮ ਜਬਾ ਜੋਗ ਚਾਹੀਏ ਸੋ ਤਿਸੀ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਅਬ ਕਹੈਂਗੇ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਪਤ ਪਉੜੀ ਜੋ ਪੂਰਬ ਕਹੀ ਹੈਂ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕਰਿ ਚਤੁਸ਼ਟੈ ਸਾਧਨ ਸੰਪੰਨ ਕੀਓ। ਅਬ ਸਰੂਪ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੇ ਯੋਗ ਸਿਖ ਬਨਯੋ। ਯਾਂਤੇ ਸ੍ਵਣਾਦਿ ਕਹਤੇ ਹੈਂ। ‘ਨਾਨਕ ਨਿਰਗੁਣਿ ਗੁਣੁ ਕਰੈ ਗੁਣਵੰਤਿਆ ਗੁਣੁ ਦੇ ॥’ ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਜੋ ਨਿਰਗੁਣ ਅਰਥ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ ਤਿਨ ਤੇ ਸੰਗਤਿ ਅਰਥ ਕੀ ਨਹੀਂ ਬੈਠਤ ਹੈ। ਨਿਰਗੁਣ ਨਾਮ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਰੂਢਿ ਹੋਇ ਰਹਯੋ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਬਿਨਾ ਸਮਝੇ ਸੋਊ ਅਰਥ ਲੋਕ ਕਰਿ ਦੇਤ ਹੈਂ ਅਰ ਜੀਵ ਬਿਹੀਨ ਗੁਣ ਤੇ ਜੋ ਹੈ, ਸੋ ਭੀ ਨਿਰਗੁਣ ਨਾਮ ਗੁਰ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਥਾਨ ਕਹਯੋ ਹੈ; ਸੋ ਪ੍ਰਮਾਨ ਕਹਤ ਹੈਂ:—

ਮੈ ਨਾਹੀ ਪ੍ਰਭੁ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਤੇਰਾ ॥ ਈਘੈ ਨਿਰਗੁਣ ਉਘੈ ਸਰਗੁਣ
ਕੇਲ ਕਰਤ ਬਿਚਿ ਸੁਆਮੀ ਮੇਰਾ ॥

[ਬਿਲਾਵਲ ਮਃ ੫-੧੧੭]

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਭੀ ਲੋਕ ਜੇ ਅਜਾਨ ਹੈਂ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਹੀ ਅਰਥ ਕਰਿ ਦੇਤ ਹੈਂ।

੧. ਭਰਮ, ਸੰਸਾ, ਵਿਰੁਧ ਕਲਪਨਾ।

ਨਿਰਗੁਣ ਸਰਗੁਣ ਦੋਹੇ ਦੋ ਸਰੂਪ ਈਸ਼ੁਰ ਕੇ, ਤੀਸਰੇ ਕੇਲ ਕਰਨਵਾਰੇ ਦੋਹੇ ਮੈਂ ਕੌਨ
ਠਹਿਰਜੇ, ਤਿਨ ਕੋ ਅਰਥ ਕਰਨ ਮੈਂ ? ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋ ਅਰਥ ਧਰਜੇ ਹੋਯੋ ਐਸੇ: ਈਘੇ
ਨਿਰਗੁਣ = ਜੀਵ ਅਲਪਗਜ਼। 'ਈਘੇ' ਕੋ ਅਰਥ 'ਆਪਨੀ ਦਿਸ'। ਊਘੇ ਸਰਗੁਣ =
ਈਸ਼ੁਰ ਸਰਬਗਜ਼, ਸੋ ਦੋਹੇਨ ਕੇ ਬਿਖੇ ਸਚਿਦਾਨੰਦ ਬ੍ਰਹਮ ਕੇਲ ਕਰਤ, ਕਿਆ ? ਦੋਹੇਨ
ਕੇ ਬਿਖੇ ਬਸ ਭੀ ਰਹਜੇ ਹੈ ਅਰੁ ਚੇਤੰਨਤਾ ਦੇ ਕਰਿ ਸਰਬ ਕਾਰਜ ਸਿਧ ਕਰਤ ਹੈ।
ਔਰ ਪ੍ਰਮਾਣ:— ਸਰਗੁਣ ਨਿਰਗੁਣ ਥਾਪੈ ਨਾਉ ॥

ਦੁਹ ਮਿਲਿ ਏਕੈ ਕੀਨੋ ਠਾਉ ॥ [ਆਸਾ ਮਃ ੫-੬੮

ਈਹਾਂ ਭੀ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਅਰਥ ਕਰਨੇ ਪਰ ਵਹੀ ਦੂਖਨ ਪੂਰਬ ਵਾਰੇ। ਇਨ ਦੋਹੇ
ਤੁਕੋਂ ਬਿਖੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਤਤ੍ਵਮਸੀ ਮਹਾਂ ਵਾਕ ਕੋ ਬਰਨਜੇ ਹੈ। 'ਤਤ' ਈਸ਼ੁਰ ਸਰਬਗਜ਼,
'ਤ੍ਵੰ' ਜੀਵ ਅਲਪਗਜ਼। ਦੋਨੋਂ ਕੋ ਭਾਗ ਤਯਾਗ ਲੱਖਣਾ ਸੋ 'ਅਸੀ' ਪਦ ਸਥਾਨ ਭਯੋ।

'ਮੈ ਨਿਰਗੁਣਿਆਰੇ ਕੋ ਗੁਣ ਨਾਹੀ ਆਪੇ ਤਰਸੁ ਪਇਓਈ ॥' [ਸਲੋਕ ਮਃ ੫
ਇਸਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਸਥਾਨ ਮੈਂ ਭੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨਿਰਗੁਣ ਨਾਮ ਜੀਵ ਕੋ ਕਹਜੇ ਹੈ। ਜੋ
ਜਾਨਤ ਹੈਂ, ਜਹਾਂ 'ਜੀਵ' ਕੋ ਅਰਥ ਬਨਤ ਹੈ 'ਜੀਵ' ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਜਹਾਂ ਨਿਰਗੁਣ
'ਬ੍ਰਹਮ' ਕੋ ਅਰਥ ਧਰਜੇ ਹੈ, ਤਹਾਂ 'ਬ੍ਰਹਮ' ਕੋ ਅਰਥ ਕਰਤ ਹੈਂ। ਜੋ ਨਹੀਂ ਜਾਨਤ
ਹੈਂ, 'ਰੂਢਿ' ਨਿਰਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਨਾਮ ਹੋਇ ਰਹਜੇ ਹੈ ਤਿਸੀ ਕੋ ਅਰਥ ਕਰ ਦੇਤ ਹੈਂ,
ਅਨਜਾਨਪਨੇ ਸੋਂ ।

[ਪਉੜੀ ਅੱਠਵੀਂ]

ਅਬ ਮੂਲ ਕੋ ਹੀ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਜਬ ਚਤੁਸ਼ਟੈ ਸਾਧਨ ਸੰਪੰਨ ਸਿਖ ਕੀਓ,
ਸਾਖਯਾਤਕਾਰ ਜਿਨ ਕੇ ਅੰਤ ਮੈਂ ਹੈ, ਐਸੇ ਜੋ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੋ ਗਿਆਨ ਹੈ ਸੋ ਉਪਦੇਸ਼ਤ
ਹੈਂ। ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮੈਂ ਯਥਾ ਕ੍ਰਮ ਪ੍ਰਥਮ 'ਸ਼੍ਰਵਣ' ਕੋ ਹੀ ਕਹਤ ਹੈਂ:—

ਸੁਣਿਐ ਸਿਧ ਪੀਰ ਸੁਰਿ ਨਾਥ ॥

ਅਬ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕੋ ਮਹਾਤਮ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਣੇ ਤੇ ਹੀ ਸਿਧ ਪਦਵੀ
ਕੋ ਸਿਧ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਭਏ ਅਰ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਤੁਟਕਨ ਮੈਂ ਪੀਰ, ਬਡੇ ਗਿਆਨਵਾਨ, ਭਏ।
ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਸੁਰ ਦੇਵਤਾ ਸੁਰਗ ਬਿਖੇ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਭਏ। ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਣ ਤੇ ਹੀ ਸੁਭ ਕਰਮ
ਜਗੁ ਐ ਸੂਰਤਣ ਕਰੇ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੋ ਫਲੁ ਦੇਵਤਾ ਭਏ; ਮੂਲ ਸ਼੍ਰਵਣ ਹੀ ਹੈ। ਅਰੁ ਨਾਥ
ਨੋ ਜੋ ਹੈਂ ਸੋ ਭੀ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਇਸ ਪਦ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਭਏ।

ਦੁਤਿਯ ਅਰਥ:—'ਸਿਧ ਪੀਰ' ਨਾਮ ਏਕ ਤੋ ਸਮਾਨ ਸਿਧ ਹੋਤੇ ਹੈਂ, ਅਸ਼ਟਦਸ
ਜੋ ਸਿਧਿ, ਤਿਨ ਕੀ ਕਰਾਮਾਤ ਅਲਪ ਹੀ ਤਿਨੋਂ ਪਾਸ ਹੋਤ ਹੈ। ਏਕ 'ਸਿਧ ਪੀਰ' ਹੈਂ,
'ਪੀਰ' ਕੋ ਅਰਥ 'ਬਡੇ', ਬਡੇ ਮਹਾਨ ਭਾਵ ਵਾਰੇ ਸਿਧ ਹੈਂ, ਸੋ ਸਭ ਕਰਾਮਾਤ ਸਿਧਨ
ਕੀ ਪਾਸ ਭੀ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਤਿਨ ਕੋ ਪਰਚਾ ਛੋਰ ਕਰਿ ਜੋਗ ਹੀ ਕੋ ਰਸ ਲੇਤ ਹੈਂ; ਐਸੇ ਕੋ
ਨਾਮ ਸਿਧ ਪੀਰ; ਸੋ ਇਸ ਪਦ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਭਏ। 'ਸੁਰਿ ਨਾਥ' ਨਾਮ

ਇੰਦ੍ਰ ਕੋ, ਸੋ ਭੀ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਸੁਰਗ ਕੋ ਰਾਜਾ ਭਯੋ। ਸੋ ਅਸੁਮੇਧ ਜਗਜ ਕਰਨ ਤੇ ਇੰਦ੍ਰ ਬਨਤ ਹੈ, ਪ੍ਰਥਮ ਇਸ ਬਾਤ ਕੋ ਸੁਣ ਕਰਿ ਹੀ ਜਗਜ ਕੀਏ ਹੋਇਗੇ। ਤਿਤੀ ਅਰਥ:—ਸਿਧ ਕੋ ਅਰਥ ਪੂਰਬਲੋ ਹੀ, 'ਪੀਰ ਸੁਰਿ' ਨਾਮ ਬ੍ਰਿਹਸਪਤ ਕੋ, ਪਾਰਸੀ ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਕੋ ਨਾਮ ਪੀਰ ਹੀ ਕਹਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਜੋ ਸਰਬ ਦੇਵਤਿਓਂ ਕੋ 'ਗੁਰ' ਬਨਯੋ, ਤਿਸ ਕੋ ਐਸੀ ਪਦਵੀ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੈ। 'ਨਾਥ' ਨਾਮ ਰਾਜਨ ਕੋ। ਪ੍ਰਿਥਵੀਪਤਿ ਭੀ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਭਏ। ਤਪ ਕੋ ਮਹਾਤਮ ਪ੍ਰਥਮ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਯੋ ਹੋਇਗੇ, ਤਬ ਹੀ ਤੋ ਤਪ ਤਪਯੋ ਹੈ; ਤਿਸ ਕੋ ਫਲ ਰਾਜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਭਯੋ। ਚਤੁਰਾਰਥ:—ਜਬ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰੈਗੇ ਤਬ ਹੀ ਸਿਧ, ਪੀਰ, ਸੁਰਿ, ਨਾਥ, ਇਨ ਸਭਨ ਕੋ ਜਾਨੈਗੇ। ਤਿਨ ਕੋ ਸਰੂਪ ਪਰਖਨੋ ਤੇ ਕਿਤੇ ਰਹਯੋ, ਬਿਨ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਨਾਮ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਨਿ ਸਕੈਗੇ। ਪੰਚਮ ਅਰਥ:—ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੋ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਣੇ ਕਰਿ ਸੁਰ, ਸਿਧ, ਪੀਰ, ਨਾਥ, ਇਨ ਕੋ ਸਦਰਸ਼ ਹੋਤ ਹੈ। ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਘਾਲ ਘਾਲਣੇ ਤੇ ਹੋਤ ਹੈਂ, ਇਹ ਕੇਵਲ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਐਸੇ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈ।

ਸੁਣਿਐ ਧਰਤਿ ਧਵਲ ਅਕਾਸ ॥

ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਅਰ ਧਵਲ ਬ੍ਰਿਖਭਾ^੧, ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਤਲੇ ਜੋ ਹੈ, ਅਰੁ ਅਕਾਸ਼, ਇਨ ਕੋ ਭੀ ਭੇਦੁ ਤਬ ਹੀ ਜਾਨੈਗੇ ਜਬ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰੈਗੇ। ਦੁਤਿਯ ਅਰਥ: ਧਰਤੀ ਧਵਲ ਨੇ ਅਕਾਸ਼ ਵਿਖੇ ਜੋ ਠਹਿਰਾਇ ਰਾਖੀ ਹੈ, ਏਤੀ ਜੋ ਸ਼ਕਤਿ ਹੈ ਸੋ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਣ ਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਭਯੀ ਹੈ। ਤਿਤੀ ਅਰਥ: ਧਰਤੀ ਕੋ ਭੀ ਸ਼ਕਤਿ ਸਰਬ ਜਗਤ ਧਾਰਣ ਕੀ, ਐ ਧਵਲ ਕੋ ਪ੍ਰਿਥਮੀ ਧਾਰਣ ਕੀ, ਅਕਾਸ਼ ਕੋ ਅਵਕਾਸ਼^੨ ਕਰਣ ਕੀ ਜੋ ਸ਼ਕਤਿ ਹੈ, ਸੋ ਸੰਪੂਰਣ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੈ। ਚਤੁਰਾਰਥ: ਧਵਲ ਕੋ ਅਰਥ ਪੂਰਬਲੋ ਹੀ, ਐਰ ਧਰਤੀ ਅਕਾਸ਼ ਤੇ ਪੰਚ ਤੱਤ ਕੋ ਅਰਥ ਉਪਲਛਨਾ ਸੋਂ। ਉਪਲਛਨਾ ਕੋ ਲੱਛਨ—

ਏਕ ਕਹੈ ਬਹੁ ਅਰਥ ਅਨੀਜੈ। ਤਿਹ 'ਉਪਲਛਨਾ' ਨਾਮੁ ਜਨੀਜੈ।

'ਦਹੀ ਕਾਗ ਜਿਨ^੩ ਖਾਇ' ਏਕ ਕਾਗ ਕੇ ਕਹੇ ਤੇ ਸਰਬ ਦਹੀ ਖਾਨ ਵਾਰਿਓਂ ਤੇ ਰਖਯਾ ਕਰਨੀ, ਐਸੇ ਜਾਨਿਯੈ। ਧਰਤੀ, ਨੀਰ, ਅਗਨਿ, ਪੌਨ, ਅਕਾਸ਼; ਆਦਿ ਅੰਤ ਧਰਨੀ ਅਕਾਸ਼ ਤੁਕ ਮੇਂ ਹੀ ਹੈਂ, ਮੱਧ ਕੇ ਜੋ ਹੈਂ ਉਪਰ ਤੇ ਅਰਥ ਆਯੋ। ਇਨ ਪੰਚ ਭੂਤ ਤੇ ਜਗਤ ਕੀ ਉਤਪਤੀ ਪੰਚੀ ਕਰਣ ਤੇ ਆਦਿ ਐਰ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਜਾਣੀਤੀ ਹੈ। ਵਾ ਪੰਚ ਭੂਤਨ ਕੀ ਉਤਪਤੀ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਜਾਣੀਤੀ ਹੈ। ਪੰਚਮ ਅਰਥ: ਜੈਸੇ ਧਰਤੀ ਕੋ ਧੀਰਜ ਧਰਮ ਹੈ, ਕੋਊ ਖੋਦ ਕਰਿ ਟੋਏ ਟਿੱਬੇ ਕਰੈ, ਕੋਊ ਚੰਦਨੁ ਸੋਂ ਛਿਰਕਾਵ ਕਰੈ, ਸਰਬ ਕੋ ਸਮਾਨ ਹੈ, ਐਸੀ ਸਮਤਾ ਜਗਜਾਸੀਕੋ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਸਿਧਹੋਤ ਹੈ, ਅਰ ਧਵਲ ਕੋ ਅਭੋਲ ਧਰਮ ਹੈ; ਸੋ ਜਗਜਾਸੀ ਕੋ ਅਭੋਲ ਹੋਨੋ ਸੁਖ ਦੁਖ ਤੇ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤ ਹੈ। ਖਸ਼ਟਾਰਥ: ਧਰਤੀ ਅਕਾਸ਼ ਮੱਧ ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਨੇ ਜਨਮ ਧਾਰਯੋ ਹੈ, ਸੋ ਤਿਨੋਂ ਬਿਖੇ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਯੋ ਜਿਸ ਨੇ, ਤੇਈ, 'ਧਵਲ' ਨਾਮ 'ਉਜਲ' ਕੋ, ਉਜਲ ਕਿਆ?

੧. ਬੈਲ, ਬਲਦ। ੨. ਅਸਥਾਨ, ਖਾਲੀ ਜਗਾ, ਪੁਲਾੜ। (ਅ) ਸਮਾ, ਅਵਸਰ। ੩. ਨਾਂ। ਮਤਾਂ।

ਨਿਰਮਲ ਸੋਈ ਭਏ ਰਾਗ ਦ੍ਰਿਖ ਕੀ ਮਲ ਤੇ ।

ਸੁਣਿਐ ਦੀਪ ਲੋਅ ਪਾਤਾਲ ॥

ਸਪਤ ਦੀਪ: ਜੰਬੂ, ਪਲਖ, ਸ਼ਾਲਮਲੀ, ਕੁਸ਼, ਕ੍ਰੋਚ, ਸਾਖ, ਪੁਸ਼ਕਰੁ । ‘ਲੋਅ’ ਕੋ ਅਰਥ: ਸਪਤਲੋਕ: ਭੂਲੋਕ, ਭੁਵਲੋਕ, ਸ੍ਵਰਲੋਕ, ਮਹਰਲੋਕ, ਜਨਲੋਕ, ਤਪਲੋਕ, ਸਤਿਲੋਕ । ਸਪਤਿ ਪਤਾਲ: ਅਤਲ, ਵਿਤਲ, ਸੁਤਲ, ਰਸਾਤਲ, ਮਹਾਤਲ, ਤਲਾਤਲ, ਪਾਤਾਲ । ਇਨ ਇਕੀਸ ਕੋ ਭੇਦ ਤਬ ਹੀ ਜਾਨੈਗੋ ਜਬ ਕਿਸੀ ਪਾਸ ਤੇ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰੈਗੋ । ਦੁਤਿਯਰਥ: ਤਿਨ ਇਕੀਸ ਅਸਥਾਨੋਂ ਬਿਖੈ ਰਹਿਨ ਵਾਰੇ ਜੋ ਪ੍ਰਾਨੀ ਹੈਂ, ਕਹੂੰ ਸੁਭ ਕਰਮ ਕਰਿਕੈ ਪਹੁੰਚਤ ਹੈਂ, ਕਹੂੰ ਕੁਕਰਮ ਕਰਿਕੈ ਪਹੁੰਚਤ ਹੈਂ, ਕਿਸ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਤਿਨ ਕੋ ਬਿਖੈ ਰਹਤ ਹੈਂ, ਸੁਖੀ ਵਾ ਦੁਖੀ, ਇਹ ਜੋ ਸੰਪੂਰਣ ਭੇਦ ਹੈ ਸੋ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੈ । ਤ੍ਰਿਤੀ ਅਰਥ: ਪੂਰਬ ਜੋ ਇਕੀਸ ਗਿਨੇ ਹੈਂ: ਸਪਤ ਦੀਪ, ਸਪਤ ਲੋਕ, ਸਪਤ ਪਾਤਾਲ, ਇਨ ਕੀ ਅਹੰਤਾ ਕੇ ਧਾਰਨ ਵਾਰੇ ਜੋ ਦੇਵਤਾ ਹੈਂ ਸੋ ਐਸੇ ਅਧਿਕਾਰ ਕੋ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਪਹੁੰਚਤੇ ਹੈਂ । ਚਤੁਰਾਰਥ: ਸ਼੍ਰਵਣ ਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਕਰਣ ਤੇ ਹੀ, ਦੀਪ ਨਾਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੋ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਤ ਹੈ, ਕਿਆ ? ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇ ਹੈ; ਸਾਤੋਂ ਲੋਕ, ਸਾਤੋਂ ਪਾਤਾਲ, ਚੌਦਾ ਭਵਨ ਮੈਂ ਸੋਈ ਜਾਣੀਤਾ ਹੈ । ਪੰਚਮਾਰਥ: ਦੀਪ ਨਾਮ ਦੀਵੇ ਕੋ, ਲੋਅ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੋ ਨਾਮ । ਪਾਤਾਲ = ‘ਪਾ’ ਕੋ ਅਰਥ ਪਰੇ ਹੈ, ‘ਤਾਲ’ ਨਾਮ ਦਸਵੇਂ ਦੁਆਰ ਕੋ, ਦਸਵੇਂ ਦੁਆਰ ਕੋ ਬਿਖੈ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਜੋ ਹੋਤ ਹੈ, ਦੀਪ ਜੈਸੇ, ਜੋਗ ਕਰਣੇ ਤੇ; ਜਬ ਜੋਗ ਕਰਣੇ ਕੀ ਬਿਧੀ ਕੋ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰੈਗੋ ਤਬ ਹੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਇਗੋ ।

ਸੁਣਿਐ ਪੋਹਿ ਨ ਸਕੈ ਕਾਲੁ ॥

ਜੇ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੇ ਗੁਣਾਨੁਵਾਦ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਤੋ ਰਹੈ ਤੋ ਕਾਲ ਪੋਹ ਨਹੀਂ ਸਕਤ ਹੈ । ‘ਕਾਲ’ ਕੋ ਅਰਥ ‘ਜਮ’ ਨਜੀਕ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈ, ਸ੍ਰੀ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੇ ਗਣ ਆਨਿਕੈ ਸਹਿਤ ਆਦਰ ਕੇ ਲੇਜਾਤ ਹੈਂ । ਦੁਤੀ ਅਰਥ: ਜਿਸ ਕਰਿ ਕਾਲ ਜਮ ਪੋਹ ਨਹੀਂ ਸਕਤ ਹੈ, ਸੋ ਕੌਨ ? ਜੋ ਸਮਾਧਿ ਲਗਾਵਤ ਹੈਂ, ਦਸਵੇਂ ਦੁਆਰ ਪੈਨ ਚਵਾਇ ਰਾਖਤ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਪਰ ਜਮ ਕੋ ਜੋਰ ਨਹੀਂ ਚਲਤ ਹੈ । ਸੋ ਪੈਨ ਕੋ ਰੋਕਨੋ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤ ਹੈ । ਤ੍ਰਿਤੀ ਅਰਥ: ‘ਕਾਲ’ ਨਾਮ ‘ਸਮੇਂ’ ਕੋ, ਜਿਸ ਰੂਪ ਬਿਖੈ ਕਾਲ(ਸਮਾਂ)ਜਾਇਕੈ ਭੀ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ ਐਸੇ ਸਰੂਪ ਅਪਨੇ ਆਪ ਕੋ ਲਖਨੋ, ਚੈਤੰਨਮੋਤਾ ਮਾਤ੍ਰ, ਇਸ ਕੇ ਬਿਖੈ ਕਾਲ ਨਹੀਂ ਪੋਹ ਸਕਤ ਹੈ । ਸੋ ਸਰੂਪ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਹੈ । ਚਤੁਰ ਅਰਥ: ‘ਕਾਲ’ ਨਾਮ ‘ਕਾਲਖ’ ਕੋ, ਸੋ ਲੱਖਣਾ ਕਰਿ ਅਗਿਆਨ ਕੋ ਅਰਥ । ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਣ ਤੇ ਅਗਿਆਨ ਜੋ ਹੈ ਸੋ ‘ਪੋਹ’ ਕਿਆ ‘ਅਪਨੋ ਬਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਤ ਹੈ’ । ਜਬ ਗਿਆਨ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਭਈ ਤਬ ਅਗਿਆਨ ਕਦਾਚਿਤ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈ । ਇਤਯਰਥ ।

ਪੂਰਬ ਕੀ ਤੀਨ ਤੁਕਨਿ ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਤੁਲਯਯੋਗਤਾਲੰਕਾਰ ਹੈ ।

ਲੱਛਣ-ਪ੍ਰਸਤੁਤ^੧ ਮਹਿ ਗੁਨ ਕ੍ਰਿਆ ਕਿ ਰੂਪ।

ਕਿਧੈ ਧਰਮ ਇਕ ਕਹਿ ਕਵਿ ਭੂਪ।

‘ਪਹਿਲੀ ਤੁਲਜ ਯੋਗਤਾ’ ਸੋਈ।

ਸੁਮਤਿਵਾਨ ਲਖਿ ਹੈ ਸਭ ਕੋਈ।

ਇਹਾਂ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕੇ ਮਹਾਤਮ ਕੋ ਪ੍ਰਸਤੁਤ, ਤਿਸ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਹੀ ਮੈਂ ਸਿਧ, ਪੀਰ, ਸੁਰ, ਨਾਥ, ਧਰਤਿ, ਧਵਲ, ਅਕਾਸ਼ ਆਦਿ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟਤਾ ਧਰਮ ਏਕ ਕਰਿ ਕਹਯੋ, ਯਾਂਤੇ ਪਹਿਲੀ ਤੁਲਜਯੋਗਤਾ। ਦੂਸਰੇ ਉਭਯਾਬ੍ਰਿਤਦੀਪਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ:—

ਲੱਛਣ-ਪਦ ਅਰੁ ਅਰਥ ਆਇੰ ਬਹੁ ਬਾਰ।

‘ਉਭਯਾਬ੍ਰਿਤ ਦੀਪਕ’ ਅਲੰਕਾਰ।

ਇਹਾਂ ‘ਸੁਣਿਐ’ ਪਦ ਬਹੁਤ ਬੇਰ ਆਯੋ, ਅਰਥ ਭੀ ਵਹੀ ਰਹਾਯੋ, ਯਾਂਤੇ ਉਭਯਾਬ੍ਰਿਤ ਦੀਪਕ। ਔਰ ਤੀਸਰੇ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੈ:—

ਲੱਛਣ-ਕਾਰਨ ਕਾਰਜ ਹੈ ਇਕ ਥਾਇ।

ਅਲੰਕਾਰ ਸੋ ‘ਹੇਤ’ ਬਤਾਇ।

ਇਹਾਂ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਾਰਣ ਤਿਸ ਕੋ ਫਲ ਮੰਗ ਮੈਂ ਕਹਤ ਆਏ, ਯਾਂਤੇ ‘ਹੇਤ’ ਹੇਤ ਹੈ।

ਨਾਨਕ ਭਗਤਾ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸੁ ॥

ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਗੁਣ ਪਰਮੇਸੁਰਕੇ ਸ਼੍ਰਵਣ ਜੋ ਕਰਤ ਰਹਤ ਹੈਂ ਭਗਤ, ਸੋ ‘ਸਦਾ’ ਕਹੀਏ ਨਿਤ, ਵਿਗਾਸ ਨਾਮ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕੋ, ਹਰਖ ਮੈਂ ਹੁਏ ਰਹਤ ਹੈਂ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਸੁਨਤ ਹੈਂ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਤ ਹੈਂ; ਜੈਸੇ ਕੋਈ ਅਪਨੇ ਹਿਤਕਾਰੀ ਕੀ ਅੱਛੀ ਬਾਤ ਸੁਨਿਕੈ ਹਰਖਵਾਨ ਹੋਤ ਹੈ। ਐਸੇ ਜਾਨਿਯੈ। ਦੁਤਿਯਰਥ: ਬਿਗਾਸ ਨਾਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੋ, ਸ਼੍ਰਵਣ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਕਰਤ ਰਹਤ ਹੈ, ਤਿਨ ਕੋ ਸਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗਿਆਨ ਕੋ ਹੁਯੋ ਜਾਤ ਹੈ, ਅਗਿਆਨ ਮਿਟਤ ਹੈ, ਅੰਧੇਰੇ ਕੀ ਨਜਾਈਂ। ਤ੍ਰਿਤਿਯ ਅਰਥ: ‘ਸਦਾ’ ਕੋ ਦਕਾਰ ਕੋ ਤਕਾਰ ਬਨਤ ਹੈ, ਸੋ ਦੀਰਘ ਤੇ ਲਘੁ ਹੋਤ ਹੈ:—

ਲਘੁ ਗੁਰ ਗੁਰ ਲਘੁ ਹੋਤ ਹੈ ਅਰਥ ਕਰਨ ਅਨੁਸਾਰ।

ਯਾਂਤੇ ‘ਸਤ’ ਏ ਅਰਥ ਹੋਤ ਹੈ: ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਭਗਤੋਂ ਕੇ ਚਿਤ ਮੈਂ ਸਤ ਬਿਗਾਸਤ ਰਹਤ ਹੈ, ਮਿਥਯਾ ਕੋ ਤਯਾਗਤ ਹੈਂ। ਚਤੁਰਾਦਥ: ‘ਭਗਤਾ’ ਕੋ ਤਕਾਰ ਤੇ ਅਕਾਰ ਨਿਕਾਸਯੋ ਤਬ ‘ਅਸਤ’ ਹੋਤ ਹੈ। ਸਦਾ ਕੋ ਦਕਾਰ ਤੇ ਅਕਾਰ ਨਿਕਾਸਯੋ ‘ਅਵਿਗਾਸ’ ਭਯੋ; ਭਗਤ ਕੋ ਅਸਤਿ ਜੋ ਪ੍ਰਪੰਚ ਮਿਥਯਾ ਹੈ ਇਸਤੇ ਅਬਿਗਾਸ ਰਹਤ ਹੈ। ਅਬਿਗਾਸ ਕੋ ਅਰਥ ਹੰਤਾ ਮਮਤਾ, ਤਿਸ ਅਸਤਿ ਕੋ ਬਿਖੈ ਧਾਰਿਕੈ ਸੋ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਬਹੂੰ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈਂ, ਅਸਤਿ ਕੋ ਬਿਖੈ ਨਹੀਂ ਬਿਗਾਸਨੋ, ਇਹ ਸਤਿ ਕੋ ਬਿਗਾਸਨ ਕੋ ਉਪ ਲਖਨ ਹੈ, ਕਿਆ? ਸਤਿ ਕੋ ਬਿਖੈ ਬਿਗਾਸਤ ਹੈ ਸੋ ਕਾਹੇ ਤੇ? ਤਿਸੀ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ:—

੧. ਪ੍ਰਸੰਸਾ, ਸਿਮ੍ਰਤੀ। ਜ਼ਿਕਰ।

ਸੁਣਿਐ ਦੁਖ ਪਾਪ ਕਾ ਨਾਸੁ ॥ ੮ ॥

ਨਹੀਂ ਬਿਗਸਨ ਕੇ ਪ੍ਰਤਿਬੰਧਕ ਦੋਊ ਹੈਂ: ਏਕ ਤੋ ਦੁਖ, ਜੋ ਤੀਨ ਤਰਹ ਕੇ ਤਾਪ ਕਹੇ ਹੈਂ:—ਅਧਯਾਤਮਕ—ਜੋ ਮਨ ਮੈਂ ਦੁਖ ਹੋਤ ਹੈ। ਅਧਿਭੂਤਕ—ਜੋ ਦੇਹ ਮੈਂ ਦੁਖ ਹੋਤ ਹੈ। ਅਧਿਦੈਵਕ—ਜੋ ਦੇਵਤਨ ਕੋ ਦੀਓ ਦੁਖ ਹੋਇ। ਤੀਨ ਤਰਹ ਕੇ ਤਾਪ ਅਰੁ ਪਾਪ, ਏ ਦੋਊ, ਸ਼੍ਰਵਨ ਕਰਨ ਤੇ ਨਾਸ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤ ਹੈਂ। ਪ੍ਰਸ਼ਨ—ਜਿਨ ਕੋ ਸਤਿ ਬਿਗਸਤ ਹੈ ਸੋ ਤੋ ਸਰੀਰ ਕੇ ਦੁਖ ਸੋਂ ਦੁਖੀ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈਂ, ਗਯਾਨਵਾਨ ਕੋ ਇਹੀ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ? ਉੱਤਰ--ਈਹਾਂ ਸਿਧ ਅਵਸਥਾ ਗਯਾਨ ਕੀ ਨਹੀਂ, ਸਾਧਕ ਅਵਸਥਾ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਦੁਖ ਸੋਂ ਰਹਤ ਹੋਇਕੈ ਬਿਗਸਤ ਹੈਂ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਨ ਦੋਊ ਤੁਕਨਿ ਮੇਂ ਕਾਬਜਲਿੰਗ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਈਹਾਂ ਬਿਗਸਨੋ ਅਰਥ ਪੂਰਬ ਕੀ ਤੁਕ ਮੇਂ, ਉੱਤਰ ਕੀ ਤੁਕ ਮੇਂ ਸਮਰਥਨਿ ਕਹੀਏ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨੋ ਹੈ, ਦੁਖ ਪਾਪ ਕੇ ਨਾਸ ਹੋਨ ਤੇ।

[ਪਉੜੀ ਨੋਵੀਂ]

ਬਹੁਰ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕੇ ਮਹਾਤਮ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ:--

ਸੁਣਿਐ ਈਸਰੁ ਬਰਮਾ ਇੰਦੁ ॥

ਈਸਰ ਜੋ ਸ਼ਿਵਜੀ, ਸੋ ਕਈ ਵਾਰ ਜਾਲੰਧਰ ਭਸਮਾਂਗਦ ਤੇ ਆਦਿ ਜੋ ਅਸੁਰ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੇ ਬਿਘਨ ਤੇ ਬਚੇ ਹੈਂ, ਬਿਸ਼ਨੁ ਜੀ ਕੇ ਉਪਾਇ ਬਤਾਵਨ ਕਰਿਕੈ; ਤਿਸ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਨਿਸਚਿੰਤ ਸ਼ਿਵਜੀ ਭਏ। ਅਰੁ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਕੋ ਜੋ ਸ਼ਕਤਿ ਭਈ ਹੈ ਜਗ ਸਿਰਜਣ ਕੀ ਸੋ ਭੀ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਬ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਕਮਲ ਨਾਭਿ ਤੇ ਉਤਪਤਿ ਭਏ ਤਬ ਸ਼ੇਖ ਸਾਂਈ, ਜੋ ਨਾਰਾਇਣ, ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਨੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਯੋ: ਜੋ ਹੇ ਬ੍ਰਹਮਾ! ਤੂੰ ਤਪ ਕਰਿ, ਇਸ ਤੇ ਸ਼ਕਤਿ ਜਗਤ ਰਚਨੇ ਕੀ ਤੇਰੇ ਬਿਖੇ ਹੋਇਗੀ; ਸੋ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਣ ਤੇ ਹੀ ਇਸ ਪਦ ਕੋ ਬ੍ਰਹਮਾ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਭਯੋ। 'ਇੰਦੁ' ਨਾਮ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਕੋ, ਸੋ ਭੀ ਸ਼੍ਰਵਣ ਦੁਆਰੇ ਹੀ ਐਸੇ ਪਦ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਭਯੋ। ਜੋ ਸਿਖਯਾ ਬ੍ਰਿਹਸਪਤ ਕੀ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰੀ ਹੈ, ਤਬ ਹੀ ਤੋ ਤਿਸ ਕੇ ਗੁਰ ਭਯੋ ਹੋਇਗੇ। ਜੋ ਤਿਸ ਕੋ ਮੰਤ੍ਰ ਨਹੀਂ ਸੁਨਤੋ ਤੋ ਗੁਰ ਕੈਸੇ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਕੋ ਬ੍ਰਿਹਸਪਤਿ ਭਨਤੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ। ਦੁਤਿਯਰਥ: ਸ਼ਿਵ ਕੋ ਜੋ ਉਪਾਸ਼ਕੀ ਸੋ ਸ਼ਿਵ ਕੇ ਗੁਣਾਨੁ-ਵਾਦ ਕੋ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਤੇ ਕਰਤੇ ਸ਼ਿਵ ਰੂਪ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈਂ। ਅਰ ਬ੍ਰਹਮਾ ਕੇ ਉਪਾਸ਼ਕੀ ਬ੍ਰਹਮਾ ਕੇ ਗੁਣ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਅੰਤ ਕੋ ਬ੍ਰਹਮਾ ਰੂਪ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈਂ। ਔਰ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਕੇ ਗੁਣ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਸੋਈ ਸਰੂਪ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈਂ। ਤ੍ਰਿਤੀਅਰਥ: ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਣੇ ਤੇ ਈਸੁਰ ਸ਼ਿਵ ਕੋ ਸਰੂਪ ਔਰ ਗੁਣ ਕ੍ਰਿਆ ਸੁਭਾਵ ਇਹ ਜਾਨੇ ਜਾਤ ਹੈਂ। ਬ੍ਰਹਮਾ ਕੋ ਸਰੂਪ ਗੁਣ ਕ੍ਰਿਆ ਇਹ ਭੀ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਜਾਣੇ ਜਾਤ ਹੈਂ। ਤਿਸੀ ਰੀਤਿ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਕੇ ਜਾਨੀਤੇ ਹੈਂ। ਚਤੁਰਾਰਥ: ਬ੍ਰਹਮਾ ਕੇ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਣੇ ਤੇ ਹੀ ਤੀਨੋਂ ਜੋ ਦੇਵਤਾ ਗਯਾਨਵਾਨ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੇ ਸਦਰਸ਼ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈਂ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਭੀ ਤੁਲਜਯੋਗਤਾਲੰਕਾਰ ਹੈ । ਲੱਛਣ ਪੂਰਬ ਕਹਿ ਦੀਓ ਹੈ । ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕੋ ਇਸ ਮੈਂ ਸ਼ਿਵ, ਬ੍ਰਹਮਾ, ਚੰਦ ਕੋ ਇਨ ਸੋ ਮਿਲਾਇ ਉਚਤਾ ਧਰਮ ਏਕ ਕਹਜੋ, ਯਾਂਤੇ ਤੁਲਜਯੋਗਤਾ ।

ਸੁਣਿਐ ਮੁਖਿ ਸਾਲਾਹਣ ਮੰਦੁ ॥

ਜੋ ਮੰਦੁ ਹੈ, ਕਿਆ ? ਨਿੰਦੁ ਹੈ, ਨਿੰਦਾ ਕਰਨੇ ਜੋਗ ਹੈ, ਸੋ ਮੁਖ ਹੋਤ ਹੈ; 'ਮੁਖ' ਨਾਮ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕੋ । ਪ੍ਰਧਾਨ ਪੁਰਖ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਕੋ ਨਾਮ ਹੈ । ਸੋ ਮੰਦੁ ਕੈਸੇ ਮੁਖ ਹੋਤ ਹੈ ? ਜੋ ਸਲਾਹੁਤਾ ਕਰਣੇ ਜੋਗ, ਕਿਆ ? ਜਿਨ ਕੀ ਹਰਿ ਕੋਈ ਉਸਤੁਤਿ ਕਰੇ ਐਸੇ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈਂ । ਪ੍ਰਮਾਣ--ਜੈਸੇ ਬਾਲਮੀਕ ਬਟਵਾੜਾ ਮਹਾਂ ਮੰਦੁ ਹੁਤੋ, ਉਪਦੇਸ਼ ਕੋ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਿ ਸਰਬੋਤਮ ਹੋਤ ਭਯੋ, ਐਸੇ ਜਾਨਿਯੋ । ਦੁਤਿਯ ਅਰਥ: ਮੁਖ ਕਰਿਕੇ ਸਲਾਹਨਵੰਤ ਹੋਤ ਹੈਂ । ਮਕਾਰ ਕੋ ਵਕਾਰ ਬਨਤ ਹੈ, ਦਕਾਰ ਕੋ ਤਕਾਰ ਬਨਜੋ, ਸ਼੍ਰਵਣ ਜੋ ਕਰਤ ਹੈ ਸੋ ਸਲਾਹਣ-ਵੰਤ ਹੈ । ਤ੍ਰਿਤਿਯ ਅਰਥ: ਮੁਖਿ ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਸਲਾਹੁਤਾ ਕਰਣੇ ਜੋਗ । ਔਰ ਮੰਦੁ ਜੋ ਹੈ ਅਸਲਾਹੁਤ ਕਰਣੇ ਜੋਗ । ਸਲਾਹਨ ਪਦ ਮੁਖ ਸੋ ਭੀ ਲਗਜੋ, ਮੁਖ ਕੇ ਖਕਾਰ ਤੇ ਅਕਾਰ ਨਿਕਸੇ 'ਅਸਲਾਹਨ' ਭਯੋ, ਸੋ ਮੰਦੁ ਪਦ ਸੋਂ ਲਗਜੋ ਦੋਹਰੀ ਦੀਪਕ ਨਿਆਂਈਂ । ਅਰਥ ਏਹ; ਜੋ ਮੁਖਿ ਸਲਾਹਣ ਕੇ ਜੋਗ ਹੈਂ, ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕੀ ਸੰਗਤਿ ਕਰਣੀ; ਅਸਲਾਹਣ ਜੋਗ ਜੋ ਮੰਦੁ ਹੈਂ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕਾ ਤਜਾਗ ਕਰਣਾ, ਇਹ ਦੋਹੂ ਬਾਤੋਂ ਭੀ ਸ਼੍ਰਵਣਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈਂ । ਚਤੁਰਾਰਥ: ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਿਕੇ ਮੁਖ ਤੇ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੋ ਸਲਾਹਨਵਾਰੇ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈਂ । ਮੰਦੁ = ਮਧੁਰ ਸਹਜ ਸੋ ਬੋਲਨਵਾਰੇ ਬਨ ਜਾਤ ਹੈਂ । ਇਤਯਰਥ ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਪ੍ਰਯਾਯਾਲੰਕਾਰ ਹੈ ।

ਲੱਛਣ--ਹੁਇ ਅਨੇਕ ਕੋ ਆਸਰੈ ਏਕ ।

ਕ੍ਰਮ ਸੋਂ ਕਹੈਂ 'ਪ੍ਰਯਾਯ' ਬਿਬੇਕ ।

ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਪਹਿਲੇ ਮੰਦੁ ਹੋਤੋ, ਮੰਦਤਾ ਨਿੰਦਤਾ ਕੋ ਆਸ੍ਰੈ ਹੁਤੋ, ਬਹੁਰ ਸਲਾਹੁਤਾ ਉਸਤੁਤਿ ਤਿਸ ਕੋ ਆਸਰੈ ਕ੍ਰਮ ਸੋਂ ਏਕ ਹੀ ਨਰ ਭਯੋ, ਯਾਂਤੇ ਪ੍ਰਯਾਯ ।

ਸੁਣਿਐ ਜੋਗ ਜਗਤਿ ਤਨਿ ਭੇਦ ॥

ਜੋਗ ਕੀ ਜੋ ਜੁਗਤਾਂ ਹੈਂ, ਐ 'ਤਨਿ' ਪਦ ਤੇ ਅਜਹਿਤੀ ਲੱਛਣਾ ਸੋਂ ਤਨ ਬਿਖੇ ਜੋ ਖਟ ਚੱਕਰ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੋ ਅਰਥ । ਪੈਣ ਤਿਨ ਖਟ ਚੱਕਰ ਕੋ ਭੇਦਿਕੈ ਦਸਵੇਂ ਦੁਆਰ ਕੋ ਪਹੁੰਚਤ ਹੈ । ਜੋਗ ਕੀ ਜੁਗਤਿ, ਕਿਆ ? ਰੀਤਿ, ਖਟ ਚੱਕਰ ਕੋ ਭੇਦਨੋ ਸੋ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈ । ਦੁਤਿਯਰਥ: 'ਜੋਗ' ਨਾਮ ਮੇਲ ਕਰਨ ਕੋ, 'ਜੁਗ' ਨਾਮ ਦੋਇਕੋ, ਸੋ ਕੌਨ ? ਈਸੁਰ ਅਰੁ ਜੀਵ ਦੋਹੂ ਕੀ ਏਕਤਾ ਜੋ ਕਰਤ ਹੈ 'ਅਸੀ' ਪਦ ਵਿਖੇ । 'ਤਿਤ ਨ ਭੇਦ' ਤਿਤ ਕਹੀਏ ਤਿਨੋਂ ਵਿਖੇ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਰਾਖਤ ਹੈ, ਅਭੇਦ ਕਰਿ ਦੇਤ ਹੈ, ਸੋ ਐਸੀ ਅਦ੍ਵੈਤਤਾ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈ । ਤ੍ਰਿਤੀਅਰਥ: 'ਤਨ ਭੇਦ' ਕਹੀਏ ਤਨ ਕੇ ਬਿਖੇ ਬਿਕਾਰ ਜੇ ਰੋਗ ਹੁਇ ਆਵਤ ਹੈਂ, ਇਸ ਕੇ ਭੇਦ ਕੋ ਸਮਝਕੈ ਤਿਸ ਕੀ ਜੁਗਤਿ ਕਹੀਏ

ਇਲਾਜ ਕਰਨਵਾਰੋ ਹੋਇ ਜਾਤਾ ਹੈ । ਰੋਗ ਕੇ ਖੈ ਕਰਨ ਕੇ ਜੋਗ ਕਿਆ ਉਚਿਤ ਹੋਇ ਹੈ, ਐਸੇ ਭੀ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਬਨਤਾ ਹੈ । ਇਤਯਰਥ ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਮੀਲਤ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ ।

ਲੱਛਣ—‘ਮੀਲਤ’ ਜੋ ਸਾਦਰਸ਼ ਤੇ ਭੇਦ ਪਰੈ ਨ ਲਖਾਯ ।

ਬੇਦਾਂਤ ਕੇ ਅਰਥ ਮੈਂ ਜੀਵ ਈਸ਼ੁਰ ਕੀ ਏਕਤਾ ਕਰੀ, ਭੇਦ ਜਾਨਜੋ ਨਹੀਂ ਪਰਤ ਹੈ ਜੀਵ ਈਸ਼ੁਰ ਮੈਂ, ਯਾਂਤੇ ਮੀਲਤ । ਐਰ ਅਰਥ ਮੈਂ ਕਾਵਜਲਿੰਗ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ । ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਨ ਤੇ ਜੋਗ ਉਚਿਤ ਬਨਿ ਜਾਤ ਹੈ, ਯਹਿ ਤੋ ਅਰਥ ਇਸ ਕੋ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਜੋ ‘ਜੁਗਤਿ’ ਐ ‘ਤਨਿ ਭੇਦ’ ਸੋ, ਯਾਂਤੇ ਕਾਬਜਲਿੰਗ ।

ਸੁਣਿਐ ਸਾਸਤ ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਵੇਦ ॥

ਖਟ ਜੋ ਸਾਸਤ੍ਰ ਹੈਂ, ਸਰਬ ਜੋ ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਹੈਂ, ਚਾਰ ਜੋ ਬੇਦ ਹੈਂ, ਇਨ ਸਭਨ ਕੋ ਜੋ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ ਸੋ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਣ ਤੇ ਹੀ ਜਾਨ ਲੇਤ ਹੈਂ । ਵਾ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਇਨ ਕੋ ਪਠ ਲੇਤ ਹੈਂ । ਦੁਤਿਯਰਥ: ਖਟ ਸਾਸਤ੍ਰਨ ਕੋ ਜੋ ਦੇਵਤੇ, ਅਰੁ ਸਿਮ੍ਰਿਤੀ ਕੋ ਦੇਵਤੇ, ਚਾਰੋਂ ਵੇਦਨ ਕੋ ਜੋ ਦੇਵਤੇ ਹੈਂ, ਏ ਸਭ ਆਪਨੇ ਸਰੂਪ ਕੋ ਧਾਰ ਲੇਤ ਹੈਂ, ਏਹ ਸਭਨ ਕੋ ਜੋ ਪੂਜਯ ਭਏ ਸੋ ਭੀ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਹੋਤ ਭਏ । ਤ੍ਰਿਤਿਯਰਥ: ਸਾਸਤ ਕੇ ‘ਸਾ’ ਕੋ ‘ਸੋ’ ਬਨਤ ਹੈ ਅਰਥ ਕਰਤ ਮੈਂ, ਪ੍ਰਮਾਣ:—

ਰੂਪਵੰਤਿ ਸਾ ਸੁਘੜਿ ਬਿਚਖਣਿ ਜੋ ਧਨ ਕੰਤਿ ਪਿਆਰੀ ਜੀਉ ॥ [ਮਾਝ ਮਹਲਾ ੫-੧੧]

ਪੁਨਾ:—ਨਾਨਕ ਸਾ ਸਭਰਾਈ ॥ [ਤਿਲੰਗ ਮਹਲਾ ੧-੪]

ਐਸੇ ਹੀ ਇਨ ਕੋ ਭੀ ‘ਸੋ’ ਕੋ ਅਰਥ ਹੈ, ਤਿਸੀ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਇਹ ‘ਸਾ’ ਕੋ ‘ਸੋ’ ਅਰਥ; ਸੋ ਸਤਿ ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਪੂਰਬ ਕੋ ਉਦਯੋਤਕ ਹੈ, ਸੋ ਪੂਰਬ ਜੋ ਸਤ ਰੂਪ ਆਪਨੋ ਭੂਲਯੋ ਹੋਯੋ ਹੈ । ‘ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ’ ਕਹੀਏ ਸਿਮ੍ਰਿਤੀਓਂ, ‘ਵੇਦ’ ਕੋ ਅਰਥ ਗਿਆਤ, ਕਿਆ ? ਜਾਨਨਵਾਰੋ ਸਤਿ ਸਰੂਪ ਆਪਨੋ ਕੋ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈ। ਅਰਥਕਿ: ਸਿਮਰਨ ਅਰੁ ਗਯਾਤ ਸਤ ਕੀ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਣ ਤੇ ਹੀ ਹੋਤ ਹੈ । ਚਤੁਰਥ ਅਰਥ: ਸਾਸਤ ਨਾਮ ਮੁਕਤਿ ਕੋ ਭੀ ਹੈ । ਸ਼੍ਰਵਣ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੇ ਗੁਣ ਕਰਨ ਤੇ ਨਰ ਮੁਕਤਿ ਹੋਤ ਹੈ । ਸਿਮ੍ਰਿਤ ਕੋ ਬੇਦ ਕਿਆ ਜਾਨਤ ਹੈ ? ਕਾਕ ਸੁਰ ਸੋਂ ਨਹੀਂ ਜਾਨਤ ਹੈ, ਨਿਰਭੈ ਰਹਤ ਹੈ । ਇਤਯਰਥ ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਬ੍ਰਿਤ੍ਯਾਨੁਪ੍ਰਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ ।

ਲੱਛਣ—ਹੋਇ ਬਰਨ ਸਮਤਾ ਬਹੁ ਬਾਰ ।

ਤਿਹ ‘ਬ੍ਰਿਤ੍ਯਾਨੁਪ੍ਰਸ’ ਉਚਾਰ ।

ਇਹਾਂ ਸਕਾਰ ਬਰਨ ਬਹੁਤ ਬੇਰ ਆਯੋ । ਸੁਣਿਐ ਮੈਂ, ਸਾਸਤ ਮੈਂ, ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਮੈਂ ਸਕਾਰ ਹੀ ਪਰਜੋ, ਯਾਂਤੇ ਬ੍ਰਿਤ੍ਯਾਨੁਪ੍ਰਸ ਭਯੋ ।

ਨਾਨਕ ਭਗਤਾ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸੁ ॥

ਸੁਣਿਐ ਦੂਖ ਪਾਪ ਕਾ ਨਾਸੁ ॥ ੯ ॥

ਇਨ ਤੁਕਨ ਕੋ ਅਰਥ ਅਰ ਅਲੰਕਾਰ ਪੂਰਬ ਕਹਿ ਆਏ ਹੈਂ। ਯਾਂਤੇ ਈਹਾਂ ਨਹੀਂ ਕਹੇ। ਅਰ ਸਰਬ ਤੁਕਨ ਮੈਂ 'ਸੁਣਿਐ' ਪਦ ਬਾਰ ਬਾਰ ਆਯੋ ਅਰਥ ਭੀ ਵਹੀ ਰਹਯੋ, ਇਸ ਤੇ ਤੀਸਰੇ ਆਇਤਦੀਪਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਸਰਬ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਪਹਿਲੇ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੈ।

ਲੱਛਣ-ਕਾਰਨ ਕਾਰਜ ਇਕ ਸੰਗ ਬਰਨੈ।

ਤਹਿ 'ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ' ਉਚਰਨੈ।

ਈਹਾਂ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਕਾਰਣ, ਤਿਸ ਕੋ ਫਲ ਸ੍ਰੋਸ਼ਟਤਾ ਕਾਰਜ, ਸੋ ਏਕ ਸੰਗ ਬਰਨਨ ਕਰੇ ਹੈਂ, ਯਾਂਤੇ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ ਭਯੋ।

[ਪਉੜੀ ਵਸਵੀਂ]

ਅਗਾਰੀ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਹੁਰ ਬਰਨਤ ਹੈਂ:—

ਸੁਣਿਐ ਸਤੁ ਸੰਤੋਖੁ ਰਿਆਨੁ ॥

ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਣ ਤੇ ਹੀ ਬੂਠ ਕੋ ਤਜਾਗ ਕਰਿ ਸਾਚ ਬੋਲਨੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈ, ਅਰੁ ਸੰਤੋਖ ਕਰਨੋ, ਯਥਾ ਲਾਭ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਰਹਿਨੋ, ਅਰੁ ਗਿਆਨਵਾਨ ਹੋਵਨੋ, ਜਥਾਰਥੁ ਵਸਤੁ ਕੋ ਜਾਨਨੋ, ਯਾਂਕੋ ਨਾਮ ਗਿਆਨ ਹੈ; ਹਰੁ ਕੋਈ ਵਸਤੁ ਕੋ ਜਾਨ ਲੈਣੋ ਜਥਾਰਥ ਜਗਤ ਕੇ ਬਿਖੈ, ਐਸੇ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਹੋਤ ਹੈ। ਦੁਤਿਯਰਥ: ਸਤਿ ਜੋ ਆਪਨੋ ਸਰੂਪ ਹੈ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ, ਗਿਆਨ ਕਿਆ ਤਿਸ ਕੋ ਜਾਣਕੈ, ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋਇ ਰਹਤ ਹੈ। ਭ੍ਰਮਣ ਤੇ ਮਿਟ ਜਾਤ ਹੈ। ਜਿਸ ਕੋ ਆਪਣੇ ਘਰ ਮੈਂ ਖਜ਼ਾਨੋ ਹਾਥ ਆਇ ਜਾਤ ਹੈ ਸੋ ਬਾਹਿਰ ਦੌਰਨ ਤੇ ਹਟ ਜਾਤ ਹੈ, ਸੰਤੋਖ ਕਰਿ ਬੈਠਤ ਹੈ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਸਕਾਰ ਕੀ ਬਰਣ ਮੈਤ੍ਰੀ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤ੍ਯਾਨੁਪਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਸੁਣਿਐ ਅਠਸਠਿ ਕਾ ਇਸਨਾਨੁ ॥

ਸ਼੍ਰਵਣ ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੇ ਸਰੂਪ ਕੋ ਕਰਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ 'ਅਠਸਠਿ' ਨਾਮ 'ਸੰਪੂਰਨ ਤੀਰਥਨ' ਕੋ, ਸਰਬ ਤੀਰਥਨ ਕੋ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੋ ਜੈਸੇ ਫਲ ਹੈ, ਤੈਸੇ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈ। ਦੁਤਿਯਰਥ: ਸਰਬ ਜੋ ਤੀਰਥ ਹੈਂ ਪਾਪ ਮਲ ਕੋ ਦੂਰ ਕਰਿਕੈ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰਿ ਦੇਤ ਹੈਂ। ਐਸੀ ਜੋ ਸ਼ਕਤਿ ਤਿਨ ਕੇ ਸ਼ਨਾਨ ਮੋਂ ਹੈ ਸੋ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਭਈ ਹੈ। ਸਰਬ ਤੀਰਥ ਰਿਖਿਨ ਕੋ ਅਰ ਸੁਰਨ ਕੋ ਸਰੂਪ ਹੀ ਹੈਂ, ਸੋ ਉਚੇ ਪਦ ਕੋ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਭਈ ਹੈਂ। ਤ੍ਰਿਤਿਯਰਥ: ਸ਼੍ਰਵਣ ਜੋ ਕਰਤ ਹੈਂ ਤੀਰਥਨ ਕੇ ਮਹਾਤਮਨ ਕੋ ਤਬੀ ਤੋ ਜਾਇਕੈ ਸਰਬ ਤੀਰਥਨ ਕੋ ਸ਼ਨਾਨ ਮਾਨੁਖ ਕਰਤ ਹੈਂ। ਸ਼ਨਾਨ ਤੀਰਥੋਂ ਕਾ ਭੀ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕੋ ਹੀ ਕਾਰਜ ਹੈ। ਚਤੁਰਾਰਥ: ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਨੇ ਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਸਰੂਪ ਕੋ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਯੋ ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਸਰਬ ਤੀਰਥਨ ਕੋ ਸ਼ਨਾਨ 'ਕਾ' ਹੈ = ਕਿਆ ਹੈ, ਸੋ ਤੀਰਥਨ ਕੋ ਭੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰਨਵਾਰੇ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈਂ। 'ਕਿਆ' ਕੋ ਬ੍ਰਿਜਭਾਖਾ ਮੈਂ 'ਕਾ' ਕਹਤ ਹੈਂ। ਤੁਮਾਰੇ ਪਾਸ ਕਾ ਹੈ? ਐਸੇ ਜਾਨਿਯੋ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਕੋ ਪੂਰਬ ਕੇ ਅਰਥ ਮੈਂ ਰੂਪਕਾਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਣ-ਉਪਮੇਯ ਅਰੁ ਉਪਮਾਨਹਿ ਦੋਊ ।

ਏਕ ਰੂਪ ਕਰਿ ਬਰਨੇ ਸੋਊ ।

ਉਪਮੇਯ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੋ ਸ਼੍ਰਵਣ, ਉਪਮਾਨ ਤੀਰਥਨਿ ਕੋ ਸ਼ਨਾਨ । ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੋ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਣ ਤੇ ਹੀ ਤੀਰਥਨ ਕੋ ਸ਼ਨਾਨ ਹੈ; ਜੈਸੇ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਮੁਖ ਹੀ ਚੰਦ ਹੈ; ਐਸੇ ਜਾਨਿਯੋ । ਸਰਬ ਤੇ ਪਿਛਲੇ ਅਰਥ ਮੈਂ ਕਾਵਯਾਰਥਾਪਤਿ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ । ਲੱਛਣ:-“ਜਿਸ ਨੇ ਯਹਿ ਕੀਓ ਤਿਸ ਕੋ ਯਹਿ ਕਰਨੋ ਕਿਆ ਹੈ, ਐਸੀ ਕਹਿਨਾਵਤ ਮੈਂ ਕਾਵਯਾਰਥਾਪਤਿ ਅਲੰਕਾਰ ਹੋਤੈ ।” ਇਹਾਂ ਜਿਸ ਨੇ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਜੋ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਤੀਰਥ ਕਰਨ ਕਹਾਂ ਹੈ ? ਜਾਂਤੇ ਕਾਵਯਾਰਥਾਪਤਿ ਅਲੰਕਾਰ । ਸਰਬ ਜੇ ਅਰਥ ਕਰੇ ਹੈਂ ਤਿਨੋਂ ਕੋ ਅਲੰਕਾਰ ਨਿਕਾਸਨੇ ਤੇ ਗ੍ਰਿਥ ਬਧਤ ਹੈ; ਯਾਂਤੇ ਏਕ ਅਰਥ ਕੋ ਅਲੰਕਾਰ ਹੀ ਕਹਤੇ ਆਏ ਹੈਂ ।

ਸੁਣਿਐ ਪੜਿ ਪੜਿ ਪਾਵਹਿ ਮਾਨੁ ॥

ਪ੍ਰਥਮੇ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਤ ਹੈ, ਬਹੁਰ ਪਢਤ ਹੈ, ਪਢ ਕਰਿ ਇਸ ਲੋਕ ਮੈਂ ਰਾਜ ਮਭਾ ਮੈਂ ਜਾਇ ਕਰਿ ਮਾਨ ਆਦਰ ਕੋ ਪਾਵਤ ਹੈ, ਵਾ ਪੁਲੋਕ, ਸੁਰ ਸਭਾ, ਮੈਂ ਜਾਇਕੈ ਮਾਨ ਸਤਿਕਾਰ ਕੋ ਪਾਵਤ ਹੈ । ਆਪ ਤੇ ਇਸ ਕੋ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਮਾਨਤ ਹੈ, ਸੋ ਭੀ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕੋ ਹੀ ਕਾਰਜ ਹੈ । ਦੁਤਿਯਰਥ:-ਪ੍ਰਥਮ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਿ ਕੈ ਸਤਿ ਜੇ ਗ੍ਰਿਥ ਹੈਂ, ਜਿਨੋਂ ਮੈਂ ਸਤਿਚਿਤਾਨੰਦ ਕੋ ਨਿਰਨੇ ਕੀਓ ਹੈ, ਤਿਨੋਂ ਕੋ ਪਠਤ ਹੈ, ਪਠ ਕਰਿ, ‘ਮਾਨ’ ਨਾਮ ‘ਗਿਆਨ’ ਕੋ, ਸੋ ਗਿਆਨ ਕੋ ਪਾਵਤ ਹੈ । ਇਤਯਾਰਥ ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਕਾਰਨਮਾਲਾ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ । ਸ਼੍ਰਵਣ ਕੋ ਕਾਰਜ ਪਢਨ, ਪਢਨ ਕੋ ਕਾਰਜ ਗਿਆਨ ਪੂਰਬ ਪੂਰਬ ਕੋ ਕਾਰਨ ਭਏ, ਯਾਂਤੇ ਕਾਰਨ ਮਾਲਾ । ਪੜਿ ਪੜਿ ਪਦ ਦੋ ਬੋਰ ਕਹਿਨੇ ਤੇ ਬੀਪਸਾਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ ।

ਸੁਣਿਐ ਲਾਰੈ ਸਹਜਿ ਧਿਆਨੁ ॥

ਸ਼੍ਰਵਣ ਜਿਸ ਵਸਤੁ ਕੋ ਸਦੀਵ ਹੀ ਕਰਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਮੈਂ ਸਹਜ ਸੁਭਾਇਕ ਧਿਆਨ ਲਗ ਜਾਤ ਹੈ । ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਮੈਂ ਮਨ ਟਿਕ ਜਾਤ ਹੈ ਸੋ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕੋ ਹੀ ਕਾਰਜ ਹੈ । ਦੁਤਿਯਰਥ:-ਸਹਜ ਨਾਮ ਸ਼ਾਂਤਿ ਕੋ ਭੀ ਹੈ, ਮਨ ਕੋ ਧਿਆਨ ਸ਼ਾਂਤਿਮਯ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ, ਕਿਆ ? ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ, ਬਿਸ਼ਯਨ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਜਾਤ ਹੈ ਸ਼੍ਰਵਣ ਭਲੇ ਗੁਣ ਕਰਨ ਤੇ । ਤ੍ਰਿਤਿਯਰਥ:-ਸਹਜ ਨਾਮ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਭੀ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰਿਥ ਜੀ ਮੈਂ ਕਹਜੋ ਹੈ, ਤਿਸੁ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਮੇਂ ਹੀ ਧਿਆਨ ਲਗ ਜਾਤ ਹੈ, ਸੰਪੂਰਨ ਜਗਤ ਮੇਂ ਬ੍ਰਹਮ ਬਿਨੁ ਔਰ ਨਹੀਂ ਦੇਖਤ ਹੈ, ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਸਰੂਪ ਹੀ ਜਗਤ ਕੋ ਲਖਤ ਹੈ । ਇਤਯਾਰਥ ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਭੀ ਅਰ ਸਰਬ ਪਉੜੀ ਮੈਂ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ ਹੈ । ਕਾਰਣ ਸ਼੍ਰਵਣ, ਕਾਰਜ ਧਿਆਨ ਲਗਨ, ਏਕ ਸੰਗ ਮੈਂ ਬਰਨਨ ਹੈ । ਇਸ ਰੀਤਿ ਸੋ ਪੂਰਬ ਕੀ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਾਰਣ ਤਿਸ ਕੋ ਫਲ ਕਾਰਜ ਏਕ ਸੰਗ ਮੇਂ ਹੀ ਬਰਨਨ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ

ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ ਭਇਓ । ਔਰ ਸਰਬ ਪਉੜੀ ਮੈਂ ਉਭਯਾਬਿਤ ਦੀਪਕਾਲੰਕਾਰ ਹੈ । ਸੁਣਿਐ
ਪਦ ਬਹੁਤ ਬਾਰ ਆਯੋ, ਅਰਥ ਭੀ ਵਹੀ ਰਹਯੋ, ਐਸੇ ਜਾਨਿਯੋ ।

ਨਾਨਕ ਭਗਤਾ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸੁ ॥

ਸੁਣਿਐ ਦੂਖ ਪਾਪ ਕਾ ਨਾਸੁ ॥ ੧੦ ॥

ਇਨ ਤੁਕਨ ਕੋ ਅਰਥ ਭੀ ਅਰ ਅਲੰਕਾਰ ਪੂਰਬ ਰੀਤਿ ਸੋ ਜਾਨ ਲੈਨੋ ।

[ਪਉੜੀ ਗਿਆਰਵੀਂ]

ਅਰਾਰੀ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਸਤਿਗੁਰ ਔਰ ਕਹਿਤ ਹੈਂ:—

ਸੁਣਿਐ ਸਰਾ ਗੁਣਾ ਕੇ ਗਾਹ ॥

ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਣੇ ਤੇ, 'ਸਰਾ' ਕੋ ਅਰਥ ਸਾਰ, ਜੈਸੇ ਬਾਦਰ ਕੋ ਬਦਰਾ ਕਹਿ ਦੇਤੁ
ਹੈਂ, ਤੈਸੇ ਸਰਾ ਕੋ ਸਾਰ । 'ਸਾਰ' ਗੁਣ ਜੋ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ 'ਗਾਹ' ਨਾਮ ਗ੍ਰਹਨ ਕਰਨੇ ਕੋ,
ਗ੍ਰਾਹ ਕੋ ਗਾਹਪਾਠ ਤੁਕ ਮੈਂ ਹੈ; ਜੈਸੇ 'ਪ੍ਰੇਮ' ਕੋ ਕਿਤਨੇ ਸਥਾਨ 'ਪ੍ਰੇਮ' ਭੀ ਲਿਖਤ ਹੈਂ। ਜਹਾਂ
ਸਾਰ ਗੁਣ ਸੁਨਤ ਹੈ ਵਾ ਦੇਖਤ ਹੈ ਤਹਾਂ ਹੀ ਤੇ ਗ੍ਰਾਹਣ ਕਰਿ ਲੇਤ ਹੈ; ਐਸੇ ਭੀ ਬੁਧਿਮਾਨ
ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੋਤ ਹੈ । ਦੁਤਿਯਰਥ: 'ਸਰ' ਨਾਮ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਮੈਂ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਕੋ ਭੀ ਕਹਯੋ ਹੈ ।
ਸਰਾ ਕੇ ਰਕਾਰ ਤੇ ਅਕਾਰ ਨਿਕਸੈ 'ਅਗੁਣ' ਹੋਤ ਹੈ, ਔਗੁਣ ਕੋ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਮੈਂ ਤੇ ਜੋ
ਨਿਕਸ ਨਹੀਂ ਸਕਤ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਅਗਾਹ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਕੀ ਨਜਾਂਈਂ ਡੁਬੋਇ ਰਖਯੋ ਹੈ ।
ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਨ ਤੇ ਇਨ ਕੋ ਗਾਹ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈ । ਅਰਥ ਇਹ ਕਿ ਸੁਖੈਨ ਹੀ ਤਿਸ ਤੇ
ਨਿਕਸ ਜਾਤ ਹੈ । ਤ੍ਰਿਤਿਯਰਥ: ਸਰ ਨਾਮ ਤੀਰ ਕੋ, ਸ਼੍ਰਵਣ ਜੋ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੇ ਗੁਣ ਕਰੈਂ
ਸੋਈ ਭਏ ਤੀਰ । ਔਗੁਣ ਕੇ ਗਾਹ ਕਹਾ, ਔਗੁਣ ਕੇ ਗਾਹਨ ਵਾਰੇ ਤੀਰ, ਲੱਛਨਾ ਸੋਂ
ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਜਾਨੀਏ । ਚਤੁਰਾਰਥ: ਜਲ ਕੇ ਸਰ ਜੋ ਤਲਾਉ ਹੈਂ, ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕੇ ਬਿਖੈ ਬੈਠ
ਰਹਿਨਾ, ਗ੍ਰਾਹ ਨਾਮ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਕੋ, ਜਲ ਕੇ ਬੀਚ ਗਮਨ ਕਰਨਾ, ਮੰਤ੍ਰ ਕੀ ਸ਼ਕਤਿ
ਕਰਿ ਐਸੀ ਜਲ ਸਬੰਭਨੀ ਵਿਦਯਾ, ਸੋ ਭੀ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤ ਹੈ । ਪੰਚਮਾਰਥ:
ਸਰ ਜੋ ਤੀਰ ਹੈ, ਗੁਣ ਨਾਮ ਧਨੁਖ ਕੋ, ਚਿੱਲੇ ਕੋ, ਤਿਸ ਬਿਖੈ ਜੋਰਿਕੈ; ਗਾਹ ਕੋ ਅਰਥ
'ਗਮਨ' ਕੋ ਅਰਥ ਮੈਂ ਹੈ, ਤਿਸ ਤੇ ਚਲਾਵਨ ਕੋ ਅਰਥ । ਗਕਾਰ ਤੇ ਅਕਾਰ ਨਿਕਸੈ
'ਆਹਿ' ਹੋਤ ਹੈ । ਆਹ ਨਾਮ ਅਟਕਰਾ ਕਰਨੇ ਕੋ । ਅਟਕਰ ਕੋ ਅਰਥ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਕੋ
ਲਖਿਕੈ ਬੀਚ ਮਾਰਨੋ । ਤੀਰ ਜੋ ਪਨਚਰ ਮੈਂ ਬਗੜਾਇਕੈ ਚਲਾਵਨੋ, ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਮੈਂ
ਮਾਰਨੋ, ਐਸੀ ਜੋ ਧਨੁਖ ਬਿਦਯਾ ਹੈ ਸੋ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤ ਹੈ । ਖਸ਼ਟਮਾਰਥ:
'ਸਰਾ ਗੁਣਾ' ਕੋ ਅਰਥ 'ਸਰਗੁਣ', ਦੂ ਅੱਖਰ ਦੀਰਘੁ ਤੇ ਲਘੁ ਭਏ । ਸੋ ਸਰਗੁਣ
ਬਿਸ਼ਨੁ ਜੀ, ਤਿਨ ਕੋ ਅਵਤਾਰ ਕੇ ਜੋ ਗੁਣ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਗਾਹ ਕਿਆ ਬਾਰੰਬਾਰ ਬਿਚਾਰਣਾ
ਸੋ ਭੀ ਸੁਣਿਕੈ ਹੀ ਬਿਚਾਰਤ ਹੈਂ । ਗੁਣ ਕੋ ਅਧਯਾਹਾਰ ਉਪਰ ਸੇ । ਇਤਯਾਰਥ ।

੧. ਸ਼ਿਸਤ, ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸੋਧਣਾ । ੨. ਚਿੱਲਾ । ੩. ਚਿੱਲੇ ਵਿਚ ਤੀਰ ਦੀ ਬਾਗੜ ਜੋੜਕੇ ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਰੂਪਕਾਲੰਕਾਰ ਏਕ ਅਰਥ ਮੈਂ । ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੇ ਗੁਣ ਸ਼੍ਰਵਣ ਸੋਈ ਤੀਰ ਹੈਂ ਔਗੁਣ ਮਾਰਨਹਾਰੇ । ਉਪਮੇਯ ਗੁਣ ਸ਼੍ਰਵਣ ਉਪਮਾ ਤੀਰ ਸੋ ਏਕ ਰੂਪ ਕਰਿ ਬਰਨੇ, ਯਾਂਤੇ ਰੂਪਕ ।

ਸੁਣਿਐ ਸੇਖ ਪੀਰ ਪਾਤਿਸਾਹ ॥

ਸੇਖ ਜੋ ਫਰੀਦ ਆਦਿ, ਪੀਰ ਜੋ ਸ਼ਮਸ ਤਬੇਜ਼ ਆਦਿਕ, ਪਾਤਿਸਾਹ ਤਿਮਰ-ਲੰਗ ਤੇ ਆਦਿ, ਏ ਸਰਬ ਜੋ ਹੈਂ ਬਡੀ ਬਡਿਆਈ ਵਾਰੇ, ਸੋ ਸਰਬ ਹੀ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਐਸੇ ਪਦ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਭਏ ਹੈਂ । ਦੁਤਿਯਰਥ:—ਸੇਖ ਜੋ ਹੈਂ ਸੱਯਦ, ਮੁਰਾਲ, ਪਠਾਣ, ਇਨ ਤੇ ਹੀਨ ਹੋਤ ਹੈ, ਸੇਖ ਹੀਨ ਭੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਜੇ ਸਾਹਿਬ ਕੇ ਗੁਣ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰੇ ਤੋ ਪੀਰਨ ਕੋ ਭੀ ਪਾਤਿਸਾਹ ਹੋਤ ਹੈ, ਸਰਬ ਤੇ ਉਚ ਬਨਤ ਹੈ । ਵਾ ਪੀਰ ਨਾਮ ਬਡੇ ਕੋ, ਬਡੇ ਪਾਤਿਸਾਹ ਹੋਤ ਹੈ । ਪਾਤਿਸਾਹ ਭੀ ਨਮਤ ਹੈ, ਐਸੇ ਹੋਤ ਹੈ । ਤ੍ਰਿਤਿਯਰਥ:—ਸੇਖ ਕੋ ਅਰਥ ਸ਼ੇਖਨਾਗ, ਸੋ ਪੀਰ ਕਹੀਏ ਸਰਬ ਤੇ ਬਡੇ ਭਯੋ, ਜਿਸ ਕੇ ਸਿਰ ਉਪਰ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਐਸੇ ਹੈ ਜੈਸੇ ਮਾਨੁਖ ਕੀ ਪਾਗ ਮੇਂ ਠਾਈ ਕੋ ਦਾਨੋ ਪਰਯੋ ਰਹਿਤ ਹੈ, ਇਤੋ ਭੀ ਬੋਝ ਨਹੀਂ ਜਾਨਤ ਹੈ । ਐਸੇ ਜੋ ਬਡੇ ਭਯੋ ਅਰ ਪਾਤਿਸਾਹ ਸਰਬ ਸਰਪਨ ਕੋ ਹੈ ਸੋ ਭੀ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਭਯੋ ਹੈ । ਇਤਯਾਰਥ ।

ਇਸ ਤੁਕ ਕੇ ਪਹਿਲੇ ਅਰਥ ਮੈਂ ਤੁਲਜਯੋਗਤਾਲੰਕਾਰ ਹੈ । ਸ਼੍ਰਵਣ ਕੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਮੈਂ ਸੇਖਨ ਕੋ, ਪੀਰਨ ਕੋ, ਪਾਤਿਸਾਹਨ ਕੋ ਉਚਤਾ ਧਰਮ ਏਕ ਕਹਯੋ, ਯਾਂਤੇ ਤੁਲਜ ਯੋਗਤਾ ।

ਸੁਣਿਐ ਅੰਧੇ ਪਾਵਹਿ ਰਾਹੁ ॥

ਸੁਣ ਕਰਿ ਜੇ ਅੰਧੇ ਹੈਂ ਸੋ ਰਾਹ ਪਰਤ ਹੈਂ । ‘ਅੰਧੇ’ ਜੋ ਰਾਹ ਤੇ ਕੁਰਾਹ ਪਰ ਜਾਤ ਹੈਂ ਤੋ ਅੰਖਨਵਾਰੇ ਲੋਕ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਦਾਹਨੇ ਹਾਥ ਕੋ ਜਾਹੋ, ਵਾ ਬਾਂਝੇਂ ਹਾਥ ਹੋ ਜਾਹੋ, ਸੋ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਿਕੈ ਹੀ ਰਾਹੁ ਪਰਤ ਹੈਂ । ਦੁਤਿਯਰਥ: ਬੁੱਧਿ ਰੂਪੀ ਨੇਤ੍ਰ ਤੇ ਜੋ ਅੰਧ ਹੈਂ, ਮਹਾਂ ਮੂਰਖ, ਧਰਮ ਕੇ ਰਾਹ ਕੋ ਛੋਡ ਕਰਿ ਅਧਰਮ ਕੇ ਕੁਰਾਹ ਚਲਤ ਹੈਂ ਸੋ ਭਲੇ ਪੰਡਤੋਂ ਤੇ ਸੁਨ ਕਰਿ ਸੁਭ ਕਰਮ ਕਰਨ ਕੇ ਰਾਹ ਪਰ ਜਾਤ ਹੈਂ । ਤ੍ਰਿਤਿਯਰਥ: ਤਨਹੰਤਾ ਜੋ ਧਾਰ ਰਾਖੀ ਹੈ ਯਹੀ ਭਯੋ ਕੁਰਾਹ । ਹੰਤਾ ਮਮਤਾ ਮੈਂ ਰਾਗ ਦ੍ਰੇਸ਼ ਕਲਪਨਾ । ਚਲਿਬੇ ਕੋ ਯਹੀ ਭਯੋ ਦੁਖ । ਆਪਨੇ ਸਰੂਪ ਕੋ ਨਹੀਂ ਦੇਖਤ, ਜਾਂਹੀ ਤੇ ਸੋ ਅੰਧਾ ਹੈ । ਸਤਿਗੁਰ ਤੇ ਸੁਨਿਕੈ ਆਪਨੋ ਸਰੂਪ ਦੇਖ ਲੇਤ ਹੈ ਸੋ ਰਾਹ ਚਲਨੋ ਹੋਤ ਹੈ । ਇਤਯਾਰਥ ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਲਲਤਾਲੰਕਾਰ ਹੈ । ਲੱਛਣ—“ਜਹਾਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੋਈ ਹੋਇ ਤਾਂਕੋ ਕਛੁ ਬਚਨ ਕਹਯੋ ਚਾਹੀਏ । ਤਾਂਹੀ ਛਾਡ ਵਾਹੀ ਬਾਤ ਕੋ ਪ੍ਰਤਿਬੰਧ ਕੋਈ ਔਰ ਬਚਨ ਅਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਹੀਏ, ਤਹਾਂ ਲਲਤ ।” ਇਹਾਂ ਕਹਿਨੋ ਹੁਤੋ ਸੁਨਿਕੈ ਆਪਨੋ ਸਰੂਪ ਜੋਨਹੀਂ ਦੀਸਤ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਦੇਖ ਲੇਤ ਹੈ, ਇਹ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਛੋਡ ਕਰਿ ਤਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਤਿਬੰਧ ਲੇ ਕਰਿ ਅਪ੍ਰਸਤੁਤ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਅੰਧੇ ਰਾਹ ਪਰ ਜਾਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਕਹਿਓ, ਯਾਂਤੇ ਲਲਤਾਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ ।

ਦੂਸਰੇ ਅਲੰਕਾਰ ਔਰ ਭੀ ਹੈ: ਚੌਥੀ ਬਿਭਾਵਨਾ । ਲੱਛਣ—“ਜਬਹਿ ਅਕਾਰਨ ਵਸਤੁ ਤੇ ਕਾਰਜ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਤ ਹੈ ।” ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਸੁਨਬੇ ਤੇ ਰਾਹ ਪਰਤ ਹੈਂ ਅੰਧੇ, ਰਾਹ ਪਰਨ ਤੇ ਅੰਖਨੁ ਕੋ ਕਾਰਜੁ ਹੁਤੇ, ਸੋ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕੋ ਭਯੋ, ਜਾਂਤੇ ਚੌਥੀ ਬਿਭਾਵਨਾ ਲੰਕਾਰ ਹੈ ।

ਸੁਣਿਐ ਹਾਥ ਹੋਵੈ ਅਸਗਾਹੁ ॥

ਹਾਥ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੀ ਬੁੱਧੀ, ਲੱਛਣਾਂ ਸੋਂ ‘ਬੋਰੀ’ ਕੋ ਅਰਥ । ਬੋਰੀ ਹੈ ਜਿਨ ਕੀ ਬੁੱਧੀ ਸੋ ਜੋ ਬੁਧਿਵਾਨੋਂ ਕੋ ਬਚਨ ਸੁਨਤ ਹੈਂ ਸੋ ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਕੀ ਬੁਧਿ ਅਸਗਾਹ ਕਹੀਏ ਬਡੀ ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ । ਬੁਧਿ ਕੋ ਅਧਜਾਹਾਰ ਉਪਰ ਸੇ । ਦੁਤਿਯਰਥ: ਅਸਗਾਹ ਜੋ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਹੈ ਸੋ ਥਾਹ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਣ ਤੇ । ਜੇਸੇ ਹਿਰਣਕਸਯਪ ਔ ਰਾਵਣ ਕੋ ਜਾਨੂ ਪ੍ਰਯੰਤ ਹੀ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਆਯੋ ਹੈ । ਸੋ ਸ਼੍ਰਵਣ ਤੇ ਹੀ ਏਤੇ ਸਰੀਰ ਦੀਰਘ ਭਏ ਹੈਂ । ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਕੋ ਭੀ ਅਧਜਾਹਾਰ ਉਪਰ ਸੇ, ਐਸੇ ਜਾਨਿਯੋ । ਤ੍ਰਿਤਿਯਰਥ: ਅਸਗਾਹ ਨਾਮ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਤੇ ਜਗਤ ਕੋ ਅਰਥ ਸਾਧਜਵਸਾਨਾ ਲੱਛਣਾਂ ਸੋਂ ।

ਲੱਛਣਾਂ ਲੱਛਣ—ਰੋਪਜਮਾਨ ਜਹ ਤੁਕ ਮੈਂ ਹੋਇ ।

ਰੋਪਜ ਬਿਖੇ ਉਪਰ ਸੋ ਜੋਇ ।

‘ਸਾਧਜਵਸਾਨਾ’ ਕੋ ਇਹ ਲੱਛਣ ।

ਇਉਂ ਭਾਖਤ ਹੈਂ ਸੁਕਵਿ ਬਿਚੱਛਣ ।

ਅਸਗਾਹ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਕੀ ਨਜਾਂਈਂ ਜੋ ਜਗਤ ਹੈ ਸ਼੍ਰਵਣ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਕਰੇ ਤੇ ਹਾਥ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ । ਅਰਥ ਇਹ ਕਿ ਸੁਖੈਨ ਹੀ ਤਿਸ ਤੇ ਨਿਕਸ ਜਾਤ ਹੈ ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਰੂਪਕਾਤਿਸ੍ਯੋਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ ।

ਲੱਛਣ—ਜਹ ਤੁਕ ਮੈਂ ਹੋਵਹਿ ਉਪਮਾਨ ।

ਹੋਇ ਵਹਿਰ ਤੇ ਉਪਮੇਯ ਗਜਾਨ ।

‘ਰੂਪਕਾਤਿਸ੍ਯੋਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ’ ।

ਕਵਿ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਕਹਯੋ ਬਿਚਾਰ ।

ਇਹਾਂ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਉਪਮਾ ਸੋਂ ਉਪਮੇਯ ਜਗਤ ਉਪਰ ਸੇ ਜਾਨਯੋ ਪਰਤ ਹੈ । ਇਸ ਪਉੜੀ ਮੈਂ ਭੀ ਪੂਰਬ ਗੀਤਿ ਸੋਂ ਉਭਯਾਬ੍ਰਿਤਦੀਪਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ । ਪੂਰਬ ਗੀਤਿ ਸੋਂ ਹੀ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ ਹੈ, ਦੋਉ ਨਿਕਸਤ ਹੈਂ ।

ਨਾਨਕ ਭਗਤਾ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸੁ ॥

ਸੁਣਿਐ ਦੂਖ ਪਾਪ ਕਾ ਨਾਸੁ ॥ ੧੧ ॥

ਇਨ ਤੁਕਨ ਕੋ ਅਰਥ, ਅਲੰਕਾਰ, ਪੂਰਬ ਗੀਤਿ ਸੋਂ ਜਾਨ ਲੈਣੇ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ—ਈਹਾਂ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕੋ ਰੂਪ ਸੁਣਿਐ ਕੀ ਚਾਰੋਂ ਪਉੜੀ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਸ਼੍ਰਵਣ ਕੋ ਮਹਾਤਮ ਸਭਨ ਮੈਂ ਆਯੋ ਹੈ, ਯਹ ਕੌਨ ਕਾਰਨ ? ਉੱਤਰ—ਗੰਥਕਾਰੋਂ ਕੀ ਯਹ ਗੀਤਿ ਹੈ ਜੋ ਬਨੇ ਹੋਏ ਗੰਥ ਅਗਾਰੀ ਹੋਇੰ ਤਿਨ ਮੈਂ ਜੋ ਬਰਨਨ ਕਰਯੋ ਹੋਤ ਹੈ ਸੋ ਥੋਰੇ

ਕਹਤ ਹੈਂ, ਜੋ ਤਿਨ ਮੈਂ ਬੋਰੋ ਹੋਇ ਤਿਸ ਕੋ ਬਿਸਥਾਰ ਸੋਂ ਕਹਤ ਹੈਂ । ਸ਼੍ਰਵਣ ਕੇ ਰੂਪ ਬੇਦਾਂਤ ਕੇ ਗੰਥਨ ਮੈਂ ਬਰਨੇ ਹੈਂ, ਸ਼੍ਰਵਣ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਨਹੀਂ ਕਹੀ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਬਰਨਯੋ ਹੈ ।

ਪੁਨਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਜੋ ਮੁਮੋਖੀ ਹੋਇ ਸੋ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਤੋ ਸੁਣੀ ਜਪੁਜੀ ਤੇ, ਸ਼੍ਰਵਣ ਕੋ ਰੂਪ ਔਰ ਗੰਥਨ ਮੈਂ ਜਾਨਯੋ ਚਾਹੈਗੇ; ਯਾਂਤੇ ਜਪੁਜੀ ਕੇ ਪਠਨ ਤੇ ਗਯਾਨ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਮੈਂ ਨੂਨਤਾ ? ਉੱਤਰ-ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਪੁਜੀ ਕੇ ਬਿਖੇ ਖਟ ਸ਼੍ਰਵਣ ਭੀ ਕਹੇ ਹੈਂ । ਅਰਥ ਕੇ ਸਮਝਨ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤ ਹੈਂ । ਜੈਸੇ ਦਧਿ ਕੇ ਮਥਨੇ ਤੇ ਘ੍ਰਿਤ ਨਿਕਸਤ ਹੈ, ਐਸੇ ਜਾਨਿਯੋ । ਖਟ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੋ ਸ਼੍ਰਵਣ ਹੈ ਸੋ ਟੀਕਾ ਕੇ ਕਰਨਵਾਰੋ ਜਪੁਜੀ ਕੇ ਮਧ ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਦਿਖਾਵਤ ਹੈ । ਅਥ ਖਟ ਸ਼੍ਰਵਣ:-ਸ਼੍ਰਵਣ ਨਾਮਕਿ:-ਖਟ ਪ੍ਰਕਾਰ ਲਿੰਗ ਜੋ ਹੈਂ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕਰਿ ਸੰਪੂਰਨ ਜੋ ਬੇਦਾਂਤ ਹੈ ਤਿਸ ਕਰਿ ਅਦੁਤੀ ਚੇਤਨ ਬਿਖੇ ਪ੍ਰਪੱਕ ਨਿਸਚੈ ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਕਹੀਏ ਸ਼੍ਰਵਣ । ਲਿੰਗਕਿ:-ਉਪਕ੍ਰਮ ਉਪਸੰਘਾਰ ੧, ਅਭਯਾਸ ੨, ਅਪੂਰਬਤਾ ੩, ਫਲ ੪, ਅਰਥਵਾਦ ੫, ਉਪਪਤਿ ੬, ਇਤਿ ਖਟਲਿੰਗ । ਪ੍ਰਕਰਣ ਕਰਿਕੈ ਜੋ ਪ੍ਰਤਿ-ਪਾਦਜ ਅਰਥ, ਤਿਸ ਅਰਥ ਕਾ ਆਦਿ ਅੰਤਿ ਬਿਖੇ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ ਕਰਨਾ ਸੋ 'ਉਪਕ੍ਰਮ ਉਪਸੰਘਾਰ' । ਉਪਕ੍ਰਮ ਕਿਆ ? ਆਦਿ ਮੈਂ ਬਰਨਨ ਕਰੇ; ਉਪਸੰਘਾਰ ਕਿਆ ? ਤਿਸੀ ਅਰਥ ਮੈਂ ਸਮਾਪਤਿ ਕਰੇ । ਪ੍ਰਥਮ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕੋ ਲੱਛਣ ਕਹਯੋ, ਇਸ ਕੋ ਉਦਾਹਰਣ ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਹਯੋ ਹੈ ਸੋਈ ਦਿਖਾਵਤ ਹੈ:-'ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ ॥ ਹੈ ਭੀ ਸਚੁ ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ ॥' ਆਦਿ ਮੈਂ ਸਤਿ ਕੋ ਹੀ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ ਕੀਯੋ, ਜਗਤ ਕੇ ਅੰਤ ਮੈਂ ਭੀ ਸਤ੍ਯ ਕੋ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ ਕੀਓ, ਯਾਕੋ ਨਾਮ 'ਉਪਕ੍ਰਮ ਉਪਸੰਘਾਰ' ਹੈ। ਦੁਤੀ ਸ਼੍ਰਵਣ ਹੈ 'ਅਭਯਾਸ', ਯਾਕੋ ਲੱਛਣ:-ਪ੍ਰਕਰਣ ਕਰਿਕੈ ਨਿਰੂਪਨ ਕਰਣੇ ਕੇ ਜੋਗ ਜੋ ਅਦੁਤੀ ਵਸਤੁ ਹੈ, ਤਿਸ ਅਦੁਤੀ ਵਸਤੁ ਕਾ ਤਿਸ ਪ੍ਰਕਰਣ ਮੇਂ ਪੁਨਹ ਪੁਨਹ ਕਹਿਨੋ ਸੋ 'ਅਭਯਾਸ' । ਜੈਸੇ ਜਪੁਜੀ ਮੇਂ ਬਾਰੰਬਾਰ ਨਿਰੂਪਣ ਕੀਆ ਹੈ 'ਸਾਚਾ ਸਾਹਿਬੁ ਸਾਚੁ ਨਾਇ ॥' 'ਬਾਪਿਆ ਨ ਜਾਇ ਕੀਤਾ ਨ ਹੋਇ ॥ ਆਪੇ ਆਪਿ ਨਿਰੰਜਨੁ ਸੋਇ ॥' 'ਗੁਰਮੁਖਿ ਰਹਿਆ ਸਮਾਈ ॥' 'ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਕਾ ਇਕੁ ਦਾਤਾ ਸੋ ਮੈ ਵਿਸਰਿ ਨ ਜਾਈ ॥' 'ਤੂ ਸਦਾ ਸਲਾਮਤਿ ਨਿਰੰਕਾਰ ॥' ਇਸ ਤੇ ਆਦਿ ਅਨੇਕ ਔਰ ਸਥਾਨ ਮੇਂ ਅਦੁਤੀ ਕੋ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ ਕਰਯੋ ਹੈ, ਸੋ ਸ਼੍ਰਵਣ 'ਅਭਯਾਸ' ਹੈ । ਤੀਸਰੇ ਸ਼੍ਰਵਣ 'ਅਪੂਰਬਤਾ' । ਲੱਛਣ:-ਪ੍ਰਕਰਣ ਕਰਿਕੈ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਜ ਜੋ ਅਦੁਤੀ ਵਸਤੁ ਹੈ, ਤਿਸ ਅਦੁਤੀ ਵਸਤੁ ਕੋ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂਤਰ ਕਰਿਕੈ ਅਵਿਸ਼ੈ ਹੋਇ, ਸੋ ਕਹੀਏ 'ਅਪੂਰਬਤਾ' । ਜੈਸੇ ਜਪੁਜੀ ਮੈਂ 'ਕਥਨਾ ਕਥੀ ਨ ਆਵੈ ਤੋਟਿ ॥ ਕਥਿ ਕਥਿ ਕਥੀ ਕੋਟੀ ਕੋਟਿ ਕੋਟਿ ॥' 'ਕਹਣਾ ਕਥਨੁ ਨ ਜਾਈ ॥' 'ਵਾਰਿਆ ਨ ਜਾਵਾ ਏਕ ਵਾਰ ॥' ਇਸ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਸਥਾਨ ਮੈਂ ਕਹਯੋ ਹੈ ਜਹਾਂ ਪ੍ਰਤੱਛ ਪ੍ਰਮਾਣ, ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਮਾਣ, ਇਨ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਜੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈਂ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਤੇ ਅਵਿਸ਼ੈ ਹੈ । ਐਸੇ ਜਹਾਂ ਕਥਨ ਹੈ ਤਹਾਂ 'ਅਪੂਰਬਤਾ' ਸ਼੍ਰਵਣ ਹੈ। ਚੌਥੇ ਸ਼੍ਰਵਣ 'ਫਲ' ਹੈ। ਲੱਛਣ:-ਪ੍ਰਕਰਣ ਕਰਿਕੈ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ ਕਰਨੇ ਕੇ ਜੋਗ ਜੋ ਆਤਮ ਗਯਾਨ ਹੈ, ਵਾ ਪ੍ਰਕਰਣ ਕਰਿਕੈ ਤਿਸ ਆਤਮ

ਗਿਆਨ ਕਾ ਜੋਨਸੋ ਅਨੁਸ਼ਟਾਨ ਸੇਵਣਾ ਜੋ ਹੈ, ਤਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰਣ ਸ੍ਰਯਮਾਨ ਸੋ ਕਹੀਏ 'ਪ੍ਰਯੋਜਨ'; ਜੈਸੇ ਜਪੁਜੀ ਮੈਂ ਕਹਿਓ ਹੈ: 'ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥' 'ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਦੰ ਗੁਰਮੁਖਿ ਵੇਦੰ ॥' 'ਗੁਰਾ ਇਕ ਦੇਹਿ ਬੁਝਾਈ ॥' 'ਜੇ ਇਕ ਗੁਰ ਕੀ ਸਿਖ ਸੁਣੀ'; ਇਸ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਜਹਾਂ ਕਹਿਓ ਹੈ: ਸਤਿਗੁਰਨ ਕੀ ਸੇਵਾ ਕਰਣੀ ਸਤਿਗੁਰਨ ਤੇ ਗਿਆਨ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੈ, ਆਤਮ ਸਰੂਪ ਕੋ ਬੁਝਾਇ ਦੇਤ ਹੈ। ਔਰ ਜਹਾਂ ਕਹਿਓ ਹੈ: ਆਤਮ ਗਿਆਨ ਤੇ ਮੁਕਤ ਹੈ। ਜੈਸੇ ਕਹਿਓ ਹੈ 'ਦੁਖੁ ਪਰਹਰਿ ਸੁਖੁ ਘਰਿ ਲੈ ਜਾਇ ॥' ਇਸੀ ਰੀਤਿ ਕੋ ਜਹਾਂ ਸ਼ੁਭ ਕਰਣੋ ਸੋ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਹੈ, ਐਸੀ ਅਦੁਤੀ ਗਿਆਨ ਕੀ ਜੋ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸੋ ਕਹੀਏ 'ਫਲ'। ਪੰਚਮੋ ਸ਼ੁਭ 'ਅਰਥਵਾਦ' ਹੈ, ਲੱਛਣ:-ਪ੍ਰਕਾਰਣ ਕਰਿਕੈ ਜੋਗ ਜੋ ਵਸਤੁ ਤਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰਣ ਮੇਂ ਤਿਸਕੀ ਉਸਤੁਤੀ ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਅਰਥਵਾਦ ਹੈ। ਜੈਸੇ ਜਪੁਜੀ ਮੈਂ ਕਹਿਓ ਹੈ:-- 'ਨਾਨਕ ਨਿਰਗੁਣਿ ਗੁਣੁ ਕਰੇ ਗੁਣਵੰਤਿਆ ਗੁਣੁ ਦੇ ॥ ਤੇਹਾ ਕੋਇ ਨ ਸੁਝਈ ਜਿ ਤਿਸੁ ਗੁਣੁ ਕੋਇ ਕਰੇ ॥' ਗਿਆਨਵਾਨ ਕੋ ਗੁਣ ਕਰੇ, ਐਸੇ ਔਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਦੀਸਤ ਹੈ। 'ਨਾਨਕ ਪਾਤਿਸਾਹੀ ਪਾਤਿਸਾਹੁ ॥' ਇਸ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਕਹੀ ਗਿਆਨਵਾਨ ਕੀ ਕੈ ਅਦੁਤੀ ਗਿਆਨ ਕੀ ਉਸਤੁਤੀ ਜੋ ਹੈ, ਸੋ ਹੈ 'ਅਰਥਵਾਦ'। ਖਸ਼ਟਮੋ ਸ਼ੁਭ 'ਉਪਪਤਿ'; ਲੱਛਣ,-ਪ੍ਰਕਾਰਣ ਕਰਿਕੈ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ ਕੇ ਜੋਗ ਜੋ ਅਰਥ ਹੈ ਤਿਸ ਅਰਥ ਕੇ ਸਿਧ ਕਰਨ ਮੇਂ ਤਿਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰਣ ਬਿਖੇ ਸ਼ੁਭ ਕਰੀ ਹੈ ਜੋ ਜੁਗਤਿ, ਤਿਸ ਜੁਗਤਿ ਸ਼ੁਭ ਕੋ ਨਾਮ 'ਉਪਪਤਿ' ਹੈ। ਜੈਸੇ ਜਪੁਜੀ ਮੈਂ ਕਹਿਓ ਹੈ:- 'ਸਾਲਾਹੀ ਸਾਲਾਹਿ ਏਤੀ ਸੁਰਤਿ ਨ ਪਾਈਆ ॥ ਨਦੀਆ ਅਤੈ ਵਾਹ ਪਵਹਿ ਸਮੁੰਦਿ ਨ ਜਾਣੀਅਹਿ ॥ ਸਮੁੰਦ ਸਾਹ ਸੁਲਤਾਨ'। ਨਦੀ ਔਰ ਵਾਹੇ ਸਭ ਸਮੁੰਦ ਰੂਪ ਹੈਂ, ਤੈਸੇ ਈ ਏਹ ਸਰਬ ਜੀਵ ਬ੍ਰਹਮ ਏਕ ਰੂਪ ਹੈਂ, ਐਸੀ ਜੁਗਤਿ ਕਰਿ ਜਹਾਂ ਏਕਤਾ ਦਿਖਾਈਏ ਸੋ 'ਉਪਪਤਿ'। ਇਹ ਜੋ ਖਟ ਸ਼ੁਭ ਹੈਂ, ਜੈਸੇ ਛਾਂਦੋਗ ਕੇ ਖਸ਼ਟਮੇ ਧਿਆਇ ਮੇਂ ਕਹੇ ਹੈਂ, ਤਿਸੀ ਰੀਤਿ ਸੋ ਈਹਾਂ ਉਦਾਹਰਣ ਦਿਖਾਏ ਹੈਂ।

[ਪਉੜੀ ਬਾਰਵੀਂ]

ਸ਼ੁਭ ਗਿਆਨ ਕੀ ਤੋ ਸਮਾਪਤਿ ਭਈ ਹੈ। ਅਬ ਅਗਾਰੀ ਦੂਸਰੇ ਮਨਨ ਗਿਆਨ ਕੋ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ ਕਰੇ ਹੈਂ:-

ਮੰਨੇ ਕੀ ਗਤਿ ਕਹੀ ਨ ਜਾਇ ॥

ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਨੇ ਪ੍ਰਿਥਮ ਤੋ ਕੀਓ ਸਤਿਗੁਰ ਕੋ ਸਬਦ ਆਤਮ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੋ ਸ਼ੁਭ, ਬਹੁਰ ਮੰਨਨ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੋ ਨਾਮ 'ਮੰਨਾ', ਤਿਸ ਕੀ 'ਗਤਿ' ਕਹੀਏ ਪ੍ਰਾਪਤਿ, ਸੋ ਕਿਸੇ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਕਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਤੀ ਹੈ। ਐਸੀ ਕੌਨ ਵਸਤੂ? ਪਰਮਾਨੰਦ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ, ਸੋ ਤੋ ਮਨ ਬਾਣੀ ਕਾ ਪਰਾ ਹੈ, ਮਨ ਬਾਣੀ ਤਹਾਂ ਪਹੁੰਚ ਨਹੀਂ ਸਕਤ ਹੈ। ਪ੍ਰਮਾਣ ਏਸ ਪਰ ਬੇਦ ਕੋ: 'ਯਤੋ ਵਾਚੋ ਨ ਵਰਤੰਤੇ ਅਪ੍ਰਾਪਮਨਸਾਸਹ।' ਇਤਿ ਸ੍ਰੁਤੇ।

ਜੇ ਕੋ ਕਹੈ ਪਿਛੈ ਪਛੁਤਾਇ ॥

ਜੇਕਰਿ ਕੋਈ ਕਹੈ ਮੰਨੇ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਸੰਪੂਰਨ ਕੋ ਮੈ ਕਹਿਤਾ ਹੂੰ ਸੋ ਕਹਤ ਕਹਤ ਪੀਛੈ ਸੋ ਪਛੁਤਾਵੈਗੋ, ਜੋ ਕਹਿਨੇ ਬਿਖੇ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈ; ਸੰਪੂਰਨ ਤੋ ਕਿਉਹੂੰ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕੈਗੋ ।

ਕਾਗਦਿ ਕਲਮ ਨ ਲਿਖਣਹਾਰੁ ॥

ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਆਦਿ ਜੇ ਸਰਬ ਕਾਗਦ ਕਰੀਏ, ਕਲਮ ਜੋ ਲਿਖਣ ਹੈ ਸੋ ਸਰਬ ਬਨਾਸਪਤੀ ਕਰੀਏ, ਲਿਖਣਹਾਰ ਲਿਖਾਰੀ ਗਣੇਸ ਜੀ ਕਰੀਏ, ਇਨ ਤੀਨੋਂ ਕੀ ਇਹ ਤੀਨ ਹੀ ਅਵਧਿ ਹੈਂ, ਸੋ ਇਨ ਤੇ ਤੋ ਇਹ ਲਿਖੀ ਨਹੀਂ ਜਾਤ ਹੈ । ਇਨ ਤੇ ਉਪ੍ਰੰਤ ਔਰ ਕੌਨ ਗਨੀਏ ? ਯਾਂਹੀ ਤੇ ਕਹਯੋ ਹੈ: ਨਾ ਕਾਗਦ ਹੈ, ਨਾ ਕਲਮ ਹੈ, ਨਾ ਲਿਖਾਰੀ ਹੈ ।

ਮੰਨੇ ਕਾ ਬਹਿ ਕਰਨਿ ਵੀਚਾਰੁ ॥

ਮੰਨੇ ਕੇ ਅਨੰਦ ਕਾ ਬੈਠ ਕਰਿ ਬੀਚਾਰ ਕਹੀਏ 'ਗਿਨਤੀ' ਜੋ ਕਰੈਂ ਸੋ ਕਜੋਂਹੂੰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਤ ਹੈ । ਇਤਿਜਰਬ ।

ਇਨ ਚਾਰਨ ਹੂੰ ਤੁਕਨ ਮੇਂ ਕਾਵਜਲਿੰਗ ਅਲੰਕਾਰ । ਸਮਰਥਨੀਯ ਤੋ ਇਹ ਜੋ ਮੰਨੇ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਤ ਹੈ । ਸਮਰਥਨ ਪਿਛਲੀ ਤੁਕਨ ਸੋਂ ਕਰਯੋ । ਨਾ ਕੋਈ ਕਹਿਨਨਵਾਰੋ ਹੈ, ਨਾ ਕਾਗਦ ਹੈ, ਨਾ ਕਲਮ ਹੈ, ਨਾ ਲਿਖਣਹਾਰ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਕਾਵਜਲਿੰਗ । ਦੂਸਰੋ ਅਲੰਕਾਰ ਉਕਤਨਿਮਿਤਾਵਿਸ਼ੇਸ਼ੋਕਤਿ ਹੈ । ਕਹਨਵਾਰੋ ਕਾਰਨ ਤਿਨ ਤੇ ਮੰਨੇ ਕੀ ਗਤਿ ਕਹਿਨੀ ਸੋ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਭਯੋ, ਨਾ ਕਾਗਦ ਹੈ ਨਾ ਕਲਮ ਹੈ ਨਾ ਲਿਖਣਵਾਰੋ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਨਹੀਂ ਕਹੀ ਜਾਤ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਉਕਤਿ ਨਿਮਿਤਾਵਿਸ਼ੇਸ਼ੋਕਤਿ ਹੋਤ ਹੈ ।

ਏਕ ਤੋ ਅਰਥ ਇਨ ਤੁਕਨ ਕੋ ਸੁਖੈਨ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਐਸੇ ਹੈ, ਔਰ ਦੂਸਰੋ ਅਰਥ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋ ਧਰਯੋ ਹੋਯੋ ਕਠਨ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਹੈ, ਅਬ ਸੋਈ ਕਹਤ ਹੈ:—

ਮੰਨੇ ਕੀ ਗਤਿ ਕਹੀ ਨ ਜਾਇ ॥

ਇਸ ਅਰਥ ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਨਨ ਕੋ ਰੂਪ ਦਿਖਾਵਤ ਹੈਂ । ਮੰਨੇ ਕੇ ਨਕਾਰ ਤੇ ਇਕਾਰ ਨਿਕਸੇ 'ਮੰਨ ਏਕੀ ਗਤਿ' ਹੋਤ ਹੈ । ਏਕ ਹੀ ਬਿਖੇ 'ਗਤਿ' ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਰੀ ਹੈ ਮਨ ਕੀ, ਨਾਨੱਤ੍ਰ ਕੋ ਤਜਾਗਕਰਿ, ਸੋ 'ਮੰਨਾ', 'ਕਹੀ ਨ ਜਾਇ' ਯਾ ਕੋ ਅਰਥ:—ਬਹੁਰੋ ਮਨ ਕਹੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਤ ਹੈ । ਮਾਯਾ ਰਚਤ ਜੋ ਜਗਤ ਮੈਂ ਅਨੇਕਤਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੇ ਸੰਕਲਪ ਉਠਾਵਨ ਤੇ ਮਿਟ ਜਾਤ ਹੈ, ਮਨ ਤੇ ਅਮਨ ਹੋਤ ਹੈ । ਮਨਨ ਕੋ ਅਵਥ ਭੀ ਯਹੀ ਹੈ = ਮਨ ਨਾ ਹੋਇ ਸੋ ਮਨਨ । ਮਨਸਾ ਸਰਬ ਮਨ ਬਿਖੇ ਹੀ ਸਮਾਏ । ਸੋਈ ਤੁਕਨਿ ਕੋ ਅਰਥ ਭਯੋ । ਮੰਨੇ ਕੀ ਗਤਿ = ਮੰਨੇ ਨੇ, 'ਕੀ' ਕੋ ਅਰਥ 'ਕਰੀ ਹੈ', 'ਗਤਿ' ਕਹੀਏ 'ਨਸ਼ਟ', ਮਨ ਕੀ ਬ੍ਰਿਤੀ; ਜੋ ਬ੍ਰਿਤਿ ਦ੍ਰਿਤ ਕੇ ਸੰਕਲਪ ਵਿਕਲਪ ਕਰਤ ਹੁਤੀ ਤਿਸ ਕੋ ਕਰਯੋ ਹੈ ਨਾਸ਼ । ਸੋ

ਫੇਰ ਕਹੂੰਨਹੀਂ ਜਾਤ ਹੈ। ਜਬ ਐਸੇ ਭਯੋ ਤਬ ਕਿਆ ਸਮਝਤ ਹੈ? ਸੋਈ ਬਤਾਵਤ ਹੈ:-

ਜੇਕੋ ਕਹੈ ਪਿਛੈ ਪਛੁਤਾਇ ॥

ਜਕਾਰ ਤੇ ਅਕਾਰ ਨਿਕਸੇ 'ਜ ਏਕੋ' ਹੋਤ ਹੈ, ਕਕਾਰ ਤੇ ਉਕਾਰ ਨਿਕਸੇ 'ਓਕ' ਭਯੋ, ਹੈ ਕੋ ਅਰਥ ਅਸਤਿ। 'ਜ ਏਕ ਓਕ ਅਸਤਿ' ਹੁਤੋ। ਜੰਵ ਈਸਰ ਕੋ ਏਕ ਓਕ ਕਹਾਂ, ਏਕ ਸਥਾਨ ਹੁਤੋ ਸਤ। 'ਪਿਛੈ ਪਛੁਤਾਇ' = ਪਿਛਲੀ ਆਰਬਲਾ ਜੋ ਬੀਤ ਗਈ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਪਛੁਤਾਵਤ ਹੈ: ਜੋ ਅਪਨਾ ਆਪ ਮੈਂ ਤਨ ਆਦਿ ਕੋ ਮਾਨਿ ਅਨੇਕ ਦੁਖ ਕੋ ਭਾਗੀ ਭਯੋ, ਅਰੁ ਮੇਰੇ ਸਰੂਪ ਤੋ ਔਰ ਹੁਤੋ; ਜੈਸੇ ਬਾਲਕ ਲੀਲਾ ਮੈਂ ਮ੍ਰਿਤਕਾ ਕੇ ਦੁਰਗ, ਘੋੜੇ, ਹਾਥੀ, ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕੋ ਮਮਤ ਕੋ ਧਾਰਿ ਦੁਖ ਸੁਖ ਮਾਨਤ ਹੈ, ਜਬ ਸਿਆਨੋ ਹੋਤ ਹੈ ਤਬ ਜਾਨਤ ਹੈ: ਯਹ ਤੋ ਕੁਛ ਭੀ ਵਸਤੁ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਕੇ ਬਿਖੇ ਮੈਂ ਦੁਖ ਸੁਖ ਮਾਨਤ ਹੁਤੋ। ਐਸੇ ਜਾਨਿਯੈ।

ਕਾਗਦਿ ਕਲਮ ਨ ਲਿਖਣਹਾਰੁ ॥

'ਕਾ' ਕੋ ਅਰਥ 'ਕਿਆ'। ਬ੍ਰਿਜਭਾਖਾ ਮੈਂ 'ਕਿਆ' ਕੋ 'ਕਾ' ਕਹਤ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਕੋ ਬੂਝਤ ਹੈ: ਕਾ ਤੁਮਾਰੇ ਪਾਸ ਹੈ? 'ਗਦ' ਨਾਮ ਰੋਗ ਕੋ; ਕਿਆ ਦੁਖ ਹੈ? ਤਿਨ ਕੋ ਕਾਕੋਕਤਿ ਸੋਂ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ ਦੁਖ ਰਹਤ ਹੈ, ਤੀਨੋਂ ਤਾਪ ਬਿਖੇ ਤੇ। ਕਿਆ ਕੋ ਅੰਨ੍ਹੈ 'ਕਲ' ਸੋ ਭੀ। ਕਿਆ ਕਲ ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਮਨ ਕੋ? ਕਾਕੋਕਤਿ ਸੋਂ ਕਲਨਾ^੨ ਭੀ ਨਹੀਂ; ਕਲਨਾ ਜੋ ਰਾਗ ਦ੍ਰੋਸ਼ ਕੀ ਹੁਤੀ ਤਿਸ ਤੇ ਮਨ ਸ਼ਾਂਤਿ ਹੋਯੋ ਹੈ। ਐਸੇ ਜਬ ਭਯੋ ਤਬ ਲਿਖਣਹਾਰ ਲਿਖਣ ਪਦੁ ਤੇ ਲਿਖਣਵਾਰੇ ਕੋ ਅਧਜਾਹਾਰ ਉਪਰ ਤੇ। ਲਿਖਣ ਵਾਰੇ ਕ੍ਰਮ ਸੁਭਾਸੁਭ ਜੋ ਲਿਖਤ ਹੈ ਚਿਤ੍ਰ ਗੁਪਤ, ਸੋ ਹਾਰ ਜਾਤ ਹੈ। ਅਰਥ ਏਹ ਕਿ ਫੇਰ ਨਹੀਂ ਲਿਖਤ ਹੈ; ਲਿਖਣ ਤੋ ਕਰਮਨ ਕਾ ਅਹੰਤਾ ਸਮੇਤ ਹੁਤੋ। ਅਹੰ ਕਰਤਾ, ਅਹੰ ਭੁਗਤਾ, ਸੋ ਅਹੰ ਤਨ ਆਦਿ ਕੋ ਨਹੀਂ ਮਾਨਤ ਹੈ, ਯਾਂਤੋ ਲਿਖਣ ਤੇ ਹਟ ਜਾਤ ਹੈ।

ਮੰਨੇ ਕਾ ਬਹਿ ਕਰਨਿ ਵੀਚਾਰੁ ॥

ਮੰਨੇ ਕੇ ਨਕਾਰ ਤੇ ਇਕਾਰ ਨਿਕਸੇ 'ਮੰਨ ਏਕਾ'। ਕਕਾਰ ਤੇ ਅਕਾਰ ਨਿਕਸੇ 'ਮੰਨ ਏਕ ਅਬਹਿ' ਹੋਤ ਹੈ। ਮੰਨਕੈ ਮਨ ਕੋ ਏਕ ਕੇ ਬਿਖੇ ਬਹੁਰੇ ਮਨ ਅਬਹਿ ਹੋਤ ਹੈ। ਮਨ ਕੋ ਪ੍ਰਵਾਹ ਜੋ ਹੁਤੋ ਜਗਤ ਦਿਸ਼ ਤਿਸ ਤੇ ਅਬਹਿ ਹੋਕਰਿ ਠਹਿਰ ਜਾਤ ਹੈ। 'ਕਰਨਿ ਵੀਚਾਰੁ' = ਫੇਰ ਬੀਚਾਰਨਿ ਲਗ ਪਰਤ ਹੈ, ਸਜਾਤੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਮੈਂ ਪਰਤ ਹੈ, ਵਿਜਾਤੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੋ ਤਜਾਗਤ ਹੈ। ਇਤਯਰਥ। ਇਸ ਅਰਥ ਮੈਂ ਪ੍ਰਯਾਜ ਅਲੰਕਾਰ।

ਲੱਛਣ-ਇਕ ਕੋ ਆਸ੍ਰਯ ਹੋਇੰ ਅਨੇਕ।

ਕਿਧੋਂ ਬਹੁਤ ਕੋ ਆਸ੍ਰੈ ਏਕ।

ਦ੍ਰੈ ਬਿਧਿ ਕੋ ਭੂਖਨ 'ਪਰਯਾਜ'।

ਜਾਨਤ ਹੈਂ ਯੋ ਕਵਿ ਸਮੁਦਾਇ।

੧. ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ, ਘੋੜੇ, ਹਾਥੀ ਖਿਡੋਣੇ।

੨. ਕਲਪਨਾ।

ਇਹਾਂ ਏਕ ਮਨ ਕੇ ਅਨੇਕ ਆਸ਼੍ਰੇ: ਪ੍ਰਿਥਮ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੁਤੀ, ਫੇਰ ਆਸ਼੍ਰੇ ਅਦ੍ਰਿੜ੍ਹ
ਭਈ, ਯਾਂਤੇ ਪਰਯਾਯ ।

ਐਸਾ ਨਾਮੁ ਨਿਰੰਜਨੁ ਹੋਇ ॥

ਐਸਾ ਨਾਮ ਨਿਰੰਜਨ ਕਾ ਹੈ । ਪ੍ਰਸ਼ਨ—ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ‘ਹੋਇ’ ਜੋ ਪਦ ਹੈ ਸੋ
ਭਵਿਖਤ ਕਾਲ ਕੋ ਬਾਚੀ ਹੈ, ਅਰਥ ਜਾਂਕੋ ਬਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਕੋ ਭਯੋ ? ਇਤਆਸ਼੍ਰਿਕਾ ।
ਜੇ ਕੋ ਇਸ ਹੀ ਅਰਥ ਪਰ ਹਠ ਕਰੈ, ਤਹਾਂ ਅਵਾਚਕ ਦੋਖ ਆਵਤ ਹੈ ।

ਲੱਛਣ—ਹੇਤ ਅਰਥ ਕੇ ਜੋ ਪਦ ਧਰਿਹੀ ।

ਕਹੈ ਨ ਤਿਹ ਸੁ ਅਵਾਚਕ ਰਰਿਹੀ ।

‘ਹੋਇ’ ਪਦ ਭੂਤ ਕਾਲ ਕੋ, ਯਾ ਬਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਕੋ ਨਹੀਂ ਦੱਸਤਕ ਹੈ, ਭਵਿਖਤ
ਕੋ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਅਵਾਚਕ ਦੋਖ । ਇਸੀ ਹੇਤ ਤੇ ਜਾਣੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰ ਜੀ ਕੋ ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ
ਅਰਥ ਔਰ ਧਰਜੋ ਹੋਯੋ ਹੈ, ਸੋਈ ਪ੍ਰਗਟਾਵਤ ਹੈ:—ਇਸੀ ਦੂਖਨ ਕੇ ਹਟਾਵਨ ਹਿਤ ਐਸੇ
ਮਨਨ ਹੈ, ਜੇਸੇ ਪੀਛੈ ਕਹਿ ਆਏ ਹੈਂ; ਪ੍ਰੰਤੂ ਕਬ ਹੈ ‘ਨਾਮੁ ਨਿਰੰਜਨੁ ਹੋਇ ?’ ‘ਨਾਮੁ’ ਕੋ
ਅਰਥ ‘ਨਾਮੈ’ ਹੈ, ਅਹੰਤਾ ਬਿਹੀਨ ਹੋਇ । ‘ਨਿਰੰਜਨ’ ਕੋ ਅਰਥ ਅੰਜਨ ਜੋ ਮਾਯਾ,
ਤਿਸ ਤੇ ਬਿਨਾ ਹੋਇ । ਹੋਇ ਕੋ ਅੰਨ੍ਹੈ ਨਾਮ ਸੇਂ ਭੀ, ਨਿਰੰਜਨ ਸੇਂ ਭੀ; ਵਾ ਐਸਾ ਅਰੁ
ਹੋਇਕੈ ਅੰਨ੍ਹੈ ਐਸਾ ਹੋਇ ਨਾਮੈ ਐ ਨਿਰੰਜਨ, ਐਸੇ ਜਬ ਮਨ ਕੀ ਬ੍ਰਿਤਿ ਹੋਇ ਤਬ
ਜਾਨੀਏ ਜੋ ਮਨਨ ਅਬ ਪ੍ਰਾਪਤ ਭਯੋ ਹੈ । ਜੇ ਕੋਈ ਐਸੇ ਕਹੈ: ਨਿਰੰਜਨ ਪਦ ਸਿਖ ਕੋ
ਉਪਦੇਸ਼ ਕਹੂੰ ਨਹੀਂ ਕਹਜੋ, ਤਿਸੁ ਪਰ ਪ੍ਰਮਾਣ:—

ਅੰਜਨ ਮਾਹਿ ਨਿਰੰਜਨਿ ਰਹੀਐ ਜੋਗ ਜੁਗਤਿ ਇਵ ਪਾਈਐ ॥

[ਸੁਹੀ ਮਹਲਾ ੧-੮

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਨਕਾਰ ਕੀ ਬਰਨ ਮੈਤ੍ਰੀ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤ੍ਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ ।

ਜੇ ਕੋ ਮੰਨਿ ਜਾਣੇ ਮਨਿ ਕੋਇ ॥ ੧੨ ॥

ਜੇ ਕੋਈ ਮਨ ਬਿਖੈ ਜਾਣੈ ਅਰ ਮੰਨੈ ਕੋਈ । ਪ੍ਰਸ਼ਨ—ਈਹਾਂ ਭੀ ਪੁਨਰੁਕਤ ਦੋਸ਼
ਆਵਤ ਹੈ, ਏਕ ਤੋ ‘ਕੋ’ ਆਦਿ ਮੇਂ ਹੈ, ਦੂਸਰੇ ‘ਕੋਈ’ ਅੰਤ ਮੇਂ ਹੈ; ਜੇ ਐਸੇ ਅਰਥ
ਕਰੀਏ: ਕੋਈ ਮਨ ਵਿਖੈ ਜਾਣੈ ਅਰ ਕੋਈ ਮੰਨੈ, ਦੋਨੋਂ ਪਦ ਦੋ ਪੁਰਖ ਪਰ ਲਗਾਈਏ ਤੋ
ਭੀ ਆਛੈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਬਨਤ ਹੈ । ਜਿਸ ਨੇ ਮਨ ਕੇ ਬਿਖੈ ਜਾਣਨੋਂ ਹੈ ਤਿਸਨੇ ਹੀ ਮਾਨਣੋਂ
ਹੈ । ਜਿਸ ਨੇ ਮਾਨਣੋਂ ਹੈ ਤਿਸ ਨੇ ਹੀ ਜਾਨਣੋਂ ਹੈ, ਜਾਨਣੋਂ ਅਰ ਮਾਨਣੋਂ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ
ਨਹੀਂ ਹੋਇੰਗੇ । ਇਸ ਦੋਸ਼ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋ ਅਰਥ ਧਰਜੋ ਹੋਯੋ ਔਰ ਹੀ ਹੈ, ਸੋਈ ਕਹਤ
ਹੈ:—‘ਜੇ’ ਮੈਂ ਤੇ ਇਕਾਰ ਨਿਕਸੇ ‘ਜ ਇਕੋ’ ਬਿਖੈ ਮਨਨ ਕਰੇ ਤੋ ਮਨ ਮੈਂ ਜਾਣੈ ਕੋਈ,
ਇਸ ਰੀਤਿ ਕੇ ਅਰਥ ਕਰਣੇ ਮੈਂ ਸਰਬ ਖਟ ਤੁਕਨਿ ਮੈਂ ਮਨਨ ਕੋ ਹੀ ਰੂਪ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਜੋ,
ਔਰ ਅਰਥਨ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਬਨਤ ਹੈ । ਇਤਸਰਬ ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਯਮਕਾਲੰਕਾਰ ਹੈ, ਮਨ ਮਨ ਪਦ ਦੋ ਬੰਦ ਆਯੋ, ਅਰਥ ਭਿੰਨ

ਭਿੰਨ ਭਯੋ: ਏਕ ਮਨਨ ਕੋ, ਦੂਸਰੇ ਮਨ ਕੋ । 'ਕੋ, ਕੋਇ' ਪਦ ਮੈਂ ਪੁਨਰੁਕਤਿਵਦਾਭਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੈ ।

[ਪਉੜੀ ਤੇਰਵੀਂ]

ਅਬ ਮਨਨ ਕੋ ਫਲ ਬਤਾਵਤ ਹੈਂ ।

ਮੰਨੈ ਸੁਰਤਿ ਹੋਵੈ ਮਨਿ ਬੁਧਿ ॥

ਮੰਨਨ ਕਰਨ ਕੋ ਨਾਉ ਮੰਨੈ, ਮਨਨ ਕਰਨ ਤੇ ਸੁਰਤ ਸੁਸ਼੍ਰਿਤ ਕਹੀਏ ਪ੍ਰੀਤੀ ਮਨ ਬਿਖੇ ਅਰ ਬੁਧਿ ਵਿਖੇ ਹੁਇ ਆਵਤ ਹੈ । ਸੋ ਪ੍ਰੀਤਿ ਕੌਨ ? ਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਬਿਚਾਰ ਕੀ ਆਛੀ ਪ੍ਰੀਤ ਹੁਇ ਆਵਤ ਹੈ । ਜਿਤ ਦਿਸ਼ ਸੰਕਲਪ ਮਨ ਉਠਾਵਤ ਹੈ ਤਹਾਂ ਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਬਿਨਾ ਔਰ ਨਹੀਂ ਕਛੁ ਜਾਨਤ ਹੈ । ਬੁਧਿ ਜਿਸ ਕੋ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਰਤ ਹੈ ਸੋ ਬ੍ਰਹਮ ਤੇ ਬਿਨਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਔਰ ਕਾਹੂੰ ਕੋ ਨਹੀਂ ਕਰਤ ਹੈ । ਸੰਤੋਂ ਕੇ ਮਤਿ ਮੈਂ ਯਹੀ ਆਛੀ ਪ੍ਰੀਤਿ ਹੈ, ਜੋ ਲੋਕ ਪੁਲੋਕ ਮੈਂ ਸੁਖ ਦੇਤ ਹੈ, ਔਰ ਕੋ ਆਛੀ ਨਹੀਂ ਮਾਨਤ ਹੈਂ । ਦੁਤਿਯਰਥ:- ਸੁਸ਼੍ਰਿਤ ਪ੍ਰੀਤਿ ਸਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਜੋ ਚਤੁਰਭੁਜ ਸ਼ਾਮ ਸੁੰਦਰ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਵਿਖੇ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈ ਮਨ ਕੀ ਅਰ ਬੁਧਿ ਕੀ । ਤ੍ਰਿਤਯਰਥ:-ਸੁਰਤਿ ਨਾਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਬਾਣੀ ਮੈਂ ਸੋਝੀ ਕੋ ਭੀ ਹੈ । ਲੋਕ ਭੀ ਆਪ ਬੋਲਤੇ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ਜੋ 'ਤੁਝ ਕੋ ਇਸ ਬਾਤ ਕੀ ਸੁਰਤਿ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ਹੈ ?' ਮਨ ਕੋ ਅਰੁ ਬੁਧਿ ਕੋ ਸੋਝੀ, ਆਪਨੋ ਸਰੂਪ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ, ਤਿਸ ਕੀ ਹੋਇ ਆਵਤ ਹੈ; ਜੋ ਭੂਲਯੋ ਹੋਯੋ ਹੁਤੋ ਸੋ ਅਬ ਜਾਨਯੋ । ਚਤੁਰਥਅਰਥ:-ਮਨਨ ਕਰਨੇ ਤੇ ਮਨ ਕੀ ਅਰ ਬੁਧਿ ਕੀ ਸੋਝੀ ਹੁਇ ਜਾਤ ਹੈ: ਜੋ ਮਨ ਕੋ ਇਹ ਸਰੂਪ ਹੈ, ਬੁਧਿ ਇਸ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ । ਜਬ ਅੰਤ੍ਰਮੁਖ ਬ੍ਰਿਤਿ ਹੈ ਤਬ ਹੀ ਜਾਨਤ ਹੈ । ਜੋ ਕੋਈ ਕਹੈ ਮਨ ਕੀ, ਬੁਧਿ ਕੀ, ਹੀ ਸੋਝੀ ਹੋਤ ਹੈ, ਅਪਰ ਕੀ ਖਬਰ ਤੋ ਕੁਛ ਤਿਨ ਕੋ ਨਹੀਂ ਹੋਇਗੀ, ਤਿਸ ਪਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈ:-

ਮੰਨੈ ਸਗਲ ਭਵਣ ਕੀ ਸੁਧਿ ॥

ਮਨਨ ਕਰਨ ਤੇ ਸਗਲ ਭਵਨ ਕੋ ਅਰਥ ਚੌਦਹਿ ਲੋਕ, ਤਿਨ ਕੀ 'ਸੁਧਿ' ਕਹੀਏ 'ਗਯਾਤ' ਹੋਇ ਆਵਤ ਹੈ । ਜੋ ਐਸੇ ਪ੍ਰਾਨੀ ਤਿਨ ਕੇ ਬਿਖੇ ਰਹਿਤ ਹੈਂ ਐਸੇ ਕਰਮ ਕਰਿ ਤਹਾਂ ਪਹੁੰਚਤ ਹੈਂ, ਇਸ ਰੀਤਿ ਕੋ ਤਹਾਂ ਬਿਵਹਾਰ ਹੈ, ਵਾ ਜਿਸ ਰੀਤਿ ਚੌਦਹ ਲੋਕ ਕੀ ਉਤਪਤਿ ਭਈ ਸੋ ਜਾਨ ਜਾਤ ਹੈਂ । ਦੁਤਿਯਰਥ:-ਖਟੁ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਨ ਕੇ ਖਟ ਹੀ ਭਵਣ ਕਹੀਏ ਘਰ ਹੈਂ । ਪ੍ਰਮਾਣ:-

ਛਿਅ ਘਰ ਛਿਅ ਗੁਰ ਛਿਅ ਉਪਦੇਸ ॥

[ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧]

ਖਟ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਨ ਕੋ ਜੋ ਮਤਿ ਹੈ, ਜਿਸ ਪਰ ਸਿੱਧਾਂਤ ਸਰਬ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਸਰਬ ਕੋ ਜਾਨ ਜਾਤ ਹੈ । ਤ੍ਰਿਤਿਯਰਥ:-ਸੰਪੂਰਨ ਜੋ ਘਰ ਹੈਂ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਬਿਖੇ ਅਗਮ ਵਾ ਸੁਗਮ, ਤਿਨ ਸਰਬ ਕੀ 'ਸੁਧਿ' ਕਹੀਏ ਅੰਤਰਜਾਮਤਾ ਹੁਇ ਆਵਤ ਹੈ । ਏਕ ਸਥਾਨ ਮੈਂ ਬੈਠਯੋ ਸਭਨ ਕੀ ਸੁਧ ਬਤਾਇ ਦੇਤ ਹੈ । ਚਤੁਰਥਅਰਥ:-ਭਵਣ ਨਾਮ ਭ੍ਰਮਣ ਕੋ, ਮਨ ਕੋ

ਅਧਿਆਹਾਰ ਉਪਰ ਸੋਂ ਭ੍ਰਮਣ ਪਦ ਤੇ, ਸਗਲ ਕਹੀਏ ਸਰਬ ਮੈਂ ਜੋ ਭ੍ਰਮਤ ਹੁਤੋ ਮਨ
ਤਹਾਂ ਤਹਾਂ ਕੀ ਸੁਧਿ ਹੋਇ ਆਈ ਹੈ, ਕਿਆ ? ਇਹ ਸਰਬ ਅਨਿੱਤ ਹੈਂ, ਏਕ ਆਤਮਾ
ਸਰਬ ਬਜਾਪੀ, ਸੋ ਨਿਤ ਹੈ ਔਰ ਸਭਨਕੋ ਨਾਸ਼ਵੰਤ ਜਾਣਕਰਿ ਭ੍ਰਮਣ ਤੇ ਮਨ ਮਿਟਗਯੋ।

ਮੰਨੈ ਮੁਹਿ ਚੋਟਾ ਨਾ ਖਾਇ ॥

ਜੋ ਮਨਨ ਕਰਤ ਹੈਂ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕੇ ਮੁਖੁ ਪਰ ਚੋਟ ਜੋ ਹੈ ਜਮਦੂਤਨ ਕੀ ਸੋ ਨਹੀਂ
ਲਾਗਤ ਹੈ। ਜੋ ਕੋਟਾਨ ਕੋਟ ਜਨਮ ਧਾਰ ਕਰਿ ਮ੍ਰਿਤੁ ਸਮੇਂ ਮੈਂ ਮਾਰ ਹੁਤੀ ਸੋ ਹਟ ਜਾਤ
ਹੈ। ਦੁਤਿਯਰਥ:—‘ਮੁਹਿ ਨਾ, ਚੋਟ ਨਾ’ ਨਕਾਰ ਦੋਉ ਪਦਨ ਸੋਂ ਲਗਯੋ। ‘ਮੁਹੇ’ ਲੂਟਨ
ਕੋ ਨਾਮ। ਪ੍ਰਮਾਣ:—

ਜੇ ਮੋਹਾਕਾ ਘਰੁ ਮੁਹੈ ਘਰੁ ਮੁਹਿ ਪਿਤਰੀ ਦੇਇ ॥ [ਆਸਾ ਵਾਰ ਮਃ ੧-੧੭]

ਨ ਲੂਟਯੋ ਹੀ ਜਾਤ ਹੈ ਨਾ ਚੋਟ ਹੀ ਖਾਤ ਹੈ। ਜਮ ਮਾਰਗ ਮੈਂ ਲੋਕ ਲੂਟੇ ਜਾਤ
ਹੈਂ। ਸੁਭਕਰਮ ਜੋ ਕਰੇ ਹੁਏ ਹੈਂ ਮੋ ਰਾਹ ਕੇ ਬਿਖੇ ਲੇਤ ਹੈਂ, ਜੋ ਅਮਕੋ ਕਰਮ ਤੈਨੇ ਕਰਿਓ
ਹੈ ਸੋ ਦੇਹ ਤਿਸ ਕੋ ਮੋਲ ਏਕ ਕਟੋਰਾ ਪਾਨੀ ਕੋ ਹਾਥ ਆਵੈਗੋ, ਸੋ ਤ੍ਰਿਖਾਤੁਰ ਹੁਏ ਦੇਤ
ਹੈਂ। ਇਸੀ ਰੀਤਿ ਅਹਾਰ ਕੇ ਹੋਤ ਛੁਧਾਤੁਰ ਹੋਇ ਦੇਤ ਹੈਂ। ਤਪਤ ਕੇ ਬਿਖੇ ਛਾਉਂ ਕੇ
ਹੋਤ ਦੇਤ ਹੈਂ। ਜੇ ਕੋਈ ਇਸ ਬਾਤ ਕੋ ਨਹੀਂ ਮਾਨੈ ਤਿਸੁ ਪਰ ਪ੍ਰਮਾਣ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਕੋ:—

ਜਿਹ ਪੈਛੈ ਲੂਟੀ ਪਨਿਹਾਰੀ ॥ ਸੋ ਮਾਰਗੁ ਸੰਤਨ ਦੂਰਾਰੀ ॥ ੧ ॥ ਸਤਿਗੁਰ
ਪੂਰੈ ਸਾਚੁ ਕਹਿਆ ॥ ਨਾਮ ਤੇਰੇ ਕੀ ਮੁਕਤੇ ਬੀਬੀ ਜਮ ਕਾ ਮਾਰਗੁ ਦੂਰਿ
ਰਹਿਆ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥ ਜਹ ਲਾਲਚ ਜਾਗਾਤੀ ਘਾਟ ॥ ਦੂਰਿ ਰਹੀ ਉਹ
ਜਨ ਤੇ ਬਾਟ ॥ ੨ ॥ [ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੫-੯੧]

ਅਰਥ:—ਪਨਿਹਾਰੀ = ਪਾਨ ਜੋ ਤੰਬੂਲ ਤਿਸ ਕੀ ਵਣਜੋਟੀ, ਜੋ ਏਕ ਦੇਸ ਤੇ
ਲੇ ਕਰ ਦੂਸਰੇ ਦੇਸ ਜਾਇ ਬੇਚਤ ਹੈ, ਪੰਥ ਕੇ ਬਿਖੇ ਬਟਵਾਰੇ ਸੋ ਲੂਟ ਲੇ ਜਾਤ ਹੈਂ, ਤੈਸੇ
ਸੁਭ ਕਰਮ ਅਹੰਤਾ ਸਮੇਤ ਕਰਨਹਾਰੇ ਜਮ ਮਾਰਗ ਮੈਂ ਲੂਟੇ ਜਾਤ ਹੈਂ, ਜੋ ਮਨਨ
ਕਰਨਹਾਰੇ ਹੈਂ ਇਸੀ ਰੀਤਿ ਸੋ ਸੋ ਮੁਹੇ ਨਹੀਂ ਜਾਤ ਹੈਂ, ਪੂੰਜੀ ਸਾਬਤ ਲੈਕੇ ਪਹੁੰਚਤ
ਹੈਂ। ਸੋ ਚੋਟ ਭੀ ਜਮਦੂਤਨ ਕੀ ਨਹੀਂ ਖਾਤ ਹੈਂ। ਜੇ ਕੋਈ ਕਹੇ ਲੂਟੇ ਨਹੀਂ ਜਾਤ ਹੈਂ
ਅਰ ਚੋਟ ਜਮਦੂਤਨ ਕੀ ਨਹੀਂ ਖਾਤ ਹੈਂ, ਸੰਗ ਤੋ ਜਮਾਂ ਕੇ ਜਾਤ ਹੋਇੰਗੇ ? ਤਿਸ
ਪਰ ਕਹਤ ਹੈਂ:—

ਮੰਨੈ ਜਮ ਕੈ ਸਾਥ ਨ ਜਾਇ ॥

ਮਨਨ ਕੇ ਕਰਨਹਾਰੇ ਜੋ ਹੈਂ, ਸੋ ਜਮ ਕੇ ਸੰਗ ਜਮਪੁਰੀ ਨਹੀਂ ਜਾਤ ਹੈਂ;
ਸਨਮਾਨ ਕੇ ਸੰਗ ਬੈਕੁੰਠ ਤੀਕ ਪਹੁੰਚਤ ਹੈਂ। ਜਮ ਕੇ ਸੰਗ ਨਹੀਂ ਜਾਨੇ ਕੋ ਉਪਲਖਨ
ਇਹੁ ਹੈ: ਸੁਰਗ ਲੋਕ, ਬ੍ਰਹਮ ਲੋਕ, ਬੈਕੁੰਠ ਤਹਾਂ ਜਾਤ ਹੈਂ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਨ ਚਾਰਨ ਹੂੰ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਉਭਯਾਬ੍ਰਿਤਦੀਪਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਣ—ਪਦ ਇਕੁ ਅਰਥ ਆਇ ਬਹੁ ਬਾਰਿ ।

‘ਉਭਯਾਬ੍ਰਿਤ ਦੀਪਕ’ ਅਲੰਕਾਰ ।

ਇਹਾਂ ‘ਮੰਨੈ’ ਪਦ ਅਨੇਕ ਬਾਰ ਆਯੋ, ਅਰਥ ਵੀ ਵਹੀ ਰਹਯੋ। ਦੂਸਰੇ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੈ। ਈਹਾਂ ਕਾਰਨ ਮਨਨ ਕਰਨੋ, ਕਾਰਜ ਤਾਂਕੋ ਫਲ ਜੋ ਕਹਯੋ ਸੁ ਲਖਣੋ, ਯਾਂਤੇ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ ।

ਐਸਾ ਨਾਮੁ ਨਿਰੰਜਨੁ ਹੋਇ ॥

ਐਸਾ ਮਨਨ ਹੈ ਜਿਸ ਕੇ ਕਰਨ ਤੇ ਏਤਕ ਫਲ ਹੋਤ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਕਬ ਹੋਤ ਹੈ ? ਜਬ ਨਾਮ ਨਿਰੰਜਨ ਹੋਇ = ਹਉਮੈ ਤੇ ਬਿਹੀਨ ਹੋਇ, ਮਾਯਾ ਤੇ ਰਹਤ ਹੋਇ ।

ਜੇ ਕੋ ਮੰਨਿ ਜਾਣੈ ਮਨਿ ਕੋਇ ॥ ੧੩ ॥

ਜੇ ਇਕੋ ਬਿਖੇ ਮਨਨ ਕਰੇ ਤੋ ਤੋ ਮਨ ਮੈਂ ਜਾਣੈ ਕੋਈ । ਇਤਯਰਥ । ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਮੈਂ ਨਕਾਰ ਕੀ ਵਰਣ ਮੈਤ੍ਰੀ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤ੍ਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ, ਦੂਸਰੀ ਤੁਕ ਮੈਂ ‘ਕੋ ਕੋਇ’ ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਯਮਕਾਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੈ। ਮਨ ਮਨ ਦੋ ਵੇਰ ਆਯੋ, ਅਰਥ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਭਯੋ; ਏਕ ‘ਮਨ’ ਕੋ ਅਰਥ ਦੂਸਰੇ ‘ਮਨਨ’ ਕੋ, ਯਾਂਤੇ ਯਮਕ ਹੈ ।

[ਪਉੜੀ ਚੌਥਵੀਂ]

ਮੰਨੈ ਮਾਰਗ ਠਾਕਿ ਨ ਪਾਇ ॥

ਮਨਨ ਕੇ ਕਰਨਹਾਰੇ ਜੋ ਹੈਂ, ਸੋ ‘ਮਾਰਗ’ ਜੋ ਰਾਹੁ ਹੈਂ ਬੈਕੁੰਠਾਦਿਕ ਕੇ, ਜਾਣੇਬਿਖੈ, ‘ਠਾਕਿ’ ਜੋ ਹੈ ਹਟਕਾਰ, ਤਿਸ ਕੋ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤੇ । ਵਾ ਜੇ ਅਗਮ ਥਾਨ ਹੈਂ: ਸਮੁੰਦਰ ਪਰਬਤ ਦੇਵਤੇ ਦੈਂਤਨ ਕੇ, ਤਹਾਂ ਜਾਤ੍ਯੋਂ ਕੋ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹਟਕਤ ਹੈ; ਜਹਾਂ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ਤਹਾਂ ਸਨਮਾਨ ਸਹਿਤ ਸੋਹਤ ਹੈਂ ।

ਮੰਨੈ ਪਤ ਸਿਉ ਪਰਗਟ ਜਾਇ ॥

ਮਨਨ ਕਰਨਹਾਰੇ ਜੋ ਹੈਂ ਪਤ ਅਬਰੋ ਕੇ ਸਮੇਤ ਪ੍ਰਗਟ ਹੀ ਸਰਬ ਦੇਵਤਿਓਂ ਕੇ ਬਿਖੇ ਪੂਜਾਵਤੇ ਜਾਤ ਹੈਂ, ਵਾ ਇਸ ਲੋਕ ਮੈਂ ਪਤ ਕੇ ਸਮੇਤ ਪ੍ਰਗਟਤ ਹੈਂ । ਜਾਇ ਨਾਮ ਜਗਾ ਕੋ । ਆਪਨੇ ਹੀ ਸਥਾਨ ਮੈਂ ਬੈਠੇ ਸਰਬ ਮੈਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈਂ । ਵਾ ਸਰਬ ਜਾਇ ਸਥਾਨ ਕੇ ਬਿਖੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਤ ਹੈਂ ।

ਮੰਨੈ ਮਗੁਨ ਚਲੈ ਪੰਥ ॥

ਮਨਨ ਕਰਨਹਾਰੇ ਜੋ ਹੈਂ ਸੋ ਮਗਨ ਅਨੰਦ ਬਿਖੇ ਚਲਤੇ ਹੈਂ ਪ੍ਰਲੋਕ ਕੇ ਪੰਥ ਕੋ । ਅਰਥ ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋ ਧਰਯੋ ਹੋਯੋ ‘ਮਗਨ’ ਅਨੰਦ ਕੋ ਹੀ ਹੈ; ਜੋ ਮਗ ਕੋ ਐ ਪੰਥ ਕੋ ਦੋਊ ਪਦਨ ਕੋ ਅਰਥ ਰਾਹੁ ਕੋ ਕਰੀਏ ਤੋ ਪੁਨਰੁਕਤ ਦੋਸ਼ ਆਵਤ ਹੈ । ਅਨੰਦਘਨ ਨੇ ਅਰਥ ਕਰਯੋ: ਮਗ ਨਾਮ ‘ਇਸਥਾਈ’ ਕੋ ਹੈ, ਤਿਸ ਮੈਂ ਭੀ ਸ਼ੰਕਾ

ਉਠਤ ਹੈ। ਪੂਰਬ ਕੀ ਦੋਊ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਮਨਨ ਕਰਨਹਾਰੇ ਕੋ 'ਜਾਨੋ' ਲਿਖਜੋ, ਈਹਾਂ ਇਸਥਿਤ ਕਹਜੋ, ਬਿਰੋਧ ਅਰਥ ਹੋਤ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਆਵਨੋ ਜਾਨੋ ਸਾਖਜਾਤਕਾਰ ਮੈਂ ਬਨਤ ਹੈ, ਜੋ ਮਨਨ ਕਰਤ ਹੀ ਦੇਹ ਛੁਟ ਜਾਤ ਹੈਂ ਈਹਾਂ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕੀ ਬਾਰਤਾ ਕਹੀਯਤ ਹੈ। ਯਾਂਤੇ ਪੰਥ ਚਲਨ ਕੋ ਹੀ ਅਰਥ ਹੈਂ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਮਗਨ ਆਨੰਦ ਮੈਂ ਜਾਤ ਹੈਂ, ਜੈਸੇ ਇਸ ਲੋਕ ਮੈਂ ਸਭ ਲੋਕ ਪੰਥ ਚਲਤ ਹੈਂ, ਏਕ ਤੋ ਸਿਰ ਪਰ ਭਾਰ ਉਠਾਇਕੈ ਚਲਤ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੋ ਚਲਣੇ ਮੈਂ ਅਧਿਕ ਦੁਖ ਹੈ, ਏਕ ਰਾਜੇ ਆਦਿਕ ਪਾਲਕੀ ਮੈਂ ਜਾਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਮਗਨ ਅਨੰਦ ਮੈਂ ਜਾਤ ਹੈਂ। ਵਾ ਔਰ ਰੀਤਿ ਤੇ ਆਨੰਦ ਸੋਂ ਜਾਤ ਹੈਂ। ਜੋ ਮਹਾਰਾਜ ਹੋਤ ਹੈਂ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕੋ ਪਾਸ ਏਕ ਤੋ ਐਸੇ ਜਾਤ ਹੈਂ। ਬਾਕੀ ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਕੋ ਸਿਰ ਭਾਰੁ ਹੈ ਤਲਬ ਚਢਕੈ ਬਾਂਧਿ ਕਰਿ ਲੇ ਜਾਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਪੰਥ ਮੇਂ ਦੁਖੀ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ਅਰੁ ਅਗਾਰੀ ਕੋ ਬਿਚਾਰਤ ਹੈਂ ਕਿ ਹਮ ਕੋ ਸਜਾਇ ਮਿਲੈਗੀ। ਔਰ ਏਕ ਐਸੇ ਚਲੇ ਜਾਤ ਹੈਂ: ਸ਼ਾਮੀ ਕੋ ਕਾਰਜ ਸ਼ਾਰਜੋ ਹੈ ਅਰ ਜਾਨਤ ਹੈਂ ਹਮ ਕੋ ਰਾਜਾ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕਰਿ ਮਰਾਤਬਾ ਬਖਸ਼ੈਗੋ, ਐਸੇ ਅਨੰਦ ਸੋਂ ਜਾਤ ਹੈਂ। ਐਸੇ ਜਾਨਿਯੋ।

ਮੰਨੈ ਧਰਮ ਸੇਤੀ ਸਨਬੰਧੁ ॥

ਮਨਨ ਕਰਨਹਾਰੇ ਜੋ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੋ ਧਰਮਰਾਇ ਐਸੇ ਮਿਲਤ ਹੈ ਜੈਸੇ ਆਪਨੇ ਸਨਬੰਧੀ ਕੋ ਮਿਲ ਕਰਿ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਤ ਹੈ, ਅਰ ਸੇਵਾ ਆਦਰ ਕਰਤ ਹੈ। ਦੁਤਿਯਰਥ: ਮਨਨ ਕਰਨਹਾਰੇ ਇਸ ਲੋਕ ਮੈਂ, ਆਪਨੋ ਜੋ ਧਰਮ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੋ ਸਨਬੰਧ ਸਮੇਤ ਹੈਂ, ਅਰਥ ਕਿਆ? ਆਪਨੋ ਧਰਮ ਸੰਗ ਨਿਰਬਾਹਤੇ ਹੈਂ, ਤਜਾਗਤ ਨਹੀਂ ਹੈਂ।

ਐਸਾ ਨਾਮੁ ਨਿਰੰਜਨੁ ਹੋਇ ॥

ਜੇ ਕੋ ਮੰਨਿ ਜਾਣੈ ਮਨਿ ਕੋਇ ॥ ੧੪ ॥

ਇਨ ਤੁਕਨਿ ਕੋ ਅਰਥ ਅਰ ਅਲੰਕਾਰ ਪੂਰਬ ਰੀਤਿ ਸੋਂ।

[ਪਉਤੀ ਪੰਦਵੀ]

ਮੰਨੈ ਪਾਵਹਿ ਮੋਖ ਦੁਆਰੁ ॥

ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਨੇ ਕਰਜੋ ਹੈ ਮਨਨ, ਤਿਨ ਕੋ ਮੋਖ ਪ੍ਰਾਪਤੁ ਹੋਤ ਹੈ। ਕੌਨ ਮੋਖ? ਜੋ ਦੁਆਰ ਆਦਿ ਮੈਂ ਰਹਨਵਾਰੋ ਹੋਤ ਹੈ। ਅਰਥ ਕਿਆ? ਚਾਰ ਮੁਕਤਿ ਜੋ ਸਾਮੀਪਾਦਿ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਪਾਵਤ ਹੈਂ। ਵਾ ਸਾਮੀਪਾਦਿ ਚਾਰਨਹੂੰ ਮੁਕਤਿ ਕੋ ਪਾਵਤ ਹੈਂ। ਵਾ ਆਪਣੇ ਦੁਆਰ ਹੀ ਮੁਕਤਿ ਕੋ ਪਾਵਤ ਹੈਂ। ਜੈਸੇ ਕਹਤ ਹੈਂ ਅਮਕੇ ਕੋ ਦਰ ਮੁਕਤ ਖਰੀ ਰਹਿਤ ਹੈ। ਕਿੰਵਾ ਮਨਨ ਕਰਨਹਾਰੇ ਜੋ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਮੋਖ ਦੁਆਰਾ ਗਿਆਨ ਸੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤ ਹੈ।

ਮੰਨੈ ਪਰਵਾਰੈ ਸਾਧਾਰੁ ॥

ਮਨਨ ਕਰਨਹਾਰੇ ਜੋ ਹੈਂ ਸੋ ਆਪਨੇ ਪਰਿਵਾਰ ਕੋ ਭੀ ਉਧਾਰਤੇ ਹੈਂ। ਜੋ ਸਨ-

ਬੰਧੀ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਭੀ ਕਲਯਾਨ ਕਰਤ ਹੈਂ । ਜੇ ਕੋਈ ਕਹੈ ਆਪਨੇ ਪਰਿਵਾਰ ਕੋ ਹੀ
ਉਧਾਰਤੇ ਹੈਂ ਕਿ ਔਰ ਕੋ ਭੀ ? ਤਿਸ ਪਰ ਕਹਤ ਹੈਂ:-

ਮੰਨੈ ਤਰੈ ਤਾਰੇ ਗੁਰੁ ਸਿਖ ॥

ਮਨਨ ਕਰਨਹਾਰੇ ਆਪ ਤੋ ਤਰਤੇ ਹੈਂ ਜਗਤ ਰੂਪੀ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਤੇ, ਤਾਰਨ ਪਦ ਤੇ
ਜਗਤ ਰੂਪੀ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਕੋ ਅਧਯਾਹਾਰ । ‘ਤਾਰੇ ਗੁਰੁ ਸਿਖ’ = ਜੇ ਕੋਈ ਆਇ ਕਰਿ ਸਿਖ
ਹੋਤ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਗੁਰੁ ਹੋਇ ਕਰਿ ਉਧਾਰਤੇ ਹੈਂ ।

ਮੰਨੈ ਨਾਨਕ ਭਵਹਿ ਨ ਭਿਖ ॥

ਮਨਨ ਕਰਨਹਾਰੇ ਭਿਖਯਾ ਕੇ ਲੋਣੇ ਕੋ ਅਰਥੀਏਂ ਹੋ ਕਰਿ ਭ੍ਰਮਤ ਨਹੀਂ ਹੈਂ ।
ਪਰਾਲਭਧ ਪਰ ਸੰਤੋਖ ਕਰਿ ਬੈਠਤ ਹੈਂ । ਵਾ ਦੇਵਤੇ ਸੂਰਜ ਚੰਦਾਦਿ ਪਾਸ ਵਰ ਕੀ ਭਿਖਯਾ
ਕੇ ਲੋਣੇ ਹਿਤ ਮਨ ਕੋ ਨਹੀਂ ਭ੍ਰਮਾਵਤ ਹੈਂ, ਏਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਪਰ ਨਿਸਚਾ ਰਾਖਤ ਹੈਂ ।
ਵਾ ਭਿਖ ਨਾਮ ਭਵਿਖਤ ਕਾਲ ਕੋ, ਸੋ ਅਗਾਰੀ ਕੋ ਭੀ ਭ੍ਰਮਤ ਨਹੀਂ ਹੈਂ, ਚੋਰਾਸੀ
ਜੂਨ ਮੈਂ । ਇਤਯਰਥ ।

ਇਨ ਚਾਰਨਿ ਹੂੰ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਉਭਯਾਬ੍ਰਿਤ ਦੀਪਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ । ਮੰਨੈ ਪਦ
ਬਹੁਤ ਬੇਰ ਆਯੋ, ਅਰਥ ਭੀ ਵਹੀ ਰਹਯੋ । ਦੂਸਰੇ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ ਹੈ । ਮਨਨ ਕਰਨੋ
ਕਾਰਨ, ਤਿਸ ਤੇ ਫਲ ਹੋਨੋ ਸੋ ਕਾਰਜ ਏਕ ਸੰਗ ਮੈਂ ਬਰਨਨ ਤੇ ਹੇਤਾ ਹੋਤ ਹੈ ।

ਐਸਾ ਨਾਮੁ ਨਿਰੰਜਨੁ ਹੋਇ ॥

ਜੇ ਕੋ ਮੰਨਿ ਜਾਣੇ ਮਨਿ ਕੋਇ ॥ ੧੫ ॥

ਐਸਾ ਹੈ ਮਨਨ ਜੈਸਾ ਪੀਛੇ ਕਹਿ ਆਏ ਹੈਂ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਕਬ ਹੈ ? ਨਾਮੈ ਹੋਇ,
ਬਿਹੀਨ ਅੰਜਨ ਹੋਇ । ਜਾਂ ਇਕੋ ਬਿਖੇ ਮਨਨ ਕਰੇ ਤਬ ਮਨ ਮੈਂ ਜਾਣੈ ਕੋਈ। ਇਤਯਰਥ।
ਨਾਮੁ ਨਿਰੰਜਨੁ ਨਕਾਰ ਕੀ ਬਰਨ ਮੈਤ੍ਰੀ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤ੍ਯਾਨੁਪਾਸ । ਦੂਸਰੀ ਤੁਕ ਮੈਂ
‘ਮੰਨਿ ਮਨਿ’ ਮੈਂ ਯਮਕ । ‘ਕੋ ਕੋਇ’ ਮੈਂ ਪੁਨਰੁਕਤਿਵਦਾਭਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ ।

[ਪਉੜੀ ਸੋਲ੍ਹਵੀਂ]

ਮਨਨ ਈਹਾਂ ਪੂਰੋ ਭਯੋ, ਸ਼੍ਰਵਨ ਮਨਨ ਕਰਕੇ ਸਿਖ ਜੇ ਬੂਝੈ ਸੰਦੇਹ ਕਰਿ ਸੋਧਨ
ਪਿੰਡ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਕੀ ਸੁਧ ਕੋ, ਤਿਸ ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੁ ਕਹਤ ਹੈਂ:-

ਪੰਚ ਪਰਵਾਣ ਪੰਚ ਪਰਧਾਨ ॥ ਪੰਚੇ ਪਾਵਹਿ ਦਰਗਹਿ ਮਾਨੁ ॥

ਪੰਚੇ ਸੋਹਹਿ ਦਰਿ ਰਾਜਾਨੁ ॥ ਪੰਚਾ ਕਾ ਗੁਰੁ ਏਕੁ ਧਿਆਨੁ ॥

ਇਨ ਤੁਕਨ ਕੋ ਅਰਥ ਅਨੇਕ ਹੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬੁਧਿਵਾਨ ਕਰਤ ਹੈਂ । ਅਰ ਪੂਰਬ
ਸ਼੍ਰਵਣ ਮਨਨ ਕਹਯੋ ਹੈ ਈਹਾਂ ਅਬ ਨਿਦਧਯਾਸਨ ਕੋ ਭੀ ਬਰਨਨ ਹੈ, ਯਾਂਤੋ ਅਰਥ

ਇਨ ਤੁਕਨਿ ਕੇ ਹਮ ਭੀ ਜੇਤੀਕ ਬੁਧਿ ਹੈ ਸੋ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਤ ਹੈਂ । ‘ਪੰਚ ਪਰਵਾਣ’ = ‘ਪੰਚ’ ਕੋ ਅਰਥ ਪਰਮਾਤਮਾ, ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਭੀ ਨਾਮ ਹੈ । ਪ੍ਰਪੰਚ ਰਚਤੀ ਸੋ ਪੰਚ: । ਪੰਚ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ ਸੋ ਪਰਮ ਅਣੂ ਹੈ । ਵਕਾਰ ਕੋ ਮਕਾਰ ਬਨਤ ਹੈ ਤਿਸ ਤੇ ਅਕਾਰ ਨਿਕਸੇ ‘ਪਰਮ ਅਣੂ’ ਹੋਤ ਹੈ । ਅਣੂ ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਇੰਦ੍ਰੀ ਕੋ ਬਿਸ਼ੈ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ, ਐਸਾ ਜੋ ਅਣੂ ਹੈ ਤਿਸਤੇ ਭੀ ਬ੍ਰਹਮ ਸੂਖਮ ਹੈ । ਅਰਥ ਏਹ ਜੋ ਸੂਖਮ ਤੇ ਸੂਖਮ ਹੈ । ‘ਪੰਚ ਪਰਧਾਨ’ = ਸੋਈ ਬ੍ਰਹਮ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ, ਕਿਆ ? ਬਿਭੂ ਬਡੇ ਸੇ ਬਡਾ ਹੈ । ਪ੍ਰਧਾਨ ਨਾਮ ਮੁੱਖਜ ਕੋ ਭੀ ਹੈ । ਤਨ ਅੰਤਹਕਰਣ ਸਰਬ ਮੈਂ ਆਤਮਾ ਮੁਖਜ ਹੈ । ‘ਪੰਚੇ ਪਾਵਹਿ ਦਰਗਹਿ ਮਾਨੁ ॥’ = ‘ਪੰਚ’ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ ‘ਦਰ’ ਇੰਦ੍ਰੀਓਂ ਕੋ ਹੋ ਕਰਿ ਗੇਯ ਕੋ ਗਜਾਨ ਪਾਵਤ ਹੈ । ‘ਗਹਿ’ ਕੋ ਅਰਥ ਗੇਯ, ‘ਮਾਨੁ’ ਕੋ ਅਰਥ ਗਿਆਨ । ਜਬ ਨੇਤ੍ਰ ਦੁਆਰਾ ਚੇਤਨ ਕੋ ਅਨਸੂਤ ਹੋ ਕਰਿ ਅੰਤਹਕਰਣ ਕੀ ਬ੍ਰਿਤਿ ਵਹਿਰ ਕੋ ਜਾਤ ਹੈ; ਅਗਾਰੀ ਪਦਾਰਥ ਜੋ ਗੇਯ ਤਿਸਕੇ ਤਦਾਕਾਰ ਹੋਇਕੇ ਗਜਾਨ ਪਾਵਤ ਹੈ । ਬ੍ਰਿਤਿ ਅਵਛਿੰਨ ਚਿਤ, ਘਟ ਅਵਛਿੰਨ ਚਿਤ, ਦੋਨੋਂ ਕੋ ਅਵਰਨ ਸੰਘਾਰ ਤੇ ਏਕਤਾ ਹੋਤ ਹੈ । ਗਜਾਤਾ ਗਜਾਨ ਗਯੇਯ ਤ੍ਰਿਪੁਟੀ ਜੋ ਹੈ ਤਿਸ ਮੈਂ ਬ੍ਰਹਮ ਮਿਲਜੋ ਹੋਯੋ ਹੈ । ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ:—ਜੈਸੇ ਤਲਾਵ ਕੋ ਪਾਣੀ ਕੂਲ ਦੁਆਰਾ ਹੋ ਕਰਿ ਕਿਆਰੀ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ । ਅਕਾਸ਼ ਤੀਨੋਂ ਮੈਂ ਏਕ ਰਸ ਹੈ; ਐਸੇ ਜਾਨਿਯੈ । ‘ਪੰਚੇ ਸੋਹਹਿ ਦਰਿ ਰਾਜਾਨੁ ॥’ = ‘ਪੰਚ’ ਹੀ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ, ‘ਦਰਿ’ ਕਹੀਏ ਬੀਚ, ‘ਰਾਜਾਨੁ’ ਰਾਜਾ ਬਨਜੋ ਸੋਹਤ ਹੈ । ਵਾ ਦਰਿ ਇੰਦ੍ਰੀਓਂ ਕੋ ਜੋ ਹੈਂ ਤਹਾਂ ਰਾਜਾ ਬਨਜੋ ਸੋਹਤ ਹੈ । ਸਭਨ ਕੋ ਚੇਤਨ ਸੱਤਾ ਦੇ ਰਹਜੋ ਹੈ, ਜੈਸੇ ਰਾਜਾ ਸੈਨਾ ਕੋ ਦੇ ਕਰਿ ਪੋਖਤ ਹੈ । ‘ਪੰਚਾ ਕਾ ਗੁਰੁ ਏਕੁ ਧਿਆਨੁ’ = ‘ਪੰਚ’ ਜੋ ਪ੍ਰਾਨ, ਤਿਨ ਕੋ ਭੀ ‘ਗੁਰੁ’ ਨਾਮ ਚੇਤਨਤਾ ਦੇਨਵਾਰੇ ਕੋ; ਚੇਤਨਤਾ ਦੇ ਰਹਜੋ ਹੈ ਏਕ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ, ਹੇ ਸਿਖ ! ਤਿਸ ਕੋ ਧਿਆਨ ਕਰਿ । ਏਕ ਅਰਥ ਤੋ ਐਸੇ ਭਯੋ, ਯਾਂ ਮੈਂ ਭੀ ਨਿਦਧਿਆਸਨ ਬਨਜੋ, ਜੋ ਸਰਬ ਮੈਂ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਹੀ ਨਿਰਨੇ ਕਰਜੋ ।

ਦੁਤਿਯਰਥ:—ਪੰਚ ਨਾਮ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਪੁਰਖੋਂ ਕਾ ਭੀ ਹੈ । ਇਹ ਨਾਮ ਜਗਤ ਮੈਂ ਰੂਢ ਹੀ ਹੈ, ਸੋ ਕੌਨ ? ‘ਸੰਤ’ ਸਰਬ ਤੇ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਹੈਂ, ਸੋਈ ਸਰਬ ਜਗਤ ਮੈਂ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈਂ; ਕਿਆ ? ਮਾਨਨੀਯ ਹੈਂ । ਸੋਈ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੁੱਖ ਹੈਂ, ਰਿਖੋਂ ਮੁਨੋਂ ਮੇਂ ਸੋ ਪੰਚ ਹੀ ਪ੍ਰਭੋਕ ਮੈਂ ਮਾਨ ਪਾਵਤ ਹੈਂ, ਆਦਰ ਹੋਤ ਹੈ । ‘ਰਾਜਾਨੁ’ ਜੋ ਪਰਮੇਸਰ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਦਰ ਪਰ ਸੋ ਸੰਤ ਹੀ ਸੋਹਤੇ ਹੈਂ । ਤਿਨ ਸੰਤਹੁਂ ਕਾ ਗੁਰੁ ਏਕ ਪਰਮੇਸਰ ਕੋ ਧਿਆਨ ਹੈ । ਅਰਥ ਇਹ: ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਨੇ ਮਨ ਇੰਦ੍ਰੀ ਵੱਸ ਕੀਏ ਹੈਂ, ਸੋਈ ਸੰਤ ਹੈਂ; ਆਪਨੇ ਸਰੂਪ ਕੀ ਦਿਸ਼ ਬ੍ਰਿਤਿ ਕਰੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਨੇ । ਯਾ ਅਰਥ ਮੈਂ ਨਿਦਧਿਆਸਨ ਕਰਨ ਵਾਰਜੋਂ ਕੀ ਮਹਿਮਾ: ਜੈਸੇ ਸ਼੍ਰਵਣ ਮਨਨ ਕਰਨਵਾਰਜੋਂ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਪੂਰਬ ਕਹਿ ਆਏ ਹੈਂ ।

ਤ੍ਰਿਤੀਅਰਥ:—‘ਪੰਚ ਪਰਵਾਣ’ ਪੰਚ ਜੋ ਤਤ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕਰਿ ਇਹ ਤਨੁ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ । ਯਾਂਤੇ ਪੰਚ ਤਤ ਹੀ ਪੰਚੀਕਰਣ ਹੋਇ ਜਗਤ ਕੋ ਸਿਰਜਤੇ ਭਏ । ਐਰ ਗ੍ਰਿਥਨ ਮੈਂ ਪੰਚੀਕਰਣ ਕੋ ਬਿਸਤਾਰ ਸੋਂ ਕਹਜੋ ਹੈ, ਤਹਾਂ ਦੇਖ ਲੈਨੋ । ਪੰਚ ਪਰਧਾਨ = ਗਜਾਨ

ਇੰਦ੍ਰੈ ਪੰਚ ਸੋ ਸਰੀਰ ਮੈਂ ਪਰਧਾਨ ਕਹੀਏ ਮੁੱਖਜ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕਰਿ ਸਰਬ ਬਿਵਹਾਰ ਸਿਧ ਹੋਤਾ ਹੈ। ‘ਪੰਚੇ ਪਾਵਹਿ ਦਰਗਹਿ ਮਾਨੁ’ = ਪੰਚ ਜੋ ਸਤੁ ਸੰਤੋਖ ਆਦਿ ਗੁਣ ਹੈਂ, ਸੋ ਦਰਗਹ ਮੈਂ ਮਾਨ ਪਾਵਤੇ ਹੈਂ। ਅਰਥ ਇਹ: ਜੋ ਇਨ੍ਹੋਂ ਕਰਿ ਹੀ ਸੰਤ ਬਨਤ ਹੈਂ। ‘ਪੰਚੇ ਸੋਹਹਿ ਦਰਿ ਰਾਜਾਨੁ’ = ਰਾਜਾਨੁ ਕਹੀਏ ਸਰਬ ਕੋ ਰਾਜਾ, ਤਿਸ ਕਾ ਦੁਆਰ ਦਸਮ ਸਥਾਨ, ਤਹਾ ਪੰਚ ਸ਼ਬਦ ਸੋਹਤ ਹੈਂ। ਦਸਵੇਂ ਦੁਆਰ ਕੇ ਵਿਖੇ ਪੰਚ ਸ਼ਬਦ ਭੀ ਕਹਤ ਹੈਂ, ਕਹੂੰ ਦਸ ਭੀ ਗਿਨਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਦੋਨੋਂ ਹੀ ਬਨਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਨਿਰੰਤਰ ਹੀ ਬਾਜਤੇ ਰਹਤ ਹੈਂ। ਜੇ ਕਹੋ ਸਭ ਕੋਈ ਕਜੋਂ ਨਹੀਂ ਸੁਨਤ ਹੈ, ਤੋ ਤਿਸ ਪਰ ਕਹਤ ਹੈਂ: ‘ਪੰਚਾ ਕਾ ਗੁਰੁ ਏਕੁ ਧਿਆਨੁ॥’ ਜਿਸ ਕਾ ਮਨ ਇਕਾਗਰੁ ਹੋਇ ਸੋ ਸੁਨਤ ਹੈ। ਇਸ ਅਰਥ ਮੈਂ ਭੀ ਨਿਦਧਾਸਨ ਯਾਂਤੇ ਭਯੋ ਜੋ ਸਰੂਪ ਕੋ ਧਿਆਨ ਕਰੇ ਇਕਾਗਰੁ ਹੋਇਕੈ।

ਚਤੁਰਥਅਰਥ:--‘ਪੰਚ ਪਰਵਾਣ’ = ਪੰਚ ਪਰਮਾਣੁ ਕੌਣ? ਸ਼ਬਦ, ਸਪਰਸ਼, ਰੂਪ, ਰਸ, ਗੰਧ। ਇਹ ਪੰਚ ਪਰਮਾਣੁ ਕਹੀਏ ਅਤਿ ਸੂਖਮ ਤਨ ਮਾਤ੍ਰਾ-ਪ੍ਰਿਥਮੈ ਭਈ। ਬਹੁਰ ਪੰਚ ਪਰਧਾਨ = ਪੰਚ ਮਹਾਂ ਭੂਤ, ਤਿਨ ਤੇ ਹੋਤ ਭਏ: ਏਕ ‘ਅਕਾਸ਼’, ‘ਸ਼ਬਦ’ ਜਿਸ ਕੋ ਗੁਣ। ਦੂਸਰੇ ‘ਬਾਯੂ’, ਤਿਸ ਮੈਂ ਦ੍ਰੇਗੁਣ: ਏਕ ਅਕਾਸ਼ ਕੋ ‘ਸ਼ਬਦ’, ਆਪਨੋ ‘ਸਪਰਸ਼’। ਤੀਸਰੇ ਤਤੁ ‘ਅਗਨਿ’, ਇਸ ਮੈਂ ਤੀਨ ਗੁਣ: ਦ੍ਰੇ ਪੂਰਬਲੇ, ਏਕ ਆਪਨੋ ਗੁਣ ‘ਰੂਪ’। ਚੌਥੇ ਤਤੁ ‘ਜਲ’, ਚਾਰ ਇਸ ਮੈਂ ਗੁਣ: ਸ਼ਬਦ ਸਪਰਸ਼ ਰੂਪ ਪੂਰਬਲੇ ਤੀਨ, ਆਪਨੋ ਗੁਣ ‘ਰਸ’। ਪੰਚਮੇ ਤਤੁ ‘ਪ੍ਰਿਥਵੀ’, ਪੰਚ ਗੁਣ ਇਸ ਮੈਂ: ਚਾਰ ਪੂਰਬਲੇ, ਆਪਨੋ ਗੁਣ ‘ਗੰਧ’। ਐਸੇ ਪੰਚ ਤਨ ਮਾਤ੍ਰਾ ਤੇ ਪੰਚ ਮਹਾਂ ਭੂਤ ਹੋਤ ਭਏ। ‘ਪੰਚੇ ਪਾਵਹਿ ਦਰਗਹਿ ਮਾਨੁ’ = ਪੰਚ ਜੋ ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰੈ: ਸ਼ਵਣ, ਤੁਚਾ, ਚਖੁ, ਜਿਹਵਾ, ਘ੍ਰਾਣ, ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕੇ ਦਰ ਵਿਖੇ ‘ਗਹ’ ਕੋ ਅਰਥ ਗੇਯ, ਮਾਨ ਨਾਮ ਗਿਆਨ ਕੋ, ਬਯਾਕਰਣ ਰੀਤਿ ਮੈਂ, ਗੇਯ ਕੋ ਗਿਆਨ ਪਾਵਤ ਹੈ, ਕਿਆ? ਸੋਈ ਕਹਤ ਹੈਂ:--ਅਕਾਸ਼ ਕੀ ਇੰਦ੍ਰੀ ਸ਼ਵਣ, ਅਕਾਸ਼ ਕੋ ਗੁਣ ਸ਼ਬਦ, ਅਕਾਸ਼ ਕੀ ਇੰਦ੍ਰੀ ਅਕਾਸ਼ ਕੋ ਗੁਣ ਕੋ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਤ ਹੈ। ਵਾਯੂ ਕੀ ਇੰਦ੍ਰੀ ਤੁਚਾ, ਵਾਯੂ ਕੋ ਗੁਣ ਸਪਰਸ਼, ਸੋ ਤਿਸ ਕੋ ਗਿਆਨ ਪਾਵਤ ਹੈ। ਅਗਨਿ ਕੀ ਇੰਦ੍ਰੀ ਚਖੁ, ਅਗਨਿ ਕੋ ਗੁਣ ਰੂਪ, ਸੋ ਤਿਸ ਕੋ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਤ ਹੈ। ਜਲ ਕੀ ਇੰਦ੍ਰੀ ਜਿਹਵਾ, ਰਸ ਗੁਣ, ਸੋ ਤਿਸ ਗੇਯ ਕੋ ਗਿਆਨ ਪਾਵਤ ਹੈ। ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕੀ ਇੰਦ੍ਰੀ ਘ੍ਰਾਣ, ਗੁਣ ਗੰਧ, ਸੋ ਤਿਸ ਕੋ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਿ ਲੇਤ ਹੈ। ਪੰਚ ਜੋ ਇੰਦ੍ਰੈ ‘ਦਰ’ ਕਹਿਯੋ ਸਥਾਨ ਪੰਚ ਤਿਨ ਮੈਂ ਗੇਯ ਗਿਆਨ ਕੋ ਪਾਵਤ ਹੈਂ। ‘ਪੰਚੇ ਸੋਹਹਿ ਦਰਿ ਰਾਜਾਨੁ’ = ਪੰਚ ਜੋ ਪ੍ਰਾਣ ਹੈਂ ਸੋ ਸੋਹਤ ਹੈਂ ‘ਦਰਿ’ ਕਹੀਏ ਬੀਚ ਸਥਾਨ ਕੇ। ਫੇਰ ਕੈਸੇ ਹੈਂ? ਰਾਜਾਨੁ ਹੈਂ। ਪੂਰਬਲੇ ਜੋ ਗਿਨੇ ਹੈਂ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕੇ ਰਾਜਾ ਹੈਂ। ਪ੍ਰਾਣੇ ਬਿਨਾਂ ਇਨ੍ਹੋਂ ਮੈਂ ਕੁਛ ਸ਼ਕਤਿ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਜੇ ਪ੍ਰਾਣ ਰਹਤ ਹੈਂ ਤੋ ਸਰਬ ਇੰਦ੍ਰੀਨ ਕੀ ਚੇਸ਼ਟਾ ਹੋਤ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਪ੍ਰਾਣ ਰਾਜਾ ਹੈਂ; ਇਸੁ ਪਰ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵੇਦ ਕੋ। ਬੇਦ ਮੈਂ ਕਥਾ ਹੈ: ਏਕ ਸਮੇਂ ਸੋ ਪ੍ਰਾਣ ਐ ਪੰਚ ਇੰਦ੍ਰੈ ਪਰਮਪਰ ਬਗਰ ਪਰੇ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੋ ਬਾਦੀ ਆਪਸ ਮੈਂ ਤੋ ਨਿਬਰਜੇ ਨਹੀਂ, ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਕੇ ਪਾਸ

ਬਗਰਤ ਪਹੁੰਚੇ । ਜਾਇਕੈ ਪੂਛਨ ਕੀਓ: ਹੋ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ! ਤੁਮ ਸਰਬ ਕੇ ਕਰਤਾ ਹੋ, ਹਮਾਰੇ ਬਿਖੇ ਬਾਦ ਹੋ ਰਹਜੇ ਹੈ, ਆਪ ਆਪ ਕੋ ਹਮ ਸਰਬ ਬਡੇ ਮਾਨਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਤੁਮ ਕਹੋ ਜੋ ਹਮਾਰੇ ਮੈਂ ਬਡੇ ਕੌਨ ਹੈ ? ਐਸੇ ਸੁਣ ਕਰਿ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਨੇ ਕਹਯੋ: ਤੁਮਾਰੇ ਬਿਖੇ ਬਡੇ ਸੋ ਹੈ ਜੋ ਆਪਨੀ ਸ਼ਕਤਿ ਕਰਿ ਸਰੀਰ ਕੋ ਬੰਢੇ, ਏਕ ਏਕ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਆਵਤੇ ਜਾਹੋ । ਐਸੇ ਸੁਣਿਕੈ ਪ੍ਰਿਥਮੈ ਚਖੁ^੧ ਗਏ, ਤੋ ਭੀ ਸਰੀਰ ਨਹੀਂ ਗਿਰਜੇ । ਬਹੁਰ ਸ਼੍ਰਵਣ^੨ ਗਏ, ਤੋ ਭੀ ਸਰੀਰ ਨਹੀਂ ਗਿਰਜੇ । ਬਹੁਰ ਜਿਹਵਾ ਗਈ, ਤੋ ਭੀ ਨਹੀਂ ਗਿਰਜੇ । ਤੁਚਾ^੩ ਕੇ ਜਾਨੇ ਤੋ ਭੀ ਨਹੀਂ ਗਿਰਜੇ । ਘ੍ਰਣ^੪ ਤੋ ਭੀ ਨਹੀਂ ਗਿਰਜੇ । ਬਹੁਰੋ ਜਬ ਪ੍ਰਾਣ ਗਏ ਤਬ ਸਰੀਰ ਸਮੇਤ ਇੰਦ੍ਰੀਓਂ ਕੇ ਗਿਰ ਪਰਜੇ । ਐਸੇ ਦੇਖ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਨੇ ਕਹਯੋ: ਤੁਮਾਰੇ ਸਭਨਿ ਬਿਖੇ ਪ੍ਰਾਣ ਹੈਂ ਬਡੇ, ਜਿਸ ਤੇ ਬਿਨਾ ਤੁਮ ਸਰਬ ਹੀ ਅਸ਼ਕਤ ਹੋ ਗਏ ਹੋ ! ਯਾਂਤੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਕੇ ਕਹਨੇ ਸੇ ਭੀ ਅਰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਭੀ ਦੇਖੀਤਾ ਹੈ । ਯਾਂਤੇ ਪ੍ਰਾਣ ਸਭਨ ਕੇ ਰਾਜਾਨੁ ਹੈਂ । ਪੰਚਾ ਕਾ ਗੁਰੁ ਏਕੁ ਧਿਆਨੁ ॥ ਸਰਬ ਕੇ ਪ੍ਰਾਣ ਤੋ ਰਾਜਾਨ ਹੁਤੇ, ਤਿਨ ਪੰਚੋਂ ਪ੍ਰਾਣੋ ਕਾ ਗੁਰੁ ਏਕ । ਗੁਰੁ ਕੋ ਅਰਥ ਚੇਤਨਤਾ ਦੇਨਹਾਰੋ ਏਕ 'ਬ੍ਰਹਮ' ਹੀ ਹੈ । ਇਸ ਅਰਥ ਮੈਂ ਨਿਦਧਾਸਨ:—ਜੋ ਸਰਬ ਕੋ ਸੱਤਾ ਦੇਨਹਾਰੋ ਬ੍ਰਹਮ ਤਿਸ ਕੇ ਬਿਖੇ ਬਿਤਿ ਕਰਿ ਹੋ ਸਿਖ ! ਧਿਆਨ, ਅਭਿਆਸ, ਸਿਮਰਨ, ਨਿਦਧਾਸਨ ਏ ਚਾਰੋਂ ਨਾਮ ਏਕ ਹੀ ਕੇ ਹੈਂ ਸਜਾਤੀ ਪ੍ਰਤ੍ਯ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੇ ।

ਪੰਚਮਅਰਥ:—ਪੰਚ ਪਟਵਾਣ ਪੰਚ ਪਟਧਾਨ ॥ ਪਰਮਾ ਗਿਆਨ ਕਰਣੇ ਪ੍ਰਮਾਣੇ । ਅਰਥ: ਪ੍ਰਮਾਣੇ ਕਹੀਏ ਜਥਾਰਥ ਗਿਆਨ, ਤਿਸਕਾ ਮੁਖਿ ਸਾਧਨ ਹੋਇ ਸੋ ਪ੍ਰਮਾਣ । ਨਿਦਧਾਸਨ ਮੈਂ ਜਿਨਹੁੰ ਕਾ ਮਨ ਹੂਆ ਹੈ ਪੰਚ ਜੋ ਸਤਿ, ਸੰਤੋਖ, ਦਯਾ, ਧਰਮ, ਸੁਚ ਹੈਂ, ਇਨ੍ਹੋਂ ਕਰਿ ਜਿਨ ਕਾ ਮਨ ਪ੍ਰਵਾਣ ਹੂਆ ਹੈ । ਪੰਚ ਪਟਧਾਨ = ਤੇਈ ਪੰਚ ਕਹੀਏ ਸੰਤ, ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਮੈਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਹੀਏ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ । ਅਰਥ ਇਹ: ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਮੈਂ ਏਕ ਦੋ ਗੁਣ ਪਾਏ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ਤੇ ਭੀ ਸੰਤ ਕਹੀਤੇ ਹੈਂ, ਜੋ ਪੰਚੋਂ ਕਰਿ ਸੰਪੰਨ ਹੈਂ ਤੇ ਪਰਮ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਹੈਂ । ਪੰਚੇ ਪਾਵਹਿ ਦਰਗਹਿ ਮਾਨੁ ॥ ਏਹੀ ਪੰਚ ਕਹੀਏ ਸੰਤ, ਸੋ ਦਰਗਹ = ਪ੍ਰਲੋਕ, ਤਿਸ ਮੈਂ ਮਾਨ ਪਾਵਤੇ ਹੈਂ । ਪੰਚੇ ਸੋਹਹਿ ਦਰਿ ਰਾਜਾਨੁ ॥ ਰਾਜਾਨ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਤਿਸ ਕੇ ਦਰ ਸ਼ੋਭਾ ਕੋ ਭੀ ਸੋਈ ਸੰਤ ਪਾਵਤੇ ਹੈਂ । ਸੋ ਕੌਨ ਦਰ ? ਸਤਿਸੰਗ । ਤਹਾਂ ਸ਼ੋਭਤੇ ਹੈਂ । ਜੋ ਕਹੋ ਨਿਦਧਾਸਨ ਕੇ ਕਾਰਣ ਜੋ ਏ ਪੰਚ ਗੁਣ ਤਿਨ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੈਸੇ ਹੋਤੀ ਹੈ ? ਸੋ ਕਹਤ ਹੈਂ:—ਪੰਚਾ ਕਾ ਗੁਰੁ ਏਕੁ ਧਿਆਨੁ ॥ ਇਨ ਪੰਚੋਂ ਕਾ ਗੁਰੁ ਕਹੀਏ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ, ਅਥਵਾ ਉਤਪਤਿ ਕਾਰਣ ਸੋ ਏਕ ਧਿਆਨ ਕਹੀਏ ਬਿਤਿ ਕੀ ਏਕਾਗ੍ਰਤਾ, ਅਥਵਾ ਏਕ ਕਹੀਏ ਅਦੁਤਿਯ ਬ੍ਰਹਮ, ਤਿਸ ਕਾ ਧਿਆਵਣਾ ਇਹੀ ਹੈ ।

ਏਹ ਪੰਚ ਜੋ ਅਰਥ ਚਾਰ ਤੁਕਨਿ ਕੇ ਭਏ ਇਨ ਸਰਬ ਮੈਂ ਨਿਦਧਾਸਨ ਕੋ ਸਮਝਨੋ । ਨਿਦਧਾਸਨ ਕੋ ਸਰੂਪ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਵਿਜਾਤੀ ਪ੍ਰਤ੍ਯਯਾਨੰਤ ਸਜਾਤੀਯ ਪ੍ਰਤ੍ਯਯ ਪ੍ਰਵਾਹ ਰੂਪ ਬਿਤੀ । ਅਰਥ: ਜੋ ਏਹ ਆਦਿਕ ਪ੍ਰਤੀਤੋਂ ਕਰਿ ਖੰਡੀ ਨਾ ਜਾਇ, ਐਸੀ

ਸਰੂਪ ਅਭਿਆਸਨੀ ਜੋ ਬ੍ਰਿਤਿ ਹੈ ਸੋ ਕਹੀਏ ਨਿਦਧਿਆਸਨ । ਤਾਤਪਰਜ ਇਹ ਸਿਧ ਭਯਾ
ਜੋ ਲੋਭ ਮੋਹਾਦਿਕ ਵਿਕਾਰੋਂ ਸੇ ਰਹਤ ਹੋ ਕਰਿ ਸਤੁ ਸੰਤੋਖਾਦਿ ਸੰਯੁਕਤਿ ਬ੍ਰਹਮ ਸਰੂਪ ਕੇ
ਅਭਿਆਸ ਮੈਂ ਜੋ ਬ੍ਰਿਤਿ ਲਗੀ, ਅਲਖ ਕੋ ਲਖਨੋ, ਲਖੇ ਕੋ ਤਜਨੋ, ਕਾਰਨ ਕਾਰਜ ਕੀ
ਏਕਤਾ ਕਰਣੀ, ਜੈਸੇ ਜਲ ਤਰੰਗ; ਇਸ ਤੇ ਉਪ੍ਰੰਤੁ ਬ੍ਰਿਤਿ ਸਰੂਪ ਮੈਂ, ਸੋ ਨਿਦਧਿਆਸਨ ।
ਵਾ ਤਨ ਇੰਦ੍ਰੀ ਆਦਿ ਜੀਵ ਕੋ ਵਾਚ ਤਯਾਗਿ ਕੈ ਏਕ ਆਪਨੋ ਸਰੂਪ ਜਾਨਣੋ, ਜਿਸ ਕੋ
ਕਹਯੋ ਹੈ: ਧਿਆਨ ਕਰਿ, ਏਹ ਨਿਦਧਿਆਸਨ ਭਯੋ । ਜੇ ਕਰਿ ਕੋਈ ਕਹੈ ਈਹਾਂ ਪੰਚੀਕਰਣ
ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਹੇ ? ਤਿਸ ਕਾ ਉਤ੍ਰ:—ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋ ਹਿਤ ਏਕ ਲੋਕਨਿ ਕੇ
ਕਲਿਆਨ ਕੋ ਹੈ । ਅੱਖਰ ਤੋ ਸੁਗਮ ਅਰੁ ਬੋਰੇ ਕਹਤ ਹੈਂ ਅਰ ਅਰਥ ਅਰੰਮ ਐ ਬਹੁਤ
ਸੇ ਬਹੁਤ ਨਿਕਸਤਿ ਹੈਂ, ਜਿਤਨੋ ਕੋਈ ਫੈਲਾਵਤ ਹੈ ਸੁਮਤਿਵਾਨ ਤਿਤਨੋ ਹੀ ਫੈਲਤ ਹੈ ।
ਇਨ ਚਾਰੋਂ ਤੁਕਨਿ ਮੈਂ ਪੰਚੀਕਰਣ ਭੀ ਅਰਥ ਕਰਨ ਵਾਰੇ ਕਰਿ ਦੇਤ ਹੈਂ । ਐਰ ਗ੍ਰੰਥਨ
ਮੈਂ ਪੰਚੀਕਰਣ ਬਹੁਤੇਰੇ ਕਹਯੋ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੰਖੇਪ ਸੋਂ ਸੁਨਾਇਓ । ਤਿਸੁ ਪਰ
ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ:—ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਜੇ ਬਡੇ ਹੈਂ ਤਿਨੋਂ ਕੇ ਪਾਸ ਦ੍ਰੈ ਵਹੀ ਹੋਤ ਹੈਂ, ਏਕ ਤੋ ਖਾਤਾ ਹੋਤ
ਹੈ, ਦੂਸਰੀ ਰੋਜਨਾਂਵਾ ਹੋਤ ਹੈ । ਖਾਤਾ ਮੈਂ ਤੋ ਰਕਮ ਕਾ ਨਾਮ ਮਾਤ੍ਰ ਲਿਖਤ ਹੈਂ; ਸੋ
ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਬਡੇ ਅਪਨੇ ਗੋਚਰੀ ਰਾਖਤ ਹੈਂ, ਰੋਜ ਨਾਵਾਂ ਗੁਮਾਸਤੋ ਕ ਸੌਂਪਤ ਹੈਂ, ਤਿਸ
ਮੈਂ ਰੁਪਯੇ ਪੈਸੇ ਕੋਡੀਨ ਕੋ ਲੇਖੇ ਸਰਬ ਹੋਤ ਹੈ । ਜੋ ਪੁਰਖ ਬਡੇ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਤੇ ਰਕਮ ਕੇ
ਨਾਮ ਕਹਨੇ ਕਰਿ ਸਮਝਯੋ ਚਾਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਤੋ ਸਮਝਾਇ ਦੇਤ ਹੈਂ, ਐਸੇ ਪੁਰਖ ਮਹਾਨ
ਹੋਤ ਹੈਂ । ਜੋ ਤਿਨ ਤੇ ਨਹੀਂ ਸਮਝਤੁ, ਲੇਖੇ ਕੀ ਚਤੁਰਾਈ ਮੈਂ ਬ੍ਰਿਤਿ ਹੈ, ਸੋ ਗੁਮਾਸਤਯੋਂ ਕੇ
ਅਧੀਨ ਜਾਇ ਹੋਤ ਹੈ, ਸੋ ਸਮਝਾਵਤ ਹੈਂ । ਫੇਰ ਰਕਮ ਕੋ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਤੇ ਸਮਝਤ ਹੈ ।
ਤੈਸੇ ਹੀ ਬੇਦ ਅਰੁ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੀ ਬਾਣੀ ਬਡੇ ਸ਼ਾਹੂ ਹੈਂ, ਇਨ ਤੇ ਜੋ ਨਹੀਂ ਸਮਝਤ, ਐਰ
ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਸਦ ਗ੍ਰੰਥ ਜੋ ਤਿਨੋਂ ਕੇ ਗੁਮਾਸਤੋ ਹੈਂ ਤਹਾਂ ਤੇ ਸਮਝ ਕੈ ਬੇਦ ਐਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੀ
ਬਾਣੀ ਪਰ ਨਿਸਚਾ ਕਰਤ ਹੈ । ਯਾਤੇ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਸੰਖੇਪ ਹੀ ਸੋਂ ਕਹਯੋ ਹੈ ।
ਬੁਧਿਵਾਨ ਇਸ ਰੀਤਿ ਕੋ ਸਮਝਤ ਹੈਂ । ਅਰੁ ਜੇ ਕੋਈ ਈਹਾਂ ਨਿਦਧਿਆਸਨ ਨਾ ਬਣਾਵੇ,
ਤਿਸੁ ਪਰ ਆਸ਼ੀਕਾ: ਜੋ ਗ੍ਰੰਥ ਕਾਰ ਹੈਂ ਸ਼੍ਰਵਣ ਮਨਨ ਨਿਦਧਿਆਸਨ ਸਾਖਯਾਤਕਾਰ
ਚਾਰਹੂੰ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ, ਈਹਾਂ ਨਿਦਧਿਆਸਨ ਸਾਖਯਾਤਕਾਰ ਕਹਾਂ ਹੈ ? ਜੇ ਕੋਈ ਕਹੈ
‘ਤੀਰਥੁ ਤਪੁ’ ਕੀ ਪਉੜੀ ਮੋਂ ਕਹਾ ਹੈ, ਸੋ ਏਸ ਕਥਨ ਮੋਂ ਏਕ ਦੋਸ਼ ਏਹ ਹੈ ਜੋ ਅਤਿ ਦੂਰ
ਹੋਤਾ ਹੈ, ਕ੍ਰਮ ਭੰਗ ਹੋਤ ਹੈ, ਤਿਸ ਮੈਂ ਭੀ ਸਾਂਗੋ ਪਾਂਗ ਬਿਵਸਥਾ ਨਹੀਂ ਲਗਤ; ਤਾਂਤੇ
ਇਸ ਪਉੜੀ ਮੈਂ ਨਿਦਧਿਆਸਨ ਕਹਨੋ ਜੋਗ ਹੈ । ਇਤਯਰਥ ।

‘ਪੰਚ ਪਰਵਾਣ ਪੰਚ ਪਰਧਾਨ ॥’ ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਪਕਾਰ ਕੀ ਬਰਨ ਮੈਤ੍ਰੀ, ਚਾਰ
ਵੇਰ ਆਯੋ ਯਾਂਤੇ ਬ੍ਰਿਤ੍ਰਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ । ‘ਪਰਵਾਣ ਪਰਧਾਨ’—ਇਨ ਮੈਂ ਛੇਕਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ।
ਲੱਛਣ:—‘ਜਹਾਂ ਪਦ ਐਰ ਬੀਚ ਪਰ ਕੇ ਬਰਨ ਕੀ ਸਮਤਾ ਹੋਇ ਸੋ ਛੇਕਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ॥’
ਯਾਂ ਮੈਂ ਪੰਚ ਪਦ ਬੀਚ ਹੈ ਪ੍ਰਵਾਨ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੈਂ ਯਾਂਤੇ ਛੇਕਾਨੁਪ੍ਰਾਸ । ਜਹਾਂ ਪਦ ਬੀਚ
ਨਹੀਂ ਪਰੇ, ਬਰਨ ਕੀ ਸਮਤਾ ਆਵੇ, ਤਹਾਂ ਬ੍ਰਿਤ੍ਰਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਹੋਤ ਹੈ । ਇਤਨੋ ਭੇਦ ਹੈ ਇਨ

ਦੇਉਨ ਕੋ । ਪੰਚ ਪਦ ਦੇ ਬੇਰ ਆਵਨੇ ਤੇ ਲਾਟਾਨਪ੍ਰਾਸ ਭੀ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ । ਭਾਵ ਭਿੰਨ ਹੈ ਪ੍ਰਵਾਨ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੈਂ । ਅਗਲੀ ਤੁਕਨਿ ਮੈਂ ਉਭਯਾਇਤਦੀਪਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ 'ਪੰਚ' ਪਦ ਤੇ । ਅਰਥ ਭੀ ਵਹੀ ਸ਼ਬਦ ਭੀ ਵਹੀ । ਔਰ ਪੰਚ ਜੋ ਅਰਥ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਭਯੋ ਹੈ ਯਾਂ ਮੈਂ ਜਾਤਿ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ । ਸੂਖਮ ਸਬੂਲ ਸਰੂਪ ਕੋ ਬਰਨਨ ਮੈਂ । ਔਰ ਜਹਾਂ ਤਹਾਂ ਰੂਪ ਬਰਨਨ ਮੈਂ ਤੀਸਰੋ ਬਿਸੇਖਾਲੰਕਾਰ ਹੈ ।

ਲੱਛਣ-ਏਕ ਵਸਤੁ ਬਰਨੈ ਬਹੁ ਥਾਇ ।

ਤਾਕੋ ਸੁਕਵਿ 'ਬਿਸੇਖ' ਬਤਾਇ ।

ਏਕ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਸਰੂਪ ਸਰਬ ਸਥਾਨ ਮੈਂ ਬਰਨਯੋ ਯਾਂਤੇ ਬਿਸੇਖ । ਔਰ 'ਪੰਚ ਪਰਵਾਣ ਪੰਚ ਪਰਧਾਨ' ਇਨ ਕੋ ਅਰਥ ਤਨਮਾਤ੍ਰਾ ਔ ਤਤਨ ਕੋ ਜੋ ਭਯੋ ਹੈ ਤਿਸ ਅਰਥ ਮੈਂ ਸਾਧਯਵਸਾਨਾ ਲੱਛਣਾ ਲਗੀ ਹੈ । 'ਪੰਚ ਪਰਵਾਣ' ਇਹ ਤੋ ਰੋਪਯਮਾਨ ਰੋਪਯ ਬਿਬੇ ਉਪਰ ਸੋਂ ਆਯੋ । ਤਨਮਾਤ੍ਰਾ: ਸ਼ਬਦ ਸਪਰਸ਼ਾਦਿਕ, ਇਸੀ ਰੀਤਿ 'ਪੰਚ ਪਰਧਾਨ' ਮੈਂ ਅਪ ਤੇਜ ਆਦਿ । ਅਗਾਰੀ ਇੰਦ੍ਰੀ ਪ੍ਰਾਣ ਕੋ ਅਰਥ ਤੈਸੇ ਹੀ, ਇਹਾਂ ਕਾਰਨ ਕਾਰਜ ਏਕ ਸੰਗ ਮੈਂ ਬਰਨਨ ਤੇ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ । ਐਸੇ ਨਿਦਯਯਾਸਨ ਕੋ ਸੁਣਿ ਕਰਿ ਜੇ ਵਾਦੀ ਸੰਕਾ ਕਰੈ ਜੋ ਤੁਮ ਨੇ ਕਹਾ ਹੈ ਨਿਦਯਯਾਸਨ ਕੋ ਰੂਪ ਏਤਾ ਹੀ ਹੈ ਵਾ ਔਰ ਭੀ ਹੈ ? ਅਰ ਨਿਦਯਯਾਸਨ ਕੇ ਕਰਨਹਾਰੇ ਕੇਤਕ ਹੈਂ ? ਵਾ ਔਰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਆਸੰਕਾ ਕਰੇ ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੋ ਕਰਤਬ ਪੰਚ ਤਤਨ ਤੇ ਜਾਨੀਏ ਜੋ ਏਤੋ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਔਰ ਭੀ ਹੈ ? ਔਰ ਤ੍ਰਾਨ ਔ ਸੁੰਦਰਤਾ ਔ ਦਾਤਿ ਤਿਸਕੋ ਭੀ ਬਰਨਨ ਕਰਿਕੈ ਸੁਨਾਈਏ ਸੋ ਏਤਨੀ ਕ ਹੈ ਵਾ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੇ ਸਰੂਪ ਕੋ ਪ੍ਰਮਾਣ ਬਤਾਈਏ ? ਇਸ ਆਸੰਕਾ ਕੋ ਲੀਏ ਹੁਏ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਕਹਿਤ ਭਏ:-

ਜੇ ਕੋ ਕਹੈ ਕਰੈ ਵੀਚਾਰੁ ॥

ਜੇ ਕੋਈ ਇਸ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਕਹਿਕੈ ਬਹੁਰੋ ਬੀਚਾਰ ਕਹੀਏ ਗਣਨਾ ਕਰਨ ਲਗੇ ਅੰਤ ਲੈਬੇ ਕੋ ਕਿਸੀ ਰੀਤਿ ਸੋਂ, ਤੋ ਤਿਸ ਕੋ ਜਤਨ ਬਿਅਰਥ ਹੈ; ਕਾਹੇ ਤੇ ? ਸੋ ਕਹਤ ਹੈ:-

ਕਰਤੇ ਕੈ ਕਰਣੈ ਨਾਹੀ ਸੁਮਾਰੁ ॥

ਕਰਤਾ ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਕਰਣੈ ਕਾ ਕੁਛ ਅੰਤ ਨਾਹੀਂ । ਤਿਸ ਕੇ ਕਰਤਬ ਕੇ ਕਿਸੀ ਅੰਸ਼ ਕੋ ਭੀ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਾਯੋ ਜਾਤ ਹੈ, ਔਰ ਸਰਬ ਕਰਤਬ ਕੋ ਤੋ 'ਸੁਮਾਰੁ' ਕਹੀਏ 'ਅੰਤ' ਕਹਾਂ ਪਾਵਨੋਂ ਹੈ । ਜਿਸ ਕੇ ਕਰਤਬ ਕੇ ਕਿਸੀ ਅੰਸ਼ ਕੋ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਾਯੋ ਤਿਸੁ ਕਰਣਹਾਰੇ ਕੋ ਅੰਤ ਕੌਨ ਜਾਨ ਸਕੈ ? ਅਨੇਕ ਹੀ ਨਿਦਯਯਾਸਨ ਕਰਨਹਾਰੇ ਹੈਂ । ਅਨੇਕ ਹੀ ਸਾਧਨ ਹੈਂ ਨਿਦਯਯਾਸਨ ਕੇ, ਔਰ ਤਿਸ ਕੇ ਕਰਤਬ ਕੋ ਭੇਦੁ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਨਯੋ ਜਾਤ ਹੈ। ਸੋ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੀ ਅਨੰਤ ਸ਼ਕਤਿ ਹੈਂ, ਅਨੰਤ ਹੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਜਿਸ ਕੇ ਆਸਰੇ ਹੈ। ਅਨੰਤ ਸ਼ਕਤਿ ਮੈਂ ਤੇ ਪ੍ਰਥਮ ਤੋ ਏਕ ਬਲ 'ਸ਼ਕਤਿ' ਧਰਤੀ ਧਾਰਣ-

ਹਾਰਿਓ ਕੇ ਮਿਸ਼ਾ^੧ ਕਰ ਬਰਨਤ ਹੈਂ । ਸ਼ੇਖ, ਕੂਰਮ, ਬਰਾਹ, ਧਵਲ^੨ ਇਤਯਾਦਿਕ ਲੋਕ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕਾ ਅਧਾਰ ਕਹਤੇ ਹੈਂ । ਨਿਦਧਯਾਸਨ ਕੇ ਕਰਨਹਾਰੇ ਸੰਤ ਸਰਬ ਕੋ ਆਸ਼ਰੇ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੋ ਹੀ ਲਖਤ ਹੈਂ, ਇਸੀ ਕੋ ਨਿਰਨੈ ਕਰਤ ਹੈਂ:—

ਧੌਲੁ ਧਰਮੁ ਦਇਆ ਕਾ ਪ੍ਰਤੁ ॥

ਸੰਤ ਜੇ ਹੈਂ ਧੌਲ ਕੋ ਬੈਲ ਨਹੀਂ ਮਾਨਤੇ; ਧੌਲ ਧਰਮੁ ਹੈ ਅਰੁ ਦਯਾ ਕਰਿ ਉਤਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਸੋ ਦਯਾ ਅਰੁ ਧਰਮ ਸਰਬ ਚੇਤਨ ਸੱਤਾ ਕੇ ਆਸ਼ਰੇ ਹੈਂ । ਇਸ ਕੋ ਔਰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਤ ਹੈਂ:—

ਸੰਤਖੁ ਥਾਪਿ ਰਖਿਆ ਜਿਨਿ ਸੂਤਿ ॥

ਏਕ ਧੌਲ ਧਰਮ ਕੀ ਤੋ ਕਿਆ ਬਾਤ ਹੈ ਜਿਸ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਏਕ ਸੰਤਖ ਦੇ ਕਰਿ 'ਸੂਤ' ਕਹੀਓ ਮਿਰਜਾਦਾ ਸੋਂ ਇਸਥਿਤ ਸਰਬ ਕਰ ਰਾਖੇ ਹੈਂ, ਸੋ ਕੌਨ ਮਿਰਜਾਦਾ ? ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕੋ ਜਲ ਨਹੀਂ ਗਾਲ ਸਕਤੋ, ਜਲ ਕੋ ਅਗਨਿ ਸੁਕਾਇ ਨਹੀਂ ਸਕਤੀ, ਅਗਨਿ ਕੋ ਪਵਨ ਨਹੀਂ ਉਡਾਇ ਸਕਤੀ, ਇਸੀ ਰੀਤਿ ਸਪਤ ਆਵਰਣ ਜਿਸ ਕੀ ਸੱਤਾ ਕਰਿ ਪਰਸਪਰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੈਂ; ਅਰਥ ਇਹ: ਜੋ ਮਹਾਂ ਬਿਰੋਧੀ ਹੁਤੇ ਸੋ ਅਵਿਰੁਧ ਰਹਤ ਹੈਂ । ਜੇ ਕਰਿ ਬਾਦੀ^੩ ਕਹੇ; ਹਮ ਸਥੂਲ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕੋ ਆਧਾਰੁ ਸੂਖਮ ਭੂਤ ਸੰਤਖ ਕੋ ਨਹੀਂ ਮਾਨਤੇ, ਅਧਭੂਤਕ ਰੂਪ ਧਵਲਾਦਿਕ ਕੋ ਹੀ ਮਾਨੈਂਗੇ; ਤਿਨ ਪਰ ਕਹਤ ਹੈਂ:—

ਜੇ ਕੋ ਬੁਝੈ ਹੋਵੈ ਸਚਿਆਰੁ ॥

ਭ੍ਰਾਂਤ ਮਤੀ ਜੇ ਹੈਂ ਬੈਲਾਦਿਕ ਕੋ ਆਸ਼ਰੇ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕੇ ਮਾਨ ਕਰਿ ਆਪਨੇ ਪੱਖ ਕੋ ਸਾਚਾ ਕੀਆ ਚਾਹੈਂ ਤੋ ਤਿਨ ਸੋਂ ਹਮ ਪੂਛਤੇ ਹੈਂ:—

ਧਵਲੈ ਉਪਰਿ ਕੇਤਾ ਭਾਰੁ ॥

ਏਕ ਬੈਲ ਕੋ ਉਪਰ ਕੇਤਾਕੁ ਭਾਰ ਪਰੈਗੋ ? ਤਾਤਪਰਜ ਇਹ: ਗਿਰ ਪੁਰਿ^੪ ਬਨ ਸਮੇਤ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕੋ ਕੈਸੇ ਉਠਾਇ ਸਕੈਗੋ ? ਜੇ ਕਹੋ ਜੈਸੇ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕਾ ਬਡਾ ਬਿਸਥਾਰ ਹੈ ਤੈਸੇ ਹੀ ਹਮ ਬੈਲ ਕੋ ਭੀ ਬਡਾ ਮਾਨਤ ਹੈਂ, ਤਿਸ ਪਰ ਕਹਤ ਹੈਂ:—

ਧਰਤੀ ਹੋਰੁ ਪਰੈ ਹੋਰੁ ਹੋਰੁ ॥

ਜੰਬੂ ਦੀਪ ਤੇ ਸਪਤ ਦੀਪਨ ਕੀ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਔਰ ਔਰ ਹੈਂ । ਜੇ ਸਪਤ ਦੀਪ ਕੀ ਏਕ ਹੀ ਹੈ ਤੋ ਔਰ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਤੇ ਔਰ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਕੀ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਿਥਵੀਆਂ ਹੈ, ਤਿਨ ਕੋ ਕੌਨ ਉਚਾਇ^੫ ਰਹਜੋ ਹੈ ? ਜੇਕਰ ਕਹੈਂ ਜੇਤੀ ਪ੍ਰਿਥਵੀਆਂ ਹੈਂ ਤੇਤੇ ਹੀ ਬੈਲ ਹੈਂ, ਤੋ ਇਹ ਬਾਤ ਹਮ ਮਾਨ ਲੇਤੇ ਹੈਂ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਐਸੇ ਕਹਨਵਾਰੇ ਪਰ ਹਮਾਰੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ:—

੧. ਬਹਾਨੇ । ੨. ਸ਼ੇਸ਼ਨਾਗ, ਯਾ ਕੱਛੂ, ਯਾ ਸੂਰ, ਯਾ ਬਲਦ । ੩. ਮੰਸਾ ਯਾ ਬਗੜਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ । ੪. ਪਹਾੜ ਤੇ ਨੱਗਰ । ੫. ਉਠਾਇ ।

ਤਿਸਤੇ ਭਾਰੁ ਤਲੈ ਕਵਣੁ ਜੋਰੁ ॥

ਧਰਨੀ ਕੋ ਭਾਰ ਉਚਾਵਨਵਾਰੋ ਤੋ ਬੈਲ ਭਯੋ, ਤਿਸ ਬੈਲ ਕੋ 'ਤਲੈ' ਕਹੀਏ ਨੀਚੇ ਜੋਰ ਦੇਨਹਾਰੋ ਸੋ ਕੌਨ ਹੈ ? ਸੋ ਬੈਲ ਤੋ ਨਿਰਾਧਾਰ ਹੈ ਨਹੀਂ, ਸੋ ਕਿਸੀ ਆਸਰੇ ਕੋ ਉਪਰ ਹੀ ਹੋਇਗੋ ? ਜੇ ਕਹੋ ਤਿਸ ਕੋ ਤਲੇ ਔਰ ਧਰਤੀ ਹੈ ਸੋ, ਤਿਸ ਧਰਤੀ ਕੋ ਨੀਚੇ ਕੌਨ ? ਜੋ ਕਹੋ ਔਰ ਬੈਲ, ਤੋ ਪੁਨਹਿ ਤਿਸ ਕੋ ਤਲੇ ਕੌਨ ? ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਨਵਸਥਾ ਦੋਸ਼ ਆਵਤ ਹੈ। ਖਟ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੋਂ ਮੈਂ ਇਸੀ ਰੀਤਿ ਕੇ ਦੋਸ਼ ਲਿਖੇ ਹੈਂ। ਤੀਨ ਪਰ ਚਕ੍ਰ ਕਾ ਦੋਸ਼ ਤੀਨ ਤੇ ਉਪਰੰਤ ਚੌਥੇ ਪਰ ਅਨਵਸਥਾ ਦੋਸ਼ ਹੋਤ ਹੈ। ਅਰੁ ਦੋਇ ਪਰ ਅੰਨਜੋਅੰਨਜ ਆਸਰੈ ਦੋਸ਼ ਹੋਤ ਹੈ। ਜੋ ਐਸੇ ਦੋਸ਼ਨ ਤੇ ਡਰੁ ਕਰਿ ਕਹੈ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਆਸਰਾ ਹੈ ਬੈਲ ਕੋ ਤੋ ਹਮਾਰੋ ਹੀ ਸਿਧਾਂਤ ਸਿਧ ਭਯੋ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਬੈਲ ਕੋ ਧਰਤੀ ਕਾ ਆਸਰਾ ਮਾਨਾ, ਤਿਸ ਬੈਲ ਕੋ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਆਸਰਤ ਮਾਨਜੋ, ਐਸੇ ਕਹਿਨ ਤੇ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਆਧਾਰ ਕਿਉਂ ਨ ਮਾਨੈ ? ਇਨ ਤੁਕਨਿ ਮੈਂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੀ ਬਲ ਸ਼ਕਤਿ ਕਹੀ, ਜੋ ਅਨੇਕ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮੰਡ, ਵਿਸ਼੍ਵਜਮਾਨ ਜੋ ਕਿਛੁ ਸਰਬ ਹੈ ਸੋ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੋ ਆਸਰੇ ਹੈ। ਇਤਯਰਥ।

‘ਜੇਕੋ ਕਹੈ ਕਰੈ ਵੀਚਾਰੁ ॥ ਕਰਤੇ ਕੈ ਕਰਣੈ ਨਾਹੀ ਸੁਮਾਰੁ ॥’ ਇਨ ਦੋਉ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਕਕਾਰ ਕੀ ਬਰਣ ਮੈਤ੍ਰੀ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤ੍ਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਉਤਰਾਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੈ, ਸੁਮਾਰ ਕਿਉਂਹੂੰ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈ ? ਪੂਛੇ ਤੇ ਉੱਤਰ ਦੀਓ ਕਰਣੈ ਦਾ ਸੁਮਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਤੀਸਰੇ ਕਾਵਯ ਲਿੰਗ; ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਕੋ ਅਰਥ ਸਮਰਥਨੀਯ, ਪਿਛਲੀ ਤੁਕ ਸੋਂ ਸਮਰਥਨ ਕਰਜੋ। ‘ਧੌਲੁ ਧਰਮੁ ਦਇਆ ਕਾ ਪੂਤੁ ॥ ਸੰਤੋਖੁ ਬਾਪਿ ਰਖਿਆ ਜਿਨਿ ਸੂਤਿ॥’ ਇਨ ਦੋਉ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਸ਼੍ਰੁਤ੍ਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਏਕ ਹੀ ਬਰਗ ਕੇ ਜਹਾਂ ਅਖਰ ਹੋਇੰ ਤਹਾਂ ਸ਼੍ਰੁਤ੍ਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਹੋਤ ਹੈ। ਤਵਰਗ ਕੇ ਬਰਨ ਇਨ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਹੈਂ। ਪਹਿਲੇ ਧਕਾਰ, ਦਕਾਰ, ਤਕਾਰ, ਬਕਾਰ, ਨਕਾਰ, ਪੰਚ ਹੀ ਬਰਨ ਹੈਂ। ਔਰ ਦੋਨੋਂ ਇਹ ਤੁਕ, ਚਾਰ ਅਗਲੀ, ਇਨ ਖਟ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਉੱਤਰਾਲੰਕਾਰ ਹੈ; ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉਪਰ ਤੇ ਹੋਤ ਹੈ, ਉੱਤਰ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਹੈ। ਔਰ ਪ੍ਰਯਾਯੋਕਤ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੋ ਬਲ ਬਰਨਨ ਕਰਨੋ ਹੁਤੋ, ਸੋ ਏਕ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕੀ ਜੁਗਤਿ ਲੇ ਕਰਿ ਬਰਨਨ ਕਰਜੋ, ਯਾਂਤੇ ਪ੍ਰਯਾਯੋਕਤਿ। ਇਨ ਅਲੰਕਾਰਨ ਤੇ ਅਧਿਕਾਲੰਕਾਰ ਨਿਕਸਤ ਹੈ।

ਲੱਛਨ:—ਜਹ ਅਧੇਯ ਤੇ ਅਧਿਕ ਅਧਾਰ। ਕਿਧੋਂ ਅਧਾਰ ਸੁ ‘ਅਧਿਕ’ ਬਿਚਾਰ। ਰਹਿਨਵਾਰੋ ਅਧੇਯ ਜਾ ਮੈਂ ਰਹੈ। ਸੋ ਈਹਾਂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੀ ਸ਼ਕਤਿ ਆਧਾਰ ਹੈ। ਅਨੇਕ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਅਧੇਯ ਤੋ ਭੀ ਆਧਾਰ, ਬਡੋ, ਯਾਂਤੇ ਅਧਿਕਾਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ। ਔਰ ਇਨ ਅਰਥਨ ਮੈਂ ਪ੍ਰਸੰਖਯਾਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੈ। ਧਰਨੀ ਕੀ ਸਥਿਰਤਾ ਔਰਨ ਤੇ ਬਰਜ ਕਰਿ ਏਕ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੀ ਸ਼ਕਤਿ ਮੈਂ ਰਾਖੀ, ਯਾਂਤੇ ਪ੍ਰਸੰਖਯਾ।

ਇਨ ਸਰਬ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਬਲ ਸ਼ਕਤਿ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੀ ਕਹੀ ਅਬ ਅਗਾਰੀ ਕ੍ਰਿਆ ਸ਼ਕਤਿ ਕੋ ਨਿਰੂਪਨ ਕਰੀਤਾ ਹੈ।

ਜੀਅ ਜਾਤਿ ਰੰਗਾ ਕੇ ਨਾਵ ॥

ਅਨੇਕ ਜਾਤਨ ਕੇ ਜੋ ਜੀਵ ਹੈਂ, 'ਰੰਗਾ ਕੇ' ਕਹੀਏ ਅਨੇਕ ਰੰਗਨ ਕੇ, ਵਾ ਕਹਿਬੇ ਮੈਂ ਲੋਕਨ ਕੀ ਕਹਿਨਾਵਤ ਹੈ, ਸਭ ਕੋਈ ਕਹਤ ਹੈ: ਹਰਿ ਰੰਗਾ ਵਾ ਹਰ ਕੋਈ, ਚਉਰਾਸੀ ਲਖ ਜੋ ਜੂਨ ਹੈ, ਵਾ ਅਨੇਕੋਂ ਬ੍ਰਹਮੰਡੋਂ ਮੈਂ ਅਨੇਕ ਹੀ ਜੂਨ ਕੇ ਧਾਰਨਹਾਰੇ ਜੋ ਜੀਵ ਹੈਂ ਸੋ ਤਿਨੋਂ ਕੀ ਗਣਨਾ ਕਿਸੀ ਪਾਸ ਤੇ ਨਹੀਂ ਹੋਇ ਆਵਤ ਹੈ, ਜੋ ਏਤੇ ਕੁ ਜੀਵਨ ਕੇ ਨਾਮ ਹੈਂ, ਏਤੇਕ ਜਾਤਿ ਹੈਂ, ਏਤੇਕ ਜੀਵ ਹੈਂ ।

ਸਭਨਾ ਲਿਖਿਆ ਵੁੜੀ ਕਲਾਮ ॥

ਤਿਨ ਅਨੇਕੋਂ ਜੀਵੋਂ ਤੇ ਅਗਾਰੀ ਅਨੇਕ ਹੀ ਗਨੋਂ ਤਿਨੋਂ ਕੇ ਕਰਮ ਹੈਂ, ਤਿਨਹੀ ਕਰਮੋਂ ਮੂਜਬ ਅਗਾਰੀ ਪਿਛਾਰੀ ਕੇ ਕਰਮ ਸੋਂ ਕ੍ਰਿਯਮਾਨ ਸੰਚਿਤ, ਪ੍ਰਾਰਭਧ, ਇਸ ਕਰਮ ਸੋਂ ਸਭਨੋਂ ਕੇ ਮਸਤਕ ਬਿਖੇ ਲਿਖਿਓਹੈ; 'ਵੁੜੀ' ਕਹੀਏ ਵਗੀ ਹੈ ਕਲਮ । ਏਕ ਜੀਵ ਕੇ ਕਰਮ ਗਿਨਨ ਮੈਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕੋਟਾਨਿ ਕੋਟ ਜੀਵੋਂ ਕੇ ਕਰਮ ਫਲ ਕੋ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਰਾਖਤ ਹੈ, ਏਕ ਕੇ ਦੂਸਰੇ ਸੰਗ ਅਭਿੰਨ^੧ ਨਹੀਂ ਹੋਨੇ ਦੇਤ ਹੈ; ਐਸੇ ਸਮਰਥ ਹੈ । ਸਰਬ ਜੀਵ ਆਪੋ ਅਪਣੇ ਕਰਮ ਕੇ ਅਧੀਨ ਕਰਿ ਛੋਰੇ ਹੈਂ । ਜੋ ਕੋਈ ਕਹੈ ਗਨੇਸ਼ ਆਦਿ ਔਰ ਭੀ ਲਿਖਾਰੀ ਹੈਂ ਬਡੇ ਜਗਤ ਮੈਂ, ਤਿਸ ਪਰ ਕਹਤ ਹੈਂ:—

ਏਹੁ ਲੇਖਾ ਲਿਖਿ ਜਾਣੈ ਕੋਇ ॥

ਇਸ ਲੇਖੇ ਬਿਖੇ ਲਿਖਬੇ ਕੀ ਸ਼ਕਤਿ ਔਰ ਕਿਸੇ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਐਸੇ ਲੇਖੇ ਕੋ ਔਰ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖ ਸਕੈਗੇ ।

ਲੇਖਾ ਲਿਖਿਆ ਕੇਤਾ ਹੋਇ ॥

ਲਿਖਨੋਂ ਤੋਂ ਲੇਖੇ ਕੋ ਕਿਤੇ ਰਹਜੇ, ਤਿਸ ਲੇਖੇ ਕੋ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਭੀ ਕਰਨਵਾਰੋ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜੋ ਇਤਨੋਂ ਲੇਖੇ ਸਾਰੇ ਹੋਇਗੇ । ਐਸੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਭੀ ਕਿਸੇ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਤਿ ਹੈ, ਜੈਸੇ ਸਮੁੰਦਰ ਤਰਨ ਕੋ ਕੋਈ ਪੁਰਖ ਸਮਰਥ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪੈ ਪ੍ਰਮਾਣ^੨ ਤੋਂ ਜਾਨਤ ਹੈ ਜੋ ਲਾਖ ਜੋਜਨ^੩ ਕੋ ਸਮੁੰਦਰ ਹੈ, ਐਸੇ ਜਾਨਿਯੈ । ਇਤਯਰਥ ।

ਇਨ ਚਾਰਹੂੰ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਪ੍ਰਯਾਯੋਕਤ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ । ਕ੍ਰਿਆ ਸ਼ਕਤਿ ਅਨੰਤ ਕਹਿਨੀ ਹੁਤੀ ਸੋ ਏਕ ਰੀਤਿ ਲਾਲਤਜ ਸੋਂ ਜੀਅ ਜਾਤਿ ਬਰਨਨ ਕਰਿ ਕਹੀ, ਯਾਂਤੇ ਪ੍ਰਯਾਯੋਕਤਿ । ਪੂਰਬ ਕੀ ਦੋਉ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਬਿਸੇਖਾਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੋਤ ਹੈ । ਕਲਮ ਏਕ ਸਭਨੋਂ ਪਰ ਵੁੜੀ, ਏਕ ਕਲਮ ਵੁੜੀ ਹੋਈ ਜਹਾਂ ਕਹਾਂ ਦੇਖੀਤੀ ਹੈ । ਅਗਲੀ ਦੋਉ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਲਾਟਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਹੈ, ਲੇਖਾ ਪਦ ਦੋਉ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਆਯੋ, ਭਾਵ ਭਿੰਨ ਹੈਂ; ਲੇਖਾ ਲਿਖਜਾ ਨਹੀਂ ਜਾਤ ਹੈ ਕੋਈ, ਲੇਖੇ ਕੋ ਪ੍ਰਮਾਣ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਨ ਸਕਤੇ, ਯਹ ਭਾਵ ਭਿੰਨ, ਧਰਤੀਆਦਿਕ ਕੇ ਧਾਰਨ ਮੈਂ ਤਾਨ ਕਹਜੇ ਹੁਤੇ, ਕਲਮ ਸੋਂ ਲਿਖਨ ਮੈਂ ਦਾਤ

੧. ਰਲਣ । ੨. ਅੰਦਾਜ਼ਾ । ੩. ਅੱਠ ਕੋਹਦਾ ਜੋਜਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਐਕ੍ਰਿਯਾ ਸ਼ਕਤਿ ਕਹੀ । ਅਬ ਅਗਾਰੀ ਸਮੁੱਚੈ ਗਿਨਤ ਹੈਂ, ਸੁੰਦਰਤਾ ਕੋ ਸੰਗ ਲੇ ਕਰਿ
ਵਜੰਗ ਇਨ ਸਰਬ ਤੁਕਨ ਕੋ ਏਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੇ ਬਿਅੰਤ ਕਹਨ ਪਰ । ਧੁਨ
ਨਿਦਧਯਾਸਨ ਕੀ ਜੋ ਐਸੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਪਨੋ ਸਰੂਪ ਸਜਾਤੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਮੈਂ ਲਗਾਏ ਰਹੈ ।

ਕੇਤਾ ਤਾਣੁ ਸੁਆਲਿਹੁ ਰੂਪੁ ॥

ਤਿਸ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੇ ਬਿਥੈ ਕਿਤਨੋਕੁ ਬਲ ਹੈ ਜੋ ਐਸੇ ਐਸੇ ਬਹੁਮੰਡ ਜਿਸ ਨੇ
ਅਨੇਕ ਹੀ ਧਾਰ ਰਾਖੇ ਹੈਂ । ਐਰ ਕੇਤੋਕ ਰੂਪ ਕਾ ਸੁਆਲਿਹੁ ਕਹੀਏ ਸੌਂਦਰਜਾ^੧ ਹੈ ।

ਕੇਤੀ ਦਾਤਿ ਜਾਣੈ ਕੋਣੁ ਕੂਤੁ ॥

ਐਰ ਕੇਤੀਕ ਕਰਮ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦਾਤ ਕਹੀਏ ਦਾਨ ਦੇਤ ਹੈਂ । ਤਾਣ ਕੋ ਅਰੁ
ਸੌਂਦਰਜ ਕੋ ਅਰੁ ਦਾਨ ਕੋ ਇਸਤੇ ਆਦਿ ਐਰ ਜੇ ਸ਼ਕਤਿ ਹੈਂ ਸੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੇ ਕੋਣ
ਅੰਦਾਜਾ ਕਰਿ ਸਕੈ ਜੋ ਏਤਨੋਕੁ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਬਿਥੇ ਹੈਂ । ਕੂਤੁ^੨ ਕੋ ਅਰਥ ‘ਕੁੱਬਤਿ’,
ਬਲ ਕੋ ਨਾਮ, ਸੋ ਐਸੇ ਬਲ ਬੁਧਿ ਕੋ, ਵਾ ਸਰੀਰ ਕੋ ਕਿਸ ਬਿਥੇ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਰਿ
ਸਕੇ । ਵਾ ‘ਕੂਤ’ ਨਾਮ ਅਰਬੀ ਮੈਂ ਅਹਾਰ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ, ਜਿਸ ਕੇ ਅਹਾਰ ਕੋ ਕੋਣ
ਜਾਣੈ । ਵਾ ‘ਕੂਤ’ ਨਾਮ ਕਿਸੇ ਦੇਸ ਮੋਂ ਕਾਛੂ ਕੋ ਭੀ ਕਹਤ ਹੈਂ, ਜੋ ਆਪਣੀ ਅਟਕਰ ਸੌਂ
ਅਨਾਜ ਆਦਿਕੋਂ ਕੋ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਰਿ ਲੇਤ ਹੈ । ਸੋ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੇ ਤਾਣ ਕੋ ਪ੍ਰਮਾਣ, ਅਰੁ
ਸੌਂਦਰਜ ਕੋ ਪ੍ਰਮਾਣ, ਅਰੁ ਦਾਨ ਕੋ ਪ੍ਰਮਾਣ ਸੋ ਐਸੇ ਕਾਛੂ ਕੋਨ ਹੈ ਸੋ ਮਤਿਵਾਰੋ ਜੋ ਕਰ
ਸਕੈ ? ਅਰਥ ਇਹ: ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੀ ਬਿਭੂਤਿ ਕੋ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਹੀ ਜਾਣੈ ਐਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ
ਜਾਨਤੋ । ਇਤਯਰਥ ।

ਇਨ ਦੋਊ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਸਮੁਚਜ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ ।

ਲੱਛਣ—ਮੂਲ ਅਰਥ ਕੋ ਸਿਧ ਕਰੈ ਏਕ ।

ਪੁਨ ਪਦ ਪਾਵਹਿ ਐਰ ਅਨੇਕ ।

ਈਹਾਂ ਬਿਅੰਤ ਕਹਿਨੋ ਮੂਲ ਅਰਥ, ਤਿਸ ਕੋ ਬਲ ਸ਼ਕਤੀ ਜੋ ਕਹੀ ਹੁਤੀ ਸੋਈ
ਸਿਧ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਤਿਸ ਪਰ ਸੌਂਦਰਜ ਅਰ ਦਾਤਿ ਦੋ ਐਰ ਕਹੇ, ਯਾਂਤੋ ਸਮੁਚਜ । ਸਮੁਚੈ
ਅਲੰਕਾਰ ਕੇ ਭੇਦ ਬਹੁਤ ਹੈਂ, ਤਿਨੋਂ ਮੈਂ ਏਕ ਰੀਤਿ ਕੋ ਸਮੁਚਜ ਇਹ ਭੀ ਹੋਤ ਹੈ ।

ਅਬ ਤਿਸ ਕੀ ਅਨੰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਕੋ ਕ੍ਰਿਮੁਕਤਿਕ ਨਜਾਇ ਕਰਿ ਕਹਤ ਹੈਂ:—

ਕੀਤਾ ਪਸਾਉ ਏਕੋ ਕਵਾਉ ॥

‘ਪਸਾਉ’ ਕਹੀਏ ਦੇਖਨੋ, ‘ਕਵਾਉ’ ਕਹੀਏ ਮਾਯਾ । ਤਿਸ ਮਾਯਾ ਪਰ ਜਬ
ਏਕ ਬੇਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਕਰੀ, ਅਰਥ ਇਹ: ਤਿਸ ਕੋ ਚੇਤਨ ਸੱਤਾ ਜਬ ਦਈ, ਵਾ ਇਸ ਤੁਕ
ਕੋ ਬਿਸਤਾਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਮੋਂ ਕਹਾ ਹੈ:—ਇਕ ਕਵਾਉ
ਪਸਾਉ ਕਰਿ ਓਅੰਕਾਰਿ ਅਕਾਰੁ ਪਸਾਰਾ ।

[ਵਾਰ ੬-੪]

੧. ਸੁੰਦਰਤਾ ।
ਕਾਛੂ, ਪਟਵਾਰੀ ।

੨. [ਅ: ਕੂਤ] ਕੁਵਤ, ਤਾਕਤ । (ਅ) ਖੁਰਾਕ, ਖਾਣਾ । (ੲ) ਕੂਤੀਆ =

‘ਕਵਾਉ’ ਨਾਮ ਦੇਸ਼ ਭਾਖਾ ਮੈਂ ‘ਸ਼ਬਦ’ ਕੋ ਭੀ ਕਹਤ ਹੈਂ ਅਰੁ ‘ਪਸਾਉ’ ਨਾਮ ‘ਪਸਾਰੇ’ ਕੋ ਹੈ । ਏਕ ਸ਼ਬਦੁ ਕਹੀਏ ਓਅੰਕਾਰ, ਤਿਸ ਤੇ ਸੰਕਲਪ ਕਰਿਕੈ ਪਸਾਰਾ ਕੀਆ ਹੈ । ਵਾ ਕੋਸ਼ ਮੈਂ ‘ਕੋ’ ਨਾਮ ਆਤਮਾ ਕੋ ਹੈ, ਸੋ ਆਤਮਾ ਕਹੀਏ ਮਾਯਾ ਸਬਲ ਬ੍ਰਹਮ, ਤਿਸ ਕੋ ‘ਵਾਉ’ ਕਹੀਏ ਪ੍ਰਾਣ, ਓਅੰਕਾਰ ਰੂਪ ਸ਼ਬਦ, ਵਾ ਪ੍ਰਾਣ ਰੂਪ ਸ਼ਬਦ ਏਹ ਜੋ ਸ਼ੁਤ ਨੇ ਕਹਾ ਹੈ: ‘ਏਕੋਹੰ ਬਹੁ ਸ਼ਯਾਮਾ ।

ਤਿਸਤੇ ਹੋਏ ਲਖ ਦਰੀਆਉ ॥

ਏਕ ਬਾਰ ਕੇ ਦੇਖਨੇ ਤੇ, ਵਾ ਏਕ ਬਾਰ ਕੇ ਬੋਲਨੇ ਤੇ, ਵਾ ਏਕ ਇੱਛਾ ਤੇ ਲਾਖੋਂ ਹੀ ‘ਦਰੀਆਉ’ ਕਹੀਏ ਜਗਤ, ਸਾਧਯਵਸਾਨਾ ਲੱਛਨਾ ਸੋ ਅਰਥ । ਜਗਤ ਰੋਪਜ ਬਿਖੇ ਦਰੀਆਉ ਰੋਪਜਮਾਨ ਨਿਤ ਨਵੇਂ ਹੀ ਹੋਨੇ, ਇਸੁ ਧਰਮ ਤੇ ਅਨੇਕ ਹੀ ਜਗਤ ਹੋਤੇ ਭਏ । ਇਨ ਦੋਹੂ ਤੁਕਨਿ ਕੇ ਅਰਥ ਤੇ ਵਜੰਗ ਇਹ ਸਿਧ ਭਯੋ: ਜਿਸ ਕੇ ਏਕ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਵਾ ਏਕ ਇੱਛਾ ਤੇ ਵਾ ਏਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਤੇ ਅਨੇਕ ਹੀ ਜਗਤ ਭਏ ਤਿਨੋਂ ਕੋ ਤੋ ਜਾਨਯੋ ਨਹੀਂ ਜਾਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਕੇ ਏਕ ਬੋਲ ਕੋ ਅੰਤੁ ਨਹੀਂ ਜਾਨਯੋ, ਤਿਸ ਬੋਲਨਹਾਰੇ ਕੋ ਅੰਤੁ ਕੋਈ ਕੈਸੇ ਜਾਨ ਸਕੈਗੇ ? ਇਤਯਰਥ ।

ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਮੈਂ ਪਸਾਉ ਕਵਾਉ ਇਨ ਪਦਨ ਕੀ ਸਮਤਾ ਤੇ ਛੇਕਾਨੁਪ੍ਰਾਸ । ਦੂਸਰੀ ਤੁਕ ਮੈਂ ਦਰੀਆਉ ਉਪਮਾਨ ਤੇ ਉਪਮੇਯ ਜਗਤ ਕੋ ਅਰਥ ਜਾਨਯੋ ਪਰਯੋ, ਯਾਂਤੇ ਰੂਪਕਾਤਿਸ਼ਯੋਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ । ਇਨ ਦੋਹੂ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਚੌਥੀ ਬਿਭਾਵਨਾ ਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੈ । ਲੱਛਨ-ਜਬੈ ਅਕਾਰਨ ਵਸਤੁ ਤੇ ਕਾਰਜ ਪਰਗਟ ਹੋਇ । ਏਕ ਬੋਲ ਤੇ ਲਾਖੋਂ ਜਗਤ ਭਏ । ਬੋਲਿਬੋ ਕਛੁ ਜਗਤ ਕੋ ਕਾਰਣ ਨਹੀਂ, ਜਗਤ ਤੇ ਜਗਤ ਉਤਪਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਬੋਲਿਬੋ ਅਕਾਰਨ ਹੁਤੇ ਤੋ ਭੀ ਕਾਰਜ ਜਗਤ ਭਯੋ । ਕਾਰਨ ਕਾਰਜ ਏਕ ਸੰਗ ਮੈਂ ਕਹਿਨ ਤੇ ਹੋਤਾਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੋਤ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਿਥਮੇ ਐਸੇ ਬਯੰਤਤਾਈ ਕੋ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਿ ਕੇ ਸਰਬ ਓਰ ਤੇ ਅਬ ਬਯੰਤ ਕਹਤ ਹੈਂ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ:-

ਕੁਦਰਤਿ ਕਵਣ ਕਹਾ ਵੀਚਾਰੁ ॥

ਜਿਸ ਕੀ ਕਿਸੀ ਏਕ ਅੰਸ਼ ਕਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਾਯੋ ਜਾਤਿ, ਤਿਸ ਕੀ ‘ਕੁਦਰਤਿ’ ਕਹੀਏ ‘ਸਮਸ਼ਟ ਮਾਯਾ’ ਤਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕੈਸੇ ਕੋਈ ਕਹਿ ਸਕੈ । ਵਾ ‘ਕਵਣ’=ਕੌਨ ਕੇ ਬਿਖੇ ‘ਕੁਦਰਤਿ’ ਕਹੀਏ ਸ਼ਕਤਿ ਹੈ ਜੋ ਗਣਨਾ ਕਰਿ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕੇ ਅੰਤ ਕੋ ਜਾਨ ਸਕੈ ! ਇਤਯਰਥ ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਕਕਾਰ ਕੀ ਬਰਨ ਮੈਤ੍ਰੀ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਹੈ ।

ਵਾਰਿਆ ਨ ਜਾਵਾ ਏਕ ਵਾਰ ॥

ਵਾਰਿਆ ਨਾਮ ਬਰਨਨ ਕੋ ਬਯਾਕਰਨ ਰੀਤੀ ਸੋਂ ਭੀ ਹੋਤ ਹੈ । ਵਾ ਕਿਸੇ ਦੇਸ

ਕੀ ਭਾਖਾ ਹੈ; ਐਸੇ ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਹੈ ਤਿਸਕੋ ਬਰਨਨ ਨਹੀਂ ਕਰਜੋ ਜਾਤ ਹੈ। 'ਏਕ ਵਾਰ' ਏਕ ਰੋਮ ਕੋ ਭੀ ਨਹੀਂ ਕੋਈ ਜਾਨ ਸਕਤ ਹੈ। ਏਕ ਹੀ ਰੋਮ ਮੈਂ ਅਨੇਕ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਹੈਂ, ਏਕ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਕੀ ਰਚਨਾ ਅਨੇਕ ਰੀਤਿ ਸੋਂ, ਤਿਸੀ ਕੋ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਾਯੋ ਜਾਤ ਹੈ, ਅਨੇਕ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਕੀ ਕੈਸੇ ਕੋਈ ਜਾਨੇਗੋ। ਵਾ ਜਹਾਂ ਬੈਰਾਠ ਰੂਪ ਬਰਨਨ ਕਰਤ ਹੈਂ ਤਹਾਂ ਰੋਮ ਤਿਸ ਬੈਰਾਠ ਰੂਪ ਕੇ ਬਿਛੁ ਹੈਂ, ਏਕ ਬਿਖ ਕੀ ਉਤਪਤਿ, ਜੋ ਬਟ ਕੋ ਬਿਛੁ ਮੂਲ ਟਾਸ ਫੂਲ ਫਲ ਦਲ ਇਤਨੋ ਅਕਾਰ ਏਕ ਤਨਕ ਸੇ ਬੀਜ ਮੈਂ ਕਿਸ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਧਰ ਰਾਖਜੋ ਹੈ ਅਰੁ ਕਿਸ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਉਪਜਤ ਹੈ ? ਵਾ ਤਿਸ ਬਟ ਕੇ ਪਤ੍ਰ ਕੇ ਸੂਤ੍ਰ ਇਸ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਜੇ ਸੂਖਮਤਾਈ ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਕੌਨ ਬਰਨਨ ਕਰੇਗੋ ? ਕਿਸੀ ਤੇ ਨਹੀਂ ਹੁਇ ਸਕੈਗੋ। ਏਕ ਰੋਮ ਕੋ ਭੀ ਭੇਦ ਸਰਬ ਨਹੀਂ ਜਾਨਜੋ ਜਾਤ ਹੈ, ਸਮਸ਼ਟ ਸ਼ਕਤਿ ਕੋ ਕੋਈ ਕੈਸੇ ਜਾਨੇਗੋ ? ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਯਮਕਾਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਵਾਰ ਵਾਰ ਪਦ ਮੈਂ ਦੋ ਅਰਥ ਭਏ, ਪਦ ਏਕ ਹੀ ਹੈ, ਦੋ ਬੇਰ ਆਯੋ।

ਇਸ ਤੁਕ ਕੋ ਜੋ ਔਰ ਅਰਥ ਕਰਤ ਹੈਂ ਸੋ ਸਰਬ ਮੈਂ ਦੂਖਨ ਆਵਤ ਹੈਂ। ਅਨੰਦਘਨ ਨੇ ਤੋ ਅਰਥ ਕਰਜੋ ਹੈ: 'ਹਟਾਯੋ ਮੈਂ ਏਕ ਵਾਰ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਤੋ ਕਿਸੀ ਤੇ'। ਸੋ ਬੀਚਾਰ ਕਰਿ ਦੇਖਾ ਚਾਹੀਏ: ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੋ ਬਿਅੰਤ ਕਹਨ ਮੈਂ ਬਰਜਨ ਕੌਨ ਲਗਜੋ ਹੈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ, ਜੋ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ ਮੈਂ ਹਟਾਯੋ ਨਹੀਂ ਜਾਤੋ ਏਕ ਵਾਰ ਭੀ, ਜੋ ਹਟਾਵਨਵਾਰੋ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਤੁਕ ਕੋ ਬਿਅਰਥ ਕਜੋਂ ਕਹਜੋ ਹੈ ? ਐਸੇ ਐਸੇ ਅਰਥ ਕਰਨ ਤੇ ਅਨੰਦਘਨ ਕੋ ਜਾਨੀਤਾ ਹੈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਬਾਨੀ ਕੇ ਅਰਥ ਸੁਨੇ ਨਹੀਂ, ਮਨ ਆਵਤੇ ਲਗਾਵਤੇ ਗਯੋ ਹੈ। ਏਕ ਅਰਥ ਔਰ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਕਰਤ ਹੈ: ਹੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ! ਤੇਰੇ ਉਪਰ ਕੋ ਮੈਂ ਏਕ ਵਾਰ ਭੀ ਵਾਰਿਓ ਨਹੀਂ ਜਾਤ, ਕਿਆ? ਬਲਿਹਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਤਿ। ਅਗਾਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮੈਂ ਸੋ ਸੋ ਵਾਰੀ ਬਲਿਹਾਰਨੇ ਕਹਜੋ ਹੈ, ਈਹਾਂ ਏਕ ਤੁਕ ਕੋ ਅਰਥ ਸੈਂਕਰੇ ਤੁਕਨ ਸੋਂ ਬਿਰੋਧ। ਏਕ ਔਰ ਅਰਥ ਕਰਤ ਹੈ: ਮੈਂ ਏਕ ਵਾਰ ਬਲਿਹਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋਤ, ਸੈਂਕਰੇ ਵਾਰ ਬਲਿਹਾਰ ਹੋਤ ਹੋਂ। ਇਸ ਰੀਤਿ ਉਪਰ ਤੇ ਅਰਥ ਲਗਾਏ ਜਾਤ ਹੈਂ। ਕਾਹੇ ਤੇ? ਵਾਸਤਵਅਰਥ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਹੇਤੁ ਤੇ ਏਹ ਤੀਨੋਂ ਅਰਥ ਔਰਨ ਕੇ ਜੋ ਕਰੇ ਹੋਏ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਸਬਨ ਪਰ ਏਕ ਬਡੋ ਪ੍ਰਸ਼ਨ:— 'ਵਾਰਿਆ ਨ ਜਾਵਾ ਏਕ ਵਾਰ' ਤੁਕ ਕੋ ਅੰਤ ਕੋ ਜੋ ਰਕਾਰ ਹੈ, ਇਸ ਮੈਂ ਇਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, 'ਵਾਰੀ' ਕੇ ਅਰਥ ਮੈਂ ਬਡੀ ਇਕਾਰ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਛੋਟੀ ਹੋਤੀ ਤੋ ਅਰਥ ਬਨਤੇ। ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੇ ਲਗਾਂ ਜੋ ਐਸੀਆਂ ਹੈਂ ਸੋ ਨਿਰਨੇ ਕਰਿ ਕਰਿ ਲਗਵਾਇ ਦਈ ਹੈਂ, ਇਸੀ ਹੇਤੁ ਤੇ ਜਾਣੀਤਾ ਹੈ ਜੋ 'ਵਾਰੀ' ਕੋ ਅਰਥ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਰਕਾਰ ਮੈਂ ਇਕਾਰ ਹੋਤੀ ਤੋ ਤੀਨੋਂ ਅਰਥ ਬਨਤੇ। ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਤੀਨੋਂ ਅਰਥਨ ਪਰ। ਔਰ ਹਮ ਨੇ ਜੋ ਅਰਥ ਕਰਜੋ ਹੈ ਰੋਮ ਕੋ, ਸੋਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋ ਧਰਜੋ ਹੋਯੋ ਹੈ। ਬਜੰਤਤਾ ਕੇ ਬਰਨਨ ਕੋ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਮੈਂ ਇਸ ਅਰਥ ਕੀ ਸੰਗਤ ਬੈਠਤ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬਜੰਤ ਕਹਿ ਕਰਿ ਸਰਬ

ਸ਼ਕਤਿ ਮੈਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੋ ਮਾਨ ਕਰਿ ਅਰ ਸਰਬ ਬਿਵਹਾਰੁ ਤਿਸ ਮੈਂ ਕਲਪਤਿ ਲਖਨੋ
ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਾ ਨਿਦਧਾਸਨਵਾਨੋਂ ਕੋ ਕਹਯੋ ਹੈ । ਅਬ ਅਗਾਰੀ ਭਗਤਿ ਅਰ ਗਿਆਨ
ਦੋਨੋਂ ਪੱਖੋਂ ਕਾ ਸਿੱਧਾਂਤ ਬਰਨਨ ਕਰਤ ਹੈਂ । ਸਵਾਮੀ ਅਰੁ ਦਾਸ ਜਬ ਲੋ ਬਨੇ ਰਹੈਂ
ਤਬ ਲੋ ਐਸੇ ਲਖੈਂ:--

ਜੇ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਸਾਈ ਭਲੀ ਕਾਰ ॥

ਜਿਨੋਂ ਨੇ ਨਵਧਾ ਪ੍ਰੇਮਾ ਭਗਤਿ ਆਦਿਕ ਸਾਧਨ ਕਰੇ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੋ ਨਿਸਚਾ
ਇਹ ਜੋਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੋ ਕਰਤਬਜ ਜਾਨਜੋ ਤੋ ਨਹੀਂ ਜਾਤਹੈ ਪਰੰਤੂਕਰੇ ਕੋ ਆਛੇ ਮਾਨਤ ਹੈਂ ।
ਕਰਤਬ ਕਰਨੇ ਮੈਂ ਤਰਕੁ ਤੋ ਤਿਸ ਪਰ ਹੋਤ ਹੈ ਜਿਸ ਕੋ ਕਰਤਬ ਕਰਨੇ ਵਾਰੇ ਕੋ ਅਰ
ਕਰਤਬ ਕੋ ਸਰਬ ਓਰ ਤੋ ਜਾਨਜੋ ਜਾਇ । ਜਿਸ ਕੋ ਕਰਤਬ ਨਹੀਂ ਜਾਨਜੋ ਜਾਇ ਅਰੁ
ਕਰਨਵਾਰੇ ਬਜੰਤ ਹੋਇ, ਤਾਂਤੇ ਐਸੇ ਨਿਸਚੋ ਰਾਖੇ ਜੋ ਕਰੈਗੋ ਸੋ ਆਛੀ ਹੀ ਹੋਇਗੀ, ਜੋ
ਆਛੀ ਹੋਇਗੀ ਸੋਈ ਕਰੈਗੋ । ਇਹ ਰੀਤਿ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤ ਰਾਜਨ ਮੈਂ ਭੀ ਹੈ ਜੋ ਦਾਸ ਹੋਇ ਕੈ
ਤਿਸ ਕੋ ਕਰਤਬ ਕੋ ਆਛੇ ਮਾਨੇ ਹੈ ਤਿਸੁ ਪਰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਤ ਹੈਂ । ਪਰਮੇਸਰ ਤੋ ਰਾਜਨ ਕੋ
ਰਾਜਾ ਮਹਾਂਰਾਜ ਹੈ, ਬਹੁਰੁ ਅਨਯਾਇ ਨਹੀਂ ਕਰਤ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੋ ਕਰਤਬ ਮੈਂ ਦਾਸ ਕੋ
ਕੈਸੇ ਤਰਕ ਬਨਤ ਹੈ । ਤਾਂਤੇ ਯਹੀ ਨਿਸਚੋ ਰਾਖੇ ਜੋ ਤੁਝ ਕੋ ਹੋ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਭਾਵਤ ਹੈ ਸੋਈ
ਕਾਰ ਕਹੀਏ ਕਰਤਬ ਭਲੋ ਆਛੇ ਹੈ । ਜਬ ਲੋ ਸੁਆਮੀ ਦਾਸ ਭਾਵ ਹੋਇ ਤਿਨ ਕੋ
ਨਿਸਚੋ ਇਹ ਕਹਯੋ ਅਰ ਜਿਨੋਂ ਨੇ ਸਰਵਨ ਮਨਨਾਇ ਗਿਆਨ ਕੋ ਸਾਧਨ ਕਰੇ ਹੁਤੇ
ਤਿਨੋਂ ਕੋ ਗੁਰੋਂ ਕੋ ਮੁਖ ਦੁਆਰਾ ਜੋ ਭਯਾ ਤਤ੍ਵਮਸਿ ਮਹਾਂ ਵਾਕਯ ਕਾ ਉਪਦੇਸ਼, ਤਿਸ
ਕਰਿ ਪਰਮਾਨੰਦ ਮਯ ਹੂਏ ਸੋ ਤਿਸ ਮਹਾਂ ਵਾਕ ਕੋ ਅਰਥ ਰੂਪ ਵਾਕਯ ਸਤਿਗੁਰ ਆਪਨੇ
ਮੁਖ ਸੋਂ ਕਹਤ ਹੈਂ ।

ਤੂ ਸਦਾ ਸਲਾਮਤਿ ਨਿਰੰਕਾਰ ॥੧੬॥

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਮਹਾਂ ਵਾਕਯ ਐਸੇ 'ਤੂ' ਪਦ ਸੇ 'ਤੂੰ' ਪਦ, 'ਸਦਾ ਸਲਾਮਤ' ਪਦ
ਸੇ 'ਤਤ' ਪਦ, 'ਨਿਰੰਕਾਰ' ਪਦ ਸੇ 'ਅਸਿ' ਪਦ, 'ਤਤ' ਪਦ ਕਾ ਅਰ 'ਤੂੰ' ਪਦ ਕਾ
ਅੰਨ੍ਹੈ ਹੋਤ ਹੈ । ਅਗਾਰੀ ਪਿਛਾਰੀ ਕੋ ਅਰਥ ਐਸੇ: ਜੋ ਸਦਾ ਇਸਥਿਤੁ ਨਿਰੰਕਾਰ ਸਰੂਪ
ਬ੍ਰਹਮੁ ਤੁਹੀ ਹੈਂ ।

ਅਗਾਰੀ ਅਸੰਖ ਕੀ ਪਉੜੀ ਤਿੰਨ । ਤਿਨੋਂ ਮੈਂ ਆਤਮਾ ਕੀ ਸ਼ਾਂਤਕੀ ਤਾਮਸੀ
ਸ਼ਕਤਿ ਕੋ ਬਰਨਨ, ਤਿਨ ਕੋ ਅੰਤ ਮੋਂ ਸਰਬ ਕੋ ਆਸ਼੍ਰਯ ਬ੍ਰਹਮ, ਤਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ
ਰੂਪ ਮਹਾਂ ਵਾਕਯ ਕਾ ਅਰਥ ਤੀਨੋਂ ਸਥਾਨੋਂ ਮੈਂ ਇਸੀ ਤੁਕ ਕੋ ਰੂਪ ਕਰ ਕਹੈਂਗੇ। ਇਨ ਤੇ
ਸਿਧ ਭਯੋ ਜੋ ਚਾਰੋਂ ਪੌੜੀਨਿ ਕੋ ਅੰਤੁ ਮੈਂ ਚਾਰ ਜੋ ਮਹਾਂ ਵਾਕਯ ਬੇਦ ਮੈਂ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ
ਅਰਥ ਬਨਾਯੋ । ਜੱਦਯਪ ਮਹਾਂ ਵਾਕਯ ਕੋ ਪਾਠ ਅੰਨਯ ਅੰਨਯਾ ਹੈ, ਤੱਦਯਪ ਅਰਥ
ਚਾਰਨਿ ਕੋ ਏਕ ਹੀ ਹੈ । ਜੀਵ ਈਸ਼ੁਰ ਕੀ ਏਕਤਾ ਬ੍ਰਹਮ ਮੈਂ, ਐਸੇ ਜਾਨਿਯੋ । ਸੋ ਚਾਰੋਂ

ਮਹਾਂ ਵਾਕਯ ਕੋ ਭੀ ਲਿਖ ਦੇਤ ਹੈਂ:--ਤਤ੍ਵਮਸੀ, ਪ੍ਰਗਯਾਨੰਦ, ਬ੍ਰਹਮ, ਅਯੰਆਤਮਾ ਬ੍ਰਹਮ, ਅਹੰਬ੍ਰਹਮਾਸਮੀ। ਵਾ ਜੈਸੇ ਬੇਦ ਮੈਂ ਸ੍ਰੋਤ ਕੇਤੁ ਨੇ ਤਤ੍ਵਮਸੀ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੋ ਵਾਰੀ ਸਿਖ ਪ੍ਰਤਿ ਕੀਓ ਹੈ, ਤੈਸੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸੀ ਮਹਾਂ ਵਾਕਯ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਚਾਰ ਵੇਰ ਕਹਿਓ ਹੈ, ਐਸੇ ਜਾਨਿਯੋ। ਇਤਯਰਥ:।

‘ਜੋ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਸਾਈ ਭਲੀ ਕਾਰ’ ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਸਮਾਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਣ-ਜਥਾ ਜੋਗ ਜਹਿ ਹੋਵਹਿ ਸੰਗ।

ਤਿਸ ਕੋ ‘ਸਮ’ ਕਹਿ ਸੁਮਤਿ ਉਤੰਗ।

ਜੈਸੇ ਸ੍ਰਾਮੀ ਕਰਨ ਵਾਰੋ ਕਰਤਬ ਤੈਸੇ ਭਯੋ ਦਾਸ, ਤਿਸ ਕੋ ਆਛੇ ਮਾਨਿਨ ਵਾਰੋ ਯਾਂਤੇ ਸਮ। ਕਾਵਜਲਿੰਗ ਭੀ ਹੈ। ‘ਜੋ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ’ ਪਦਨਿ ਕੋ ਸਮਰਥਨਿ ਕਰਯੋ ‘ਸਾਈ ਭਲੀ ਕਾਰ’ ਪਦ ਸੋਂ। ‘ਤੂ ਸਦਾ ਸਲਾਮਤਿ ਨਿਰੰਕਾਰ’ ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਪ੍ਰਯਾਯ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਲੱਛਣ-ਜਹ ਅਨੇਕ ਕੋ ਆਸ਼ੈ ਏਕ।

ਸੋ ਪ੍ਰਯਾਯ ਕੋ ਕਰਤ ਬਿਬੇਕ।

ਈਸ਼ੁਰ ਜੀਵ ਕੋ ਏਕ ਬ੍ਰਹਮ ਆਸਰੋ ਯਾਂਤੇ ਪ੍ਰਯਾਯਾਲੰਕਾਰ।

ਪੂਰਬ ਕੀ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨ:ਈਹਾਂ ਨਿਦਧਯਾਸਨ ਤੇ ਅਗਾਰੀ ਸਾਖਯਾਤਕਾਰ ਕੇ ਨੇਰੇ ਲੋ ਭਗਤਿ ਕਾ ਨਿਰੂਪਨ ਕੈਸੇ? ਜੋ ਕਰਤਬ ਕੋ ਆਛੇ ਮਾਨੈ ਸ੍ਰਾਮੀ ਅਰ ਦਾਸ ਬਨੇ ਹੋਇ ਰਹੈ, ਈਹਾਂ ਇਹ ਭਗਤਿ ਪੱਖ ਬਰਨਨ ਕੋ ਅਜੋਗ? ਉੱਤਰ:--ਇਸ ਆਸ਼ੰਕਾ ਕੋ ਉਧਾਰ ਅਗਾਰੀ ‘ਸਾਲਾਹੀ ਸਾਲਾਹਿ ਏਤੀ ਸੁਰਤਿ ਨ ਪਾਈਆ’ ਇਸ ਪਉੜੀ ਮੈਂ ਨਿਰਨੇ ਨੀਕੀ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਹੋਇਗੋ, ਤਹਾਂ ਤੇ ਸਮਝ ਲੈਨੋ। ਸ੍ਰਵਨ ਗਯਾਨ ਤੋ ਦਾਵਾ^੧ ਕੀ ਅਗਨਿ ਹੈ ਸੋ ਮਾਯਾ ਰੂਪ ਜਲ ਤੇ ਬੁਝ ਭੀ ਜਾਤ ਹੈ। ਮਨਨ ਗਯਾਨ ਬਿਜੁਰੀ ਕੀ ਅਗਨਿ ਹੈ, ਕਦੇ ਹਟ ਜਾਤ ਹੈ ਕਦੇ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ; ਪਰੰਤੂ ਵਾਸਤਵ ਤਿਸ ਕੋ ਨਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਨਿਦਧਯਾਸਨ ਬੜਵਾ^੨ ਅਗਨਿ ਹੈ ਸੋ ਏਹ ਨਹੀਂ ਜਾਤ ਹੈ। ਅਗਯਾਨ ਰੂਪੀ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਕੋ ਪਚਾਇ ਦੇਤ^੩ ਹੈ।

[ਸਤਾਰਵੀਂ ਪਉੜੀ]

ਅਬ ਅਗਾਰੀ ਪ੍ਰਥਮੈ ਸਾਂਤਿਕੀ ਸ਼ਕਤਿ ਜੋ ਹੈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੀ, ਤਿਸ ਕੋ ਬਰਨਨ ਕਰਤ ਹੈਂ:--

ਅਸੰਖ ਜਪ ਅਸੰਖ ਭਾਉ॥

ਸੰਖਯਾ ਨਾਮੁ ਗਿਨਤੀ ਕੋ, ਗਿਨਤੀ ਮੈਂ ਜੋ ਨਹੀਂ ਗਿਨਯੋ ਜਾਇ ਤਿਸ ਕੋ ਨਾਮ ‘ਅਸੰਖ’। ਅਸੰਖ ਰੀਤਿ ਕੇ ਜਪੁ ਹੈਂ; ਤਿਨੋਂ ਕੇ ਜਾਪਕ ਸੋ ਭੀ ਅਨੇਕ ਹੈਂ, ਜਿਨ ਕੋ ਜਪ ਕਰੀਤਾ ਹੈ ਸੋ ਭੀ ਅਨੇਕ ਹੈਂ। ਅਸੰਖ ਹੀ ਭਾਉ ਹੈਂ, ਅਸੰਖ ਹੀ ਭਾਉ ਕੇ ਕਰਨਹਾਰੇ ਹੈਂ, ਜਿਨ ਕੋ ਭਾਉ ਕਰੀਤਾ ਹੈ ਸੋ ਭੀ ਅਸੰਖ ਹੈਂ।

੧. ਜੰਗਲ ਦੀ ਅੱਗ।

੨. ਸਮੁੰਦਰ ਦੀ ਅੱਗ।

੩. ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਅਸੰਖ ਪੂਜਾ ਅਸੰਖ ਤਪ ਤਾਉ ॥

ਅਸੰਖ ਹੀ ਪੂਜਾ ਹੈਂ । ਪੂਜਾ ਕੇ ਅਰਥ ਤੇ ਪੂਜਕ ਕੋ ਭੀ ਅਧਿਆਹਾਰ ਅਰ ਪੂਜਕ ਕੋ ਭੀ, ਜੋਨ ਪੂਜਾਵਤੈ ਹੈਂ । ਅਸੰਖ ਹੀ ਰੀਤਿ ਕੀ ਪੂਜਾ ਹੈ, ਅਸੰਖ ਹੀ ਪੂਜਕ ਹੈਂ, ਅਸੰਖ ਹੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨਵਾਰੇ ਹੈਂ । ਪੂਜਾ ਤਬ ਹੀ ਹੋਇਗੀ ਜਬ ਪੂਜਕ ਐ ਪੂਜਕ ਹੋਇਗੋ; ਯਾਂਤੈ ਏਕ ਪੂਜਾ ਮੈਂ ਦੋਉ ਕਾ ਅਧਿਆਹਾਰ । ਵਾ ਅਜਹਿਤੀ ਲੱਛਣਾ--ਪੂਜਾ ਕੇ ਸੰਗ ਪੂਜਕ ਅਰ ਪੂਜਕ ਕੋ ਲੈ ਕੇ ਅਰਥ ਭਯੋ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਖਰ ਬੋਰੇ ਕਹਤ ਹੈਂ ਅਰਥ ਅਧਿਕ ਤੇ ਅਧਿਕ ਰਾਖਤ ਹੈਂ । ਇਹ ਉਤਮ ਕਾਬਜ ਕੀ ਰੀਤਿ ਹੈ । ਅਸੰਖ ਹੀ ਤਪਨ ਕੇ ਤਾਉ ਹੈਂ; ਕਿਆ ? ਸੰਕਟ ਹੈਂ । ਇਹਾਂ ਭੀ ਤੈਸੇ ਹੀ ਅਰਥ: ਅਸੰਖ ਹੀ ਤਪ ਕੇ ਤਾਉ ਹੈਂ, ਅਸੰਖ ਤਪ ਕਰਨਵਾਰੇ ਹੈਂ, ਅਸੰਖ ਹੀ ਜਿਨ ਕੇ ਹੇਤ ਤਪ ਕਰੀਤਾ ਹੈ, ਸੋ ਹੈਂ । ਇਤਯਰਥ ।

ਇਨ ਦੋਉ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਅਸੰਖ ਪਦ ਚਾਰ ਵੇਰ ਆਵਨ ਤੇ ਉਭਯਾਬਿ-ਤੁਦੀਪਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ ।

ਅਸੰਖ ਗਰਬ ਮੁਖਿ ਵੇਦ ਪਾਠ ॥

ਅਸੰਖ ਹੀ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈਂ, ਅਸੰਖ ਹੀ ਗ੍ਰੰਥਨ ਕੇ ਕਰਤਾ, ਅਸੰਖ ਹੀ ਪਠਨਿਹਾਰੇ ਹੈਂ । ਕੈਸੇ ਹੈਂ ਗ੍ਰੰਥ ? ਜਿਨੋਂ ਮੈਂ ਮੁਖਜ ਵੇਦ ਕੋ ਪਾਠ ਧਰਜੋ ਹੈ, ਅਰਥ ਏਹ: ਜੋ ਵੇਦ ਕੀ ਸ਼੍ਰੁਤਿਨ ਕੇ ਉਪਰ ਗ੍ਰੰਥ ਬਨੇ ਹੈਂ ਸੋ ਭੀ ਅਸੰਖ ਹੀ ਹੈਂ । ਵਾ ਗ੍ਰੰਥ ਕੋ ਅਰਥ ਜੁਦੋ, ਅਗਾਰੀ ਕੋ ਅਰਥ ਜੁਦੋ । ਅਸੰਖ ਹੀ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈਂ, ਅਸੰਖ ਮੁਖਾਗਰ ਜਿਨ ਕੇ ਵੇਦ ਕੋ ਪਾਠ ਹੈ, ਕਿਆ ? ਕੰਠ ਹੀ ਕਰ ਰਾਖਤੇ ਹੈਂ, ਐਸੇ ਪੁਰਖ ਹੈਂ । ਇਤਯਰਥ ।

ਇਸ ਤੁਕ ਕੇ ਪਹਿਲੇ ਅਰਥ ਮੈਂ ਕਾਵਯਲਿੰਗ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ । ਸਮਰਥਨੀਯ ਤੋ 'ਗਰੰਥ' ਪਦ ਸਮਰਥਨ ਕਰਜੋ 'ਮੁਖਿ ਵੇਦ ਪਾਠ' ਸੋਂ ।

ਅਸੰਖ ਜੋਗੁ ਮਨਿ ਰਹਹਿ ਉਦਾਸ ॥

ਅਸੰਖ ਹੀ ਜੋਗੀ ਜੋਗ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਕੈਸੇ ਜੋਗੀ ਹੈਂ ? ਜੋ ਸਦੀਵ ਹੀ ਮਨ ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਕਾ ਜਗਤ ਤੇ ਬੈਰਾਗਵਾਨ ਰਹਤ ਹੈ । ਜੋਗ ਪਦ ਤੇ ਜੋਗੀ ਕੋ ਅਰਥ ਜੁਦੋ, ਅਸੰਖ ਹੀ ਜੋਗੀ ਹੈਂ, ਕਯਾ ? ਧਿਆਨ ਮੈਂ ਜੁਟੇ ਰਹਤ ਹੈਂ ਸੋ ਜੋਗੀ । ਅਸੰਖ ਹੀ ਪੁਰਖ ਹੈਂ ਬੈਰਾਗਵਾਨ ਜੋ ਬਿਸ਼ਜਨ ਤੇ ਉਦਾਸ ਰਹਤ ਹੈਂ । ਇਤਯਰਥ ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਭੀ ਕਾਵਯਲਿੰਗ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ । ਜੋਗ ਪਦ ਕੋ ਸਮਰਥਨ ਕਰਜੋ ਉਦਾਸ ਰਹਨ ਕੇ ਅਰਥ ਸੋਂ । ਪਹਿਲੇ ਜੋ ਅਰਥ ਭਯੋ ਹੈ ਤਿਸ ਮੈਂ ਇਹ ਅਲੰਕਾਰ ਬਨਤ ਹੈ ।

ਅਸੰਖ ਭਗਤ ਗੁਣ ਗਿਆਨ ਵੀਚਾਰ ॥

ਅਸੰਖ ਹੀ ਭਗਤ ਹੈਂ, ਕੈਸੇ ਹੈਂ ? ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੇ ਗੁਣ ਗਾਵਨਹਾਰੇ । ਗਾਵਨ

ਕੋ ਅਧਯਾਹਾਰ ਗੁਣ ਪਦ ਸੇ । ਅਸੰਖ ਹੀ ਗਜਾਨੀ ਹੈਂ, ਗਜਾਨਵਾਰੇ, ਸਦਾ ਹੀ ਬਿਚਾਰਤੇ ਰਹਤੇ ਹੈਂ ਸੱਤਿ ਅਸੱਤਿ ਵਸਤੁ ਕੋ । ਇਤਯਰਥ ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਗਕਾਰ ਕੀ ਬਰਣ ਮੈਤ੍ਰੀ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤ੍ਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਹੈ ।

ਅਸੰਖ ਸਤੀ ਅਸੰਖ ਦਾਤਾਰ ॥

ਅਸੰਖ ਹੀ ਸਤੀ ਹੈਂ, ਕੌਨ ? ਸਤਿ ਬੋਲਨਵਾਰੇ, ਜੋ ਝੂਠ ਕੋ ਬੋਲਤ ਨਹੀਂ ਹੈਂ । ਅਸੰਖ ਹੀ ਦਾਤਾਰੁ ਹੈਂ, ਕੌਸੇ ? ਮਹਾਂ ਦਾਨੀ ਹੈਂ, ਸੀਸ ਆਦਿ ਕੇ ਦੇਨਵਾਰੇ ਹੈਂ । ਇਤਯਰਥ । ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ 'ਸਤੀ ਦਾਤਾਰੁ' ਮੈਂ ਤਕਾਰ ਆਵਨ ਤੇ ਛੇਕਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਹੈ 'ਅਸੰਖ' ਪਦ ਬੀਚ ਆਵਨ ਤੇ ।

ਅਸੰਖ ਸੂਰ ਮੁਹ ਭਖ ਸਾਰ ॥

ਅਸੰਖ ਹੀ ਜੋਧਾ ਹੈਂ । ਸੋ ਕੌਸੇ ਹੈਂ ? 'ਸਾਰ' ਨਾਮ ਸ਼ਸਤ੍ਰਨ ਕੋ । ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਕੋ ਸਾਮੁਹੇ ਹੋ ਕਰਿ ਅਪਨੇ ਸਰੀਰ ਮੇਂ ਖਾਤ ਹੈਂ, ਪੀਠ ਨਹੀਂ ਫੇਰਤ; ਇਸ ਧਰਮ ਕੋ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਿ ਰਾਖਤ ਹੈਂ । ਇਤਯਰਥ । ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਭੀ ਕਾਵਜਲਿੰਗ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ । 'ਸੂਰ' ਪਦ ਕੋ ਸਮਰਥਨ ਕਰਜੋ 'ਮੁਹ ਭਖ ਸਾਰ' ਸੋਂ ।

ਅਸੰਖ ਮੋਨਿ ਲਿਵਲਾਇ ਤਾਰ ॥

ਅਸੰਖ ਹੀ ਮੋਨੀ ਹੈਂ, ਕਿਆ ? ਬਚਨ ਨਹੀਂ ਬੋਲਤ, ਤੂਸ਼ਨ ਹੀ ਰਹਤ ਹੈਂ । ਅਸੰਖ ਹੀ ਲਿਵ ਲਾਇ ਤਾਰ, ਸੋ ਸਮਾਧੀ ਕਰਨਵਾਰੇ ਕੋ ਅਰਥ । ਕੌਸੀ ਸਮਾਧਿ ਕੇ ਬਿਖੇਲਿਵ ਲਗਾਵਤ ਹੈਂ ? ਏਕ ਤਾਰ, ਕਬਹੂੰ ਉਥਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਨ ਦੇਤ ਹੈਂ, ਵਹਿਰਮੁਖੀ ਬ੍ਰਿਤਿ ਨਹੀਂ ਕਰਤ ਹੈਂ । ਵਾ ਮੋਨ ਧਾਰਿਕੈ ਸੋਈ ਸਮਾਧਿ ਲਗਾਵਤ ਹੈਂ; ਏਕ ਤਾਰ ।

ਇਸ ਤੁਕ ਕੇ ਪਿਛਲੇ ਅਰਥ ਮੈਂ ਕਾਵਜਲਿੰਗ ਹੈ । 'ਮੋਨ' ਪਦ ਕੋ 'ਲਿਵ ਲਾਇ ਤਾਰ' ਸੋਂ ਸਮਰਥਨ ਕਰਜੋ । ਔਰ ਸਰਬ ਪਉੜੀ ਮੇਂ ਉਭਯਾਬ੍ਰਿਤ ਦੀਪਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ, ਅਸੰਖ ਪਦ ਸਰਬ ਤੁਕਨਿ ਮੈਂ ਆਯੋ, ਅਰਥ ਭੀ ਵਹੀ ਰਹਜੋ । ਔਰ ਪਹਿਲੀ ਤੁਲਜ ਯੋਗਤਾ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ ।

ਲੱਛਣ—ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਮਹਿ ਗੁਣ ਕ੍ਰਿਆ ਕਿ ਰੂਪ ।

ਕਿਧੋਂ ਧਰਮ ਇਕ ਕਹਿ ਕਵਿ ਭੂਪ ।

'ਪਹਿਲੀ ਤੁਲਜ ਯੋਗਤਾ' ਸੋਈ ।

ਕਵਿ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਇਹ ਬਿਧਿ ਹੋਈ ।

ਇਸ ਪਉੜੀ ਮੈਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤਿ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੀ ਸਤਿ ਕੀ ਸ਼ਕਤਿ ਕੋ ਬਰਨਨ । ਅਸੰਖਤਾ ਧਰਮ ਜੇਤੇ ਗਿਨੇ ਹੈਂ ਸੋ ਸਭਨਿਕੋ ਏਕ ਭਯੋ, ਯਾਂਤੇ ਤੁਲਜਯੋਗਤਾ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ ।

ਕੁਦਰਤਿ ਕਵਣ ਕਹਾ ਵੀਚਾਰੁ ॥

ਕੁਦਰਤਿ ਕਹੀਏ ਸਮਸ਼ਟ ਮਾਯਾ, ਐਸੇ ਕੌਨ ਹੈ ਜੋ ਕਹਿ ਸਕੈ । 'ਵੀਚਾਰੁ'

ਕਹੀਏ ਗਨਣਾ ਕਰਿ ਸਕੈ । ਵਾ 'ਕੁਦਰਤਿ' ਕਹੀਏ ਕਿਸ ਕੇ ਬਿਖੇ ਸ਼ਕਤਿ ਹੈ, ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੀ ਗਨਣਾ ਕਹਿ ਸਕੈ ।

ਵਾਰਿਆ ਨ ਜਾਵਾ ਏਕ ਵਾਰ ॥

‘ਵਾਰਿਆ’ ਕਹੀਏ ਬਰਨਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਤਾ ਏਕ ਵਾਰ ਭੀ, ਕਿਆ ? ਏਕ ਰੋਮ ਭੀ । ਸਰਬ ਸ਼ਕਤਿ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਬਿਅੰਤ ਹੈ ।

ਜੋ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਸਾਈ ਭਲੀ ਕਾਰ ॥

ਯਾਂਤੇ ਭਗਤ ਜਨ ਕੋ ਨਿਸ਼ਚਾ ਐਸੇ ਹੈ: ਜਿਸ ਕੋ ਕਿਸੀ ਸ਼ਕਤਿ ਕੋ ਅੰਤੁ ਨਹੀਂ ਪਾਯੋ ਜਾਤ ਹੈ, ਤਾਂਤੇ ਜੋ ਤੁਝ ਕੋ ਭਾਵਤ ਹੈ ਸੋਈ ਭਲੀ ਕਾਰ ਹੈ । ਕਿਆ ? ਸੋਈ ਕਰਤਬ ਆਛੋ ਹੈ । ਬਜੰਤਤਾ ਕੇ ਬਰਨਨ ਮੈਂ ਭਗਤਨ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੋ ਭਾਣਾ ਆਛੋ ਮਾਨਣੋ ਬਨਤ ਹੈ । ਗਿਆਨਵਾਨ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਤਤ੍ਵਮਸੀ ਕੋ ਬਨਤ ਹੈ, ਜੋ ਐਸੇ ਸਰੂਪ ਸਰਬ ਮੈਂ ਏਕ ਜਾਣਿਕੈ ਦ੍ਰਿਤ ਕੋ ਦੂਰ ਕਰੈ । ਦ੍ਰਿਤ ਮੈਂ ਖੋਜਨ ਤੇ ਅੰਤ ਕਾਹੂੰ ਕੋ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸੋਈ ਕਹਤ ਹੈਂ:--

ਤੂ ਸਦਾ ਸਲਾਮਤਿ ਨਿਰੰਕਾਰ ॥ ੧੭ ॥

ਸਦਾ ਸਲਾਮਤਿ ਪਦ ਮੈਂ ਤੇ ਤਤ ਕੋ ਅੰਨ੍ਹੇ ਹੋਨ ਤੇ : ਤਤ ਤੂ ਨਿਰੰਕਾਰ ਬ੍ਰਹਮੁ । ਤਤੁ ਈਸ਼ੁਰ ਤੂੰ ਜੀਵ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਹੀ ਹੈ । ਇਤਯਰਥ । ਅਲੰਕਾਰ ਇਨ ਤੁਕਨ ਕੇ ਕਹਿ ਆਏ ਹੈਂ ।

[ਅਠਾਰਵੀਂ ਪਉੜੀ]

ਅਬ ਅਗਾਰੀ ਤਮੋ ਗੁਣੀ ਜੋ ਸ਼ਕਤਿ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਬਰਨਨ ਕਰਤ ਹੈਂ:--

ਅਸੰਖ ਮੂਰਖ ਅੰਧ ਘੋਰ ॥

ਅਸੰਖ ਹੀ ਮੂਰਖ ਹੈਂ, ਮਤਿ ਕੋ ਅੰਧੇ, ਘੋਰ ਭਯਾਨਕ । ਵਾ ਮੂਰਖ ਅਸੰਖ ਹੈਂ । ਕੈਸੇ ਹੈਂ ? ਜੈਸੇ ਅੰਧ ਕੋ ਅਰਬ ਅੰਧੇਰੇ ਕੋ, ਘੋਰ ਕਹੀਏ ਸਘਨ, ਭਯਾਨਕ । ਜੈਸੇ ਅੰਧੇਰੇ ਸਘਨ ਮੇਂ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਲਖੀਤਾ ਤੈਸੇ ਹੀ ਤਿਨ ਮੂਰਖੋਂ ਕੋ ਭਲੇ ਬੁਰੇ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਲਖਤ ਹੈ । ਜੋ ਬੁਰੇ ਕਰਮ ਹੋਤ ਹੈ ਸੁ ਸਭੁ ਮੂਰਖਤਾਈ ਤੇ ਹੋਤ ਹੈ । ਇਸੀ ਹੋਤ ਤੇ ਤਾਮਸੀ ਜੀਵਨ ਮੇਂ ਮੁੱਖਯ ਪਹਿਲੇ ਮੂਰਖਤਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਕਹੀ । ਇਤਯਰਥ ।

ਪਹਿਲੇ ਅਰਬ ਮੈਂ ਕਾਵਯਲਿੰਗ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ । ਮੂਰਖ ਪਦੁ ਕੋ ਸਮਰਥਨ ਕਰਜੋ ਅੰਧ ਘੋਰ ਸੋਂ । ਦੂਸਰੇ ਅਰਬ ਮੈਂ ਰੂਪਕ ਹੈ । ਮੂਰਖ ਉਪਮੇਯ, ਉਪਮਾਨ ਅੰਧੇਰਾ ਘੋਰ ।

ਅਸੰਖ ਚੋਰ ਹਰਾਮ ਖੋਰ ॥

ਅਸੰਖ ਹੀ ਚੋਰ ਹੈਂ, ਅਰ ਹਰਾਮਖੋਰ ਕੋ ਅਰਬ ਚੋਰ ਪਰ ਲਗਾਈਏ ਤੋ ਦੂਖਨ ਆਵਤ ਹੈ । ਚੋਰ ਕਹਨ ਤੇ ਹੀ ਹਰਾਮਖੋਰ ਜਾਨਯੋ ਜਾਤ ਹੈ । ਅਧਿਕ ਪਦ ਦੂਖਨ ਹੋਤ

(੯੯)

ਹੈ । ਜੈਸੇ ਕਹੈਂ: ਸੰਖ ਸੁਪੇਦ ਲੈ ਆਵੇ । ਸੰਖ ਤੋ ਸੁਪੇਦ ਹੈ ਹੀ, ਤੈਸੇ ਹੀ ਚੋਰ ਜੋ ਹੋਇਗੋ ਸੋ
ਹਰਾਮਖੋਰੁ ਹੀ ਹੋਇਗੋ । ਬਹੁਰ ਹਰਾਮਖੋਰ ਕਹਿਨੋ ਅਧਿਕ ਪਦ, ਯਾਂਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋ
ਅਰਥ ਧਰਜੇ ਹੋਯੋ ਔਰ ਹੋਇਗੋ, ਸੋਈ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਹਰਾਮਖੋਰ ਨਾਮ ਬਾਟਪਾਰ ਕੋ ਧਰਜੇ
ਹੈ । ਜੋ ਬਾਟਪਾਰ ਹੈਂ ਸੋ ਭੀ ਅਸੰਖ ਹੀ ਹੈਂ । ਇਤਯਰਥ ।

‘ਚੋਰ ਹਰਾਮਖੋਰ’ ਰਕਾਰ ਕੀ ਬਰਨ ਮੈਤ੍ਰੀ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤ੍ਤਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ ।

ਅਸੰਖ ਅਮਰ ਕਰਿ ਜਾਹਿ ਜੋਰ ॥

ਅਸੰਖ ਹੀ ‘ਅਮਰ’ ਕਹੀਏ ‘ਹੁਕਮ’ ਕੋ ਕਰਿਕੈ ਜੋਰ ਕੇ ਸੰਗ ਜੁਲਮ ਕਰਨਹਾਰੇ
ਹੈਂ । ਜੁਲਮ ਕੋ ਅਧਯਾਹਾਰ ਜੋਰ ਪਦ ਤੇ । ਇਤਯਰਥ । ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ
ਕਾਵਯਲਿੰਗ । ਅਮਰ ਕਰਨੋ ਅਰਥ ‘ਜੋਰ’ ਪਦ ਸੋਂ ਸਮਰਥਨਿ ਕਰਜੋ ।

ਅਸੰਖ ਗਲ ਵਢ ਹਤਿਆ ਕਮਾਹਿ ॥

ਅਸੰਖ ਹੀ ਜੀਵਨ ਕੇ ਗਰੇ ਕਾਟ ਕਰਿ ਹਤਯਾ ਕੋ ਸੰਚਤ ਹੈਂ । ਗਰੇ ਕਾਟਨੇ ਤੋ
ਜੁਧ ਮੈਂ ਭੀ ਹੋਤ ਹੈਂ, ਪ੍ਰੰਤੂ ‘ਹਤਿਆ ਕਮਾਹਿ’ ਇਨ ਪਦਨ ਤੇ ਜੋ ਬਿਸ਼ਾਸਘਾਤੀ ਆਦਿ
ਲੋਭ ਤੇ ਅਚਾਨਕ ਆਇ ਮਾਰੈ ਤਿਨ ਕੋ ਅਰਥ ਹੈ । ਇਸ ਰੀਤਿ ਸੋ ਪੂਰਬ ਕੀ ਤੁਕ ਕੋ
ਅਰਥ ਭਯੋ ਹੈ । ਅਮਰ ਤੋ ਧਰਮਾਤਮਾ ਭੀ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਜੋਰ ਪਦ ਤੇ ਜੁਲਮੀ
ਕਰਨਵਾਰੇ । ਇਤਯਰਥ ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਭੀ ਕਾਵਯਲਿੰਗ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ । ‘ਗਲ ਵਢ’ ਪਦ ਕੋ
ਸਮਰਥਨਿ ਕਰਜੋ ‘ਹਤਿਆ ਕਮਾਹਿ’ ਇਸ ਪਦ ਸੋਂ ।

ਅਸੰਖ ਪਾਪੀ ਪਾਪੁ ਕਰਿ ਜਾਹਿ ॥

ਅਸੰਖ ਹੀ ਪਾਪੀ ਹੈਂ, ਅਸੰਖ ਹੀ ਪਾਪ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੋ ਕਰਿ ਕਰਿ ਚਲੇ ਜਾਤ ਹੈਂ;
ਕਿਆ ? ਮਰਤੇ ਚਲੇ ਜਾਤ ਹੈਂ । ਇਤਯਰਥ । ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਬਿਧਿ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ ।

ਲੱਛਣ--ਸਿਧ ਅਰਥ ਕੋ ਸਾਧੈ ਫੇਰਿ ।

ਭੂਖਨ ‘ਬਿਧਿ’ ਤਾਕੋ ਹਿਯ ਹੋਰਿ ।

ਇਹਾਂ ਅਰਥ ‘ਪਾਪੀ’ ਨਾਮ ਸਿਧ ਹੁਯੋ ਹੁਤੋ, ‘ਪਾਪੁ ਕਰਿ ਜਾਹਿ’ ਪੁਨਹ ਸਿਧ
ਕਰਜੋ; ਜੋ ਪਾਪ ਕਰਿ ਮਰ ਕਰਿ ਚਲੇ ਜਾਤ ਹੈਂ । ਜੇ ਇਸ ਅਲੰਕਾਰ ਕੋ ਨਹੀਂ ਮਾਨੈਂ ਤੋ
ਵਹੀ ਕਾਵਯਲਿੰਗ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ । ‘ਪਾਪੀ’ ਪਦ ਕੋ ਸਮਰਥਨਿ ਕਰਜੋ ‘ਪਾਪੁ ਕਰਿ ਜਾਹਿ’
ਇਸ ਪਦ ਸੋਂ ।

ਅਸੰਖ ਕੂੜਿਆਰ ਕੂੜੇ ਫਿਰਾਹਿ ॥

ਅਸੰਖ ਹੀ ਨਰ ਕੂੜ ਝੂਠ ਕੋ, ‘ਆਰ’ ਨਾਮ ‘ਪ੍ਰਾਪਤਿ’ ਕੋ, ਝੂਠ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁਏ
ਝੂਠੇ ਫਿਰਤ ਹੈਂ । ਇਤਯਰਥ । ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਭੀ ਬਿਧਿ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ । ਕੂੜੇ ਪਦ ਸਿਧ
ਭੀ ਹੁਤੋ ਫੇਰ ਤਿਸ ਕੋ ਸਿਧ ਕਰਜੋ ਕੂੜ ਕੇ ਬਿਧੈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁਏ । ਵਾ ਵਹੀ ਕਾਵਯਲਿੰਗ,

ਕੂੜਿਆਰ ਪਦ ਕੋ ਸਮਰਥਨ ਕਰਜੋ ਕੂੜੇ ਪਦ ਤੇ ।

ਅਸੰਖ ਮਲੇਛ ਮਲੁ ਭਖਿ ਖਾਹਿ ॥

ਅਸੰਖ ਹੀ ਮਲੇਛ ਹੈਂ, ਜਨਮ ਮਲੇਛ ਕੋ ਹੈ, ਅਰਥ: ਮਲੁ ਕੀ ਇਛਾ ਜਿਨ ਕੋ ਹੋਇ ਸੋ ਮਲੇਛ; ਸੋ ਕੈਸੇ ਮਲੇਛ ਹੈਂ ? ਸਦੀਵ ਹੀ ਮਲੁ ਕੋ ਹੀ ਭਖਤ ਹੈਂ । ਮਲੁ ਕੋ ਅਰਥ ਸਰਬ ਕੋ ਮਲੁ ਮਾਸ ਸੋ ਖਾਤੇ ਹੈਂ, ਕਾਹੂੰ ਕੋ ਮਾਸ ਨਹੀਂ ਛਾਡਤ ਹੈਂ । ਇਤਯਰਥ ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਭੀ ਬਿਧਿ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਮਲੇਛ ਪਦ ਕੋ ਫੇਰ ਸਾਧਜੋ, ਮਲੁ ਸਦਾ ਖਾਤੇ ਰਹਤ ਹੈਂ, ਇਨ ਪਦਨ ਸੋਂ । ਇਸ ਮੈਂ ਕਾਵਜਲਿੰਗ ਭੀ ਹੈ। ਮਲੇਛ ਪਦ ਕੋ ਸਮਰਥਨ ਕਰਜੋ 'ਮਲੁ ਖਾਹਿ' ਇਸ ਪਦ ਸੋਂ ।

ਅਸਖ ਨਿੰਦਕ ਸਿਰਿ ਕਰਹਿ ਭਾਰੁ ॥

ਅਸੰਖ ਹੀ ਨਿੰਦਕ ਹੈਂ ਜੋ ਪਰਾਈ ਨਿੰਦਾ ਕਰਤੇ ਹੈਂ, ਆਪਨੇ ਸਿਰ ਪਰ ਪਰਾਏ ਪਾਪੋਂ ਕਾ ਭਾਰ ਧਰਤੇ ਹੈਂ । ਜਿਸ ਕੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰਤੇ ਹੈਂ, ਸੋ ਤਿਸ ਕੋ ਪਾਪ ਨਿੰਦਾ ਕਰਨਵਾਰੇ ਕੋ ਲਾਗਤ ਹੈਂ । ਸਰਬ ਤੇ ਪਾਪ ਇਹ ਭੀ ਅਧਿਕ ਹੈ, ਔਰ ਜੇ ਪਾਪ ਹੈਂ, ਕਿਸੀ ਲਾਲਚੁ ਪੀਛੇ ਹੀ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਨਿੰਦਾ ਕਰਬੇ ਮੇਂ ਹਾਥ ਭੀ ਕਛੁ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈ, ਬਜਰਥ ਹੀ ਪਾਪ ਹੋਤ ਹੈ ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਕਾਵਜਲਿੰਗ । ਨਿੰਦਾ ਪਦ ਕੋ ਸਮਰਥਨਿ ਕਰਜੋ 'ਸਿਰਿ ਕਰਹਿ ਭਾਰੁ' ਇਨ ਪਦਨ ਸੋਂ । ਔਰ ਅਸੰਖ ਪਦ ਬਹੁਤੇ ਬੇਰ ਆਵਨ ਤੇ ਅਰਥ ਭੀ ਵਹੀ ਰਹਜੋ ਯਾਂਤੇ ਉਭਯਾਬ੍ਰਿਤੁ ਦੀਪਕੁ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ । ਔਰੁ ਸਰਬ ਪਉੜੀ ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਤੁਲਜ ਯੋਗਤਾਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੈ । ਲੱਛਣ ਪੀਛੇ ਕਹਿ ਆਏ ਹੈਂ । ਆਤਮਾ ਕੀ ਸ਼ਕਤਿ ਤਾਮਸੀ ਬਰਨਨ ਕੋ ਪ੍ਰਸਤੁਤ । ਅਸੰਖਤਾ ਧਰਮ ਜੇਤੇ ਕਹੇ ਹੈਂ, ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਸਭਨੋਂ ਮੇਂ ਆਯੋ ਹੈ ਇਸੁ ਰੀਤਿ ਤੁਲਜਯੋਗਤਾ ਹੋਤ ਹੈ ।

ਨਾਨਕੁ ਨੀਚੁ ਕਹੈ ਵੀਚਾਰੁ ॥

ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਇਸ ਤੇ ਅਦਿ ਨੀਚੁ ਜੇ ਪ੍ਰਾਨੀ ਹੈਂ ਤਿਨੋਂ ਕਾ ਬਿਚਾਰਨਾ ਅਸੰਖ ਹੀ ਹੈ, ਕੁਛ ਗਨਨਿ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈ ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਨਕਾਰ ਕੀ ਬਰਨ ਮੈਤ੍ਰੀ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਹੈ । 'ਨੀਚੁ ਵੀਚਾਰੁ' ਚਕਾਰ ਤੇ ਛੇਕਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਹੈ ।

ਵਾਰਿਆ ਨ ਜਾਵਾ ਏਕ ਵਾਰ ॥

ਵਾਰਿਆ ਕਹੀਏ ਬਰਨਿਆਂ ਨਹੀਂ ਜਾਤਾ ਏਕ ਵਾਰ=ਏਕ ਰੋਮ ਭੀ । ਬਜਸ਼ਟ ਜੇ ਬੁਧਿ ਹੈ ਸੋ ਸਮਸ਼ਟ ਬੁਧਿ ਕੇ ਅੰਤਰਭੂਤ ਹੀ ਰਹਤ ਹੈ, ਤਿਸ ਸਮਸ਼ਟ ਤੇ ਵਹਿਰ ਨਿਕਸੇ ਤੋ ਬਰਨਨ ਕਰਜੋ ਜਾਇ । ਜੈਸੇ ਪੰਚ ਤੱਤ ਹੈਂ ਇਨ ਮੈਂ ਹੀ ਜੁਕਤਿ ਉਕਤਿ ਸਭਨਿ ਕੀ ਹੋਤ ਹੈ । ਪੰਚ ਤੇ ਉਪਰੰਤ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਹਤ ਹੈ, ਜੋ ਅਮਕੋ ਤਤ ਛਠਵੇਂ

(੧੦੧)

ਇਸੁ ਰੀਤਿ ਕੋ ਔਰ ਚਾਹੀਤੋ ਹੁਤੋ; ਐਸੇ ਜਾਨਿਯੈ ।

ਜੋ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਸਾਈ ਭਲੀ ਕਾਰ ॥

ਤਾਂਤੇ ਭਗਤ ਜਨ ਜਾਨਤੇ ਹੈਂ: ਜਿਸ ਈਸੁਰ ਕੋ ਅੰਤ ਕਿਸੀ ਅੰਸ ਕੋ ਨਹੀਂ ਪਾਯੋ
ਜਾਤ ਹੈ, ਤੋ ਜੋ ਕਿਛੁ ਕਰੈਗੋ, ਅਰ ਜੋ ਕਿਛੁ ਤਿਸ ਕੋ ਭਾਵੈਗੋ ਸੋਈ ਭਲੀ ਕਾਰ ਹੈ ।

ਤੂ ਸਦਾ ਸਲਾਮਤਿ ਨਿਰੰਕਾਰ ॥ ੧੮ ॥

ਸਦਾ ਸਲਾਮਤੁ ਤਤੁ ਅਰ ਤੂੰ ਦੋਉਨ ਕੀ ਏਕਤਾ ਨਿਰੰਕਾਰ ਬ੍ਰਹਮ ਮੇਂ ।

ਅਲੰਕਾਰ ਪੂਰਬ ਕਹਿ ਆਏ ਹੈਂ ਇਨ ਤੁਕਨਿ ਕੇ ।

[ਉਨੀਵੀਂ ਪਉੜੀ]

ਅਬ ਅਗਾਰੀ ਸ਼ਾਂਤਿਕੀ ਸ਼ਕਤਿ ਅਰ ਤਾਮਸੀ ਦੋਉਨ ਕੋ ਕੁਛਕ ਮਿਸ਼੍ਰਤ
ਕਹਤ ਹੈਂ ।

ਅਸੰਖ ਨਾਵ ਅਸੰਖ ਥਾਵ ॥

ਅਸੰਖ ਕਹੀਏ ਅਨਗਿਨਤ ਹੀ ਨਾਮ ਹੈਂ । ਇਹ ਅਰਥ ਸ਼ਾਂਤਿਕੀ ਅਰੁ ਤਾਮਸੀ
ਦੋਉਨ ਮੇਂ । ਨੀਚਨ ਕੇ ਭੀ ਨਾਮ ਅਨੇਕ ਹੈਂ, ਗਨਿਬੇ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਆਵਤੇ; ਔਰ ਉਚਨ
ਕੇ ਨਾਮ ਭੀ ਅਨੇਕ ਹੈਂ, ਗਨਿਬੇ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਆਵਤੇ । ਦੋ ਪਉੜੀ ਮੇਂ ਦੋਉਨ ਕੋ ਜਤਾਇ
ਦਇਓ ਹੈ ਕੁਛ, ਸਰਬ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਦੀਏ ਹੈਂ । ਇਸ ਅਰਥ ਕੇ ਪੋਖਿਬੇ ਹਿਤ
ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ:—ਉਚਨ ਕੇ ਅਰੁ ਨੀਚਨ ਕੇ ਨਾਮੁ ਅਨੇਕ ਹੀ ਹੈਂ, ਕੁਛ ਕਹਿਬੇ
ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਆਵਤ । ਅਨਗਿਨਤ ਹੀ ਥਾਵ, ਕਯਾ ? ਸਥਾਨ ਹੈਂ ਰਹਿਨ ਕੇ, ਉਚਨ ਕੇ
ਅਰੁ ਨੀਚਨ ਕੇ । ਕਿੰਵਾ ਬ੍ਰਹਮ ਲੋਕ ਤੇ ਆਦਿ ਜਹਾਂ ਸੁਭ ਕਰਮ ਕਰਿਕੇ ਪਹੁੰਚਤ ਹੈਂ ।
ਅਰੁ ਬੁਰੇ ਕਰਮ ਕਰਿ ਜਹਾਂ ਪਹੁੰਚਤ ਹੈਂ, ਰੌਰਵਾ ਨਰਕ ਤੇ ਆਦੀ । ਸੋ ਦੋਉਨ ਕੇ ਨਾਮ
ਅਰੁ ਥਾਵ ਅਨੇਕ ਹੀ ਹੈਂ, ਗਨਨ ਮੇਂ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਆਵਤਾ । ਇਤਯਰਥ ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੇਂ ‘ਨਾਵ ਥਾਵ’ ਬਰਨ ਕੀ ਸਮਤਾ ਹੈ ਬੀਚ ਪਦ ‘ਅਸੰਖ’ ਪਰਿਕੈ,
ਯਾਂਤੇ ਛੇਕਾਨੁਪਾਸ ਹੈ ।

ਅਗੰਮ ਅਗੰਮ ਅਸੰਖ ਲੋਅ ॥

ਅਗੰਮ ਤੇ ਭੀ ਅਗੰਮ, ਕਯਾ ? ਕਠਨ ਤੇ ਭੀ ਕਠਨ, ਅਨਗਿਨਤ ਹੀ ਲੋਕ ਹੈਂ ।
ਇਸ ਤੁਕ ਕੋ ਭੀ ਅਰਥ ਦੋਉ ਸ਼ਾਂਤਿਕੀ ਤਾਮਸੀ ਜੀਵਨ ਪਰ । ਆਛੇ ਸੁਖਦਾਇਕ ਲੋਕ
ਮੇਂ ਭੀ ਪਹੁੰਚਨੋ ਕਠਨ ਹੈ, ਐਸੇ ਹੀ ਦੁਖਦਾਇਕ ਸਥਾਨੋਂ ਮੇਂ ਭੀ ਪਹੁੰਚਨੋ ਕਠਨ ਹੈ ।
ਜੋ ਪੰਚਾਸ ਕੋੜ ਧਰਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਮੇਂ ਏਕ ਕੋੜ ਤਾਂਮੇ ਕੀ ਹੈ । ਜੋ ਮਹਾਂ ਪਾਪੀ ਹੈਂ, ਨਾਮ
ਤੇ ਬੇਮੁਖ, ਸੋ ਸਰਪ ਕੀ ਦੇਹ ਧਾਰ ਤਹਾਂ ਰਹਤ ਹੈਂ । ਉਪਰ ਸੇ ਸੂਰਜ ਤਪਤਾ ਹੈ, ਨੀਚੇ
ਸੇ ਧਰਤੀ ਤਪੀ ਹੋਤੀ ਹੈ, ਤਿਸ ਮੇਂ ਪਰੇ ਵਿਆਕੁਲ ਹੋਤ ਹੈਂ । ਇਸ ਬਾਤ ਮੇਂ ਪ੍ਰਮਾਣ

ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਕੋ:-

ਤੇ ਤਸਕਰ ਜੋ ਨਾਮੁ ਨ ਲੇਵਹਿ

ਵਾਸਹਿ ਕੋਟ ਪੰਚਾਸਾ ॥ [ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮਹਲਾ ੧-੩

ਇਸਤੇ ਆਦਿ ਅਗੰਮ ਤੇ ਅਗੰਮ ਲੋਕ, ਕੁਛ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕੀ ਗਿਨਤੀ ਕਰਜੋ ਚਾਹੈ
ਤੋ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈ । ਇਤਯਰਥ ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਬੀਪਸਾ ਅਲੰਕਾਰ, ਅਗੰਮ ਅਗੰਮ ਪਦ ਦੇ ਬੇਰ ਆਵਨ ਤੇ ।
ਅਰੁ ਅਕਾਰ ਸਰਬ ਪਦ ਮੈਂ ਆਯੋ ਯਾਂਤੇ ਬ੍ਰਿਤ੍ਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਹੈ ।

ਅਸੰਖ ਕਹਹਿ ਸਿਰਿ ਭਾਰੁ ਹੋਇ ॥

ਇਹਾਂ ਨਿੰਦਾ ਕਹਿਨੇ ਕੋ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਬਨਤ ਹੈ । ਪੂਰਬ ਕਹਿ ਆਏ ਹੈਂ, ਯਾਂਤੇ
ਔਰ ਅਰਥ ? ਅਸੰਖ ਹੀ ਪ੍ਰਾਨੀ ਐਸੇ ਹੈਂ, ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੇ ਭਾਣੇ ਮੇਂ ਤਰਕ ਕਰਤ ਹੈਂ,
ਸੋ ਬਹੁਤ ਔਗੁਨ ਕੋ ਭਾਰੁ; ਕਿੰਵਾ ਪਾਪਨ ਕੋ ਭਾਰ ਅਪਨੇ ਸਿਰ ਚੜਾਤੇ ਹੈਂ । ਜੇ ਕਰਿ
ਸਾਂਤਕੀ ਤਾਮਸੀ ਦੋਊਨ ਕੋ ਅਰਥ ਕਰਨੋ ਹੋਇ ਤੋ ਐਸੇ ਕਰੀਏ:-ਕਹਹਿ ਕੋ ਅਰਥ ਸੁਖ
ਕੋ, ਸੁਖ ਤੇ ਸੁਖੀ ਲੋਕ ਲੈਨੇ, ਅਜਹਿਤੀ ਲਛਨਾਂ ਸੋਂ । ਅਸੰਖ ਸੁਖੀ ਹੈਂ, ਅਸੰਖਨ ਕੋ
ਸਿਰ ਭਾਰ ਹੋਤ ਹੈ ਪਾਪਨ ਕੋ; ਯਾਂਤੇ ਦੁਖੀ ਕੋ ਅਰਥ । ਅਨਗਿਨਤ ਹੀ ਸੁਖੀ ਅਰੁ ਦੁਖੀ
ਜੀਵ ਹੈਂ । ਐਸੇ ਕੌਨ ਹੈ ਜੋ ਗਨਨਾ ਕਰਿ ਸਕੈ । ਇਤਯਰਥ ।

ਪਹਿਲੇ ਅਰਥ ਮੈਂ ਕਾਵਯਲਿੰਗ ਹੈ । ‘ਕਹਹਿ’ ਪਦ ਕੋ ਸਮਰਥਨ ਕਰਜੋ ‘ਸਿਰਿ
ਭਾਰੁ ਹੋਇ’ ਇਨਿ ਪਦਨ ਸੋਂ । ਇਨ ਸਰਬ ਤੁਕਨ ਮੇਂ ਭੀ ਉਭਯਾਬ੍ਰਿਤ ਦੀਪਕ
ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ ਅਸੰਖ ਪਦ ਆਵਨ ਤੇ ।

ਐਸੇ ਅਸੰਖ ਕੋ ਕਹਿਨ ਤੇ ਜੋ ਕੋਊ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰੇ ਜੋ ਅਖਯਰ ਬਨਾਏ ਹੈਂ, ਇਨ
ਕੋ ਬਨਾਵਨ ਕੋ ਕਾਰਨ ਕੌਨ ? ਇਨ ਕੋ ਮੁੱਖ ਕਾਰਜ ਤੇ ਯਹੀ ਹੁਤੋ, ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੀ
ਕੁਦਰਤਿ ਅਰੁ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੇ ਸਰੂਪ ਸਰਬ ਕੋ ਜਾਨਣੇ । ਔਰ ਕਾਰਜ ਜੇ ਅਖਯਰੋਂ ਮੇਂ
ਕਰਤ ਹੈਂ ਸੋ ਗੌਨ ਹੈਂ । ਤਾਂਤੇ ਮੁੱਖ ਕਾਰਜ ਤੇ ਤਿਨ ਤੇ ਭਇਓ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਯਾਂਤੇ
ਨਿਸਫਲ ਭਏ । ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਅਰੁ ਕੁਦਰਤਿ ਅਸੰਖ ਹੀ ਰਹੇ, ਬੀਚਾਰਨੇ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਆਏ ?
ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੋ ਲੀਏ ਹੁਏ ਸਤਿਗੁਰ ਕਹਤ ਹੈਂ:-

ਅਖਰੀ ਨਾਮੁ ਅਖਰੀ ਸਾਲਾਹ ॥

ਅਖਯਰ ਤੋ ਸਫਲ ਹੀ ਬਨੇ ਹੈਂ; ਜਿਨ ਕਰਿ ਪਰਮੇਸਰ ਕੋ ਨਾਮ ਚਿਤ ਆਵਤ
ਹੈ । ਅਨੇਕ ਬਿਧਨ ਮੇਂ ਅਖਯਰਨ ਕੋ ਸੰਗ ਸਤਿਨਾਮੁ ਕੋ ਉਪਦੇਸਤ ਹੈਂ । ਪਰਮੇਸਰ ਕੀ
ਸਾਲਾਹ ਕਹੀਏ ਉਸਤੁਤਿ ਅਨੇਕ ਰੀਤਿ ਅਖਯਰਨਿ ਮੇਂ ਲਿਖਤ ਹੈਂ, ਪਠਤ ਹੈਂ ।

ਅਖਰੀ ਗਿਆਨੁ ਗੀਤ ਗੁਣਗਾਹ ॥

ਅਖਰੋਂ ਤੇ ਗਿਆਨ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਤ ਹੈ । ਅਨੇਕ ਬਿਧਿਨ ਸੋਂ ਸਤਿਗੁਰ ਅਖਰੋਂ
ਮੇਂ ਲਿਖ ਲਿਖ ਸਿੱਖਨ ਕੋ ਉਪਦੇਸਤ ਹੈਂ । ਅਪਨੇ ਸਰੂਪ ਪਠਿ ਪਠਿ ਲਿਖਤ ਹੈਂ । ਅਰੁ
ਰੋਇਦ ਕੇ ਗੁਣ ਬਿਸਨਪਦੇ ਬਨਾਇ ਬਨਾਇ ਰਾਗ ਮੇਂ ਗਾਵਤ ਹੈਂ । ਅਖਰੋਂ ਮੇਂ ਲਿਖਿ

ਬੀਚਾਰਤੁ ਹੈਂ । ਰਾਹ ਨਾਮ ਬੀਚਾਰਨ ਕੋ ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਗਕਾਰ ਕੀ ਬਰਣ ਮੈਤ੍ਰੀ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤ੍ਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ ।

ਅਖਰੀ ਲਿਖਣੁ ਬੋਲਣੁ ਬਾਣਿ ॥

ਅਖਰੋਂ ਕੇ ਲਿਖਣ ਤੇ ਬਾਣੀ ਜੋ ਬੇਦ ਕੀ ਹੈ ਸੋ ਬੋਲਨੇ ਮੇਂ ਆਵਤ ਹੈ । ਜੋ ਅਖਰ ਨਾ ਹੋਤੇ ਤੋ ਕੌਨ ਲਿਖਤੋ, ਪਠਤੋ । ਮਹਾਂ ਅੰਧ ਧੁੰਦ ਜਗਤ ਮੇਂ ਹੋ ਜਾਤੋ । ਕਿੰਵਾ ਸਤਿਗੁਰਨ ਕੀ ਬਾਣੀ ਲਿਖਨਿ ਤੇ ਬੋਲਨਿ ਕਹੀਏ ਪਠਨ ਮੇਂ ਆਵਤ ਹੈ । ਅਖਰ ਬਿਨਾ ਤੋ ਜਗਤ ਹੀ ਗਰਕ ਹੋ ਜਾਤੋ । ਸਰਬ ਬਾਤ ਕੀ ਮਿਟਜਾਦ ਅਖਰੋਂ ਤੇ ਹੀ ਬਨੀ ਰਹੀ ਹੈ । ਅਰ ਹੋ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੇ ਕਰਤਾ ! ਇਸ ਤੇ ਤੂੰ ਬਿਚਾਰਿਕੇ ਦੇਖ, ਅਖਰ ਸਫਲ ਲੋਕਨ ਕੇ ਕਲਿਆਨ ਕਰਨ ਮੇਂ ਹੈਂ, ਕਿ ਪਰਮੇਸਰ ਕੋ ਅੰਤ ਲੈਬੇ ਮੇਂ ਹੈਂ, ਜੈਸੇ ਕੀਟੀ ਕੋ ਮਿਸਰੀ ਕੇ ਪਰਬਤ ਕੇ ਨਿਕਟ ਪਹੁੰਚਬੇ ਆਪਨੋ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਹੋਨੋ ਸਫਲ ਹੈ ਕਿ ਪਰਬਤ ਕੇ ਉਚਾਵਨ ਮੇਂ ਸਫਲ ਹੈ । ਸੋ ਲੋਕਨ ਕੇ ਕਲਿਆਨ ਹੋਤ ਪਰਮੇਸੁਰ ਨੇ ਰਚੇ ਹੈਂ । ਅਖਰ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਕੋਟਾਨ ਕੋਟਿ ਜੀਵੋਂ ਕੋ ਉਧਾਰ ਹੋਯੋ ਹੈ । ਇਤਯਰਥ ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਣਕਾਰ ਪਦਾਂਤ ਕੇ ਆਵਨ ਮੇਂ ਬ੍ਰਿਤ੍ਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਹੈ ।

ਅਗਾਰੀ ਅਖਰਨ ਕੋ ਕਾਰਨ ਔਰ ਕਹਤ ਹੈਂ:—

ਅਖਰਾ ਸਿਰਿ ਸੰਜੋਗੁ ਵਖਾਣਿ ॥

ਅਖਰੁ ਜੋ ਹੈਂ ਸਿਰ ਕਹੀਏ ਮਸਤਕਿ ਬਿਖੇ ਲਿਖੇ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਅਖਰਨ ਕੇ ਮੁਜਬ ਜਗਤ ਮੇਂ ਸਭ ਕਾਹੇ ਕੋ ਸੰਜੋਗ ਵਿਗੋਗ ਸਨਬੰਧਨਿ ਕੋ ਅਰ ਪਦਾਰਥਨ ਕੋ ਹੋਤ ਹੈ । ‘ਵਖਾਣਿ’ ਬਰਨਨ ਕਰਤ ਹੈਂ ਸਰਬ ਹੀ । ਇਤਯਰਥ ।

ਇਨ ਚਾਰਨ ਹੂੰ ਤੁਕਨ ਮੇਂ ਉਭਯਾਬ੍ਰਿਤ ਦੀਪਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ । ਅਖਰ ਪਦ ਬਹੁਤ ਬੇਰ ਆਵਨ ਤੇ ਅਰਥ ਭੀ ਵਹੀ ਰਹਯੋ । ਦੂਸਰੇ ਪ੍ਰਯਾਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਹੈ ।

ਲੱਛਣ—ਹੁਇ ਅਨੇਕ ਕੋ ਆਸਰੈ ਏਕ ।

ਸੋ ਪ੍ਰਯਾਯ ਕੋ ਕਰਤ ਬਿਬੇਕ ।

ਇਹਾਂ ਏਕ ਅਖਰਨ ਮੇਂ ਨਾਮ ਔ ਸਲਾਹ, ਗਿਆਨ ਅਰੁ ਗੁਣ ਅਰ ਲਿਖਨੋਂ ਬੋਲਣੋਂ ਸਭਨ ਕੋ ਆਸਰੈ ਅਖਰ ਭਏ, ਯਾਂਤੇ ਪ੍ਰਯਾਯ ਅਲੰਕਾਰ ।

ਜਿਨਿ ਏਹਿ ਲਿਖੇ ਤਿਸੁ ਸਿਰਿ ਨਾਹਿ ॥

ਜਿਸ ਨੇ ਏਹੁ ਅਖਰ ਲਿਖਿ ਕੈ ਬਨਾਏ ਹੈਂ, ਵਾ ਜੋ ਸਰਬ ਕੇ ਸਿਰ ਉਪਰ ਲਿਖਤ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੇ ਸਿਰ ਪਰ ਅਖਰੋਂ ਕੀ ਲਿਖਤਿ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਤਿਸ ਤੇ ਉਪਰ ਔਰ ਕੋਈ ਕਰਤਾ ਹੋਇ ਤੋ ਲਿਖਤੋ । ਸਰਬ ਤੇ ਉਪਰ ਤੋ ਸੋਈ ਹੈ ।

ਜਿਵ ਫੁਰਮਾਏ ਤਿਵ ਤਿਵ ਪਾਹਿ ॥

ਜਿਸ ਰੀਤਿ ਫੁਰਮਾਨ ਹੋਆ ਹੈ ਨੇਤਿ ਮੈਂ ਸੋ ਤਿਸ ਰੀਤਿ ਸਰਬ ਪ੍ਰਾਨੀਓਂ ਕੇ

ਮਸਤਕ ਬਿਖੈ ਪਰਤਿ ਜਾਤ ਹੈ; ਸੁਕਰਮਨ ਤੇ ਸੁਖ, ਕੁਕਰਮਨ ਤੇ ਦੁਖ ਲਿਖਜੇ ਜਾਤਿ ਹੈ ।
ਇਹ ਰੀਤਿ ਬਿਪਰਜੈ ਕਬਹੂੰ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈ । ਇਤਯਰਬ ।

‘ਤਿਵ ਤਿਵ’ ਪਦ ਮੈਂ ਬੀਪਸਾ ਹੋਤ ਹੈ । ਔਰ ਵਰਮਾਨ ਕਾਰਨ ਹੈ, ਸਿਰ ਪਰ
ਲਿਖਨੋ ਕਾਰਜ ਏਕ ਸੰਗ ਮੈਂ ਲਿਖਨ ਤੇ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ । ਅਬ ਅਗਾਰੀ ‘ਕੀਤਾ
ਪਸਾਉ ਏਕੋ ਕਵਾਉ’ ਇਸ ਤੁਕ ਕੇ ਅਰਥ ਕੋ ਸਮਾਪਤਿ ਕਰਤੇ ਹੁਏ ਦੋਇ ਤੁਕ ਔਰ
ਕਹਤ ਹੈਂ ।

ਜੇਤਾ ਕੀਤਾ ਤੇਤਾ ਨਾਉ ॥

ਏਹ ਜਿਤਨੀ ਅਸੰਖ ਸ਼ਾਂਤਿਕੀ ਤਾਮਸੀ ਜੋ ਬਰਨਨ ਕਰੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਕੋ ਅੰਤ
ਕਿਸੀ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਨਹੀਂ ਪਾਯੋ ਗਯੋ, ਸੋ ਸੰਪੂਰਨ ਏਕ ਨਾਉ ਰੂਪ ਹੈ, ਸੋ ਕੌਨ ਨਾਮ ?
ਓਅੰਕਾਰ ਨਾਮ । ਸੋ ਏਕ ਜੋ ਓਅੰਕਾਰ ਹੈ ਤਿਸ ਕਰਿ ਸਰਬ ਕੀ ਉਤਪਤਿ ਹੈ । ਅਰਥ
ਇਹ ਏਕ ਨਾਮ ਕੇ ਬੇਲਨ ਤੇ ਏਤਨੀ ਅਸੰਖਤਾ ਭਈ ਹੈ, ਜੋ ਕਿਸੀ ਤੇ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਾਯੋ
ਜਾਤ ਹੈ, ਔਰ ਤਿਸ ਕੋ ਅੰਤ ਕੋਈ ਕੈਸੇ ਜਾਨੇਗੋ ? ਤਿਸ ਨਾਉ ਕੀ ਬਾਤ ਫੇਰ ਕਹਤ ਹੈਂ:—

ਵਿਣੁ ਨਾਵੈ ਨਾਹੀ ਕੋ ਥਾਉ ॥

ਬਿਨਾ ਓਅੰਕਾਰ ਤੇ ਕਹੂੰ ਔਰ ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ ਦੀਸਤ ਹੈ, ਜੋ ਇਹ ਓਅੰਕਾਰ ਤੇ
ਵਹਿਰ ਕੋ ਬਨਾਯੋ ਹੋਯੋ ਹੈ । ਜਿਸ ਰੀਤਿ ਸੋ ਪ੍ਰਥਮ ਉਤਪਤਿ ਭਈ ਓਅੰਕਾਰ ਤੇ: ਤੀਨ
ਗੁਣ, ਤੀਨ ਦੇਵਤਾ, ਤੀਨ ਕਾਲ, ਤੀਨ ਅਵਸਥਾ, ਪੰਚ ਤਤ, ਪਚੀਸ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ, ਇਸਤੇ
ਆਦਿ ਔਰ ਜੋ ਕੁਛ ਇਨ ਤੇ ਉਤਪਤੀ ਹੈ ਯਹੀ ਸਰਬ ਮੈਂ ਦੀਸਤ ਹੈ । ਇਸ ਓਅੰਕਾਰ
ਕੀ ਉਤਪਤੀ ਤੇ ਬਿਨਾ ਔਰ ਰੀਤਿ ਕਹੂੰ ਸਥਾਨ ਦੇਖਬੇ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਜੋ
ਕੁਛ ਬਨਜੋ ਸੋ ਓਅੰਕਾਰ ਏਕ ਨਾਮ ਤੇ ਬਨਜੋ ਹੈ । ਤਿਸ ਬਨਾਉ ਮੈਂ ਕੋਟਾਨਕੋਟ ਰੀਤਿ
ਬਨੀ ਹੈ । ਸੋ ਸਰਬ ਹੀ ਅਸੰਖ ਹੀ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੇ ਨਾਮ, ਸੁਭਾਉ ਜਾਤਿ ਇਸਤੇ ਆਦਿ
ਔਰ ਜੇਤੇ ਹੈਂ ਸੋ ਸਰਬ ਹੀ ਅਸੰਖ ਹੈਂ । ਇਤਯਰਬ ।

‘ਜੇਤਾ ਕੀਤਾ ਤੇਤਾ ਨਾਉ’ ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਤਕਾਰ ਕੀ ਬਰਨ ਮੈਤ੍ਰੀ ਤੇ
ਬ੍ਰਿਤਜਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਹੈ । ਇਨ ਦੋਊ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਨਾਉ ਪਦ ਦੋ ਬੇਰ ਆਵਨ ਤੇ ਲਾਟਾਨੁਪ੍ਰਾਸ
ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ, ਭਾਉ ਭਿੰਨ ਹੈਂ । ਤੇਤਾ ਨਾਉ ਬਿਨਾ ਨਾਵ ਤੇ ਥਾਨ ਔਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ।
ਔਰ ਪ੍ਰਯਾਯਾਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੈ, ਲਛਨ ਪੂਰਬ ਕਹਜੋਈ ਹੈ । ਏਕ ਨਾਉ ਆਸਰੋ ਸਰਬ ਜੋ
ਬਨਾਉ ਹੈ ਤਿਸਕੋ । ਔਰ ਕਾਵਜਲਿੰਗ ਭੀ ਹੈ । ‘ਜੇਤਾ ਕੀਤਾ ਤੇਤਾ ਨਾਉ’ ਇਸ ਤੁਕ ਕੋ
ਪਿਛਲੀ ਤੁਕ ਸੋਂ ਸਮਰਥਨ ਕਰ, ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਜੋ, ਯਾਂਤੇ ਕਾਵਜਲਿੰਗ ਹੈ । ਬਹੁਤ
ਅਲੰਕਾਰ ਮਿਲਨੇ ਤੇ ਸੰਸ੍ਰਿਸ਼ਟ ਅਲੰਕਾਰ ਬਨਤ ਹੈ ।

ਏਕ ਹੀ ਵਾਕਯ ਮੈਂ ਇਤਨੀ ਅਸੰਖਤਾ ਕਹਿ ਕਰਿ ਬਜੰਤਤਾਈ ਲਖਾਈ । ਤਿਸ
ਬਜੰਤਤਾ ਕੋ ਸਮਾਪਤਿ ਕਰਤੇ ਹੁਏ ਕਹਤੇ ਹੈਂ:—

ਕੁਦਰਤਿ ਕਵਣ ਕਹਾ ਵੀਚਾਰੁ ॥

‘ਕੁਦਰਤਿ’ ਤੇਰੀ ‘ਸਮਸ਼ਟ ਮਾਯਾ’ ਕੋ ਐਸੇ ਕੌਨ ਹੈ, ‘ਬੀਚਾਰ’ ਕਹੀਏ ਗਨਨਾ ਕਰਿ

ਸਕੈ। ਵਾ ਕੌਨ ਕੀ 'ਕੁਦਰਤਿ' ਕਹੀਏ ਸ਼ਕਤਿ ਹੈ ਜੋ ਤੇਰੀ ਗਨਣਾ ਕਰਿ ਸਕੈ।

ਵਾਰਿਆ ਨ ਜਾਵਾ ਏਕ ਵਾਰ ॥

ਬਰਨਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਤੇ ਤੇਰਾ ਇਕ ਰੋਮ ਭੀ।

ਜੇ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਸਾਈ ਭਲੀ ਕਾਰ ॥

ਜਾਂਤੇ ਤੂੰ ਬਜੰਤ ਹੈਂ ਤਾਂਤੇ ਤੁਝ ਕੋ ਜੋ ਭਾਵਤ ਹੈ ਸੋਈ ਭਲੀ ਕਾਰ ਹੈ।

ਤੂ ਸਦਾ ਸਲਾਮਤਿ ਨਿਰੰਕਾਰ ॥ ੧੯ ॥

ਸਦਾ ਸਲਾਮਤਿ ਤਤੁ ਅਰ ਤੂੰ ਨਿਰੰਕਾਰ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਹੈਂ। ਇਹ ਜੋ ਤਤ੍ਵਮਸੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੋ ਮਹਾਂਵਾਕਯ ਹੈ ਯਾਂਕੋ ਅਰਥ ਬਹੁਤ ਵਿਸਤਾਰ ਸੋਂ ਹੈ, ਜੋ ਸਰਬ ਕਰੀਏ ਤੋ ਗ੍ਰੰਥ ਵਧਤ ਹੈ। ਤਥਾਪਿ ਸੰਖੇਪ ਸੋਂ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਯਾਂਕੇ ਤੀਨ ਪਦ ਹੈਂ 'ਤਤੁ' ਈਸ਼ੁਰਃ 'ਤੂੰ' ਜੀਵ ਨਿਰੰਕਾਰ ਬ੍ਰਹਮ। ਇਸ ਵਾਕਯ ਕੋ ਅਰਥ ਜਾਨਣੇ ਕਰਿ ਜੀਵ ਈਸ਼ੁਰ ਕੀ ਏਕਤਾ ਭਾਸਤੀ ਹੈ; ਸੋਈ ਕਹਤ ਹੈਂ:—ਜੀਵ ਈਸ਼ੁਰ ਪਰਸਪਰ ਬਿਰੋਧੀ ਹੈਂ, ਵਾਚਯ ਕਰ ਜੀਵ ਅਲਪੰਗ ਹੈ, ਖਟ ਉਰਮੀ ਕੇ ਸੰਜੁਗਤਿ ਹੈ, ਦੋ ਉਰਮੀ ਦੇਹ ਕੀ: ਜਨਮ ਐ ਮ੍ਰਿਤੁ, ਦੋ ਪ੍ਰਾਣੋਂ ਕੀ: ਛੁਧਾ ਐ ਤ੍ਰਿਖਾ, ਦੋ ਮਨ ਕੀ: ਹਰਖ ਐ ਸ਼ੋਕ। ਅਰ ਈਸ਼ੁਰ ਸਰਬੰਗਯ ਹੈ, ਖਟ ਗੁਣ ਕਰਿ ਸੰਪੰਨ ਹੈ; ਗਿਆਨ, ਵੇਰਾਗ, ਉਦਾਰ, ਐਸ਼ੁਰਜ, ਬਲ, ਲੱਛਮੀ; ਖਟ ਹੀ ਜਿਸ ਕੇ ਸੰਪੂਰਣ ਹੈਂ। ਹੋਰ ਜੀਵੋਂ ਕੇ ਬਿਖੇ ਇਨ ਖਟਨ ਕੋ ਅੰਸ਼ ਮਾਤ੍ਰ ਕਹੂੰ ਕਹੂੰ ਹੈ। ਅਰ ਈਸ਼ੁਰ ਕੇ ਬਿਖੇ ਇਨ ਕੀ ਸਮਸ਼ਟਤਾ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਸੋ ਈਸ਼ੁਰ ਹੈ। ਸ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਕੋ ਉਪਜਾਵਨ, ਪਾਲਨ, ਸੰਘਾਰਨ, ਇਸਤੇ ਆਦਿ ਸ਼ਕਤਿ ਸੰਪੰਨ ਹੈ, ਜੀਵ ਪਰਤੰਤ੍ਰ ਐ ਦੁਖੀ ਹੈ, ਇਨ ਕੀ ਏਕਤਾ ਕੈਸੇ ਹੋਵੇ ਹੈ? ਤਾਂਤੇ ਇਨ ਕੀ ਵਾਚਯ ਕਰਿ ਏਕਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋਤੀ, ਲੱਖਣਾ ਕਰਿ ਲਖਯ ਕੇ ਵਿਖੇ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਸੋ ਲੱਖਣਾ ਤੀਨ ਹੈਂ: ਏਕ ਤੋ ਜਹਤਿ ਹੈ, ਇਸ ਤੇ ਏਕਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋਤੀ, ਕਾਹੇ ਤੇ? ਜੋ ਆਤਮਾ ਸਤਿ ਸਰੂਪ ਹੈ, ਤਿਸ ਕਾ ਸਰਬਥਾ ਸਰਬਪ੍ਰਕਾਰ ਤਯਾਗ ਕਿਉਂ ਕਰਿ ਹੋਵੈ। ਜੈਸੇ ਕਹੀਏ ਗੰਗਾ ਵਿਖੇ ਗ੍ਰਾਮ ਹੈ, ਗੰਗਾ ਵਿਖੇ ਤੋ ਗ੍ਰਾਮ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ। ਜੈਸੇ ਏਹ ਸ਼ਬਦ ਆਪਣੇ ਅਰਥ ਕੋ ਤਯਾਗ ਦੇਤਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੋ ਛੋਰ ਕਰਿ ਤੀਰ^੨ ਬਿਖੇ ਲੱਖਣਾ ਕਰਿ ਅਰਥ ਹੋਤ ਹੈ। ਅਰ ਅਜਹਿਤੀ ਭੀ ਨਹੀਂ ਬਨਤ ਹੈ, ਜੈਸੇ ਕਹੀਏ: ਮੰਚਾਯਾਂ ਕ੍ਰੋਸਤੀ; ਸੋ ਮੰਚ ਤੋ ਕਬਹੀ ਨਹੀਂ ਬੋਲਤ, ਮੰਚ ਕੇ ਉਪਰ ਬੈਠਨਵਾਰੋ ਬੋਲਤ ਹੈ। ਇਸ ਮੇਂ ਸਰਬ ਕਾ ਗ੍ਰਹਨ ਹੀ ਹੈ। ਜੀਵ ਈਸ਼ੁਰ ਕੋ ਸਰਬ ਕੁਛ ਗ੍ਰਹਨ ਕਰੀਏ ਤੋ ਏਕਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋਤੀ ਹੈ; ਤਾਂਤੇ ਭਾਗ ਤਯਾਗ, ਜੋ ਜਹਿਤਾਜਹਿਤੀ ਕਹਤ ਹੈਂ, ਤਿਸ ਲੱਖਣਾ ਤੇ ਏਕਤਾ ਹੋਤ ਹੈ। ਵਾਚਯ ਈਸ਼ੁਰ ਕੀ ਅਰ ਜੀਵ ਕੀ ਤਯਾਗ ਕਰੀਏ, ਕਿਆ? ਸਰਬੰਗਤਾ, ਖਟ ਗੁਣ, ਸਮਸ਼ਟਤਾ, ਸੁਖੀ ਇਹ ਤੋ ਵਾਚਯ ਈਸ਼ੁਰ ਕੀ ਤਯਾਗ; ਖਟ ਉਰਮੀ, ਅਲਪੰਗਤਾ, ਦੁਖੀ, ਇਹ ਵਾਚਯ ਜੀਵ ਕੀ ਤਯਾਗ, ਇਸ ਮੇਂ ਤੋ ਜਹਤੀ ਕੋ ਅੰਸ਼, ਲਖਯ ਦੋਊਨ ਕੀ ਗ੍ਰਹਨ ਕਰੇ। ਸਤਿਚਿਦਾਨੰਦ ਸੋਈ ਜੀਵ ਮੇਂ ਹੈ

(੧੦੬)

ਸੋਈ ਈਸ਼ੁਰ ਮੇਂ ਹੈ, ਇਸ ਮੇਂ ਅਜਹਿਤੀ ਕੋ ਅੰਸ਼ । ਜੈਸੇ ਏਕ ਅਗਨ ਮੇਂ ਤੀਨ ਗੁਣ
ਹੈਂ: ਦਾਹਕ, ਉਸ਼ਨ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ । ਤਿਸ ਅਗਨਿ ਕੇ ਤੀਨ ਰੂਪ: ਏਕ ਬਨ ਕੋ ਦੋ, ਦੂਜੇ
ਮਸਾਲ, ਤੀਸਰੇ ਦੀਵਾ; ਸੋ ਤੀਨੋਂ ਸਰੂਪ ਮੇਂ ਤੀਨੋਂ ਹੀ ਗੁਣ ਪਾਏ ਜਾਤ ਹੈਂ । ਜੈਸੇ
ਅਕਾਸ਼ ਏਕ, ਘਟ ਮਟ ਮਹਾਂਕਾਸ਼ ਉਪਾਧਿ ਤੇ ਛੋਟੇ ਬਡੇ ਹੈ, ਉਪਾਧਿ ਕੇ ਨਸ਼ਟ ਤੇ
ਏਕ ਹੀ ਰੂਪ ਹੋਤ ਹੈ । ਇਨ ਦੋਊਨ ਕੀ ਏਕਤਾ ਅੰਸੇ ਹੋਤ ਹੈ; ਸੰਖੇਪ ਸੋਂ ਕਹੀ ਹੈ । ਔਰ
ਸਰਬ ਰਿੰਬ ਜੇ ਹੈਂ ਬੇਦਾਂਤਿ ਕੇ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਮੇਂ ਬਿਸਤਾਰ ਸੋਂ ਕਹਜੇ ਹੈ, ਤਹਾਂ ਤੇ ਜਾਨ ਲੈਨੋ,
ਇਤਯਰਬ । ਇਨ ਕੋ ਅਲੰਕਾਰ ਪੂਰਬ ਕਹਿ ਆਏ ਹੈਂ ।

[ਵੀਹਵੀਂ ਪਉੜੀ]

ਇਹਾਂ ਅਬ ਏਕਤਾ ਕਰ ਦਿਖਾਈ, ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੋ ਜੋ ਗਿਆਨ, ਸੋ ਬਰਨਨੁ
ਕਰ ਦੀਓ ਹੈ । ਜੇ ਕੋਈ ਸੁਨਿ ਕਰਿ ਬਹੁਰ ਤਤ੍ਵਮਸੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੇ ਜੋਗ ਬਨਨ ਕੋ ਉਪਾਇ
ਬੂਝੈ ਕਿ ਨਾਮ ਕੋ ਸਿਮਰਨ ਹੈ ਵਾ ਕਰਮ ਕਰਨੇ ਮੁਖਜ ਹੈਂ ? ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੋ ਲੀਏ ਹੂਏ
ਅਬ ਅਗਾਰੀ ਨਾਮ ਕੋ ਮਹਾਤਮ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਪੂਰਬਕ ਕਹਿਕੈ ਬਹੁਰ ਬਜੰਤਤਾ ਲਖਾਇ
ਕਰਿ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਸਮੇਤ ਜਗਿਆਸੀ ਕੋ ਅਨੁਭਵ ਕਹੈਗੇ:—

ਭਰੀਐ ਹਬੁ ਪੈਰੁ ਤਨੁ ਦੇਹ ॥

ਮ੍ਰਿਤਕਾ ਆਦਿ ਔਰ ਮਲਿਨਤਾ ਸੋਂ ਹਾਥ ਔ ਪੈਰ, ‘ਤਨ’ ਨਾਮ ‘ਸਾਥ’ ਕੋ, ਸਾਥਿ
ਦੇਹ ਕੇ ਲਗੈ । ਵਾ ਤਨ ਨਾਮ ‘ਵਿਸਤਾਰ’ ਕੋ ਤਿਸਤੇ ਸੰਪੂਰਣ ਦੇਹ ਕੋ ਅਰਥ, ਸਰਬ ਦੇਹ
ਕੋ ਜੋ ਕਿਛੁ ਲਗ ਜਾਇ । ਵਾ ਤਨ ਨਾਮ ‘ਤਨਕ’ ਕੋ, ਤਨਕੀ ਭਰ ਦੇਹ ਕੇ ਸੰਗ ਲਗ
ਜਾਇ । ਇਤਯਰਬ । ‘ਤਨੁ ਦੇਹ’ ਪਦ ਮੇਂ ਪੁਨਰੁਕਤਿਵਦਾਭਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ ।
ਪੁਨਿਰੁਕਤ ਕੋ ਅਭਾਸ ਅਰਥ ਕਰੇ ਮਿਟ ਜਾਤ ਹੈ ।

ਪਾਣੀ ਧੋਤੈ ਉਤਰਸੁ ਖੇਹ ॥

ਸੋ ਮ੍ਰਿਤਕਾ ਆਦਿ ਜੋ ਕਿਛੁ ਲਗਜੇ ਹੋਇ ਜਲ ਕੇ ਸੰਗ ਧੋਵਨ ਤੇ ਉਤਰ ਜਾਤ
ਹੈ, ਨਿਰਮਲ ਬਨਤ ਹੈ । ਏਕ ਤੋ ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਕਹਜੇ, ਦੂਸਰੇ ਔਰ ਕਹਤ ਹੈਂ:—

ਮੂਤ ਪਲੀਤੀ ਕਪੜੁ ਹੋਇ ॥

ਮਲ ਮੂਤ੍ਰ ਕੇ ਲਗਨ ਤੇ ਬਸਤ੍ਰ ਮਹਾਂ ਅਪਵਿਤ੍ਰ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ; ਉਪਰ ਲੈਬੇ ਕੇ
ਕਾਮ ਕੋ ਨਹੀਂ ਰਹਤ ਹੈ ।

ਦੇ ਸਾਬੁਣੁ ਲਈਐ ਓਹੁ ਧੋਇ ॥

ਜੇ ਉਸ ਬਸਤ੍ਰ ਕੋ ਸਵਾਰਨੇ ਹੋਇ ਤੇ ਸਾਬੁਣ ਕੇ ਸੰਗਿ ਮਲਨੇ ਤੇ ਪਵਿਤ੍ਰ
ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉੱਜਲਤਾ ਕੋ ਧਾਰਤ ਹੈ । ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਤੋ ਕਹਜੇ ਅਬ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ
ਕਹਤ ਹੈਂ:—

ਭਰੀਐ ਮਤਿ ਪਾਪਾ ਕੈ ਸੰਗਿ ॥

ਤਿਸੀ ਰੀਤਿ ਸੋ ਮਤਿ ਤੇ ਆਦਿ ਸਰਬ ਅੰਤਹਕਰਣ ਮਲੀਨ ਜੋ ਭਯੋ ਹੈ ਪੁੰਜ ਪਾਪਨ ਸੋ, ਜਿਸ ਤੇ ਅਪਨੇ ਸਰੂਪ ਕੋ ਨਹੀਂ ਲਖੁ ਸਕਤਿ ਹੈ, ਜੋ ਮੈਂ ਕੌਨ ਹੋਂ ।

ਓਹੁ ਧੋਪੈ ਨਾਵੈ ਕੈ ਰੰਗਿ ॥

ਸੋਈ ਜੋ ਮਤਿ ਮਲੀਨ ਉੱਜਲ ਕਰਨੀ ਹੋਇ ਤੋ ਨਾਮ ਕੋ ਰੰਗ ਕਹੀਏ ਸਤਿਨਾਮ ਮੇਂ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਣੇ ਕਰਿ ਨਿਰਮਲ ਹੋਇ ਆਵਤ ਹੈ । ਪੂਰਬ ਕੇ ਕਰੇ ਹੋਏ ਪਾਪ ਸੋ ਤੋ ਸਤਿਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਕੇ ਮਹਾਤਮ ਸੋਂ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈਂ । ਅਗਾਰੀ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੋ ਭਾਣੇ ਆਛੋ ਲਾਗਯੋ, ਹਉਮੈਂ ਨਿਵਰਤ ਭਈ, ਫੇਰ ਪਾਪ ਨਹੀਂ ਕਰਤੋ, ਮਨ ਸਥਿਰਤਾ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਭਯੋ, ਸਤਿਨਾਮ ਕੀ ਪ੍ਰੀਤਿ ਸੋਂ । ਐਸੇ ਮਤਿ ਤੇ ਆਦਿ ਅੰਤਹਕਰਣ ਕੋ ਧੋਵਨ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ । ਬਹੁਰ ਸਰੂਪ ਕੋ ਤਤਕਾਲ ਹੀ ਲਖਤ ਹੈ । ਇਤਯਰਬ ।

ਇਨ ਤੁਕਨਿ ਮੈਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤਾਲੰਕਾਰ ਹੈ ।

ਲੱਛਣ-ਬਿੰਬ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਵਾਕਯ ਦੁਹ ਮਾਂਹੀ ।

ਉਪਮੇਓ ਉਪਮਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਜਾਂਹੀ ।

ਧਰਮ ਜੁਦੋ ਦੋਉਨ ਕੋ ਆਹੀ ।

ਲਖਹੁ 'ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ' ਨਾਮ ਹਹਿ ਤਾਹੀਂ ।

ਵਾਕਯ ਉਪਮਾਨ ਅਰ ਵਾਕਯ ਉਪਮੇਯ ਜਹਾਂ ਦੋਉਨ ਕੋ ਧਰਮ ਜੁਦੋ ਜੁਦੋ ਹੋਇ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਬਿੰਬ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਕਰ ਭਾਵ ਦਿਖਾਯੋ ਹੋਇ, ਏਕ ਬਾਤ ਕੀ ਛਾਯਾ ਦੂਸਰੀ ਬਾਤ ਮੇਂ ਪਰੇ ਸੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ । ਈਹਾਂ ਹਾਥ ਪੈਰ ਦੇਹ ਅਰ ਬਸਤਰ ਪਾਨੀ ਅਰ ਸਾਬੂਨ ਕੇ ਸੰਗ ਉੱਜਲ ਹੋਨੋ, ਯਹ ਧਰਮ ਜੁਦੋ; ਮਤਿ ਨਾਮ ਕੇ ਸੰਗ ਉੱਜਲ ਯਹ ਧਰਮ ਜੁਦੋ, ਪੈ ਬਿੰਬ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਭਾਵ ਮਿਲਯੋ ਹੋਯੋ ਹੈ । ਇਸ ਰੀਤਿ ਸਤਿਨਾਮ ਤੇ ਹੀ ਗਿਆਨ ਕੋ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੋਤ ਹੈ । ਅਗਾਰੀ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਕੀ ਬਾਤ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ ।

ਪੁੰਨੀ ਪਾਪੀ ਆਖਣੁ ਨਾਹਿ ॥

ਸੰਤੋਂ ਕੇ ਮਤ ਮੇਂ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਮੁਖਯ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਇਹ ਤੋ ਬੰਧਨ ਹੈ । ਬੰਧਨ ਤੇ ਛੁਟਣੋਂ ਇਹ ਮਤਿ ਹਮਾਰੋ । ਪੁੰਨ ਕਰਕੇ ਅਨੇਕਾਨ ਅਨੇਕ ਇਸ ਲੋਕ ਕੇ ਸੁਖ, ਵਾ ਸੁਰਗ ਲੋਕ ਕੇ ਸੁਖ ਭੋਗਤਾ ਹੈ; ਅਪਨੋ ਪੁੰਨ ਭੰਗ ਕਰਿ ਬਹੁਰ ਜਨਮ ਮਰਨ ਚੌਰਾਸੀ ਮੇਂ ਪਰੋ ਭਰਮਤ ਹੈ, ਇਹ ਤੋ ਸੁਇਨੇ ਕੀ ਬੇੜੀ ਕੋ ਬੰਧਨ ਹੈ । ਅਨੇਕਾਨਿ ਅਨੇਕ ਪਾਪਨ ਕੋ ਕਰਿਕੇ ਨਰਕ ਕੋ ਜਾਤ ਹੈ, ਫੇਰ ਚੌਰਾਸੀ ਮੇਂ ਜਨਮਤ ਮਰਤ ਹੈ, ਇਹ ਹੈ ਲੋਹੇ ਕੀ ਬੇੜੀ ਕੋ ਬੰਧਨ । ਇਨ ਕੋ 'ਆਖਣੁ ਨਾਹਿ' ਕਿਆ? 'ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ ਨਹੀਂ ਹੈ' । ਜੋ ਸੰਤਨ ਕੋ ਮਤ ਹੈ ਸੋ ਪੀਛੇ ਕਹਯੋ ਹੈ: ਸਤਿਨਾਮ ਕੋ ਸਿਮਰਨ।ਅਬ ਜੋ ਪੁੰਨੀ ਪਾਪੀ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੀ ਦਸ਼ਾ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ:-

(੧੦੮)

ਕਰਿ ਕਰਿ ਕਰਣਾ ਲਿਖਿ ਲੈ ਜਾਹੁ ॥

ਕਰਿ ਕਰਿ ਆਪੁਨੇ ਕਰਤਬ ਕੋ, ਤਿਸ ਕੋ ਫਲ ਸੁਖ ਦੁਖ ਲਿਖਾਇ ਕਰਿ ਲੈ ਜਾਤ ਹੈਂ । ਇਤਯਰਬ ।

ਪੂਰਬ ਕੀ ਤੁਕ ਮੈਂ ਪਰਕਰਾਲੰਕਾਰ ਹੈ ।

ਲੱਛਣ-ਸਾਭਿਪ੍ਰਾਯ ਬਿਸ਼ੇਖਨ ਜਹਾਂ ।

‘ਪਰਕਰ ਅਲੰਕਾਰ’ ਕਹਿੰ ਤਹਾਂ ।

ਈਹਾਂ ਪੁੰਨੀ ਪਾਪੀ ਬਿਸ਼ੇਖਨ ਸਹਿਤ ਅਭਿਪ੍ਰਾਯ ਕੇ ਹੈਂ, ਯਾਂਤੇ ਪਰਕਰ ਹੈ । ਦੂਸਰੀ ਤੁਕ ਮੇਂ ਕਰਿ ਕਰਿ ਪਦ ਮੇਂ ਵੀਪਸਾ ਔਰ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ ਹੈ । ਪੁੰਨ ਪਾਪ ਕਰਨੇ ਕਾਰਨ, ਲਿਖਿ ਲੈਜਾਨੋ ਕਾਰਜ ਏਕ ਸੰਗ ਮੈਂ ਬਰਨਨ ਹੈ ।

ਆਪੇ ਬੀਜਿ ਆਪੇ ਹੀ ਖਾਹੁ ॥

ਆਪਨੇ ਆਪ ਹੀ ਪੁੰਨ ਅਰ ਪਾਪ ਅਹੰਤਾ ਕੇ ਸਮੇਤ ਕਰਨੋ ਇਸ ਬੀਜ ਕੋ ਬੀਜਤੇ ਹੈਂ । ਬਹੁਰ ਤਿਨ ਕੋ ਫਲ ਸੁਖ ਅਰ ਦੁਖ ਭੋਗਤ ਹੈਂ ।

ਨਾਨਕ ਹੁਕਮੀ ਆਵਹੁ ਜਾਹੁ ॥ ੨੦ ॥

ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਹੁਕਮ ਕੇ ਬਾਧੇ ਹੂਏ ਆਵਤੇ ਹੈਂ ਅਰ ਜਾਤੇ ਹੈਂ । ਸਦੀਵ ਜੈਸੇ ਹਰਹਟ ਕੀ ਕੋਊ ਘਟੀ ਉਪਰ ਕੋ ਜਾਤ ਹੈ ਬਹੁਰ ਤਰੇ ਕੋ ਜਾਤ ਹੈ, ਤਿਸੀ ਰੀਤਿ ਜਗਤ ਮੈਂ ‘ਆਵਤੇ’ ਕਿਆ ? ਜਨਮਤ ਹੈਂ, ਅਰੁ ‘ਜਾਹੁ’ ਮ੍ਰਿਤੁ ਹੋਤ ਹੈਂ । ਬਜੰਗ ਇਸ ਤੁਕ ਕੋ ਇਹ: ਕਰਮਕਾਂਡ ਕੇ ਕਰਨ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਚਕ੍ਰ ਤੇ ਕਬਹੀ ਨਹੀਂ ਛੂਟਤ ਹੈਂ । ਪਰੇ ਜਨਮਤੇ ਮਰਤੇ ਰਹਿਤੇ ਹੈਂ । ਇਤਯਰਬ ।

ਦੋਊ ਤੁਕਨ ਮੇਂ ਕਾਰਕਦੀਪਕੁ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ ।

ਲੱਛਣ-ਕ੍ਰਿਆ ਅਨੇਕ ਏਕ ਮਹਿ ਜਹਾਂ ।

ਕ੍ਰਮ ਤੈ ‘ਕਾਰਕ ਦੀਪਕੁ’ ਤਹਾਂ ।

ਇਹਾਂ ਏਕ ਪ੍ਰਾਨੀ ਮੈਂ ਬੀਜਨੋ ਅਰ ਖਾਨੋ, ਆਵਨੋ ਅਰੁ ਜਾਨੋ, ਕ੍ਰਮ ਤੈ ਕ੍ਰਿਆ ਉਪਜੀ, ਯਾਂਤੇ ਕਾਰਕਦੀਪਕ । ‘ਸਮੁਚ੍ਯ’ ਮੇਂ ਕ੍ਰਿਆ ਏਕਠੀ ਹੋਤ ਹੈ, ਇਤਨੋ ਭੇਦ ਹੈ ।

[ਇਕੀਹਵੀਂ ਪਉੜੀ]

ਅਬ ਅਗਾਰੀ ਜੇ ਕੋਈ ਐਸੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰੈ: ਜੇ ਸੁਭ ਕਰਮ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਕੁਕਰਮਨ ਕੇ ਸਮਾਨ ਕਹਯੋ ਹੈ ਇਹ ਬਾਤ ਕੈਸੇ ਬਨੇ ? ਵਾ ਸੁਭ ਕਰਮਨ ਤੇ ਤੋ ਮਹਾਂ ਸੁਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤ ਹੈ, ਤੁਮ ਤਿਸ ਕੋ ਆਖਣੁ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰਤੇ ? ਜੇ ਐਸੇ ਕੋਈ ਸੰਕਾ ਕਰੇ ਤਿਸ ਪਰ ਕਹਤ ਹੈਂ:-

ਤੀਰਥੁ ਤਪੁ ਦਇਆ ਦਤੁ ਦਾਨੁ ॥

ਤੀਰਥਨਿ ਮੇਂ ਸਨਾਨ ਕਰਨੋ, ਜੇਸ਼ਠ ਮੇਂ ਅਗਨਿ ਤਾਪਨੋ, ਸੀਤ ਕਾਲ ਜਲੁ ਮੇਂ

ਬੈਠਨੋ, ਉਰਧ ਬਾਹੁ ਖਰੋ ਰਹਨ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਜੇ ਤਪ ਹੈਂ, ਔਰ ਦਇਆ ਕਰਨੀ ।
 'ਦਤੁ ਦਾਨੁ' ਦੇਨੋ ਦਾਨ ਕੋ, ਵਾ ਦਇਆ ਕਰਕੇ ਦਾਨ ਦੇਨੋ, ਇਸ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਜੇ
 ਸੁਭ ਕਰਮ ਕਰਨੇ ਹੈਂ ਕਾਮਨਾ ਕੇ ਸਹਿਤ ਅਹੰਤਾ ਕੋ ਲੀਏ ਹੁਏ, ਤਿਨ ਤੇ ਜੋ ਕਿਛੁ
 ਹੋਤ ਹੈ ਸੋ ਕਹਤ ਹੈਂ:-

ਜੇ ਕੋ ਪਾਵੈ ਤਿਲ ਕਾ ਮਾਨੁ ॥

ਜੇ ਕੋਈ ਕਰਤ ਹੈ, ਤਿਨ ਕੋ ਤਿਲੁ ਭਰਿ ਮਾਨ, ਕਹੀਏ ਲੱਛਨਾ ਸੋ ਥੋਰੋ
 ਸਨਮਾਨ, 'ਕਾ' ਕੋ ਅਰਥ ਕਿਆ ਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤੁ ਹੋਤ ਹੈ ? ਕਾਕੋਕਤਿ ਸੋਂ ਕੁਛ ਭੀ
 ਨਹੀਂ । ਜੇਤੋ ਕਰਜੋ ਸੁਭ ਕਰਮ ਅਹੰਤਾ ਕੋ ਧਾਰਿ ਕਰਿ, ਤਿਸ ਕੋ ਫਲੁ ਭੋਗੁ ਕਰਿ ਫੇਰ
 ਚੋਰਾਸੀ ਮੇਂ ਪਰਜੋ, ਜਿਸੁ ਕਰਨੇ ਤੇ ਜਨਮ ਮਰਨ ਨਹੀਂ ਛੁਟੇ । ਸੋ ਸਰਬ ਹੀ ਤਿਲ ਭਰੁ
 ਮਾਨ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਫੇਰ ਦੁਖ ਮੇਂ ਪਰਤ ਹੈ । ਸੋ ਸੰਤਨ ਕੇ ਮਤ ਮੇਂ ਆਛੋ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਜੇ
 ਕੋਈ ਕਹੈ ਤਿਲੁ ਭਰੁ ਥੋਰੋ ਸਨਮਾਨ ਕੈਸੇ ਹੈ ? ਜਿਸ ਮੇਂ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਨਹੀਂ ਹੋਇ ਸੋ ਥੋਰੋ
 ਈ ਹੈ । ਕੋਟਿ ਬਰਖ ਸੁਰਗ ਮੇਂ ਰਹਜੋ ਸੋ ਕਿਸੇ ਹੀ ਬਿਸ਼ੇ ਸੋਂ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈ,
 ਜਨਮ ਮਰਨ ਕੋ ਦੁਖ ਜਬ ਆਨ ਪਰਜੋ ਸੋ ਸੰਪੂਰਨ ਬਿਸਰ ਜਾਤ ਹੈ, ਐਸੇ ਜਾਨਤ ਹੈ:
 ਜੋ ਸਦੀਵ ਕੋ ਮੈਂ ਦੁਖੀ ਹੋਂ, ਤਿਸ ਸੁਖ ਨੇ ਕੁਛ ਭੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰੀ । ਬਹੁਰ
 ਦੁਖੀ ਕੋ ਦੁਖੀ । ਇਤਯਰਥ ।

ਪੂਰਬ ਕੀ ਤੁਕ ਮੇਂ ਸ਼੍ਰੁਤਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ ।

ਲੱਛਣ-ਏਕ ਬਰਗ - ਕੇ ਅਖਰ ਜਹਾਂ ।

'ਸ਼੍ਰੁਤਾਨੁਪ੍ਰਾਸ' : ਹੋਤ ਹੈ ਤਹਾਂ ।

ਇਹਾਂ ਤਵਰਗ ਹੈ, 'ਤ ਬ ਦ ਨ' ਚਾਰ ਅਖਰ ਏਕ ਹੀ ਬਰਗ ਕੇ ਹੈਂ, ਯਾਂਤੇ
 ਸ਼੍ਰੁਤਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਹੈ । ਔਰੁ ਦੋਉ ਤੁਕ ਮੇਂ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰੁ ਹੈ । ਸੁਭ ਕਰਮ ਕਰਨੇ ਕਾਰਨ,
 'ਤਿਲ ਭਰ ਮਾਨ ਪਾਵਨੋ ਕਾਰਜ, ਏਕੁ ਸੰਗਿ ਮੈਂ ਬਰਨੇ ਯਾਂਤੇ 'ਹੋਤ'। ਐਸੇ ਕਰਮਨ ਕੋ
 ਫਲੁ ਅਨਿਤ ਬਤਾਇ ਕਰਿ ਬਹੁਰ ਜਿਸ ਕੋ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਤੇ ਚਿਤੁ ਬਿਰੁ ਭਯੋ ਅਬ
 ਤਿਸ ਕੋ ਜੋ ਕਰਤਬ ਕਰਨੋ ਸੋ ਕਹਤ ਹੈਂ, ਫਲ ਅਬਿਨਾਸੀ ਬਤਾਇ ਕਰਿ:-

ਸੁਣਿਆ ਮੰਨਿਆ ਮਨਿ ਕੀਤਾ ਭਾਉ ॥

ਸੋਈ ਜੋ ਪ੍ਰਾਨੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਨਾਮ ਸੋਂ ਕਰੀ ਹੈ ਮਤਿ ਉੱਜਲ, ਸ੍ਰੋਤਬਜ, ਆਤਮਾ
 ਕੋ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰੇ ਬਹੁਰ ਮਨਤਬਜ, ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਮਨਨ ਕਰੇ । 'ਮਨਿ ਕੀਤਾ ਭਾਉ' ਬਹੁਰਿ
 ਮਨ ਕੀ ਬ੍ਰਿਤਿ ਸੋਂ ਨਿਦਧਾਸਨ ਕਰੇ ।

ਅੰਤਰਿਗਤਿ ਤੀਰਥਿ ਮਲਿ ਨਾਉ ॥

ਨਿਦਧਾਸਨ ਤੇ ਉਪ੍ਰੰਤੁ ਸਾਖਜਾਤਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ । 'ਅੰਤਰਿ ਗਤਿ' ਆਪਨੇ
 ਅੰਤਰ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਭਯੋ ਤੀਰਥ, ਕੌਨ ? ਬ੍ਰਹਮ, ਤਿਸ ਮੈਂ ਦ੍ਰੈਤ ਰੂਪੀ ਮਲ ਕੋ ਨਿਵਰਤੁ
 ਕਰੇ । 'ਨਾਉ' ਅਰਥ ਤਿਸ ਮੈਂ ਬ੍ਰਿਤਿ ਕੋ ਮਿਲਾਇ ਦੇਇ । ਵਾ 'ਅੰਤਰਿ' ਨਾਮ ਫਰਕ

(੧੧੦)

ਕੋ ਭੀ ਹੈ, ਭੇਦ ਕੋ, ਜੋ ਸਰੂਪ ਮੈਂ ਹੁਤੋ ਫਰਕ, ਸੋ ਭਯੋ ਗਤਿ, ਕਯਾ ? ਨਾਸ । ਔਰ
ਅਰਥ ਵੈਸੇ ਹੀ । ਇਤਯਰਥ ।

ਇਨ ਦੋਊ ਤੁਕਨਿ ਮੈਂ ਕਾਰਨਮਾਲਾਲੰਕਾਰ ਹੈ । ਇਹਾਂ ਸ਼੍ਰਵਨ ਕਾਰਨ ਮਨਨ
ਕੋ, ਮਨਨ ਕਾਰਨ ਨਿਦਯਾਸਨ ਕੋ, ਨਿਦਯਾਸਨ ਸਾਖਯਾਤਕਾਰ ਕੋ । ਇਨ ਕੇ
ਇਕਤ੍ਰ ਕਹਨ ਤੇ ਕਾਰਨਮਾਲਾਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ । ਜਬ ਸਾਖਯਾਤਕਾਰ ਭਯਾ ਤਬ ਜੋ
ਸਮਝਤ ਹੈ ਸੋ ਕਹਿਯਤੁ ਹੈ ।

ਸਭਿ ਗੁਣ ਤੇਰੇ ਮੈ ਨਾਹੀ ਕੋਇ ॥

ਸਰਬ ਜੋ ਗੁਣ ਹੈਂ ਤੇਰੇ ਮੈਂ, ਕਹੀਏ, ਹੇ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ! ਤੇਰੇ ਬਿਖੇ ਪਾਏ ਜਾਤੇ ਹੈਂ
ਕਲਪਨਾ ਕਰਿਕੈ । ਅਰਥ ਇਹ ਜੋ ਤੀਨੋਂ ਗੁਣ ਕਲਪਤ ਤੇਰੇ ਬਿਖੇ ਹੈਂ, ਜੈਸੇ ਰੱਸੀ ਮੈਂ
ਸਰਪ ਅਰੁ ਫੂਲਮਾਲ ਅਰ ਭੂਮ ਦਰਾਰ ਕਲਪਤ ਹੈਂ, ਇਨ ਸਬਨ ਕੋ ਆਸਰੋ ਏਕ ਰੱਸੀ
ਹੈ, ਜੋ ਨੀਕੀ ਭਾਂਤਿ ਤਿਸ ਕੋ ਦੇਖਿਯੋ ਤੋ ਰੱਸੀ ਤੇ ਬਿਨਾ ਔਰ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀਂ, 'ਨਾਹੀ
ਕੋਇ' ਵਾਸਤਵ ਤੇ ਬੀਚਾਰੀਏ ਤੋ ਤੇਰੇ ਮੈਂ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ । ਜੇ ਕੋਈ ਬੂਝੈ ਬ੍ਰਹਮ ਮੈਂ ਤੋ
ਗੁਣ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਲਪਤੇ ਕਿਉਂ ਹੈਂ ? ਤਿਸ ਪਰ ਕਹਤ ਹੈ:-

ਵਿਣੁ ਗੁਣ ਕੀਤੇ ਭਗਤਿ ਨ ਹੋਇ ॥

ਕਲਪਨੇ ਕੋ ਕਾਰਨ ਕਹਤ ਹੈਂ:-ਬਿਨਾ ਬ੍ਰਹਮ ਮੈਂ ਗੁਣ ਆਰੋਪੇ ਭਗਤਿ ਸੇਵਕ
ਤੇ ਨਹੀਂ ਹੋਇ ਆਵਤ ਹੈ । ਗੁਣਵਾਨ ਈਸ਼ੁਰ ਬਨੇ, ਤਿਸ ਪਰ ਚਿਤ ਕੋ ਠਹਿਰਾਇ ਕਰਿ
ਭਗਤਿ ਨੌਧਾ ਤੇ ਆਦਿ ਕੋ ਕਰਤ ਹੈ ਭਗਤ । ਬਿਨਾ ਗੁਣਵਾਨ ਈਸ਼ੁਰ ਕੇ ਬਨੇ ਤੇ ਭਗਤ
ਚਿਤ ਕੋ ਕਹਾਂ ਠਹਿਰਾਵੈ ? ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਚਾਰ ਮੈਂ ਤੋ ਠਹਿਰਨੋ ਪ੍ਰਥਮ ਹੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ ।
ਮੂਰਤਿ ਈਸ਼ੁਰ ਕੀ ਪਰ ਮਨ ਕੋ ਠਹਿਰਾਇ ਕਰਿ ਬਹੁਰ ਬ੍ਰਹਮ ਬੀਚਾਰ ਪਰਿ ਸੁਖਾਰੋ
ਲਗ ਜਾਤ ਹੈ । ਇਤਯਰਥ ।

ਇਨ ਦੋਊ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਲਾਟਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਹੈ, ਗੁਣ ਪਦ ਦੋ ਵਾਰੀ ਆਇਓ, ਭਾਵ
ਭਿੰਨ ਹੈਂ, ਗੁਣ ਤੇਰੇ ਮੈਂ ਕਲਪਤਿ ਹੈਂ, ਬਿਨਾ ਗੁਣ ਕਲਪੇ ਭਗਤਿ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈ, ਯਹ
ਭਾਵ ਭਿੰਨ । ਯਹ ਸਿਧ ਅਵਸਥਾ ਕੀ ਬਾਤ ਕਹੀ, ਤੁਰੀਆ ਪਦ ਜਿਸ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ ।
ਇਨ ਦੋਊ ਤੁਕਨਿ ਕੋ ਅਰਥ ਔਰ ਲੋਕ ਐਸੇ ਕਰਤ ਹੈਂ:-ਸਭੁ ਗੁਣ ਤੇਰੇ ਵਿਚ ਹੈਂ, 'ਮੈ'
ਮੇਰੇ ਬਿਖੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਬਿਨਾ ਤੇਰੇ ਗੁਣ ਕਰੇ ਤੇ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਭਗਤਿ ਨਹੀਂ ਹੋਇ
ਆਵਤ ਹੈ । ਇਸ ਅਰਥ ਮੈਂ ਦੂਖਨ ਆਵਤ ਹੈ । ਸਾਖਯਾਤਕਾਰ ਕਹਿਕੈ ਫੇਰ ਕਹਤ ਹੈਂ:
ਮੇਰੇ ਮੈਂ ਗੁਣ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜੋ ਭਗਤਿ ਕਰੇਂ; ਪ੍ਰਸੰਗ ਤੇ ਬਿਰੁੱਧ ਬਾਤ ਹੋਤ ਹੈ । ਇਸੀ ਹੋਤ
ਤੇ ਹਮਾਰੋ ਕੀਓ ਅਰਥ ਆਛੋ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋ ਧਰਜੇ ਹੋਯੋ ਭੀ ਯਹੀ ਹੈ । ਅਬ ਅਗਾਰੀ
ਅਧਯਾਰੋਪ ਕਰਿਕੈ ਜਗਤ ਕੀ ਉਤਪਤਿ ਮੈਂ ਭੀ ਬਜੰਤਤਾ ਲਖਾਵਤ ਹੈਂ ।

ਸੁਅਸਤਿ ਆਥਿ ਬਾਣੀ ਬਰਮਾਉ ॥

ਸੋ ਜੋ ਅਖਰ ਹੈ ਪੂਰਬ ਕੇ ਅਰਥ ਕੋ ਲਖਾਵਤ ਹੈਂ । ਜਿਸ ਮੈਂ ਗੁਣ ਕਲਪਤਿ

ਕਹਿ ਆਏ ਹੈਂ ਸੋਈ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ 'ਅਸਤਿ' ਸਚੁ ਜੋ 'ਹੈ' ਅਰ 'ਆਥਿ'=ਮਾਯਾ ਦੋਉਨ ਕੇ ਮਿਲਨਿ ਤੇ ਬਾਣੀ ਬਰਮਾਉ। 'ਬਾਣੀ' ਸ਼ਬਦ, ਬ੍ਰਹਮ ਨਾਮ ਓਅੰਕਾਰ ਕੋ, ਮਾਯਾ ਸਵਲ ਹੋ ਕਰਿ ਓਅੰਕਾਰੁ ਸ਼ਬਦ ਕਹਤ ਭਯੋ। ਵਾ 'ਬਰ' ਨਾਮ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਕੋ, ਵਾ ਬਲ ਕੋ। ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਬਾਣੀ ਕੋ ਉਚਾਰ ਕਿਯੋ; ਵਾ ਜੋਰ ਮੇਂ ਜੋ ਪੂਰਬ ਬਾਣੀ ਹੈ ਸੋ ਕਹੀ, ਕੈਸੀ ਹੈ ਬਾਣੀ? ਮਾਉ=ਇਸ ਮੇਂ ਤੀਨ ਅਖਰ: ਮਕਾਰ, ਕੰਨੈ ਕੋ ਅਕਾਰ, ਅਰ ਉਕਾਰ, ਅਗਾਰੀ ਪਿਛਾਰੀ ਕੋ ਅੰਨੈ ਹੋਨ ਤੇ ਇਨ ਤੀਨ ਅਖਰ ਕੋ ਹੀ ਓਅੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ। ਤੀਨ ਹੀ ਗੁਨ, ਤੀਨ ਹੀ ਦੇਵਤਾ ਜਿਸ ਤੇ ਉਤਪਤਿ ਭਏ। ਅਗਾਰੀ ਓਅੰਕਾਰ ਕੋ ਅਰਥ ਬਿਸਤਾਰ ਮੇਂ ਕਹਿ ਆਏ ਹੈਂ, ਸੋ ਤਿਸ ਤੇ ਸਪੂਰਨ ਜਗਤਿ ਕੀ ਉਤਪਤੀ ਹੋਤ ਭਈ। ਇਸੀ ਅਧਾਰੇਪ ਮੇਂ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਤੀਨ ਅੰਸ਼ ਕਲਪਤਿ ਹੈਂ ਸੋ ਕਹਤ ਹੈਂ:-

ਸਤਿ ਸੁਹਾਣੁ ਸਦਾ ਮਨਿ ਚਾਉ ॥

ਮੁਮੋਖੀ ਕੇ ਦ੍ਰਿੜ ਮਿਟਾਵਨ ਕੇ ਹੋਤ ਹੀ ਤੀਨ ਅੰਸ਼ ਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਬਨਾਵਨਿ ਮੇਂ ਆਵਤ ਹੈਂ, ਵਾਸਤਵ ਨਹੀਂ ਹੈਂ। 'ਸਤਿ' ਕਿਆ? ਅਸਤੀ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ, ਦ੍ਰਿੜ ਕੇ ਝੂਠ ਲਖਾਵਨ ਕੇ ਹੋਤ ਜਗਤ ਝੂਠ ਹੈ, ਬ੍ਰਹਮ ਸਤਿ ਹੈ, 'ਸੁਹਾਣੁ' ਕਿਆ? ਪ੍ਰਿਯ ਹੈ; ਚੇਤਨ ਹੈ। ਜਗਤ ਜੜ ਹੈ, ਬ੍ਰਹਮ ਚੇਤਨ ਹੈ। 'ਸਦਾ ਮਨਿ ਚਾਉ', ਸਦਾ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਅਨੰਦ ਰੂਪ ਹੈ, ਜਗਤ ਦੁਖ ਰੂਪ ਹੈ। ਮੁਮੋਖੀ ਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੋਤ ਤੀਨ ਅੰਸ਼ ਬਨਾਵਤ ਹੈਂ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ; ਵਾਸਤਵ ਏਕ ਬੀ ਕਹਨੋ ਨਹੀਂ ਬਨਤ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਕਹੈ: ਪੂਰਬ ਕੀ ਤੁਕ ਮੇਂ ਉਤਪਤੀ ਕਹੀ, ਇਸ ਮੇਂ ਫੇਰ ਕਿਮ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਹੀ ਬਰਨਨ ਕੀਯੋ? ਉੱਤਰ:-ਪੂਰਬ ਕੀ ਤੁਕ ਮੇਂ ਭੀ ਬਜੇਤ ਕਹਨੋ ਕੋ ਕਾਰਜ ਹੈ, ਇਸ ਮੇਂ ਭੀ ਹੈ, ਔਰ ਉਤਪਤੀ ਕੋ ਅਰਥ ਮੇਂ ਭੀ। ਔਰ ਦੂਸਰੇ ਅਰਥ ਇਸ ਤੁਕ ਕੋ ਬਨਤ ਹੈ ਸੋਈ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਮਾਯਾ ਸਵਲ ਹੋ ਕਰਿ ਓਅੰਕਾਰ ਕਹਿਨੇ ਤੇ ਜੋ ਜਗਤਿ ਉਤਪਤਿ ਭਯੋ ਸੋ ਸਭ ਹੀ ਅਸਤਿ ਭਾਂਤਿ ਪ੍ਰਿਯ ਹੈ। ਇਸ ਤੇ ਭਿੰਨ ਅੰਰ ਕਛੁ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਤਿਸੀ ਕੋ ਸਿਧ ਕਰਤ ਹੈਂ। ਅਸਤਿ ਕੋ ਨਾਮ ਹੈ: 'ਹੋਤ ਹੈ'। ਸੋ ਜੋ ਕੁਛ ਬਨਾਉ ਬਨਿਓ ਹੈ, ਸੋ ਸਰਬ ਮੇਂ 'ਹੈ' ਪਦ ਹੈ। ਯਹ ਤੋ 'ਅਸਤਿ' ਸਰਬ ਮੇਂ ਭਯੋ। ਕਾਰੋ ਪੀਰੋ ਰੰਗ ਆਦਿ ਔਰ ਜੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੈਂ, ਸਰਬ ਮੇਂ ਸੋ; ਯਹ 'ਭਾਂਤਿ'। ਅਰੁ ਜੋ ਕਿਛੁ ਦੇਖਿਕੇ ਚਿਤੁ ਅਨੰਦੁ ਪਾਵਤ ਹੈ, ਯਹ 'ਪ੍ਰਿਯ' ਹੈ। ਯਹ ਤੀਨ ਵਸਤੂ ਸਰਬ ਮੇਂ ਹੈਂ ਯਾਂਤੇ ਸਰਬ ਰੂਪ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਹੈ। ਅਸਤਿ ਭਾਂਤਿ ਪ੍ਰਿਯ ਮੇਂ ਹੀ ਜਗਤ ਆਰੋਪਤ ਹੈ। ਨਾਮ ਰੂਪ ਸਰਬ ਜਗਤ ਮੇਂ ਪੰਚ ਵਸਤੂ ਹੈਂ: ਅਸਤਿ ਭਾਂਤਿ ਪ੍ਰਿਯ ਨਾਮ ਰੂਪ। ਪੂਰਬ ਕੇ ਤੀਨ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਹੈਂ। ਅਗਲੇ ਦੋ 'ਨਾਮ' 'ਰੂਪ' ਸੋ ਝੂਠੇ ਹੈਂ। ਸੋ ਨਾਮ ਰੂਪ ਕਲਪਤਿ ਹੈਂ, ਯਾਂਤੇ ਨਾਸ਼ਵੰਤ। ਇਤਯਰਥ।

ਪੂਰਬ ਕੀ ਤੁਕ ਮੇਂ ਹੋਤਾ ਅਲੰਕਾਰ। ਮਾਯਾ ਸਵਲ ਹੋਨੋ ਕਾਰਨ, ਓਅੰ ਤੇ ਜਗਤ ਹਨੋ ਕਾਰਜ, ਏਕ ਸੰਗ ਮੇਂ ਬਰਨਨ ਤੇ ਹੋਤ ਹੋਤ ਹੈ। ਦੂਸਰੀ ਤੁਕ ਮੇਂ 'ਸਤਿ' 'ਸੁਹਾਣੁ' 'ਸਦਾ' ਸਕਾਰ ਕੀ ਬਰਨ ਮਤੀ ਤੇ

(੧੧੨)

ਬਿਤੁਜਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਹੈ। ਵਾ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਸਤਿਚਿਦਾਨੰਦ ਸਰੂਪ ਕਥਨ ਤੇ ਜਾਤਿ ਸੁਭਾਵੋਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ। ਵਾ ਸਰਬ ਮੈਂ ਅਸਤਿ ਭਾਂਤਿ ਪ੍ਰਿਯ ਹੀ ਹੈ ਯਾਂਤੇ ਬਿਸੇਖਾਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ। ਏਕ ਬਸਤੁ ਕੋ ਅਨੇਕ ਨੌਰ ਬਰਨੇ, ਇਹ ਲਛਨ ਹੈ। ਸਰਬ ਮੈਂ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਨਿਰੂਪਨ ਕੀਓ।

ਅਬ ਅਗਾਰੀ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਇਸ ਰੀਤਿ ਕੋ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਨਿਰੂਪਨ ਔਰ ਮਾਯਾ ਸਵਲ ਹੋ ਕਰਿ ਓਅੰ ਤੇ ਜਗਤਿ ਉਤਪਤਿ, ਇਸਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਜੇਤੋ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਬਰਨਨ ਹੈ ਸੋ ਆਪ ਹੀ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਨੇ ਲਖਾਯੋ ਹੈ। ਅਰ ਜੀਵ ਸਮਰਥ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਨਿਰੂਪਨ ਮੈਂ ਕਿਸੀ ਰੀਤਿ ਸੋ ਭੀ ਨਹੀਂ, ਜੇਤੋ ਕੁਛ ਬੇਦੁ ਮਹਾਂਵਾਕ ਮੈਂ ਕਹਯੋ ਹੈ ਸੋਈ ਪ੍ਰਾਨੀ ਆਦਿ ਤੇ ਤਿਸੀ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਕਹਿਤੇ ਰਹੇ ਹੈਂ। ਨਹੀਂ ਤੋ ਸਮੇਂ ਤਿਥਿ ਵਾਰ ਰੁਤਿ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਹੀ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਲੋਕ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਨਤ ਹੈਂ, ਤਿਸ ਪਰ ਕਹਤ ਹੈਂ:—

ਕਵਣੁ ਸੁ ਵੇਲਾ ਵਖਤੁ ਕਵਣੁ ਕਵਣੁ ਬਿਤਿ ਕਵਣੁ ਵਾਰੁ॥

ਸੋ ਪੂਰਬ ਕੇ ਅਰਥ ਕੋ ਜਨਾਵਤ ਹੈਂ: ਮਾਯਾ ਸੋ ਮਿਲਿ ਜਗਤਿ ਕੀ ਉਤਪਤੀ। ਐ 'ਸਤਿ ਸੁਹਾਣਿ ਚਾਉ' ਜਿਸ ਕੋ ਕਹਿ ਆਏ ਹੈਂ, ਤਿਸੀ ਕੋ ਬੂਝਤ ਹੈਂ, ਜੋ ਕੋਈ ਜਾਨਤ ਹੈ ਸੋ ਬਤਾਵੇ? ਕਵਣੁ ਵੇਲਾ ਹੁਤੋ ਤਬ: ਪ੍ਰਭਾਤ, ਦੁਪਹਿਰੀ, ਪਿਛਲੇ ਪਹਿਰ। ਇਹ ਤੋ ਹਿੰਦੂਅਨ ਪ੍ਰਤਿ ਪੂਛਨ। ਆਗੇ ਤੁਰਕਨ ਸੋਂ ਬੂਝਤ ਹੈਂ: ਤੁਮ ਕਹੋ ਕੌਨ ਵਖਤ ਹੁਤੋ? ਸੰਧਯਾ, ਰਾਤਿ, ਅਰਧਰਾਤਿ, ਕਿਧੋਂ ਰਾਤਿ ਕੋ ਪਿਛਲੇ ਪਹਿਰ? ਕੌਨ ਤਿਬ: ਏਕਮ, ਦੂਜ ਤੇ ਆਦਿ? ਇਹਾਂ ਤੁਰਕਨਿ ਕੋ ਤਰੀਕ ਬੂਝਨੇ ਕੋ ਅਧਯਾਹਾਰ। ਅਰੁ ਵਾਰ ਕੌਨ ਹੁਤੋ ਸੋ ਬਤਾਵੇ। ਵੇਲਾ ਵਖਤੁ ਮੈਂ ਪੁਨਰੁਕਤਿ ਨਹੀਂ, ਦੋਊ ਪਖਯਨ ਕੋ ਨਾਮ ਸੋਂ ਬੂਝਤ ਭਏ। ਅਗਲੀ ਤੁਕਨਿ ਮੈਂ ਸੋਈ ਰੀਤਿ ਕਹਿਨੀ ਹੈ ਵੇਲਾ ਵਖਤੁ ਕੀ। ਇਤਯਰਥ। ਵੇਲਾ ਵਖਤ ਮੈਂ ਅਰਥਾਬ੍ਰਿਤਦੀਪਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਣ—ਦੋਇ ਪਦ ਏਕ ਅਰਥ ਕੋ ਕਹੈਂ।

‘ਅਰਥਾਬ੍ਰਿਤ ਦੀਪਕੁ’ ਸੋ ਅਹੈ।

ਵੇਲਾ ਵਖਤ ਇਕ ਸਮੇਂ ਕੋ ਅਰਥ ਕਹਤ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਅਰਥਾਬ੍ਰਿਤ ਦੀਪਕ ਕਵਣੁ ਕਵਣੁ ਪਦ ਮੈਂ ਉਭਯਾਬ੍ਰਿਤ ਦੀਪਕੁ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਅਰਥ ਭੀ ਵਹੀ, ਪਦ ਭੀ ਵਹੀ।

ਕਵਣਿ ਸਿ ਰੁਤੀ ਮਾਹੁ ਕਵਣੁ ਜਿਤੁ ਹੋਆ ਆਕਾਰੁ॥

ਬਸੰਤ, ਗ੍ਰੀਖਮ, ਪਾਵਸ, ਸ਼ਰਦ, ਹਿਮ, ਸ਼ਿਸ਼ਰ ਇਨ ਖਟ ਰੁਤਿਨ ਮੈਂ ਰੁਤਿ ਕਉਣੁ ਹੁਤੀ? ਅਰੁ ਮਾਹੁ ਮਹੀਨੇ ਦੁਆਦਸ਼ ਮੈਂ ਮਹੀਨਾ ਕੌਨ ਹੁਤੋ? ਜਿਸ ਮੈਂ ਮਾਯਾ ਸਵਲ ਹੋਕਰਿ ਨਿਰਾਕਾਰ ਤੇ ਸਾਕਾਰ ਭਯੋ ਤਬ ਕਯਾ ਹੁਤੋ? ਵਾ ਜਗਤ ਕੋ ਆਕਾਰ ਜਬ ਬਨਯੋ ਹੈ ਸੋ ਭੀ ਨਹੀਂ ਕਿਸੀ ਤੇ ਜਾਨਯੋ ਜਾਤਿ ਹੈ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਲਾਟਾਨੁਪ੍ਰਾਸਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਕਵਣੁ ਕਵਣੁ ਪਦ ਦੋ ਬਾਰੀ ਆਵਨ

ਤੇ। ਵਾ ਸਮੁੱਚੈ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ ਦੋਉ ਤੁਕਨਿ ਮੈਂ।

ਲੱਛਣ—ਮੂਲ ਅਰਥ ਜਹਿ ਇਕ ਪਦ ਕਰਿਹੀ।

ਪੈਖਕ ਬਹੁਰ ਔਰ ਤਹਿ ਧਰਿਹੀ।

ਪ੍ਰਥਮ 'ਸਮੁੱਚੈ' ਭੇਦ ਪਛਾਨ।

ਕਵਿ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਕਹਯੋ ਪ੍ਰਮਾਨ।

ਈਹਾਂ ਏਕ ਵੇਲਾ ਬੂਝਤੇ ਹੈਂ ਜੋ ਅਕਾਰ ਕਿਸ ਵੇਲਾ ਭਯੋ? ਸੋਈਨਹੀਂ ਜਾਨਣੇ ਕੋ ਸਿਧ ਕਰਤ ਹੈਂ। ਤਿਸ ਕੋ ਪੈਖਿਬੇ ਹਿਤ ਤਿਥਿ ਵਾਰੁ ਰੁਤਿ ਮਾਂਹ ਬੂਝੇ; ਯਾਂਤੇ ਸਮੁੱਚੈ ਹੋਤ ਹੈ।

ਵੇਲ ਨ ਪਾਈਆ ਪੰਡਤੀ ਜਿ ਹੋਵੈ ਲੇਖੁ ਪੁਰਾਣੁ ॥

ਅਕਾਰ ਬਨਿਨਿ ਕੋ 'ਵੇਲਾ' ਜੋ 'ਸਮੇ' ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਪੰਡਤ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਨਤ ਹੈਂ। ਕੈਸੇ ਪੰਡਤ ਹੈਂ? ਜੇ ਲਿਖਨਵਾਰੇ ਹੈਂ ਪੁਰਾਣੋਂ ਕੇ, ਬਜਾਸ ਤੇ ਆਦਿ ਪੁਰਾਣੋਂ ਕੇ ਲਿਖਣ ਤੇ ਬਜਾਸ ਜੀ ਕੋ ਨਾਮ ਜਾਨਣੋਂ।

ਵਖਤੁ ਨ ਪਾਇਓ ਕਾਦੀਆ ਜਿ ਲਿਖਨਿ ਲੇਖੁ ਕੁਰਾਣੁ ॥

ਸਾਕਾਰ ਹੋਨੇ ਕੋ ਵਖਤੁ ਕਾਜੀ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਨਤ ਹੈ। ਕਾਜੀ ਕੋ ਕਹਨ ਤੇ ਮੁੱਲਾਂ ਆਦਿ ਸਰਬ ਕੋ ਅਰਥ। 'ਜਿ ਲਿਖਨਿ ਲੇਖੁ ਕੁਰਾਣੁ' ਜੋ ਲਿਖਤ ਹੈਂ ਲੇਖ ਕਹੀਏ ਕਲਮ ਸੋਂ ਕੁਰਾਨ ਕੋ। ਕੁਰਾਨ ਕੋ ਲਿਖਨੇ ਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਕੋ ਅਰਥ। ਇਨ ਮੈਂ ਤੇ ਕੋਈ ਭੀ ਵਖਤੁ ਕੋ ਨਹੀਂ ਜਾਨਤ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸ ਵਖਤ ਸਾਕਾਰ ਭਯੋ ਹੈ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਨ ਦੋਉ ਤੁਕਨਿ ਮੈਂ ਵਿਸ਼ੇਖੋਕਤਿ ਅਨੁਕਤਿ ਨਿਮਿਤਾ ਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ।

ਲੱਛਣ—ਕਾਰਨ ਤੇ ਜਹਿ ਕਾਜ ਨ ਹੋਇ।

ਕਹੈ 'ਵਿਸ਼ੇਖੋਕਤਿ ਬੁਧਿ ਸੋਇ।

ਇਹਾਂ ਪੁਰਾਣੁ ਕੁਰਾਣੁ ਲਿਖਣੋਂ ਕਾਰਣ ਵੇਲਾ ਵਖਤੁ ਜਾਨਣੇ ਕੋ, ਸੋ ਤਿਨ ਤੇ ਕਾਰਜ ਵੇਲਾ ਵਖਤੁ ਬੂਝਣ ਕੋ ਨਹੀਂ ਭਯੋ, ਅਰ ਯਹ ਨਹੀਂ ਕਹਯੋ ਕਾਹੇ ਤੇ? ਨਹੀਂ ਜਾਨਯੋ ਗਯੋ, ਯਾਂਤੇ ਅਨੁਕਤਿ ਨਿਮਿਤਾ ਵਿਸ਼ੇਖੋਕਤਿ ਹੋਤ ਹੈ।

ਥਿਤਿ ਵਾਰੁ ਨਾ ਜੋਗੀ ਜਾਣੈ ਰੁਤਿ ਮਾਹੁ ਨ ਕੋਈ ॥

ਹਿੰਦੂ ਤੁਰਕਨ ਸੋਂ ਕਹਿ ਕਰਿ ਜੋਗੀ, ਜੋ ਸਮਾਧਿ ਜੋਗ ਕਰਿ ਲਗਾਵਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਭੀ ਭੂਤ ਭਵਿਖਜ ਕੀ ਬਾਤ ਜਾਨ ਲੇਤ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਸੋਂ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਸਾਕਾਰ ਹੋਨੋਂ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਤਿਸ ਤਿਥਿ ਵਾਰ ਮਾਹੁ ਇਨ ਕੋ ਜੋਗੀ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਨਤੇ ਹੈਂ ਸੋ ਕਿਸ ਵਖਤ ਭਯੋ ਹੈ। 'ਨ ਕੋਈ' ਪਦ ਤੇ ਔਰ ਸਰਬ ਬੁਧਿਵਾਰੇ ਤੇ ਬਿਦਯਾਵਾਰੇ ਆਦਿ ਜੋ ਕੋਈ ਹੈਂ ਜਗਤ ਮੈਂ ਸੋ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਨਤੇ ਹੈਂ। ਇਤਨੇ ਕਹਨ ਸੋਂ ਸਿਧ ਕਯਾ ਭਇਓ? ਜੋ ਜਿਤਨੋਂ ਪਰਮੇਸਰ ਨੇ ਇਨ ਪ੍ਰਾਨੀਅਨ ਕੋ ਲਖਾਯੋ ਹੈ ਤਿਤਨੋਂ ਹੀ ਜਾਨਤ ਹੈਂ, ਪਰਮੇਸਰ ਕੋ

ਬਿਨਾ ਲਖਾਵਨੇ ਤੇ ਇਤਨੀ ਬਾਤ: ਰੁਤਿ ਮਾਂਹ ਆਦਿ ਹੈਂ, ਇਸ ਕੋ ਭੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਨ ਸਕਤ ਹੈ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਭੀ ਪੂਰਬ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਸਮੁੱਚੈ ਹੈ। ਤਿਥਿ ਵਾਰ ਰੁਤਿ ਮਾਂਹ ਏ ਬਹੁਤ ਬੂਝੇ ਇਨ ਮੈਂ ਤੇ ਏਕ ਬੂਝ ਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾਨਣੋਂ ਸੋ ਭੀ ਸਿਧ ਕਰਤ ਹੈਂ ਯਾਂਤੇ ਸਮੁੱਚੈ ਅਲੰਕਾਰ।

ਜਾ ਕਰਤਾ ਸਿਰਠੀ ਕਉ ਸਾਜੇ ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਸੋਈ ॥

ਜਬ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਮਾਯਾ ਸਵਲ ਹੋ ਕਰ ਸਿਸ਼ਟਿ ਕੋ ਉਤਪਤਿ ਕਰਤ ਹੈ ਤਿਸ ਵੇਲਾ, ਰੁਤਿ, ਤਿਥਿ, ਮਾਹੁ ਕੋ ਆਪ ਹੀ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਜਾਨਤ ਹੈ; ਔਰੁ ਜੇ ਪ੍ਰਾਨੀ ਹੈਂ ਸੋ ਨਹੀਂ ਜਾਨਤ ਹੈਂ। ਜੇ ਆਪਿ ਹੀ ਵੇਲਾ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰੁ ਲਖਾਵਤੋਂ ਤੇ ਲਖਤੋਂ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਕਰਤਾ ਬਿਸ਼ੇਖਜ ਸਾਭਿਪ੍ਰਾਯ ਹੈ ਸਿਸ਼ਟਿ ਉਤਪਤਿ ਕੋ ਪ੍ਰਸੰਗ ਮੈਂ, ਯਾਂਤੇ ਪਰਕਰਾਕੁਰ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਔਰ ਸਰਬ ਤੇ ਜਾਨਣੋਂ ਹਟਾਇ ਕਰ ਏਕ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਮੈਂ ਰਾਖਯੋ, ਯਾਂਤੇ ਪ੍ਰਸੰਖਯਾਲੰਕਾਰ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ।

ਕਿਵ ਕਰਿ ਆਖਾ ਕਿਵ ਸਾਲਾਹੀ ਕਿਉ ਵਰਨੀ ਕਿਵ ਜਾਣਾ ॥

ਜਿਸ ਕੋ ਕਰਤਬ ਨਹੀਂ ਜਾਨਯੋ ਜਾਇ, ਔਰ ਸਮੋਂ ਰੁਤਿ ਬਿਤ ਵਾਰ ਆਦਿ ਨਹੀਂ ਜਾਨੇ ਜਾਇ, ਸ਼ਕਤਿ ਨਹੀਂ ਜਾਨੀ ਜਾਇ, ਤਿਸ ਕੋ ਕਿਸ ਰੀਤਿ 'ਆਖਾ' ਕਹੀਏ ਕਥਨ ਕਰੀਏ; ਜੋ ਐਸੇ ਰੰਗ ਰੂਪ ਹੈ। ਅਰ ਕਿਸ ਰੀਤਿ ਸਾਲਾਹੀਏ, ਉਸਤਤਿ ਕਰੀਏ, ਜੋ ਇਸੁ ਜੈਸਾ ਹੈ; ਤਿਸ ਕੋ ਸਮ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਔਰ ਕਿਸ ਰੀਤਿ ਬਰਨਨ ਕਰੀਏ ਜੋ ਏਤਾਕੁ ਬਿਸਤਾਰ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ, ਇਤਨੀ ਤਿਸ ਮੈਂ ਸ਼ਕਤਿ ਹੈ, ਕੁਛ ਬਰਨਨ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈ। ਅਰੁ ਜਾਣੀਏ ਕਿਸੁ ਰੀਤਿ ਤਿਸ ਕੋ ਕਰਤਬ ਕੋ, ਵਾ ਸਰੂਪ ਕੋ, ਵਾ ਬਲ ਕੋ, ਕੁਛ ਭੀ ਲਖਨ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਆਵਤੁ ਹੈ। ਜਿਸ ਕੋ ਕਿਸੀ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਭੇਦੁ ਨਹੀਂ ਜਾਨਯੋ ਜਾਇ, ਤੋ ਬਰਨਨ ਮੈਂ ਕੈਸੇ ਆਵਤ ਹੈ। ਮਨ ਬਾਣੀ ਤੇ ਪਰੇ ਹੈ। ਜੋ ਕੋਈ ਕਹੈ ਬੇਦੁ ਅਰ ਬਹੁਤੇ ਗੰਥ ਕਰੇ ਹੈਂ ਰਿਖੋਂ ਮੁਨੋਂ ਨੇ, ਤਿਸ ਮੋਂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੋ ਕਰਤਬ, ਸਰੂਪ, ਸ਼ਕਤਿ, ਸਰਬ ਬਰਨਨ ਕਰੇ ਹੈਂ, ਤੁਮ ਕੈਸੇ ਕਹਤ ਹੋ ਜੋ ਨਹੀਂ ਜਾਨ ਸਕੀਤਾ? ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੋ ਲੀਏ ਹੁਏ ਸਤਿਗੁਰ ਕਹਤ ਹੈਂ:—

ਨਾਨਕ ਆਖਣਿ ਸਭੁ ਕੋ ਆਖੈ ਇਕਦੂ ਇਕੁ ਸਿਆਣਾ ॥

ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ: 'ਆਖਣਿ ਸਭੁ ਕੋ ਆਖੈ' ਜੋ ਕੁਛ ਬੇਦ ਮੋਂ ਪ੍ਰਥਮ ਹੀ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਨੇ ਕਹਯੋ ਹੈ ਤਿਸ ਕਹੇ ਹੁਏ ਹੀ ਕੋ ਅਗਾਰੀ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਪ੍ਰਥਮ ਦ੍ਰਾਦਸ਼ ਮਹਾਂ ਵਾਕਯ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ਨ ਕਰੇ, ਤਿਸ ਤੇ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਨੇ ਚਾਰ ਬੇਦ ਬਿਸਤਾਰੇ। ਬਹੁਰ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਬੇਦੋਂ ਕੋ ਦੇਖ ਦੇਖ ਰਿਖੋਂ ਮੁਨੋਂ ਨੇ ਸਿਮਰਤੋਂ ਬਨਾਈ। ਬਹੁਰੋਂ ਤਿਨ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਅਰ ਪੁਰਾਣ ਔਰ ਹਜ਼ਾਰੋਂ ਹੀ ਗੰਥ ਬਨੇ। ਆਸ਼ੈ ਸਬ ਹੀ ਪਹਿਲੋਂ ਦੇਖਿ ਬਨਾਵਤੇ ਗਏ ਹੈਂ। ਸਿਧਾਂਤ ਇਹ: ਜੋ ਪ੍ਰਥਮ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਨੇ ਜੇਤੋਂ ਕੁਛ ਕਹਯੋ ਹੈ ਸੋਈ ਅਗਾਰੀ ਗੰਥਨ ਮੈਂ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਜੋ ਪੂਰਬ ਹਮ ਕਹਿ ਆਏ ਹੈਂ ਗੁਨ

ਕਲਪਤੁ ਹੈਂ: ਅਸਤਿ ਆਥਿ ਮਿਲ ਕਰਿ ਓਅੰਕਾਰ ਕਹਜੈ ਹੈ, ਇਸ ਤੇ ਆਦਿ ਅਰੁ ਜੇਤੀ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੀ ਬਾਰਤਾ ਹੈ ਸੋ ਤਿਸ ਕੀ ਬੁਝਾਈ ਹੋਈ ਬੂਝੀ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤੇ ਤਿਥ ਵਾਰ ਰੁਤਿ ਮਾਂਹੁ ਨਾਹੀ ਕਹੇ। ਜੇ ਕੋਈ ਬਤਾਵੈ ਜੋ ਇਸ ਮੇਂ ਆਕਾਰ ਬਨਜੇ ਸੋ ਕਿਸੀ ਨੇ ਭੀ ਨਹੀਂ ਬਤਾਏ, ਯਾਂਤੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੇ ਆਖੇ ਹੁਏ ਕੋ ਬਿਸਤਾਰ ਆਪਨੀ ਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰਬ ਆਖਤੇ ਹੈਂ, 'ਇਕਦੂ ਇਕੁ ਸਿਆਣਾ' ਏਕ ਸਿਆਣੇ ਕੋ ਮਿਲ ਕਰਿ ਜੋ ਅਗਲੇ ਅਨਜਾਨ ਹੈਂ ਸੋ ਸਿਆਣੇ ਬਨਤੇ ਆਵਤੇ ਹੈਂ, ਆਪ ਤੇ ਕਿਸੀ ਮੈਂ ਸ਼ਕਤਿ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੇ ਸਿਆਣੇ ਹੋਇ ਬੈਠੇ, ਇਸ ਰੀਤਿ ਸੋ ਪਰੰਪਰਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਆਖਣੇ ਔਰ ਗਿਆਨਵਾਨ ਕੋ ਮਿਲ ਕਰਿ ਗਿਆਨਵਾਨ ਹੋਨੋ ਚਲਜੇ ਆਵਤ ਹੈ। ਇਤਯਰਥ।

ਪੂਰਬ ਕੀ ਤੁਕ ਮੈਂ 'ਕਿਵ ਕਿਵ' ਪਦ ਤੇ ਉਭਯਾਬਿਤਦੀਪਕ ਅਲੰਕਾਰ। ਦੂਸਰੀ ਤੁਕ ਮੇਂ ਆਖੇ ਹੁਏ ਕੋ ਸਭ ਆਖਤ ਹੈਂ। ਇਸ ਮੇਂ ਐਤਿਹਯ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਣ—ਪਰੰਪਰਾ ਕਹਿਨਾਵਤਿ ਜੋਈ।

ਤਿਹ 'ਐਤਿਹਯ' ਕਹਤ ਸਭ ਕੋਈ।

ਇਹਾਂ ਆਖੇ ਹੁਏ ਕੋ ਸਭ ਆਖਤ ਹੈਂ। ਪ੍ਰਥਮ ਬਕਤਾ ਬ੍ਰਹਮਾਦਿ ਤੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਪਾਈਅਤ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਐਤਿਹਯ। ਵਾ ਦੋਊ ਤੁਕਨ ਮੇਂ ਕਾਵਜਲਿੰਗ। 'ਕਿਵ ਕਰਿ ਆਖਾ ਕਿਵ ਸਾਲਾਹੀ' ਇਸ ਤੁਕ ਕੋ ਅਰਥ ਤੋ ਸਮਰਥਨੀਯ। 'ਨਾਨਕ ਆਖਣਿ ਸਭੁ ਕੋ ਆਖੈ' ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਜੁਗਤਿ ਸੋ ਸਮਰਥਨਿ ਕਰਜੇ; ਜੋ ਆਖੇ ਹੁਏ ਕੋ ਆਖਤ ਹੈਂ, ਔਰ ਨਵੀਂ ਬਾਤ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਨ ਸਕਤਿ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਜਾਨੈ ਤੋ ਆਖੈ, ਔਰੁ ਸਲਾਹੈ, ਔਰ ਬਰਨਨ ਕਰੈ, ਅਰੁ ਜਾਣੈ। ਐਸੇ ਕਾਵਜਲਿੰਗ ਹੋਤ ਹੈ।

ਵਡਾ ਸਾਹਿਬੁ ਵਡੀ ਨਾਈ ਕੀਤਾ ਜਾਕਾ ਹੋਵੈ॥

ਇਸੀ ਬਾਤ ਤੇ ਵਡਾ ਸਾਹਿਬੁ ਹੈ ਔਰ ਤਿਸ ਤੇ ਸਰਬ ਲਘੁ ਹੈਂ। ਜਿਸ ਕੋ ਰੂਪ ਰੰਗ ਕ੍ਰਿਆ ਕਰਤਬ ਕਛੁ ਕਿਸੀ ਪਾਸ ਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾਨਜੇ ਜਾਤਿ ਹੈ, ਬੁਧਿ ਸੋ, ਨ ਬਲ ਸੋ। 'ਵਡੀ ਨਾਈ' ਵਡੇਂ ਨਾਮੋਂ ਕਰਿ ਭੀ ਵਡਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਕੋ ਨਾਮ ਕੀ ਸਮਤਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਤਿ ਹੈ। ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨਿਰੰਕਾਰ ਸਤਿਚਿਦਾਨੰਦ ਇਸ ਤੇ ਆਦਿ ਜੋ ਨਾਮ ਹੈਂ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕਰਿ ਬਡਾ ਹੈ। ਵਾ ਤਿਸੁ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੋ ਨਾਮੁ ਇਸੁ ਕਰਕੇ ਬਡਾ ਹੈ ਜੋ ਸਤ੍ਯ ਨਾਮ ਕੋ ਸਿਮਰਨ ਕਰਤ ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਸਤਿ ਪਦ ਕੋ ਪਹੁੰਚਾਇ ਦੇਤਿ ਹੈ। ਇਸ ਰੀਤਿ ਸੋ ਅਪਨੇ ਨਾਮੋਂ ਕਰਿ ਬਡਾ ਹੈ। ਬਹੁਰ ਕੈਸਾ ਹੈ? 'ਕੀਤਾ ਜਾਕਾ ਹੋਵੈ' ਜੜ ਜੰਗਮ ਕੀਟੀ ਅਰ ਬ੍ਰਹਮਾ ਪ੍ਰਯੰਤ ਇਨ ਸਰਬ ਮੈਂ ਜਿਸ ਕੋ ਕਰਜੇ ਹੋਤ ਹੈ। ਤਿਸ ਕੇ ਹੁਕਮ ਤੇ ਬਿਨਾ ਪਤ੍ਰ ਭੀ ਚੰਚਲੁ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਤਿ ਹੈ। ਔਰੁ ਕਰਨੋ ਵਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨੋ ਤਿਸ ਕੀ ਤੋ ਕਯਾ ਬਾਤ ਹੈ ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਬਿਨਾ ਹੋਇ ਸਕੈ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ 'ਵਡਾ ਸਾਹਿਬੁ' ਤੋ ਹੁਤੋ ਤਿਸ ਕੋ ਬਹੁਰ ਸਿਧ ਕਰਜੇ 'ਵਡੀ ਨਾਈ' ਪਦ ਸੋ, ਯਾਂਤੇ ਬਿਧ ਅਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ। ਲੱਛਣ ਪੂਰਬ ਕਹਿ ਆਏ ਹੈਂ। ਵਾ

(੧੧੬)

‘ਵਡਾ ਸਾਹਿਬੁ ਵਡੀ ਨਾਈ’ ਇਸ ਅਰਥ ਕੋ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਜੋ ‘ਕੀਤਾ ਜਾਕਾ ਹੋਵੈ’ ਇਸ ਵਾਕ ਸੋਂ; ਯਾਂਤੇ ਕਾਵਜਲਿੰਗ ਭੀ ਹੈ।

ਨਾਨਕ ਜੇਕੋ ਆਪੋ ਜਾਣੈ ਅਗੈ ਗਇਆ ਨ ਸੋਹੈ ॥ ੨੧ ॥

ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ ਜੋ ਪ੍ਰਾਨੀ ਜਾਨਤੇ ਹੈਂ ਜੋ ਅਮੁਕੋ ਕਾਰਜ ਮੈਨੇ ਕਰਜੋ ਹੈ: ਕਿਸੇ ਕੋ ਬਖਸ਼ਜੋ, ਮਾਰਿਓ; ਵਾ ਪਦਾਰਥ ਮੈਨੇ ਬੁਧਿ ਸੋਂ; ਵਾ ਬਡੇ ਬਲ ਸੋ ਰਾਜ ਮੈਂ ਲੀਓ ਇਤਯਾਦਿ ਔਰ ਸਰਬ ਕਾਰਜ ਹਾਨ ਲਾਭ ਕੇ ਜੋ ਹੈਂ ਆਪਦਾ ਕੇ ਵਾ ਸੰਪਦਾ ਕੇ। ਜੋ ਮਾਨੁਖ ਜੇ ‘ਆਪੋ ਜਾਣੈ’ ਕਿ ਆਪਨੇ ਆਪ ਤੇ ਜਾਣੈ ਜੋ ਕਰਨਿਵਾਰੇ ਮੈਂ ਹੋ, ਇਹ ਸਰਬ ਕਾਰਜ ਮੇਰੇ ਤੇ ਹੋਤ ਹੈਂ, ਐਸੇ ਜੋ ਪੁਰਖ ਹੈਂ ‘ਅਗੈ ਗਇਆ ਨ ਸੋਹੈ’=ਪ੍ਰਲੋਕ ਮੈਂ ਸੋ ਜ ਪੁਰਖ ਹੈਂ ਸ਼ੋਭਾ ਕੋ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤੁ ਹੋਤ ਹੈਂ। ਪ੍ਰਸ਼ਨ:—ਇਹਾਂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੇ ਕਰੇ ਹੂਏ ਕੋ ਜੋ ਨਹੀਂ ਜਾਨਤ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੋ ਸ਼ੋਭਾ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤੁ ਹੋਤ ਹੈ, ਯਹ ਕਿਉਂ ਕਹਜੋ? ਤਿਨ ਕੋ ਨਰਕ ਜਾਨੋ ਕਿਉਂ ਨ ਲਿਖਜੋ? ਉੱਤਰ:—ਈਹਾਂ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਕਰਨਿਹਾਰੇ ਔ ਕੁਕਰਮ ਕਰਨਿਹਾਰੇ ਸਰਬ ਪਰ ਕਹਿਨ ਹੈ। ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਕਰਨਹਾਰੇ ਜੋ ਹੈਂ ਸੋ ਨਰਕ ਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾਤੇ ਹੈਂ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੋ ਕਰਜੋ ਜੋ ਜਾਨਤ ਹੈਂ ਸੰਤ, ਸੋ ਸਮੇਤ ਸ਼ੋਭਾ ਕੇ ਜਾਤ ਹੈਂ, ਔਰ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਜੇ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਸ਼ੋਭਾ ਤਿਨ ਕੀ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈ। ਕਿਤਨੇ ਸਥਾਨ ਮੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਨਿਰਾਦਰੁ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ, ਜੈਸੇ ਬਡੇ ਸ਼ਾਹੁ ਹੈਂ। ਜਹਾਂ ਜਗਾਤ ਲਾਗਤਿ ਹੈ ਤਹਾਂ ਅਟਕੇ ਜਾਤ ਹੈਂ। ਜਗਾਤੀਓਂ ਕੇ ਅਧੀਨ ਹੋਕਰਿ ਛੁਟਤ ਹੈਂ, ਐਸੇ ਸ਼ੋਭਾ ਨਹੀਂ ਪਾਵਤੁ ਹੈਂ। ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੋ ਕਰਜੋ ਜਾਨਤ ਹੈਂ ਸੰਤ, ਸੋ ਐਸੇ ਜਾਤ ਹੈਂ ਜੈਸੇ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਕੋ ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਜਾਤਿ ਹੈਂ। ਤਿਸ ਕੋ ਜਗਾਤੀਏ ਭੀ ਭੇਟ ਦੇ ਮਿਲਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਸ਼ੋਭਾ ਕੇ ਸੰਯੁਕਤਿ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ਦਰਬਾਰ ਮੇਂ। ਜੋ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮੀਂ ਹੈ ਆਪਨੇ ਕਰਮ ਕੋ ਸੁਖ ਭੋਗ ਬਹੁਰ ਆਵਾਗੌਨ ਮੈਂ ਪਰਤ ਹੈਂ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਬਿਕਸ਼ੁਰ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਣ—ਜਹਿ ਬਿਸ਼ੇਖ ਪਦ ਪਰ ਸਾਮਾਨਜ।

ਬਹੁਰ ਬਿਸ਼ੇਖ ਸੁ ਪਦ ਕੋ ਆਨਜ।

ਇਸ ਬਿਧਿ ਤੀਨ ਸੁਪਦ ਜਹਿ ਆਵਹਿ।

‘ਬਿਕਸ਼ੁਰ’ ਸੋ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਗਾਵਹਿ।

‘ਵਡਾ ਸਾਹਿਬੁ ਵਡੀ ਨਾਈ ਕੀਤਾ ਜਾਕਾ ਹੋਵੈ’ ਯਹ ਬਿਸ਼ੇਖ ਪਦ। ਜੋ ਲੋਕ ਬਾਤ ਬੋਰੀ ਜਾਨਤ ਹੋਇ ਸੋ ਵਿਸ਼ੇਖ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਲੇਨ ਦੇਨ, ਮਾਰਨ ਜੀਵਾਵਨਹਾਰ ਹੈ ਇਸ ਬਾਤ ਕੋ ਸੰਤ ਹੀ ਜਾਨਤ ਹੈ ਔਰ ਨਹੀਂ ਜਾਨਤ, ਯਾਂਤੇ ਬਿਸ਼ੇਖ। ‘ਨਾਨਕ ਜੇਕੋ ਆਪੋ ਜਾਣੈ’ ਯਹ ਵਾਕਯ ਸਾਮਾਨਜ। ਜੋ ਅਪਨੇ ਆਪ ਕੋ ਹੀ ਸਰਬ ਜਾਨਤ ਹੈ: ਮੈਂ ਅਮੁਕੋ ਆਛੋ ਕਰਮ ਕਰਜੋ, ਅਮੁਕੋ ਮੈਂ ਪ੍ਰਤਿਪਾਰਜੋ, ਅਮਕੋ ਮੈਨੇ ਮਾਰਜੋ, ਯਹ ਸਭ ਕਹਤ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਸਾਮਾਨਜ। ‘ਅਗੈ ਗਇਆ ਨ ਸੋਹੈ’ ਯਹ ਵਾਕ ਬਹੁਰੋ ਬਿਸ਼ੇਖ। ਜੋ

(੧੧੭)

ਹਮ ਅਪਨੇ ਆਪਕੋ ਦੇਨਹਾਰੇ ਮਾਨਤ ਹੈਂ, ਅਗਾਰੀ ਹਮ ਸੋਭਾ ਸਹਤ ਹੋਹਿਗੇ ਕਿ ਨਹੀਂ
ਹੋਹਿਗੇ, ਯਹ ਕੋਈ ਜਾਨਤ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਬਿਸ਼ੇਖ । ਇਸ ਰੀਤਿ ਸੋ ਬਿਕਸ਼ਰ ਅਲੰਕਾਰ
ਹੋਤ ਹੈ ।

[ਬਾਈਵੀਂ ਪਉੜੀ]

ਅਬ ਅਗਾਰੀ ਜੇ ਕਬਤ ਹੈਂ ਹਿੰਦੂ ਐ ਤੁਰਕ: ਸਪਤ ਅਕਾਸ਼ ਹੈਂ, ਸਪਤ ਪਤਾਲ
ਹੈਂ, ਇਤਨੇ ਹੀ ਕਰਤਬ ਮੇਂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੋ ਅੰਤ ਜਾਨਤ ਹੈਂ, ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਪ੍ਰਤਿ ਕਹਤ ਹੈਂ:—

ਪਾਤਾਲਾ ਪਾਤਾਲ ਲਖ ਆਗਾਸਾ ਆਗਾਸ ॥

ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਇਸ ਰੀਤਿ ਸੋ ਭੀ ਬਜੰਤ ਹੈ । ਪਾਤਾਲੋਂ ਕੇ ਤਰੇ ਪਾਤਾਲ ਭੀ ਲਾਖੋਂ
ਹੈਂ, ਆਕਾਸ਼ੋਂ ਕੇ ਉਪਰ ਆਕਾਸ਼ ਭੀ ਲਾਖੋਂ ਹੈਂ । ਲਾਖ ਜੋ ਪਦ ਹੈ ਸੋ ਦੇਹੁਰੀ ਦੀਪਕ
ਹੈ, ਦੋਊ ਤਰਫ ਲਗਜੋ । ਇਤਯਰਬ ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਪਾਤਾਲ ਆਕਾਸ਼ ਦੋ ਦੋ ਬੇਰ ਆਵਨ ਤੇ ਬੀਪਸਾਲੰਕਾਰ ਹੈ ।

ਜੇ ਕੋਈ ਕਹੈ ਲਾਖ ਹੀ ਹੈ ਤੋ ਭੀ ਅੰਤ ਆਯੋ ! ਤਿਹ ਪਰ ਕਹਤ ਹੈਂ ।

ਓੜਕ ਓੜਕ ਭਾਲਿ ਥਕੇ ਵੇਦ ਕਹਨਿ ਇਕ ਵਾਤ ॥

ਲਾਖ ਤੇ ਭੀ ਪਰੇ ਜੇ ਓੜਕਿ 'ਅੰਤ' ਦੇਖਜੋ ਚਾਹੈ ਤੋ ਭੀ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ । 'ਭਾਲਿ'
ਕਹੀਏ ਖੋਜਿ ਖੋਜਿ ਕੈ ਥਕਿ ਪਰੇ ਹੈਂ ਅਨੇਕ ਹੀ ਸ਼ਕਤਿ ਵਾਰੇ, ਪਰੇ ਤੇ ਪਰੇ ਬਜੰਤ ਹੀ
ਹੈ । ਇਹ ਬਾਕਜ ਕੇਵਲ ਕਹਿਨ ਪਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਗਦਾਦ
ਕੋ ਪੀਰ ਕੋ ਦਿਖਾਏ ਭੀ ਹੈਂ । ਹਮਾਰੇ ਕੀਓ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ, ਤਿਸ ਮੈਂ ਸਰਬ
ਕਥਾ ਹੈ ਬਿਸਥਾਰ ਸੋ, ਈਹਾਂ ਸੰਖੇਪ ਸੋ ਕਹਤ ਹੈਂ;—ਏਕ ਸਮੇਂ ਬਗਦਾਦਿ ਗਏ, ਤਹਾਂ
ਇਹ ਤੁਕ ਪੜੀ, ਸੋ ਸੁਣਿਕੈ ਦਸਤਗੀਰ ਨੇ ਸੰਗਸਾਰ ਕਰਬੇ ਕੋ ਹੁਕਮ, ਸ਼ਹਿਰ ਮੇਂ
ਜਿਤਨੇ ਤੁਰਕ ਥੇ, ਤਿਨ ਕੋ ਦੀਓ । ਜਬ ਸਰਬ ਤੁਰਕ ਆਏ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੇ ਚਾਰੋਂ ਓਰ,
ਏਕ ਏਕ ਪਾਹਨ ਹਾਥ ਮੇਂ ਲੀਓ, ਜਬ ਮਾਰਬੇ ਕੋ ਲਗੇ ਤਬ ਹੁੰਕਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ
ਕਹਜੋ, ਤਿਸ ਤੇ ਸਭੁ ਕੀ ਬਾਂਹੈ ਉਪਰ ਕੋ ਕਾਸ਼ਟ ਕੇ ਸਮ ਕਰ ਦਈ ਹੈਂ । ਤਰੇ ਕੋ ਉਤਰੈਂ
ਨਹੀਂ । ਐਸੀ ਕਰਾਮਾਤ ਦੇਖੀ ਪੀਰ ਨੇ ਆਨ ਬੂਝੇ: ਤੁਮ ਕੁਫਰ ਕਿਉਂ ਕਹਤ ਹੋ ?
ਚੌਦਾਂ ਲੋਕ ਸਰਬ ਕਹੇ ਹੈਂ, ਚੌਦਾਂ ਹੀ ਤਬਕ ਕੁਰਾਨ ਮੇਂ ਲਿਖੇ ਹੈਂ ? ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ
ਕਹਜੋ: ਜੇਤੀ ਜਿਸ ਕੋ ਖਬਰ ਹੈ ਤੇਤੋ ਹੀ ਬਤਾਵਤ ਹੈ । ਕੁਰਾਨ ਕੇ ਕਰਨਹਾਰੇ ਕੋ ਚੌਦਹਿ
ਕੀ ਸੁਧਿ ਹੈ, ਹਮ ਕੋ ਲਾਖੋਂ ਕੀ ਹੈ, ਕੁਫਰ ਨਹੀਂ ਬੋਲਤੇ ਹੈਂ । ਸੁਨਿਕੇ ਤਿਸਨੇ ਮਾਨੇ
ਨਹੀਂ । ਕਹਿਨ ਲਗਜੋ: ਜੋ ਤੁਮ ਕੋ ਸੁਧ ਹੈ ਤੋ ਹਮ ਕੋ ਦਿਖਾਇ ਦੇਹੁ ! ਤਬ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ:
ਜੀ ਨੇ ਤਿਸ ਕੋ ਪੁਤ੍ਰ ਕੀ ਬਾਂਹ ਪਕਰਿਕੈ ਕਹਜੋ: ਨੇਤ੍ਰ ਮੂੰਦ ਲੋਹੁ । ਤਿਸਿ ਛਿਨ ਮੈ
ਲਾਖ ਹੀ ਪਾਤਾਲ ਅਰ ਲਾਖ ਹੀ ਅਕਾਸ਼ ਤਿਸ ਕੋ ਦਿਖਾਏ ਹੈਂ । ਏਕ ਏਕ ਬਰਖ
ਅਕਾਸ਼ ਮੈਂ ਅਰ ਪਾਤਾਲ ਮੈਂ ਬਿਤਾਯੋ, ਜਬ ਅਸੰਖ ਹੀ ਬਰਖ ਬੀਤ ਗਏ ਤਬ ਥਕਿ
ਪਰਜੋ, ਕਹਨੇ ਲਗਜੋ: ਮੁਝ ਕੋ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚਾਈਏ, ਤਬ ਤਹਾਂ ਸੋ ਆਏ ।

ਅਪਨੇ ਪਿਤਾ ਕੋ ਕਹਿਨ ਲਾਗਯੋ: ਏਹ ਤੋ ਖੁਦਾਇ ਕੋ ਸਰੂਪ ਹੈ, ਅਸੰਖ ਹੀ ਬਰਖ ਬੀਤ ਗਏ ਹੈਂ ਮੁਝ ਕੋ ਅਕਾਸ਼ ਪਤਾਲ ਦੇਖਤੇ, ਤੁਮ ਕਹਤ ਹੋ ਏਕ ਮਹੂਰਤ ਭਯੋ। ਇਨ ਕੋ ਅੰਤੁ ਨਹੀਂ ਜਾਨਯੋ ਜਾਤ ਹੈ, ਇਨ ਸੋਂ ਬੰਦਗੀ^੧ ਹੀ ਬਨਤ ਹੈ। ਐਸੇ ਤਹਾਂ ਲਾਖ ਪਾਤਾਲ ਅਕਾਸ਼ ਪੀਰ ਕੋ ਦਿਖਾਏ ਹੈਂ, ਤੋ ਭੀ ਓੜਕੁ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਜਾਨਯੋ। ‘ਵੇਦ ਕਹਨਿ ਇਕ ਵਾਤ’ ਬੰਦ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ਏਕ ਬਾਤ, ਏਕ ਵਾਕ-ਓਅੰਕਾਰ। ਏਕ ਵਾਕਯ ‘ਓਅੰਕਾਰ ਓਅੰਕਾਰ’ ਕਹਨ ਮੇਂ ਏਤੋ ਹੋਤ ਭਯੋ; ਸੋ ਏਕ ਵਾਕ ਕੋ ਭੀ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਾਯੋ ਜਾਤ ਹੈ। ਵਾ ‘ਵੇਦ ਕਹਨਿ ਇਕ ਵਾਤ’=ਵਾਤ ਨਾਮ ਪੈਨ ਕੋ, ਏਤੋ ਜੋ ਬਿਸਥਾਰ ਹੈ ਸੋ ਏਕ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਹੈ। ਜੈਸੇ ਪੈਨ ਏਕ ਹੀ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਨਾਮ ਅਨੇਕ ਹੈਂ: ਪਰਵਾ, ਪਛਵਾ, ਅੰਧੇਰੀ, ਬਘੂਰਾ^੨ ਇਤਯਾਦੀ। ਸੋ ਏਕ ਪੈਨ ਹੀ ਹੈ, ਇਹ ਨਾਮ ਲੋਕੋਂ ਨੇ ਭ੍ਰਮ ਕਰਿ ਕਲਪ ਲੀਏ ਹੈਂ। ਤਿਸੀ ਗੀਤਿ ਬ੍ਰਹਮ ਮੈਂ ਪਾਤਾਲ ਅਕਾਸ਼ ਕਲਪ ਰਾਖੇ ਹੈਂ, ਜਿਸ ਕੋ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਵਾ ‘ਵੇਦ ਕਹਨਿ ਇਕ ਵਾਤ’ ਕਯਾ? ਬਿਅੰਤ ਹੈ, ਬਿਅੰਤ ਹੈ, ਇਹੀ ਏਕ ਬਾਤ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਵਾ ‘ਵੇਦ’ ਨਾਮ ਜਾਨਣੇ ਕੋ, ਜੋ ‘ਓੜਕ’ ਖੋਜਿ ਭਾਲਿ ਥਕੇ, ਬਹੁਰ ਜਾਨਿਕੈ ਬਿਅੰਤ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਇਤਯਰਥ।

ਓੜਕ ਓੜਕ ਪਦ ਮੈਂ ਬੀਪਸਾ, ਔਰ ਦੋਊ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਬਿਸ਼ੇਖੋਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਅੰਤਿ ਖੋਜਨਵਾਰੇ ਕਾਰਨ, ਅੰਤਿ ਖੋਜਨੋ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਭਯੋ।

ਸਹਸ ਅਠਾਰਹ ਕਹਨਿ ਕਤੇਬਾ ਅਸੁਲੂ ਇਕੁ ਧਾਤੁ ॥

ਹਿੰਦੂਓਂ ਕੇ ਪੁਰਾਣੋਂ ਮੇਂ ਚੁਰਾਸੀ ਲਾਖ ਜੰਨਿ ਲਿਖਤ ਹੈਂ, ਤੁਰਕਨ ਕੇ ਅਠਾਰਹ ਹਜ਼ਾਰ ਆਲਮ ਕਤੇਬਨ ਮੇਂ ਲਿਖਤ ਹੈਂ; ਤਿਨ ਪ੍ਰਤਿ ਸਾਹਿਬੁ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ: ‘ਅਸੁਲੂ’ ਕਾ ਅਸਲੂ ਪਾਠ ਹੈ: ਅਸੁਲੋ ਨਾਮ ਲੋਕੋਂ ਕੀ ਕਹਿਨਾਵਤ ਮੇਂ ਵਾਸਤਵ ਕੋ ਹੈ। ਵਾਸਤਵ ਜੋ ਬਿਚਾਰੀਏ ਇਕ ਧਾਤ ਹੈ, ਕਿਆ? ਇਕ ਮਾਯਾ ਕੀ ਬਚਿਤ੍ਰਤਾ ਸਰਬ ਹੈ; ਇਕ ਮਾਯਾ ਹੀ ਸਰਬ ਰੂਪ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਵਾ ‘ਇਕੁ ਧਾਤੁ’, ਕੰਚਨ ਆਦਿ ਜੇ ਧਾਤ ਹੈਂ ਤਿਨ ਤੇ ਅਨੇਕ ਭੂਖਨ ਬਨਤ ਹੈਂ, ਨਾਮ ਰੂਪ ਕਲਪਤਿ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ, ਵਾਸਤਵ ਜੋ ਬਿਚਾਰੀਏ ਸੂਰਨ ਰੂਪ ਹੀ ਸਰਬ ਹੈ; ਔਰ ਜੇ ਕਲਪੇ ਹੈਂ ਸਰਬ ਮਿਥਯਾ ਹੈਂ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਏਕ ਬ੍ਰਹਮ ਮੇਂ ਅਨੇਕ ਹੀ ਜੂਨਿ ਕਲਪਤ ਹੈਂ, ਵਾਸਤਵ ਜੋ ਬਿਚਾਰੀਏ ਏਕ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਹੈ, ਕਲਪਤਿ ਤਿਸ ਮੈਂ ਸਰਬ ਮਿਥਿਆ ਹੈ। ਜੈਸੇ ਏਕ ਰੱਸੀ ਮੇਂ ਭੁਜੰਗ, ਫੂਲ ਮਾਲ, ਭ੍ਰਮ ਦਰਾਰ ਆਦਿ ਕਲਪਤਿ ਮਿਥਯਾ ਹੈਂ, ਵਾਸਤਵ ਕੋ ਏਕ ਰੱਸੀ ਹੀ ਹੈ। ਸੋ ਰੱਸੀ ਕਛੁ ਭੀ ਨਹੀਂ ਬਨੀ ਅਰ ਜੇ ਕਲਪੇ ਹੈਂ ਤਿਸ ਮੇਂ ਤਿਨ ਕੋ ਭੀ ਰੱਸੀ ਆਸਰੋ ਹੈ ਸਰਬ ਕੋ ਸੋਈ ਜਨਾਵਤ ਹੈ। ਇਤਯਰਥ। ਇਸ ਤੁਕ ਮੇਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤਾਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਣ-ਬਿੰਬ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਵਾਕਯ ਦੁਹ ਮਾਂਹੀ।

ਉਪਮੇਯੋ ਉਪਮਾ ਦ੍ਵੈ ਜਾਂਹੀ।

੧. ਨਮਸਕਾਰ। ਮੱਥਾ ਟੇਕਣਾ।

੨. ਪੁਰੇ ਦੀ ਹਵਾ, ਪੱਛਮ ਦੀ ਹਵਾ, ਅਨੇਰੀ ਤੇ ਵਾ-ਵਰੋਲਾ।

(੧੧੯)

ਧਰਮ ਜੁਦੋ ਦੋਉਨ ਕੋ ਆਹੀ ।

ਲਖਹੁ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਨਾਮ ਹਹਿ ਤਾਹੀ ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਅਠਾਰਹ ਹਜ਼ਾਰ ਜੂਨਿ ਜੇ ਕਹਤ ਹੈਂ ਸੋ ਵਾਸਤਵ ਕੋ ਏਕ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਹੈ; ਜੂਨਿ ਕੋ ਅਰੁ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਅਧਿਆਹਾਰ ਹੈ । ਇਹ ਤੋ ਵਾਕ ਉਪਮੇਯ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਭਯੋ, 'ਅਸ਼ਲੂ ਇਕੁ ਧਾਤੁ' ਜੈਸੇ ਭੂਖਨ ਸਰਬ, ਭੂਖਨ ਕੋ ਭੀ ਅਧਿਆਹਾਰ, ਵਾਸਤਵ ਸੋ ਸਰਬ ਕੰਚਨ ਹੀ ਹੈ, ਇਹ ਵਾਕਯ ਉਪਮਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ । ਧਰਮ ਜੁਦੋ ਜੁਦੋ ਹੈ ਧਾਤੁ ਕੋ ਐ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ, ਯਾਂਤੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤਾਲੰਕਾਰ ਹੈ । ਪੂਰਬ ਕੀ ਤੁਕ ਮੈਂ ਜੋ ਪੌਨ ਕੋ ਅਰਥ ਕਰਿਓ ਹੈ ਤਿਸ ਮੈਂ ਭੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤਾਲੰਕਾਰ ਹੈ ।

ਇਸ ਪਉੜੀ ਕੀ ਜੇ ਤੀਨ ਤੁਕ ਆਈ ਹੈਂ ਅਖਰਾਰਥ ਤੋ ਤਿਨ ਕੋ ਕਹਿ ਦੀਓ ਹੈ ਅਰ ਸਰਬ ਕੋ ਬਿਅੰਗ ਇਹ: ਅਗਿਆਨ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਰਿ ਬਚਿਤ੍ਰਤਾ ਕੋ ਅੰਤਿ ਲੀਓ ਚਾਹੈ ਤੋ ਕਜੋਹੂੰ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈ । ਜੋ ਗਿਆਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਕਰਿ ਦੇਖੀਏ ਤਬ ਏਕ ਬ੍ਰਹਮ ਬਿਨਾ ਕੁਛ ਭੀ ਨਹੀਂ ਭਾਸਤ ਹੈ । ਇਸੀ ਬਯੋਗ ਤੇ ਧੁਨਿ ਭੀ ਹੋਤ ਹੈ । ਜਿਸ ਬਯੋਗ ਮੇਂ ਚਮਤਕਾਰ ਨਿਕਸੇ, ਤਾਂ ਕੋ ਨਾਮ ਧੁਨਿ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈ । ਇਸ ਮੇਂ ਚਮਤਕਾਰ ਇਹੁ: ਜੋ ਮੁਮੋਖੀ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਨਿਕਸਤ ਹੈ । ਸਰਬ ਨਾਨੜੁ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਕੋ ਤਿਆਗੇ, ਸਰਬ ਮੈਂ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਏਕ ਕਰਿ ਜਾਣੇ । ਇਸੀ ਮੇਂ ਆਵਾਗੋਨ ਤੇ ਬਚਤ ਹੈ । ਅਗਾਰੀ ਇਸੀ ਬਾਤ ਕੋ ਬਹੁਰ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ ਕਰਤ ਹੈਂ:--

ਲੇਖਾ ਹੋਇ ਤ ਲਿਖੀਐ ਲੇਖੈ ਹੋਇ ਵਿਣਾਸੁ ॥

ਜੋ ਤਿਸ ਕੋ ਲੇਖਾ ਲਿਖਬੇ ਮੇਂ ਆਵੈ ਤੋ ਲਿਖੇਂ । ਸੋ ਕਿਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਂ ਲੇਖਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਤ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਕਰਤਤੁ ਕੋ, ਕਿੰਵਾ ਤਿਸ ਕੋ ਸਰੂਪ ਕੋ, ਕਿੰਵਾ ਤਿਸ ਕੋ ਬਲ ਕੋ, ਵਾ ਸੌਂਦਰਜ ਕੋ, ਵਾ ਤਿਸ ਕੀ ਦਾਤ ਕੋ; ਇਨ ਤੋ ਆਦਿ ਔਰ ਜੇਤੀ ਕਿਛ ਵਸਤੂ ਹੈਂ ਪ੍ਰਮਾਣ ਗੋਚਰੀ ਸੋ ਕਜੋਹੂੰ ਨਹੀਂ ਤਿਨ ਕੋ ਅਤ ਆਵਤ ਹੈ । ਜੇ ਲੇਖਾ ਲਿਖਬੇ ਮੇਂ ਆਵੈ ਤੋ ਲਿਖੀਏ । ਸੋ ਤੋ ਮਨ ਬਾਣੀ ਕਾ ਪਰਾ ਹੈ । ਤਿਸ ਕੋ ਕੈਸੇ ਲਿਖਿਕੈ ਲਿਖਿ ਸਕੈ, ਜੋ ਲੇਖੇ ਮੈਂ ਆਵੈਗੋ ਸੋ ਤੋ ਅਨਿਤ ਹੋ ਜਾਇਗੋ; ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨਿਤ ਹੈ । ਇਤਯਰਥ ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੇਂ ਲਾਟਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ, 'ਲੇਖਾ ਹੋਇ' ਪਦਨ ਕੇ ਦੋ ਬੇਰ ਆਵਨ ਤੇ, ਭਾਉ ਭਿੰਨ ਹੈ । ਲੇਖਾ ਹੋਤਾ ਤੋ ਲਿਖਤੇ, ਜੇ ਲੇਖਾ ਹੋਤਾ ਤੋ ਅਨਿਤਯ ਹੋ ਜਾਤੋ । ਯੇ ਭਾਵ ਭਿੰਨ ਹੈ ।

ਅਬ ਅਗਾਰੀ ਇਸ ਕਥਨ ਕੋ ਸਮਾਪਤ ਕਰਤੇ ਹੁਏ ਕਹਿਤ ਹੈਂ:--

ਨਾਨਕ ਵਡਾ ਆਖੀਐ ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਆਪੁ ॥ ੨੨ ॥

ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਹਿਤ ਹੈਂ:--ਸੋ ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਵਡਾ ਆਖੀਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਾਨਤੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜੋ ਏਤੋ ਬਡੋ ਹੈ; ਕਹਿ ਦੇਤੇ ਹੈਂ ਸਰਬ ਹੀ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਵਡੋ ਹੈ । ਏਕ ਤੇ ਸੁਣਿਕੈ ਦੂਸਰੋ ਕਹਿ ਦੇਤ ਹੈ ਜੋ ਬਡੋ ਹੈ । ਔਰ ਅਸਥਾਨ ਮੇਂ ਭੀ ਗੁਰੂ

ਜੀ ਨੇ ਐਸੇ ਕਹਿਓ ਹੈ । ਪ੍ਰਮਾਣ:-

ਸੁਣਿ ਵਡਾ ਆਖੈ ਸਭੁ ਕੋਇ ॥ ਕੇਵਡੁ ਵਡਾ ਡੀਠਾ ਹੋਇ ॥

[ਆਸਾ ਮਹਲਾ੧]

ਇਸੀ ਹੇਤ ਤੇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ:--ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਪਨੇ ਆਪ ਕੋ ਆਪ ਹੀ ਜਾਣਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਮੈਂ ਏਤੋ ਹੋਂ । ਇਸ ਕਹਨ ਮੇਂ ਸਰਬ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਬਡੇ ਲਖਨੋ ਕਰਤਤ ਆਦਿ ਜੋ ਪੂਰਬ ਗਿਨੇ ਹੈਂ, ਇਨ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਜੇਤੀ ਬਹੁਲਤਾ ਹੈ, ਸੋ ਆਪ ਕੋ ਆਪ ਹੀ ਜਾਨਤ ਹੈ । ਔਰ ਕਿਸੀ ਮੇਂ ਸ਼ਕਤਿ ਨਹੀਂ ਹੈ ਲਖਨੇ ਕੀ । ਕਿੰਵਾ ਔਰ ਅਰਥ: ਵਡਾ ਸਰਬ ਮੈਂ ਸੋਈ ਕਹੀਅਤ ਹੈ, ਜੋ ਆਪ ਜਲ ਤਿਸ ਕੇ ਤਰੰਗ ਕੋ ਭੀ ਆਪ ਜਲ ਹੀ ਜਾਨੈ । ਸੋ ਵਡਾ ਕੌਨ ? ਗਿਆਨੀ । ਇਤਯਰਥ ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਬ੍ਰਿਤਜਾਨੁਪ੍ਰਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ 'ਅਕਾਰ' ਅਨੇਕ ਵਾਰੀ ਆਵਨ ਤੇ । ਕਿੰਵਾ ਪ੍ਰਸੰਖਜਾਲੰਕਾਰ ਹੈ । ਈਹਾਂ ਔਰਨ ਤੇ ਜਾਨਣੋ ਹਟਾਇ ਕਰਿ ਏਕ ਈਸ਼੍ਵਰ ਮੈਂ ਠਹਿਰਾਯੋ, ਯਾਂਤੇ ਪ੍ਰਸੰਖਜਾ ਹੈ ।

[ਤੇਈਵੀਂ ਪਉੜੀ]

ਅਬ ਅਗਾਰੀ ਜੇ ਕੋਈ ਬੁਝਨ ਕਰੇ: ਇਸ ਜੀਵ ਕੀ ਕਲਿਆਨ ਕੈਸੇ ਹੈ ? ਅਰ ਗਿਆਨ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕੈਸੇ ਹੈ ? ਤਿਸੀ ਪਰਿਪਾਟੀ ਕੋ ਫੇਰ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ:-

ਸਾਲਾਹੀ ਸਾਲਾਹਿ ਏਤੀ ਸੁਰਤਿ ਨ ਪਾਈਆ ॥

ਸਾਲਾਹੀ ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੇ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੋ ਸਾਲਾਹ । ਜਿਨ ਸੋਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਤੇ ਆਦਿ ਏਕਾਕੀ ਹੋਇ ਕਰਿ ਸਾਲਾਹ, ਕਿਆ ? ਮਸਲਤ ਕਰਤ ਹੈ, ਸੋ ਸਲਾਹੀ ਕਹਾਵਤ ਹੈਂ । ਤੈਸੇ ਹੀ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੋ ਸਾਲਾਹੀ ਕੌਨ ? ਸੰਤ । ਜਿਨ ਸੋਂ ਹਰ ਵਖਤ ਹੀ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਮਿਲਜੋ ਰਹਿਤ ਹੈ, ਤਿਨ ਸੰਤੋਂ ਕੀ ਸਾਲਾਹ, ਕਿਆ ? ਉਸਤੁਤਿ ਸਦੀਵ ਹੀ ਕਰਤਾ ਰਹੁ । ਕਿੰਵਾ ਤਿਨ ਸੰਤੋਂ ਕੀ ਸਾਲਾਹਿ, ਕਿਆ ? ਤਿਨ ਕੋ ਮੰਤ੍ਰ ਗ੍ਰਹਣ ਕਰਿ । ਕਿੰਵਾ ਸਾਲਾਹੀ ਕਹੀਏ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੀ ਸਿਫਤੀ ਕੋ ਸੰਬੂਹ, ਤਿਸ ਕੀ ਸਾਲਾਹੁਤਾ ਕਰਤਿ ਰਹੁ, ਉਸਤੁਤਿ ਕੋ ਆਛੀ ਮਾਨਤ ਰਹੁ । ਕਿੰਵਾ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੇ ਨਾਮ ਲੇ ਕਰਿ ਸਾਲਾਹੁਤਾ ਹੀ ਸਾਲਾਹੁਤਾ ਰਹੁ; ਕਦਾਚਿਤ ਭੀ ਤਿਸ ਕੋ ਤਿਆਗਨਾ ਨਹੀਂ । ਜੇਕਰ ਸਿਖ ਬੂਝੈ: ਕਬ ਤੀਕ ਸਾਲਾਹੋ ? ਤਿਸ ਪਰ ਕਹਤ ਹੈਂ:-'ਏਤੀ ਸੁਰਤਿ ਨ ਪਾਈਆ' । ਇਕਾਰ ਕੋ ਯਕਾਰ ਬਨਤ ਹੈ। ਜੇਸੇ 'ਨੈਨ' ਹੈਂ ਨਕਾਰ ਮੇਂ ਇਕਾਰ ਹੈ । ਤਿਸ ਕੋ 'ਨਯਨ' ਕਹਿਤ ਹੈਂ । ਇਕਾਰ ਜੋ ਨਕਾਰ ਕੋ ਉਪਰ ਕੀ ਸੋ ਯਕਾਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ । ਤਿਸ ਯਕਾਰ ਕੋ ਜਕਾਰ ਬਨਤ ਹੈ। ਜੇਸੇ 'ਯਗਜ' ਕੋ 'ਜਗਜ' ਕਹਿਤ ਹੈਂ। 'ਜੋਧਾ' ਕੋ 'ਯੋਧਾ' ਕਹਿਤ ਹੈਂ। ਯਕਾਰ ਜਕਾਰ ਸਵਰਣੀ ਹੈਂ । ਯਿਹ ਤੇ ਬਹੁਤ ਅਸਥਾਨੋਂ ਮੇਂ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ । ਤੈਸੇ ਇਹਾਂ ਇਕਾਰ ਤੇ ਜਕਾਰ ਕੋ ਅਰਥ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿਤ ਹੈਂ । ਤਬਲੋ ਸਾਲਾਹਿ 'ਜੇਤੀ' ਕਹੀਏ ਜਦ ਤੀਕ ਸੁਰਤ ਨ ਪਾਈਆ: ਜਬ ਲੋ 'ਸੁਰਤ' ਕਹੀਏ, ਹੇ ਸਿਖ ! 'ਸੋਝੀ' ਤੇਰੀ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਨਾ ਹੋਇ, ਜਬ ਲੋ ਬ੍ਰਿਤੀ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਨਾ ਹੋਇ, ਤਬ ਲੋ ਸਾਲਾਹੁਤਾ ਰਹੁ । ਸਬੂਲ

(੧੨੧)

ਲਿੰਗ ਕਾਰਨ ਤੀਨ ਦੇਹ ਕੀ ਹੰਗਤਾ ਜਬ ਲੋ ਨਹੀਂ ਮਿਟੇ, ਜਾਗ੍ਰਤ ਸੁਪਨ ਸੁਖੋਪਤ ਇਨ
ਤੀਨ ਅਵਸਥਾ ਕੋ ਛੋਰ ਕਰਿ ਜਬ ਲੋ ਤੁਰੀਆ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਬ੍ਰਿਤਿ ਨ ਹੋਇ । ਪ੍ਰਸ਼ਨ:—
ਈਹਾਂ ਜਬ ਲੋ ਏਕ ਰੂਪ ‘ਅਹੰ ਬ੍ਰਹਮਾਸਮੀ’ ਕਹਨਿ ਉਚਿਤ ਨਾ ਹੋਇ, ਤਬ ਲੋ
‘ਸਤਿਨਾਮੁ’ ਸਿਮਰੇ; ਏਹੁ ਬਾਤ ਕੈਸੇ ਬਨਤ ਹੈ ? ਸੁਭ ਕਰਮ ਕੇ ਪੁੰਜ ਤੇ ਤੋ ਅੰਤਹਿ-
ਕਰਣ ਸੁਧ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਨਾਮ ਸਿਮਰਣ ਤੇ ਚਿਤ ਬਿਰਤਾ ਕੋ ਪਾਵਤਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਤੇ ਉਪਰੰਤ
ਗਿਆਨ ਕਹਿਓ ਹੈ ਸਰਬ ਗੰਥਨ ਮੈਂ । ਸ਼੍ਰਵਣ ਮਨਨ ਨਿਦਧਯਾਸਨ ਸਾਖਯਾਤਕਾਰ ।
ਤੁਮ ਕਹਿਤੇ ਹੋ ਸਾਖਯਾਤਕਾਰ ਲੋ ਸਿਮਰਨ ਕਰੇ ? ਇਤਯਾਸ਼ੰਕਾ । ਉੱਤਰ:—ਜੈਸੇ
ਗੰਥ ਮੈਂ ਪਖਜ ਕੀ ਬਾਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਾਨੀ ਕੋ ਕਲਯਾਨ ਕਹਤ ਹੈਂ, ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕੀ
ਰੀਤਿ ਐਸੇ ਹੀ ਹੈ ਜੈਸੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਥਯੋ ਹੈ । ਸੁਭ ਕਰਮ ਕਰਣ ਤੇ ਆਦਿ ਸ਼੍ਰਵਣ
ਮਨਨ ਨਿਦਧਯਾਸਨ ਕੇ ਅੰਤ ਲੋ, ਸਾਖਯਾਤਕਾਰ ਕੇ ਹੋਵਤ ਲੋ, ਨਾਮ ਕੋ ਸਿਮਰਨ
ਕਦਾਚਿਤ ਭੀ ਨਹੀਂ ਤਯਾਗੇ । ਜਬ ਲੋ ਗਯਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ਤਬ ਲੋ ਅਨੇਕ
ਬਿਘਨ ਹੈਂ, ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕਰਿ ਮਾਰਯੋ ਜਾਤ ਹੈ ਬਿਨਾ ਸਹਾਇਤਾ ਤੇ, ਯਾਂਤੇ ਸਤਿਨਾਮੁ
ਸਹਾਇਕ ਹੈ, ਸਰਬ ਤੇ ਬਚਾਵਤ ਹੈ, ਬਿਘਨ ਨਹੀਂ ਹੋਨ ਦੇਤੇ । ਇਸ ਪਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ
ਹੈ: ਜੈਸੇ ਏਕ ਜੋਧਾ ਰਥੀ ਹੋਤ ਹੈ, ਜੋ ਏਕ ਸੰਗ ਏਕਲੋ ਜੁਧ ਕਰੈ ਸੋ ਰਥੀ । ਏਕ ਮਹਾਂ
ਰਥੀ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਕੇ ਸੰਗ ਜੁਧ ਕਰੇ ਏਕਲੋ ਹੀ ਸੋ ਮਹਾਂ ਰਥੀ । ਤੀਸਰੋ
ਅਤਿ ਰਥੀ, ਜੈਸੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਬਿਨਾ ਸਹਾਇਤਾ ਤੇ ਅਸੰਖ ਹੀ ਜੋਧਯੋਂ ਕੇ ਸੰਗ ਜੁਧ
ਕਰਤੇ ਰਹੇ ਹੈਂ । ਤੈਸੇ ਰਥੀ ਕੇ ਸਥਾਨ ਸ਼੍ਰਵਣ ਗਯਾਨ ਹੈ, ਸੋ ਭੀ ਸਤਿਨਾਮ ਕੇ ਸਿਮਰਨ
ਕੀ ਸਹਾਇਤਾ ਚਾਹਤ ਹੈ । ਅਗਯਾਨ ਕੀ ਅਨੇਕ ਜੋ ਸੈਨਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਏਕਲੋ ਨਹੀਂ
ਜੀਤ ਸਕਤ ਹੈ । ਅਗਾਰੀ ਮਨਨ ਐ ਨਿਦਧਯਾਸਨ, ਇਹ ਮਹਾਂ ਰਥੀ ਜੈਸੇ ਹੈਂ, ਇਹ
ਭੀ ਸਹਾਇਤਾ ਚਾਹਤ ਹੈਂ, ਬਿਨਾ ਸਹਾਇਤਾ ਤੇ ਅਗਯਾਨ ਕੋ ਨਹੀਂ ਜੀਤ ਸਕਤ ਹੈਂ ।
ਅਰ ਜਬ ਨਿਦਧਯਾਸਨ ਅਭਯਾਸ ਗਯਾਨ ਦੁਆਰਾ ਸਾਖਯਾਤਕਾਰ ਭਯੋ ਤਬ ਤਿਸ ਅਤਿ
ਰਥੀ ਰੂਪ ਬ੍ਰਹਮ ਗਯਾਨ ਕੋ ਕਿਸੀ ਕੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਤੀ । ਸੋਈ ਬਿਧਿ
ਸਤਿਗੁਰ ਅਪਨੀ ਬਾਨੀ ਮੇਂ ਕਥਤ ਹੈਂ । ਇਸ ਮੇਂ ਸ਼ੰਕਾ ਨਹੀਂ ਬਨਤ ਹੈ । ਪੂਰਬ ਭੀ
ਸਾਖਯਾਤਕਾਰ ਕੀ ਜੋ ਤੁਕ ਕਹੀ ਹੈ: ‘ਤਤ੍ਵਮਸੀ’ ਉਪਦੇਸ਼ ਪਰਿ, ਤਿਸ ਤੇ ਪੂਰਬ ਨਿਕਟ
ਹੀ ਕਹਿਤੇ ਆਏ ਹੈਂ: ‘ਜੋ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਸਾਈ ਭਲੀ ਕਾਰ’ । ਨਿਦਧਯਾਸਨ ਤੇ ਪਿਛਾਰੀ
ਸਾਖਯਾਤਕਾਰ ਕੇ ਪੂਰਬ ਐਸੇ ਜਾਣੀਏ, ਯਾਂਤੇ ਮੁੱਖੀ ਤਬ ਲੋ ਸਤਿਨਾਮ ਸਿਮਰੇ, ਜਬ
ਲੋ ਸੁਰਤਿ, ਕਿਆ ? ਬ੍ਰਿਤਿ ਬ੍ਰਹਮਾਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋਵੈ । ਕੈਸੇ ਨਹੀਂ ਹੋਵੈ ? ਤਿਸ ਪਰ
ਅਗਾਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਕਹਤ ਹੈਂ:—

ਨਦੀਆ ਅਤੇ ਵਾਹ ਪਵਹਿ ਸਮੁੰਦਿ ਨ ਜਾਣੀਅਹਿ ॥

ਜੈਸੇ ਨਦੀ ‘ਅਤੇ’ ਕਹੀਐ ‘ਔਰ’ ਵਾਹੇ ਪਰਿਕੈ ਸਮੁੰਦਰ ਮੈਂ ਸਮੁੰਦਰ ਰੂਪ ਨਹੀਂ
ਹੋਇ, ਐਸੇ ਜਬ ਲੋ ਨਹੀਂ ਹੋਇ, ਤਬ ਲੋ ਸਾਲਾਹੇ । ਪ੍ਰਸ਼ਨ:—ਇਹਾਂ ਨਦੀ ਔਰ ਵਾਹ

ਦੋ ਕੈਸੇ ਕਹਨੇ ਬਨਤ ਹੈਂ ? ਜੀਵ ਕੀ ਬ੍ਰਿਤਿ ਤੋ ਏਕ ਹੈ, ਅਗਾਰੀ ਸਮੁੰਦਰ ਰੂਪ ਬ੍ਰਹਮ ਸੋ ਏਕ ਹੈ, 'ਨਦੀ' ਕਹਿਤੇ ਤੋ ਭੀ ਅਰਥ ਬਨਤ ਹੈ, 'ਵਾਹ' ਕਹਿਤੇ ਤੋ ਭੀ ਬਨਤ ਹੈ, ਇਹਾਂ ਨਦੀ ਅਰ ਵਾਹੇ ਦੋ ਕਹਿਨੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਮੇਂ ਅਸਮੰਜਸ^੧ ਹੋਤ ਹੈ । ਇਤਯਾਸ਼ਿਕਾ । ਉੱਤਰ:--ਈਹਾਂ ਭੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਤੀਨ ਪਦ ਕੋ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਜੋ ਹੈ । ਜੈਸੇ ਤਤੁੰਮਸੀ ਕੇ ਤੀਨ ਪਦ ਹੈਂ । ਨਦੀ ਬਡੀ ਹੋਤ ਹੈ ਗੰਗਾ ਜਮਨਾ ਆਦਿ, ਵਾਹੜੇ ਛੋਟੇ ਹੋਤ ਹੈ । 'ਆ' ਜੋ ਨਦੀ ਪਦ ਤੇ ਅਗਾਰੀ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਅਰਥ 'ਆਇਕੈ ਪਵਹਿ' ਜੋ ਦੋਊ ਸਮੁੰਦਰ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈਂ । ਨਦੀ ਤੋ ਈਸ਼ੁਰ ਸਰਬਗਜ ਸਮਸ਼ਟਤਾ ਕੋ ਅਭਿਮਾਨੀ, ਜੋ ਵਾਹੜੇ ਲਘੁ ਹੈ ਜੀਵ ਅਲਪਗਜ ਬਜਸ਼ਟਤਾ ਕੋ ਅਭਿਮਾਨੀ, ਜਬ ਲੋ ਇਨਦੋਊਨ ਕੀ ਏਕਤਾ, ਸਮੁੰਦਰ ਰੂਪ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੋ ਬਿਖੇ ਨਹੀਂ ਹੋਇ, ਤਬ ਲੋ ਸਤਿਨਾਮ ਕੋ ਸਿਮਰੇ । ਇਤਯਰਥ ।

'ਸਾਲਾਹੀ ਸਾਲਾਹਿ' ਮੇਂ ਯਮਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਸਾਲਾਹੀ=ਸੰਤ, ਸਾਲਾਹਿ=ਉਸਤੁਤਿ, ਅਰਥ ਦੋ ਭਏ, ਪਦੁ ਏਕ ਹੀ ਰਹਜੋ । ਵਾ ਵੀਪਸਾਲੰਕਾਰ ਹੈ ਦੋ ਬੇਰ ਮੇਂ । ਸਾਲਾਹੀ ਬਿਸ਼ੇਖਨ ਸੰਤ ਸਭਿਪ੍ਰਾਯ ਕੇ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਪਰਕਰ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ । ਅਗਾਰੀ ਦੋਊ ਤੁਕਨ ਮੇਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤਾਲੰਕਾਰ ਹੈ, ਲੱਛਣ ਪੂਰਬ ਕਹਿ ਆਏ ਹੈਂ । ਬੁਧਿ ਬਲ ਸੋ ਤਿਸੀ ਰੀਤਿ ਸਮਝਨੋ । ਜੀਵ ਈਸ਼ੁਰ ਬ੍ਰਹਮ ਇਹ ਤੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ, ਨਦੀ ਵਾਹ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਹੈ ।

ਆਗੇ ਜਬ ਸਾਖਯਾਤਕਾਰ ਭਯੋ ਬਹੁਰੇ ਗਯਾਨਵਾਨ ਕੋ ਅਨੁਭਵ ਕਹਤ ਹੈਂ:—

ਸਮੁੰਦ ਸਾਹ ਸੁਲਤਾਨ

ਜਬ ਬ੍ਰਹਮਾਕਾਰ ਬ੍ਰਿਤਿ ਭਈ, ਤਬ 'ਅਹੰਬ੍ਰਹਮਾਸਮੀ' ਗਯਾਨਵਾਨ ਕਹੇ । ਜੈਸੇ ਨਦੀ ਔਰ ਵਾਹੇ ਸਮੁੰਦਰ ਰੂਪ ਹੋਇ ਰਹਤ ਹੈਂ, ਆਪਨੇ ਆਪ ਕੋ ਸਮੁੰਦਰ ਹੀ ਮਾਨਤ ਹੈਂ । ਕੈਸੇ ਹੈ ਸਮੁੰਦਰ ? ਸਾਹ ਸੁਲਤਾਨ ਹੈ । ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੋਂ ਕਾ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਹੈ । ਲਘੁ ਨਦੀਓਂ ਕੇ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਬਡੇ ਨਦ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੋ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਸਮੁੰਦਰ ਹੈ । ਬ੍ਰਹਮ ਗਯਾਨੀ ਬ੍ਰਹਮ ਹੀ ਬਨਿ ਜਾਤ ਹੈ, ਕੈਸੇ ਬ੍ਰਹਮੁ ਹੈ ? ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੋਂ ਕਾ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਹੈ । ਜਗਤ ਪਤਿ ਬ੍ਰਹਮਾ ਬਿਸ਼ਨੁ ਸ਼ਿਵ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੋ ਭੀ ਸੱਤਾ ਦੇਨਹਾਰੋ 'ਬ੍ਰਹਮ' ਹੀ ਹੈ, ਸਚਿਦਾਨੰਦ । ਇਤਯਰਥ ।

'ਸਮੁੰਦ ਸਾਹ ਸੁਲਤਾਨ' ਇਨ ਅਖਰਨਿ ਮੇਂ ਸਕਾਰ ਕੀ ਬਰਨ ਮੈਤ੍ਰੀ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ । ਔਰ ਮੀਲਤ ਅਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੋਤ ਹੈ ।

ਲੱਛਣ--ਦੋਇ ਵਸਤੁ ਮਿਲਿ ਭੇਦ ਨ ਫੁਰੇ ।

'ਮੀਲਤ' ਅਲੰਕਾਰ ਸੋ ਉਚਰੈ ।

ਈਹਾਂ ਜੀਵ ਬ੍ਰਹਮੁ ਕੀ ਏਕਤਾ ਮੇਂ ਭੇਦੁ ਨਹੀਂ ਫੁਰੈ । ਨਦੀ ਵਾਹੜੇ ਤੇ ਸਮੁੰਦਰ ਮੇਂ ਭੇਦੁ ਨਹੀਂ ਫੁਰੇ; ਯਾਂਤੇ ਮੀਲਤ । 'ਸਮੁੰਦ ਸਾਹ ਸੁਲਤਾਨ' ਇਤਨੇ ਅਖਰੋਂ ਮੇਂ ਰੂਪਕਾਤਿਸ਼ਯੋਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੋਤ ਹੈ । ਉਪਮੇਯ 'ਬ੍ਰਹਮ' ਉਪਰਿ ਤੇ ਜਾਨਜੋ ਜਾਤਿ,

ਉਪਮਾਨ 'ਸਮੰਦ' ਪਾਠ ਮੇਂ ਹੈ । ਜਬ ਐਸੇ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਕ ਭਯੋ ਤਿਸ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਕੀ ਨਿਰਲੇਪਤਾ ਬਰਨਨ ਕਰਤ ਹੈਂ:-

ਗਿਰਹਾ ਸੇਤੀ ਮਾਲੁ ਧਨੁ ॥

ਕੀੜੀ ਤੁਲਿ ਨ ਹੋਵਨੀ ਜੇ ਤਿਸੁ ਮਨਹੁ ਨ ਵੀਸਰੈ ॥੨੩॥

ਜਿਸ ਕੋ ਭਯੋ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਬਹੁਰ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ 'ਗਿਰਹਾ ਸੇਤੀ' = ਘਰਿਨ ਕੇ ਸਮੇਤਿ ਭੀ ਹੈ । 'ਗਿਰਹਾ' ਪਦ ਤੇ ਬਹੁਤ ਘਰ: ਸਾਹੁਰੇ ਘਰ, ਭਾਈ ਬੰਧਪ ਔਰ ਸਰਬ ਸਨਬੰਧੀ ਕੇ ਘਰ, ਕਹੀਏ ਇਨ ਕੇ ਬਿਵਹਾਰ ਸਮੇਤ ਭੀ ਹੈ । ਵਾ 'ਗਿਰਹਾ' ਨਾਮ ਇਸਤ੍ਰੀ ਕੋ ਭੀ ਹੈ, ਜੈਸੇ: ਮਹਲਾ, ਹਰਮਾ, ਏਹ ਨਾਮ ਦੋਊ ਹੈਂ; ਤੈਸੇ ਗਿਰਹਾ ਭੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਕੋ ਨਾਮ ਹੋਤ ਹੈ, ਸੋਈ ਅਰਥ ਮਹਲਾ ਹਰਮਾ 'ਗਿਰਹਾ' ਕੋ ਹੋਤ ਹੈ । ਜੇ ਕੋਈ ਕਹੈ ਔਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨਾਮ ਕਜੋਂ ਨਹੀਂ ਕਹਯੋ ? ਤਿਸ ਕੋ ਉੱਤਰ ਇਸ ਨਾਮ ਤੇ ਗ੍ਰਿਹ ਕੋ ਭੀ ਨਾਮ ਆਯੋ, ਇਸੀ ਹੋਤ ਤੇ ਗਿਰਹਾ ਨਾਮ ਧਰਯੋ, ਦੋਊ ਕੋ ਅਰਥ ਬਨਤ ਹੈ । ਗ੍ਰਿਹ ਭੀ ਅਰੁ ਗਿਰਹਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਭੀ । ਏਕ ਐਸੇ ਭੀ ਹੈਂ ਅਗਸਤ ਆਦਿ ਜੋ ਇਸਤ੍ਰੀ ਬਨ ਮੈਂ ਹੀ ਰਾਖਤ ਹੈਂ, ਤਹਾਂ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਪਾਇ ਰਹਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਨਹੀਂ ਹੈਂ, ਘਰ ਕੇ ਬਿਖੇ ਭੀ ਹੈਂ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਭੀ ਸੰਗ ਹੈ, ਸੋਈ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ; ਵਹਿਰ ਕੇ ਬੇਸ ਮੈਂ ਵਾ ਬਿਵਹਾਰ ਮੈਂ ਬੈਰਾਗੀ ਆਦਿ ਨਹੀਂ ਭੀ ਬਨਯੋ । ਗ੍ਰਿਹ ਅਰੁ ਇਸਤ੍ਰੀ ਕੋ 'ਸੇਤੀ' ਕਹੀਏ ਸਮੇਤ ਭੀ ਹੈਂ । ਮਾਲ ਘੋਰਾ ਗਊ ਮਹਿਖੀ ਆਦਿ ਸੋ ਭੀ ਪਾਸ ਰਾਖਤ ਹੈਂ । ਧਨ ਦਰਬ ਭੀ ਲਾਖਨ ਤੇ ਆਦਿ ਪਾਸ ਹੈ, ਸਭ ਬਿਵਹਾਰ ਜੈਸੇ ਅਗਿਆਨੀ ਬਰਤਤ ਹੈ ਤੈਸੇ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨਵਾਰੋ ਭੀ ਕਰਮ ਕਰਤ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ 'ਕੀੜੀ ਤੁਲਿ ਨ ਹੋਵਨੀ' ਕੀੜੀ ਕੋ ਅਰਥ ਜਹਿਤੀ ਲਛਨਾ ਸੋ 'ਬੋਰੇ', ਜੈਸੇ ਪੂਰਬ ਕਹਿ ਆਏ ਹੈਂ 'ਜੇ ਕੋ ਪਾਵੈ ਤਿਲ ਕਾ ਮਾਨੁ' ਤਿਲ ਕਾ ਕਯਾ ? ਤਿਲ ਕੋ ਮਾਨ ਬੋਰੇ ਪਾਵਤ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਜਹਿਤੀ ਲਛਨਾ ਸੋ 'ਬੋਰੇ' ਕੋ ਅਰਥ । ਤੈਸੇ ਹੀ ਕੀਟੀ ਜੋ ਛੋਟੀ ਹੈ ਤਿਸ ਤੇ ਬੋਰੇ ਕੋ ਅਰਥ ਕਹਤ ਹੈਂ । ਰੰਚ, ਤਿਲੁ, ਕੀਟੀ ਇਤਯਾਦੀ ਪਦ ਕੋ 'ਬੋਰੇ' ਕੋ ਅਰਥ । ਜਹਿਤੀ ਲਛਨਾ ਕੋ ਲੱਛਣ:-

ਤੁਕ ਕੇ ਬਿਖੇ ਜੋਇ ਪਦ ਹੋਇ ।

ਅਰਥ ਕਰਤ ਸੋ ਦੀਜੈ ਖੋਇ ।

ਔਰ ਅਰਥ ਜਹਿ ਮੁਖਤਾ ਪਾਵੈ ।

'ਜਹਿਤੀ ਲਛਨਾ' ਸੋਇ ਕਹਾਵੈ ।

ਇਸੀ ਤੇ ਕੀੜੀ ਕੋ ਅਰਥ ਬੋਰੇ, ਬੰਧਨ ਕੋ ਅਧਯਾਹਾਰ, ਬੋਰੇ ਭੀ ਬੰਧਨ ਬੁਰੇ ਭਲੇ ਕਰਮ ਕੋ, ਬਹੁਰ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਕੋ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈ । ਪ੍ਰੰਤੂ 'ਜੇ ਤਿਸੁ ਮਨਹੁ ਨ ਵੀਸਰਹਿ' ਜੋ ਨਿਦਧਯਾਸਨੁ ਅਭਯਾਸ ਦੁਆਰਾ ਇਤ੍ਰੀ ਦ੍ਰੁਮਾਕਾਰ ਭਈ ਹੈ, ਸੋਈ ਰਹੇ । ਕਯਾ ? ਤਿਸ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤਿ ਗਿਰੈ ਨਹੀਂ, ਸਿਥਿਤ ਰਹੇ । ਜੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰੇ: ਅਗਿਆਨੀ ਕੇ ਤੁੱਲ ਹੀ ਕਰਮ ਕਰਤ ਹੈ ਗਿਆਨੀ, ਤਿਸ ਕੋ ਕਰਮ ਕਾ ਬੰਧਨ ਕਜੋਂ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈ ?

ਅਗਿਆਨੀ ਕੋ ਬੰਧਨ ਕੈਸੇ ਕਰਤ ਹੈ ? ਇਸ ਉੱਤਰ ਕੋ ਭੀ ਸੰਖੇਪ ਤੇ ਕਹਤ ਹੈਂ । ਕਰਮ ਜੋ ਹੈਂ ਸੋ ਤੀਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੋ ਹੈਂ । ਏਕ ਸੰਚਿਤ, ਦੂਸਰੇ ਪ੍ਰਾਰਬਧ, ਤੀਸਰੇ ਕ੍ਰਿਯਮਾਣ । ਏਹ ਤੀਨੋਂ ਕਰਮ ਰੂਪੀ ਜੋ ਬਾਣ ਹੈਂ, ਅੰਤਹਕਰਣ ਰੂਪੀ ਜੋ ਤਰਕਸ਼ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਬਿਖੇ ਰਹਣਹਾਰੇ ਹੈਂ । ਸੋ ਅੰਤਹਕਰਣ ਭੀ ਕੈਸੇ ਹੈ ? ਜੋ ਚੈਤਨ ਆਤਮਾ ਕੀ ਛਾਯਾ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਕਰਿ ਯੁਕਤਿ ਹੈ, ਅਰੁ ਅਗਿਆਨ ਅੰਸ਼ ਕਰਿ ਯੁਕਤਿ ਹੈ । ਤਿਸ ਅੰਤਹਕਰਣ ਮੇਂ ਕਰਮ ਰੂਪੀ ਬੀਜ ਰਹਤ ਹੈ । ਆਪ ਤੋ ਅੰਤਹਕਰਣ ਜੜ ਹੈ, ਬਿਨਾ ਚੇਤਨ ਕੀ ਸੱਤਾ ਕਰਮ ਧਾਰਨ ਕੋ ਸਮਰਥ ਹੈ, ਜਬ ਚੇਤਨ ਕੀ ਛਾਯਾ ਕਰਿ ਯੁਕਤਿ ਹੋਇ ਹੈ ਤਬ ਕਰਮ ਬੀਜ ਧਾਰਣੇ ਕੋ ਸਮਰਥ ਹੈ । ਅਰੁ ਮਨ ਜੋ ਹੈ ਅੰਤਹਕਰਣ ਜਬ ਅਗਿਆਨ ਕਰਿ ਜੁਕਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤਬ ਕਰਮ ਕੋ ਧਾਰਣੇ ਕੋ ਸਮਰਥ ਹੈ । ਜੇ ਅਗਿਆਨ ਜੁਕਤਿ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇ, ਤਬ ਭੀ ਕਰਮੋਂ ਕੋ ਨਹੀਂ ਧਾਰ ਸਕਤਾ । ਅੰਤਹਕਰਣ ਅਰੁ ਆਤਮਾ, ਚੇਤਨ ਅਰੁ ਅਗਿਆਨ ਇਨ ਕੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਪੂਰਬਕ ਕਹਤ ਹੈਂ, ਜਿਸ ਤੇ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਹੋਇ ਸੁਨਨਿਵਾਰੇ । ਅੰਤਹਕਰਣ ਤੋ ਏਕ ਸਤੋਗੁਣ ਰੂਪ ਮ੍ਰਿਤ੍ਰਕਾ ਕੋ ਪਿੰਡੁ ਮਾਤ੍ਰ ਹੈ, ਆਤਮਾ ਚੇਤਨ ਰੂਪ ਅਕਾਸ਼ ਹੈ ਅਰੁ ਅਗਿਆਨ ਰੂਪ ਜਲ ਹੈ, ਜਬ ਮ੍ਰਿਤ੍ਰਕਾ ਪਿੰਡੁ ਜਲ ਕਰਿ ਘਟ ਰੂਪ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਅਕਾਸ਼ ਕੋ ਅੰਤਰ ਲੀਏ ਹੁਏ, ਤਬ ਕਰਮ ਰੂਪ ਅਨਾਜ ਆਦਿ ਕੇ ਧਾਰਨ ਕੋ ਸਮਰਥ ਹੋਇ ਹੈ । ਕੇਵਲ ਅਕਾਸ਼ ਪਦਾਰਥ ਕੋ ਨਹੀਂ ਧਾਰ ਸਕਤੋ, ਅਰੁ ਕੇਵਲ ਮ੍ਰਿਤ੍ਰਕਾ ਪਿੰਡੁ ਭੀ ਨਹੀਂ ਧਾਰ ਸਕਤੋ; ਜਬ ਤੀਨੋਂ ਕੋ ਸੰਜੋਗ ਹੋਤ ਹੈ ਤਬ ਪਦਾਰਥ ਕੇ ਧਾਰਨ ਕੋ ਸਮਰਥ ਹੋਤੇ ਹੈਂ । ਤਿਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇਵਲ ਆਤਮਾ ਭੀ ਕਰਮੋਂ ਕੋ ਨਹੀਂ ਧਾਰ ਸਕਤੋ, ਅੰਤਹਕਰਣ ਭੀ ਇਕੱਲੇ ਨਹੀਂ ਧਾਰਤੋ, ਅਰੁ ਕੇਵਲ ਅਗਿਆਨ ਭੀ ਨਹੀਂ ਧਾਰਤੋ; ਜਬ ਤੀਨੋਂ ਇਕਤ੍ਰ ਹੋਤ ਹੈਂ ਤਬ ਕਰਮੋਂ ਕੋ ਧਾਰਣੇ ਕੋ ਸਮਰਥ ਹੋਤ ਹੈਂ । ਸੋ ਇਹ ਕਰਮ ਰੂਪੀ ਬਾਣ ਅੰਤਹਕਰਣ ਤਰਕਸ਼ ਬਿਖੇ ਸਥਿਤ ਹੈਂ, ਜੋਨਸੋ ਬਾਨ ਕਮਾਨ ਕੇ ਗੁਨ ਤੇ ਛੁਟਿ ਕਰਿ ਚਲਾ ਹੈ ਸੋ ਤੋ ਆਪਨੋ ਬੇਗ ਕਰਕੇ ਹੀ ਗਿਰੇਗਾ; ਇਸ ਕੋ ਨਾਮ ਹੈ 'ਪ੍ਰਾਰਬਧ' । ਅਰੁ ਜੋ ਤਰਕਸ਼ ਮੇਂ ਹੈ ਬਾਣ, ਤਿਸ ਕੋ ਨਾਮ 'ਸੰਚਿਤ' ਹੈ । ਅਰੁ ਜੋ ਬਾਣ ਚਿੱਲੇ ਕਮਾਨ ਕੇ ਸਾਬ ਜੋਰਯੋ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੋ ਨਾਮ 'ਕ੍ਰਿਯਮਾਨ' ਹੈ । ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਕਰਮੋਂ ਨੇ ਸਰੀਰ ਦੀਓ ਹੈ ਸੋ ਤੋ ਪ੍ਰਾਰਬਧ । ਜੋ ਅਨੇਕ ਜਨਮ ਕੇ ਇਕਤ੍ਰ ਕੀਏ ਹੁਏ ਹੈਂ ਸੋ ਸੰਚਿਤ । ਜੋ ਬਰਤਮਾਨ ਸਰੀਰ ਮੇਂ ਅਭਿਮਾਨ ਪੂਰਬਕ ਕ੍ਰਿਆ ਹੋਤੀ ਹੈ ਸੋ ਕ੍ਰਿਯਮਾਨ । ਇਹ ਜੋ ਕ੍ਰਿਯਮਾਨ ਹੈਂ ਸੋਈ ਤੀਨ ਸੰਗਯਾ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ । ਕਰਮ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਥਮ ਅਵਸਥਾ ਮੇਂ ਕ੍ਰਿਯਮਾਨ ਸੰਗਯਾ ਹੋਤੀ ਹੈ, ਦੁਤਿਯ ਮੇਂ ਸੰਚਿਤ ਕਰਮ ਰੂਪ ਉਸ ਕੀ ਸੰਗਯਾ ਹੋਤੀ ਹੈ । ਤ੍ਰਿਤਿਯ ਅਵਸਥਾ ਮੇਂ ਪ੍ਰਾਰਬਧ ਉਸ ਕੀ ਸੰਗਯਾ ਹੋਤੀ ਹੈ । ਜੈਸੇ ਏਕ ਕਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਥਮ ਭਵਿਖਤ ਰੂਪ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਸੋਈ ਬਰਤਮਾਨ ਹੋਤ ਹੈ, ਫਿਰ ਸੋਈ ਭੂਤ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ; ਐਸੇ ਜਾਨਿਯੋ । ਪ੍ਰਾਰਬਧ ਜੋ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਫਲ ਤੀਨ: ਜਾਤਿ, ਆਰਬਲ, ਭੋਗ । ਜਾਤਿ ਕਹੀਏ ਸੁਰ ਨਰ ਆਦਿ ਜੜ ਜੰਗਮ ਸਰੀਰ, ਸੋ ਸਭਨ ਮੇਂ ਉੱਤਮ ਮੱਧਮ ਅਧਮ ਹੈਂ । ਅਰੁ ਆਰਬਲ

ਜੋ ਹੈ ਨਿਮੇਖ ਤੇ ਆਦਿ ਜੀਵਣ ਕੀ, ਐਰ ਭੋਗ ਜੋ ਹੈਂ ਸੁਖ ਦੁਖ ਕਾ ਅਨੁਭਵ ਰੂਪ । ਸੋ ਇਹ ਤੀਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ ਜੋ ਕਰਮ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੇ ਮੱਧ ਵਿਖੇ 'ਸੰਚਿਤ' ਅਰ 'ਕ੍ਰਿਯਮਾਨ' ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਕਰਮ ਤੋ ਗਿਆਨਵਾਨ ਕੇ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈਂ, ਅਰੁ ਪ੍ਰਾਰਬਧ ਕਰਮ ਰਹਿਤਾ ਹੈ; ਜੈਸੇ ਤਰਕਸ਼ ਕੇ ਸਮੇਤ ਬਾਣ । ਤਿਨ ਕੋ ਭੀ ਸੂਰਮਾ ਨਾਸ਼ ਕਰ ਦੇਤ ਹੈ । ਅਰ ਜੋ ਚਿੱਲੇ ਮੇਂ ਜੋਰਜੋ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਭੀ ਨਾਸ਼ ਕਰਨੇ ਕੋ ਸਮਰਥ ਹੈ । ਅਰੁ ਜੋ ਬਾਣ ਪ੍ਰਾਰਬਧ ਰੂਪ ਜੁਟਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਨਾਸ਼ ਕਰਣ ਕੋ ਸਮਰਥ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ । ਉਹ ਜਬ ਆਪਣਾ ਬੋਗ ਕਰਿ ਰਹਿਤਾ ਹੈ ਤਬ ਹੀ ਨਾਸ਼ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਤਾਂਤੇ ਪ੍ਰਾਰਬਧ ਕਰਮ ਗਿਆਨ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਯਾਂ ਭੀ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ਹੈ । ਸੋ ਗਿਆਨੀ ਕੋ ਭੀ ਅਰੁ ਅਗਿਆਨੀ ਕੋ ਭੀ ਏਕ ਸਮਾਨ ਹੈ । 'ਗਿਰਹਾ ਸੇਤੀ ਮਾਲੁ ਧਨੁ' ਜੈਸੇ ਕਹਿ ਆਏ ਹੈਂ ਸੋ ਦੋਨੋਂ ਕੋ ਤੁੱਲ ਹੈਂ । ਅਗਾਰੀ ਦੋ ਜੇ ਕਰਮ ਹੈਂ: ਸੰਚਿਤ ਕੋ ਤੋ ਗਿਆਨ ਕੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੇਂ ਨਾਸ਼ ਕਰਿ ਛਾਰਤ ਹੈ, ਜੈਸੇ ਸੰਚਿਤ ਅੰਨ ਕੇ ਮੰਦਰ ਕੋ ਅਗਨਿ ਕਰਿ ਜਲਾਇ ਛਾਰੇ ਹੈ ਕੋਊ ਪੁਰਖ ਸਮਰਥ; ਤਬ ਮੰਦਰ ਕੇ ਸੰਜੁਕਤਿ ਹੀ ਅੰਨ ਕੋ ਬੀਜ ਭੀ ਜਲ ਜਾਤ ਹੈ । ਫੇਰ ਜਲੇ ਹੋਏ ਬੀਜ ਅੰਕੁਰ ਕੋ ਸਮਰਥ ਨਹੀਂ ਹੋਤੇ । ਤੈਸੇ ਹੀ ਅੰਤਹਕਰਣ ਰੂਪ ਮੰਦਰ ਸੰਚਿਤ ਕਰਮੋਂ ਸੰਜੁਕਤਿ ਗਿਆਨ ਅਗਨਿ ਸੇਂ ਨਾਸ਼ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ, ਫੇਰ ਕਰਮ ਜਨਮ ਦਾਇਕ ਨਹੀਂ ਰਹਿਤੇ । ਅਰ ਅੰਤਹਕਰਣ ਕਾ ਨਾਮ 'ਚਿਤਸਤਿ' ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ । 'ਚਿਤਸਤਿ' ਕੋ ਅਰਥ ਕਹਤ ਹੈਂ:—ਅੰਤਹਕਰਣ ਕਾ ਰੂਪ ਇਹ ਜਿਸ ਕਰਿ ਅਸੰਮਕ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਵੈ, ਅਨਾਤਮ ਵਿਖੇ ਆਤਮ ਬੁਧਿ ਹੋਵੈ । ਜਿਸ ਕਰਿਕੇ ਅਸਤਿ ਰੂਪ ਜਗਤ ਵਿਖੇ ਸਤਿ ਦੁਧ ਹੋਵੈ ਅਰ ਸਤਿ ਰੂਪ ਆਤਮਾ ਮੇਂ ਅਸਤਿ ਬੁਧਿ ਹੋਵੈ, ਇਸ ਕਰਿਕੇ ਮਨ ਕਹੀਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਕਾ ਨਾਮ ਮਨ ਹੈ । ਜਬ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤਬ ਇਹ ਭਾਵ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ, ਜਿਉਂ ਕਾ ਤਿਉਂ ਪਦਾਰਥ ਭਾਸਤਾ ਹੈ, ਸੋ 'ਚਿਤਸਤਿ' ਕਹੀਤਾ ਹੈ । ਜਬ ਚਿਤ ਸਤ ਹੋਯਾ ਤਬ ਮਨ ਸੰਚਿਤ ਕਰਮੋਂ ਸੰਜੁਕਤਿ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਤਾ ਹੈ । ਅਰੁ ਜੋ ਕ੍ਰਿਯਮਾਨ ਕਰਮ ਹੈਂ ਸੋ ਉਪਜਤੇ ਨਹੀਂ, ਪ੍ਰਾਰਬਧ ਕਰਕੇ ਜੋ ਕ੍ਰਿਆ ਹੋਤੀ ਹੈ । ਜੋ ਓਹੀ ਕ੍ਰਿਆ ਅਨਾਤਮ ਅਭਿਮਾਨ ਪੂਰਬਕ ਹੋਤੀ ਹੈ ਤਬ ਓਹੀ ਕ੍ਰਿਆ ਕ੍ਰਿਯਮਾਣ ਕਰਮ ਹੋ ਕਰਿ ਪ੍ਰਣੰਮਤੀ ਹੈ । ਅਰ ਜੇ ਅਭਿਮਾਨ ਪੂਰਬਕ ਕ੍ਰਿਯਾ ਨਹੀਂ ਹੋਤੀ ਤਬ ਕ੍ਰਿਯਮਾਨ ਉਪਜਤੇ ਨਹੀਂ, ਪ੍ਰਾਰਬਧ ਤੇ ਹੀ ਕ੍ਰਿਯਮਾਨ ਭੀ ਉਪਜਤੇ ਹੈਂ; ਜੈਸੇ ਭੋਜਨ ਰੂਪ ਜੋ ਕ੍ਰਿਯਾ ਹੈ ਸੋ ਪ੍ਰਾਰਬਧ ਰੂਪ ਹੈ ਅਰ ਤਿਸ ਭੋਜਨ ਤੇ ਜੋ ਪੁਸ਼ਟਤਾ ਉਪਜਤੀ ਹੈ ਸੋ ਕ੍ਰਿਯਮਾਨ ਰੂਪ ਹੈ । ਜੇ ਦੇਹ ਰੋਗ ਕਰਿ ਜੁਕਤਿ ਹੋਤੀ ਹੈ ਤਬ ਪੁਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੋਤੀ । ਅਰੁ ਜੇ ਰੋਗ ਤੇ ਰਹਤ ਹੋਤੀ ਹੈ ਤਬ ਪੁਸ਼ਟਤਾ ਹੋਤੀ ਹੈ । ਤਿਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਬ ਦੇਹ ਅਭਿਮਾਨ ਯੁਕਤਿ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤਬ ਕ੍ਰਿਯਮਾਨ ਉਪਜਤੇ ਹੈਂ ਅਰੁ ਗਿਆਨਵਾਨ ਜੋ ਅਭਿਮਾਨ ਤੇ ਰਹਤ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕਰਿ ਤਿਸ ਕੇ ਕ੍ਰਿਯਮਾਨ ਕਰਮ ਨਹੀਂ ਉਪਜਤੇ । ਗਿਆਨੀ ਕੋ ਕਰਮ ਕੋ ਬੰਧਨ ਨਹੀਂ, ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਭੀ ਹੈ, ਅਗਿਆਨੀ ਕੀ ਰੀਤਿ ਸਰਬ ਬਿਵਹਾਰ ਕਰਤ ਭੀ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਅਲੇਪ ਰਹਤ ਹੈ । ਇਸ ਅਰਥ ਕੇ ਸਿਧ ਕਰਬੇ ਹਿਤ ਕਰਮਨਿ ਕੋ ਭੀ ਨਿਰਨੈ ਭਯੋ । 'ਗਿਰਹਾ

(੧੨੬)

ਸਤੀ ਮਾਲੁ ਧਨੁ' ਇਸ ਤੁਕ ਕੋ ਔਰ ਜੇ ਅਰਥ ਕਰਤ ਹੈਂ ਤਿਨ ਸਰਬ ਮੈਂ ਦੂਖਨ ਆਵਤ ਹੈ । ਕੋਈਕ ਅਰਥ ਕਰਤ ਹੈਂ:--ਕੀਟੀ ਕੋ ਮਨ ਤੇ ਨਹੀਂ ਬਿਸਰੇਤੋ ਇੰਦ੍ਰ ਭੀ ਤਿਸ ਕੇ ਤੁੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਸੋ ਬੀਚਾਰ ਕਰਿ ਦੇਖਾ ਚਾਹੀਏ: ਪ੍ਰਸੰਗ ਕੌਨ ਹੈ ? ਈਹਾਂ ਸਾਖਜਾਤਕਾਰ ਕੇ ਉਪ੍ਰੰਤ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਕੈਸੇ ਬਨਤ ਹੈ ? ਬਹੁਰੋ ਏਕ ਪਉੜੀ ਮੈਂ ਇਹ ਬਿਧਿ ਨਹੀਂ ਬਨਤ ਹੈ, ਦੂਸਰੀ ਪਉੜੀ ਕੋ ਪ੍ਰਸੰਗ ਚਲੇ ਤੋ ਭੀ ਸਹੀ । ਈਹਾਂ ਏਕ ਰੂਪ ਕਰਿਕੈ ਬਹੁਰ ਦ੍ਰੈਤ ਕੈਸੇ ? ਇਸ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਭੀ ਜੇ ਅਰਥ ਹੈਂ ਸਰਬ ਮੈਂ ਦੂਸ਼ਨ ਆਵਤ ਹੈਂ । ਗ੍ਰੰਥ ਬਢਨ ਤੇ ਨਹੀਂ ਕਹੇ, ਬੁਧਿਵਾਨ ਆਪ ਹੀ ਬੀਚਾਰ ਲੇਹਿਗੇ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋ ਧਰਜੇ ਹੋਯੋ ਅਰਥ ਕੌਨ ਸੋ ਹੈ । ਇਤਯਰਥ ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਬਿਸ਼ੇਖੋਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ ।

ਲੱਛਣ--ਕਾਰਨ ਹੈ ਜਹਿੰ ਕਾਰਜ ਨਾਂਹੀ ।

ਕਹੈਂ ਬਿਸ਼ੇਖੋਕਤਿ ਬੁਧਿ ਤਾਂਹੀ ।

ਗਯਾਨੀ ਕਰਮ ਕਰਤ ਹੈ, ਇਹ ਕਾਰਨ ਹੈ, ਬੰਧਨ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਭਯੋ । 'ਜੇ ਤਿਸੁ ਮਨਹੁ ਨ ਵੀਸਰਹਿ' ਇਸ ਕਹਨ ਤੇ ਉਕਤਿ ਨਿਮਿਤਾ ਵਿਸ਼ੇਖੋਕਤਿ ਹੋਤ ਹੈ । ਜਹਾਂ ਕਹਿ ਦੇਈਏ ਇਸ ਬਾਤ ਤੇ ਕਾਰਨ ਤੇ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਹੋਇ, ਤਹਾਂ ਤੋ ਉਕਤਿ ਨਿਮਿਤਾ, ਜਹਾਂ ਨਾਮ ਕਹੀਏ ਤਹਾਂ ਅਨੁਕਤਿ ਨਿਮਿਤਾ । ਜਹਾਂ ਜਾਨਯੋ ਨਹੀਂ ਪਰੈ ਤਹਾਂ ਅਚਿੰਤ-ਨਿਮਿਤਾ । ਇਹ ਤੀਨ ਭੇਦ ਵਿਸ਼ੇਖੋਕਤਿ ਕੇ ਹੈਂ । ਵਾ ਬਿਭਾਵਨਾਲੰਕਾਰ ਹੈ ।

ਲੱਛਣ--ਪ੍ਰਤਿਬੰਧਕ ਕੇ ਹੋਤ ਹੀ ਕਾਰਜ ਪੂਰਨ ਮਾਨ ।

ਕਰਮ ਜੋ ਹੈਂ ਮੁਕਤਿ ਕੇ ਪ੍ਰਤਿਬੰਧਕ ਹੈਂ ਤੋ ਭੀ ਮੁਕਤਿ ਭਈ ।

[ਪਉੜੀ ਚਉਵੀਵੀਂ]

ਅਬ ਅਗਾਰੀ 'ਸਰਬ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੋ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਾਈਯਤ ਹੈ', ਯਾਂਕੋ ਬਰਨਨ ਕਰਤ ਹੈਂ:--

ਅੰਤੁ ਨ ਸਿਫਤੀ ਕਹਣਿ ਨ ਅੰਤੁ ॥

ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੀ ਜੋ 'ਸਿਫਤ', ਕਿਆ? ਉਸਤਤਿ। ਉਸਤਤਿ ਨਾਮੋਂ ਕੇ ਸੰਜੁਕਤਿ, ਤਿਸ ਕੋ ਭੀ ਅੰਤੁ ਨਹੀਂ ਜੋ ਏਤੀਕ ਹੈ । ਸ਼ਿਸ਼ਨਾਗ ਤੇ ਆਦਿ ਕਹਿਤ ਕਹਿਤ ਹਾਰ ਰਹੇ ਹੈਂ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਅੰਤੁ ਨਹੀਂ ਪਾਈਯਤ ਹੈ । ਜੇ ਕੋਈ ਕਹੇ: ਸਿਫਤ ਕੇ ਕਹਿਨਹਾਰੇ ਬੋਰੇ ਹੈਂ ਯਾਂਤੋ ਅੰਤੁ ਨਹੀਂ ? ਤਿਸ ਪਰ ਕਹਤ ਹੈਂ: 'ਕਹਣਿ ਨ ਅੰਤੁ' । ਕਹਣ ਪਦ ਤੇ ਅਜਹਿਤੀ ਲੱਛਣਾ ਸੋਂ ਕਹਨਿ ਵਾਰੇ, ਤਿਸ ਕੋ ਭੀ ਅੰਤੁ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਕੇਤੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੇ ਗੁਣ ਕਹਨ ਵਾਰੇ ਹੈਂ, ਸੋ ਭੀ ਬੋਰੇ ਨਹੀਂ, ਓਹ ਭੀ ਬਜੇਤੁ ਹੀ ਹੈਂ । ਇਤਯਰਥ ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਭੀ ਵਿਸ਼ੇਖੋਕਤਿ । ਕਹਿਨਵਾਰੇ ਜੋ ਬਜੇਤ ਹੈਂ ਸੋ ਕਾਰਨ, ਸਿਫਤਿ ਕੋ ਅੰਤ ਲੈਬੋ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਭਯੋ ।

(੧੨੭)

ਮੰਤ੍ਰ ਨ ਕਰਣੈ ਦੇਣਿ ਨ ਮੰਤ੍ਰ ॥

ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕੋ ਜੋ ਕਰਤਬ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਭੀ ਮੰਤ੍ਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜੋ ਕੋਤੋ ਕੀਓ ਹੈ। ਸੋ ਜੇਤੋ ਕੁਛ ਸਕਾਰ ਕੀਓ ਹੈ ਸੋ ਸਰਬ ਹੀ ਲੈਨਵਾਰੋ ਹੈ, ਕੋਈ ਕੁਛ ਚਾਹਤ ਹੈ, ਕੋਈ ਕੁਛ ਚਾਹਤ ਹੈ ਅਪਨੇ ਨਿਰਬਾਹ ਕੇ ਹੋਤ। ਸੋ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਹਰ ਤਰਹ ਦੇ ਕਰਿ ਸਰਬ ਕੀ ਪਾਲਨਾ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਤਿਸ ਦੇਬੇ ਕੋ ਭੀ ਮੰਤ੍ਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਤਯਰਬ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਣਕਾਰ ਨਕਾਰ ਕੀ ਬਰਨ ਮੈਤ੍ਰੀ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤ੍ਰਜਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਹੋਤ ਹੈ।

ਮੰਤ੍ਰ ਨ ਵੇਖਣਿ ਸੁਣਣਿ ਨ ਮੰਤ੍ਰ ॥

ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕੀ ਸ਼ਕਤਿ ਕੀ ਜੋ ਚਿਤ੍ਰਤਾ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਦੇਖਿਬੇ ਕੋ ਭੀ ਮੰਤ੍ਰ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈ, ਜੋ ਏਤੀਕ ਚਿਤ੍ਰਤਾ ਹੈ, ਅਰੁ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕੋ ਰਚਿਤ ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਤਿਸ ਮੈਂ ਅਨੇਕਾਨ ਅਨੇਕ ਜੁਗਤਿ ਜੋ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਮੰਤ੍ਰ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸੁਣਿਤੇ ਸੁਣਿਤੇ ਅਨੇਕਾਂਨਿ ਅਨੇਕ ਸੁਮਤੀ ਚਲੇ ਗਏ ਹੈਂ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਮੰਤ੍ਰ ਨਹੀਂ ਪਾਯੋ ਗਏ। ਵਾ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕੋ ਸਰੂਪ ਵਾ ਨਾਨੱਤ੍ਰ, ਵਾ ਸ਼ਕਤਿ ਇਸ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰੁ ਜੇਤੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕੀ ਬਾਰਤਾ ਹੈਂ ਸੁਣਿਤੇ ਸੁਣਿਤੇ ਸਰਬ ਹੀ ਹਾਰਿ ਕਰਿ ਚਲੇ ਗਏ ਹੈਂ, ਮੰਤ੍ਰ ਨਹੀਂ ਪਾਯੋ। ਇਤਯਰਬ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਭੀ ਣਕਾਰ ਨਕਾਰ ਕੀ ਬਰਨ ਮੈਤ੍ਰੀ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤ੍ਰਜਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਹੈ। ਵਾ ਵਿਸ਼ੇਖੋਕਤਿ ਹੈ; ਕਾਰਜ ਵੇਖਣ ਅਰ ਸੁਨਨ ਸਰਬ ਸੋ ਨਹੀਂ ਭਏ।

ਮੰਤ੍ਰ ਨ ਜਾਪੈ ਕਿਆ ਮਨਿ ਮਤ੍ਰ ॥

ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕੇ ਮਨ ਮੈਂ ਕਿਆ ਮੰਤ੍ਰ ਹੈ ? ਜੈਸੇ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਆਦਿ ਸਲਾਹ ਮਿਲਿ ਕੈ ਕਰਤ ਹੈਂ ਤਿਸ ਕੋ ਨਾਮ 'ਮੰਤ੍ਰ' ਹੈ। ਮੰਤ੍ਰ ਬਤਾਵਨ ਤੇ ਤਿਸ ਕੋ ਨਾਮ 'ਮੰਤ੍ਰੀ' ਹੋਤ ਹੈ। ਸੋ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ ਜੋ ਅਗਾਰੀ ਕਰਤਬ ਕਰਨੋਂ ਹੈ, ਸੋਈ ਮੰਤ੍ਰ, ਤਿਸ ਕੋ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਨ ਸਕਤਿ ਹੈ, ਜੋ ਕਯਾ ਕਰੇ ਗੋ।

ਮੰਤ੍ਰ ਨ ਜਾਪੈ ਕੀਤਾ ਆਕਾਰੁ ॥

ਪ੍ਰਸ਼ਨ:—ਪਰਬ ਕਰਣੋ ਤੋ ਕਹਿ ਆਏ ਹੈਂ ਅਕਾਰਵਾਨ ਹੀ ਸਭ ਕਰੇ ਹੈਂ, ਬਹੁਰ ਅਕਾਰ ਕਰਨੋਂ ਕੈਸੇ ਕਹਯੋ ਹੈ ? ਉੱਤਰ:—ਪੂਰਬ ਜੋ ਕਰਨੋਂ ਕਹਯੋ ਸੋ ਜੜ ਜੰਗਮ ਜੀਵ ਕੋ ਬਰਨਯੋ, ਦੇਣ ਪਦ ਤੇ ਜਾਨਯੋ ਪਰੇ ਹੈ; ਈਹਾਂ ਅਪਨੋ ਜੋ ਅਕਾਰ ਆਪ ਹੀ ਕਰਯੋ, ਤਿਸ ਕੋ ਅਰਥ ਹੈ; ਤਿਸ ਕੋ ਭੀ ਮੰਤ੍ਰ ਨਹੀਂ ਜਾਨਯੋ ਜਾਤ ਹੈ ਜੋ ਕੈਸੇ ਕਰਯੋ ਹੈ ਰੂਪ ਰੰਗ ਸੇ ਬਿਹੀਨ, ਇੰਦ੍ਰੀਨ ਤੇ ਅਗੋਚਰੁ, ਮਨ ਬਾਣੀ ਤੇ ਪਰੇ।

ਮੰਤ੍ਰ ਨ ਜਾਪੈ ਪਾਰਾਵਾਰੁ ॥

ਆਪਨੋ ਜੋ ਸਰੂਪ ਕਰਯੋ ਤਿਸ ਕੋ 'ਪਾਰ', ਪਰਲੋ ਪਾਸੋ, ਨਹੀਂ ਜਾਨ ਪਰਤ ਹੈ, ਜੋ ਕਹਾਂ ਤਕ ਹੈ। 'ਵਾਰ' ਉਰਾਰ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਨਯੋ ਪਰਤ ਹੈ ਜੋ ਈਹਾਂ ਤੇ ਯਾਕੋਂ

(੧੨੮)

ਸਰੂਪ ਅਗਾਰੀ ਕੋ ਪ੍ਰਮਾਨ ਚਲਾਏ ਹੈ । ਵਾ 'ਪਾਰਾਵਾਰ' ਨਾਮ ਸਮੁੰਦਰ ਕੋ ਭੀ ਹੈ, ਜੈਸੇ ਸਮੁੰਦਰ ਕੋ ਅੰਤੁ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੈਸੇ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਸਰੂਪ ਬਿਅੰਤ ਹੈ । ਇਤਯਰਥ ।

ਇਸ ਅਰਥ ਮੇਂ ਰੂਪਕਾਤਿਸ਼ਯੋਕਤਿ ਹੈ ।

ਜੇ ਕੋਈ ਕਹੈ ਅੰਤ ਤੋ ਆਇ ਜਾਤੋ ਕੋਈ ਲੈਬੇ ਕੋ ਜਤਨ ਨਹੀਂ ਕਰਤ ਹੈ ।

ਤਿਸ ਪਰ ਕਹਤ ਹੈਂ:-

ਅੰਤ ਕਾਰਣਿ ਕੇਤੇ ਬਿਲਲਾਹਿ ॥

ਤਿਸ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੇ ਅੰਤ ਲੈਬੇ ਹਿਤ ਅਨੇਕ ਹੀ ਤਰਲੇ ਲੇਤ ਹੈਂ । ਜੋਗੀ ਜੋਗ ਕਰਿਕੈ, ਬਿਦਯਾਵਾਨ ਬਿਦਯਾ ਕਰਿਕੈ, ਇਸ ਤੇ ਆਇ ਔਰ ਸਰਬ ਹੀ ਰੀਤਿ ਸੋ ਅਨੇਕ ਜਤਨ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਅੰਤੁ ਨਹੀਂ ਪਾਯੋ ਜਾਤ ਹੈ; ਸੋਈ ਕਹਤ ਹੈਂ:-

ਤਾਕੇ ਅੰਤ ਨ ਪਾਏ ਜਾਹਿ ॥

ਤਿਸ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੇ ਅੰਤੁ ਪਾਏ ਨਾਹੀ ਜਾਤਿ ਹੈਂ । 'ਤਾਕੇ' ਅਰੁ 'ਪਾਏ' ਦੋਹੇ ਜੇ ਪਦ ਹੈਂ ਬਹੁ ਬਾਚੀ ਸ਼ਬਦ ਹੈਂ, ਤਾਂਤੇ ਅੰਤ ਭੀ ਬਹੁਤ ਹੈਂ । ਸ਼ਕਤਿ ਕੋ ਅੰਤੁ ਨਹੀਂ ਆਕਾਰ ਕੋ ਅੰਤੁ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਨਤ ਹੈ, ਹਰ ਤਰਹ ਕੋ ਅੰਤਿ ਲੈਬੇ ਵਾਰੇ ਅਨੇਕ ਜਤਨ ਕਰਤੇ ਹਾਰ ਗਏ ਹੈਂ, ਸੋ ਕਿਉਂਹੂੰ ਕਿਸੀ ਵਸਤੁ ਕੋ ਅੰਤੁ ਨਹੀਂ ਜਾਨ ਸਕੇ ਹੈਂ । ਇਤਯਰਥ । ਇਸ ਸਰਬ ਪਰਿਭੀ ਮੈਂ ਉਭਯਾਬਿਤ ਦੀਪਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ । 'ਅੰਤ' ਪਦੁ ਬਹੁਤ ਬੇਰ ਆਵਨ ਤੇ ਪਦ ਭੀ ਵਹੀ ਅਰਥ ਭੀ ਵਹੀ । ਔਰ ਅਲੰਕਾਰ ਬਿਸ਼ੇਸ਼ੋਕਤਿ ਹੈ: ਅੰਤ ਲੈਨ ਵਾਰੋ ਸਰਬ ਸੋ ਕਾਰਨ, ਅੰਤ ਲੈਬੇ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਭਯੋ ।

ਏਹੁ ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਣ ਕੋਇ ॥

'ਏਹੁ' ਕਹੀਏ 'ਇਸੁ' ਅੰਤੁ ਕੋ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਨ ਸਕਤ ਹੈ । 'ਜਾਤਿ' ਮੈਂ ਏਕ ਸ਼ਬਦੁ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ ਅੰਤ, ਜੋ ਸਰਬ ਰੀਤਿ ਕੋ ਕਿਸੇ ਤੇ ਨਹੀਂ ਪਾਯੋ ਜਾਤਿ ਹੈ । ਜਾਤਿ ਮੈਂ ਏਕ ਸ਼ਬਦ ਕੋ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਕਰੇ ਤੋ ਪੂਰਬ ਕੀ ਤੁਕ ਸੋ ਬਿਰੋਧ ਆਵਤ ਹੈ । ਪਹਿਲੇਬਹੁਤੇ ਅੰਤੁਕਹੇ ਹੈਂ ਬਹੁਰ ਕਹਯੋ 'ਏਹੁ ਅੰਤੁ', ਏਕ ਅੰਤ ਕੋ ਅਰਥ ਐਸੇ ਜਾਨਿਯੋ ।

ਬਹੁਤਾ ਕਹੀਐ ਬਹੁਤਾ ਹੋਇ ॥

ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਅੰਤੁ ਆਵਤ ਹੈ? ਸੋ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਜੇ ਬਹੁਤਾ ਕਹੀਏ, ਅਸੰਖ ਹੀ ਕਾਰਾਦੁ ਲਿਖ ਕਰਿ ਬਹੁਤਾ ਕਹਯੋ, ਤਿਸ ਥੀਂ ਫੇਰ ਜਿਸ ਕੋ ਗਿਨਯੋ ਮੋ ਬਹੁਤ ਹੀ ਹੋਤ ਹੈ, ਪਾਰ ਨਹੀਂ ਪਾਯੋ ਜਾਤ ਹੈ, ਸਰਸ਼ ਹੀ ਰਹਤ ਹੈ । ਇਤਯਰਥ ।

ਇਨ ਦੋਹੇ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਉਕਤਿਨਮਿਤਾਵਿਸ਼ੇਸ਼ੋਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰੁ ਹੋਤ ਹੈ । ਬਹੁਤ ਗਿਨਨ ਤੇ ਬਹੁਰ ਬਹੁਤ ਹੋਤ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਅੰਤੁ ਨਹੀਂ ਪਾਯੋ ਜਾਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਹੋਤ ਤੇ ਕਾਰਨ ਤੇ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਹੋਇ, ਸੋ ਜਹਾਂ ਐਸੇਕਹਿ ਦੇਈਏ ਤਹਾਂ ਉਕਤਿ ਨਮਿਤਾ ਹੋਤ ਹੈ ।

ਵਡਾ ਸਾਹਿਬ ਉਚਾ ਥਾਉ ॥

ਇਸੀ ਹੋਤ ਤੇ ਬਡਾ ਸਾਹਿਬ ਹੈ, ਜਿਸ ਕੋ ਕਿਸੀ ਰੀਤਿ ਸੋ ਅੰਤ ਕਿਸੀ ਪਾਸ ਤੇ ਨਹੀਂ ਪਾਯੋ ਗਯੋ । ਉਚਾ ਸਰਬ ਤੇ ਸਥਾਨ ਹੈ ਜਿਸ ਕੋ, ਜੇ ਦੇਹ ਮੈਂ ਲਖੀਏ ਤੋ ਅੰਤਹਕਰਣ ਕੀ ਬ੍ਰਿਤਿ ਜਹਾਂ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚੇ ਤਹਾਂ ਤੇ ਉਚੇ ਸਥਾਨ ਹੈ । ਵਹਿਰ ਦੇਖੀਏ ਤੋ ਇੰਦ੍ਰੀਓਂ ਸੇ ਅਗੋਚਰ ਹੈ, ਅਸੇ ਸਰਬ ਤਰਹ ਸੋਂ ਉਚੇ ਸਥਲ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ।

ਉਚੇ ਉਪਰਿ ਉਚਾ ਨਾਉ ॥

ਸਰਬ ਜੇ ਜਗਤ ਮੈਂ ਉਚੇ ਗਿਨੇ ਜਾਤ ਹੋਂ ਤਿਨ ਉਚ੍ਯੋਂ ਤੇ ਉਚਾ ਸਤਿਨਾਮ ਹੈ । ਕੈਸਾ ਸਤਿਨਾਮ ਹੈ ? ਜੋ ਆਪਨੇ ਜਾਪਕ ਕੋ ਅਭੇਦ ਸਰੂਪ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਰਤੁ ਹੈ, ਜਿਸਤੇ ਬਹੁਰ ਆਵਾਗੋਨ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈ, ਇਤਯਾਦੀ ਜੇ ਬਡਾਈ ਹੈ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕਰਿ ਸਤਿਨਾਮ ਸਰਬ ਤੇ ਉਚਾ ਹੈ । ਵਾ ਔਰ ਅਰਥ ਭਗਤ ਪੱਖਜ ਮੈਂ: ਨਾਮੀ ਸੇ ਨਾਮ ਮੈਂ ਅਧਿਕਤਾ ਰਾਖਤ ਹੈ, ਸੋਈ ਕਹਤ ਹੈਂ । ਵਡਾ ਸਾਹਿਬ ਜੋ ਹੈ ਸਰਬ ਤੇ ਉਚੇ, ਸਤਿਨਾਮ ਤਿਸ ਉਚੇ ਨਾਮੀ ਤੇ ਭੀ ਉਚੇ ਹੈ । ਕਿਸ ਰੀਤਿ ਉਚੇ ਹੈ ? ਉਚੇ ਅਸੇ ਹੈ: ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਸਰਬ ਥਾਨ ਮੈਂ ਸਰਬ ਦੇਹਨ ਮੈਂ ਵਸਤ ਹੈ; ਜੀਵ ਤਿਸ ਕੋ ਲਖਿ ਨਹੀਂ ਸਕਤਿ ਹੈ । ਜੋ ਅਤਿ ਸਮੀਪ ਤੇ ਅਤਿ ਸਮੀਪ ਭੀ ਹੈ ਤੋ ਭੀ ਸਰਬ ਦੁਖੀ ਹੈਂ ਸੰਸਾਰ ਮੈਂ । ਜੋ ਸਤਿਨਾਮ ਕੋ ਸਿਮਰਨ ਕਰੇ ਤਿਸ ਤੇ ਸਰੂਪ ਕੀ ਲੱਖਤਾ ਹੋਇ ਆਵਤ ਹੈ; ਇਤਯਾਦੀ ਰੀਤਿ ਤੇ ਨਿਰਗੁਨ ਸਰਗੁਣ ਦੋਉਨਿ ਤੇ ਨਾਮ ਕੋ ਉਚਾ ਨਾਮੀ ਸੇ ਕਹਤੇ ਹੈਂ । ਇਤਯਰਥ ।

ਇਨ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਕਾਵਜਲਿੰਗ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ । ਵਡਾ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸਮਰਥਨੀਯ ਉਚੇ ਪਦ ਸੋਂ ਸਮਰਥਨ ਕਰਜੋ ।

ਏਵਡੁ ਉਚਾ ਹੋਵੇ ਕੋਇ ॥

ਜੈਸੇ ਸਰਬ ਓਰ ਤੇ ਉਚਾ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕਹਜੋ ਤੈਸੇ ਉਚਾ ਔਰ ਜੇ ਕੋਈ ਹੋਇ ਸਕਤਿ ਮੈਂ, ਵਾ ਅਕਾਰ ਮੈਂ, ਇਸ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਜੇ ਉਚਾਈ ਹੈਂ, ਤਿਸ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਜੈਸੀ ਔਰ ਮੈਂ ਹੋਇ ।

ਤਿਸੁ ਉਚੇ ਕਉ ਜਾਣੈ ਸੋਇ ॥

ਤਬ ਕੋਈ ਤਿਸੁ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੋ ਜਾਣ ਸਕੈ ਆਛੀ ਰੀਤਿ ਸੋਂ । ਜੋ ਕੋਈ ਬਡੋ ਹੋਇ ਸੋ ਜਾਣੈ । ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕੀ ਤੋ ਬਰੋਬਰ ਕੋ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੋ ਅੰਤ ਤਿਸ ਕੋ ਕੋਈ ਕੈਸੇ ਜਾਣੈ ? ਇਤਯਰਥ ।

ਇਨ ਦੋਉ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਲਾਟਾਨੁਪ੍ਰਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ । ਉਚੇ ਪਦ ਦੋ ਬੇਰ ਆਵਨ ਤੇ, ਭਾਵ ਭਿੰਨ ਹੈਂ: ਏਵਡੁ ਉਚੇ ਹੋਇ ਤੋ ਤਿਸ ਉਚੇ ਕਉ ਜਾਣੈ, ਯਹ ਭਾਵ ਭਿੰਨ ।

ਜੇਵਡੁ ਆਪਿ ਜਾਣੈ ਆਪਿ ਆਪਿ ॥

ਜੇਤੋ ਬਡੋ ਆਪ ਹੈ ਤਿਸ ਆਪਣੇ ਵਡੋਤ ਕੋ ਆਪ ਹੀ ਜਾਨਤ ਹੈ ਔਰ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਨ ਸਕਤਿ ਹੈ; ਜੋ ਏਤੋਕੁ ਹੈ । ਔਰਨ ਤੇ ਬਡੋ ਸੁਨਿਕੈ ਆਪ ਭੀ ਲੋਕ ਬਡਾ ਕਹਿ ਦੇਤ ਹੈਂ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਜਾਨਤੋ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਏਤੋ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ ।

ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ ਕਰਮੀ ਦਾਤਿ ॥ ੨੪ ॥

ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਆ-ਨੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਕਰਿ ਅਰ ਕਰਮਨ ਕੋ ਦੇਖ ਕਰਿ ਦਾਤਿ ਦੇਤ ਹੈ । ਜਹਾਂ ਕੁਛ ਦੇਨੋ ਕਰਤ ਹੈ ਕਰਮ ਕੋ ਦੇਖ ਕਰਿ ਅਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਕਰਿ ਸੁਖ ਦੁਖ ਦੇਤ ਹੈ । ਪ੍ਰਸ਼ਨ:-ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਕੋ ਦੇਖ ਕਰਿ ਦੇਤ ਹੈ ਤਬ ਕਰਮਨ ਕੋ ਕਹਿਨ ਨਹੀਂ ਬਨਤ ਹੈ, ਜੇ ਕਰਮਨ ਕੋ ਪਛਾਨ ਕਰਿ ਦੇਤ ਹੈ ਤੋ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਕਹਿਨ ਨਹੀਂ ਬਨਤ ਹੈ ? ਉੱਤਰ:-ਅਗਲੀ ਜੋ ਪਉੜੀ ਹੈ ਤਿਸ ਮੇਂ ਵੋਊ ਰੀਤਿ ਕੀ ਦਾਤਿ ਬਰਨਨ ਕਰਨੀ ਹੈ; ਯਾਂਤੇ ਨਦਰਿ ਕਰਨਵਾਰੋ ਜੋ ਨਦਰੀ ਹੈ, 'ਕ੍ਰਿਪਾ' ਕੋ ਅਧਯਾਹਾਰ 'ਨਦਰਿ' ਪਦ ਸੇ, ਜਹਾਂ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸੇਂ ਦੇਖਨੋ ਹੋਇਗੋ, ਤਹਾਂ ਨਦਰਿ ਪਦ ਬਨਤ ਹੈ, ਤਾਂਤੇ ਆਪਣੇ ਸੇਵਕ ਕੋ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇਖ ਕਰਿ ਸਤਿ ਸੰਤੋਖੁ ਆਦਿ ਗੁਣ ਬਖਸ਼ਤੇ ਹੈਂ ਸਮੇਤ ਸਤਿਨਾਮ ਕੇ; ਸੇਵਕ, ਜੋ ਭਾਣੇ ਮਨਨਵਾਰੇ । ਅਰੁ ਕਰਮਨ ਕੋ ਦੇਖ ਕਰਿ ਸੁਖ ਦੁਖ ਦੇਤ ਹੈ । ਇਸੀ ਹੇਤ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੋਂ ਨੇ ਵੋਊ ਪਦ ਧਰੇ ਹੈਂ : ਨਦਰੀ ਅਰ ਕਰਮੀ, ਐਸੇ ਜਾਨੀਐ । ਇਤਯਰਬ ।

ਪੂਰਬ ਕੀ ਤੁਕ ਮੇਂ ਪਰਸੰਖਯਾਲੰਕਾਰ ਹੈ, ਔਰਨ ਤੇ ਜਾਨਣੋ ਬਰਜਿ ਕਰਿ ਏਕ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਮੈਂ ਠਹਿਰਾਯੋ । ਦੂਸਰੀ ਤੁਕ ਮੇਂ 'ਨਦਰੀ' 'ਕਰਮੀ' ਏ ਵੋਊ ਕਾਰਣ ਹੈਂ, ਦਾਤਿ ਕਾਰਜ ਹੈ, ਏਕ ਸੰਗ ਮੈਂ ਕਹਨ ਤੇ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ ।

[ਪਉੜੀ ਪੰਝੀਵੀਂ]

ਬਹੁਤਾ ਕਰਮੁ ਲਿਖਿਆ ਨਾ ਜਾਇ ॥

ਕਰਮ ਜੋ ਹੈ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੋ, ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਕੋ ਦੇਖਨੋ, ਸੋ ਬਹੁਤ ਹੈ, ਲਿਖਯੋ ਕਿਉਂਹੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਤਿ ਹੈ । ਬੇਸੁਮਾਰ ਹੀ ਲੈਨਵਾਰੇ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੋ ਅਨੇਕ ਹੀ ਰੀਤਿ ਕੀ ਦਾਤ ਦੇਤ ਹੈ ।

ਵਡਾ ਦਾਤਾ ਤਿਲੁ ਨ ਤਮਾਇ ॥

ਸਭਨਿ ਸੇ ਬਡੋ ਦਾਤਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਜੈਸੇ ਔਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਦੇਤ ਹੈ । ਬਹੁਰ ਕੈਸੇ ਹੈ? ਤਿਲ ਕੋ ਅਰਥ ਜਹਿਤੀ ਲਛਣਾ ਸੇਂ ਬੋਰੀ, ਬੋਰੀ ਭੀ ਚਾਹਿ ਕਿਸੇ ਕੇ ਪਾਸ ਤੇ ਨਹੀਂ ਰਾਖਤ ਹੈ, ਜੋ ਮੈਂ ਇਨ ਕੋ ਸਭ ਕੁਛ ਦੇਤ ਹੋਂ ਇਹੁ ਮੇਰੋ ਕੁਛ ਕਾਜ ਸਵਾਰੈਗੋ; ਇਸ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਜੇ ਚਾਹਿ ਹੈਂ, ਸੋ ਬੋਰੀ ਭੀ ਨਹੀਂ ਰਾਖਤ ਹੈ । ਇਤਯਰਬ ।

ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਮੇਂ ਬਿਨਿਸ਼ੇਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ । ਕਰਮ ਬਹੁਤ ਹੈਂ ਯਾਂਤੇ ਕਾਰਨ ਜੋ ਹੈ

ਲੇਖਕ ਤਿਨੋਂ ਤੇ ਲਿਖਨੇ ਕੋ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਭਯੋ । ਦੂਸਰੇ 'ਦਾਤਾ' ਬਿਸ਼ੇਖਨ ਸਾਭਿਪ੍ਰਾਯ ਕੇ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਪਰਕਰਾਲੰਕਾਰ । ਜੇ ਦਾਤਾ ਨਾਮ ਬਿਸ਼ੇਖਜ ਹੋ ਤੋ ਪਰਕਰਾਂਕੁਰ ਅਲੰਕਾਰ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ । ਔਰ ਤਿਲੁ ਭੀ ਤਮਾਇ ਨਹੀਂ, ਐਸੇ ਦਾਤਾ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਦੂਸਰੀ ਬਿਨੋਕਤਿ ਭੀ ਹੋਤ ਹੈ । ਲਛਣ-ਕਿਸੀ ਕੁ ਬਾਤ ਬਿਨਾ ਕੋਈ ਆਛੋ ਹੋਇ, ਤਹਾਂ ਦੂਸਰੀ ਬਿਨੋਕਤਿ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ ।

ਆਨੰਦ ਘਨ ਨੇ ਇਸ ਤੁਕ ਕੋ ਅਰਥ ਕਰਮਨ ਕੋ ਉਪਰ ਲਗਾਯੋ ਹੈ। ਤਿਸੁ ਪਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ: ਜੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਰਮਨ ਕਾ ਅਰਥ ਰਾਖਤੇ ਤੋ ਐਸੇ ਲਿਖਤੇ: 'ਬਹੁਤੇ' ਕਰਮ ਲਿਖੇ ਨ ਜਾਇ । ਕਰਮ ਤੋ ਬਹੁਤ ਹੈਂ, ਤਿਨੋਂ ਪਰ ਬਹੁ ਬਾਚੀ ਪਦ ਰਾਖਤੇ । ਕਰਮ ਪਾਰਸੀ ਪਦ 'ਕ੍ਰਿਪਾ', ਸੋ ਏਕ ਬਚਨ, ਯਾਂਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਏਕ ਬਾਚੀ ਪਦ ਰਾਖਯੋ । ਬਹੁ ਬਾਚੀ ਐ ਏਕ ਬਾਚੀ ਜੋ ਪਦ ਹੈਂ ਐਸੀ ਬਾਤ ਭੀ ਨਹੀਂ ਬੁਧਿ ਮੈਂ ਆਈ ਆਨੰਦ ਘਨ ਕੋ; ਔਰ ਅਰਥ ਤੋ ਕਹਾਂ ਸਮਝਨੇ ਥੇ । ਜੇ ਕੋਈ ਹਠ ਕਰੇ, ਕਰਮਨਿ ਕੋ ਹੀ ਅਰਥ ਲਗਾਵੈ, ਤਿਸ ਅਰਥ ਪਰ ਗਤਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੋਖ ਹੋਤ ਹੈ ।

ਲੱਛਣ-ਸ਼ਬਦ ਸੁੱਧਿ ਨਹਿ ਕਵਿਤਾ ਮਾਂਹੀ ।

'ਗਤਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ' ਕਹਤ ਹੈਂ ਤਾਂਹੀ ।

ਬਹੁ ਬਾਚੀ ਅਰਥ ਪਰ ਏਕ ਬਾਚੀ ਪਦ ਹੋਤ ਹੈ ।

ਕੇਤੇ ਮੰਗਹਿ ਜੋਧ ਅਪਾਰ ॥

ਅਬ ਕਰਮਨਿ ਕੋ ਦੇਖ ਕਰਿ ਜੋ ਦੇਤ ਹੈ ਸੋ ਕਹਤ ਹੈਂ । ਅਨੇਕਾਨਿ ਅਨੇਕ ਜੇ ਜੋਧਾ ਹੈਂ ਸੋ ਸਰਬ ਹੀ ਪਰਮੇਸਰ ਕੋ ਅਧੀਨ ਹੋਏ ਮਾਂਗਤੇ ਹੈਂ । ਪ੍ਰਸ਼ਨ:—ਕੇਤੇ ਐ ਅਪਾਰ ਪੁਨਰੁਕਤਿ ? 'ਕੇਤੇ' ਕਹਨੋ ਤੋ 'ਅਪਾਰ' ਨਹੀਂ ਕਹਨੋ ਥੋ, 'ਅਪਾਰ' ਕਹਨ ਤੇ 'ਕੇਤੇ' ਨਹੀਂ ਕਹਨੋ ਥੋ; ਏਕ ਪਦ ਮੇਂ ਅਰਥ ਬਨਤ ਹੈ, ਦੂਸਰੇ ਕੈਸੇ ਕਹਯੋ? ਉੱਤਰ:—ਤਾਂਤੇ ਐਸੇ ਅਰਥ ਕਰਨੋ: ਪਦਾਰਥੁ ਅਪਾਰ ਹੀ ਕਹੀਏ ਅਸੰਖ ਹੀ, ਜੋਧਾ ਅਧੀਨ ਹੋ ਕਰਿ ਕੇਤੇ ਮਾਂਗਤੇ ਹੈਂ। 'ਪਦਾਰਥ' ਕੋ ਅਧਯਾਹਾਰ 'ਮੰਗਹਿ' ਪਦ ਸੇਂ । ਇਤਯਰਥ ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੇਂ 'ਕੇਤੇ' ਐ 'ਅਪਾਰ' ਪਦਨਿ ਮੈਂ ਅਰਥਾਬਿਤੁਦੀਪਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। 'ਕੇਤੇ' ਐ 'ਅਪਾਰ' ਦੋਰੂ ਪਦ ਅਰਥ ਏਕ ।

ਕੇਤਿਆ ਗਣਤ ਨਹੀ ਵੀਚਾਰੁ ॥

ਜੋਧਿਆਂ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਜੇਤੇ ਬਰਨ ਆਸ਼੍ਰਮ ਹੈਂ, ਸੋ ਸਰਬ ਹੀ ਸਦੀਵ ਮਾਂਗਤੇ ਰਹਿਤੇ ਹੈਂ, ਕੋਈ ਕੁਛ ਜਾਚਤੁ ਹੈ, ਕੋਈ ਕੁਛ ਜਾਚਤ ਹੈ । ਤਿਨੋਂ ਕੀ ਗਣਨਾ ਕੋ ਬੀਚਾਰ ਜੇ ਕਰੀਏ ਤੋ ਨਹੀਂ ਹੋਇ ਆਵਤ ਹੈ । ਪ੍ਰਸ਼ਨ:—ਈਹਾਂ ਜੋਧਾ ਕਹਿ ਕਰਿ ਬਹੁਰ ਸਮੁੱਚੇ ਕਹਿ ਦੀਓ। ਔਰ ਸਰਬ ਧਰਮ ਵਾਰੇ ਭੀ ਮਾਂਗਤ ਹੈਂ; ਆਦਿ ਤੋ ਦ੍ਰੁਮਣ ਜਾਤਿ ਕਹੀ ਹੁਤੀ, ਜੋਧਯੋਂ ਤੇ ਆਦਿ ਕੈਸੇ ਕਹਯੋ? ਜੈਸੇ ਕਹਤ ਹੈਂ ਮੇਰ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਪਰਬਤ, ਇੰਦ੍ਰ ਆਦਿ ਔਰ ਦੇਵਤੇ, ਜੋ ਸਭ ਸੇ ਮੁੱਖ ਹੋਤ ਹੈ ਤਿਸ ਤੇ ਆਦਿ ਕਹਤ ਹੈਂ;

ਸੋ ਈਹਾਂ ਬਰਨੋਂ ਤੇ ਆਦਿ ਦਿਜ ਕਜੋਂ ਨਹੀਂ ਕਹਜੋ ? ਉੱਤਰ:--ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋ ਅਭਿਪ੍ਰਾਯ ਜੋਧਿਓਂ ਤੇ ਆਦਿ ਕਹਨੋ ਕੋ ਐਸੇ: ਦਿਜ ਜੇ ਹੈਂ ਸੋ ਤੋ ਸਦੀਵ ਹੀ ਜਾਚਕ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੋ ਕਹਨ ਤੇ ਅਰਥ ਕੀ ਅਧਿਕਤਾ ਨਹੀਂ ਨਿਕਸਤ ਹੈ, ਛੱਤ੍ਰੀ ਕੋ ਧਰਮ ਜਾਚਨ ਕੋ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜੈ ਕਰਿ ਕੈ ਪਦਾਰਥ ਭੋਗਤ ਹੈਂ, ਜੋ ਨਹੀਂ ਜਾਚਤੇ ਹੈਂ, ਅਜਾਚ ਹੈ ਜਿਨ ਕੋ ਧਰਮ। ਐਸੇ ਐਸੇ ਜੋਧਾ ਜਿਸੁ ਪਰਮੇਸਰ ਤੇ ਅਨੇਕ ਹੀ ਸਰਬ ਕਿਛੁ ਮਾਂਗਤ ਹੈਂ, ਔਰਨੋਂ ਨੇ ਤੋ ਮਾਂਗਨੋਂ ਹੀ ਹੁਤੋ; ਇਸ ਅਧਿਕਤਾ ਕੋ ਹੇਤ ਕਰਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜੋਧਿਓਂ ਤੇ ਆਦਿ ਸਰਬ ਕਹੇ।

ਕੇਤੇ ਖਪਿ ਤੁਟਹਿ ਵੇਕਾਰ ॥

ਕੇਤੇ ਜੋ ਪ੍ਰਾਨੀ ਹੈਂ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੇ ਦੀਓ ਹੂਏ ਬਿਸ਼ਯੋਂ ਕੇ ਮੰਗ ਖਪਿਕੈ ਟੂਟਿ ਰਹਤ ਹੈਂ, ਬਿਕਾਰਨ ਪਰ ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੋਨੇ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈਂ, ਸਦੀਵ ਹੀ ਬਿਕਾਰਨ ਕੋ ਜਾਚਤੇ ਰਹਤ ਹੈਂ।

ਕੇਤ ਲੈ ਲੈ ਮੁਕਰੁ ਪਾਹਿ ॥

ਔਰ ਕਿਤਨੇ ਐਸੇ ਪ੍ਰਾਨੀ ਭੀ ਹੈਂ, ਸਰਬ ਕੁਛ ਤੋ ਪਰਮੇਸੁਰ ਨੇ ਤਿਨ ਕੋ ਦੀਓ ਹੈ, ਬਹੁਰ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਹਮ ਕੋ ਕਿਆ ਦੀਓ ਹੈ, ਔਰ ਜੋ ਕਿਛੁ ਹਮਾਰੇ ਪਾਸ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਹਮ ਨੇ ਪੁਰਸਾਰਥ ਕਰਿਕੈ ਲੀਓ ਹੈ; ਆਪਨੋ ਅਹੰਮਤ ਆਰੋਪਤੇ ਹੈਂ, ਇਹ ਨਹੀਂ ਜਾਨਤੇ ਜੋ ਪਰਮੇਸੁਰ ਨੇ ਤਨ ਆਦਿ ਸਰਬ ਕੁਛ ਦੀਓ ਹੈ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਬੀਪਸਾਲੰਕਾਰ ਹੈ, 'ਲੈ' 'ਲੈ' ਪਦ ਦੋ ਬੇਰ ਕਹਨ ਤੇ।

ਕੇਤੇ ਮੂਰਖ ਖਾਹੀ ਖਾਹਿ ॥

'ਕੇਤੇ' ਕਹੀਓ ਅਨੇਕ ਹੀ ਜੋ ਮੂਰਖ ਹੈਂ ਸੋ ਖਾਤੇ ਹੀ ਖਾਤੇ ਰਹਤ ਹੈਂ। ਈਹਾਂ ਮੂਰਖ ਤਿਸ ਕੋ ਕਹਜੋ ਹੈ ਜੋ ਪਰਮੇਸਰ ਕੇ ਭਾਣੇ ਪਰ ਤਰਕ ਕਰਤ ਹੈ: ਇਹ ਬਾਤ ਪਰਮੇਸਰ ਨੇ ਆਛੀ ਨਹੀਂ ਕਰੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੇ ਮਤਿ ਮੇਂ ਜੋ ਭਾਣੇ ਕੋ ਆਛੋ ਨਹੀਂ ਮਾਨਤ ਹੈਂ ਸੋ ਮਹਾਂ ਅਧਮ ਗਿਨੇ ਜਾਤ ਹੋਂ। ਜੇ ਕੋਈ ਪੂਛੇ ਮੂਰਖ ਜੋ ਭਾਣਾ ਆਛੋ ਨਹੀਂ ਮਾਨਤੇ ਅਰ ਖਾਤੇ ਹੀ ਖਾਤੇ ਰਹਤ ਹੈਂ, ਤੋ ਭਾਣਾ ਨਹੀਂ ਆਛੋ ਮਾਨਣੇ ਕਾ ਫਲ ਤਿਨ ਕੋ ਕਿਆ ਭਯੋ ? ਤਿਸ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ:—

ਕੇਤਿਆ ਦੂਖ ਭੂਖ ਸਦ ਮਾਰ ॥

ਪ੍ਰਿਥਮ ਤੋ ਸੋ ਪ੍ਰਾਨੀ ਨਰਕ ਭੋਗਤ ਹੈਂ ਅਸੰਖ ਹੀ ਬਰਖ, ਬਹੁਰੋ ਜਨਮ ਐਸੇ ਸਥਾਨ ਮੇਂ ਹੋਤ ਹੈ ਜਹਾਂ ਸਦੀਵ ਹੀ ਦਰਿਦ੍ਰੀ ਰਹੈਂ। ਬਹੁਰ ਸਰੀਰ ਕੋ ਸਦਾ ਹੀ ਦੂਖ ਰੋਗ ਲਗਜੋ ਹੀ ਰਹਤ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਰੀਤਿ ਸੋ ਭੀ ਸੁਖ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤ ਹੈ। ਪ੍ਰਸ਼ਨ—ਇਹਾਂ ਤੁਕ ਮੈਂ ਨਰਕ ਜਾਨੇ ਕੋ ਪਦ ਤੋ ਨਹੀਂ ਕਹਜੋ, ਅਰਥ ਨਰਕ ਪਰਨੋ ਕੋ ਕੈਸੇ ਕੀਯੋ ? ਉੱਤਰ—ਇਹ ਰੀਤਿ ਪਰਮੇਸਰ ਨੇ ਅਪਨੀ ਨੇਤ ਮੈਂ ਆਦਿ ਤੇ ਰਚੀ ਹੈ: ਭਲੇ

ਕਰਮ ਕਰ ਸੁਖ ਸਥਾਨ ਮੇਂ ਪਹੁੰਚਤ ਹੈ ਸੁਰਗ ਆਦਿ, ਬੁਰੇ ਕਰਮ ਕਰ ਨਰਕ ਮੇਂ ਪਹੁੰਚਤ ਹੈ; ਤਹਾਂ ਦੋਊ ਸਥਾਨ ਮੇਂ ਅਪਨੇ ਸੁਖ ਦੁਖ ਭੋਗਤੇ ਹੈਂ, ਜਬ ਤਿਨ ਕਰਮਨਿ ਕਾ ਦਸਵਾਂ ਭਾਗ ਰਹਿ ਜਾਤ ਹੈ ਤਬ ਭਾਰਤ ਖੰਡ ਮੇਂ ਬਹੁਰ ਜਨਮ ਧਾਰਤ ਹੈਂ । ਸੋ ਦਸਵਾਂ ਈਹਾਂ ਜਨਮ ਧਾਰਿਕੈ ਭੋਗਤ ਹੈਂ । ਜੋ ਭਾਣੈ ਆਛੇ ਨਹੀਂ ਮਾਨਤ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੀ ਐਸੀ ਦਸ਼ਾ ਹੋਤੀ ਹੈ, ਨਰਕ ਭੋਗ ਕੇ ਬਹੁਰ ਦੁਖ ਭੂਖ ਮੇਂ ਬੈਸ ਬਿਤਾਵਤ ਹੈਂ । ਇਤਯਰਥ ।

ਇਨ ਦੋਊ ਤੁਕਨ ਮੇਂ ਖਕਾਰ ਕੀ ਬਰਨਮੈਤ੍ਰੀ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤ੍ਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ । ਐਰ ਮੂਰਖ ਹੋਨੋ ਭਾਣੈ ਕੇ ਨਹੀਂ ਮਾਨੇ ਤੇ, ਸੋ ਕਾਰਨ, ਦੁਖ ਭੂਖ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਤਿਨ ਕੋ, ਸੋ ਕਾਰਜ, ਦੋਨੋਂ ਕੇ ਏਕ ਸੰਗ ਕਹਿਨ ਤੇ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ। ਐਰ 'ਕੋਤੇ' ਪਦ ਸਰਬ ਮੇਂ ਆਵਨ ਤੇ ਉਭਯਾਬ੍ਰਿਤ ਦੀਪਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ । ਐਰ ਪਹਿਲੀ ਤੁਲ੍ਯ ਯੋਗਤਾ ਅਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੈ ਦਾਤਿ ਕੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਬਰਨਨ, ਤਿਸ ਮੇਂ ਅਪ੍ਰਸੰਗ ਲੰਬੇ ਕੀ ਕ੍ਰਿਆ ਸਬਨਿ ਮੇਂ ਭਈ, ਯਾਂਤੇ ਤੁਲ੍ਯਯੋਗਤਾ ਹੋਤ ਹੈ ।

ਏਹਿ ਭਿ ਦਾਤਿ ਤੇਰੀ ਦਾਤਾਰ ॥

ਏਹਿ ਜੋ 'ਦਾਤਿ' ਕਹੀਏ ਦੋਨੋਂ, ਸੋ ਭੀ ਹੋ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਤੇਰੇ ਹੀ ਹੈ ! ਜੋ ਪੀਛੇ ਦੁਖ ਭੂਖ ਐਰ ਸਰਬ ਕਹਯੋ ਹੈ ਇਸ ਤੁਕ ਕੇ ਅਰਥ ਤੇ ਐਸੇ ਜਾਨਣੋ: ਸੰਪੂਰਨ ਜੋ ਪ੍ਰਾਨੀਓਂ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈ ਸੁਖ ਦੁਖ ਸਰਬ, ਸੋ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਹੀ ਦੋਨਹਾਰੋ ਹੈ, ਸਭ ਕਾਹੇ ਕੋ ਦਾਤਾ ਸੋਈ ਹੈ, ਐਰ ਦੂਸਰੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ । ਅਗਯਾਨੀ ਜੋ ਨਰ, ਤਿਨ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ਨ ਕਹਯੋ, ਜੋ ਜਾਨਤੇ ਹੈਂ ਅਮਕੋ ਪ੍ਰਾਨੀ ਹਮ ਕੋ ਸੁਖ ਦੇਤ ਹੈ, ਅਮਕੋ ਦੁਖ ਦੇਤ ਹੈ, ਪ੍ਰਭੁ ਕੋ ਦੋਨਹਾਰੋ ਨਹੀਂ ਜਾਨਤ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਪ੍ਰਾਨੀਓਂ ਕੋ ਦੋਨਹਾਰੋ ਜਾਨ ਕਰਿ ਅਪਨੇ ਇਸ਼ਟ ਅਨਿਸ਼ਟ ਕਲਪ ਕਰਿ ਰਾਗ ਦ੍ਵੇਖ ਮੇਂ ਪਚਿਤ ਹੈਂ । ਸੋ ਏਕ ਪ੍ਰਭੁ ਕੋ ਦਾਤਾ ਜਾਨੇ ਜੇ ਕਲ੍ਯਾਨ ਕੋ ਚਾਹਤ ਹੈ । ਇਤਯਰਥ ।

ਦਾਤਾਰੁ ਪਦ ਸੇ ਬਿਸ਼ੇਖਨ ਪ੍ਰਭੁ ਕੋ ਸਾਭਿਪ੍ਰਾਯ ਕੇ ਹੈ, ਦਾਤਿ ਕੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਮੇਂ ਹੈ ਯਾਂਤੇ ਪਰਕਰਾਲੰਕਾਰ । ਤਕਾਰ ਬਹੁਤ ਬੇਰਿ ਆਵਨ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤ੍ਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਹੈ । ਦਾਤਿ ਕਾਰਜ ਦਾਤਾ ਕਾਰਨ, ਇਕਤ੍ਰ ਕਹਿਨ ਤੇ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ ।

ਪਿਛਾਰੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸੋਂ ਦੋਨੋਂ ਨਹੀਂ ਕਹਯੋ ਥੋ, ਦੋ ਤੁਕ ਮੇਂ ਐਸੇ ਕਹਯੋ ਹੁਤੋ: 'ਬਹੁਤਾ ਕਰਮੁ ਲਿਖਿਆ ਨਾ ਜਾਇ ॥ ਵਡਾ ਦਾਤਾ ਤਿਲੁ ਨ ਤਮਾਇ ॥' ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਿਕੈ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੇਤ ਹੈ ਸੋ ਨਹੀਂ ਕਹਯੋ ਥੋ, ਬਹੁਰ ਕਰਮ ਜੈਸੇ ਕਰੇ ਹੈਂ ਤੈਸੀ ਦਾਤਿ ਦੇਤ ਹੈ ਯਹ ਬਰਨਨ ਸਰਬ ਤੁਕਨ ਮੇਂ ਭਯੋ, ਅਗਾਰੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਸੋਂ ਜੋ ਦੇਤ ਹੈ ਸੋ ਕਹੀਅਤੁ ਹੈਂ । ਪੂਰਬ ਕੇ ਅਰਥਨਿ ਪਰ ਜੇ ਕੋਊ ਅਸੰਕਾ ਕਰੇ: ਜੋ ਸਰਬ ਮਾਂਗਤੇ ਹੈਂ ਤੋ ਦੇਤ ਹੈ, ਇਸ ਮੇਂ ਕਰਮਨਿ ਕੋ ਅਰਥ ਕੈਸੇ ਜਾਨਿਯੋ ? ਤਿਸ ਪਰ ਉੱਤਰ:— ਜੈਸੇ ਪੂਰਬਏ ਜਨਮ ਕੇ ਕਰਮ ਕਰੇ ਹੈਂ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਨੇ ਤੈਸੇ ਹੀ ਫਲ ਦੋਨੋਂ ਹੈ । ਸੋਈ ਕਰਮ

ਆਪਨੇ ਫਲ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰਬ ਕ੍ਰਿਯਾ ਕਰਾਵਤ ਹੈਂ ਪ੍ਰਾਨੀਓਂ ਤੇ । ਤੈਸੇ ਹੀ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਤੇ ਮੰਗਵਾਵਤ ਹੈਂ, ਯਾਂਤੇ ਮੂਲ ਕਰਮ ਹੀ ਹੈਂ ਤਿਸ ਦਾਤ ਕੇ, ਅਬ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਕੀ ਦਾਤ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ ।

ਬੰਦਿ ਖਲਾਸੀ ਭਾਣੈ ਹੋਇ ॥

ਕਰਮ ਕੇ ਜੋ ਬੰਧਨ ਹੈਂ ਤਿਸ ਬੰਧ ਤੇ 'ਖਲਾਸੀ' ਕਹੀਏ 'ਛੁਟਨੋ' ਸੋ ਤੇਰੈ ਭਾਣੈ ਕਰਿਕੈ ਹੋਤ ਹੈ । ਜਿਸ ਪਰ ਅਪਨੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਕਰਤ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਕਰਮ ਕੀ ਅਹੰਤਾ ਤੇ ਨਿਵਿਰਤ ਕਰ ਦੇਤ ਹੈ । ਜਬ ਅਹੰਤਾ ਕਰਮ ਕਰਨੇ ਕੀ ਹਟੀ ਤਬ ਬੰਧਨ, ਜੋ ਜਨਮ ਮਰਨ ਕੇ ਦੇਨਹਾਰੇ, ਸੋ ਮਿਟ ਜਾਤ ਹੈਂ । ਬੰਧਨ ਕੋ ਮੂਲ ਅਹੰਤਾ ਹੀ ਹੈ । ਇਹ ਬਾਤ ਜਬ ਤੁਝ ਕੋ ਭਾਵਤੀ ਹੈ ਤਬ ਬੰਦ ਤੇ ਖਲਾਸ ਹੋਤਾ ਹੈ ।

ਹੋਰੁ ਆਖਿ ਨ ਸਕੈ ਕੋਇ ॥

ਜੇ ਤੁਝ ਕੋ ਬੰਦ ਤੇ ਖਲਾਸ ਕਰਨ ਕਿਸੀ ਕੋ ਨਹੀਂ ਭਾਵੈ ਤੋ ਦੂਸਰੇ ਐਸੇ ਔਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਕਹੈ: ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ ਜੀ ਇਸ ਕੀ ਬੰਦ ਖਲਾਸੀ ਕਰ ਦੇ । ਐਸੇ ਤੋ ਸੋਈ ਕਹੈਗੋ ਜੋ ਸਮਾਨ ਹੋਇਗੋ, ਕੈ ਅਧਿਕ ਹੋਇਗੋ; ਸੋ ਅਧਿਕ ਅਰ ਬਰੋਬਰ ਕੋ ਔਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ । ਵਾ ਔਰ ਅਰਥ ਇਨ ਤੁਕਨ ਕੋ: 'ਬੰਦਿ ਖਲਾਸੀ ਭਾਣੈ ਹੋਇ' ਬੰਧਨ ਕਿਸੇ ਕੋ ਕਰਨੋ, ਕਿਸੇ ਕੋ ਖਲਾਸ ਕਰਨੋ, ਸੋ ਆਪਨੀ ਮਰਜ਼ੀ ਸੋਂ ਕਰਤ ਹੈ, ਜੋ ਭਾਵਤ ਹੈ । 'ਹੋਰੁ ਆਖਿ ਨ ਸਕੈ ਕੋਇ' ਬੰਧਨ ਕਰਨ ਵਾ ਖਲਾਸ ਕਰਨ ਇਸ ਕੋ ਔਰ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਤਿ ਹੈ । ਵਾ ਔਰ ਅਰਥ:—ਬੰਦ ਤੇ ਖਲਾਸ ਤੇਰੇ ਭਾਣੈ ਆਛੇ ਮਾਨੇ ਤੇ ਹੋਤ ਹੈ । 'ਹੋਰੁ ਆਖਿ ਨ ਸਕੈ ਕੋਇ' ਭਾਣੈ ਆਛੇ ਮਾਨਣੇ ਤੇ ਕਿਉਂ ਖਲਾਸ ਕਰਤ ਹੈ, ਔਰ ਤੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰਤ? ਇਸ ਬਾਤ ਕੋ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਤ ਹੈ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਨ ਦੋਊ ਤੁਕਨ ਮੇਂ ਕਾਵਜਲਿੰਗ ਅਲੰਕਾਰ । ਬੰਦ ਔ ਖਲਾਸੀ ਤੇਰੇ ਭਾਣੈ ਮੇਂ ਹੈ, ਇਹ ਤੋ ਅਰਥ ਸਮਰਥਨੀਯ, ਇਹ ਬਾਤ ਹੋਰ ਕੋਈ ਆਖਿ ਨਹੀਂ ਸਕਤ ਹੈ: ਜੋ ਇਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰੇ, ਪੂਰਬਲੇ ਭਾਣੈ ਕੋ ਅਰਥ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਜੇ, ਯਾਂਤੇ ਕਾਵਜਲਿੰਗ । ਔਰ ਸਰਬ ਤੇ ਬਰਜ ਕਰਿ ਭਾਣੈ ਤੇ ਬੰਦ ਖਲਾਸ ਹੋਨ ਠਹਿਰਾਯੋ, ਯਾਂਤੇ ਪ੍ਰਸੰਖਯਾਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੈ।

ਜੇ ਕੋ ਖਾਇਕੁ ਆਖਣਿ ਪਾਇ ॥

'ਖਾਇਕੁ' ਨਾਮ ਤਿਨ ਕੋ ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕੇ ਭਾਣੈ ਪਰ ਤਰਕ ਕਰੇ ਹੈਂ । ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਮੇਂ ਯਹ ਨਾਮ ਏਕ ਸਥਾਨ ਔਰ ਭੀ ਹੈ:—

'ਬਾਉ ਨਾਹੀ ਖਾਇਕਾ ॥'

[ਵਾਰ ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮਃ ੧-੨

ਤਹਾਂ ਭੀ ਯਹੀ ਅਰਥ । ਜੋ ਜੇ ਕਹਿਨ ਕੋ ਪਰੈ: ਕਿਆ ? ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਯਹ ਬਾਤ ਆਛੀ ਨਹੀਂ ਕਰਤ, ਇਸ ਤੇ ਆਦਿ ਆਪਨੇ ਦੁਖ ਸੁਖ ਦੇਖ ਕਰਿ, ਵਾ ਪਰ ਕੋ ਦੁਖ ਸੁਖ ਦੇਖ ਕਰਿ, ਵਾ ਬੰਧਨ ਮੁਕਤਿ ਕਰਨ ਮੇਂ ਆਪਿ ਔ ਪਰ ਕੋ ਦੋਸ਼ ਅਰੋਪਤਿ ਹੈ

ਈਸ਼ੁਰ ਮੇਂ; ਸੋ ਤਿਸ ਕੇ ਕਹੇ ਤੇ ਹੋਤਾ ਤੋ ਕੁਛ ਭੀ ਨਹੀਂ ਪਰੰਤੂ ਜੋ ਤਿਸ ਕੀ ਦਸ਼ਾ ਹੋਤ ਹੈ ਸੋ ਕਹਿਤ ਹੈਂ ।

ਓਹੁ ਜਾਣੈ ਜੇਤੀਆ ਮੁਹਿ ਖਾਇ ॥

ਜਿਤਨੀ ਸਜਾਇ ਤਿਸ ਕੇ ਮੁਖ ਪਰ ਮਿਲਤੀ ਹੈ ਤਿਸ ਸਜਾਇ ਕੋ ਸੋਈ ਜਾਨਤ ਹੈ, ਕੁਛ ਕਹਿਨ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਜੋ ਏਤੀਕ ਦੇਤਾ ਹੈ । ਜੋ ਅਤਿ ਅਧਿਕ ਦੁਖ ਵਾ ਅਤਿ ਅਧਿਕ ਸੁਖ, ਤਿਸ ਕੋ ਸੋਈ ਜਾਨਤ ਹੈ ਜਿਸ ਕੋ ਹੋਤ ਹੈ, ਔਰ ਨਹੀਂ ਲਖ ਸਕਤਿ ਹੈ । ਪ੍ਰਸ਼ਨ—ਮੁਹ ਪਰ ਸਜਾਇ ਹੋਤ ਹੈ ਯਹ ਕੌਨ ਕਾਰਨ ? ਉੱਤਰ—ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਨਜ਼ਾਇੰ ਹੋਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਇੰਦ੍ਰੀ ਸੋਂ ਜੈਸੇ ਪਾਪ ਕਰਤ ਹੈ ਤਿਸ ਇੰਦ੍ਰੀ ਦਵਾਰਾ ਤਿਸ ਕੋ ਤੈਸੋਈ ਦੁਖ ਭੋਗਾਈਤਾ ਹੈ । ਪ੍ਰਾਣੀ ਜੋ ਅਸਮਰਥ ਹੈਂ ਸੋ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਸਮਰਥ ਕੋ ਕਾਰਜ ਕੁਛ ਭੀ ਨਹੀਂ ਬਿਗਾਰ ਸਕਤ ਹੈਂ, ਇਕ ਜੁਬਾਨ ਸੇ ਨਿੰਦਾ ਪਰੇ ਕਰੈਂ; ਸੋ ਮੁਖ ਕਰਿ ਕੈ ਨਿੰਦਾ ਕਰੀ ਹੁਤੀ ਤਿਸ ਮੁਖ ਪਰ ਹੀ ਸਜਾਇ ਅਨੇਕ ਤਰਹ ਕੀ ਮਿਲਤ ਹੈ । ਇਤਯਰਥ ।

‘ਹੋਰੁ ਆਖਿ ਨ ਸਕੈ ਕੋਇ ॥ ਜੇ ਕੋ ਖਾਇਕੁ ਆਖਣਿ ਪਾਇ ॥’ ਇਨ ਦੋਊ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ‘ਆਖਿ ਨ’ ‘ਆਖਣਿ’ ਪਦ ਤੇ ਲਾਟਾਨੁਪ੍ਰਸ਼ੁ ਅਲੰਕਾਰ, ਭਾਵ ਭਿੰਨ ਹੈਂ: ‘ਆਖਿ ਨ ਸਕੈ’ ‘ਆਖਣਿ ਪਾਇ’ । ਔਰ ਖਾਇਕੁ ਜੋ ਕਹਤ ਹੈਂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੋ ਦੋਸ਼, ਸੋ ਤੋ ਕਾਰਨ, ਅਗਲੀ ਤੁਕ ਮੇਂ ਸਜਾਇ ਤਿਨ ਕੋ, ਸੋ ਕਾਰਜ, ਦੋਊ ਸੰਗ ਮੈਂ ਕਹਨਿ ਤੇ ਹੋਤਾਲੰਕਾਰ ।

ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਆਪੇ ਦੇਇ ॥

ਪ੍ਰਾਣੀ ਕੇ ਕਰਮ ਕੋ ਆਪ ਹੀ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਜਾਨਤਾ ਹੈ, ਤਿਨ ਕਰਮਨ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਤਿਨ ਕੋ ਸੁਖ ਦੁਖ ਦੇਤ ਹੈ । ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰੁ ਸਰਬਗਜ ਈਸ਼ੁਰ ਕੇ ਭਾਣੇ ਕੋ ਜਾਣਿਕੈ ਪ੍ਰਾਣੀ ਸਦਾ ਹੀ ਆਛੇ ਮਾਨੇ, ਤਨਕ ਭੀ ਤਰਕ ਨਾ ਕਰੇ; ਐਸੇ ਬਿਚਾਰੇ: ਸੋ ਮੈਂ ਅਲਪਗ ਹੋਂ, ਕਿਸੀ ਬਾਤ ਕੀ ਭੂਤ ਭਵਿਖਜ ਕੀ ਮੋ ਕੋ ਗਜਾਤਾ ਨਹੀਂ, ਕਰਨਵਾਰੋ ਸਰਬ ਗਜਾਤਾ-ਵਾਨ ਹੈ, ਸਰਬ ਕੋ ਈਸ਼ੁਰ ਹੈ, ਫੇਰ ਸਰਬ ਕੋ ਸਾਮਾਨ ਹੈ, ਬਹੁਰ ਅਨਜਾਇ ਨਹੀਂ ਕਰਤ ਹੈ, ਜੋ ਕਰਤ ਹੈ ਸੋ ਭਲੀ ਹੀ ਕਰੈਗੋ । ਐਸੇ ਜਾਨਿਕੈ ਸਦਾ ਹੀ ਆਨੰਦ ਰਹੈ, ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੀ ਤਰਫ ਤੇ ਕਬਹੀ ਦੁਖਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇ । ਜੇ ਕੋਈ ਪੁਛੈ: ਭਾਣੇ ਕੋ ਮਾਨਿਕੈ ਆਛੇ ਭੀ ਕਹਤ ਹੈ ਕੋਈ ? ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੋ ਲੀਏ ਹੂਏ ਸਤਿਗੁਰ ਕਹਤ ਹੈਂ:—

ਆਖਹਿ ਸਿ ਭਿ ਕੇਈ ਕੇਇ ॥

ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੇ ਕਰਤਬ ਕੋ ‘ਆਖਹਿ ਸਿ’ ਕਹੀਏ ਕਹਤ ਹੈਂ ‘ਭਿ ਕੇਈ ਕੇਇ’ ਅਰਥ ਇਹ ਕਿ ਬਿਰਲੇ ਹੀ ਪੁਰਖ ਐਸੇ ਹੈਂ ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੇ ਭਾਣੇ ਕੋ ਆਛੇ ਕਹਤ ਹੈਂ । ਵਾ ਜੋ ਕੋਈ ਕਹੈ ਇਸ ਰੀਤਿ:ਸੋ ਤੋ ਬਹੁਤ ਕਹਤ ਹੈਂ:ਜੋ ਆਪ ਹੀ ਜਾਨਤਾ ਹੈ ਸਰਬ ਕੋ, ਆਪ ਹੀ ਦੇਤਾ ਹੈ; ਤਿਸ ਪਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ: ‘ਭਿ ਕੇਈ ਕੇਇ’ ਤਿਨ ਕਹਿਨ-

ਵਾਰਜੋਂ ਮੇਂ ਭੀ ਕੋਈ ਕੋਈ ਭਾਣੇ ਕੋ ਆਛੇ ਮਾਨਤ ਹੈ। ਅਰਥ ਇਹ ਕਿ ਕਹਿਨਵਾਰੇ ਤੋਂ ਅਨੇਕ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਮੇਂ ਕਮਾਵਨ ਵਾਰੋ ਕੋਈ ਕੋਈ ਹੋਤ ਹੈ । ਏਕ ਤੋਂ ਕਹਿਨਵਾਰੇ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਮੇਂ ਬਿਸ਼ੇਖ ਕਮਾਵਨਹਾਰੇ। ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕੋ ਬੀਚ ਭੀ ਔਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਵਾਰੇ ਜੋ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਸਤਿਗੁਰ ਕਹਤ ਹੈਂ:-

ਜਿਸਨੋ ਬਖਸੇ ਸਿਫਤਿ ਸਾਲਾਹ ॥

ਤਿਨ ਭਾਣਾ ਮਾਨਨਿਵਾਰਜੋਂ ਮੇਂ ਤੇ ਜਿਸ ਕੋ ਆਪਣੀ ਸਿਫਤਿ ਬਖਸ਼ਤ ਹੈ ਸੋ ਆਛੇ ਹੈਂ । ਨਿਤਪ੍ਰਤਿ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੀ ਜੋ ਸਿਫਤ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੋ ਸਾਲਾਹਤ ਰਹਤ ਹੈਂ । ਅਰਥ ਇਹ ਕਿ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੋ ਜੋ ਜਸ ਹੈ ਤਿਸ ਕੀ ਉਸਤਤਿ ਕਰਤੇ ਰਹਤ ਹੈਂ । ਸੋ ਕੈਸੇ ਜਸੁ ਹੈ ? ਅਨੇਕ ਬ੍ਰਹਮੰਡੋਂ ਮੇਂ ਪੂਰਨ ਹੋਇ ਰਹਯੋ ਹੈ । ਜੀਵ ਜੇ ਨਿਰਗੁਨ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਸਰਬ ਕੁਛ ਦੇਤ ਹੈ, ਤਮਾਇ ਤੇ ਬਿਨਾ, ਐਸੇ ਜਾਨ ਕਰਿ ਗੁਨ ਬਰਨਨ ਸਦਾ ਕਰਤ ਹੈਂ; ਸਤਿਨਾਮ ਕੇ ਸਿਮਰਨ ਸੋਂ ਲਗੇ ਹੈਂ । ਐਸੇ ਸੁਨ ਕਰਿ ਜੇ ਸਿਖ ਬੂਝੈ: ਪ੍ਰਥਮ ਤੋਂ ਤੁਮ ਨੇ ਕਹਯੋ 'ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਆਪੇ ਦੇਇ' ਇਸ ਬਾਤ ਕੋ ਕੋਈ ਕਹਤ ਹੈ, ਬਹੁਰ ਕਹਯੋ: ਤਿਨ ਮੇਂ ਭਾਣਾ ਮਾਨ ਕਰਿ ਪ੍ਰਸੰਨ ਬਿਰਲੇ ਹੀ ਰਹਤੇ ਹੈਂ, ਪੁਨਾ ਕਹਯੋ: ਤਿਨ ਮੇਂ ਤੇ ਭੀ ਜਿਸ ਕੋ ਸਿਫਤਿ ਸਤਿਨਾਮੁ ਕੀ ਬਖਸ਼ਤ ਹੈ, ਇਤਨੀ ਦੁਰਲੱਭਤਾ ਸਰਬ ਮੇਂ ਜਤਾਈ; ਪੁਨਾ:ਜਿਸ ਕੋ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਭਯੋ ਤਿਸ ਕੋ ਲਾਭ ਕੌਨ? ਸੋਈ ਸਤਿਗੁਰ ਕਹਤ ਹੈਂ:-

ਨਾਨਕ ਪਾਤਿਸਾਹੀ ਪਾਤਿਸਾਹੁ ॥ ੨੫ ॥

ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਤਿਸ ਕੋ ਸਰਬ ਕੁਛ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤ ਹੈ, ਐਸੀ ਵਸਤੁ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜੋ ਤਿਸ ਕੋ ਅਲਭੁ ਹੋਇ, ਪਾਤਿਸਾਹੀ, ਅਨੇਕ ਜੋ ਪਾਤਿਸਾਹ ਜਗਤ ਕੇ ਹੈਂ । ਕਿੰਵਾ ਅਨੇਕ ਬ੍ਰਹਮੰਡੋਂ ਕੋ ਜੋ ਪਾਤਿਸਾਹ ਹੈਂ ਤਿਨ ਸਭ ਕੋ ਪਾਤਿਸਾਹ ਹੋਤ ਹੈ । 'ਪਾਤਿਸਾਹੀ' ਪਦ ਮੇਂ ਜੋ 'ਹੀ' ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਦੀਰਘ ਇਕਾਰ ਮੇਂ ਬਹੁ ਸ਼ਬਦ ਹੋਤ ਹੈ, ਬੰਦੁ ਕੇ ਸਮੇਤ, ਸੋ ਬੰਦਾ ਔਰ ਅਧਿਕ ਉਪਰਲੀ, ਇਨ ਦੋਊ ਕੋ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਮੇਂ ਅਭਾਵ ਹੈ, ਪਠਨਿ ਮੇਂ ਆਵਤ ਹੈ, ਜੇ ਨਾ ਪੜੇ ਤੋਂ ਅਰਥ ਤੇ ਅਨਰਥ ਹੋਤ ਹੈ । ਪ੍ਰਮਾਣ:- 'ਵਡਾ ਸਾਹਿਬੁ ਵਡੀ ਨਾਈ ॥'

ਇਸ ਮੇਂ 'ਨਾਂਈ' ਪਠਨ ਮੇਂ ਅਰਥ ਆਛੇ ਹੋਤ ਹੈ । ਤੇ 'ਨਾਈ' ਕੋ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਬਨਤ ਹੈ । ਐਸੇ ਹੀ ਅਨੇਕ ਸਥਾਨੋਂ ਮੇਂ ਯਹਿ ਰੀਤਿ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਕੋ ਭੀ ਬਚਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬੁ ਪੂਰੇ ਲਿਖਯੋ ਗਯੋ ਹੈ, ਤਬ ਕਿਸੀ ਸਿਖ ਨੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਮੈਂ: ਬੰਦਾ ਔਰ ਅਧਿਕ ਇਨ ਕੋ ਘਾਟੋ ਰਹਯੋ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਮੇਂ । ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਕਹਯੋ: ਅਬ ਨਹੀਂ ਲਗਤ ਹੈ, ਸਿਖਜ ਬੁਧਿਵਾਨ ਅਗਾਰੀ ਆਪ ਹੀ ਤਿਸੀ ਰੀਤਿ ਪਠਿ ਕਰਿ ਅਰਥ ਕੋ ਕਰੈਂਗੇ । ਯਾਂਤੇ ਈਹਾਂ 'ਪਾਤਿਸਾਹੀ' ਕੋ ਅਰਥ ਹੋਤ ਹੈ । ਕਿੰਵਾ ਪਾਤਿਸਾਹੀ ਨਾਮ ਪਾਤਿਸਾਹਿਤ ਕੋ; ਸਰਬ ਪਾਤਿਸਾਹਿਤ ਕੋ ਪਾਤਿਸਾਹ ਹੋਤ ਹੈ । ਅਰਥ ਇਹ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਸਰਬ ਕੋ ਪ੍ਰੇਰਕ ਨਾਇਕ ਹੈ, ਸੋ ਸਰੂਪ ਹੈ ਰਾਤ ਹੈ । ਜੋ

(੧੩੭)

ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਪੂਰਬ ਕਹੀ ਹੋਈ ਹੋਈ ਬਨਤ ਹੈ, ਸੋ ਐਸੇ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈ, ਅਰੁ ਕਰਮਨ ਕੀ ਦਾਤਿ ਜੈਸੇ ਕੋਈ ਕਰੇ ਹੈ ਤੈਸੀ ਬਨਤ ਹੈ ਤਹਾਂ, ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਕਹਿਨ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈ । ਜੈਸੇ ਕਿਸੇ ਕੀ ਮਜ਼ੂਰੀ ਜੇਤੀ ਹੈ ਤੇਤੀ ਹੀ ਦੇ ਦਈ, ਦਾਤਿ ਤੋ ਸੋਂ ਭੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਨਹੀਂ । ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਯਾਂਕੋ ਨਾਮ: ਜੋ ਏਕ ਗੁਨ ਕਿਸੀ ਕੋ ਦੇਖ ਕਰਿ ਰਾਜਾ ਜੋ ਹੈ ਕੋਟਿ ਤੇ ਆਦਿ ਰਤਨ, ਧਨ, ਸਿਰੇਪਾਉ ਬਖਸ਼ੇ; ਯਾਂਕੋ ਨਾਮ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ । ਤੇਸੇ ਈਹਾਂ ਭੀ ਕਰਮਨਿ ਕੇ ਕਰਨਵਾਰੇ ਮਜ਼ੂਰ ਜੋ ਹੈਂ, ਜਿਸ ਕੀ ਜੇਤੀ ਮਿਹਨਤ ਦੇਖਤ ਹੈ ਪਰਮੇਸੁਰ ਸਰਬਗਜ, ਤੇਤੋ ਹੀ ਸੁਖ ਤੇ ਆਦਿ ਦੋਤ ਹੈ । ਜਹਾਂ ਭਾਣਾ ਆਛੇ ਮਾਨਣ, ਇਹ ਗੁਣ ਜਿਸ ਮੇਂ ਦੇਖਤ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਤਿਨਾਮ, ਜੋ ਰਤਨ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੀ ਹੋਤ ਹੈ । ਕੈਸਾ ਇਹ ਰਤਨ ਹੈ ? ਜਿਸ ਕੋ ਪਾਇ ਕਰਿ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੋਂ ਕਾ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਹੋਤ ਹੈ; ਅਰਥ: ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਹੀ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ । ਇਤਯਰਥ ।

ਇਨ ਤੁਕਨ ਚਾਰੋਂ ਮੇਂ ਸਾਰਾਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ ।

ਲਛਣ:—ਜਹ ਉਤਰੋਤਰ ਹੁਇ ਅਧਿਕਾਈ ।

ਅਲੰਕਾਰ ਸੋ 'ਸਾਰ' ਕਹਾਈ ।

ਇਹਾਂ ਕਹਨ ਵਾਰਜੋਂ ਮੈਂ ਤੇ ਕਮਾਵਨਵਾਰੇ ਬਿਸ਼ੇਸ਼, ਭਾਣੇ ਮੈਂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਰਹਿਣੇ ਤਿਨ ਮੈਂ ਜਿਸ ਕੋ ਸਿਫਤ ਕੀ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਹੋਇ ਸੋ ਬਿਸ਼ੇਸ਼, ਇਸ ਰੀਤਿ ਸਾਰ ਹੋਤ ਹੈ । 'ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਆਪੇ ਦੇਇ' ਇਸ ਤੁਕ ਮੇਂ ਪਰਸੰਖਯਾਲੰਕਾਰ । ਔਰਨ ਤੇ 'ਜਾਨਣੈ' ਅਰ 'ਦੇਨ' ਬਰਜਿ ਕਰਿ ਏਕ ਪਰਮੇਸੁਰ ਮੇਂ ਠਹਿਰਾਯੋ । 'ਆਖਹਿ ਸਿ ਭਿ ਕੋਈ ਕੋਇ' । ਇਸ ਤੁਕ ਮੇਂ 'ਕੋਈ ਕੋਇ' ਤੇ ਬੀਪਸਾਲੰਕਾਰ ਹੈ । 'ਸਿਫਤਿ' ਸਾਲਾਹ' ਮੇਂ ਪੁਨਰੁਕਤਿ-ਵਦਾਭਾਸ ਅਲੰਕਾਰ । ਔਰੁ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿਫਤ ਕੀ ਕਾਰਨ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹਿ ਬਨਨੋ ਕਾਰਜ ਏਕ ਸੰਗ ਮੈਂ ਕਹਿਨ ਤੇ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ ।

[ਪਉੜੀ ਛੱਬੀਵੀਂ]

'ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਕਾ ਇਕੁ ਦਾਤਾ ਸੋ ਮੈ ਵਿਸਰਿ ਨ ਜਾਈ ॥' 'ਤੂੰ ਸਦਾ ਸਲਾਮਤਿ ਨਿਰੰਕਾਰ ॥' 'ਸਮੁੰਦ ਸਾਹ ਸੁਲਤਾਨ ਗਿਰਹਾ ਸੇਤੀ ਮਾਲੁ ਧਨੁ ॥ ਕੀੜੀ ਤੁਲਿ ਨ ਹੋਵਨੀ ਜੇ ਤਿਸੁ ਮਨਹੁ ਨ ਵੀਸਰਹਿ ॥' 'ਨਾਨਕ ਪਾਤਿਸਾਹੀ ਪਾਤਿਸਾਹੁ ॥' ਇਨ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਭੀ ਪਉੜੀਨ ਕੇ ਅੰਤ ਮੈਂ ਸਾਖਯਾਤਕਾਰ ਕਹਯੋ ਹੈ । ਬਾਰਤਾ ਅਬ ਸਮਾਪਤਿ ਭਈ । ਅਬ ਅਗਾਰੀ ਸਾਖਯਾਤਕਾਰ ਕੇ ਮਹਾਤਮ ਕੋ, ਕਿੰਵਾ ਸ਼੍ਰਵਨ, ਮਨਨ, ਨਿਦਧਯਾਸਨ, ਸਾਖਯਾਤਕਾਰ ਸਰਬ ਕੇ ਮਹਾਤਮ ਕੋ ਬਰਨਨ ਕਰਤ ਹੈਂ:—

ਅਮੁਲ ਗੁਣ ਅਮੁਲ ਵਾਪਾਰ ॥

ਇਹਾਂ ਸ਼ਾਹੁ ਜੇ ਰਤਨ ਜਵਾਹਰ ਕੇ ਪਾਰਖੂ ਲੈਨ ਦੇਨ ਵਾਰੇ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੇ ਮਿਸ ਕਰਿ ਸਰੂਪ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ, ਤਿਸ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕਹਤ ਹੈਂ । ਮੌਲ ਜਿਸ ਕੋ ਕਰਨ ਅਰ ਕਰਨ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਆਵਤ, ਸੁ ਵਸਤੁ ਅਮੋਲਕ ਹੋਤ ਹੈ । ਕਿੰਵਾ ਮੌਲ ਤਿਸ ਕੋ ਕਹਨਿ ਮੇਂ

ਆਵਤ ਹੈ ਜਿਸ ਕੇ ਸਦਰਸ਼ ਔਰ ਭੀ ਹੋ, ਜੋ ਏਕ ਹੀ ਵਸਤੁ ਹੋਇ ਸੋ ਅਮੋਲ ਹੋਤ ਹੈ। ਐਸਾ ਨੋ ਕੋਈ ਜਵਾਹਰ, ਜਿਸ ਕੇ ਸਮਾਨ ਔਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਤਿਸ ਕੇ ਗੁਣ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਆਦਿ ਸੋ ਭੀ ਅਮੋਲਕ ਹੈਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਔਰ ਵਸਤੁ ਜੈਸੇ ਤਿਸ ਮੇਂ ਹੈ ਨਹੀਂ। ਅਰੁ ਵਾਪਾਰੁ ਤਿਸੁ ਜਵਾਹਰੁ ਕੋ ਸੋ ਭੀ ਅਮੋਲਕ ਹੈ, ਕਾਹੇ ਤੇ ? ਦੇਨਵਾਰੇ ਕੋ ਤੋ ਅਨੰਦ ਮਹਾਂ ਹੋਤ ਹੈ ਬਹੁਤ ਦਰਬ ਲੈਕੇ। ਜਵਾਹਰ ਕੋ ਗਾਹਕ ਤਿਸ ਕੇ ਗੁਣ ਦੇਖਿਕੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਤ ਹੈ: ਐਸੇ ਔਰ ਸਥਾਨ ਮੇਂ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤੋ ਅਰਥ ਬਿਵਹਾਰਕ। ਦੂਸਰੇ ਅਰਥ ਪਰਮਾਰਥ ਪੱਖ:—ਸਾਖਜਾਤਕਾਰ ਜੋ ਮੁਮੋਖੀ ਕੋ ਭਯੋ ਹੈ, ਤਿਸ ਮੇਂ ਜੋ ਗੁਣ, ਸੋ ਅਮੋਲ ਗੁਣ ਕੋ ਲੱਛਨ। ਦਰਬ ਤੇ ਨਜਾਰੋ ਨਹੀਂ ਹੋਇ, ਇੰਦ੍ਰੀ ਗ੍ਰਾਹਯ ਸੋਇ, ਐਸੇ ਹੋਇ ਸੋ ਗੁਣ। ਸੋ ਗੁਣ ਤੀਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੋ: ਏਕ ਤੋ ਸਹਜ ਗੁਣ, ਦੂਸਰੇ ਅਹਾਰਜ ਗੁਣ, ਤੀਸਰੇ ਅਵਸਥਾ ਗੁਣ। ਸਹਜ ਗੁਣ ਕੋ ਰੂਪ ਏਹ: ਜਸੇ ਛੱਤ੍ਰੀ ਮੇਂ ਸੂਰਤਾ, ਹੰਸ ਮੇਂ ਉੱਜਲਤਾ। ਅਹਾਰਜ ਕੋ ਰੂਪ ਏਹ: ਅਭਯਾਸ ਤੇ ਜੋ ਹੋਇ, ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਔ ਬਿਦਯਾ ਪਠਨਿ। ਅਵਸਥਾ ਇਹ: ਜੋ ਅਵਸਥਾ ਕਰਕੇ ਹੋਇ, ਜਰਾ ਆਦਿ ਔ ਫਲ ਲਾਲ ਹੋਤ ਹੈ। ਈਹਾਂ ਸਾਖਜਾਤਕਾਰ ਤੇ ਸਹਜ ਗੁਣ ਕੋ ਅਰਥ ਬਨਤ ਹੈ। ਜਬ ਸਾਖਜਾਤਕਾਰ ਭਯੋ ਤਬ ਰਾਗ ਦ੍ਰੋਖ ਕੋ ਤਜ ਕਰਿ ਮਨ ਜੋ ਭਯੋ ਸ਼ਾਂਤਿ, ਤਿਸ ਤੇ ਜੋ ਭਯੋ ਅਨੰਦ, ਖੇਦ ਤੇ ਰਹਤ ਹੋਨੋ, ਸੋਈ ਭਯੋ ਗੁਣ, ਸੋ ਅਮੋਲ ਹੀ ਹੈਂ। ਤਿਨ ਗੁਣੋਂ ਕੇ ਸਮ ਜਗਤ ਮੇਂ ਔਰ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਦੇਖੀਤਾ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਅਮੋਲ ਹੈਂ। ‘ਅਮੁਲ ਵਾਪਾਰ’, ਵਾਪਾਰ ਤਿਸ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਕੁਛ ਦੈਨੋ ਕੁਛ ਲੈਨੋ। ਈਹਾਂ ਮੁਮੋਖੀ ਅਹੰਤਾ ਅੰਤਹਕਰਣ ਆਦਿ ਕੀ, ਔ ਮਮਤਾ, ਸਤਿਗੁਰੋਂ ਕੋ ਦੇ ਕਰਿ ਸਰੂਪ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਲੇਨੀ, ਐਸੇ ਜੋ ਵਾਪਾਰ ਭਯੋ ਹੈ, ਸੋ ਭੀ ਅਮੋਲ ਹੈ। ਮੁਮੋਖੀ ਭੀ ਅਨੰਦ ਹੋਤ ਹੈ, ਸਤਿਗੁਰ ਭੀ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਸਿਖ ਕੋ ਦੇਖ ਅਨੰਦ ਹੋਤ ਹੈਂ। ਇਸੁ ਵਾਪਾਰ ਕੇ ਸਮ ਜਗਤ ਮੇਂ ਔਰ ਵਾਪਾਰ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ, ਯਾਂਤੇ ਅਮੋਲ।

ਅਮੁਲ ਵਾਪਾਰੀਏ ਅਮੁਲ ਭੰਡਾਰ ॥

ਜੋ ਜਵਾਹਰ ਕੋ ਖਰੀਦਤੇ ਹੈਂ ਸੋ ਭੀ ਅਮੋਲ ਹੈਂ, ਕਾਹੇ ਤੇ ? ਜੋ ਐਸੇ ਜਵਾਹਰੁ ਖਰੀਦੈਗੋ, ਜਿਸ ਕੇ ਸਦਰਸ਼ ਔਰ ਨਹੀਂ, ਸੋ ਖਰੀਦਨ ਵਾਰੋ ਭੀ ਧਨ ਦੇਨ ਕੋ ਸਮਰਥ ਏਕ ਹੀ ਹੋਇਗੋ। ਪ੍ਰਥਮ ਤੋ ਏਤੋ ਧਨ ਈ ਬਡੇ ਸ਼ਾਹੁ ਕੇ ਪਾਸ ਹੀ ਹੋਇਗੋ, ਜੇ ਔਰ ਪੈ ਏਤੋ ਧਨ ਹੋਇਗੋ ਸੋ ਖਰੀਦੁ ਨਹੀਂ ਸਕੈਗੋ, ਯਾਂਤੇ ਕੋਈ ਬਿਰਲੋ ਹੀ ਬਾਪਾਰੀ ਖਰੀਦਨਵਾਰੋ ਹੈ। ਇਸੀ ਹੋਤ ਤੇ ਸੋ ਅਮੋਲ ਭਯੋ। ‘ਅਮੁਲ ਭੰਡਾਰ’= ਅਰੁ ਜਹਾਂ ਖਜ਼ਾਨੇ ਮੇਂ ਜਵਾਹਰ ਧਰਜੇ ਹੈ ਸੋ ਭੀ ਬਿਕੀਮਤਿ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਹਾਂ ਜੈਸੀ ਵਸਤੁ ਧਰੀਤੀ ਹੈ ਤੈਸੇ ਹੀ ਸਥਾਨ ਬਨਨ ਮੇਂ ਆਵਤ ਹੈ। ਦੁਤੀ ਅਰਥ: ‘ਅਮੁਲ ਵਾਪਾਰੀਏ’ ਕੌਨ ? ਮੁਮੋਖੀ, ਸੋ ਭੀ ਅਮੋਲ ਹੈਂ, ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਨੇ ਬ੍ਰਹਮਲੋਕ ਤੇ ਆਦਿ ਸੰਪੂਰਨ ਬਿਸ਼ੈ ਸੁਖ ਕਾਕ ਵਿਸ਼ਟਾ ਕੀ ਨਜਾਈਂ ਜਾਨਿਓ; ਐਸੇ ਹੋਨੋ ਭੀ ਦੁਰਲਭੁ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਪ੍ਰਿਥਮੇ ਤੋ ਜਗਤ ਕੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਆਦਿ ਕੇ ਸੁਖ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਹੀ ਮੇਂ ਫਸ ਜਾਤਿ ਹੈ।

(੧੩੯)

ਇਨ੍ਹੋਂ ਤੇ ਬਚੇ ਪਰਮ ਸੁਖ ਸੁਰਗ ਕੇ, ਅਪ੍ਸਰਾਂ ਆਦਿ, ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕੋ ਦੇਖਿਕੈ ਫਸ ਜਾਤ ਹੈ । ਤਹਾਂ ਤੇ ਬਚੇ ਬ੍ਰਹਮਲੋਕ ਕੇ ਸੁਖ ਫਸਾਇੰ । ਜੋ ਇਨ ਸਰਬ ਸੁਖੋਂ ਕਾ ਪਰੀ-ਤਜਾਗ ਕਰੇ ਸੋ 'ਵਾਪਾਰੀ' ਕਹੀਏ ਮੁਮੋਖੀ ਬਨਤ ਹੈ, ਐਸੇ ਜੋ ਹੋਤ ਹੈ ਸੋ ਭੀ ਅਮੋਲ ਹੈ । 'ਅਮੁਲ ਭੰਡਾਰ' ਸਤਿਗੁਰੋਂ ਕਾ ਜੋ ਰਿਦਾ ਹੈ, 'ਭੰਡਾਰ' ਕਹੀਏ ਖਜ਼ਾਨੋਂ ਸੋ ਭੀ ਅਮੋਲ ਹੈ । ਜਹਾਂ ਸਮਤਾ ਤੇ ਆਦਿ ਸਰਬ ਗੁਣ ਸੰਜੁਗਤ ਹੈਂ ਤਹਾਂ ਜਵਾਹਰ ਰੂਪ ਸਾਖਜਾਤਕਾਰ ਸਥਿਤ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੇ ਸਮ ਔਰ ਕੁਛ ਨਹੀਂ, ਯਾਂਤੇ ਬਿਕੀਮਤ ਹੈ ।

ਅਮੁਲ ਆਵਹਿ ਅਮੁਲ ਲੈ ਜਾਹਿ ॥

ਤਿਸ ਜਵਾਹਰੁ ਕੇ ਗਾਹਕ ਜੋ ਹੈਂ ਬਡੇ ਸ਼ਾਹੁ, ਤਿਨ ਕੋ ਆਵਨੋ ਭੀ ਸ਼ਾਹੁ ਕੇ ਪਾਸ ਔਰ ਜਵਾਹਰ ਕੋ ਲੈ ਜਾਨੋ, ਸੋ ਭੀ ਅਮੋਲ ਹੀ ਹੈ । ਕਾਹੇ ਤੇ ? ਜੋ ਅਦਭੁਤ ਵਸਤੁ ਹਾਬ ਆਵਤ ਹੈ ਤਹਾਂ ਕੋ ਜਾਨੋ ਆਵਨੋ ਮਹਾਂ ਸਫਲ ਗਿਨਤੇ ਹੈਂ, ਯਾਂਤੇ ਅਮੋਲ। ਦੁਤੀ ਅਰਥ:—ਸਤਿਗੁਰੋਂ ਕੇ ਪਾਸ ਸ਼ਰਧਾ ਧਾਰ ਕਰਿ ਮੁਮੋਖੀ ਜੋ ਗਯੋ ਹੈ ਬਹੁਰ ਆਤਮ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੋ ਗ੍ਰਹਨ ਕਰਿ ਆਯੋ ਹੈ, ਇਸ ਜੈਸੇ ਆਵਨੋ ਜਾਨੋ, ਔਰ ਵਸਤੁ ਕੇ ਹੋਤ ਕਰੇ ਤੋ ਇਸ ਕੇ ਸਮ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਅਮੋਲ ਹੈ । ਕਿੰਵਾ ਮੁਮੋਖੀ ਕੋ ਜੋ ਜਨਮ, ਜਗਤ ਮੇਂ ਆਵਨੋ ਭਯੋ ਹੈ, ਸੋ ਆਤਮ ਰੂਪ ਜਾਨਿਕੈ ਲੀਨ ਭਏ ਹੈਂ; ਸੋ ਤਿਨ ਕੋ ਜਨਮ ਭੀ ਅਮੋਲ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਨੇਕ ਹੀ ਜਨਮ ਅਨੇਕ ਤਰਹ ਕੇ ਧਾਰੇ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਤੇ ਆਵਾਗੋਨ ਨਹੀਂ ਮਿਟਯੋ; ਇਸ ਜਨਮ ਮੇਂ ਸਥਿਰ ਪਦ ਪ੍ਰਾਪਤੁ ਭਯੋ, ਯਾਂਤੇ ਬਿਕੀਮਤ ਹੈ ।

ਅਮੁਲ ਭਾਇ ਅਮੁਲਾ ਸਮਾਹਿ ॥

ਤਿਸ ਜਵਾਹਰੁ ਕੇ ਹੋਤ, ਜੋ ਪਹੁੰਚਕੈ ਮਿਲੇ ਹੈ, ਸੋ ਪਰਸਪਰ 'ਭਾਉ' ਜੋ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਸਨਮਾਨ, ਸੋ ਭੀ ਅਮੋਲ ਹੈ । ਔਰ ਜੋ ਦੋਊ ਦਿਸ਼ 'ਸਮਾਹਿ' ਕਹੀਏ ਮਿਲਨੋ ਭਯੋ, ਸੋ ਭੀ ਬਿਕੀਮਤਿ ਹੈ । 'ਸਮਾਹਿ' ਨਾਮ ਮਿਲਨ ਕੋ ਹੈ ਜੈਸੇ ਕਹਤ ਹੈਂ ਜਲ ਮੇਂ ਜਲੁ ਸਮਾਇ ਗਯੋ ਹੈ । ਦੁਤੀ ਅਰਥ:—ਜਬ ਮੁਮੋਖੀ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਤਿਗੁਰ ਕੋ ਭਯੋ, ਤਬ ਤਿਸ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੋ ਠਹਿਰਾਵਨੋ, ਬ੍ਰਿਤਿ ਕੋ ਉਥਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਨ ਦੇਨੋ, ਯਾਂਕੋ ਨਾਮ 'ਭਾਇ' । ਸੋ ਨਿਦਧਯਾਸਨ ਬਿਕੀਮਤ ਹੈ । 'ਅਮੁਲਾ ਸਮਾਹਿ' ਬ੍ਰਹਮਾਕਾਰ ਬ੍ਰਿਤਿ ਜੋ ਮਿਲਾਇ ਦਈ ਸੋ ਭੀ ਅਮੋਲ ਹੈ । ਕਾਹੇ ਤੇ ? ਜੋ ਅਗਾਰੀ ਅਨੇਕ ਬਿਵਹਾਰੋਂ ਮੇਂ ਬ੍ਰਿਤਿ ਮਿਲਤ ਹੁਤੀ, ਜਬ ਬ੍ਰਹਮ ਮੇਂ ਮਿਲੀ, ਇਸ ਕੇ ਸਮ ਔਰ ਕਹੂੰ ਭੀ ਨਹੀਂ ਭਈ; ਯਾਂਤੇ ਬਿਕੀਮਤ ।

ਅਮੁਲੁ ਧਰਮੁ ਅਮੁਲੁ ਦੀਬਾਣੁ ॥

ਸ਼ਾਹੁ ਜੌਹਰੀ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੋ ਧਰਮ ਭੀ ਬਿਕੀਮਤ ਹੈ । ਕਿਆ ? ਸਾਚੁ ਬੋਲਤ ਹੈਂ । ਕਿੰਵਾ ਜਿਸ ਜਿਸ ਬਿਵਹਾਰ ਮੇਂ ਜੋ ਕੋਈ ਹੈ ਸੋ ਬਿਵਹਾਰ ਹੀ ਤਿਸ ਕੋ ਧਰਮ ਹੈ । ਜੈਸੇ ਛਤ੍ਰੀ ਕੋ ਧਰਮ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਬਾਂਧਨ ਕੋ ਹੈ, ਵੈਸ਼ ਕੋ ਧਰਮ ਬਨਜ ਕਰਨ ਕੋ ਹੈ,

ਤੈਸੇ ਜਵਾਹਰ ਦੇਨੋ ਲੇਨੋ ਤਿਨ ਜੋਹਰੀਨ ਕੋ ਧਰਮ ਹੈ, ਤਿਸ ਧਰਮ ਤੇ ਬਿਕੀਮਤ ਹੀ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਤਿਨ ਕੋ ਹੋਤੀ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਸੋ ਅਮੋਲ । ਅਮੁਲ ਤਿਨ ਕੋ ਦੀਵਾਨ ਹੈ, ਕਜਾ? ਸਭਾ ਲਗਾਇ ਕਰਿ ਜਵਾਹਰ ਕੋ ਜੋ ਪਰਖ ਕਰਤ ਹੈਂ ਖੋਟੇ ਖਰੇ ਕੀ, ਤਹਾਂ ਜੋ ਕੋਈ ਔਰ ਆਇ ਬੈਠੇ ਸੋ ਭੀ ਪਰਖਨੋ ਜਾਨ ਜਾਤ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਦੀਬਾਣੁ ਭੀ ਬਿਕੀਮਤ ਹੈ । ਕਿੰਵਾ ਅਮੋਲ 'ਦੀ' ਤਿਨ ਕੀ 'ਬਾਣ' ਹੈ, ਕਜਾ ? ਤਿਨ ਕੋ ਜੋ ਸੁਭਾਵ ਹੈ ਸੋ ਬਿਕੀਮਤ ਹੈ: ਮਧੁਰ ਬੋਲਬੇ ਤੇ, ਸਰਬ ਕੋ ਸਨਮਾਨ ਕਰਬੇ ਤੇ । ਦੁਤੀ ਅਰਥ:—ਸਤਿਗੁਰ ਜੋ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਧਰਮ ਸਿਖਯ ਕੋ ਉਧਾਰ ਕਰਬੇ ਕੋ । ਕਿੰਵਾ ਸਤਿ ਕੋ ਗ੍ਰਹਨ ਕਰਬੇ, ਅਸਤਿ ਕੋ ਤਿਆਗਬੇ, ਸੋ ਭੀ ਬਿਕੀਮਤ ਹੈ । ਕਾਹੇ ਤੇ ? ਇਸ ਧਰਮ ਕੀ ਸਮਤਾ ਔਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਤ ਹੈਂ । ਜੈਸੇ ਜਵਾਹਰ ਕੇ ਰਾਖਨਹਾਰੇ ਤਿਨ ਕੀ ਸਮਤਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਤ ਹੈ । 'ਅਮੁਲੁ ਦੀਬਾਣੁ'—ਤਿਨ ਸਤਿਗੁਰੋਂ ਪਾਸ ਜੋ ਸੰਤਨ ਕੀ ਸਭਾ ਹੈ ਸੋ ਭੀ ਅਮੋਲ ਹੈ, ਜਹਾਂ ਕੇਵਲ ਸਰੂਪ ਕੀ ਹੀ ਬੀਚਾਰ ਹੋਤ ਹੈ । ਕਿੰਵਾ ਸੁਭਾਵ ਤਿਨ ਸਤਿਗੁਰੋਂ ਕਾ ਬਿਕੀਮਤ ਹੈ ।

ਅਮੁਲੁ ਤੁਲੁ ਅਮੁਲੁ ਪਰਵਾਣੁ ॥

'ਤੁਲੁ' ਨਾਮ ਕੰਡੇ ਕੋ, ਜਿਸ ਮੇਂ ਜਵਾਹਰ ਕੋ ਧਰਿਕੈ ਤੋਲਬੇ ਕਰੇ ਹੈਂ, ਸੋ ਭੀ ਬਿਕੀਮਤ ਹੈ । ਅਨੇਕ ਜੋ ਮਾਣਿਕੁ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕਰ ਜਰਜੇ ਹੋਯੇ ਹੈ । 'ਅਮੁਲੁ ਪਰਵਾਣੁ'—'ਪਰਵਾਣੁ' ਨਾਮ ਬੱਟੇ ਕੋ ਹੈ; ਜਿਸ ਕੀ ਬਰੋਬਰ ਤੋਲਤ ਹੈਂ, ਘਾਟਾ ਬਾਧਾ ਜਾਨ ਲੇਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਭੀ ਬਿਕੀਮਤ ਹੈ । ਕਾਹੇ ਤੇ ? ਅਨੇਕ ਉੱਤਮ ਰਤਨ ਮੇਂ ਜਟਯੋ ਹੋਯੇ ਹੈ ਬਡੇ ਜੋ ਧਨਾਢਿ ਲੋਕ ਹੈਂ ਸੋ ਆਪਨੇ ਨਜੀਕ ਵਸਤੁ ਸਭ ਹੀ ਅਤਿ ਉੱਤਮ ਸੁੰਦਰ ਕਰਿ ਰਾਖਤ ਹੈਂ, ਜੋ ਔਰ ਕਿਸੀ ਕੇ ਪਾਸ ਐਸੀ ਹੋਵੇ ਨਹੀਂ, ਯਾਂਤੇ ਅਮੋਲ ਹੈਂ । ਦੁਤੀ ਅਰਥ:—ਸਤਿਗੁਰ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਤੋ ਕੰਡੇ ਹੈ, ਸਤਿਗੁਰ ਕੋ ਰਿਦਾ ਸੋ ਬੱਟਾ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੇ ਸੰਗ ਜਬ ਮੁਮੋਖੀ ਅਪਨੇ ਮਨ ਕੋ ਤੋਲ ਕਰਿ ਪੂਰੇ ਉਤਾਰਤ ਹੈ, ਤਬ ਸਰੂਪ ਕੋ ਜਾਨਤ ਹੈ । ਜੈਸੇ, ਰਾਗ ਦ੍ਰੇਸ਼ ਤੇ, ਹੰਤਾ ਮਮਤਾ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰ ਕੋ ਮਨ ਸ਼ਾਂਤਿ ਭਯੋ ਹੈ; ਤਿਸ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਬਹੁਰ ਆਪਨੇ ਮਨ ਕੋ ਮੁਨਸਬ ਹੋਇ ਕਰਿ ਲਖਤ ਹੈ । ਉਪਦੇਸ਼ ਰੂਪੀ ਕੰਡੇ ਮੇਂ ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਰਿਦੇ ਸਮ ਜਬ ਪੂਰੇ ਉਤਰਯੋ ਫੇਰ ਅਬਿਨਾਸੀ ਪਦੁ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈ; ਯਾਂਤੇ ਤੁਲੁ ਐ ਪਰਵਾਣੁ ਦੋਊ ਬਿਕੀਮਤ ਹੈਂ ਦੋਊ ਅਰਥਨ ਮੇਂ ।

ਅਮੁਲੁ ਬਖਸੀਸ ਅਮੁਲੁ ਨੀਸਾਣੁ ॥

ਤਿਸ ਜਵਾਹਰ ਕੇ ਖਰੀਦਨਿ ਪਰ ਬਖਸੀਸ ਜੋ ਭਈ ਪਾਤਿਸਾਹਿ ਕੀ, ਸੋ ਭੀ ਬਿਕੀਮਤ ਹੈ । ਕਾਹੇ ਤੇ ? ਜੋ ਐਸੇ ਜਵਾਹਰੁ ਖਰੀਦ ਕੇ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਲਜਾਯੋ, ਜੈਸੇ ਔਰ ਦੂਸਰੇ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਹੂੰ । ਇਸ ਹੇਤ ਤੇ ਪਾਤਿਸਾਹ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕਰਿ ਬਖਸੀਸ ਬਹੁਤੁ ਕਰੀ । ਔਰ 'ਅਮੁਲੁ ਨੀਸਾਣੁ' ਅਮੁਲ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਤਿਸ ਜੋਹਰੀ ਪਰ ਪਾਈ, ਜੋ ਕਹੀਂ ਭੀ ਜਗਾਤਾ

ਹਿਤ ਜਗਾਤੀਏ^੧ ਅਟਕਾਵੈਂ ਨਹੀਂ । ਸੋ ਤਿਸ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਜੈਸੀ ਔਰ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਨਹੀਂ,
ਯਾਂਤੇ ਬਿਕੀਮਤ । ਦੁਤੀ ਅਰਥ:—ਜਬ ਮੁਮੋਖੀ ਅਪਨੇ ਸਰੂਪ ਮੇਂ ਸ਼ਾਂਤਿ ਭਯੋ ਸਤਿਗੁਰ
ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਪਾਇ ਕਰਿ, ਤਬ ਤਿਸ ਕੋ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਹੋਤ ਹੈ । ਕਯਾ ? ਅਬਿਚਲ ਪਦ,
ਤਿਸ ਪਦ ਕੇ ਸਮ ਔਰ ਪਦਵੀ ਨਹੀਂ; ਯਾਂਤੇ ਬਿਕੀਮਤ । ਬਹੁਰ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ
ਗਿਆਨ ਕੀ ਹੈ ਤਿਸ ਤੇ ਕਰਮਨ ਕੋ ਲੇਖਾ ਦੇਨੋ ਧਰਮਰਾਇ ਕੋ, ਤਿਸ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਕੋ ਵੇਖ
ਕਰਿ ਕਛੁ ਨਹੀਂ ਕਹਤ ਹੈ, ਇਸ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਜੈਸੀ ਔਰ ਨਹੀਂ, ਯਾਂਤੇ ਬਿਕੀਮਤ ।

ਅਮੁਲੁ ਕਰਮੁ ਅਮੁਲੁ ਫੁਰਮਾਣੁ ॥

ਤਿਸ ਜੋਹਰੀ ਪਰ ‘ਕਰਮੁ’ ਕਹੀਏ ਕ੍ਰਿਪਾ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਕੀ, ਬਿਕੀਮਤ ਹੀ ਹੋਤ
ਹੈ, ਜਵਾਹਰ ਕੋ ਦੇਖ ਕਰਿ, ਜਿਸ ਕ੍ਰਿਪਾ ਜੈਸੀ ਔਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਔਰ
‘ਫੁਰਮਾਣੁ’ ਕਹਿਨੋ ਸੋ ਭੀ ਬਿਕੀਮਤ ਹੈ; ਜੋ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰ ਕਹਤ ਹੈ । ਦੁਤੀ ਅਰਥ:—
ਮੁਮੋਖੀ ਜੋ ਹੈ ਤਿਸ ਪਰ ‘ਕਰਮੁ’ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਤਿਗੁਰੋਂ ਕੀ ਅਮੋਲ ਹੈ, ਉਪਦੇਸ਼ ਕੋ ਫੁਰ-
ਮਾਵਨੋ, ਸੋ ਭੀ ਬਿਕੀਮਤ ਹੈ; ਜਿਸ ਤੇ ਐਸੇ ਪਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਭਯੋ ਹੈ । ਇਤਯਰਥ ।

ਇਨ ਆਠਨ ਹੂੰ ਤੁਕਨ ਮੇਂ ਰੂਪਕਾਤਿਸ਼ਯੋਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ । ਵਪਾਰੀ ਤੇ ਆਦਿ
ਉਪਮਾਨ ਹੈਂ, ਉਪਮੇਯ ਮੁਮੋਖੀ, ਅਰੁ ਸਤਿਗੁਰ ਉਪਰ ਸੇ ਜਾਨਯੋ ਪਰਤ ਹੈ । ਕਿੰਵਾ
ਸ਼ਲੇਖਾਲੰਕਾਰ ਹੈ । ਲੱਛਨ—ਇਕ ਪਦ ਕੇ ਦੂ ਅਰਥ ਲਖੀਜੈ ।

ਸੋ ‘ਸ਼ਲੇਖ’ ਭੂਖਨ ਕਹਿ ਦੀਜੈ ।

ਗੁਣ ਤੇ ਆਦਿ ਜੋ ਪਦ ਹੈਂ ਸੋ ਜਵਾਹਰੁ ਮੇਂ ਭੀ ਲਗਤ ਆਏ ਹੈਂ, ਅਰੁ ਸਤਿਗੁਰੋਂ
ਕੇ ਪਖ ਮੇਂ ਭੀ ਲਗਤ ਆਏ ਹੈਂ, ਯਾਂਤੇ ਸ਼ਲੇਖ । ਕਿੰਵਾ ਆਠਨ ਹੂੰ ਤੁਕਨ ਮੇਂ ‘ਅਮੁਲੁ’
ਪਦ ਖੋੜਸ ਬੇਰ ਆਯੋ ਹੈ, ਅਰਥ ਭੀ ਵਹੀ ਰਹਯੋ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਉਭਯਾਬ੍ਰਿਤ ਦੀਪਕ
ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ ।

ਅਮੁਲੋ ਅਮੁਲੁ ਆਖਿਆ ਨ ਜਾਇ ॥

ਤਿਨ ਸਤਿਗੁਰੋਂ ਕੋ ਅਰ ਮੁਮੋਖੀ ਕੋ ਜੋ ਸਰਬ ਹੀ ਬਿਵਹਾਰ ਹੈ ਸੋ ਅਮੋਲ
ਹੀ ਅਮੋਲ ਹੈ, ਕੁਛ ਕਹਿਬੇ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਆਵੇ ਹੈ ਜੋ ਤਿਨ ਕੇ ਸਦਰਸ ਔਰ ਕਹਿ
ਦੇਈਏ । ਕਿੰਵਾ ਬ੍ਰਹਮ ਜੋ ਹੈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਰੂਪ, ਤਿਸ ਮੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਨੋ ਸਰਬ ਰੰਤਿ
ਸੋ ਅਮੋਲ ਹੀ ਅਮੋਲ ਹੈ, ਕੁਛ ਕਹਿਬੇ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈ । ਐਸੇ ਸੁਨ ਕਰਿ ਜੇ
ਕੋਈ ਕਹੈ: ਜੋ ਕਹਿਬੇ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਮਤਿ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ
ਕਿਉਂ ਕਹਿਤੇ ਰਹੇ ਹੈਂ ? ਅਗਾਰੀ ਔਰ ਕਿਉਂ ਕਹੈਂ ? ਸੰਪੂਰਨ ਕਹਿਬੇ ਮੇਂ ਤੋ ਆਵਤ
ਨਹੀਂ ? ਯਾਂਤੇ ਤਿਨ ਕੋ ਕਹਿਨੋ ਨਿਸ਼ਫਲ ਭਯੋ, ਤਿਸ ਪਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ:—

ਆਖਿ ਆਖਿ ਰਹੇ ਲਿਵ ਲਾਇ ॥

ਅਗਾਰੀ ਜੋ ਕਹਿਤੇ ਰਹੇ ਹੈਂ ਔਰ ਕਹੈਂਗੇ ਸੋ ਕਹਿਤ ਕਹਿਤ ਤਿਸ ਸਰੂਪ ਮੇਂ

੧: ਮਸ਼ਹੂਰੀਏ, ਕਰ ਲੈਣਹਾਰ ।

(੧੪੨)

‘ਲਿਵ’ ਕਹੀਏ ਧਯਾਨ ਲਗਾਇ ਰਹਤ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੋ ਕਹਿਨੋ ਸਫਲ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈ।
ਕਹਿਨੋ ਕੋ ਅੰਤ ਤੋ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਵਾ ਗੌਨ ਤਿਨ ਕੋ ਮਿਟ ਜਾਤ ਹੈ।
ਇਤਯਰਥ। ਇਨ ਦੋਊ ਤੁਕਨ ਮੇਂ ‘ਅਮੁਲੋ ਅਮੁਲੁ’ ਔਰ ‘ਆਖਿ ਆਖਿ’ ਪਦ
ਤੇ ਬੀਪਸਾਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ। ਕਿੰਵਾ ‘ਆਖਿਆ ਨ ਜਾਇ’ ‘ਆਖਿ ਆਖਿ ਰਹੇ
ਲਿਵ ਲਾਇ’ ਦੋਊ ਤੁਕਨਿ ਮੇਂ ‘ਆਖਿ’ ਪਦ ਤੇ ਲਾਟਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਭਾਉ
ਭਿੰਨ ਹੀ ਹੈ। ਔਰ ਆਖਨਵਾਰੇ ਕਾਰਨ ਤਿਨ ਤੇ ਆਖਨੋ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਭਯੋ, ਯਾਂਤੇ
ਬਿਸ਼ੇਖੋਕਤ ਔਰ ਪ੍ਰਹਰਖਨਾਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਣ-ਜਹਿੰ ਇਛਾ ਤੇ ਫਲੁ ਅਧਿਕਾਈ।

ਕੋ ਪਾਵਹਿ ‘ਪਰਹਰਖਨ’ ਗਾਈ।

ਈਹਾਂ ਆਖਨ ਕੀ ਇੱਛਾ ਹੁਤੀ, ਲਿਵ ਲਗੀ, ਤਿਸ ਤੇ ਅਧਿਕ ਫਲ ਪਾਯੋ,
ਯਾਂਤੇ ਪ੍ਰਹਰਖਨ।

ਅਬ ਅਗਾਰੀ ਜੇ ਕੋਈ ਬੂਝੈ: ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੇ ਸਰੂਪ ਕੋ ਕਹਿ ਲੇਤੋ ਜੇ ਕੋਈ
ਕਹਿਨਵਾਰੋ ਹੁਤੋ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਕੋਈ ਕਹਿਬੇ ਕੋ ਨਹੀਂ ਲਾਗਯੋ ਹੋਇਗੋ ? ਇਸ ਰੀਤਿ ਕੋ
ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਲੀਏ ਹੁਏ ਸਤਿਗੁਰ ਕਹਤ ਹੈਂ:-

ਆਖਹਿ ਵੇਦ ਪਾਠ ਪੁਰਾਣ ॥

ਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਸਰੂਪ ਕੋ ਪੂਰਬ ਭੀ ਕਹਿਤੇ ਰਹੇ ਹੈਂ, ਅਬ ਭੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ, ਅਗਾਰੀ
ਭੀ ਕਹੈਂਗੇ, ਸੋ ਕੌਨ ਹੈਂ ? ਤਿਨ ਕੋ ਬਤਾਵਤ ਹੈਂ: ਵੇਦ ਚਾਰੋਂ ਹੀ, ਅਠਾਰਹ ਪੁਰਾਣ,
ਔਰ ਪਾਠ ਕਰਣਹਾਰ ਸਰਬ ਹੀ ਬਿਚਾਰਤ ਹੈਂ, ਔਰ ਬਜੰਤ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਕਿੰਵਾ ਵੇਦ
ਅਰੁ ਪੁਰਾਣੋ ਕੋ ਪਠਨਵਾਰੇ ਅੰਤੁ ਨਹੀਂ ਪਾਵਤ ਹੈਂ, ਬਜੰਤ ਹੀ ਕਹਤ ਹੈਂ।

ਆਖਹਿ ਪੜੇ ਕਰਹਿ ਵਖਿਆਣ ॥

ਤਿਨੁ ਵੇਦ ਪੁਰਾਣੋਂ ਕੋ ਪੜ ਕਰਿ ਅਗਾਰੀ ਟੀਕਾਕਾਰ ਸਾਰੀਰਕ ਭਾਸ਼ ਤੇ ਆਦਿ
ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਨੇ ਕਰੇ ਹੈਂ, ਸੋ ਭੀ ਬਜੰਤ ਹੀ ਕਹਿਤੇ ਰਹੇ ਹੈਂ। ‘ਵਖਿਆਣ’ ਨਾਮ ਬਿਸਤਾਰ
ਕਰਿ ਕੈ ਕਹਨ ਕੋ ਹੈ, ਜੈਸੇ ਟੀਕਾ ਕਰਤ ਹੈਂ।

ਆਖਹਿ ਬਰਮੇ ਆਖਹਿ ਇੰਦ ॥

ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੋ ਹੈ ਸਰਬ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਕੋ ਰਚਨਵਾਰੋ, ਐ ਇੰਦ ਜੋ ਹੈ ਇੰਦਰ, ਕਿੰਵਾ
ਇੰਦ ਨਾਮ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਕੋ ਭੀ ਹੈ, ਸੋ ਏ ਸਰਬ ਹੀ ਕਹਿਤੇ ਰਹਤ ਹੈਂ ਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਸਰੂਪ ਕੋ।

ਆਖਹਿ ਗੋਪੀ ਤੈ ਗੋਵਿੰਦ ॥

ਸਰਬ ਜੋ ਗੋਪੀਆਂ ਹੈਂ, ਜਿਨ ਕੋ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਭਯੋ ਹੈ; ਅਰੁ ਗੋਬਿੰਦ ਜੋ ਹੈ,
ਸ੍ਰੀ ਬਿਸ਼ਨੁ ਕੇ ਅਵਤਾਰ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਸੋ ਭੀ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਨਿਰਨੈ ਗੀਤਾ ਆਦਿਕ ਮੇਂ
ਕਰਤੇ ਰਹੇ ਹੈਂ।

ਆਖਹਿ ਈਸਰ ਆਖਹਿ ਸਿਧ ॥

‘ਈਸਰ’ ਜੋ ਹੈ ਸ਼ਿਵਜੀ, ਐਰ ‘ਸਿਧ’ ਜੋ ਹੈਂ ਗੌਰਖ ਤੇ ਆਦਿ, ਜੋਗ ਸਾਧਨਾ ਕੇ ਕਰਨਵਾਰੇ, ਸੋ ਸਰਬ ਹੀ ਪਰਮੇਸਰ ਕੇ ਪਾਰ ਕੋ ਨਹੀਂ ਪਾਵਤ ਹੈਂ ।

ਆਖਹਿ ਕੇਤੇ ਕੀਤੇ ਬੁਧ ॥

‘ਬੁਧ’ ਨਾਮ ਕਵੀਅਨ ਕੋ ਹੈ, ਸੋ ਜੇਤੇ ਪਰਮੇਸੁਰ ਨੇ ਕਵਿ ਕ ਹੈਂ, ਸੋ ਭੀ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਬਰਨਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ; ਪ੍ਰੰਤੂ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਾਯੋ ਹੈ ।

ਆਖਹਿ ਦਾਨਵ ਆਖਹਿ ਦੇਵ ॥

ਦਾਨਵ ਜੋ ਹੈਂ, ਇਨ ਤੇ ਆਦਿ ਦੈਤਨ ਕੋ ਭੀ ਅਰਥ, ਸਰਬ ਕੋ, ਐ ਦੇਵ, ਉੱਤਮ ਜੋ ਦੇਵਤਾ ਸੂਰਜ ਆਦਿ, ਸੋ ਸਰਬ ਹੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ । ਦਾਨਵ, ਦੈਤ, ਰਾਖਸ, ਇਨ ਕੋ ਪਰਸਪਰ ਭੇਦ ਹੈ । ਕੱਸਯਪ ਰਿਖਿ ਤੇ ਦਨੁ ਇਸਤ੍ਰੀ ਤੇ ਜੋ ਭਏ ਸੋ ਦਾਨਵ । ਦਿਤੀ ਅਰ ਕੱਸਯਪ ਤੇ ਜੋ ਭਏ ਸੋ ਦੈਂਤ ਹਰਨਾਖਸ ਆਦਿ । ਰਾਖਸ ਰਾਵਨ ਆਦਿ ਕੀ ਸੰਗਯਾ ਹੈ, ਇਹ ਦੇਵਤਾਜੋਂ ਮੇਂ ਭੀ ਗਿਨੇ ਜਾਤ ਹੈਂ ।

ਆਖਹਿ ਸੁਰਿ ਨਰ ਮੁਨਿ ਜਨ ਸੇਵ ॥

‘ਸੁਰ’ ਜੋ ਦੇਵਤਾ ਸਰਬ, ‘ਨਰ’ ਮਾਨੁਖ ਸਰਬ, ਅਰ ‘ਮੁਨਿ’ ਸਰਬ ਜੋ ਤਪੀਸੁਰ, ‘ਜਨ’ ਜੋ ਭਗਤ, ‘ਸੇਵ’ ਕੋ ਅਰਥ ਸੇਵਾ ਕੇ ਕਰਨਵਾਰੇ, ਸੋ ਸਰਬ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਨਿਰਨੈ ਕਰਤੇ ਰਹੇ ਹੈਂ । ਪ੍ਰਸ਼ਨ: ਪਹਿਲੋਂ ‘ਦੇਵ’ ਫੇਰ ‘ਸੁਰ’ ਪੁਨਰੁਕਤ ਹੋਤ ਹੈ, ਏਕ ਹੀ ਅਰਥ ਕੇ ਬਾਚਕ ਹੈਂ ਦੋਨੋਂ ? ਉੱਤਰ: ਦੇਵ ਨਾਮ ਦੈਤਨ ਕੋ ਭੀ ਹੈ, ਲੋਕੋਂ ਕੀ ਕਹਿਨਾਵਤ ਮੇਂ ਕਹਤ ਹੈਂ: ‘ਬਡੋ ਦੇਵ ਹੈ’ ! ਕਿੰਵਾ ਪੂਰਬ ਦੇਵ ਭੀ ਦੈਤਨ ਕੋ ਨਾਮ ਹੈ, ਪੂਰਬ ਕੋ ਅਧਯਾਹਾਰ ਦੇਵ ਪਦ ਤੁਕ ਮੇਂ ਹੈ ਹੀ; ਯਾਂਤੇ ਪੂਰਬ ਦੇਵ ਕੋ ਅਰਥ ਦੈਤਨਿ ਕੋ । ਕਿੰਵਾ ਦੇਵ ਨਾਮ ਉੱਤਮ ਦੇਵਤਾ ਜੋ ਬਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੈਂ, ਅਰੁ ਸੁਰ ਨਾਮ ਸਾਮਾਨਯ ਸਰਬ ਦੇਵਤਾਨ ਕੋ, ਐਸੇ ਪੁਨਰੁਕਤਿ ਮਿਟ ਜਾਤ ਹੈ । ਇਤਯਰਥ ।

ਇਨ ਆਠਨ ਹੂੰ ਤੁਕਨ ਮੇਂ ਉਭਯਾਬ੍ਰਿਤਦੀਪਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ । ਆਖਹਿ ਪਦ ਬਹੁਤ ਬੇਰ ਆਯੋ, ਅਰਥ ਭੀ ਵਹੀ ਰਹਯੋ । ਐਰ ਪਹਿਲੀ ਤੁੱਲਯ ਯੋਗਤਾ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ । ਲਛਣ ਕਹਿ ਆਏ ਹੈਂ । ਪ੍ਰਸ਼ਤੁਤਿ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਬਜੰਤ ਕਹਿਨ ਕੋ, ਤਿਨ ਮੇਂ ਆਖਨੋ ਕ੍ਰਿਯਾ ਅਪ੍ਰਸ਼ਤੁਤਿ ਈਸੁਰ ਦੇਵ ਦੈਤ ਆਦਿ ਮੇਂ ਏਕ ਹੋਈ, ਯਾ ਮੇਂ ਤੁੱਲਯ ਯੋਗਤਾ ।

ਕੇਤੇ ਆਖਹਿ ਆਖਣਿ ਪਾਹਿ ॥

‘ਕੇਤੇ ਆਖਹਿ’ ਯਹਿ ਤੋ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਕਹਯੋ, ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਅਬ ਕਹਤ ਹੈਂ । ਅਰੁ ‘ਆਖਣਿ ਪਾਹਿ’ ਇਹ ਭਵਿਖਯਤ ਕਹਯੋ: ਕੇਤੇ ਹੀ ਆਖਣਿ ਕੋ ਤਯਾਰ ਹੋਤੇ ਹੈਂ । ਕਿੰਵਾ ਆਖਣਿ ਕੋ ਚਾਹਤੇ ਹੈਂ, ਬਿਦਯਾ ਐ ਬੁਧਿ ਕੇ ਬਲ ਕਰਿ ।

(੧੪੪)

ਕੇਤੇ ਕਹਿ ਕਹਿ ਉਠਿ ਉਠਿ ਜਾਹਿ ॥

ਕੇਈਕ ਜੋ ਹੈਂ ਕਹਿ ਕਹਿ ਅਨੇਕ ਰੀਤਿ ਸੋਂ, ਬਹੁਰ ਬਜੰਤ ਜਾਨਿਕੈ, ਜਗਤ ਤੇ ਉਠਿ ਉਠਿ ਗਏ ਹੈਂ । ਕਿਆ ? ਬਹੁਰਿ ਜਗਤ ਮੈਂ ਜਨਮ ਤਿਨ ਕੋ ਨਹੀਂ, ਜਗਤ ਤੇ ਉਠਿ ਜਾਤੇ ਹੈਂ, ਅਵਿਚਲ ਪਦ ਮੈਂ ਜਾਇ ਬਸਤੇ ਹੈਂ । ਕਿੰਵਾ ਕਹਿੰਦੇ ਕਹਿੰਦੇ ਮਰ ਗਏ ਹੈਂ, ਸੰਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਕਿਸੇ ਤੇ ਕਹਜੋ ਗਯੋ ਹੈਂ । ਇਸ ਤੁਕ ਮੇਂ ਭੂਤ ਕਾਲ ਕਹਜੋ । ਇਤਜਰਬ । ਇਸ ਮੈਂ ਤੀਨ ਕਾਲ ਕਹਿਨੇ ਤੇ ਭਾਵਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ ।

ਏਤੇ ਕੀਤੇ ਹੋਰਿ ਕਰੇਹਿ ॥

ਜੇਤੇ ਪੂਰਬ ਗਿਨ ਆਏ ਹੈਂ: ਬ੍ਰਹਮਾ ਬਿਸ਼ਨੁ ਸ਼ਿਵ ਤੇ ਆਦਿ ਜੇ ਇਤਨੇ ਔਰ ਪਰਮੇਸਰ ਰਚੇ, ਬਡੇ ਸਮਰਥ ਸਰਬ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ।

ਤਾ ਆਖਿ ਨ ਸਕਹਿ ਕੇਈ ਕੇਇ ॥

ਤੋ ਭੀ ਸਰਬ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਕੇਈ ਭੀ 'ਕੇਇ' ਕਿਸੀ ਰੀਤ ਸੋਂ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕੈਗੋ; ਸਰਬ ਹੀ ਕਹਿਤੇ ਹਾਰ ਪਰੈਂਗੇ । ਇਤਜਰਬ ।

ਇਨ ਤੁਕਨ ਮੇਂ ਬਿਸ਼ੇਖੋਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ । ਆਖਨਵਾਰੇ ਕਾਰਨ ਹੈਂ ਪ੍ਰੰਤੂ ਕਹਿਨੋ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਭਯੋ ।

ਜੇਵਡੁ ਭਾਵੈ ਤੇਵਡੁ ਹੋਇ ॥

ਜੇਤੋਕ ਆਪਣਾ ਆਪ ਪਰਮੇਸਰ ਕੋ ਭਾਵੈ ਤੇਤੋ ਹੀ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਕੇ ਬਧਣੇ ਕੋ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇ ਆਵਤ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੋ ਕੇਈ ਕਿਸੁ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਜਾਨੈਗੋ ਅਰੁ ਕਹੈਗੋ ।

ਨਾਨਕ ਜਾਣੈ ਸਾਚਾ ਸੋਇ ॥

ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਇਸੀ ਹੇਤ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੋ, ਸਾਚਾ ਜੋ ਹੈ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ, ਸੋ ਜਾਨਤ ਹੈ: ਜੋ ਮੈਂ ਏਤਾਕੁ ਹੋਂ, ਔਰ ਕਿਸੀ ਮੇਂ ਜਾਨਣੇ ਕੀ ਸ਼ਕਤਿ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਇਤਜਰਬ ।

ਇਨ ਦੋਉ ਤੁਕਨ ਮੇਂ ਪ੍ਰਸੰਖਯਾਲੰਕਾਰ ਹੈ । ਔਰਨ ਤੇ ਜਾਣਨੋ ਬਰਜ ਕਰਿ ਏਕ ਈਸ਼ੁਰ ਮੇਂ ਠਹਿਰਾਯੋ, ਯਾਂਤੇ ਪ੍ਰਸੰਖਯਾ ।

ਇਨ ਸਰਬ ਤੁਕਨ ਕੋ ਸਿੱਧਾਂਤ ਇਹ ਭਯੋ:—ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੇ ਸਰੂਪ ਕੋ ਬਰਨਨਿ ਕਰੇ ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਪਣੇ ਕਲਯਾਣੁ ਹੇਤੁ, ਅੰਤੁ ਲੈਬੇ ਕੋ ਹਠ ਨਹੀਂ ਕਰੇ । ਜੇ ਅੰਤ ਲੈਬੇ ਕੋ ਹਠਿ ਕਰਿ ਕੈ ਕਹੇ: ਮੈਂ ਅੰਤਿ ਜਾਨ ਲੇਉਂਗੋ ਕਹਿਤੇ ਹੋਯੋ, ਸੋ ਤਿਸ ਕੀ ਬਾਤ ਅਗਾਰੀ ਕਹਤ ਹੈਂ ।

ਜੇਕੋ ਆਖਹਿ ਬੋਲੁ ਵਿਗਾੜੁ ॥

ਜੇ ਕੇਈ 'ਬੋਲੁ' ਕਿਆ ਬਾਕ ਬਿਗਾੜਵਾਰੋ ਕਹੈ । ਜਿਸ ਕਹੇ ਤੇ ਕੁਛ ਬਿਗਾੜ

(੧੪੫)

ਜਾਇ ਸੋ ਬੋਲ ਬਿਗਾੜ ਕੋ ਹੋਤ ਹੈ, ਜੋ ਕਹੈ ਮੈਂ ਲੈ ਲੇਉਂਗਾ, ਬਹੁਰ ਅੰਤੁ ਨਹੀਂ ਪਾਵਤੁ ਹੈ, ਇਸ ਬੋਲ ਤੇ ਝੂਠੋ ਭੀ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ, ਪਤਿ ਭੀ ਬੋਰੀ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ, ਤਿਸ ਬੋਲ ਕੇ ਕਹਿਨੇ ਤੇ ਸਾਚ ਕਹਨ ਆਦਿ ਬਿਗਾੜ ਜਾਤ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਸੋ ਬੋਲ ਬਿਗਾੜ ਕੋ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ।

ਤਾ ਲਿਖੀਐ ਸਿਰਿ ਗਾਵਾਰਾ ਗਾਵਾਰੁ॥ ੨੬॥

ਸੋ ਪੁਰਖੁ ਗਾਵਾਰਾ ਕੈ ਸਿਰ ਗਵਾਰ ਲਿਖਯੋ ਜਾਤ ਹੈ। ਕਯਾ ? ਗਵਾਰਨ 'ਮੈਂ' ਬਡੋ ਗਵਾਰ ਕਹਯੋ ਜਾਤ ਹੈ। ਅਰਥ ਕਿਆ ? ਤਿਸ ਜੈਸੇ ਮੂਰਖੁ ਔਰ ਕੋਊ ਨਹੀਂ ਜੋ ਬਿਨਾ ਬਿਚਾਰ ਤੇ ਐਸੇ ਕਹਿ ਦੇਤ ਹੈ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਨ ਦੋਊ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਸੰਭਾਵਨਾਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਇਨ ਤੁਕਨ ਮੈਂ: ਜੇ ਇਉਂ ਕਹੈ ਤੋ ਗਵਾਰ ਬਡੋ ਲਿਖੀਐ ਯਾਂਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੋਤ ਹੈ।

[ਪਉੜੀ ਸਤਾਈਵੀਂ]

ਅਬ ਅਗਾਰੀ ਜੇ ਕੋਈ ਕਹੈ: ਪਰਮੇਸੁਰ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਸਚੁ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਸਰਬ ਬਿਚਾਰਨ ਅਰਿ ਕਹਨਿ ਲਗੈਂ ਤੋ ਆਦਿ ਅੰਤ ਜਾਨਯੋ ਜਾਇ? ਐਸੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੋ ਲੀਏ ਹੂਏ ਸਤਿਗੁਰ ਸਾਹਿਬ ਬੁਨੀਖਨਨਿ ਕੀ ਨਜਾਂਈ ਕਹਿਤ ਹੈਂ: ਜੇਤੇ ਗਾਵਤ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਨਾਮ ਬਹੁਰੋ ਗਿਨਤ ਹੈਂ:-

ਸੋ ਦਰੁ ਕੇਹਾ ਸੋ ਘਰੁ ਕੇਹਾ ਜਿਤੁ ਬਹਿ ਸਰਬ ਸਮਾਲੇ॥

ਸੋ ਦਰੁ ਕੈਸਾ ਹੈ ? ਸੋ ਘਰ ਕੈਸਾ ਹੈ ? ਜਿਸ ਘਰ ਕੇ ਦਰਵਾਜੇ ਮੈਂ ਬੈਠ ਕਰਿ ਸਰਬ ਜੋ ਜੀਅ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੋ ਸੰਭਾਲਤ ਹੈ; ਕਯਾ ? ਸਰਬ ਕੋ ਰੋਜ਼ੀ ਦੇਤ ਹੈ, ਸੋ ਐਸੇ ਕੌਨ ਘਰ ਹੈ ? ਫੇਰ ਕੈਸੇ ਸ਼ਕਤਿ ਵਾਰੇ ਤੁਮ ਹੋ ਹੋ ਪਰਮੇਸੁਰ ! ਜੋ ਜਹਾਂ ਜਿਸੁ ਰੀਤਿ ਕੋ ਅਹਾਰ ਖਾਤ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਤੈਸੇ ਹੀ ਤਹਾਂ ਪਹੁੰਚਾਵਤਿ ਹੈਂ ? ਜਿਸ ਤੇਰੇ ਬ੍ਰਹਮੰਡੋਂ ਹੀ ਕੀ ਗਨਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇ ਆਵਤ ਹੈ ਤਿਸ ਮੈਂ ਜੂਨਿ ਅਰ ਜੂਨਿ ਕੇ ਧਾਰਣਹਾਰੇ ਜੀਵ ਸੋ ਕੈਸੇ ਗਨਿਬੇ ਮੈਂ ਆਵਤ ਹੈਂ ? ਸੋ ਤੁਮ ਕੈਸੇ ਸਮਰਥ ਹੋ ਰੋਜ਼ ਹੀ ਸਰਬ ਕੋ ਸਮਾਲਤੇ ਹੋ ? ਇਸ ਤੇਰੀ ਗਤਿ ਕੇ ਜਾਨਬੇ ਹੋਤ ਅਸੰਖ ਹੀ ਧਜਾਵਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਨ ਸਕਤ ਹੈ। ਜੋ ਸਿਮਰਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਤਿਨੋਂ ਕੇ ਨਾਮ ਕਛੁਕ ਗਿਨੀਅਤੁ ਹੈਂ:-

ਵਾਜੇ ਨਾਦ ਅਨੇਕ ਅਸੰਖਾ ਕੇਤੇ ਵਾਵਣਹਾਰੇ॥

‘ਵਾਜੇ’ ਤੇ ‘ਨਾਦ’ ਕਹੀਏ ਸ਼ਬਦ ਅਨੇਕ ਹੀ, ‘ਅਨੇਕ’ ਕੋ ਅਰਥ ਦੋਇ, ਤੀਨ, ਚਾਰ, ਸੌ, ਦੋ ਸੌ, ਲਾਖ, ਆਦਿ ਕੋ ਭੀ ਬਨਤ ਹੈ, ਅਸੰਖ ਹੀ, ਅਨਗਿਨਤ, ਜੋ ਗਨਿਬੇ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਆਵੈਂ, ਤਿਨ ਸਬਦੋਂ ਕੇ ਬਜਾਵਨ ਹਾਰੇ ਸੋ ਅਸੰਖ ਹੀ ਹੈਂ।

ਕੇਤੇ ਰਾਗ ਪਰੀਸਿਉ ਕਹੀਅਨਿ ਕੇਤੇ ਗਾਵਣਹਾਰੇ॥

ਕੇਤੇ ਹੀ ਰਾਗ ਹੈਂ, ‘ਪਰੀ’ ਨਾਮ ਰਾਗਨੀ ਕੋ, ਰਾਗ ਜੋ ਹੈਂ ਰਾਗਨੀ ਕੋ ਸਮੇਤ ਸੋ ਭੀ ਅਨੇਕ ਹੈਂ, ਅਨੇਕ ਹੀ ਤਿਨ ਰਾਗ ਰਾਗਨੀ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਜਸ ਕੋ ਗਾਵਨਵਾਰੇ ਹੈਂ;

ਤਿਨ ਕੀ ਭੀ ਕੁਛ ਗਿਨਤੀ ਨਹੀਂ ।

ਗਾਵਹਿ ਤੁਹਨੋ ਪਉਣੁ ਪਾਣੀ ਬੈਸੰਤਰੁ

ਗਾਵੈ ਰਾਜਾ ਧਰਮੁ ਦੁਆਰੇ ॥

ਗਾਵਤੇ ਹੈਂ ਤੁਧਨੋ ਹੇ ਪਰਮੇਸਰ! ਉਣੰਜਾ ਜੇ ਪਉਣ ਹੈਂ ਸੋ ਸਰਬ ਹੀ ਧਯਾਵਤ ਹੈਂ, ਪਾਣੀ ਜੋ ਬਰਣ ਤੇ ਆਦਿ, ਬੈਸੰਤਰੁ ਅਗਨੀ ਜੋ ਹੈ ਤੀਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ: ਬੜਵਾਗਨਿ, ਜਠਰਾਗਨਿ, ਤੀਸਰੀ ਪ੍ਰਗਟ ਜੋ ਹੈ ਦਾਵਾ; ਸੋ ਏਹ ਸਰਬ ਹੀ ਤੇਰੇ ਗੁਣਾਨੁਵਾਦ ਕੋ ਗਾਵਤੇ ਹੈਂ । ‘ਰਾਜਾ ਧਰਮੁ’ ਧਰਮਰਾਇ ਜੋ ਸਰਬ ਜਗਤ ਕੋ ਹਿਸਾਬ ਲੇਨ ਵਾਰੋ ਹੈ, ਸੋ ਭੀ ਧਯਾਵਤ ਹੈ, ਅਪਨੇ ਦੁਆਰੇ ਸਦਾ ਹੀ ।

ਗਾਵਹਿ ਚਿਤੁ ਗੁਪਤੁ ਲਿਖਿ ਜਾਣਹਿ

ਲਿਖਿ ਲਿਖਿ ਧਰਮੁ ਵੀਚਾਰੇ ॥

ਚਿਤੁ ਗੁਪਤ ਜੋ ਹੈਂ ਸੋ ਕੈਸੇ ਹੈਂ ? ਅਨੇਕ ਹੀ ਜਿਨਸ ਕੇ ਜੀਵ, ਅਸੰਖ ਹੀ ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਮੇਂ ਕੇਸੀ ਸ਼ਕਤਿ ਹੈ? ਛਪ ਕੇ ਕਰੈਂ, ਕਿੰਵਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰੈਂ ਸੋ ਸਭਿਨ ਕੇ ਲਿਖਤਿ ਜਾਤਿ ਹੈਂ । ਲਿਖਿ ਲਿਖਿ ਕਰਿ ਧਰਮ ਕੋ ਵੀਚਾਰਤੇ, ਕਯਾ ? ਜੋ ਜਿਸ ਲਾਇਕ ਹੋਤ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਤੈਸੇ ਹੀ ਫਲ ਭੁਗਾਵਤ ਹੈਂ । ਕਿੰਵਾ ਜਿਨ ਕੇ ਲਿਖੇ ਕੋ ਧਰਮ ਰਾਇ ਬੀਚਾਰਿਕੈ ਸਜਾਇ ਆਦਿ ਦੇਤ ਹੈ । ਐਸੇ ਜੋ ਚਿਤੁ ਗੁਪਤਿ ਹੈਂ ਸੋ ਭੀ ਤੇਰੇ ਗੁਣਾਨੁਵਾਦ ਗਾਵਤ ਹੈਂ ।

ਗਾਵਹਿ ਈਸਰੁ ਬਰਮਾ ਦੇਵੀ ਸੋਹਨਿ ਸਦਾ ਸਵਾਰੇ ॥

‘ਈਸਰ’ ਮਹਾਂਦੇਵ, ਬ੍ਰਹਮਾ, ‘ਦੇਵੀ’ ਜੋਗ ਮਾਯਾ, ਸੋ ਏ ਬਡੀ ਸ਼ਕਤਿ ਵਾਰੇ ਸੋਭਾ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੂਏ ਹੂਏ ‘ਸਦਾ’ ਹੀ ਕਹੀਏ ਨਿਤ ਤੇ ਕੋ ਸਿਮਰਤ ਹੈਂ । ‘ਸਵਾਰੇ’=ਤੇਰੇ ਬਨਾਏ ਹੂਏ ।

ਗਾਵਹਿ ਇੰਦ ਇਦਾਸਣਿ ਬੈਠੇ ਦੇਵਤਿਆ ਦਰਿ ਨਾਲੇ ॥

ਇੰਦੁ ਜੋ ਹੈ ਸਰਬ ਸੁਰਨ ਕੋ ਅਧਿਪਤਿ, ਸੋ ਭੀ ਆਪਣੇ ਸਿੰਘਾਸਨ ਪਰ ਬੈਠਯੋ ਦੇਵਤਯੋਂ ਕੇ ਸਹਤ ਔਰ ‘ਆਦਰਿ ਨਾਲੇ’ ਆਦਰ ਸਹਤ, ਕਯਾ ? ਬਡੇ ਭਾਉ ਕੇ ਸਹਿਤ, ਸੋ ਭੀ ਤੇਰੇ ਤਾਈਂ ਸਿਮਰਤ ਹੈ । ਕਿੰਵਾ ਅਕਾਰ ‘ਦੇਵਤਿਆ’ ਪਦ ਸੋਂ ਰਹੇ । ‘ਦਰ’ ਨਾਮ ਡਰ ਕੋ, ਡਰ ਕਰਿ ਦੇਵਤਿਓਂ ਕੇ ਸਮੇਤ ਅਰਾਧਤੇ ਹੈਂ ।

ਗਾਵਹਿ ਸਿਧ ਸਮਾਧੀ ਅੰਦਰਿ ਗਾਵਨਿ ਸਾਧ ਵਿਚਾਰੇ ॥

ਸਿਧ ਜੋ ਹੈਂ ਗੌਰਖੁ ਤੇ ਆਦਿ, ਕਿੰਵਾ ਜਿਨ ਕੋ ਸਿਧਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤਿ, ਸੋ ਸਿਧ, ਸਤਿਜੁਗ ਤੇ ਆਦਿ ਜੋ ਸਿਧ ਭਏ ਸੋ ਸਮਾਧਿਨ ਕੋ ਲਗਾਇ ਕਰਿ ਤੁਝ ਕੋ ਅਰਾਧਤੇ ਹੈਂ । ਔਰ ਸਾਧ ਜੋ ਹੈਂ, ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਨੇ ਅਪਣੇ ਮਨ ਕੋ ਸਾਧਯੋ, ਸੋ ਸਾਧੁ । ਸੋ ਭੀ ਵੀਚਾਰ ਕੇ

ਸਹਿਤ ਪਰਮੇਸਰ ਕੀ ਬਡਿਆਈ ਕੋ ਗਾਵਤੇ ਹੈਂ ।

ਗਾਵਨਿ ਜਤੀ ਸਤੀ ਸੰਤੋਖੀ ਗਾਵਹਿ ਵੀਰ ਕਰਾਰੇ ॥

ਜਤੀ ਲਛਮਣੁ ਹਨੂਮਾਨ ਤੇ ਆਦਿ, 'ਜਤੀ' ਨਾਮ ਸੰਨਿਆਸੀ ਕੋ ਭੀ ਹੈ, 'ਸਤੀ' ਜੋ ਸਤ ਕੇ ਧਾਰਨਹਾਰੇ, ਸੰਤੋਖੁ ਕੇ ਸਹਿਤ ਜੋ ਹੋਇੰ, ਯਥਾ ਲਾਭ ਸੰਤੁਸ਼ਟ, ਸੋ ਸੰਤੋਖੀ; ਏਹ ਸਰਬ ਹੀ ਸਿਮਰਤੇ ਹੈਂ । ਵੀਰ ਜੋਧੇ, ਕੈਸੇ ਜੋਧੇ ? ਜੋ ਕਰਾਰੇ=ਬਡੇ ਹਠੀਲੇ, ਸੋ ਭੀ ਧਯਾਵਤੇ ਹੈਂ ।

ਗਾਵਨਿ ਪੰਡਿਤ ਪੜਨਿ ਰਖੀਸਰ ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਵੇਦਾ ਨਾਲੇ ॥

ਪੰਡਤ ਜੋ ਹੈਂ ਪੜਨਿਵਾਰੇ, ਰਿਖੀਸੁਰ ਰਿਖੋਂ ਬਿਖੇ ਜੋ ਉੱਤਮ ਹੈਂ, 'ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ'= ਸਤਿਜੁਗੁ ਤੇਤਾ ਦਾਪਰ ਕਲਿਜੁਗੁ ਇਨ੍ਹੋਂ ਜੁਗੋਂ ਕੇ ਜੋ ਚਾਰੋਂ ਬੇਦ ਹੈਂ: ਸਯਾਮ, ਰਿਗ, ਜੁਜਰ, ਅਥਰਬਣ, ਇਨ ਕੇ ਸਹਿਤ ਹੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਜੋ ਖਟੁ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੋ ਬਨਾਇ ਕਰਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੋ ਬਰਨਨ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ।

ਗਾਵਹਿ ਮੋਹਣੀਆ ਮਨੁ ਮੋਹਨਿ ਸੁਰਗਾ ਮਛ ਪਇਆਲੇ ॥

ਮੋਹਨੀ ਜੋ ਹੈਂ ਸੋ ਕੈਸੀ ਹੈਂ ? ਸਭਿਨ ਕੇ ਮਨ ਕੋ ਮੋਹਨ ਕਰਨਵਾਰੀ, ਸੋ ਭੀ ਪਰਮੇਸਰ ਕੋ ਸਿਮਰਤ ਹੈਂ । ਸੁਰਗ ਅਰੁ ਮਧ ਲੋਕ ਅਰ ਪਤਾਲ ਇਨ ਕੇ ਬਿਖੇ ਰਹਨਿ ਵਾਰੇ ਸਰਬ ਹੀ ਗਾਵਤ ਹੈਂ । ਕਿੰਵਾ ਮੋਹਨੀ ਤੀਨ ਲੋਕ ਕੀ ।

ਗਾਵਨਿ ਰਤਨ ਉਪਾਏ ਤੇਰ ਅਠਸਠਿ ਤੀਰਥ ਨਾਲੇ ॥

ਰਤਨ ਜੋ ਚੌਦਾਂ ਹੈਂ: ਚੰਦ੍ਰਮਾ, ਧਨੰਤ੍ਰ, ਲੱਛਮੀ, ਕਾਮਧੇਨ, ਇਨਤੇ ਆਦਿ ਜੋ ਉਤਪਤਿ ਕਰੇ ਹੈਂ, ਸੋ ਭੀ ਗਾਵਤੇ ਹੈਂ । ਅਠਸਠ ਤੀਰਥ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਤੇ ਆਦਿ, 'ਨਾਲੇ' ਨਾਮ ਨਦੀ ਕੋ ਭੀ ਹੈ, ਸੋ ਭੀ ਅਰਾਧਤ ਹੈਂ ।

ਗਾਵਹਿ ਜੋਧ ਮਹਾਬਲ ਸੂਰਾ ਗਾਵਹਿ ਖਾਣੀ ਚਾਰੇ ॥

ਜੋਧੇ ਜੋ ਹੈਂ ਸੋ ਕੈਸੇ ? ਮਹਾਂਬਲੀ, ਬਡੇ ਬਲਵਾਰੇ ਸੂਰਮੇ, ਸੋ ਗਾਵਤ ਹੈਂ । ਪ੍ਰਸ਼ਨ:—ਜੋਧੇ ਤੋ ਅਗਾਰੀ ਭੀ ਗਿਨੇ, ਦੂਸਰੇ ਕਹਨ ਮੈਂ ਪੁਨਰੁਕਤਿ ਹੋਤ ਹੈ ? ਉੱਤਰ:—ਪਿਛਾਤੀ ਜੋਧਾ ਸਰਬ ਜੋ ਹੈਂ ਸੋ ਸਾਮਾਨ ਪਦ ਹੈ, ਈਹਾਂ ਬਡੇ ਬਲੀ ਸੂਰਮੇ: ਰਾਵਣ, ਬਾਲੀ, ਭੀਮਸੈਨ, ਅਰਜਨ ਤੇ ਹਨੂਮਾਨ ਤੇ ਆਦਿ, ਇਨ ਕੋ ਅਰਥ । ਕਿੰਵਾ 'ਜੋਧ ਮਹਾਂਬਲ ਸੂਰਮੇ' ਸੰਤਨ ਕੋ ਨਾਮ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਨੇ ਮਨ ਤੇ ਆਦਿ ਸਰਬ ਜੋ ਬਿਕਾਰ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਜੀਤਨੋਂ ਕਰਜੋ ਹੈ, ਸੋ ਸੰਤ ਗਾਵਤੇ ਹੈਂ । ਖਾਣੀ ਜੋ ਚਾਰ ਹੈਂ: ਅੰਡਜ—ਸਰਪ ਅਰੁ ਪੰਛੀ ਤੇ ਆਦਿ, ਸ੍ਵੇਤਜ—ਜੂਕਾ ਆਦਿ, ਜੇਰਜ—ਮਨੁਖ ਪਸ਼ੁ ਤੇ ਆਦਿ, ਉਤਭੁਜ—ਸਰਬ ਬਨਾਸਪਤੀ; ਚਾਰਾਂ ਖਾਣੀ ਇਕੀਸ ਇਕੀਸ ਲਾਖ ਹੈਂ, ਯਾਂਤੇ ਚੌਰਾਸੀ ਲਾਖ ਹੋਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਸਰਬ ਹੀ ਤੁਝ ਕੋ ਅਰਾਧਤੇ ਹੈਂ ।

ਗਾਵਹਿ ਖੰਡ ਮੰਡਲ ਵਰਭੰਡਾ ਕਰਿ ਕਰਿ ਰਖੇ ਧਾਰੇ ॥

ਨੌ ਜੇ ਖੰਡ ਹੈਂ, 'ਮੰਡਲ' ਨਾਮ ਦੀਪਨ ਕੋ, ਕਾਹੇ ਤੇ? ਦੀਪ ਜੋ ਹੈਂ ਸੋ ਮੰਡਲਾਕਾਰ ਹੈਂ, ਮੰਡਲਾਕਾਰ ਹੋਨ ਤੇ 'ਮੰਡਲ' ਨਾਮ, ਤਿਨ ਖੰਡਨ ਮੇਂ ਦੀਪਨ ਮੇਂ ਜੋ ਬਸਨਹਾਰੇ ਹੈਂ ਸੋ ਸਰਬ ਹੀ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੋ ਗਾਵਤ ਹੈਂ। ਕਿੰਵਾ ਖੰਡ ਦੀਪ ਜੇਤੇ ਹੈਂ ਇਨ ਕੇ ਅਹੰਤਾ ਕੇ ਧਾਰਨ ਵਾਰੇ ਦੇਵਤਾ ਸੋ ਸਰਬ ਹੀ ਗਾਵਤ ਹੈਂ। 'ਵਰਭੰਡ' ਜੋ ਬ੍ਰਹਮੰਡ, ਤਿਸ ਮੈਂ ਸਭ ਕੋਈ ਹੀ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੋ ਜਾਨਤੇ ਹੈਂ, ਕੈਸੇ ਹੈਂ ਖੰਡ ਦੀਪ ਬ੍ਰਹਮੰਡ? ਏ ਸਭ ਹੀ 'ਕਰਿ ਕਰਿ' ਕਹੀਏ ਰਚਿ ਰਕਿ ਕੇ ਧਾਰਿ ਰਾਖੇ ਹੈਂ; ਕਜਾ? ਟਿਕਾਇ ਰਾਖੇ ਹੈਂ। ਕਿੰਵਾ ਖੰਡ ਮੰਡਲ ਕੇ ਸਹਿਤ ਐਸੇ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਅਨੇਕ ਰਚੇ ਹੋਏ ਹੈਂ, ਸਰਬ ਹੀ ਗਾਵਤੇ ਹੈਂ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਨ ਸਰਬ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਤੁੱਲਯ ਯੋਗਤਾ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਈਹਾਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤਿ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕਹਨਿ ਕੋ ਤਿਨ ਮੇਂ ਗਾਵਨਿ ਕ੍ਰਿਆ ਪੌਣ ਪਾਣੀ ਤੇ ਆਦਿ ਸਰਬ ਮੈਂ ਕਹੀ, ਯਾਂਤੇ ਤੁੱਲ ਯੋਗਤਾ। ਗਾਵਹਿ ਪਦ ਬਹੁਤਿ ਬੇਰ ਆਵਨਿ ਤੇ ਉਭਯਾਬ੍ਰਿਤ-ਦੀਪਕ ਅਲੰਕਾਰ।

ਸੋਈ ਤੁਧਨੋ ਗਾਵਹਿ ਜੋ ਤੁਧ ਭਾਵਨਿ ਰਤੇ ਤੇਰੇ ਭਗਤ ਰਸਾਲੇ ॥

ਸੋਈ ਪੁਰਖ ਸਰਬ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਮੈਂ ਤੁਧ ਕੋ ਗਾਵਤੇ ਹੈਂ, ਜੋ ਤੇਰੇ ਤਾਈਂ ਭਾਵਤੇ ਹੈਂ, ਕਜਾ? ਜਿਨ ਕੋ ਚਾਹਤੇ ਹੈਂ ਜਗਤ ਤੇ ਉਧਾਰ ਕੀਆ ਤਿਨ ਕੋ ਅਪਨੀ ਸਿਫਤ ਕੋ ਗਾਵਨੋ ਬਖਸ਼ਤ ਹੈਂ। 'ਰਤੇ' ਕਹੀਏ ਰਚ ਗਏ ਹੈਂ ਤੇਰੇ ਜਸ ਮੈਂ ਸੋਈ ਭਗਤ ਹੈਂ, 'ਰਸਾਲੇ' ਕਹੀਏ ਤੇਰੇ ਪ੍ਰੇਮ ਕੇ ਰਸੀਏ, ਰਸ ਕੇ ਘਰ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਕਾਵਜਲਿੰਗ। ਸੋ ਗਾਵਤੇ ਹੈਂ ਯਹ ਅਰਥ ਤੇ ਸਮਰਥਨੀਯ, ਜੋ ਤੁਧ ਕੋ ਭਾਵਤੇ ਹੈਂ ਇਨ ਸੋਂ ਸਮਰਥਨਿ ਕਰਜੋ।

ਹੋਰਿ ਕੇਤੇ ਗਾਵਨਿ ਸੇ ਮੈ ਚਿਤਿ ਨ ਆਵਨਿ ਨਾਨਕੁ ਕਿਆ ਵੀਚਾਰੇ ॥

ਐਰ ਭੀ ਅਨੇਕ ਤੇਰੇ ਤਾਂਈ ਗਾਵਤੇ ਹੈਂ ਸੋ ਮੇਰੇ ਯਾਦ ਭੀ ਸਰਬ ਨਹੀਂ ਆਵਤੇ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ ਕਜਾ ਬੀਚਾਰ ਕਰੀਏ, ਕੋਈ ਅੰਤ ਤੋ ਕਿਸੀ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਆਵਤੇ ਨਹੀਂ; ਤਿਸੀ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਤੇਰੇ ਗਾਵਨਵਾਰਜੋਂ ਕਾ ਭੀ ਅੰਤੁ ਨਹੀਂ। ਇਤਯਰਥ।

'ਗਾਵਨਿ ਭਾਵਨਿ' ਪੂਰਬ ਕੀ ਤੁਕ ਮੈਂ ਅਰ ਇਸ ਮੈਂ ਗਾਵਨਿ ਆਵਨਿ ਇਨ ਪਦਨ ਤੇ ਛੇਕਾਨੁਪਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਨਕਾਰ ਕੀ ਬਰਨ ਮੈਤ੍ਰੀ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤ੍ਯਾਨੁਪਾਸ ਹੈ।

ਜੇਕਰ ਜਗਜਾਸੀ ਬੂਝੈ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੋ ਅੰਤੁ ਨਹੀਂ, ਤਿਸ ਕੇ ਗਾਵਨਿਵਾਰਜੋਂ ਕਾ ਅੰਤੁ ਨਹੀਂ, ਯਾਂਤੇ ਤੁਸ਼ਨਿ ਕੋ ਧਾਰ ਬੈਠੇ? ਤਿਸ ਪਰ ਸਾਹਿਬੁ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ:—

ਸੋਈ ਸੋਈ ਸਦਾ ਸਚੁ ਸਾਹਿਬੁ ਸਾਚਾ ਸਾਚੀ ਨਾਈ ॥

‘ਸੋਈ’ ਜੋ ਪਦ ਹੈ ਭੂਤ ਕਾਲ ਕੋ ਜਨਾਵਤ ਹੈ। ਪੂਰਬ ਜੋ ਥਾ ਸੋਈ ਅਬ ਹੈ। ਦੋ ਬੇਰ ਕਹਿਨੋ ਨਿਸਚੇ ਕਰਾਵਨ ਪਰ ਹੈ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੇ। ‘ਸਦਾ ਸਚੁ ਸਾਹਿਬੁ’ ਸਦਾ ਸਚੁ ਹੈ, ਏਕ ਰਸ, ਪ੍ਰਣਾਮ ਕੋ ਨਾਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤੋ, ਐਸੇ ਸਾਹਿਬ ਹੈ। ਔਰ ਜੋ ਸਾਹਿਬ ਕਹਾਵਤ ਹੈਂ ਸੇ ਬੂਠੇ ਹੈਂ, ਸੋ ਸਚਾ ਹੈ; ਸਚਾ ਸਾਹਿਬ ਹੋਨ ਤੇ ਨਾਮ ਭੀ ਸਚ ਹੀ ਹੈ, ਵੇਦ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਮੈਂ ‘ਸਤ੍ਯ ਨਾਮ’ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਸਕਾਰ ਸਰਬ ਥਾਨ ਆਵਨ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤ੍ਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਹੈ।

ਹੈ ਭੀ ਹੋਸੀ ਜਾਇ ਨ ਜਾਸੀ ਰਚਨਾ ਜਿਨਿ ਰਚਾਈ ॥

ਜੋ ਭੂਤ ਕਾਲ ਮੇਂ ਕਹਯੋ ਅਬ ਵਰਤਮਾਨ ਮੇਂ ਭੀ ਸੋਈ ਪੁਰਖ ਹੈ, ‘ਹੋਸੀ’ ਅਗਾਰੀ ਭਵਿਖਤ ਕਾਲ ਮੇਂ ਭੀ ਸੋਈ ਰਹੈਗੋ, ‘ਜਾਇ ਨ’ ਅਬ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਤੋ; ਕਯਾ ? ਅਬਿਨਾਸੀ ਹੈ। ‘ਨ ਜਾਸੀ’ ਅਗਾਰੀ ਸਦਾ ਹੀ ਰਹੈਗੋ। ਬਹੁਰੋ ਕੈਸਾ ਪੁਰਖ ਹੈ ? ‘ਰਚਨਾ ਜਿਨਿ ਰਚਾਈ’ ਇਹ ਰਚਨਾ ਵਿਸ਼ਟਮਾਨ ਜਿਸ ਨੇ ਰਚੀ ਹੈ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਤੀਨੋਂ ਕਾਲ ਕੀ ਬਾਤ ਕਹੀ ਹੈ ਯਾਂਤੇ ਭਾਵਕ ਅਲੰਕਾਰ

ਲੱਛਣ:-ਭੂਤ ਭਵਿਖਤ ਕੀ ਜੋ ਬਾਤ।

ਵਰਤਮਾਨ ਮੈਂ ਕਹਿੰ ਬਖਸ਼ਾਤ।

ਤਹਿ ‘ਭਾਵਕ’ ਭੂਖਨ ਹੁਇ ਜਾਇ।

ਐਸੇ ਕਹੈਂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਮੁਦਾਇ।

ਕਿੰਵਾ ‘ਹੈ ਭੀ ਹੋਸੀ’ ਮੈਂ ਹਕਾਰ, ‘ਜਾਇ ਨ ਜਾਸੀ’ ਮੈਂ ਜਕਾਰ, ‘ਰਚਨਾ ਜਿਨਿ ਰਚਾਈ’ ਮੈਂ ਰਕਾਰ ਚਕਾਰ, ਅਨੇਕ ਅਖਰ ਕੀ ਅਨੇਕ ਬਾਰ ਸਮਤਾ ਭਈ, ਯਾਂਤੇ ਬ੍ਰਿਤ੍ਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਹੋਤ ਹੈ।

ਇਸ ਤੁਕ ਕੋ ਅਰਥ ਕੋ ਸੁਣਿ ਕਰਿ ਜੇ ਕਹੈਂ: ਜਗਤ ਤੋ ਅਨੇਕ ਤਰਹ ਕੋ, ਏਕ ਪੁਰਖ ਤੇ ਕੈਸੇ ਭਯੋ ? ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੋ ਲੀਏ ਹੁਏ ਸਤਿਗੁਰ ਕਹਿਤ ਹੈਂ:-

ਰਗੀ ਰੰਗੀ ਭਾਤੀ ਕਰਿ ਕਰਿ

ਜਿਨਸੀ ਮਾਇਆ ਜਿਨਿ ਉਪਾਈ ॥

‘ਭਾਤੀ’ ਨਾਮ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੋ, ਔਰ ਔਰ ਰੰਗ ਕੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਰਿ ਕਰਿ, ‘ਜਿਨਸੀ’ ਅਨੇਕ ਤਰਹ ਕੀ ਮਾਯਾ ਸੋਂ ਮਿਲਿਕੈ ਬਚਿਤ੍ਰਤਾ ਜਿਸ ਨੇ ਉਤਪਤ ਕਰੀ ਹੈ, ਜੈਸੇ ਤੀਨ ਰੰਗ ਕੋ ਤਾਗੇ ਤੇ ਪਟ ਮੈਂ ਬਚਿਤ੍ਰਤਾ ਹੋ ਆਵਤੁ ਹੈ, ਤੈਸੇ ਅਨੇਕ ਰੰਗ ਕੋ ਅਨੇਕ ਹੀ ਮੂਰਤਾਂ, ਅਨੇਕ ਹੀ ਤਰਹ ਕੀ ਰਚੀ ਹੈਂ। ਇਤਯਰਥ।

ਪੂਰਬ ਕੀ ਤੁਕ ਮੈਂ ਕਾਰਨ ਈਸ਼ੁਰ, ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਕਾਰਜ ਜਗਤ ਕੋ ਕਹਿਨ ਤੇ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ ਹੈ। ‘ਰੰਗੀ ਰੰਗੀ’ ‘ਕਰਿ ਕਰਿ’ ਇਨ ਮੇਂ ਬੀਪਸਾਲੰਕਾਰ ਹੈ। ‘ਰੰਗੀ ਰੰਗੀ ਭਾਤੀ

ਕਰਿ ਕਰਿ' ਸਿਸ਼ਟਿ ਕੀ ਜਿਨਸਾਂ, ਇਸ ਅਰਥ ਕੋ 'ਮਾਇਆ' ਪਦ ਦੇ ਕਰਿ ਸਮਰਥਨਿ ਕਰਜੋ; ਯਾਂਤੇ ਕਾਵਜਲਿੰਗ ।

ਕਰਿ ਕਰਿ ਵੇਖੈ ਕੀਤਾ ਆਪਣਾ ਜਿਵ ਤਿਸਦੀ ਵਡਿਆਈ ॥

ਜਗਤ ਕੋ ਰਚੇ ਹੈ, ਰਚਿ ਰਚਿ ਦੇਖਤ ਹੈ ਆਪ, ਪਰੰਤੂ ਕੈਸੇ ਰਚਿ ਰਚਿ ਦੇਖਤ ਹੈ ? ਜਿਸ ਰੀਤਿ ਤਿਸ ਕੀ ਵਡਿਆਈ ਹੋਇ । ਵਡਿਆਈ ਇਹ: ਜੋ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ ਜਾਨ ਸਕਤਿ ਹੈ, ਕਿਸ ਵਾਸਤੇ ਜਗਤੁ ਰਚਿਐ ਹੈ, ਅਰੁ ਕੈਸੇ ਰਚਿਐ ਹੈ । ਇਸ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਜੇ ਜਗਤਿ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ ਲਖ ਸਕਤਿ ਹੈ । ਇਤਯਰਥ ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੇਂ ਕਾਰਕ ਦੀਪਕ ਅਲੰਕਾਰ ।

ਲੱਛਣ-ਕ੍ਰਮ ਸੋਂ ਕਿਰਿਯਾ ਕਰੈ ਅਨੇਕ ।

ਕਾਰਕ ਦੀਪਕ ਨਾਮ ਬਿਬੇਕ ।

ਇਹਾਂ ਕਰਣਾ ਅਰੁ ਕਰਿ ਕੈ ਦੇਖਣਾ ਇਹ ਕ੍ਰਿਯਾ ਕ੍ਰਮ ਸੋਂ, ਯਾਂਤੇ ਕਾਰਕਦੀਪਕ ।

ਜੇ ਤਿਸੁ ਭਾਵੈ ਸੋਈ ਕਰਸੀ ਹੁਕਮੁ ਨ ਕਰਣਾ ਜਾਈ ॥

ਜੋ ਕਿਛੁ ਤਿਸ ਕੇ ਮਨ ਮੈਂ ਸੁਹਾਵਤ ਹੈ, ਕਿ ਯਹਿ ਆਛੀ ਬਾਤ ਹੈ, ਸੋਈ ਕਰਤ ਹੈ, ਤਿਸੁ ਕਰਤੇ ਹੂਏ ਉਪਰਿ ਹੁਕਮ ਕਿਸੀ ਕੋ ਕਰਜੋ ਨਹੀਂ ਜਾਤ ਹੈ ਕਿ ਯਹ ਬਾਤ ਆਛੀ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਕੋ ਹਟਾਇ ਔਰੁ ਕਰਹੁ, ਐਸੇ ਹੁਕਮ ਕਿਸੀ ਕੋ ਕਰਜੋ ਨਹੀਂ ਜਾਤ ਹੈ । ਇਤਯਰਥ ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਕਾਵਜਲਿੰਗ । ਜੋ ਤਿਸ ਕੋ ਭਾਵਤ ਹੈ ਸੋਈ ਕਰਤਾ ਹੈ ਇਸ ਅਰਥ ਕੋ ਸਮਰਥਨਿ ਕਰਜੋ, ਜੋ ਕਰਤੇ ਹੂਏ ਪਰ ਔਰ ਕੋ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਚਲੈਗੇ, ਯਾਂਤੇ ਕਾਵਜਲਿੰਗ ।

ਸੋ ਪਾਤਿਸਾਹੁ ਸਾਹਾ ਪਾਤਿਸਾਹਿਬੁ

ਨਾਨਕ ਰਹਣੁ ਰਜਾਈ ॥ ੨੭ ॥

ਔਰ ਕੋ ਹੁਕਮ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਚਲਤ ਹੈ ? ਸੋਈ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਸੋ ਪਾਤਿਸਾਹੁ, 'ਸੋ' ਪੂਰਬ ਕੇ ਅਰਥ ਕੋ ਬੋਧਕ ਹੈ, ਜਿਸ ਕੋ ਪੂਰਬ ਬਰਨਨ ਕਰਤੇ ਆਏ ਹੈਂ, 'ਸੋ ਪਾਤਿਸਾਹੁ' ਸਭਨਿ ਕੋ ਜੋਕੋਈ ਕਹੈ ਤਿਸ ਪਰ ਹੁਕਮ ਕੈਸੇ ਨਹੀਂ ਚਲੈ, ਪਾਤਿਸਾਹੁ ਤੋ ਔਰ ਭੀ ਜਗਤ ਮੈਂ ਹੋਤੇ ਰਹੇ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਹੁਕਮ ਚਲਤੇ ? ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਤਿਨ ਪਾਤਿਸਾਹੋਂ ਕਾ ਭੀ ਸੋ ਪਾਤਿਸਾਹੁ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਤਿਨ ਕੋ ਹੁਕਮ ਭੀ ਨਹੀਂ ਚਲਤ ਹੈ । ਜੇ ਕੋਈ ਬੂਝੈ: ਸੋ ਪਾਤਿਸਾਹੋਂ ਕਾ ਪਾਤਿਸਾਹੁ, ਤਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਬੋ ਤੋ ਕਠਨ ਹੋਇਗੇ, ਸੋ ਕੈਸੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਇ ? ਤਿਸ ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਤਿਸ ਕੀ ਰਜਾਇ ਪਰ ਰਾਜੀ ਰਹਿਨੋ ਯਹ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਕੋ ਕਾਰਣ ਹੈ । ਸੋ ਪਰਮ ਸੁਖੈਨ ਤੇ ਸੁਖੈਨ ਹੈ, ਜੇ ਕੋਈ ਰਾਜੀ ਰਹੇ ਰਜਾਇ ਪਰ । 'ਰਹਣੁ' ਪਦ ਤੇ 'ਰਾਜੀ' ਕੋ ਅਧਯਾਹਾਰ । ਜੇ ਕੋਈ ਅਰਥ ਰਾਜੀ ਪਦ ਤੇ

ਬਿਨਾ ਕਰੇ ਕਿ ਰਜਾਇ ਮੈਂ ਰਹੇ ਤਿਸੁ ਪਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ: ਰਜਾਇ ਮੈਂ ਤੋ ਸਭ ਕੋਈ ਰਹਤ ਹੈ, ਐਸੇ ਕੌਨ ਹੈ ਜੋ ਬਿਨਾ ਰਜਾਇ ਤੇ ਜੀਵ ਸਕੈ, ਕਿ ਮਰ ਸਕੈ, ਕਿ ਉਠਿ ਸਕੈ, ਕਿ ਚਲਿ ਸਕੈ, ਕਿ ਬੋਲਿ ਸਕੈ, ਇਸ ਤੇ ਆਦਿ ਸਭ ਤਿਸ ਕੀ ਰਜਾਇ ਮੈਂ ਹੋਤ ਹੈ ? ਇਸ ਬਾਤ ਕੋ ਔਰ ਗ੍ਰੰਥ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਪੁਰਾਨ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਤੇ ਹੈਂ, ਪਰੰਤੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਮੈਂ ਤੋ ਬਹੁਤ ਸਥਾਨ ਮੈਂ ਕਹਿਓ ਹੈ, ਪੂਰਬ ਜਪਜੀ ਮੈਂ ਭੀ ਕਹਿ ਆਏ ਹੈਂ: 'ਹੁਕਮੈ ਅੰਦਰਿ ਸਭ ਕੋ ਬਾਹਰਿ ਹੁਕਮ ਨ ਕੋਇ' । ਇਸ ਅਰਥ ਕੋ ਸਿਧ ਨੀਕੀ ਰੀਤਿ ਸੋ ਪੂਰਬ ਕਹਿ ਆਏ ਹੈਂ । ਇਤਯਰਥ ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਰਸਵਤਾਲੰਕਾਰ । ਸ਼ਾਂਤਿ ਰਸ ਹੈ, ਔਰ ਸਥਾਨ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤਿ ਕੋ ਹਟਾਇ ਕਰ ਏਕ ਹੁਕਮ ਪਰ ਠਹਿਰਾਈ, ਯਹ ਸ਼ਾਂਤਿ ਰਸ ਬਰਨਨ ਤੇ ਰਸਵਤਾਲੰਕਾਰ ।

[ਪਉੜੀ ਅਠਾਈਵੀਂ]

ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ਤੋ ਅਬ ਪੂਰਣ ਭਯੋ, ਅਗਾਰੀ ਜੋਗ ਕੀ ਜੁਗਤਿ ਸੁਖੈਨ ਰੀਤਿ ਸੋ ਕਹਤਹੈਂ । ਅਸ਼ਟਾਂਗ ਜੋਗ ਕਲਿਜੁਗ ਮੇਂ ਕਠਿਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਰੀਤਿ ਕੋ ਜੋਗ ਇਸ ਕਾਲ ਮੈਂ ਹੋ ਸਕੇ ਸੋ ਕਹਤ ਹੈਂ:—

ਮੁੰਦਾ ਸਤੋਖੁ ਸਰਮੁ ਪਤੁ ਝੋਲੀ ਧਿਆਨ ਕੀ ਕਰਹਿ ਬਿਭੂਤਿ ॥

ਮੁੰਦਾ ਦੋ ਕਾਨੋਂ ਮੇਂ ਪਾਵਤ ਹੈਂ ਸੋ ਸੰਤੋਖ ਕੀ ਅਰ ਸਰਮ ਕੀ ਦੋਊ ਕਰੇ । ਮੁੰਦਾ ਭੀ ਦੋਊ ਹੋਤ ਹੈਂ, ਸੰਤੋਖ ਸਰਮ ਭੀ ਦੋਨੋਂ ਹੈਂ । ਸੰਤੋਖ ਤੋ ਏਹ: ਜਬਾ ਲਾਭ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਔਰਨ ਤੇ ਸੁਨਿ ਕਰਿ ਪਦਾਰਥੋਂ ਕਾ ਲੋਭ ਨਾ ਕਰੇ । ਤੈਸੇ ਹੀ ਸਰਮ ਕਰੇ, ਸਤਿਗੁਰ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਨ ਕੀ, ਐਸੇ ਨਹੀਂ ਕਰੈ ਜੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਤਿਗੁਰ ਕੋ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕਰਿ ਬਹੁਰ ਬਿਕਾਰਨਿ ਪਰ ਲਗ ਜਾਇ । ਉਪਦੇਸ਼ ਕੋ ਰਿਦੇ ਮੈਂ ਬਸਾਇਕੈ ਬਹੁਰ ਕਮਾਵੇ, ਯਹ ਸਰਮ ਰਾਖੇ । ਕੋਈਕ ਅਰਥ ਸੰਤੋਖੁ ਏਕਲੇ ਕੇ ਮੁੰਦਾ ਪਰਿ ਲਗਾਵਤ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੇ ਅਰਥ ਤੇ ਕ੍ਰਮ ਜੋ ਉਪਮਾ ਉਪਮੇਯ ਕੋ ਰੂਪਕ ਕਰਜੋ ਹੈ ਸੋ ਜਾਤੋ ਰਹਤ ਹੈ । ਮੁੰਦਾ ਸੰਤੋਖ ਭਯੋ, 'ਸਰਮੁ ਪਤੁ ਝੋਲੀ' ਤੀਨਪਦ ਰਹਿ ਜਾਤ ਹੈਂ । ਉਪਮਾ ਉਪਮੇਯ ਨਹੀਂ ਬਨਤ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋ ਅਰਥ ਰਾਖਯੋ 'ਸੰਤੋਖੁ' 'ਸਰਮੁ' ਦੋਊ ਮੁੰਦਾ ਕੋ ਹੈ । ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਮੈਂ ਔਰ ਸਥਾਨ ਭੀ ਕਹਿਓ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਯਹ ਅਰਥ ਆਛੇ । ਅਗਾਰੀ 'ਪਤੁ ਝੋਲੀ' ਪਾਪਨਿ ਤੇ ਬਚ ਕਰਿ ਆਪਨੀ ਪਤਿ ਰਾਖਨੀ, ਲੋਕ ਪ੍ਰਲੋਕ ਮੈਂ ਯਾਕੋ ਝੋਲੀ ਕਰੇ । ਜਿਸ ਕੀ ਪਤਿ ਰਹਿ ਆਵਤ ਹੈ ਤਿਸ ਮੈਂ ਸਰਬ ਗੁਨ ਸੰਗ੍ਰਹ ਹੋਤ ਹੈਂ, ਝੋਲੀ ਮੇਂ ਭੀ ਜੋਗੀਓਂ ਕੋ ਸੰਗ੍ਰਹ ਹੋਤ ਹੈ, ਹਰ ਚੀਜ਼ ਕੋ । ਯਹ ਸਮਤਾ । 'ਧਿਆਨ ਕੀ ਕਰਹਿ ਬਿਭੂਤਿ' ਪਰਮੇਸਰ ਕੋ ਸਰੂਪ ਕੋ ਧਿਆਨ ਕਰਨੋਂ ਯਹੀ ਭਸਮ ਦੇਹ ਕੋ ਲਗਾਵੇ । ਧਿਆਨ ਭੀ ਸਰਬ ਦੇਹ ਕੋ ਟਿਕਾਏ ਤੇ ਹੋਤ ਹੈ, ਬਿਭੂਤ ਭੀ ਸਰਬ ਦੇਹਿ, ਨਖ ਸਿਖ ਲੋ, ਲਗਾਵਤ ਹੈਂ; ਯਹ ਸਮਤਾ ।

ਖਿਥਾ ਕਾਲੁ ਕੁਆਰੀ ਕਾਇਆ ਜੁਗਤਿ ਡੰਡਾ ਪਰਤੀਤਿ ॥

ਜੋਗੀ ਖਿਥਾ ਰਾਖਤ ਹੈਂ ਅਨੇਕ ਰੰਗ ਕੀ, ਸੋ ਖਿਥਾ ਕਾਇਆ, ਜੋ ਦੇਹ ਅਨੇਕ

ਰੰਗ ਕੀ; ਸਜਾਮ, ਗੌਰ, ਸੇਤ, ਤਿਸ ਕੀ ਸਮਝਿ ਰਾਖੈ। ਕਹਾ ਸਮਝੈ? ਜੈਸੇ ਬਸਤ੍ਰ ਉਪਰ ਲੈਬੇ ਕੋ ਹੋਤ ਹੈ ਤੈਸੇ ਹੀ ਦੇਹਿ ਹੈ। ਬਸਤ ਭੀ ਜੀਰਨ ਹੁਏ ਤੇ ਗੋਰ ਦਈਤਾ ਹੈ, ਦੇਹ ਭੀ ਜੀਰਨ ਹੁਏ ਤੇ ਗੋਰ ਦਈਤੀ ਹੈ, ਨਈ ਧਾਰ ਲਈਤੀ ਹੈ, ਤਾਂਤੇ ਅਹੰਤਾ ਇਸ ਕੀ ਨਾ ਕਰੇ। ਸੋ ਦੇਹ ਰੂਪੀ ਖਿੰਬਾ ਕੈਸੀ ਹੈ? 'ਕਾਲੁ ਕੁਆਰੀ' ਕਾਲ ਕੀ ਬੁਰਕੀ ਹੈ। 'ਕੁਆਰ' ਨਾਮ ਬੁਰਕੀ ਕੋ ਹੈ, ਜੋ ਖਾਵਨ ਲਾਗੇ 'ਗ੍ਰਾਸ' ਮੁਖ ਪਾਈਤਾ ਹੈ। ਕੁਆਰੀ ਨਾਮ ਬੁਰਕੀ ਕੋ ਹੈ, ਕਾਹੇ ਤੇ? ਨਿਤ ਹੀ ਕਾਲ ਗ੍ਰਾਸ ਤੋ ਜਾਤ ਹੈ। ਖਿੰਬਾ ਕੋ ਪਹਿਰਕੈ ਜੋਗੀ ਅੰਤਰ ਤਿਸ ਕੇ ਰਹਤ ਹੈਂ, ਇਹ ਜੀਵ ਭੀ ਦੇਹ ਕੋ ਅੰਤਰ ਰਹਿਤ ਹੈ, ਇਹ ਸਮਤਾ। ਕੋਈਕ ਅਰਥ ਐਸੇ ਕਰਤ ਹੈਂ: ਇਹ ਕਾਯਾਂ ਕਾਲ ਤੇ ਕੁਆਰੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਿਨ ਮਰੇਗੀ ਤਿਸ ਦਿਨ ਬਜਾਹੀ ਜਾਇਗੀ। ਤਿਨ ਕੇ ਅਰਥ ਪਰ ਦੂਖਨ ਆਵਤ ਹੈ। ਕਾਲ ਕੇ ਸਾਥ ਤੋ ਬਿਵਾਹਿ ਜਿੰਦ ਰੂਪੀ ਬਧੂ ਕੋ ਲਿਖਜੇ ਹੈ ਗਿੰਬ ਸਾਹਿਬ ਮੈਂ, ਅਨੇਕ ਸਥਾਨ; ਪ੍ਰਮਾਣ:—
ਜਿੰਦੁ ਵਹੁਟੀ ਮਰਣੁ ਵਰੁ ਲੈ ਜਾਸੀ ਪਰਣਾਇ ॥

[ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ-੧]

ਜੇ ਕੋਈ ਕਾਲ ਕੋ ਪਤਿ ਕਰਿਕੈ ਦੇਹਿ ਕੋ ਬਧੂ ਬਨਾਇਕੈ ਅਰਥ ਲਗਾਵੈ, ਤੋ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਬੈਠਤਿ ਹੈ, ਦੇਹਿ ਤੋ ਈਹਾਂ ਹੀ ਭਸਮ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈ, ਬਜਾਹਿਕੈ ਕਾਲ ਕਿਸ ਕੋ ਸੰਗ ਲੇ ਗਯੋ? ਐਸੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਤੇ ਤਿਨੁ ਅਰਥਵਾਰੇ ਕੋ ਉੱਤਰ ਨਹੀਂ ਆਵੈਗੋ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਦੇਹ ਕਾਲ ਕੋ ਗ੍ਰਾਸ ਹੈ ਤਿਸ ਤੇ ਕਾਯਾ ਕੋ ਕਾਲ ਖਾਤੋ ਹੈ, ਇਹ ਤੋ ਰੀਤਿ ਅਨੇਕ ਸਥਾਨ ਮੈਂ ਕਹੀ ਹੈ। 'ਜੁਗਤਿ ਡੰਡਾ' ਜੁਗਤਿ ਨਾਮ ਪਰਮੇਸਰ ਕੇ ਸਰੂਪ ਮੈਂ ਜੁੜਨਿ ਕੋ, ਤਿਸ ਕੋ ਡੰਡਾ ਕਰੇ, ਕਿਆ? ਸੋਟਾ ਕਰੇ। ਜੋਗੀ ਹਾਥ ਡੰਡਾ ਭੀ ਰਾਖਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਡੰਡਾ ਸੂਧੋ ਹੋਤ ਹੈ ਅਰ ਜੁੜਨੋ ਭੀ; ਜਬ ਚਿਤ ਕੀ ਬ੍ਰਿਤਿ ਜਗਤ ਕੀ ਦਿਸ਼ ਤੇ ਹਟ ਕਰਿ ਸੂਧੀ ਹੋਤ ਹੈ ਤਬ ਹੀ ਜੁਟਤ ਹੈ, ਇਹ ਸਮਤਾ। ਪਰਤੀਤਿ ਪਦ ਮੈਂ ਸਲੋਖ ਅਰਥ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਧਰਜੇ ਹੈ। 'ਏਕ ਪਦ ਮੈਂ ਦੋਇ ਅਰਥ ਹੋਇ' ਲੱਛਣ ਹੈ ਸਲੋਖ ਕੋ। ਸੋਈ ਕਹਤ ਹੈ: ਜੋਗੀ 'ਪਰ' ਕਹੀਏ ਅਤਿਸ਼ੈ, 'ਰਕਾਰ' ਮੈਂ ਤੇ 'ਅਕਾਰ' ਨਿਕਸੇ 'ਅਤੀਤ' ਹੋਤ ਹੈ; ਅਰਥ ਕਿ 'ਅਤਿਸ਼ੈ ਅਤੀਤ' ਹੋਤੇ ਹੈਂ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਤ੍ਰ ਆਦਿ ਸਭ ਕੁਟੰਬ ਤੇ ਏਕਾਕੀ ਰਹਤ ਹੈਂ, ਔਰ ਸਿਖ ਕੋ ਹੋਨੋ ਅਤੀਤ ਯਹ: ਸਰਬ ਓਰ ਤੇ ਹਟਿ ਕਰਿ ਏਕ ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਪਰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰੇ, ਆਪਨੋ ਨਿਸਚੈ ਔਰ ਸਥਾਨ ਕਹੂੰਭੁਲਾਵੈ ਨਹੀਂ, ਇਹੀ ਪਰਮ ਅਤੀਤਤਾ ਹੈ। ਜੋਗੀ ਅਪਣੇ ਸਨਬੰਧੀ ਕੇ ਮੋਹ ਪਰ ਮਨ ਨਹੀਂ ਚਲਾਵਤ ਹੇ, ਸਿਖ ਔਰ ਕੇ ਮਤਿ ਪਰ ਨਹੀਂ ਡਿਗਾਵੈ, ਯਹ ਸਮਤਾ। ਇਤਯਰਥ।

'ਪਰਤੀਤਿ' ਏਕ ਨਿਸ਼ਚੈ ਕੋ, ਏਕ ਪਰਮ ਅਤੀਤ ਕੋ ਦੋ ਅਰਥ ਹੋਨ ਤੇ ਸਲੋਖਾਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ।

ਆਈ ਪੰਥੀ ਸਗਲ ਜਮਾਤੀ ਮਨਿ ਜੀਤੈ ਜਗੁ ਜੀਤੁ ॥

ਤਿਨੁ ਜੋਗੀਓਂ ਕੇ ਪੰਥ ਮੈਂ ਏਕ ਆਈ ਪੰਥ ਹੈ, 'ਬਾਲਗੁੰਦਾਈ' ਇਸ ਤੇ ਆਦਿ, 'ਆਈ' ਜਿਨ ਕੇ ਨਾਮ ਕੇ ਅੰਤ ਮੈਂ ਹੋਤ ਹੈ, ਸੋ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਗਿਨਜੇ ਜਾਤ ਹੈ। ਆਈ ਪੰਥ ਮੈਂ

(੧੫੩)

ਜੋ ਹੋਇ ਸੋ ਆਈ ਪੰਥੀ, ਇਹ ਕੈਸੇ ਬਨੈ ? ‘ਸਗਲ ਜਮਾਤੀ’=ਸਿਖ ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਸਗਲ ਜਮਾਤੀ ਬਨੇ। ਸਰਬ ਜੋ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਹੈ, ਕਿਸੀ ਭੇਖ ਵਾਰੇ ਸੰਤ ਹੋਇ, ਸਰਬ ਮੇਂ ਮਿਲਜੋ ਰਹੈ, ਬਿਰੋਧ ਕਾਹੂੰ ਸਿਉਂ ਨਾ ਕਰੇ; ਸਰਬ ਕੇ ਮਿਲਨ ਤੇ ਸਗਲ ਜਮਾਤੀ ਭਯੋ। ‘ਮਨਿ ਜੀਤੈ ਜਗੁ ਜੀਤੁ’ ਸਿਧ ਜੇ ਜੋਗੀ ਹੈਂ ਔਰ ਪੰਥਨ ਕੋ ਕਰਾਮਾਤ ਸਿਧਾਂ ਕੀ ਲਗਾਇ ਕਰਿ ਜੀਤਤਿ ਹੈਂ, ਸਿਖ ਅਪਨੇ ਮਨ ਕੋ ਜੀਤੈ, ਇਸ ਕੇ ਜੀਤਨੇ ਕਰਿ ਸਾਰੋਈ ਜਗਤ ਜੀਤਜੇ ਜਾਤ ਹੈ। ਜੈਸੇ ਕੋਈ ਸਰਬ ਧਰਨੀ ਮੈਂ ਤੇ ਕੰਟਕ ਬੀਨਤਾ ਫਿਰਤ ਹੈ, ਕਾਹੂੰ ਨੇ ਪਨਹੀਰ ਪੈਰ ਮੈਂ ਪਾਇ ਲਈ ਹੈ, ਤਿਸ ਚੁਗਨਵਾਰੇ ਤੇ ਸਰਬ ਬਾਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਤ ਹੈ ਪਨਹੀ ਵਾਰੇ ਨੇ ਬਾਤ ਸਿਧ ਕਰ ਲਈ ਹੈ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਮਨ ਮੈਂ ਜੋ ਮਾਨ ਬਡਾਈ ਕੈ ਬਿਕਾਰ ਹੈਂ ਸੋਈ ਖੁਆਰ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਜਬ ਮਨ ਜੀਤਜੇ, ਏ ਬਿਕਾਰ ਸਰਬ ਮਿਟ ਜਾਤ ਹੈਂ, ਨਾ ਬਿਕਾਰ ਹੋਇਗੋ ਨਾ ਕਾਹੂੰ ਸੋਂ ਅਰੈਗੋ, ਯਾਂਤੇ ਮਨ ਹੀ ਕੋ ਜੀਤੈ।

ਆਦੇਸੁ ਤਿਸੈ ਆਦੇਸੁ ॥

ਸਿਧ ਮਿਲਿਕੈ ਪਰਸਪਰ ‘ਆਦੇਸ’ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਸਿਖ ‘ਆਦੇਸ’ ਜੋ ਹੈ ਪਰਮੇਸੁਰ ਤਿਸ ਕੋ ‘ਆਦੇਸੁ’ ਕਹੀਏ ਬੰਦਨ ਕਰੈ। ਆਦੇਸ ਕੇ ਅਰਥ ਦੋਇ: ਆਦਿ ਤੇ ਹੀ ਈਸੁਰ ਜੋ ਹੋਇ ਸੋ ਆਦੇਸੁ, ਕਿੰਵਾ ਅਕਾਰ ਲਘੁ ਕਰਨੇ ਤੇ ਅਦੇਸ=ਨਹੀਂ ਕੋਈਏਕ ਦੇਸ ਜਿਸਕੋ, ਸਰਬ ਹੀ ਦੇਸ ਮੈਂ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੈ ਜਿਸ ਕੋ, ਸੋ ਅਦੇਸ। ਐਸੇ ਈਸੁਰ ਕੋ ਨਿਤਾਪ੍ਰਤਿ ਹੀ ਬੰਦਨ ਕਰੈ।

ਆਦਿ ਅਨੀਲੁ ਅਨਾਦਿ ਅਨਾਹਤਿ ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਏਕੋ ਵੇਸੁ ॥੨੮॥

ਤਿਸ ਅਦੇਸ ਈਸੁਰ ਕੋ, ਬਹੁਰ ਬਰਨਤ ਹੈਂ: ਜੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਸਰਬ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ‘ਆਦਿ’ ਹੈ। ਕਿਆ ? ਤਿਸ ਤੇ ਪੂਰਬ ਕੋ ਹੈ। ‘ਅਨੀਲੁ’ ਨੀਲ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਰੰਗ ਜੋ ਸਰਬ ਹੈਂ ਤਿਨ ਥੀਂ ਰਹਿਤ ਹੈ। ਕਿੰਵਾ ਨੀਲ ਨਾਮ ਕਿਸੀ ਗਿਨਤੀ ਕੋ ਬਿਸ਼ੇਖ ਹੈ। ਨੀਲ ਤੇ ਆਦਿ ਜੋ ਗਿਨਤੀ ਹੈਂ ਤਿਸ ਥੀਂ ਰਹਿਤ ਹੈ। ‘ਅਨਾਦਿ’ ਜਿਸ ਕੀ ਆਦਿ ਕਬਹੂੰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜੋ ‘ਇਸ ਸਮੇਂ ਮੇਂ ਇਹ ਉਤਪਤਿ ਭਯੋ ਹੈ’, ਇਸ ਆਦਿ ਤੇ ਰਹਿਤ ਹੈ; ਕਯਾ ? ਸਦੀਵ ਕੋ ਹੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਕੀ ਆਦਿ ਹੋਇਗੀ ਤਿਸ ਕੋ ਅੰਤ ਭੀ ਚਾਹਿਯੇ, ਸੋ ਦੋਊ ਤੇ ਬਿਹੀਨ ਹੈ। ‘ਅਨਾਹਤਿ’ ਹਤਨਿ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਹੋ, ਕਿਆ ? ਮਾਰਜੋ ਕਿਸੀ ਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾਇ, ਸੋ ਅਨਾਹਤਿ। ਕਿੰਵਾ ਤਕਾਰ ਕੋ ਦਕਾਰ ਬਨਤ ਹੈ ‘ਅਨਾਹਦ’ ਹੋਤ ਹੈ। ਬਿਹੀਨ ਹੋਦ ਤੇ ਹੈ, ਐਸੇ ਨਹੀਂ ਜੋ ਹੋਦ ਤਿਸ ਕੀ ਕਿਸੇ ਸਥਾਨ ਲਗੁ ਹੋਇ, ਜਹਾਂ ਦੇਖੀਏ ਤਹਾਂ ਹੀ ਪੂਰਨ ਹੈ, ਹਦ ਕਿਤੇ ਭੀ ਨਹੀਂ। ‘ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਏਕੋ ਵੇਸੁ’ ਕਿਆ ? ਸਰਬ ਜੁਗ ਮੈਂ ਏਕ ਹੀ ਵੇਸ ਹੈ ਈਸੁਰ ਕੋ। ਸਤਿਜੁਗ ਤੇ ਆਦਿ ਅਨੇਕ ਜੁਗ ਜੋ ਬੀਤ ਗਏ ਹੈਂ ਤਿਨ ਸਭਨੋਂ ਮੇਂ ਏਕ ਰਸ ਸਦਾ ਹੀ ਰਹਤ ਹੈ। ਕਿੰਵਾ ਸਰਬ ਜੁਗੋਂ ਮੇਂ ਏਕ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕੋ ਜਾਣੇ, ਇਹ ਵੇਸ ਹੈ, ਔਰ ਵੇਸ ਕੋਊ ਨਾ ਕਰੇ। ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੋ ਏਕ ਲਖਨੋ,

(੧੫੪)

ਇਸੀ ਮੈਂ ਮੁਕਤਿ ਹੈ ਔਰ ਵੇਸ ਮੇਂ ਨਹੀਂ । ਇਤਯਰਥ ।

ਇਸ ਪਉੜੀ ਮੇਂ ਸਾਵੈਵ ਰੂਪਕਾਲੰਕਾਰ ਹੈ ।

ਲੱਛਣ-ਉਪਮਾ ਅਰੁ ਉਪਮੇਯ ਜੁ ਦੋਉ ।

ਅੰਗ ਸਮੇਤ ਵਰਨੀਏ ਸੋਉ ।

ਕਰੀਏ ਏਕ ਰੂਪ ਅਭਿਰਾਮ ।

ਸੋ 'ਸਾਵੈਵ ਰੂਪਕ' ਲਖਿ ਨਾਮ ।

ਇਸ ਮੈਂ ਮੁੰਦਾ ਅਰੁ ਬੋਲੀ ਬਿਭੂਤਿ ਇਸ ਤੇ ਆਦਿ ਉਪਮਾ, ਸੰਤੋਖ ਸਰਮ ਪਤੁ ਧਯਾਨ ਇਸ ਤੇ ਆਦਿ ਉਪਮੇਯ, ਸੋ ਦੋਉ ਏਕ ਰੂਪ ਕਰ ਵਰਨੇ, ਯਾਂਤੇ ਰੂਪਕ । ਸਰਬ ਅੰਗ ਕੋ ਬਨਾਉ ਜੋਗੀ ਕੋ ਕਹਜੋ, ਯਾਂਤੇ ਸਾਵੈਵ ਰੂਪਕ । ਆਦੇਸੁ ਆਦੇਸੁ ਮੈਂ ਯਮਕਾਲੰਕਾਰ । ਪਦ ਏਕ ਹੈ, ਦੋ ਵਾਰੀ, ਅਰਥ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ । 'ਆਦਿ ਅਨੀਲੁ' ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਅਕਾਰ ਨਕਾਰ ਬਹੁਤ ਬੇਰ ਆਵਨ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ । 'ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ' ਮੈਂ ਬੀਪਸਾਲੰਕਾਰ ॥ ੨੮ ॥

[ਪਉੜੀ ਉਨੱਤੀਵੀਂ]

ਭੁਗਤਿ ਗਿਆਨੁ ਦਇਆ ਭੰਡਾਰਣਿ ਘਟਿ ਘਟਿ ਵਾਜਹਿ ਨਾਦ ॥

'ਭੁਗਤਿ' ਨਾਮ 'ਭੋਜਨ' ਕੋ ਸਿਧ ਕਹਤ ਹੈਂ । ਸੋ ਭੋਜਨ ਗਯਾਨ ਕੋ ਕਰੇ । ਭੋਜਨ ਕੇ ਖਾਏ ਤੇ ਸਰਬ ਇੰਦ੍ਰੀਨ ਕੇ ਸਮੇਤ ਸਰੀਰ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈ, ਤੈਸੇ ਹੀ ਆਤਮ ਗਯਾਨ ਕੇ ਹੋਨ ਤੇ ਮਨ ਤੇ ਆਦਿ ਸਰਬ ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੋਤ ਹੈਂ, ਬਹੁਰੁ ਇਛਾ ਲੋਭ ਆਦਿ ਸਰਬ ਕੋ ਤਯਾਗਤ ਹੈ । 'ਦਇਆ ਭੰਡਾਰਣਿ' ਭੋਜਨ ਕੇ ਦੇਨਹਾਰੇ ਕੋ ਅਰ ਕਰਨਵਾਰੇ ਕੋ ਸਿਧ 'ਭੰਡਾਰੀ' ਕਹਤ ਹੈਂ, ਤੈਸੇ ਹੀ ਸਿਖ ਦਯਾ ਕੀ ਭੰਡਾਰਣਿ ਕਰੇ । ਦਯਾ ਜਬ ਹੋਤ ਹੈ ਤਬ ਹੀ ਪ੍ਰਾਨੀ ਕਿਸੀ ਕੋ ਦੇਤ ਹੈ । ਇਹ ਦੇਨੇ ਕੀ ਭੰਡਾਰੀ ਕੀ ਐ ਦਯਾ ਕੀ ਸਮਤਾ । 'ਘਟਿ ਘਟਿ ਵਾਜਹਿ ਨਾਦ' ਜੋਗੀ ਜੇ ਹੈਂ ਸਿੱਕੀ ਤੇ ਨਾਦ ਸਬਦ ਕਰਤੇ ਹੈਂ । ਸਰਬ ਸਰੀਰਨ ਮੈਂ ਪਰਮੇਸੁਰ ਨੇ ਨਾਦ ਬਜਾਇ ਰਾਖਯੋ ਹੈ, ਸਭ ਹੀ ਈਸੁਰ ਕੀ ਸੱਤਾ ਕਰਿ ਬੋਲਤੇ ਹੈਂ, ਇਹ ਜਾਨੋ ਜੋ ਪਰਮੇਸਰ ਕੀ ਕਲਾ ਬਿਨੁ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ ਬੋਲ ਸਕਤ ਹੈ । ਜੋ ਸਬਦ ਹੈ ਸੋਈ ਨਾਦ ਜਾਨੈ ਔਰ ਆਪ ਤੋ ਕਿਆ ਕਰਨੋ ਹੈ ! ਇਤਯਰਥ ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਭੀ ਪੂਰਬ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਸਾਵੈਵ ਰੂਪਕ ਹੈ । ਭੁਗਤਿ ਭੰਡਾਰਣਿ ਨਾਦ ਉਪਮਾਨ, ਗਯਾਨ ਦਇਆ ਘਟਿ ਘਟਿ ਕੋ ਸਬਦ ਉਪਮੇਯ, ਏਕ ਰੂਪ ਵਰਨੇ ਸਰਬਾਂਗ, ਯਾਂਤੇ ਸਾਵੈਵ ਰੂਪਕ ।

ਕਿੰਵਾ ਸਰਬਤੁਕਨਿ ਕੋ ਅਰਥ ਭੀ ਔਰ ਅਰੁ ਅਲੰਕਾਰ ਭੀ ਔਰ, ਸੋਈ ਕਹਤ ਹੈਂ । ਸਿਖ ਬੂਝੈ: ਮੁੰਦਾ ਕੌਨ ਸੀ ਪਹਿਰੋਂ ? ਗੁਰ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਸੰਤੋਖ ਸਰਮ ਕੀ ਪਹਿਰੋ । ਫੇਰ ਬੂਝਯੋ: ਬੋਲੀ ਕੌਨ ਹੈ ? ਗੁਰ ਕਹਿਤ ਹੈਂ: ਪਤਿ ਰਾਖਨੀ ਦੋਉ ਲੋਕ ਮੈਂ । ਬਿਭੂਤ ਕੌਸੀ ਹੈ ? ਉੱਤਰ-ਧਯਾਨ ਕੀ ਕਰਿ । ਖਿੰਥਾ ਕੌਸੀ ਕੌਂ ? ਉੱਤਰ: ਦੋਹ ਕੀ

ਸਮਝਿ। ਡੰਡਾ ਕੌਨ ਰਾਖੋਂ ? ਉੱਤਰ: ਬ੍ਰਿਤਿ ਕੋ ਜੋੜਨੋ। ਪਰਮ ਅਤੀਤਤਾ ਕੌਨਸੀ ? ਉੱਤਰ:—ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰਿ। ਪ੍ਰਸ਼ਨ: ਪੰਥ ਆਈ ਕੋ ਧਾਰਨ ਕਰੋਂ ? ਉੱਤਰ: ਸਗਲ ਜਮਾਤੀ। ਪ੍ਰਸ਼ਨ: ਜੀਤੋਂ ਕਿਸ ਕੋ ? ਉੱਤਰ: ਮਨਿ ਜੀਤੈ ਜਗੁ ਜੀਤੁ। ਪ੍ਰਸ਼ਨ: ਆਦੇਸੁ ਕਿਸ ਕੋ ਕਰੋਂ ? ਉੱਤਰ:—ਅਦੇਸੁ ਜੋ ਪਰਮੇਸੁਰ ਤਿਸ ਕੋ ਹੀ ਆਦੇਸੁ ਕਰਿ। ਇਸੀ ਰੀਤਿ ਭੁਗਤਿ ਗਿਆਨ ਮੈਂ ਅਰਥ ਸਮਝ ਲੈਨੋ। ਇਸ ਰੀਤਿ ਕੇ ਅਰਥ ਮੈਂ ਪ੍ਰਸੰਖਯਾਲੰਕਾਰ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ। ਲੱਛਣ—ਇਕ ਥਲ ਏਰਜ ਦੁਤਿਯ ਥਲ ਮਾਂਹੀ।

ਕੁਛ ਠਹਿਰਾਇੰ ‘ਪ੍ਰਸੰਖ’ ਕਹਾਂਹੀ।

ਸੋ ਮੁੰਦ੍ਰਾ ਬਰਜਿ ਕਰਿ ਸੰਤੋਖ ਸਰਮ ਕੀ ਕਹੀ, ਪਤਿ ਕੋ ਬੋਲੀ ਠਹਿਰਾਯੋ, ਬਿਭੂਤ ਧਿਆਨ ਮੈਂ ਠਹਿਰਾਈ, ਐਸੇ ਹੀ ਸਰਬ ਤੁਕਨ ਮੈਂ ਆਦੇਸੁ ਔਰ ਤੇ ਬਰਜਿ ਕਰਿ ਏਕ ਈਸਰ ਮੈਂ ਠਹਿਰਾਈ; ਇਸ ਰੀਤਿ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਏ ਪ੍ਰਸੰਖਯਾਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ।

ਆਪਿ ਨਾਥੁ ਨਾਥੀ ਸਭ ਜਾਕੀ ਰਿਧਿ ਸਿਧਿ ਅਵਰਾ ਸਾਦਿ ॥

ਸਿਧਨ ਮੈਂ ਜੋ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਹੋਤ ਹੈਂ ਸੋ ‘ਨਾਥ’ ਕਹਾਵਤੇ ਹੈਂ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ ਹਮਾਰੇ ਮਤਿ ਮੈਂ ਨਾਥ ਏਕ ਹੀ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਹੈ, ਸੋ ਕੈਸੇ ਜਾਨੀਏ ? ਸਰਬ ਜੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਯਮਾਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਕੀ ਨਾਥੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜੋ ਕੋਈ ਨਾਥਜੋ ਹੋਤ ਹੈ ਸੋ ਤਿਸ ਕੀ ਆਗਯਾ ਮੈਂ ਚਲਤ ਹੈ, ਸੋ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕੀ ਆਗਯਾ ਮੈਂ ਸਰਬ ਚਲਤ ਹੈਂ। ਕਿੰਵਾ ਜੈਸੇ ਰਾਜਾ ਕੋ ਰਾਜ ਤੈਸੇ ਨਾਥ ਕੀ ਨਾਥੀ। ਜਹਾਂ ਲਗਿ ਜਿਸ ਨਾਥ ਕੋ ਕੋਈ ਮਾਨੇ ਹੈ ਤਹਾਂ ਲਗ ਤਿਸ ਕੀ ਨਾਥੀ ਹੋਤ ਹੈ। ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੀ ਨਾਥੀ ਤਾਂਕੋ ਸਰਬ ਮਾਨਤ ਹੈਂ, ਐਸੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜੋ ਨਾ ਮਾਨੇ, ਯਾਂਤੇ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੀ ਨਾਥੀ ਸੱਤ੍ਯ ਹੈ ਔਰਨਿ ਕੀ ਨਾਥੀ ਝੂਠ ਹੈ। ਜੋਗੀ ਜੋ ਸਿਧ ਹੈਂ ਤਿਨੋਂ ਕੇ ਰਿਧਿ ਅਰੁ ਸਿਧਾਂ ਹੋਤ ਹੈਂ, ਰਿਧਿ ਤੋ ਅੰਨ ਅਰ ਮਾਲ ਆਦਿ, ਸਿਧਾਂ: ਅਣੁਮਾ ਮਹਿਮਾ ਆਦਿ। ਅਣੁ ਸਮਾਨੁ ਬਨਿਕੈ ਲੋਕੋਂ ਤੇ ਛਪਿ ਜਾਨੋ, ਪਰਬਤੁ ਨਜਾਂਈਂ ਬਨ ਜਾਨੋ, ਇਨ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਸਿਧਾਂ ਕਹਾਵਤੀ ਹੈਂ। ਕੋਈ ਆਠ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ਕੋਈ ਆਠਾਰਹ ਲਿਖਤੇ ਹੈਂ। ਜੋਗੀ ਕੇ ਪਾਸ ਇਹ ਜੋ ਹੋਤੀ ਹੈਂ ਸੋ ‘ਅਵਰਾ ਸਾਦਿ’ ਹੈ, ਔਰ ਸਵਾਦੁ ਕੇ ਦੇਨੇ ਵਾਰੀ ਹੈਂ, ਕਜਾ ? ਲੋਕੋਂ ਮੈਂ ਮਾਨ ਬਡਾਈ ਕੇ ਦੇਨੇ ਵਾਰੀ ਹੈਂ, ਗਿਆਨ ਕੀ ਪ੍ਰਤਿਬੰਧਕ ਹੈਂ। ਕਿੰਵਾ ਰਿਧਿ ਸਿਧਿ ਜੋ ਹੈਂ, ਗਿਆਨ ਕੇ ਆਨੰਦ ਕੋ ਜੋ ਸ੍ਵਾਦੁ ਤਿਸ ਕੇ ਆਵਰਨ ਵਾਰੀ ਹੈਂ, ਕਜਾ ? ਆਛਾਦ ਲੇਨ ਵਾਰੀ ਹੈਂ, ਅਪਨੇ ਸ੍ਵਾਦ ਮੈਂ ਫਸਾਇ ਰਾਖਤ ਹੈਂ, ਆਨੰਦ ਕੇ ਸਮੀਪ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਨ ਦੇਤ ਹੈਂ; ਇਨ ਕੇ ਸ੍ਵਾਦ ਕੋ ਛੋਰਿ ਜੋ ਅਗਾਰੀ ਬ੍ਰਿਤ ਕਰੇ ਸੋ ਗਿਆਨ ਕੋ ਪਹੁੰਚਤ ਹੈ। ਸੰਤਨ ਕੇ ਮਤਿ ਮੈਂ ਰਿਧਿ ਸਿਧਿ ਕੀ ਗਿਨਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਿੰਵਾ ਰਿਧਿ ਸਿਧਿ ਜੋ ਸਿਧਨਿ ਪਾਸ ਹੈ ਤਿਸ ਕੀ ਉਪਮਾ ਸੰਤਨ ਪਾਸਿ ਕਜਾ ਹੈ ? ਸੋਈ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ: ‘ਅਵਰਾ ਸਾਦਿ’, ਜੋ ਸਰਬ ਜਗਤ ਕੋ ਆਵਰਜੋ ਸ੍ਵਾਦ, ਕਜਾ ? ਆਛਾਦਜੋ ਹੋਯ ਹੈ, ਸੋ ਗਿਆਨਵਾਨ ਕੋ ਆਨੰਦ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਨੋ ਸੋਈ ਰਿਧਿ ਸਿਧਿ ਹੈ। ਇਸ ਅਰਥ ਮੈਂ ਉਪਮਾ ਉਪਮੇਯ ਭੀ ਬਨਜੋ।

ਸੰਜੋਗੁ ਵਿਜੋਗੁ ਦੁਇ ਕਾਰ ਚਲਾਵਹਿ ਲੇਖੇ ਆਵਹਿ ਭਾਗੁ ॥

ਸਿਧਨ ਕੇ ਪਾਸ ਅਗਾਰੀ ਕਾਰਦਾਰ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ਜੋ ਕਾਰ ਚਲਾਵਤੇ ਰਹਿਤੇ ਹੈਂ ਦੇਨੇ ਦੇਨੇ ਕੀ। ਸੰਤਨ ਕੇ ਮਤ ਮੈਂ ਸੰਜੋਗੁ ਅਰ ਵਿਜੋਗੁ ਪਦਾਰਥਨ ਕੋ ਹੋਨੋ, ਇਹੀ ਲੇਨੇ ਦੇਨੇ ਕੀ ਕਾਰ ਕੋ ਚਲਾਵਤ ਹੈਂ। 'ਲੇਖੇ ਆਵਹਿ ਭਾਗੁ', ਭਾਗੁ ਕਹੀਏ ਪ੍ਰਾਲਭਧ ਜੈਸੀ ਹੋਤ ਹੈ ਤਿਸ ਕੇ ਲੇਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪਦਾਰਥਨ ਕੋ 'ਸੰਜੋਗੁ' ਕਹੀਏ ਅਪਨੇ ਪਾਸ ਬਹੁਤ ਇਕੱਠੇ ਆਨ ਹੋਨੋ, 'ਵਿਜੋਗੁ' ਕਹੀਏ ਪ੍ਰਾਲਭਧ ਕੇ ਲੇਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਨੋ, ਜਬ ਸਰੀਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਲਭਧ ਸੁਖ ਭੋਗਨੇ ਕੀ ਹੈ ਤਬ ਪਦਾਰਥ ਆਨ ਇਕੱਠੇ ਹੋਤ ਹੈਂ; ਤਬ ਸੰਤ ਕੁਛ ਅਨੰਦ ਨਹੀਂ ਮਾਨਤੇ ਹੈਂ, ਜਾਨਤੇ ਹੈਂ ਸੰਜੋਗੁ ਜੋ ਹਮਾਰੇ ਕਾਰਦਾਰ ਹੈ ਸੋ ਕ੍ਰਿਤ ਕਰਤ ਹੈ। ਜਬ ਸਰੀਰ ਨੇ ਦੁਖ ਭੋਗਨੇ ਹੈ ਤੋ ਪਦਾਰਥ ਜਾਤੇ ਰਹਿਤੇ ਹੈਂ, ਤਬ ਸੰਤ ਚਿਤ ਮੈਂ ਦੁਖੀ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈਂ, ਜਾਨਤ ਹੈਂ: ਹਮਾਰੇ ਵਿਜੋਗੁ ਕਾਰਦਾਰ ਕ੍ਰਿਤ ਕੋ ਕਰੇ ਹੈ; ਆਪੋ ਅਪਨੇ ਲੇਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦੋਉ ਕ੍ਰਿਤ ਕੋ ਕਰੇ ਹੈਂ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਪਉੜੀ ਮੈਂ ਭੀ ਪੂਰਬ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਸਾਵੈਵ ਰੂਪਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ। ਉਪਮਾ ਉਪਮੇਯ ਬਨਤ ਆਏ ਹੈਂ। ਜੇ ਦੂਸਰੇ ਅਰਥ ਕਰੀਏ, ਔਰ ਮੈਂ ਨਾਬਤਾ ਬਰਜਿ ਕੈ ਈਸ਼ੁਰ ਮੈਂ ਠਹਿਰਾਈ। ਰਿਧਿ ਸਿਧਿ ਜੋ ਆਵਰਜੋ ਅਨੰਦ ਕੋ ਸ੍ਵਾਦ, ਤਿਸ ਮੈਂ ਠਹਿਰਾਈ। ਇਸੀ ਰੀਤਿ ਸੰਜੋਗੁ ਵਿਜੋਗੁ ਮੈਂ ਔਰਨ ਤੇ ਕਾਰਦਾਰੀ ਬਰਜਿ ਕਰਿ ਤਿਨ ਮੈਂ ਠਹਿਰਾਈ, ਯਾਂ ਮੈਂ ਪ੍ਰਸੰਖਯਾਲੰਕਾਰ।

ਆਦੇਸੁ ਤਿਸੈ ਆਦੇਸੁ ॥

ਆਦਿ ਅਨੀਲੁ ਅਨਾਦਿ ਅਨਾਹਤਿ ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਏਕੋ ਵੇਸੁ ॥੨੯॥

ਇਨ ਤੁਕਨਿ ਕੋ ਅਰਥ ਕਹਿ ਆਏ ਹੈਂ, ਪੂਰਬ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਮਮਝ ਲੈਨੇ।

[ਪਉੜੀ ਭੀਹਵੀਂ]

ਏਕਾ ਮਾਈ ਜੁਗਤਿ ਵਿਆਈ ਤਿਨਿ ਚੇਲੇ ਪਰਵਾਣੁ ॥

ਸਿਧ ਜੋ ਹੈਂ ਘਰਿ ਘਰਿ ਮਾਈ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਕਹਤ ਹੈਂ, ਐ ਚੇਲੇ ਬਹੁਤ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਸੋਈ ਰੀਤਿ ਸਤਿਗੁਰ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਏਕ ਜੋ ਮਾਈ ਹੈ ਸੋ ਸਰਬ ਕੇ ਸੰਗ 'ਜੁਗਤਿ' ਕਹੀਏ ਮਿਲ ਕਰਿ 'ਵਿਆਈ'। 'ਵਿਆਈ' ਨਾਮ ਕੁਛ ਉਤਪਤਿ ਕਰਨ ਕੋ। ਸੋ ਸਰਬ ਜਗਤ ਕੋ ਉਤਪਤਿ ਕਰਤ ਭਈ। ਤਿਸ ਸਰਬ ਉਤਪਤੀ ਮੈਂ ਤੀਨ ਚੇਲੇ ਜੋ ਹੈਂ ਮਾਯਾ ਸਵਲ ਬ੍ਰਹਮ ਕੇ, ਸੋ 'ਪਰਵਾਣੁ' ਕਹੀਏ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕ ਹੈਂ। ਕਯਾ? ਸਰਬ ਕੇ ਮੁੱਖਯ ਹੈਂ। ਇਸ ਕਹਿਨੇ ਕੋ ਤਾਤਪਰਜ ਇਹ: ਜੋ ਉਤਪਤ ਕਰੇ ਹੈਂ ਸਰਬ ਹੀ ਚੇਲੇ ਹੈਂ, ਪਰੰਤੂ ਤੀਨ ਸਰਬ ਕੇ ਉਪਰ ਹੈਂ। ਕਿੰਵਾ 'ਏਕਾ ਮਾਈ' ਏਕ ਜੋ ਅਦ੍ਵੈਤ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ, ਕਕਾਰ ਤੇ ਅਕਾਰ ਨਿਕਸੇ 'ਅਮਾਈ' ਪਦ ਹੋਤ ਹੈ, ਸੋ ਕੈਸੇ ਹੈ? ਅਦ੍ਵੈਤ ਹੈ। ਅਮਾਈ=ਮਾਯਾ ਤੇ ਰਹਤ। ਐਸੇ ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ 'ਜੁਗਤਿ' ਕਹੀਏ ਮਿਲ ਕਰਿ 'ਵਿਆਈ'=ਨਾਨੌਤ੍ਰ ਕੋ ਮਾਯਾ ਰਚਿਤ ਭਈ।

‘ਜੁਗਤਿ ਵਿਆਈ’ ਪਦ ਤੇ ਮਾਯਾ ਕੋ ਅਧਿਆਹਾਰ । ਸ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਮੈਂ ਤੀਨ ਚੇਲੇ ਜੋ ਹੈਂ
ਮੁੱਖਜ ਹੈਂ, ਅਗਾਰੀ ਇਨ ਤੀਨੋਂ ਕੇ ਕਰਤਬਜ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ ।

ਇਕੁ ਸੰਸਾਰੀ ਇਕੁ ਭੰਡਾਰੀ ਇਕੁ ਲਾਏ ਦੀਬਾਣੁ ॥

ਇਕ ਤੋ ‘ਸੰਸਾਰੀ’ ਕਹੀਏ ਸੰਸਾਰ ਕੋ ਰਚਨਹਾਰੋ ਹੈ । ਕਯਾ ? ਘੜਨਿਵਾਰੋ,
ਸੰਸਾਰ ਕੋ ਰਚੈ ਸੋ ਸੰਸਾਰੀ । ਜੈਸੇ ਮਾਲਾ ਕੇ ਰਚਨਿਵਾਰੋ ਸੋ ‘ਮਾਲੀ’ । ਕਿੰਵਾ ‘ਸੰ’
ਕਹੀਏ ਸੰਮਤਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਰ ‘ਸਾਰੀ’ ਨਾਮ ਭਾਖਾ ਮੈਂ ਬਨਾਵਨ ਕੋ ਭੀ ਹੈ, ਜੈਸੇ
ਕਹਤ ਹੈਂ ‘ਅਮੁਕੋ ਕਾਜ ਸਾਰ ਲਿਆਉ’ ਕਯਾ ? ਬਨਾਇ ਲਜਾਉ । ਸੰਮਤਕ ਪ੍ਰਕਾਰ
ਜੋ ਜਗਤ ਕੋ ਬਨਾਵੇ ਸੋ ਸੰਸਾਰੀ । ਸੋ ਕੌਨ ? ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ । ‘ਇਕੁ ਭੰਡਾਰੀ’ ਭੰਡਾਰੀ
ਤਿਸ ਕੋ ਕਹਿਤ ਹੈਂ ਜੋ ਖਾਨੇ ਕੋ ਦੇਇ । ਸੋ ਕੌਨ ? ਬਿਸ਼ਨੁ ਜੀ, ਜੋ ਸਰਬ ਜਗਤ ਕੋ
ਪੱਖਤਿ ਪਾਲਤ ਹੈਂ । ‘ਇਕੁ ਲਾਏ ਦੀਬਾਣੁ’ ਤੀਸਰਾ ਜੋ ਹੈ ਤਿਸਦੀ ‘ਲਾਏਦੀ’ ਕਹੀਏ
ਲੇ ਕਰਨ ਦੀ ਬਾਣ ਹੈ । ਕਯਾ ? ਸਰਬ ਕੋ ਨਾਸ਼ ਕਰਣ ਕੋ ਸੁਭਾਵ ਹੈ । ਕੌਨ ?
ਸ਼ਿਵਜੀ । ਮਾਯਾ ਸਵਲ ਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਜੋ ਤੀਨ ਚੇਲੇ ਮੁੱਖਜ ਹੈਂ ਸੋ ਕਹੇ ।

‘ਇਕੁ ਲਾਏ ਦੀਬਾਣੁ’ ਇਸ ਕੋ ਅਰਥ ਭੀ ਆਨੰਦ ਘਨ ਤੇ ਨਹੀਂ ਆਯੋ ।
ਮੁਹਾਸਬਾ ਲੈਨਵਾਰੋ ਅਰਥ ਕਰਜੋ ਹੈ । ਸੋ ਕਿਸੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਪੁਰਾਣ ਗ੍ਰੰਥ ਮੇਂ ਨਹੀਂ
ਕਹਜੋ ਜੋ ਸ਼ਿਵਜੀ ਸਭ ਕੋ ਮੁਹਾਸਬਾ ਲੇਤੇ ਹੈਂ । ‘ਪ੍ਰਲੈ ਕਾਲ ਮੈਂ ਸਰਬ ਕੋ ਨਾਸ਼
ਕਰਤਾ’ ਏਹ ਤੋ ਸਰਬ ਮੈਂ ਲਿਖਤ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਜਾਨੀਤਾ ਹੈ: ਮਨ ਆਏ ਅਰਥ ਕਰੇਹੈਂ ।

ਜਿਵ ਤਿਸੁ ਭਾਵੈ ਤਿਵੈ ਚਲਾਵੈ ਜਿਵ ਹੋਵੈ ਫੁਰਮਾਣੁ ॥

ਮਾਯਾ ਸਵਲ ਜੋ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਹੈ, ਜਿਸ ਰੀਤਿ ਤਿਸ ਕੋ ਭਾਵਤਾ ਹੈ, ਕਯਾ ?
ਚਾਹਤ ਹੈ ਜੈਸੇ, ਤਿਸੀ ਰੀਤਿ ਇਨ ਤੀਨੋਂ ਕੋ ਚਲਾਵਤ ਹੈ । ਕਿਆ ? ਕਾਰਜ
ਕਰਵਾਵਤ ਹੈ । ਜੈਸੇ ਤਿਨ ਕੋ ‘ਫੁਰਮਾਣੁ’ ਹੁਕਮ ਹੋਤਾ ਹੈ ਤੈਸੇ ਹੀ ਕਾਰਜ ਕਰਤ ਹੈਂ ।
ਜੇਤੋ ਚਾਹਤ ਹੈ ਤੇਤੋ ਜਗਤ ਰਚਿਵਾਵਤੋ ਹੈ । ਜੇਤੋ ਰਾਖਜੋ ਚਾਹਤ ਹੈ ਪੱਖ ਕਰਿ ਤੇਤੋ
ਰਖਵਾਵਤ ਹੈ । ਜਬ ਨਾਸ਼ ਕਰਜੋ ਚਾਹਤ ਹੈ ਇਨ ਤੇ ਨਾਸ਼ ਕਰਵਾਇ ਦੇਤ ਹੈ; ਸਭ
ਤਿਸ ਕੀ ਇਛਾ ਅਨੁਸਾਰੁ ਬਰਤਤੇ ਹੈਂ ।

ਓਹੁ ਵੇਖੈ ਓਨਾ ਨਦਰਿ ਨ ਆਵੈ ਬਹੁਤਾ ਏਹੁ ਵਿਡਾਣੁ ॥

ਬ੍ਰਹਮਾਦਿ ਜੋ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਉਹ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਦੇਖਤ ਹੈ ਅਰ ਇਨਕੋ ਕਰਤਾ
ਪੁਰਖ ਕੋ ਸਰੂਪ ਦੇਖਿਬੇ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈ । ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਕਰਿਕੈ ਹੁਕਮ ਦੇਤ ਹੈ ।
ਜਸੇ ਪ੍ਰਥਮ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਕੇ ਹੋਨ ਮੈਂ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਨੇ ਕਹਜੋ ਹੈ: ਹੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ! ਤੂੰ
ਤਪ ਕਰਿ, ਜਗਤ ਰਚਿਬੇ ਕੀ ਸ਼ਕਤਿ ਤੇਰੇ ਮੈਂ ਹੋਇਗੀ; ਸੋ ਸੁਨ ਕਰਿ ਤੈਸੇ ਹੀ ਕਰਤ
ਭਯੋ । ਕਿੰਵਾ ਇਨ ਤੀਨੋਂ ਕੇ ਆਦਿ ਅੰਤਿ ਕੋ ਸੋ ਦੇਖਤ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੋ ਆਦਿ ਅੰਤੁ ਏ
ਨਹੀਂ ਜਾਨਤ ਹੈਂ । ਕਿੰਵਾ ‘ਓਹੁ ਵੇਖੈ’=ਵੇਖੈ ‘ਬਿਨ ਥੈ’ ਤੇ ਹੈ, ਕਿਆ ? ਨਾਸ਼ ਤੇ
ਰਹਤ ਹੈ, ਅਰੁ ਇਨ ਕੋ ਨਦਰ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਹੀ ਏਹ ਅਸਚਰਜ ਹੈ ਜੋ ਸਰਬ

(੧੫੮)

ਤੇ ਬਡੇ ਇਹ ਤੀਨ ਹੀ ਹੈਂ ਇਨ ਕੇ ਦੇਖਬੇ ਮੇਂ ਭੀ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈ । ਇਤਯਰਥ ।

‘ਏਕਾ ਮਾਈ ਜੁਗਤਿ ਵਿਆਈ ਤਿਨਿ ਚੇਲੇ ਪਰਵਾਣੁ’ ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਪ੍ਰਸੰਖਯਾਲੰਕਾਰ ਹੈ । ਇਹਾਂ ਔਰਨ ਤੇ ਮਾਈ ਪਦ ਹਟਾਇ ਕਰਿ ਏਕ ਮਾਯਾ ਮੈਂ ਠਹਿਰਾਯੋ । ਔਰਨਿ ਤੇ ਚੇਲੇ ਪਦ ਬਰਜਿ ਕਰਿ ਤੀਨੋਂ ਦੇਵਨ ਮੈਂ ਠਹਿਰਾਯੋ । ਅਗਲੀ ਤੁਕ ਮੈਂ ਸੰਸਾਰੀ ਭੰਡਾਰੀ ਸਾਭਿਪ੍ਰਾਯ ਬਿਸ਼ੇਖਨ ਕਹੇ, ਯਾਂਤੇ ਪਰਕਠਾਲੰਕਾਰ । ਅਗਲੀ ਤੁਕ ਮੈਂ ‘ਜਿਵ ਤਿਸੁ ਭਾਵੈ ਤਿਵੈ ਚਲਾਵੈ’ ਵਕਾਰ ਕੀ ਬਹੁਤ ਬੇਰ ਸਮਝਤਾ, ਯਾਂਤੇ ਬ੍ਰਿਤਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ । ਕਿੰਵਾ ‘ਫੁਰਮਾਣੁ’ ਕਾਰਨ, ‘ਚਲਾਵਨੋ’ ਕਾਰਜ ਏਕ ਸੰਗ ਮੈਂ ਕਹਿਨੇ ਤੇ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ । ‘ਓਹੁ ਵੇਖੈ ਓਨਾ ਨਦਰਿ ਨ ਆਵੈ’ ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਅਚਿੰਤ ਨਮਿਤਾ ਬਿਸ਼ੇਖੋਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ । ਦੇਖਨਵਾਰੇ ਕਾਰਨ ਹੈਂ, ਦੇਖਨੋ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਭਯੋ । ‘ਬਹੁਤਾ ਏਹੁ ਵਿਡਾਣੁ’ ਇਹ ਨਹੀਂ ਜਾਨਜੋ ਜਾਤ ਹੈ ਜੋ ਕਾਹੇ ਤੇ ਨਹੀਂ ਦੀਸਤ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਅਚਿੰਤ ਨਮਿਤਾ ਬਿਸ਼ੇਖੋਕਤਿ ਹੋਤ ਹੈ । ਔਰ ਸਿਧਨ ਕੋ ਸਰਬਾਂਗ ਕਹਿਨੇ ਤੇ ਸਾਵੈਵਰੂਪਕ ਹੋਤੋ ਆਵਤ ਹੈ ।

ਆਦੇਸੁ ਤਿਸੈ ਆਦੇਸੁ ॥

ਆਦਿ ਅਨੀਲੁ ਅਨਾਦਿ ਅਨਾਹਤਿ ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਏਕੋ ਵੇਸ ॥੩੦॥

ਇਨ ਤੁਕਨ ਕੋ ਅਰਥ ਅਲੰਕਾਰ ਪੂਰਬ ਰੀਤਿ ਮੇਂ ।

[ਪਉਤੀ ਇਕੱਤੀਹਵੀਂ]

ਆਸਣੁ ਲੋਇ ਲੋਇ ਭੰਡਾਰ ॥

ਜੋਗੀ ਸਿਧ ਜੋ ਹੈਂ ਆਪਣੇ ‘ਆਸਣੁ’ ਕਹੀਏ ਆਸ਼੍ਰਮ ਕਰਿ ਰਾਖਤੇ ਹੈਂ, ਤਹਾਂ ਆਏ ਗਏ ਕੋ ਭੰਡਾਰਾ ਭੋਜਨ ਕੋ ਦੇਤ ਹੈਂ, ਸੋਈ ਕਹਤ ਹੈਂ:—ਜਿਸ ਕੋ ਆਸਣੁ ਰਹਿਣ ਕੋ ਸੋ ਲੋਕ ਲੋਕ ਮੇਂ ਹੈ, ਤਿਸ ਬਿਹੀਨ ਸਥਾਨ ਕਹੂੰ ਦੇਖਬੇ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈ, ਸਰਬ ਮੈਂ ਪੂਰਨ ਹੈ । ‘ਲੋਇ ਲੋਇ’ ਦੋਇ ਪਦ ਦੇਹੁਰੀ ਦੀਪਕ, ਭੰਡਾਰ ਕੋ ਅਰਥ ਸਾਥ ਭੀ ਲਗਤ ਹੈ: ਲੋਕ ਲੋਕ ਮੈਂ ਭੰਡਾਰਾ ਜਿਸ ਕੋ ਹੈ । ਜਹਾਂ ਤਹਾਂ ਸਰਬ ਜੀਵਨਿ ਕੋ ਅਹਾਰ ਸੋਈ ਦੇਤ ਹੈ, ਐਸੋ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਕੋ ਹਾਥ ਨਹੀਂ ਆਵੈ, ਸਰਬ ਕੋ ਦੇਤ ਹੈ । ਜੈਸਾ ਜਿਸ ਕਾ ਜਹਾਂ ਅਹਾਰ ਹੈ ਤੈਸਾ ਤਿਸ ਕੋ ਤਹਾਂ ਹੀ ਦੇਤ ਹੈ । ਔਰ ਕਿਸੂ ਨੇ ਆਸਣੁ ਅਰੁ ਕਿਆ ਭੰਡਾਰਾ ਕਰਣਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਕਲਯਾਣ ਕੇ ਹੇਤ ਚਾਹੇ ਸੋ ਕਰੇ ।

ਜੋ ਕਿਛੁ ਪਾਇਆ ਸੁ ਏਕਾ ਵਾਰ ॥

ਤਿਸ ਕੋ ਭੰਡਾਰ ਤੇ ਜੋ ਕਿਛੁ ਜਿਸ ਨੇ ਪਾਯਾ ਹੈ ਸੋ ਕਰਮਨਿ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਏਕ ਹੀ ਬਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋ ਗਯੋ ਹੈ । ਜੋ ਏਕ ਹੀ ਬਾਰ ਦੀਓ ਗਯੋ ਹੈ ਤਿਸ ਹੀ ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਗੁਜਰ ਜਾਤੀ ਹੈ ।

ਕਰਿ ਕਰਿ ਵੇਖੈ ਸਿਰਜਣਹਾਰੁ ॥

ਰਚਿ ਰਚਿ ਕਰਿ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਕੋ 'ਸਿਰਜਣਹਾਰੁ' ਜੋ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਹੈ ਸੋ ਦੇਖਤੁ ਰਹਤ ਹੈ । ਕੋਈ ਪ੍ਰਭ ਕੋ ਜਾਨਤ ਹੈ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਨਤ ਹੈ । ਕੋਈ ਹਾਨ ਲਾਭ ਮੇਂ ਆਪਨੀ ਅਹੰਤਾ ਆਰੋਪਤ ਹੈ, ਕੋਈ ਕੁਕਰਮ ਕਰਤ ਹੈ, ਕੋਈ ਸੁਕਰਮ ਕਰਤ ਹੈ।

ਨਾਨਕ ਸਚੇ ਕੀ ਸਾਚੀ ਕਾਰ ॥

ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਹਿਤ ਹੈਂ: ਸਚਾ ਜੋ ਸਾਹਿਬ ਹੈ ਤਿਸ ਕੀ 'ਕਾਰ' ਕਿਆ ? ਕਰਤਬਜ, ਸੋ ਭੀ ਸਚੁ ਹੀ ਹੈ । ਜੋ ਨੇਤ ਮੈਂ ਪ੍ਰਥਮੇ ਰਚਯੋ ਹੈ ਪੁੰਨ ਕੋ ਫਲੁ ਸੁਖ, ਪਾਪੋਂ ਕਾ ਫਲ ਦੁਖ, ਇਸਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਜੋ ਰਚੀ ਹੈ ਰੀਤਿ ਸੋ ਸਰਬ ਹੀ ਸਚੁ ਹੈ; ਜੋ ਜਿਸ ਲਾਯਕ ਹੈ ਤੈਸੇ ਹੀ ਕਰਤ ਹੈ । ਇਤਯਰਥ ।

'ਆਸਣੁ ਲੋਇ ਲੋਇ ਭੰਡਾਰ' ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਲੋਇ ਲੋਇ ਤੇ ਬੀਪਸਾਲੰਕਾਰ ਹੈ । ਅਰ 'ਆਸਣੁ ਭੰਡਾਰ' ਔਰ ਬਲੁ ਤੇ ਬਟਜਿ ਏਕ ਈਸ਼ੁਰ ਮੈਂ ਠਹਿਰਾਯੋ, ਯਾਂਤੇ ਪ੍ਰਸੰਖਜਾਲੰਕਾਰੁ । 'ਜੋ ਕਿਛੁ ਪਾਇਆ ਸੁ ਏਕਾ ਵਾਰ' ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਪਾਵਨੋ ਕਾਰਜ, ਆਸਣੁ ਅਰੁ ਭੰਡਾਰੋ ਕਾਰਨ ਏਕ ਸੰਗ ਮੈਂ ਕਹਿਨ ਤੇ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ । 'ਕਰਿ ਕਰਿ ਵੇਖੈ ਸਿਰਜਣਹਾਰੁ' ਕਰਿ ਕਰਿ ਮੈਂ ਬੀਪਸਾ । ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਸਾਭਿੱਪਾਯ ਕੇ ਹੈ ਯਾਂਤੇ ਪਰਕਰਾਲੰਕਾਰ । ਔਰੁ ਕਰਣਾ ਵੇਖਣਾ ਕ੍ਰਿਯਾ ਕ੍ਰਮ ਸੋਂ ਭਈ, ਯਾਂਤੇ ਕਾਰਕਦੀਪਕ । 'ਨਾਨਕ ਸਚੇ ਕੀ ਸਾਚੀ ਕਾਰ' ਇਸ ਤੁਕ ਮੈਂ ਸਮ ਅਲੰਕਾਰ ।

ਲੱਛਣ-ਜਹਿ ਕਾਰਜ ਮੈਂ ਕਾਰਨ ਰੀਤਿ ।

ਤਿਹ ਕੋ 'ਸਮ' ਭਾਖੈ ਧਰਿ ਚੀਤ ।

ਇਸ ਮੈਂ ਸਚਾ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕਾਰਨ, ਸਚੀ ਕਾਰ ਕਾਰਜ, ਸਚ ਦੋਊਨ ਮੈਂ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਸਮ ਅਲੰਕਾਰ ।

ਆਦੇਸੁ ਤਿਸੈ ਆਦੇਸੁ ॥

ਆਦਿ ਅਨੀਲੁ ਅਨਾਦਿ ਅਨਾਹਤਿ ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਏਕੋ ਵੇਸੁ ॥੩੧॥

ਇਨ ਕੋ ਅਰਥ ਅਲੰਕਾਰ ਕਹਿ ਆਏ ਹੈਂ ।

[ਪਉੜੀ ਬੱਤੀਹਵੀਂ]

ਅਬ ਅਗਾਰੀ ਇਨ ਸਭਨ ਕੋ ਬੀਜ ਮੰਤ੍ਰੁ ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਸਿੱਧਨ ਮੈਂ ਪ੍ਰਸਿਧ ਨਹੀਂ, ਤਿਸ ਕੋ ਸਿੱਧਨ ਕੋ ਪ੍ਰਸੰਗ ਤੇ ਨਜਾਰੋ ਕਰਿ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਸਭਨੋਂ ਕਾ ਨਿਰਬਾਹ ਕਰਨ ਵਾਰੋ ਜੋ 'ਸਤਿਨਾਮ' ਹੈ ਤਿਸ ਮੈਂ ਕਰਨੋ ਅਤਿ ਪ੍ਰੇਮ ਕੋ, ਸੋ ਸਰਬ ਕੋ ਅਨੰਕ ਗੁਨੇ ਸਫਲੇ ਕਰਤ ਹੈ, ਸੋਈ ਕਹਤ ਹੈਂ ।

ਇਕਦੂ ਜੀਭੋ ਲਖ ਹੋਹਿ ਲਖ ਹੋਵਹਿ ਲਖ ਵੀਸ ॥

ਕੈਸੀ ਚਾਹਿ ਚਿਤ ਮੈਂ ਹੋਇ ? ਜੈਸੇ ਸਰਬ ਲੋਕਨ ਕੋ ਪ੍ਰੇਮ ਦਰਬ ਮੈਂ ਹੈ, ਏਕ

ਤੇ ਦਸ ਕੋ ਚਾਹਤ ਹੈਂ, ਸੌ ਹਜ਼ਾਰ ਅਤੇ ਲਾਖ ਕੌੜ ਹੋਵਤ ਲੋ ਮਨ ਕੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਬਧਤਿ ਹੀ ਜਾਤ ਹੈ । ਤੈਸੇ ਹੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਏਕ ਜੀਭ ਤੋ ਲਾਖ ਹੋਵਨਿ, ਜੇਕਰਿ ਲਾਖ ਹੋਨ ਤੋ ਬੀਸ ਲਾਖ ਕੀ ਚਾਹ ਹੋਇ । ਅਰਥ ਇਹ ਕਿ ਸਤਿਨਾਮ ਕੇ ਸਿਮਰਨ ਕੋ ਜੇਤੀ ਰਸਨਾ ਹੋਤੀ ਜਾਇੰ ਤੇਤੀ ਹੀ ਥੋਰੀ ਜਾਨੈ । ਕੁਛ ਬੀਸ ਲਾਖ ਪਰ ਨੇਮ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਤੋ ਭੀ ਅਧਿਕ ਤੋ ਅਧਿਕ ਹੋਇ ਜਾਇੰ ।

ਲਖੁ ਲਖੁ ਗੋੜਾ ਆਖੀਅਹਿ ਏਕੁ ਨਾਮੁ ਜਗਦੀਸ ॥

ਜੇਤੀ ਲਾਖੋਂ ਰਸਨਾ ਹੋਇੰ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਸੰਗ ਏਕ ਏਕ ਤੋ ਲਾਖ ਲਾਖ ਵਾਰੀ ਸਤਿਨਾਮ ਕੋ ਜਪੈ । ਐਸੀ ਚਾਹਿ ਚਿਤ ਮੈਂ ਰਾਤਿ ਦਿਨ ਸਿਮਰਨ ਕੀ ਲਗੀ ਰਹੈ । ਸਤਿਨਾਮ ਮੈਂ ਪਿਆਰ ਚਿਤ ਕੋ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੁਯੋ ਰਹੈ ਸਦਾ ਕਾਲ ਹੀ ।

ਏਤੁ ਰਾਹਿ ਪਤਿ ਪਵੜੀਆ ਚੜੀਐ ਹੋਇ ਇਕੀਸ ॥

ਇਸ ਰਾਹ ਮੈਂ ਪਰਨਿ ਤੇ ਪਤਿ ਹੈ, ਦਰਬਾਰਿ ਪਹੁੰਚਨਿ ਲੋ ਨੰਨਾਕਾਰ ਤਿਸ ਕੋ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈ, ਪਤਿ ਅਬਰੋ ਕੇ ਸਮੇਤ, ਕਯਾ ? ਸਰਬ ਸਥਾਨੋਂ ਮੈਂ ਸਨਮਾਨ ਹੋਤੋ ਜਾਤ ਹੈ, ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਪਹੁੰਚਨ ਲੋ । ਇਹ ਤੋ ਭਗਤਿ ਪੱਖ ਮੈਂ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਮ ਕੀ ਕਹੀ, ਅਗਾਰੀ ਗਯਾਨ ਅਵਸਥਾ ਮੈਂ ਕਹਤ ਹੈਂ: ‘ਪਵੜੀਆ ਚੜੀਐ’, ਕਯਾ ? ਸਤਿਨਾਮ ਕੇ ਸਿਮਰਨ ਕਟਤ੍ਰੇ ‘ਪਵੜੀਆ’ ਕਹੀਏ ਸਪਤ ਭੂਮਿਕਾ, ਤਿਨ ਕੇ ਉਪਰਿ ਉਪਰਿ ਹੀ ਚੜਤੋ ਜਾਇ । ਤਿਸ ਕੇ ਚੜਨਿ ਮੈਂ ਬਿਘਨ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਤਿ ਹੈ । ‘ਹੋਇ ਇਕੀਸ’ ਹੋਤਾ ਹੈ ਚੜਨ ਵਾਰੋ ਪੁਰਖੁ ‘ਇਕੀਸ’; ਈਸ ਜੀਵ ਕੀ ਏਕਤਾ ਬ੍ਰਹਮ ਮੈਂ । ‘ਇਕੁ’ ਆਪਿ, ਕਕਾਰ ਤੇ ‘ਈ’ ਨਿਕਸੇ ‘ਈਸ’ ਹੋਤ ਹੈ, ਬ੍ਰਹਮ ਕੋ ਅਧਿਆਹਾਰ । ਕਿੰਵਾ ਇਕੀਸ ਨਾਮ ਤੁਰੀਆ ਪਦੁ ਕੋ ਭੀ ਹੈ, ਬਿਸੇ ਬੀਸ ਉਲੰਘਿਕੈ ‘ਇਕੀਸ’ ਤੁਰੀਆ ਪਦੁ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਇ । ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੇ ਇਸ ਤੁਕ ਕੋ ਅਰਥ ਸਮਝਿਕੈ ਅਨੇਕ ਸਥਾਨ ਮੈਂ ਇਕੀਸ ਪਦੁ ਤੁਰੀਆ ਕੋ ਵਾਚਕ ਰਾਖਯੋ ਹੈ । ਤੀਨ ਗੁਨ ਕੋ ਉਲੰਘ ਕਰਿ ਚੌਥੇ ਤੁਰੀਆ ਮੈਂ ਲੀਨ ਹੋਤ ਹੈ । ਪ੍ਰਸੰਗ ਤੋ ਸਪਤ ਭੂਮਕਾ ਕੋ ਭੀ ਬਰਨਨ ਕਰਤ ਹੈਂ:—ਪ੍ਰਥਮੇ ਸੁਭੇਛਾ, ਬਿਚਾਰਨਾ, ਤਨਮਾਨਸਾ, ਸਤ੍ਰਾਪਤਿ, ਪਦਾਰਥਾ-ਭਾਵਨੀ, ਅਸੰਸਕਤਤਾ, ਤਰੀਯਾ । ‘ਸੁਭੇਛਾ’ ਤੋ ਇਹ: ਚਿਤ ਮੈਂ ਇੱਛਾ ਜੋ ਹੋਇ ਸੋ ਸੁਭ ਹੋਇ, ਬਿਸ਼ਯਨ ਮੈਂ ਦ੍ਰੇਸ਼ਤਾ, ਸਤਿਗੁਰ ਔ ਤੀਰਥ ਔ ਕਥਾ ਸ੍ਰਵਨ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੀ, ਇਨ ਸਰਬ ਮੈਂ ਅਤਿ ਪ੍ਰੀਤ ਕੋ ਹੋਨੋ, ਸਤਿਸੰਗ ਮੈਂ ਗੁਨ ਗਾਵਤ ਪੁਲਕਾਵਲਿ ਹੋਨੀ । ਦੂਸਰੀ ‘ਬਿਚਾਰਨਾ’: ਇਕੰਤ ਹੋਇਕੈ ਬਿਚਾਰਨੋ: ਮੈਂ ਕੌਨ ਹੋਂ ? ਸੰਸਾਰ ਕਿਆ ਹੈ ? ਇਸ ਬਿਚਾਰ ਮੈਂ ਰਾਤ ਦਿਨ ਬਿਤਾਵਨੋ । ਤੀਸਰੀ ‘ਤਨਮਾਨਸਾ’: ਮਨ ਕੋ ਰੋਕਨੋ ਜਗਤ ਕੀ ਦਿਸ਼ ਤੇ, ਸੁੱਧ ਸਰੂਪ ਮੈਂ ਸਥਿਰ ਰਹਿਨੋ । ਚੌਥੀ ‘ਸਤ੍ਰਾਪਤਿ’: ਅਨੁਭਵ ਕੋ ਉਦੈ ਅਭੰਗ ਹੋਨੋ, ਜਗਤ ਸਰਬ ਕੋ ਆਤਮ ਸਰੂਪ ਹੀ ਜਾਨਤ ਭਯੋ, ਜੈਸੇ ਸਿੰਧ ਮੈਂ ਤਰੰਗ ਹੋਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਸਮੁੰਦਰ ਰੂਪ ਹੀ ਹੈਂ; ਤੈਸੇ ਏਕੁ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੋ ਰੂਪ ਸਰਬ ਕੋ ਲਖਯੋ,

ਗਿਆਨ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਚੌਥੀ ਭੂਮਕਾ ਮੈਂ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ। ਅਗਾਰੀ ਗਿਆਨਵਾਨੋਂ ਕੀ ਬਧਤਾ ਅਰੁ ਘਟਤਾ ਕੋ ਭੇਦ ਹੈ। ਪੰਜਵੀਂ 'ਅਸੰਸਕ੍ਰਿਤ' ਹੈ। ਤਨ ਅਭਿਮਾਨ ਕੋ ਛੂਟਨੋ, ਨਿਸਚੈ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੋਨੋ ਸਰੂਪ ਮੇਂ। ਖਸਟੀ 'ਪਦਾਰਥਾ ਭਾਵਨੀ': ਬੁਧਿ ਤੇ ਆਦਿ ਜੇਤੇ ਪਦਾਰਥੁ ਜਗਤ ਕੇ ਹੈਂ ਸਰਬ ਕੋ ਆਪ ਤੇ ਅਭਾਵ ਹੋ ਜਾਨੋ। ਸਪਤਮੀ 'ਤੁਰੀਆ': ਜਹਾਂ ਭਾਵ ਅਭਾਵ ਦੋਉ ਨਹੀਂ ਰਹੈ ਸੋ ਤੁਰੀਆ। ਐਸੇ ਸਪਤ ਭੂਮਕਾ ਜੇ ਹੈਂ ਸੋਈ ਭਈ ਪਉੜੀਆਂ; ਪਉੜੀ ਕੋ ਰੂਪ ਇਹ: ਜਿਸ ਕੋ ਪਾਇ ਕਰ ਉਪਰਿ ਕੋ ਚੜ੍ਹਤੇ ਜਾਨੋ, ਸੋਈ ਭੂਮਕਾ ਕੀ ਰੀਤਿ ਹੈ। ਜਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈ ਤਿਸ ਕੀ ਬ੍ਰਿਤਿ ਉਪਰਿ ਕੋ ਚੜ੍ਹਤੀ ਜਾਤ ਹੈ। ਇਹ ਪਉੜੀ ਸੋਂ ਸਮਤਾ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਨ ਤੁਕਨਿ ਮੈਂ ਹੋਤਾਲੰਕਾਰ। ਸਤਿਨਾਮ ਕੋ ਸਿਮਰਨ 'ਕਾਰਨ', ਪਤਿ ਸੰਯੁਕਤਿ ਪਹੁੰਚਬੋ 'ਕਾਰਜ'। ਕਿੰਵਾ 'ਪਵੜੀਆ ਚੜੀਐ ਹੋਇ ਇਕੀਸ' = ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਹੋਨੋ ਕਾਰਜ ਯਾਂਤੇ ਏਕ ਸੰਗ ਕਹਿਨ ਮੈਂ ਹੋਤਾਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ। ਅਰ ਪ੍ਰਯਾਯੋਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੈ। ਇਹਾਂ ਸਤਿਨਾਮ ਕੇ ਸਿਮਰਨ ਕੀ ਚਾਹਿ ਕਹਿਨੀ ਹੁਤੀ ਸੋ ਏਕ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਕਹੀ: ਲਾਖੋਂ ਜਿਹਵਾ ਹੋਇੰ ਤਿਨ ਤੇ ਲਾਖ ਲਾਖ ਵਾਰੀ ਸਤਿਨਾਮ ਸਿਮਰੇ, ਐਸੇ ਅਭਿਲਾਖ ਜਨਾਈ, ਯਾਂਤੇ ਪ੍ਰਯਾਯੋਕਤਿ। ਐਰ ਵੂਜੀ ਅਪ੍ਰਸਤੁਤਿ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਅਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰ ਕੋ ਬਚਨ ਮੋ ਸਮਰਥ ਹੈ ਅਧਯਾਰੋਪਨ ਹੈ ਨਹੀਂ, ਤਾਂਤੇ ਅਨਧਯਾਰੋਪ ਹੈ। ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਯਾ ਮੈਂ ਅਧਿਕ ਸਤਿਨਾਮ ਕੇ ਹਿਤਕਾਰੀ ਕੋ ਭਾਵ ਨਿਕਸਜੋ, ਲਾਖੋਂ ਜਿਹਵਾ ਕੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਕਰਿ ਚਾਹ ਕੋ ਅਰਥ ਭਯੋ।

ਸੁਣਿ ਗਲਾ ਅਕਾਸ ਕੀ ਕੀਟਾ ਆਈ ਰੀਸ॥

ਤਿਨ ਗਿਆਨਵਾਨੋਂ ਕੀ ਕ੍ਰਿਯਾ ਅਰੁ ਵਾਕ ਸੁਣਿ ਕਰਿ, ਵਾ ਦੇਖ ਕਰਿ ਜੇ ਅਗਿਆਨੀ ਪਾਖੰਡ ਕੋ ਹੋਤ ਤਿਨ ਕੀ ਰੀਸ ਕਰਨ ਕੋ ਪਹੁੰਚੇ ਤਿਸ ਪਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ:— ਕੀਟ ਜੋ ਮਸ਼ਕ^੧ ਆਦਿ ਐਰ ਲਘੁ ਪੰਖਨਿਵਾਰੇ ਸੋ ਸੁਣਿਕੈ ਹੰਸਨਿ ਕੇ ਪਾਸ ਤੇ ਅਕਾਸ਼ ਕੀ ਬਾਤੈਂ, ਕਿਆ? ਜੋ ਬਡੋ ਉਚੈ ਹੈ ਅਰ ਹਮ ਬਡੀ ਦੂਰ ਲੋ ਗਏ ਬੇ, ਸੋ ਕੀਟ ਵੀ ਰੀਸ ਕਰਨ ਕੋ ਤਜਾਰ ਭਏ, ਜੋ ਹਮ ਭੀ ਤੁਮਾਰੇ ਸੰਗ ਹੀ ਅਕਾਸ਼ ਕੀ ਸੈਲ ਕਰੈਂਗੇ, ਸੋ ਤਿਨ ਕੋ ਮੁਖ ਕਰਿ ਹੀ ਕਹਿਨੋ ਬਨਤ ਹੈ, ਤਿਨ ਕੀ ਸਮਤਾ ਕਿਸੇ ਰੀਤਿ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਹੋਇ ਆਵਤ ਹੈ। ਹੰਸ ਤੋ ਹਜ਼ਾਰਨ ਹੀ ਕੋਸ ਲੋ ਜਾਂਹਿਗੇ, ਤਿਨ ਕੇ ਸੰਗ ਕੈਸੇ ਪਹੁੰਚਜੋ ਜਾਇਗੇ? ਤੈਸੇ ਹੀ ਗਿਆਨ ਕੀ ਰੀਸ ਕੋ ਅਗਿਆਨੀ ਜੋ ਪਹੁੰਚਤ ਹੈ ਸੋ ਕਹਿਨ ਮਾਤ੍ਰ ਹੀ ਪਹੁੰਚਤ ਹੈ, ਸੁਖ ਦੁਖ ਮੈਂ ਸਮ ਰਹਿਨੋ, ਤਨ ਹੰਤਾ ਕੋ ਤਜਾਗਨੋ, ਸਰਬ ਜਗ ਮੈਂ ਏਕ ਪੂਰਨ ਲਖਨੋ, ਜਗਤ ਅਸਤਿ, ਆਤਮਾ ਸਤਿ ਬੂਝਨੋ, ਏਹ ਸਭ ਗਿਆਨੀ ਮੈਂ ਹੋਇਗੇ; ਅਗਿਆਨੀ ਮੁਖ ਕਰਿ ਕਹੈਗੇ, ਪਰੰਤੂ ਨਿਸਚੈ ਮੇਂ ਐਸੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕੈਗੇ। ਯਾਂਤੇ ਪਾਖੰਡ ਕਰਨ ਮੇਂ ਨਰਕ ਗਾਮੀ ਹੀ ਹੋਇਗੇ।

(੧੬੨)

ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ ਪਾਈਐ ਕੂੜੀ ਕੂੜੈ ਠੀਸ ॥ ੩੨ ॥

ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਹਿਤ ਹੈਂ: ਪਰਮੇਸਰ, ਕ੍ਰਿਪਾ ਕੀ ਨਦਰ ਵਾਰੋ, ਤਿਸ ਕੀ ਜੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਹੋਇ ਤਬ ਹੀ ਸਤਿਨਾਮ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਮ ਤੇ ਭਗਤਿ ਪਖ ਮੇਂ ਤੋ ਪਤਿ ਕੇ ਸੰਯੁਕਤਿ ਦਰਬਾਰ ਪਹੁੰਚਤ ਹੈ, ਗਿਆਨ ਪਖ ਮੇਂ ਇਕੀਸ ਜੋ ਤੁਰੀਆ ਪਦ ਹੈ, ਤਿਸ ਮੇਂ ਲੀਨ ਹੋਤ ਹੈ। ਸਪਤ ਭੂਮਕਾ ਜੋ ਪਉੜੀ ਹੈਂ, ਤਹਾਂ ਚੜ ਕਰਿ, ਐਸੇ ਸਤਿਨਾਮ ਪਰਮੇਸਰ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤ ਹੈ। 'ਜੇ' ਸਤਿਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਤੇ ਜਾਣੀਏ ਜੋ ਪਰਮੇਸਰ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਭੀ ਨਹੀਂ, ਸੋ ਕੂੜੈ ਹੈ, ਕਜਾ ? ਝੂਠੋ ਹੈ। ਤਿਸ ਕੀ ਠੀਸ ਨੋ ਹੈ, ਬਾਦ ਹੀ ਬਕਾਉ ਕਰਣਾ, ਸੋ ਭੀ ਝੂਠ ਹੀ ਹੈ। ਇਤਯਰਥ ।

‘ਸੁਣਿ ਗਲਾ ਆਕਾਸ ਕੀ ਕੀਟਾ ਆਈ ਹੀਸ’ ਇਸ ਤੁਕ ਮੇਂ ਅਨਯੋਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਣ—ਕੁਤਸਤਿ ਬਾਤ ਹੋਇ ਕਿਹ ਥਾਇ।

ਸੋ ਕਿਤ ਕਹੈਂ ਔਰ ਪਰਿ ਪਾਇ।

ਉਪਮਾ ਹੋਇ ਉਪਮੇਯਨ ਜਹਿ ਹੀ।

‘ਅੰਨਯੋਕਤਿ’ ਸੋ ਕਵਿ ਜਨ ਕਹਿ ਹੀ।

ਅਸਾਧਾਰਨ ਬਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਕਹੈਂ, ਉਪਮਾ ਹੋਇ, ਉਪਮੇਯ ਪ੍ਰਤੀਤੀ ਕਰ ਜਹਿ ਹੋਇ। ਸੋ ਇਸ ਤੁਕ ਮੇਂ ਅਗਿਆਨੀ, ਜੋ ਠੀਸ ਕਰਨ ਕੋ ਗਿਆਨੀ ਕੀ ਚਾਹਤ ਹੈ, ਸੋ ਕੀਟੋਂ ਪਰਿ ਪਾਇ ਕੈ ਕਹੀ, ਅਕਾਸ਼ ਕੀ ਬਾਤੈਂ ਸੁਨਿ ਕਰਿ, ਏ ਬਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਅਸਾਧਾਰਨ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਅੰਨਯੋਕਤਿ। ‘ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ ਪਾਈਐ’ ਇਸ ਤੁਕ ਮੇਂ ਨਦਰਿਵਾਰੋ ਸੋ ਨਦਰੀ, ਸਾਭਿਪ੍ਰਾਯ ਕੇ ਬਿਸ਼ੇਸ਼ਨ ਹੈ, ਜਾਂਤੇ ਪਟਕਰਾਲੰਕਾਰ। ‘ਕੂੜੀ ਕੂੜੈ ਠੀਸ’ ਝੂਠਜੋਂ ਕੀ ਠੀਸ ਭੀ ਝੂਠੀ, ਯਾਂਮੈ ਸਮ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਤੀਸਰੋ: ਕਾਰਜ ਮੇਂ ਕਾਟਨ ਹੀ ਕੋ ਅੰਗ ਹੋਇ; ਕਾਰਨ ਝੂਠੋ ਅਗਿਆਨੀ ਹੁਤੋ, ਠੀਸ ਕਾਰਜ ਸੋ ਭੀ ਝੂਠੀ ਕਹੀ, ਯਾਂਤੇ ਸਮਾਲੰਕਾਰ ਹੋਤਹੈ।

[ਪਉੜੀ ਤੇਤੀਹਵੀਂ]

ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੀ ਨਦਰਿ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈ ਸਤਿਨਾਮ। ਆਪ ਇਸ ਪ੍ਰਾਨੀ ਤੇ ਕਛੁ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਤਿ ਹੈ, ਅਗਾਰੀ ਇਸੀ ਬਾਤ ਕੋ ਪ੍ਰਤਿਪ੍ਰਾਦਨ ਕਰੀਤਾ ਹੈ, ਸੋਈ ਕਹੀਅਤ ਹੈਂ:—

ਆਖਣਿ ਜੋਰੁ ਚੁਪੈ ਨਹ ਜੋਰੁ॥

ਜੋ ਕਿਛੁ ਹੈ ਸਰਬ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੇ ਕਰਣ ਮੇਂ ਹੈ, ਇਹ ਪਰਤੰਤ੍ਰ ਜੋ ਪ੍ਰਾਣੀ ਹੈ ਇਸ ਕੋ ਆਖਣਿ ਮੇਂ ਭੀ ਬਲ ਨਹੀਂ, ਕਜਾ? ਜੋ ਆਪਿ ਤਨਕ ਭਰ ਬੋਲਿ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸਕਤ ਹੈ, ਕਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਜੈਸੇ ਪ੍ਰੇਰਕ ਈਸੁਰ ਪ੍ਰੇਰਤ ਹੈ ਤੈਸੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਕਰਤ ਹੈ ਕਰਮ ਅਧੀਨ ਤੇ ਜੋ ਰਸਨਾ ਬੋਲਨ ਵਾਰੀ ਹੈ ਤਿਸ ਤੇ ਬੋਲਨੇ ਕੀ ਸਕਤਿ ਨਹੀਂ ਰਹਤ ਹੈ, ਜੋ ਕਰਿ ਇਸ

ਮੇਂ ਜੋਰ ਹੈ ਤੋ ਦੰਦ ਹੂਈ ਜੀਭ ਸੋਂਬੋਲੇ; ਜੋ ਨਹੀਂ ਬੋਲਯੋ ਗਯੋ ਤੋ ਜਾਨੀਏ ਜੋ ਇਸ ਕ ਬਲ ਇਸ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਚਲਤ ਹੈ। ਤਿਸੀ ਰੀਤਿ 'ਚੁਪੈ ਨਹਿ ਜੋਰੁ', ਚੁਪ ਕਰਨਿ ਮੇਂ ਭੀ ਇਸ ਕੋ ਬਲੁ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਾਲ ਮੇਂ ਦੁਖ ਤੇ ਬਾਇ ਕੋ ਅੰਸ਼ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈ। ਜੇ ਇਸ ਕੋ ਬਲੁ ਤਹਾਂ ਹੋਇ ਤੋ ਚੁਪਿ ਕਰਿ ਰਹੈ, ਜੇ ਚੁਪ ਨਹੀਂ ਕਰੀ ਗਈ ਤੋ ਜਾਨੀਏ ਇਸ ਕੋ ਜੋਰੁ ਚੁਪ ਕਰਨਿ ਮੇਂ ਭੀ ਨਹੀਂ। ਜਿਸੁ ਪ੍ਰਾਨੀ ਕੋ ਬਲੁ ਬੋਲਨਿ ਮੇਂ, ਚੁਪ ਕਰਨਿ ਮੇਂ, ਦੋਉ ਸੁਖੇਨ ਵਸਤੁ ਹੈਂ, ਇਨ ਮੇਂ ਭੀ ਨਹੀਂ; ਜੋ ਔਰ ਬਡੇ ਜਤਨ ਕੀ ਵਸਤੁ ਹੈਂ ਸੋ ਕੈਸੇ ਹੋ ਸਕਤਿ ਹੈਂ ? ਯਾਂਤੇ ਜਾਨੀਤਾ ਹੈ ਸੁਖੇਨ। ਕਿੰਵਾ ਕਠਨ ਹੋਨ ਵਾਰੋ ਕਾਜ ਸਰਬ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੋ ਅਧੀਨ ਹੈ।

ਜੋਰੁ ਨ ਮੰਗਣਿ ਦੇਣਿ ਨ ਜੋਰੁ॥

ਇਨ ਪ੍ਰਾਣੀਓਂ ਕਾ ਜੋਰੁ ਮੰਗਣਿ ਮੇਂ ਭੀ ਨਹੀਂ। ਕਾਹੇ ਤੇ ? ਜੋ ਸਰਬ ਕੁਛ ਮਾਂਗਤ ਹੈਂ। ਜੋ ਕੁਛ ਇਸ ਕੋ ਲੇਖ ਮੇਂ ਲਿਖਯੋ ਹੈ ਸੋਈ ਕਿਛੁ ਹਾਥ ਆਵਤ ਹੈ, ਔਰ ਵਧੀਕ ਤਿਸ ਤੇ ਨਹੀਂ ਬਨਤ ਹੈ। ਜੇ ਕਰਿ ਮਾਂਗੇ ਤੇ ਹਾਥ ਆਵੈ ਤੋ ਸਰਬ ਹੀ ਮੁਕਤਿ ਹੋਇ, ਅਰੁ ਸਰਬ ਹੀ ਪਦਾਰਥੋਂ ਮੇਂ ਮਹਾਨ ਹੋ ਜਾਵੇਂ। ਪਰਮੇਸੁਰ ਜੋ ਪ੍ਰੇਰਕ ਹੈ ਜਹਾਂ ਤੇ ਹਾਥ ਆਵਤ ਹੈ, ਤਹਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਾਲਬਧ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਲੈਨੇ ਦੇਤ ਹੈ। ਜੈਸੇ: ਸ੍ਰੀ ਚੰਡੀ ਕੇ ਪ੍ਰਗਟ ਭਏ ਤੇ ਬਨੀਏ ਨੇ ਮੁਕਤਿ ਮਾਂਗੀ, ਰਾਜਾ ਨੇ ਰਾਜ ਮਾਂਗਯੋ, ਰਾਜੇ ਕੋ ਪ੍ਰਾਲਬਧ ਕਰ ਮੁਕਤਿ ਨਹੀਂ ਬਨੀ; ਯਾਂਤੇ ਜਾਨੀਤਾ ਹੈ ਮਾਂਗਬੇ ਮੇਂ ਭੀ ਇਸ ਕੋ ਜੋਰੁ ਨਹੀਂ। ਤਿਸੀ ਰੀਤਿ ਦੇਬੇ ਮੇਂ ਭੀ ਜੋਰੁ ਨਹੀਂ। ਕੁਰਛੇਤਰ ਮੇਂ ਰੱਤੀ ਸੁਇਨਾ ਦੇਬੇ ਮੇਂ ਤੇਰਾ ਦਿਨ ਲਗਿ ਤੇਰਾ ਤੇਰਾ ਗੁਨੋ ਬਧਤੋ ਜਾਤ ਹੈ, ਏਤੋ ਲਾਭ ਹੋਨਾ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਕਹਿਤਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਦੀਓ ਨਹੀਂ ਜਾਤ ਹੈ; ਤਾਂਤੇ ਦੇਬੇ ਭੀ ਇਸ ਪ੍ਰਾਨੀ ਕੋ ਅਧੀਨ ਨਹੀਂ।

ਜੋਰੁ ਨ ਜੀਵਣਿ ਮਰਣਿ ਨਹ ਜੋਰੁ॥

ਜੀਵਨ ਜੋ ਹੈ ਜਗਤ ਮੇਂ ਸੋ ਭੀ ਪ੍ਰਾਨੀ ਕੋ ਹਾਥ ਨਹੀਂ। ਜੇਤੋ ਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਬੋ ਲਿਖ ਦੀਓ ਹੈ ਤੇਤੋ ਹੀ ਜੀਵਤ ਹੈ, ਬਿਨਾ ਲਿਖੇ ਏਕ ਸਵਾਸ ਭੀ ਜੀਵਨੋ ਨਹੀਂ ਪਾਵਤ ਹੈ। ਮਰਣ ਮੇਂ ਭੀ ਜੋਰੁ ਨਹੀਂ ਚਲਤ ਹੈ, ਜਬ ਮਰਣ ਲਗਤ ਹੈ ਕਿਸੀ ਰੀਤਿ ਮੇਂ ਭੀ ਬਚਾਉ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈ। ਕਿੰਵਾ ਜੀਵਨ ਮੇਂ ਜੇ ਮਰਯੋ ਚਾਹੈ ਤੋ ਮਰਯੋ ਨਹੀਂ ਜਾਤਿ ਹੈ। ਸੰਗ੍ਰਾਮ ਮੇਂ ਜੇ ਮ੍ਰਿਤ ਹੋਤ ਹੈਂ ਤੋ ਅਨੇਕ ਹੀ ਬਰਖ ਸੁਰਗ ਭੋਗਤ ਕਹਿਤੇ ਹੈਂ, ਪਰ ਤਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਕੀ ਲਿਖੀ ਹੈ ਸੋਈ ਮਰਤ ਹੈਂ, ਇਤਯਾਦੀ। ਤੀਰਥਨ ਕੇ ਸਥਾਨ ਮੇਂ ਮਰਣਿ ਪਰ ਭੀ ਜੋਰੁ ਨਹੀਂ ਚਲਤ ਹੈ।

ਜੋਰੁ ਨ ਰਾਜਿ ਮਾਲਿ ਮਨਿ ਸੋਰੁ॥

ਰਾਜ ਲੈਨੋ ਅਰ ਮਾਲ ਲੈਨੋ ਇਨ ਕੇ ਸੰਕਲਪ ਵਿਕਲਪ ਅਨੇਕ ਹੀ ਮਨ ਮੇਂ ਹੋਤ ਹੈਂ। ਤਿਸ ਕਰਿ ਭੀ ਨਹੀਂ ਰਾਜ ਮਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈ। ਕਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਨ ਕੇ ਲੇਖ ਮੇਂ ਲਿਖਯੋ ਤਿਨ ਕੋ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈ।

(੧੬੪)

ਜੋਰੁ ਨ ਸੁਰਤੀ ਗਿਆਨਿ ਵੀਚਾਰਿ ॥

ਬੇਦ ਪਾਠ ਕੇ ਗਿਆਨੀ ਹੋਨੋ, ਸਤਿ ਅਸਤਿ ਕੇ ਬੀਚਾਰਨੋ, ਇਸ ਮੇਂ ਭੀ ਪ੍ਰਾਨੀ
ਕੋ ਜੋਰ ਨਹੀਂ, ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਤੇ ਬਿਨਾ। ਕਿੰਵਾ 'ਸੁਰਤੀ' ਬੇਦ ਪਢਨੋ
ਯਹ ਜੁਦੋ, ਗਿਆਨ ਜੁਦੋ, ਬੀਚਾਰ, ਇਨ ਤੀਨੋਂ ਮੇਂ ਭੀ ਜੋਰੁ ਨਹੀਂ ਚਲਤ ਹੈ ਜੋ ਮੇਂ ਕੋ
ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਇੰ।

ਜੋਰੁ ਨ ਜੁਗਤੀ ਛੁਟੈ ਸੰਸਾਰੁ ॥

ਖਟ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਮੇਂ ਅਨੇਕ ਹੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ ਜੋ ਜੁਗਤਿ ਹੈਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੇ ਸਿਧ
ਕਰਨ ਪਰਿ, ਅਰੁ ਜੁਗਤਿ ਕੇ ਅਨਿਤ ਬਤਾਵਨ ਪਰ, ਔਰ ਕਲਿਆਨ ਕੇ ਮਾਰਗੁ ਕੀ
ਜੁਗਤਿ ਹੈਂ ਬੁਧਿ ਕੀ, ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕਰਿ ਸੰਸਾਰ ਜਨਮ ਮਰਨ ਤਿਸ ਤੇ ਨਿਵਿਰਤ ਹੋਨੋ, ਇਸ
ਮੇਂ ਭੀ ਪ੍ਰਾਨੀ ਕੋ ਬਲ ਨਹੀਂ। ਜੋ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਹੋਇ ਤੋ ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਮੋਖ ਹੋਇ।

ਜਿਸੁ ਹਥਿ ਜੋਰੁ ਕਰਿ ਵੇਖੈ ਸੋਇ ॥

ਜੇ ਇਸ ਬਾਤ ਕੋ ਨਹੀਂ ਮਾਨਤ ਹੈਂ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਤੇ, ਅਰੁ ਕਹਤ ਹੈਂ:
ਇਨ ਬਾਤੋਂ ਮੇਂ ਕਿਸੀ ਵਸਤੁ ਕੋ ਹਮ ਕਰ ਸਕਤੇ ਹੈਂ, ਸੋ ਅਪਨੇ ਬਲ ਕਰਿ; ਕਿੰਵਾ ਬੁਧਿ
ਕੇ ਬਲ ਕਰਿ ਸੋ ਕਰਿ ਦੇਖੇ; ਸੋ ਕਦਾਚਿਤੁ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਗ। ਕਿੰਵਾ ਜਿਸ ਪਰਮੇਸੁਰ
ਕੇ ਹਾਥ ਜੋਰ ਹੈ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਕਰਣੇ ਕਾ, ਸੋ ਕਰਿ ਕਰਿ ਸਦੀਵ ਦੇਖਤ ਹੈ; ਔਰ ਕਿਸੀ ਤੇ
ਕਿਆ ਹੋਇ ਆਵਤ ਹੈ। ਇਸ ਪਉੜੀ ਤੇ ਪੂਰਬ ਜੋ ਤੁਕ ਕਹੀ ਹੁਤੀ: 'ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ
ਪਾਈਐ' ਤਿਸੀ ਕੋ ਅਰਥ ਸਪਸ਼ਟ ਕਹਯੋ ਜੋ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਕਰੇ ਤੋ ਭਾਣੇ
ਆਛੇ ਲਾਗੈ, ਸਤਿਨਾਮ ਸਿਮਰੇ, ਗਿਆਨ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸੋਂ ਮੁਕਤਿ ਹੋਇ, ਯਹ ਬੰਗ
ਨਿਕਸਯੋ। ਅਗਲੀ ਤੁਕ ਮੇਂ ਪ੍ਰਾਨੀਓਂ ਕੇ ਮਨ ਕੀ ਦਸ਼ਾ ਕਹਤ ਹੈਂ:—

ਨਾਨਕ ਉਤਮੁ ਨੀਚੁ ਨ ਕੋਇ ॥ ੩੩ ॥

ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਅਪਨੇ ਮਨ ਮੇਂ ਸਰਬ ਹੀ ਉੱਤਮ ਬਨੇ
ਬੈਠੇ ਹੈਂ, ਕਯਾ ? ਉਚੇ ਕਹਾਵਤ ਹੈਂ: ਹਮ ਆਛੇ ਹੈਂ ਸਰਬ ਮਤਿਨ ਵਾਰੇ। ਨੀਚ ਨੀਵੇ
ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ ਕਹਾਵਤ ਹੈ। ਕਿੰਵਾ ਜੇਸੇ ਪਰਮੇਸੁਰ ਨੇ ਕਈ ਰਚ ਦੀਓ ਹੈ ਤੇਸੇ ਹੀ ਹੈ,
ਨਹੀਂ ਆਪ ਤੇ ਉੱਤਮ ਬਨਯੋ ਜਾਤ ਹੈ, ਨਾ ਨੀਚ ਬਨਯੋ ਜਾਤ ਹੈ। ਜਹਾਂ ਕੋਈ ਜਿਸ
ਬਿਵਹਾਰ ਮੇਂ ਪਾਇ ਰਾਖਯੋ ਹੈ ਸੋਈ ਪਰੋ ਕਰਤ ਹੈ। ਉੱਤਮ ਨੀਚ ਆਪ ਤੇ ਕੋਈ
ਨਹੀਂ ਬਨਯੋ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਪਉੜੀ ਮੇਂ ਜੋਰੁ ਪਦ ਬਹੁਤ ਬੇਰ ਆਵਨ ਤੇ ਉਭਯਾਬ੍ਰਿਤ ਦੀਪਕ
ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਔਰ ਸਮੁਚੇ ਅਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੈ।

ਲੁਛਣ—ਮੂਲ ਅਰਥ ਕੋ ਸਿਧ ਕਰੈ ਏਕ।

ਤਹਿ ਪਦ ਦੀਜਹਿ ਔਰ ਅਨੇਕ।

(੧੬੫)

ਏਕ ਸਮੁਚਯ ਭੇਦੁ ਯਹੀ ਹੈ ।

ਕਵਿ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਬਾਤ ਸਹੀ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਾਨੀ ਕੇ ਹਾਥ ਕਰਨੋ ਕੁਛ ਨਹੀਂ, ਯਹਿ ਤੋ ਮੂਲ ਅਰਥ, ਤਿਸ ਕੋ ਬਲਨ ਅਰ ਚੁਪ ਕਰਨ ਭੀ ਇਸ ਕੇ ਅਧੀਨ ਨਹੀਂ, ਯਹੀ ਸਿਧ ਕਰਤ ਹੈ । ਪੀਛੇ ਤੇ ਔਰ ਕਹੇ: ਮੰਗਣ, ਦੇਣ, ਜੀਵਣ, ਮਰਣ, ਆਦਿ ਯਾਂਤੇ ਸਮੁਚਯ । ਔਰ ਕਾਵਜਲਿੰਗ ਅਲੰਕਾਰ ਬੀ ਹੈ । ਜੋਰ ਪਦ ਸਰਬ ਤੁਕਨ ਮੇਂ ਕਹਿਤੇ ਆਏ ਜੋ ਕਿਸੀ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਯਹਿ ਤੋ ਸਮਰਥਨੀਯ 'ਨਾਨਕ ਉਤਮੁ ਨੀਚੁ ਨ ਕੋਇ' ਇਸ ਤੁਕ ਸੋਂ ਸਮਰਥਨਿ ਕਰਜੋ । ਜੋ ਆਪ ਤੇ ਉੱਤਮ ਨੀਚੁ ਭੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਬਨਜੋ, ਜੇਸੇ ਬਨਾਏ ਹੈਂ ਤੇਸੇ ਬਨੇ ਹੈਂ, ਯਾਂਤੇ ਕਾਵਜਲਿੰਗ । ਔਰ ਪ੍ਰਯਾਯੋਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ । ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਅਧੀਨ ਸਰਬ ਪ੍ਰਾਨੀ ਹੈਂ ਇਹਾਂ ਯਹਿ ਕਹਨੋ ਹੁਤੋ, ਤਿਸ ਕੋ ਏਕ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਕਹਜੋ: ਜੋਰੁ ਪ੍ਰਾਨੀ ਕੋ ਕਾਹੇ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਆਖਣੁ ਔ ਚੁਪ ਆਦਿ ਤੇ, ਯਾਂਤੇ ਪ੍ਰਯਾਯੋਕਤਿ । ਦੋ ਤੁਕ ਮੇਂ ਣਕਾਰ ਕੀ ਬਰਨ ਮੈਤ੍ਰੀ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤ੍ਤਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਹੈ ।

[ਪਉਤੀ ਚਉਤੀਹਵੀਂ]

ਅਬ ਅਗਾਰੀ ਕੁਛ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਕੋ ਕਹਿ ਕਰਿ ਭਗਤਿਨ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕਹਤ ਹੈਂ ।

ਰਾਤੀ ਰੁਤੀ ਥਿਤੀ ਵਾਰ ॥

‘ਰਾਤੀ’ ਰਾਤਿ ਜੋ ਹੈਂ, ਰੁਤੀ ਖਟ ਜੋ ਹੋਂ: ਬਸੰਤ, ਗ੍ਰੀਖਮ, ਪਾਵਸ, ਸ਼ਰਦ, ਹਿਮ, ਸਿਸਰ; ਤਿਥਿ ਜੋ ਪੰਦਰਾਂ ਹੈਂ: ਏਕਮ, ਦੂਜ ਤੇ ਆਦਿ; ਵਾਰ ਜੋ ਹੈਂ ਸਪਤ: ਆਦਿਤਵਾਰ ਤੇ ਆਦਿ ।

ਪਵਣ ਪਾਣੀ ਅਗਨੀ ਪਾਤਾਲ ॥

ਪਾਣੀ ਤੇ ਅਗਨੀ ਮੱਧ ਮੇਂ, ਔ ਪਾਤਾਲ ਨੀਚੇ ਹੈ, ਪੋਣ ਉਪਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਪੋਣ ਕੇ ਆਸਰੇ ਉਪਰ ਕੇ ਲੋਕ ਰਹਿਤ ਹੈਂ ।

ਤਿਸੁ ਵਿਚਿ ਧਰਤੀ ਥਾਪਿ ਰਖੀ ਧਰਮਸਾਲ ॥

ਪੂਰਬ ਜੋ ਗਿਨੋ ਹੈਂ ਜਲ ਆਦਿ, ਇਨ ਸਰਬ ਮੇਂ ਧਰਤੀ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਿ ਰਾਖੀ ਹੈ । ਕੈਸੀ ਹੈ ਧਰਤੀ ? ਧਰਮਸਾਲ ਹੈ । ਕਾਹੇ ਤੇ ? ਕਰਮ ਭੂਮ ਜੋ ਹੈ, ਇਸ ਹੇਤ ਤੇ । ਧਰਮਸਾਲ ਜੋ ਕਰੀਤੀ ਹੈ ਸੋ ਲੋਕਨ ਕੇ ਉਧਾਰ ਕਰਿਬੇ ਹੇਤ ਰਚਿਤ ਹੈਂ ਸੋ ਯਹ ਭੂਮਕਾ ਭੀ ਜੰਬੂ ਦੀਪ ਮੇਂ ਜੋ ਭਾਰਥ ਖੰਡੁ ਹੈ ਸੋ ਲੋਕਨ ਕੇ ਉਧਾਰ ਕਰਿਬੇ ਹੇਤ ਹੈ; ਜੋ ਇਸ ਮੇਂ ਮਾਨੁਖ ਦੇਹ ਜਿਨ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਭਈ ਹੈ, ਫੇਰ ਸੁਭ ਕਰਮ ਮੇਂ ਲਗੇ ਹੈਂ, ਸਤਿਨਾਮ ਕੇ ਸਿਮਰਨਿ ਤੇ ਗਿਆਨ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਇ ਕਰਿ ਮੁਕਤੀ ਹੇਤ ਹੈ । ਜੈਸੇ ਹੀ ਧਰਮਸਾਲ ਮੇਂ ਪੁੰਨ ਦਾਨ ਸਿਮਰਨ ਕਰਤ ਹੈਂ । ਜੋ ਐਸੇ ਸਥਾਨੋਂ ਮੇਂ ਬੁਰੇ ਕਰਮ ਕਰਤ

(੧੬੬)

ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਸੋਈ ਬਿਪ੍ਰੀਤ ਹੋ ਜਾਤਿ ਹੈ । ਤੈਸੇ ਲੋਕਨ ਕੇ ਕਲਜਾਨੁ ਹੋਤ ਕਰਮ ਭੂਮਕਾ ਰਚੀ ਹੈ; ਜੋ ਇਸ ਮੇਂ ਸੁਭ ਮਾਰਗ ਚਲਤੁ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਕਲਜਾਨ ਹੋਤ ਹੈ; ਯਾਂਤੇ ਧਰਮਸਾਲ ਕਹਯੋ: ਧਰਮ ਕਰਨੇ ਕੋ 'ਸਾਲ' ਕਹੀਏ ਘਰ, ਸੋ ਧਰਮਸਾਲ । ਔਰ ਜੇਤੇ ਲੋਕ ਹੈਂ ਛਿਅ ਦੀਪ ਆਦਿ ਸਰਬ ਮੇਂ ਇਸ ਭਾਰਬਖੰਡ ਕੀ ਕਮਾਈ ਖਾਤ ਹੈਂ । ਜੈਸੇ ਕਰਮ ਇਸ ਮੇਂ ਕਰੀਤਾ ਹੈ ਤੈਸੇ ਹੀ ਸਥਾਨ ਪਹੁੰਚਤ ਹੈਂ । ਭਲੇ ਸੁਰਗ ਆਦਿ ਔਰ ਦੀਪ ਸੁਖ ਸਥਾਨ । ਬੁਰੇ ਕਰਮ ਤੇ ਨਰਕ ਆਦਿ ਔਰ ਦੁਖ ਦੇਬੇ ਕੀ ਜਾਗਾ ਪਹੁੰਚਤ ਹੈਂ । ਸਰਬ ਮੇਂ ਕਮਾਈ ਇਸੀ ਭਾਰਬਖੰਡ ਕੀ ਹੈ ।

ਤਿਸੁ ਵਿਚਿ ਜੀਅ ਜੁਗਤਿ ਕੇ ਰੰਗ ॥

ਧਰਮਸਾਲ ਰੂਪ ਜੋ ਧਰਤੀ ਹੈ ਭਾਰਬਖੰਡ ਕੀ, ਤਿਸ ਕੇ ਬਿਖੈ ਜੀਅ ਜੋ ਹੈਂ, ਈਹਾਂ 'ਜੁਗਤਿ' ਕੋ ਅਰਥ 'ਰੀਤਿ' ਕੋ, ਜੀਵ ਅਨੇਕ ਰੀਤਿ ਰੰਗ ਕੇ ਹੈਂ । ਅਨੇਕ ਕੋ ਅਧਿਆਹਾਰ । ਇਤਯਰਥ ।

ਪੂਰਬ ਕੀ ਦੋਉ ਤੁਕ ਮੇਂ 'ਰਾਤੀ ਰੁਤੀ' ਤਕਾਰ ਕੀ ਬਰਨ ਮੈਤ੍ਰੀ, ਅਗਲੀ ਮੇਂ 'ਪਵਣ ਪਾਣੀ ਅਗਨੀ' ਪਕਾਰ ਣਕਾਰ ਕੀ ਬਰਨ ਮੈਤ੍ਰੀ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤ੍ਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ । ਅਗਲੀ ਤੁਕਨ ਮੇਂ ਏਕਾਵਲੀ ਅਲੰਕਾਰ ।

ਲੱਛਣ-ਗ੍ਰਹਨ ਮੁਕਤਿ ਕੀ ਜਿਹ ਠਾਂ ਰੀਤਿ ।

ਤਹਾਂ 'ਇਕਾਵਲਿ' ਲਖੀਏ ਚੀਤ ।

ਇਹਾਂ ਰਾਤੀ ਰੁਤੀ ਪਉਣ ਪਾਣੀ ਆਦਿ ਕੇ ਬੀਚ ਧਰਤੀ ਕਹੀ, ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਨੇ ਧਰਤੀ ਕੋ ਗਹਯੋ, ਧਰਤੀ ਨੇ ਸੋ ਨਾਹੀਂ ਗਹੇ, ਤਿਸ ਧਰਤੀ ਮੇਂ ਜੀਵ ਰੀਤ ਰੰਗ ਕੇ, ਧਰਤੀ ਨੇ ਜੀਵਨ ਕੋ ਧਾਰਨ ਕਰਯੋ ਜੀਵਨ ਨੇ ਧਰਤੀ ਕੋ ਨਾਹੀ ਗਹਯੋ; ਇਸੁ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਏਕਾਵਲੀ ਅਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ ।

ਤਿਨ ਕੇ ਨਾਮ ਅਨੇਕ ਅਨੰਤ ॥

ਜੋ ਜੀਵ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੇ ਨਾਮ ਭੀ ਅਨੇਕ ਹੈਂ, ਨਾਮ ਬਿਨਾ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸੋ ਨਾਮ ਜਾਤਿਨ ਕੇ, ਕਿੰਵਾ ਰੂਪ ਕੇ, ਕਛੁ ਗਿਨਤੀ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈਂ, ਯਾਂਹੀ ਤੇ 'ਅਨੇਕ' ਕਹੀਏ ਅਸੰਖ ਹੈਂ, ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਕੇ ਨਾਮ ਅਸੰਖ ਹੈਂ, ਸੋ ਜੀਵ ਭੀ ਅਨੰਤ ਹੈਂ, ਲੇਖੇ ਕਰਬੇ ਮੇਂ ਜਿਨ ਕੇ ਅੰਤੁ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਅਨੰਤ ਹੈਂ । ਇਤਯਰਥ ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੇਂ ਨਕਾਰ ਚਾਰ ਬੇਰ ਆਵਨ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤ੍ਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ ।

ਕਰਮੀ ਕਰਮੀ ਹੋਇ ਵੀਚਾਰੁ ॥

ਅਨੰਤ ਹੀ ਜੋ ਜੀਵ ਹੈਂ, ਜੈਸੇ ਜੈਸੇ ਕਰਮ ਕਰਤ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਮੇਂ ਤੈਸੇ ਹੀ ਬੀਚਾਰ ਹੋਤ ਹੈ । ਬੀਚਾਰ ਕਹਾਂ ? ਬੁਰੇ ਭਲੇ ਕਰਮੋਂ ਕਾ ਨਿਰਨਾ । ਬੁਰੇ ਕਰਮ ਕਾ ਫਲ ਨਰਕ ਤੇ ਆਦਿ ਦੁਖ ਦੇਈਤਾ ਹੈ । ਯਹ ਬੀਚਾਰ ਯਥਾ ਯੋਗ ਹੋਤ ਹੈ ।

(੧੬੭)

ਇਸ ਤੁਕ ਮੇਂ ਬੀਪਸਾ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ, ਕਰਮੀ ਪਦ ਦੋ ਬੇਰਿ ਆਵਨ ਤੇ ।

ਸਚਾ ਆਪਿ ਸਚਾ ਦਰਬਾਰੁ ॥

ਸੋ ਪਰਮੇਸੁਰ ਆਪ ਭੀ ਸਾਚੇ ਹੈ, ਬੇਮੁਹਤਾਜ ਹੈ, ਜਬਾ ਜੋਗ ਸਭਨ ਕੋ ਨਿਬੇਰਤ ਹੈ, ਦਰਬਾਰ ਭੀ ਸਾਚੇ ਹੈ, ਬੇ ਸੁਪਾਰਸ਼ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਕੀ ਤਹਾਂ ਸਪਾਰਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਤ ਹੈ । ਜਸਾ ਕਰਮ ਕਰਤ ਹੇ ਤੈਸੇ ਹੀ ਫਲ ਬਨਤ ਹੈ; ਯਾਂਤੇ ਦੋਉ ਸਾਚੇ ਹੈਂ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੇਂ ਸਮ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ । ਕਾਰਨ ਸਚਾ ਆਪਿ ਪਰਮੇਸੁਰ ਹੈ, ਕਾਰਜ ਦਰਬਾਰ ਸੋ ਭੀ ਸਾਚੇ ਹੈ । ਕਾਰਨ ਕੇ ਗੁਨ ਕਾਜ ਮੇਂ ਭਏ ਯਾਂਤੇ ਸਮਾਲੰਕਾਰ ਹੈ । ਕਿੰਵਾ ਸਾਚਾ ਪਦ ਦੋ ਬੇਰ ਆਵਨ ਤੇ ਉਭਯਾਬਿਤ ਦੀਪਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਕਿੰਵਾ ਲਾਟਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਹੈ, ਪਦ 'ਸਚਾ' ਦੋ ਬੇਰ ਆਯੋ, ਭਾਵ ਭਿੰਨ ਹੈਂ: ਆਪਿ ਸਾਚੇ ਅਰ ਦਰਬਾਰ ਜੁਦੇ ਕਹਯੋ ਯਾਂਤੇ ਲਾਟਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਹੋਤ ਹੈ ।

ਤਿਥੈ ਸੋਹਨਿ ਪੰਚ ਪਰਵਾਣੁ ॥

ਤਿਨ ਕਰਮਕਾਂਡੀਓਂ ਮੇਂ ਸੋਭਾ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਅਗਾਰੀ ਔਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਤਿ ਹੈ, ਤਿਨ ਸਭਨਿ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਨੇ ਭਾਣਾ ਮਾਨ ਕਰਿ ਸਤਿਨਾਮ ਕੋ ਸਿਮਰਨ ਕਰਜੋ ਹੈ । 'ਪੰਚ' ਨਾਮ ਸੰਤਨ ਕੋ, ਸੋ ਪ੍ਰਵਾਨ ਭਏ ਹੈਂ, ਕਯਾ ? ਪ੍ਰਮਾਣੀਕ ਭਏ ਹੈਂ । ਪੂਜਣੇ ਜੋਗ ਭੀ ਸੋਈ ਹੈਂ । ਅਰ ਸੋਭਾ ਕੋ ਸੋਈ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈਂ । ਪੰਜ ਜੋ ਸਤਿ ਸੰਤੋਖਾਦਿਕ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕੋ ਧਾਰ ਕਰਿ ਜੋ ਪ੍ਰਵਾਨ ਭਏ ਹੈਂ, ਕਿੰਵਾ ਪੰਚ ਪਰਮੇਸੁਰ ਤਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਮਾਨ ਕਰਜੋ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ । ਵਕਾਰ ਕੋ ਮਕਾਰ ਬਨਤ ਹੈ, ਪ੍ਰਮਾਨ ਕਰਜੋ ਹੈ । 'ਪਰ' ਕਹੀਏ ਉਤਕ੍ਰਿਸ਼ਟ, 'ਮਾਨ' ਮਨ ਮੇਂ ਮਾਨਜੋ ਹੈ, ਕਯਾ ? ਮਨ ਲਗਾਇ ਰਾਖਜੋ ਹੈ; ਸੋਈ ਸੋਭਾ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈਂ ।

ਨਦਰੀ ਕਰਮਿ ਪਵੈ ਨੀਸਾਣੁ ॥

'ਨਦਰੀ' ਨਦਰਿ ਵਾਰੋ ਜੋ ਪਰਮੇਸੁਰ, ਤਿਸ ਕੇ 'ਕਰਮ' ਕਹੀਏ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਿ ਨੀਸਾਨੀ ਪਰਤ ਹੈ, ਜੈਸੇ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਕੀ ਮੁਹਰ ਚਾਰੋਂ ਦਿਸ਼ ਮੇਂ ਚਲਤ ਹੈ, ਕਹੂੰ ਹਟਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈ । ਤੈਸੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਦਰਿ ਕੀ ਨੀਸਾਨੀ ਕਰੀ ਹੂਈ ਕੋ ਹਟਕਾਰ ਕਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਚੌਦਹ ਲੋਕ ਮੇਂ ਸਨਮਾਨੀ ਹੋਤੇ ਹੈਂ । ਔਰ ਕਰਮ ਕਾਂਡੀ ਜੇ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੋ ਫਲ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਸੋਭਾ ਕੋ ਸੰਤ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਤ ਹੈਂ । ਇਤਯਰਥ ।

ਪੂਰਬ ਕੀ ਤੁਕ ਮੇਂ ਪ੍ਰਸੰਖਯਾਲੰਕਾਰ ਹੈ । ਇਹਾਂ ਔਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੋਹਤ, ਸਭਨਿ ਤੇ ਹਟਾਇ ਸੰਤਨ ਮੇਂ ਆਰੋਪਯੋ ਸੋਭਾ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਨੋ, ਯਾਂਤੇ ਪ੍ਰਸੰਖਯਾਲੰਕਾਰ । ਦੂਸਰੀ ਤੁਕ ਮੇਂ ਨਦਰੀ ਬਿਸ਼ੇਖਨ ਸਾਭਿਪ੍ਰਾਯ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਪਰਕਰਾਲੰਕਾਰ । ਕਿੰਵਾ ਕਰਮ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਾਰਨ, ਨੀਸਾਨੀ ਕਾਰਜ ਏਕ ਸੰਗ ਮੇਂ ਕਹਿਨ ਤੇ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ ।

ਕਚ ਪਕਾਈ ਓਥੈ ਪਾਇ ॥

ਈਹਾਂ ਤੋ ਕਰਮ ਕਾਂਡੀ ਭੀ ਅਹੰਤਾ ਸੋਂ ਕਰਮ ਕਰਣਵਾਰੇ ਅਹੰਕਾਰ ਕਰਤ ਹੈਂ ਕਿ

(੧੬੮)

ਹਮਾਰੀ ਸ਼ੋਭਾ ਅਗਾਰੀ ਅਧਿਕ ਹੋਇਗੀ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਸ ਬਾਤ ਕੀ ਕਚਾਈ ਅਰ ਪਕਾਈ 'ਓਥੈ' ਕਹੀਏ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਮੇਂ ਪਾਵਹਿਗੇ, ਜੋ ਇਹ ਕਚੀ ਬਾਤ ਹੈ, ਇਹ ਪੱਕੀ ਹੁਤੀ ।

ਨਾਨਕ ਗਇਆ ਜਾਪੈ ਜਾਇ ॥ ੩੪ ॥

ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਅਗੈ ਜਹਾਂ ਜਾਨੈ ਹੈ ਤਹਾਂ ਤੇ ਗਇਆਂ, ਕਿਆ ? ਪਹੁੰਚਿਆਂ ਤੇ 'ਜਾਪੈ' ਕਹੀਏ ਜਾਣਿਓ ਜਾਇਗੇ, ਕਿਸਕੋ ਸਨਮਾਨ ਹੈ, ਕਾਂਕੀ ਸ਼ੋਭਾ ਹੋਤ ਹੈ; ਈਹਾਂ ਤੋ ਸਭੁ ਕਈ ਬਡੇ ਕਹਾਵਤ ਹੈ । ਤਾਂਤੇ ਔਰ ਸਰਬ ਕਾ ਭਰੋਸਾ ਛੋਡ ਕਰਿ ਸਤਿਨਾਮ ਕੋ ਸਿਮਰੋ, ਜਿਸ ਕੇ ਸੇਵਨ ਮੇਂ ਸਭ ਬਡਿਆਈ ਹੈ । ਇਤਯਰਥ । ਇਨ ਤੁਕਨ ਮੇਂ ਬਿਰੋਧਾਲੰਕਾਰ ।

ਲੱਛਣ—ਇਕ ਅਧਾਰ ਮੇਂ ਦੋ ਠਹਿਰਾਵੇ ।

ਕੁਛ ਬਿਰੋਧ ਜਹਿ ਬਰਨਨ ਆਵੈ ।

ਭੂਖਨ ਵਹੈ 'ਬਿਰੋਧ' ਕਹਾਵੈ ।

ਕਵਿ ਸੰਤੋਖੁ ਸਿੰਘ ਗੁਨੀ ਬਤਾਵੈਂ ।

ਕਚਾਈ ਪਕਾਈ ਦੋਉਨ ਕੇ ਕਹੇ ਤੇ ਏਕ ਕੋ ਅਭਾਵ ਹੋਇਗੇ ਅਰੁ ਏਕ ਅਧਾਰ ਮਾਨੁਖਜ ਮੇਂ ਠਹਿਰਾਯੋ, ਯਾਂਤੇ ਬਿਰੋਧਾਲੰਕਾਰ ।

[ਪਉੜੀ ਪਾਂਤੀਹਵੀਂ]

ਧਰਮ ਖੰਡ ਕਾ ਏਹੋ ਧਰਮੁ ॥

'ਧਰਮ ਖੰਡ' ਕਹੀਏ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ, ਤਿਸ ਕੋ ਇਸੀ ਰੀਤਿ ਕੋ ਧਰਮ ਹੈ: ਜੈਸਾ ਕੋਈ ਕਰੈ ਤੈਸਾ ਫਲੁ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕਰ ਦੇਤ ਹੈ । ਜੈਸੇ ਕੋਈ ਕਰਤਤੁ ਕਰੇ ਤਿਸ ਕੋ ਸੋਈ ਧਰਮ ਹੋਤ ਹੈ । ਜੈਸੇ ਛਤ੍ਰੀ ਕੋ ਧਰਮ ਜੁੱਧ ਕੋ, ਬੈਸ ਕੋ ਧਰਮ ਬਨਜ ਕਰਨ ਕੋ, ਤੈਸੇ ਭਾਰਥ ਖੰਡੁ ਮੇਂ ਜੇ ਕਰਮ ਕਾਂਡੀ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੋ ਕਾਮਨਾ ਅਨੁਸਾਰੁ ਫਲੁ ਦੇਬੋ ਕਰਨੋ, ਇਸ ਕੋ ਯਹੀ ਧਰਮ ਹੈ । ਇਤਯਰਥ ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੇਂ ਯਮਕਾਲੰਕਾਰ । 'ਧਰਮ' ਪਦ ਏਕ ਹੀ ਕੇਦੋ ਬੇਰ ਆਵਨ ਤੇ ਅਰਥ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਭਯੋ: ਧਰਮ ਖੰਡ 'ਧਰਮ ਭੂਮਿ' ਕੋ ਅਰਥ, ਦੂਸਰੇ 'ਧਰਮੁ' ਤਿਸ ਕੋ ਧਰਮ ਹੀ ਐਸੋ ਹੈ; ਕਿਆ ? ਐਸੀ ਹੀ ਰੀਤਿ ਹੈ ।

ਗਿਆਨ ਖੰਡ ਕਾ ਆਖਹੁ ਕਰਮੁ ॥

ਤਿਸ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਤੇ ਉਪ੍ਰੰਤ ਬੇਦ ਮੇਂ ਭੀ ਉਪਾਸਨਾਂ ਕਾਂਡ ਹੈ । ਤੈਸੇ ਹੀ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਹਿ ਕਰਿ 'ਤਿਥੈ ਸੋਹਨਿ ਪੰਚ ਪਰਵਾਣੁ' ਸੋ ਉਪਾਸਨਾ ਕਾਂਡੁ ਕਹਯੋ, ਅਬ ਗਿਆਨ ਕਾਂਡ ਪਿਛਾਰੀ ਜੈਸੇ ਬੇਦ ਮੇਂ ਕਹਯੋ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੋ ਤਿਸੀ ਰੀਤਿ ਸੋ ਕਹਤ ਹੈਂ । 'ਗਿਆਨ ਖੰਡ' ਕਹੀਏ ਗਿਆਨ ਕਾਂਡ, ਤਿਸ ਕੋ 'ਕਰਮ' ਕਹੀਏ ਜੋ ਸਮਝਿ ਹੈ, ਸੋ ਕਹਯੋ ਜਾਤ ਹੈ । ਜੋ ਗ੍ਰੰਥ ਹੋਤ ਹੈਂ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕੇ ਬਿਭਾਗ ਕਾ ਨਾਉਂ

(੧੬੯)

ਕੋਈ ਖੰਡ ਕਹਿ ਦੇਤ ਹੈ, ਖੰਡ ਨਾਮ ਡਕਰੇ ਕੋ ਹੋਤ ਹੈ, ਕੋਈ ਕਾਂਡ ਕਹਤ ਹੈ, ਕੋਈ ਸਿਕੰਧ ਕਹਿ ਦੇਤ ਹੈ। ਗਿੰਥ ਕੋ ਬਿਛੁ ਰੂਪ ਕਰਿਕੈ ਤਿਸਕੇ ਬਿਭਾਗ ਕੋ ਟਹਿਣੇ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਕਾਂਡ ਅਤ ਸਿਕੰਧ ਟਹਿਣੇ ਕੇ ਨਾਮ ਹੈਂ। ਖੰਡ ਕੋ ਅਰਥ ਐਸੇ ਜਾਨੀਏ। ਕਿੰਵਾ ਗਜਾਨ ਖੰਡ ਕੋ ਕ੍ਰਮ ਹੀ ਸੋ ਆਖਤੇ ਹੈਂ। ਕਜਾ ? ਪ੍ਰਥਮ ਕਰਮ ਕਾਂਡ, ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਕਾਂਡ ਪੀਛੈ ਗਜਾਨ ਕਾਂਡ, ਇਸੀ ਕ੍ਰਮ ਸੋ ਕਹਤ ਹੈਂ। 'ਆਖਹੁ' ਪਦੁ ਔਰ ਪਰ ਨਹੀਂ ਲਾਵਣੈ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ 'ਹਮ ਆਖਤੇ ਹੈਂ'। 'ਆਖਹੁ' ਪਰ ਕੇ ਹਕਾਰ ਕੋ ਉਕਾਰ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ, ਜੈਸੇ 'ਤੋਕਹੁ' ਪਦ ਕੋ 'ਤੋ ਕਉ' ਕਹਿ ਦੇਤ ਹੈਂ। ਬਿੰਦੇ ਕੋ ਅਭਾਵ ਹੀ ਹੈ।

ਕੇਤੇ ਪਵਣ ਪਾਣੀ ਵੈਸੰਤਰ ਕੇਤੇ ਕਾਨ ਮਹੇਸ ॥

ਜਿਨ ਕੋ ਸਰੂਪ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੁਈ ਹੈ, ਏਕ ਆਤਮੇ ਪਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਹੈ, ਤਿਨ ਕੀ ਅਵਸਥਾ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਤਿਨ ਕੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਮੇਂ 'ਕੇਤੇ ਹੀ' ਕਹੀਏ ਅਨੇਕ ਹੀ ਪਵਣ ਹੈਂ, ਅਨੇਕ ਹੀ ਪਾਣੀ ਹੈਂ, ਅਨੇਕ ਹੀ ਅਗਨਿ ਹੈਂ, ਅਨੇਕ ਹੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ-ਵਤਾਰ ਹੈਂ, ਅਨੇਕ ਹੀ ਸ਼ਿਵ ਹੈਂ।

ਕੇਤੇ ਬਰਮੇ ਘਾੜਤਿ ਘੜੀਅਹਿ ਰੂਪ ਰੰਗ ਕੇ ਵੇਸ ॥

ਅਨੇਕ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮੇ ਹੈਂ ਜਗਤ ਕੇ ਰਚਨਹਾਰੇ, ਅਨੇਕ ਹੀ ਘਾੜਤ ਘੜੀਤੀ ਹੈ। ਅਰਥ—ਕਿ ਅਨੇਕ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮੇ ਅਨੇਕ ਹੀ ਜਗਤ ਰਚਿਤ ਹੈਂ। ਰੂਪ ਅਰ ਰੰਗ ਕੇ 'ਵੇਸ' ਕਹੀਏ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਸੋ ਭੀ ਅਨੇਕ ਹੀ ਹੈਂ।

ਕੇਤੀਆ ਕਰਮ ਭਮੀ ਮੇਰ ਕੇਤੇ ਕੇਤੇ ਧੂ ਉਪਦੇਸ ॥

ਤਿਸ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪੀ ਸਮੁੰਦਰ ਕੇ ਤਰੰਗ ਜੋ ਜਗਤ ਹੈ, ਤਿਸ ਮੇਂ ਅਨੇਕ ਹੀ ਕਰਮ ਭੂਮਿਕਾ ਹੈਂ, ਜੰਬੂ ਦੀਪ ਮੇਂ ਜੋ ਭਾਰਥਖੰਡ ਹੈ ਯਾਂਕੋਂ ਨਾਮ ਕਰਮਭੂਮਿ, ਅਰੁ ਮੇਰ ਕੇਤੇ ਹੀ ਹੈਂ। 'ਕੇਤੇ ਧੂ ਉਪਦੇਸ' ਔਰ ਧੂ ਕੋ ਉਪਦੇਸ ਕਰਣਹਾਰੇ, ਕੌਣ ? ਨਾਰਦ, ਸੋ ਭੀ ਅਨੇਕ ਹੈਂ। ਕਿੰਵਾ ਧੂ ਭੀ ਅਨੇਕ ਹੈਂ, 'ਉਪ ਦੇਸ' ਕਹੀਏ ਉਪਰਲੇ ਦੇਸ ਮੇਂ ਰਹਿਨਵਾਰੇ ਧੂ ਲੋਕ ਔਰ ਲੋਕਨਿ ਤੇ ਉਪਰਿ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਧੂ ਉਪਦੇਸ ਭਯੋ। ਕਿੰਵਾ ਧੂ ਭੀ ਅਨੇਕ ਹੈਂ। 'ਉਪਦੇਸ' ਨਾਮ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਪੁਰਾਣ ਗ੍ਰੰਥਨ ਕੋ ਭੀ ਬਨਤ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ ਮੇਂ ਉਪਦੇਸ ਹੀ ਲੋਕਨਿ ਪ੍ਰਤਿ ਕਯੋ ਹੈ। ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਪੁਰਾਣ ਗ੍ਰੰਥ ਭੀ ਅਨੇਕ ਹੈਂ, ਕਿੰਵਾ 'ਉਪ ਦੇਸ' ਨਾਮ ਅਕਾਸ਼ ਕੋ ਭੀ ਕਹਤ ਹੈਂ। ਕੇਤੇ ਹੀ ਕਰਮ ਹੈਂ, ਕੇਤੀ ਹੀ ਭੂਮਿਕਾ ਹੈਂ, ਕੇਤੇ ਹੀ ਮੇਰ ਹੈਂ। ਕੈਸੇ ਮੇਰ ਹੈਂ ? ਧੂ ਹੈਂ। ਕਜਾ ? ਨਿਸਚਲ ਹੈਂ। ਧੂ ਨਾਮ ਅਚਲ ਕੋ ਭੀ ਹੈ, ਔਰ ਉਪਰਲੇ ਦੇਸ ਅਕਾਸ਼, ਸੋ ਭੀ ਅਨੇਕ ਹੈਂ। ਧੂ ਕੋ ਅਰਥ ਅਚਲ ਕੋ। ਸੁਮੇਰ ਕੇ ਸੰਗ ਪਦ ਛੇਦ ਕੋ ਅਰਥ ਭਯੋ।

ਕੇਤੇ ਇੰਦ ਚੰਦ ਸੂਰ ਕੇਤੇ ਕੇਤੇ ਮੰਡਲ ਦੇਸ ॥

ਅਨੇਕ ਹੀ ਇੰਦ੍ਰ ਹੈਂ ਅਰੁ ਅਨੇਕ ਹੀ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਹੈਂ, ਅਨੇਕ ਹੀ ਸੂਰਜ ਹੈਂ, ਕੇਤੇ

ਹੀ ਮੰਡਲ ਦੇਸ, ਨਾਮ ਦੀਪਨ ਕੇ ਦੇਸ ਕੋ। ਮੰਡਲਾਕਾਰ ਦੀਪ ਹੋਨ ਤੇ ਮੰਡਲ ਨਾਮ ਕਹਯੋ। ਕਿੰਵਾ ਦੀਪ ਅਰ ਦੇਸ ਅਨੇਕ ਹੈਂ। ਕਿੰਵਾ ਤਿਨ ਦੀਪਨ ਕੇ ਸੰਬੰਧ ਕਰਿ ਅਰਥ ਦੇਸ ਕੋ ਖੰਡਨਿ ਕੋ ਹੋਤ ਹੈ, ਅਨੇਕ ਹੀ ਖੰਡ ਹੈਂ।

ਕੇਤੇ ਸਿਧ ਬੁਧ ਨਾਥ ਕੇਤੇ ਕੇਤੇ ਦੇਵੀ ਵੇਸ ॥

ਅਨੇਕ ਹੀ ਸਿਧ ਹੈਂ; ਜਿਨ ਕੇ ਪਾਸ ਸਰਬ ਸਿਧਾਂ ਹੋਤ ਹੈਂ ਸੋ 'ਸਿਧ' ਕਹਾਵਤ ਹੈਂ। 'ਬੁਧ' ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਕੋ ਪੁਤ੍ਰ। ਕਿੰਵਾ ਬੁਧ ਨਾਮ ਕਵਿ ਕੋ, ਸੋ ਭੀ ਅਨੇਕ ਹੀ ਹੈਂ। ਨੌ ਨਾਥ ਜੋ ਗਿਨੇ ਜਾਤੇ ਹੈਂ ਐਸੇ ਅਨੇਕ ਹੀ ਨਾਥ ਹੈਂ, ਅਨੇਕ ਹੀ ਦੇਵੀਆਂ ਕੇ ਵੇਸ ਹੈਂ। 'ਵੇਸ' ਕਯਾ ? ਸਰੂਪ ਹੈਂ।

ਕੇਤੇ ਦੇਵ ਦਾਨਵ ਮੁਨਿ ਕੇਤੇ ਕੇਤੇ ਰਤਨ ਸਮੁੰਦ ॥

ਅਨੇਕ ਦੇਵਤੇ ਹੈਂ ਜੋ ਤੇਤੀਸ ਕੋਟ ਕਹਾਵਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਐਸੇ ਅਨੇਕ ਹੀ ਤੇਤੀਸ ਕੋਟਿ ਕਹਾਵਤੇ ਹੈਂ। ਅਨੇਕ ਹੀ ਦਾਨਵ ਹੈਂ। ਜੈਸੇ ਸਪਤ ਮੁਨਿ ਹੈਂ ਤੈਸੇ ਅਨੇਕ ਹੀ ਮੁਨਿ ਹੈਂ, ਅਨੇਕ ਹੀ ਰਤਨੋਂ ਕੇ ਸਮੁੰਦਰ ਹੈਂ, ਜੋ ਰਤਨਾਕਰ ਕਹਾਵਤ ਹੈਂ। ਕਿੰਵਾ ਰਤਨ ਭੀ ਅਨੇਕ ਹੈਂ, ਸਮੁੰਦਰ ਭੀ ਅਨੇਕ ਹੈਂ।

ਕੇਤੀਆ ਖਾਣੀ ਕੇਤੀਆ ਬਾਣੀ ਕੇਤੇ ਪਾਤ ਨਰਿੰਦ ॥

ਚਾਰ ਖਾਣੀ ਜੋ ਹੈਂ, ਇਨ ਜੈਸੀ ਅਨੇਕ ਖਾਣੀ ਹੈਂ। ਚਾਰ ਬਾਣੀ ਜੋ ਹੈਂ, ਇਨ ਜੈਸੀ ਅਨੇਕ ਹੀ ਬਾਣੀ ਹੈਂ। 'ਪਾਤਿ' ਕਹੀਏ ਪੰਗਤਿ, 'ਨਰਿੰਦ' = ਰਾਜਨ ਕੀ, ਸੋ ਭੀ ਅਸੰਖ ਹੀ ਹੈਂ।

ਕੇਤੀਆ ਸੁਰਤੀ ਸੇਵਕ ਕੇਤੇ ਨਾਨਕ ਅੰਤੁ ਨ ਅੰਤੁ ॥ ੩੫ ॥

'ਕੇਤੀਆ' ਅਸੰਖ ਹੀ ਸੁਤਿ ਬੇਦ ਕੀ, ਕਿੰਵਾ ਸੁਤੀ ਵਾਰੇ ਬੇਦ ਭੀ ਅਸੰਖ ਹੀ ਹੈਂ, ਜੈਸੇ ਚਾਰ ਬੇਦ ਏਸ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਮੇਂ ਗਿਨੇ ਜਾਤ ਹੈਂ, ਤੈਸੇ ਔਰ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਅਨੇਕ ਹੈਂ ਤਿਨੋਂ ਮੇਂ ਅਨੇਕ ਹੀ ਬੇਦ ਹੈਂ। ਤਿਨੋਂ ਬੇਦੋਂ ਕੇ ਸੇਵਕ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੇ ਧਾਰਨਵਾਰੇ ਐ ਸੇਵਨਵਾਰੇ ਅਨੇਕ ਹੀ ਹੈਂ। 'ਨਾਨਕ ਅੰਤੁ ਨ ਅੰਤੁ' ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਅਕਾਸ਼ ਰੂਪ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ, ਤਿਸ ਮੇਂ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਸਮ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕੀ ਰਚਨਾ ਕੋ ਜੋ ਅੰਤੁ ਲੀਓ ਚਾਹੈ 'ਨ ਅੰਤੁ', ਕਿਆ ? ਅੰਤੁ ਨਹੀਂ ਪਾਵਤ ਹੈ। ਕਿੰਵਾ ਅੰਤੁ ਲੈਨ-ਵਾਰੇ ਕੋ ਅੰਤੁ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈ। ਤਿਸ ਰਚਨਾ ਕੋ ਅੰਤੁ ਨਹੀਂ ਪਾਵਤ ਹੈ। ਜਿਨ ਗਿਆਨ-ਵਾਨੋਂ ਕੀ ਬ੍ਰਹਮ ਪਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਖੁਲ੍ਹੀ ਹੈ ਸੋ ਐਸੀ ਬਜ਼ਤਤਾ ਕੋ ਦੇਖਤ ਹੈਂ। ਇਤਯਰਥ।

'ਕੇਤੇ ਕੇਤੇ' ਪਦ ਬਾਰੰਬਾਰ ਆਵਨ ਤੇ ਉਭਯਾਬਿਤੁ ਦੀਪਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਅੰਤੁ ਲੈਨ ਵਾਰੇ ਕਾਰਨ, ਅੰਤੁ ਲੈਬੋ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਭਯੋ, ਜਾਂਤੇ ਬਿਸ਼ੇਸ਼ਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ। ਬਿਖਮ ਅਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੈ।

(੧੭੧)

ਲੱਛਣ-ਭਲੇ ਕਰਤ ਜਹਿ ਹੈ ਬੁਰਿਆਈ ।

‘ਬਿਖਮੁ’ ਤੀਸਰੇ ਭੇਦੁ ਕਹਾਈ ।

ਇਹ ਅੰਤ ਲੈਬੇ ਕੋ ਭਲੇ ਉੱਦਮ ਕੀਓ ਤਿਨ ਕੋ ਅੰਤ ਭਯੋ ਯਹ ਬੁਰਿਆਈ,
ਯਾਂਤੇ ਬਿਖਮਾਲੰਕਾਰ ।

[ਪਉੜੀ ਛਤੀਹਵੀਂ]

ਗਿਆਨ ਖੰਡ ਮਹਿ ਗਿਆਨੁ ਪਰਚੰਡੁ ॥

ਗਿਆਨ ਕਾਂਡ ਕੇ ਬਿਖੇ ਗਿਆਨ ਹੀ ਪਰਚੰਡੁ ਹੈ । ਕਯਾ ? ਬਡੋ ਤੇਜਵਾਰੋ ਹੈ ।
ਅਗਿਆਨ ਕੋ ਨਸ਼ਟ ਕਰਬੇ ਕੋ ਗਿਆਨ ਹੀ ਸੁ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ । ਫੇਰ ਕਿਸੇ ਕੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੋ
ਨਹੀਂ ਚਾਹਤ ਹੈ । ਕਰਮ ਕਰਨ ਮੇਂ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਮੇਂ ਕਰਤੱਤ ਕਰਨੋ ਰਹਤ ਹੈ । ਗਿਆਨ
ਮੇਂ ਬਾਕੀ ਔਰ ‘ਕੁਛ ਨਹੀਂ’ ।

ਤਿਥੈ ਨਾਦ ਬਿਨੋਦ ਕੋਡ ਅਨੰਦੁ ॥

ਤਿਸ ਗਿਆਨ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਮੇਂ ‘ਨਾਦ’ ਕਹੀਏ ਸ਼ਬਦ, ਜੋਗੀ ਦਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੇ
ਸੁਨਤ ਹੈਂ । ਸੋ ਗਿਆਨ ਭਏ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਕੇ ਭੀ ਸੁਨਬੇ ਮੇਂ ਆਵਤ ਹੈਂ । ਤਿਨਕੇ ਸੁਨਿਥੇ
ਕਰ ਜ ਬਿਨੋਦ ਚੋਜ ਬਿਲਾਸ ਹੋਤ ਹੈ, ਸੋ ਕੈਸੇ ਹੋਤੋ ਹੈ ? ‘ਕੋਡ’ ਕੋਡ ਹੀ ਗਿਆਨੀ
ਅਨੰਦ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈਂ । ਬਹੁਰ ਸਮੁੰਦਰ ਕੀ ਬੂੰਦ ਸਮੁੰਦਰ ਮੇਂ ਮਿਲ ਜਾਤ ਹੈ, ਨਜ਼ਾਰੀ
ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਤਿ ਹੈ, ਆਵਾਗੋਨ ਮਿਟ ਜਾਤ ਹੈ । ਇਤਯਰਬ ।

ਪੂਰਬ ਕੀ ਤੁਕ ਮੇਂ ਲਾਟਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ । ਗਿਆਨ ਪਦ ਦੇ ਬੇਰ ਆਵਨ
ਤੇ ਗਿਆਨ ਕਾਂਡ ਪ੍ਰਥਮ ਕਹਯੋ, ਦੂਸਰੇ ਗਿਆਨ ਹੀ ਪ੍ਰਚੰਡੁ ਹੈ ਯਹ ਭਾਵ ਭਿੰਨ । ਦੂਸਰੀ
ਤੁਕ ਮੇਂ ਦਕਾਰ ਤੀਨ ਬੇਰਿ ਆਵਨ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤ੍ਤਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ । ਕਿੰਵਾ ਤਕਾਰ,
ਥਕਾਰ, ਦਕਾਰ, ਨਕਾਰ ਏਕ ਹੀ ਬਰਗ ਕੇ ਹੈਂ, ਯਾਂਤੇ ਸ਼੍ਰੁਤ੍ਤਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੋਤ
ਹੈ । ਔਰ ਕਾਵਜਲਿੰਗ ਅਲੰਕਾਰ ਦੋਉ ਤੁਕਨ ਮੇਂ ਹੈ, ਪੂਰਬ ਕੀ ਤੁਕ ਮੇਂ ਗਿਆਨ ਹੀ
ਪ੍ਰਚੰਡੁ ਹੈ, ਯਹ ਤੋ ਸਮਰਥਨੀਯ, ਤਹਾਂ ਨਾਦ ਬਿਨੋਦ ਕੋਡ ਹੀ ਅਨੰਦ ਹੈਂ ਯਾ ਤੁਕ ਸੋ
ਸਮਰਥਨਿ ਕਰਯੋ, ਯਾਂਤੇ ਕਾਵਜਲਿੰਗ ਹੈ ।

ਅਬ ਈਹਾਂ ਗਿਆਨ ਕਾਂਡ ਕਹਿ ਕਰ ਭੋਗ ਪਾਵਨੋ ਬਨਤ ਹੁਤੋ, ਪ੍ਰੰਤੂ
ਜਗਜਾਸੀ ਜੋ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰੈ, ਗਿਆਨ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੇ ਹੋਤ ਕੌਨ ਜਤਨ ਕਰੀਏ ? ਸਤਿਗੁਰ
ਕਿਰਪਾਲ ਜੋ ਹੈਂ ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੋ ਲੀਏ ਹੁਏ ਬਹੁਰ ਜਤਨ ਲਖਾਵਤੇ ਹੈਂ
ਬੁਨੀਖਨਿਨ ਕੀ ਨਜਾਂਈਂ, ਜੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰੇ: ਸਤਿਨਾਮ ਕੋ ਸਿਮਰਨ ਇਹ ਜੋ
ਜਤਨ ਗਿਆਨ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੋ ਕਹਿ ਆਏ ਹੈਂ ਤਿਸ ਕੋ ਉੱਤਰ ਈਹਾਂ ਸਤਿਨਾਮ
ਕੀ ਭੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਕੋ ਜਤਨ ਕਹਤ ਹੈਂ, ਜਿਸਤੇ ਸਤਿਨਾਮ ਕੋ ਪਾਇ ਕਰਿ ਗਿਆਨਵਾਨ ਹੋਵੇ।

ਸਰਮ ਖੰਡ ਕੀ ਬਾਣੀ ਰੂਪੁ ॥

ਖੋਟੇ ਜੋ ਹੈਂ ਕਰਮ ਤਿਨ ਕੇ ਕਰਿਬੇ ਮੇਂ ਸਰਮ ਕਰਣੀ, ਕਯਾ ? ਪ੍ਰਥਮੇ ਤੋ ਲੋਕ।

(੧੭੨)

ਲਾਜ, ਜੇ ਮੈਂ ਐਸਾ ਬੋਟੋ ਕਰਮ ਕਰੋਂਗਾ ਤੋਂ ਲੋਕ ਮੁੜ ਕੇ ਧਿਕਾਰੈਂਗੇ, ਅਰੁ ਦੁਰਾ ਕਰੈਂਗੇ, ਇਸ ਬਾਤ ਕੀ ਸ਼ਰਮ ਕਰੇ; ਦੂਸਰੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੀ ਦਿਸ਼ ਤੇ ਸ਼ਰਮ ਰਾਖੈ ਜੋ ਮੇਰੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਕਜਾ ਕਹਿਯੋ ਹੈ ਅਰੁ ਮੈਂ ਕਰਨ ਕਜਾ ਲਰਾਜੋ ਹੋਂ । ਤੀਸਰੇ ਧਰਮਰਾਇ ਕੇ ਪਾਸ ਜਹਾਂ ਜਾਨੋ ਹੈ ਤਹਾਂ ਕੀ ਸ਼ਰਮ ਰਾਖੈ, ਕਜਾ ? ਕਰੇ; ਜੋ ਮੈਂ ਤਹਾਂ ਜਾਉਂਗਾ ਮੇਰੀ ਪਤਿ ਤਹਾਂ ਰਹੈ । ਇਸ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਜੈਸੀ ਲਾਯਕ ਕੋ ਹੋਇ, ਸੋ ਕੁਕਰਮ ਤੇ ਲੱਜਾ ਕਰੇ । ਜਬ ਇਸ ਕੇ ਮਨ ਮੇਂ ਸਰਬ ਓਰ ਤੇ ਲਾਜ ਹੋਇਗੀ ਤੋਂ ਕੁਕਰਮ ਕਬਹੂੰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੈਗੋ । ਜਬ ਪਾਪ ਕਰਨੋ ਤਜਾਗ ਦੇਇਗੋ, ਤਬ ਬੋਰੋ ਬਹੁਤੋਂ ਸੁਭ ਕਰਮ ਕਰਤੋ ਰਹੈਗੋ । ਐਸੇ ਲਜਜਾ ਕੋ ਧਾਰ ਕਰਿ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਮੇਂ ਪ੍ਰਵਿਰਤਜੋ ਤਬ ਇਸ ਕੀ 'ਬਾਣੀ' ਕਹੀਏ ਬਾਣਿ; 'ਬਾਣ' ਨਾਮ ਸੁਭਾਇ ਕੋ, ਸੋ ਅਤਿ ਰੂਪਵਾਨ ਭਯੋ । ਕਿੰਵਾ 'ਬਾਣਿ' ਇਸ ਕੀ ਰੂਪਵਤੀ ਭਈ, ਰੂਪਵਤੀ ਕਜਾ ? ਦਿਨ ਪ੍ਰਤਿ ਨਿਰਮਲ ਹੋਈ, ਅੰਤਹ-ਕਰਣ ਸੁਧ ਬਨਜੋ ।

ਤਿਥੈ ਘਾੜਤਿ ਘੜੀਐ ਬਹੁਤੁ ਅਨੂਪੁ ॥

ਇਸੀ ਰੀਤਿ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਕਰਮ ਕਰਣ ਮੇਂ, 'ਤਿਥੈ' ਕਹੀਏ ਤਹਾਂ 'ਘਾੜਤ' ਸੁਧਾਰਣੋ ਅੰਤਹਕਰਣ ਕੋ, 'ਬਹੁਤੁ' ਅਧਿਕ ਹੀ ਅਨੂਪ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈ । ਸੁਧ ਹੋਤ ਹੈ । ਇਤਯਰਥ । ਇਨ ਦੋਊ ਤੁਕਨ ਮੇਂ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ । ਲਾਜ ਕਰਨੀ ਕਾਰਨ, ਅੰਤਹ-ਕਰਣ ਸੁਧ ਹੋਨੋ ਕਾਰਜ, ਦੋਊ ਏਕ ਸੰਗ ਕਹਿਨ ਤੇ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ ।

ਤਾ ਕੀਆ ਗਲਾ ਕਥੀਆ ਨਾ ਜਾਹਿ ॥

ਤਿਸ ਅੰਤਹਕਰਣ ਸੁਧ ਹੋਏ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਜੋ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਤ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਤਿਸ ਕੇ ਸੁਧ ਹੋਨੇ ਕਰ ਸਰਬ ਕੁਛ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਹੋਤ ਹੈ । ਔਰ ਪਹਿਲੋ ਕਾਰਨ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਇਕ ਅੰਤਹਕਰਣ ਸੁਧ ਹੋਨੋ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਮੁਕਤਿ ਕੋ । ਯਾਂਤੇ ਤਿਸ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਕਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਤ ਹੈ ।

ਜੋ ਕੋ ਕਹੈ ਪਿਛੈ ਪਛੁਤਾਇ ॥

ਜੋ ਕੋਈ ਕਹੈ: ਮੈਂ ਸਰਬ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਕਹੋਂਗਾ, ਸੋ ਪੁਰਖ ਪੀਛੈ ਤੇ ਪਸਚਾਤਾਪ ਕਰੇਗੋ; ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਪੂਰਨ ਕਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣੀ । ਯਾਂਹੀ ਤੇ ਤਿਸ ਕੋ ਪ੍ਰਨ ਝੂਠੋ ਹੋ ਜਾਇਗੋ । ਇਤਯਰਥ ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੇਂ ਮਹਿਮਾ ਕਹਿਨਵਾਰੇ ਕਾਰਨ, ਮਹਿਮਾ ਕਹਿਨੀ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਭਯੋ, ਯਾਂਤੇ ਬਿਸ਼ੇਖੋਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ । ਔਰ ਤਿਸ ਕੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਹੀਂ ਕਥੀ ਜਾਤੀਆਂ ਇਸ ਤੁਕ ਕੇ ਅਰਥ ਕੋ ਸਮਰਥਨਿ ਕਰਜੋ ਪਿਛਲੀ ਤੁਕ ਸੇਂ, ਯਾਂਤੇ ਕਾਵਜਲਿੰਗ ਹੋਤ ਹੈ ।

ਤਿਥੈ ਘੜੀਐ ਸੁਰਤਿ ਮਤਿ ਮਨਿ ਬੁਧਿ ॥

ਤਿਸ ਸਰਮ ਕਾਂਡ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਨੇ ਕਰਿ ਸੁਰਤਿ ਚਿਤ ਮਤਿ ਅਹੰਕਾਰ ਮਨ

ਅਰ ਬੁਧਿ ਇਹ ਚਤੁਸਟੇ ਜੋ ਅੰਤਹਕਰਨ ਮੇਂ ਸੁਧਰ ਜਾਤ ਹੈਂ । ਮਲੀਨਤਾ ਜੋ ਹੈ, ਪਦਾਰਥ ਮੇਂ ਲੰਪਟ ਹੋਨੋ, ਸੋ ਮਿਟ ਜਾਤ ਹੈ ।

ਤਿਥੈ ਘੜੀਐ ਸੁਰਾ ਸਿਧਾ ਕੀ ਸੁਧਿ ॥ ੩੬ ॥

ਤਿਥੈ ਕਹੀਏ ਤਹਾਂ ਸਰਮ ਕਾਂਡ ਮੇਂ ਬਰਨੈ ਕਰਿ ਸੁਰ ਦੇਵਤਿਓਂ ਜੈਸੀ, ਸਿੱਧੋਂ ਜੈਸੀ ਪਵਿਤ੍ਰਤਾ ਅੰਤਹਕਰਣ ਮੇਂ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ । ਕਿੰਵਾ ਦੇਵਤਿਓਂ ਜੈਸੀ, ਸਿੱਧੋਂ ਜੈਸੀ 'ਸੁਧਿ' ਕਹੀਏ ਖਬਰ ਹੁਇ ਆਵਤ ਹੈ । ਜੈਸੇ ਭੂਤ ਭਵਿਖਜ ਕੀ ਸੁਧਿ ਬਤਾਵਤ ਹੈਂ, ਤੈਸੇ ਇਹ ਭੀ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ । ਕਿੰਵਾ ਸੁਰ ਸਿਧਨ ਕੀ ਸੁਧਿ ਜਾਨ ਜਾਤ ਹੈ; ਜੈਸੇ ਇਨ ਕੇ ਆਚਰਨ ਹੈਂ ਸਰਬ ਜਾਨਬੇ ਮੇਂ ਆਵਤ ਹੈਂ । ਕਿੰਵਾ ਦੇਵਤਾ ਸਿਧ ਪ੍ਰਿਥਮੇ ਸਰਮ ਖੰਡ ਕੋ ਗ੍ਰਹਨ ਕਰਿ ਆਪਨੇ ਸਰੂਪ ਲੈ ਪਹੁੰਚੇ ਸੁਧ ਹੋ ਕਰਿ । ਇਤਯਰਥ ।

ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਮੇਂ ਤਕਾਰ, ਬਕਾਰ, ਧਕਾਰ, ਨਕਾਰ ਏਕ ਹੀ ਬਰਗ ਕੇ ਹੈਂ, ਜਾਤੇ ਸ੍ਰੁਤਜਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ । ਦੂਸਰੀ ਤੁਕ ਮੇਂ ਸਕਾਰ ਤੀਨ ਬੇਰ ਆਵਨ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤਜਾਨੁਪ੍ਰਾਸ । 'ਤਿਥੈ ਘੜੀਐ' ਵਾਕਯ ਦੋਨੋਂ ਤੁਕ ਮੇਂ ਆਵਨ ਤੇ ਉਭਯਾਬ੍ਰਿਤਦੀਪਕੁ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ ।

[ਪਉੜੀ ਸੇਂਤੀਹਵੀਂ]

ਸੁਨਿਕੈ ਜੋ ਜਗਜਾਸੀ ਕਹੈ: ਸਰਮ ਖੰਡ ਤੇ ਉਪਰੰਤ ਹੀ ਗਿਆਨ ਖੰਡ ਹੈ, ਕਜਾ ਔਰ ਭੀ ਹੈ ? ਤਿਸ ਪਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ ।

ਕਰਮ ਖੰਡ ਕੀ ਬਾਂਣੀ ਜੋਰੁ ॥

'ਕਰਮ' ਨਾਮ ਫਾਰਸੀ ਮੇਂ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ । ਇਸੁ ਰੀਤਿ ਸਰਮ ਕਰ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਕੇ ਪ੍ਰਵਿਰਤਨੇ ਤੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਹੋ ਕਰਿ ਬਹੁਰ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਹੁਇ ਆਵਤ ਹੈ । ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਕਾਂਡ ਮੇਂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੀ 'ਕਰਮ' ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ ਤਿਸ ਮੇਂ ਪ੍ਰਵਿਰਤਯੋ ਜਬ, ਤਬ ਜੋ, 'ਬਾਂਣੀ' ਨਾਮ ਸੁਭਾਇ ਕੋ, ਸੋ ਅਤਿ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ । ਕਿੰਵਾ 'ਜੋਰੁ' ਨਾਮ 'ਜੋੜ' ਕੋ, ਤਬ ਸੁਭਾਇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਹੀ ਕੀ ਦਿਸ਼ਿ ਜੋੜਿਕੈ ਪ੍ਰਵਿਰਤਯੋ ।

ਤਿਥੈ ਹੋਰੁ ਨ ਕੋਈ ਹੋਰੁ ॥

ਬਹੁਰ ਤਿਸ 'ਬਾਂਣ' ਮੇਂ 'ਹੋਰੁ ਨ ਕੋਈ ਹੋਰੁ' ਔਰ ਨਹੀਂ ਕੋਈ ਹੋਰ । 'ਹੋਰੁ' ਨਾਮ ਮੋੜਨ ਕੋ, ਮੋੜਨ ਵਾਲੋ ਨਹੀਂ ਰਹਤ ਹੈ । ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੋ ਕਰਮ ਜਬ ਲੈ ਨਹੀਂ ਭਯੋ ਹੁਤੋ, ਤਬ ਲੈ ਇਸ ਕੋ ਔਰ ਦਿਸ਼ ਮੇਂ ਬਿਸ਼ਯੋਂ ਤੇ ਆਦਿ, ਤਿਨ ਮੇਂ ਜਾਤੋ ਰਹੈ ਥੋ । ਜਬ ਕਰਮ ਭਯੋ ਤਬ ਸਤਿਨਾਮ ਕੇ ਸਿਮਰਨ ਮੇਂ ਲਗਯੋ । ਸੁਭਾਇ ਕੈਸੇ ਜ਼ੋਰਾਵਰੁ ਭਯੋ ? ਤਿਸ ਕੇ ਮੋੜਨਿ ਕੋ ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧਾਦਿਕ ਜੇ ਹੈਂ, ਸੋ ਬਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਤਿ ਹੈਂ । ਇਤਯਰਥ ।

ਇਨ ਦੋਊ ਤੁਕਨ ਮੇਂ ਕਾਵਜਲਿੰਗ ਹੈ । ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਮੇਂ ਜੋ 'ਬਾਂਣੀ' ਜ਼ੋਰਾਵਰੁ ਕਹੀ ਥੀ ਤਿਸੀ ਕੋ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਯੋ, ਜੋ ਤਿਸ ਕੋ ਮੋੜਨਵਾਰੋ ਔਰ ਕੋਊ ਨਹੀਂ । ਪਿਛਲੀ ਤੁਕ ਮੇਂ ਯਮਕਾਲੰਕਾਰ ਹੈ । ਹੋਰੁ ਹੋਰੁ ਪਦ ਮੇਂ ਪਦ ਏਕ ਹੀ ਦੋ ਬੇਰ ਹੈ, ਅਰਥ

ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਭਯੋ ।

ਤਿਥੈ ਜੋਧ ਮਹਾ ਬਲ ਸੂਰ ॥

ਤਿਸ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਕਾਂਡ ਮੇਂ ਜਿਨ ਪਰ ਭਯੋ ਹੈ ਕਰਮ, ਸੋ ਜੋਧੇ ਮਹਾਂ ਬਲੀ ਹੈਂ, ਕੈਸੇ ਹੈਂ ? 'ਸੂਰ' = ਸੂਰਜ ਕੀ ਨਜ਼ਾਈਂ ਹੈਂ । ਜੈਸੇ ਅਪਨੇ ਰਿਪੁ ਅੰਧੇਰੇ ਕੋ ਸੂਰਜ ਸੁਖੈਨ ਹੀ ਦੂਰ ਕਰਤ ਹੈ, ਤੈਸੇ ਹੀ ਅਗਿਆਨ ਜੋ ਹੈ ਸੈਨਾ ਕੇ ਸਮੇਤ, ਸੰਤ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੇ ਸੁਖ ਪੂਰਬਕ ਹੀ ਹਾਨ ਕਰਿ ਦੇਤ ਹੈਂ; ਯਾਂਤੇ ਮਹਾਂ ਬਲੀ ਜੋਧੇ ਹੈਂ । ਇਤਯਰਥ ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੇਂ ਉਪਾਯ ਸੰਤ, ਉਪਾਮਾ ਸੂਰਜ, ਏਕ ਰੂਪ ਕਰ ਬਰਨੇ; ਯਾਂਤੇ ਰੂਪਕਾਲੰਕਾਰ ।

ਤਿਨ ਮਹਿ ਰਾਮੁ ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰ ॥

ਕਾਹੇ ਤੇ ਬਡੇ ਬਲੀ ਹੈਂ ? ਸੋ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਤਿਨ ਸੰਤਨ ਕੇ ਇੰਦ੍ਰੀਓਂ ਤੇ ਆਦਿ ਸਰਬ ਤਨ ਮੇਂ ਰਾਮ ਪੂਰਨ ਹੋਇ ਰਹਯੋ ਹੈ । ਜੋ ਦੇਖਤ ਹੈਂ ਨੇਤਰੋਂ ਕਰਿ ਸੋ ਸਰਬ ਰਾਮ ਕੋ ਹੀ ਰੂਪ ਦੇਖਤ ਹੈਂ, ਇਸ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਰੀਤਿ ਸੋ ਭੀ ਰਾਮ ਬਿਨਾ ਆਨ ਕੋ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਜਾਨਤ ਹੈਂ । ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਭੇਦ ਚੀਨਤ ਹੈਂ ? ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਨੇ ਰਾਮ ਜੋ ਨਾਮ ਹੈ ਯਾਂਕੋ ਅਰਥ ਪ੍ਰਪੱਕ ਕਰਯੋ ਹੈ ਮਨ ਮੇਂ; ਕਯਾ ? ਸਰਬ ਮੇਂ ਰਮਯੋ ਹੋਇ ਸੋ ਰਾਮ, ਯਾਹੀ ਤੇ ਸਰਬ ਦੇਹੋਂ ਮੇਂ ਰਾਮ ਭਰਪੂਰ ਹੈ, ਇਸੀ ਅਭਯਾਸ ਤੇ ਜੋਧੇ ਮਹਾਂ ਬਲੀ ਭਏ, ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧਾਦਿਕ ਸਰਬ ਜੀਤੇ, ਜੈਸੇ ਕਪਿ ਤੋ ਤੁਛ ਜੂਨਿ, ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਮੇਂ ਰਾਮ ਦਸਰਥ ਕੋ ਪੁੱਤ੍ਰ ਹੋਨ ਤੇ ਸੋ ਜੋਧੇ ਮਹਾਂ ਬਲੀ ਭਏ । ਰਾਮ ਪਦ ਮੇਂ ਸ਼ਲੋਕ: ਏਕ ਤੇ ਰਮਯੋ ਸਰਬ ਮੇਂ ਸੋ 'ਰਾਮ'; ਦੂਸਰੇ ਦੇਹ ਧਾਰੀ ਸੀਤਾਪਤਿ ਰਾਮ । ਜੋ ਕੋਈ ਕਹੈ ਤਿਸ ਰਾਮ ਕੇ ਸੰਗ ਤੋ ਸੀਤਾ ਰਹਿਤ ਹੁਤੀ, ਦੁਤਿਯ ਰਾਮ ਕੇ ਸੰਗ ਕੌਨ ਬਰਨਯੋ ? ਸੋਈ ਕਹਤ ਹੈਂ:—

ਤਿਥੈ ਸੀਤੋ ਸੀਤਾ ਮਹਿਮਾ ਮਾਹਿ ॥

ਜੋ ਸੰਤਨ ਮੇਂ ਰਾਮ ਭਰਪੂਰ ਹੈ, 'ਤਿਥੈ' ਤਹਾਂ, 'ਸੀਤੋ' ਸੀਤਲ, ਬਿਸ਼ਯਾਗਨਿ ਤੇ ਬਚਾਵਨਹਾਰੀ ਸੀਤਾ ਰੂਪ ਜੋ ਤਿਸ ਕੀ ਮਹਿਮਾ, ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਸੀਤੋਂ ਮੇਂ ਸੋ ਬਿਰਾਜਤੀ ਹੈ ।

ਤਾਕੇ ਰੂਪ ਨ ਕਥਨੇ ਜਾਹਿ ॥

ਰਾਮਚੰਦ ਕੇ ਸੰਗ ਜੋ ਸੀਤਾ ਤਿਸ ਕੋ ਰੂਪ ਸੁੰਦਰ ਅਧਿਕ, ਸੋ ਕਹਨ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈ । ਕਿਉਂਕਿ ਲੱਛਮੀ ਕੋ ਅਵਤਾਰ, ਤਿਸ ਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾਈ ਸਭਨ ਕੀ ਨਜੂਨ ਹੈ । ਤਿਸ ਸੀਤਾ ਜੈਸੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਔਰ ਕਿਸੇ ਮੇਂ ਨਹੀਂ । ਅਤਿ ਸੁੰਦਰ ਸਰੂਪ ਹੋਨ ਤੇ ਕਹਿਨ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈ । ਸਰਬ ਮੇਂ ਰਮਯੋ ਹੋਯੋ ਜੋ ਰਾਮ, ਤਿਸ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਰੂਪ ਕਹਿਨ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈ । ਹਜ਼ਾਰ ਮੁਖ ਵਾਰੇ ਸ਼ੇਸ਼ ਜੀ, ਤਿਨ ਤੇ ਭੀ ਸਰਬ ਨਹੀਂ ਕਹੀ ਜਾਤ ਹੈ, ਯਾਂਤੇ ਸੀਤਾ ਅਰ ਮਹਿਮਾ ਕੋ ਰੂਪ ਅਕਥਨ ਹੈ । ਇਤਯਰਥ ।

ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਮੇਂ ਰਾਮ ਪਦ ਮੇਂ ਸ਼ਲੋਕਾਲੰਕਾਰ । ਰਕਾਰ ਚਾਰ ਬੇਰ ਆਵਨ ਤੇ

ਬ੍ਰਿਤਜਾਨੁਪ੍ਰਾਸ । ਅਗਲੀ ਤੁਕਨ ਮੇਂ ਸਾਵੈਵਰੂਪਕ ਭਯੋ, ਪੂਰਬ ਕੀ ਤੁਕ ਸੋਂ ਮਿਲ ਕਰਿ ।
ਰਾਮਚੰਦੁ ਕੇ ਸੰਗ ਸੀਤਾ ਦੁਤਿਯ ਰਾਮ, ਸੋ ਮਹਿਮਾ ਉਪਮਾ ਕੋ ਔਰ ਅੰਗ ਬਰਨਨ ਤੇ
ਸਾਵੈਵ ਰੂਪਕ ਭਯੋ ।

ਅਗਾਰੀ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਕਾਂਡ ਕੋ ਫਲ ਬਤਾਵਤ ਹੈਂ:—

ਨਾ ਓਹਿ ਮਰਹਿ ਨ ਠਾਰੇ ਜਾਹਿ ॥

ਸੋਈ ਜੇ ਸੰਤ ਹੈਂ ਮਰਤੇ ਭੀ ਨਹੀਂ, ਸਚੁਖੰਡ ਮੇਂ ਜਾਨ ਲਾਗੇ ਕੋ ਹਟਕਾਰ ਭੀ
ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਤ ਹੈ । ਮਰਤੇ ਤੋਂ ਐਸੇ ਨਹੀਂ, ਜਬ ਦੇਹਿ ਕੋ ਤਜਾਗਤ ਹੈਂ ਤਬ
ਖੇਦੁ ਨਹੀਂ ਮਾਨਤ ਹੈਂ । ਜੈਸੇ ਕੋਈ ਪੁਰਾਨੇ ਕੰਬਲ ਕੋ ਗੋਰਿਕੇ ਦੁਸ਼ਾਲੇ ਪਹਿਰਤ ਹੈ, ਸੋ
ਅਤਿ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਤ ਹੈ, ਕੰਬਲ ਕੋ ਪਸਚਾਤਾਪ ਨਹੀਂ ਕਰੇ ਹੈ; ਤੈਸੇ ਸੰਤ ਅਤਿ ਅਨੰਦ ਕੋ
ਧਾਰ ਕਰਿ ਦੇਹ ਤਜਾਗਤ ਹੈਂ । ਅਗਾਰੀ ਮਹਾਂ ਮਰਾਤਬਾ ਪਾਵਨ ਕੋ ਜਾਨ ਕਰਿ ਹਟਕਾਰ
ਕੋਈ ਐਸੇ ਨਹੀਂ ਕਰਤੇ ।

ਜਿਨ ਕੈ ਰਾਮੁ ਵਸੈ ਮਨ ਮਾਹਿ ॥

ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਕੇ ਰਾਮ ਵਸਿਓ ਹੈ ਮਨ ਮੇਂ, ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕੇ ਅਗਾਰੀ ਸਭ ਦਾਸ ਹੋਏ ਰਹਤ
ਹੈਂ ਧਰਮਰਾਇ ਤੇ ਆਦਿ । ਤਿਸ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨੁ ਕੋ ਦੇਵਤਾ ਭੀ ਚਾਹਤੇ ਰਹਤ ਹੈਂ, ਹਟਕਾਰ
ਕੌਨ ਕਰਿ ਸਕੇ ? ਇਤਯਰਥ ।

ਇਨ ਵੋਊ ਤੁਕਨਿ ਮੇਂ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ । ਮਨ ਮੇਂ ਰਾਮ ਵਸਨੋ ਕਾਰਨ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ
ਹੋਨ, ਹਟਕਾਰ ਕੋ ਨ ਪਾਵਨੋ ਕਾਰਜ, ਏਕ ਸੰਗਿ ਮੇਂ ਕਹਿਨ ਤੇ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ ।

ਤਿਥੈ ਭਗਤ ਵਸਹਿ ਕੇ ਲੋਅ ॥

‘ਤਿਥੈ’ ਤਹਾਂ ਜਹਾਂ ਭਗਤ ਵਸਦੇ ਹੈਂ, ‘ਕੇ ਲੋਅ’ ਕਈ ਲੋਕ ਭਗਤਨ ਕੇ ਸੰਜੁਗਤ
ਹੈਂ, ਸੋ ਕੈਸੇ ਭਗਤ ਹੈਂ ?

ਕਰਹਿ ਅਨੰਦੁ ਸਚਾ ਮਨਿ ਸੋਇ ॥

ਅਨੇਕ ਰੀਤਿ ਕੇ ਜੋ ਅਨੰਦ ਹੈਂ ਸੋ ਕਰਤੇ ਰਹਤ ਹੈਂ । ਕਾਹੇ ਤੇ ? ‘ਸਚਾ
ਮਨਿ ਸੋਇ’ ਸੱਚਾ ਜੋ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਹੈ ਸੋ ਮਨ ਮੇਂ ਧਾਰਿ ਰਾਖਯੋ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੋ ਕਦੇ ਭੀ
ਨਹੀਂ ਤਜਾਗਤਿ ਹੈਂ; ਇਸੀ ਹੋਤ ਤੇ ਅਨੰਦ ਸਹਿਤ ਹੈਂ । ਇਤਯਰਥ ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੇਂ ਭੀ ਸਚ ਮਨ ਮੇਂ ਧਾਰਣੋ ਕਾਰਨ, ਅਨੰਦ ਹੋਨੋ ਕਾਰਜ, ਏਕ
ਸੰਗ ਮੇਂ ਕਹਨਿ ਤੇ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ ।

ਸਚ ਖੰਡਿ ਵਸੈ ਨਿਰੰਕਾਰੁ ॥

ਜੇ ਨਿਰੰਕਾਰ ਨਿਰਗੁਨ ਪਰਿ ਅਰਥ ਲਗਾਈਏ ਤੋਂ ਐਸੇ ਹੈ: ਸਚ ਹੈ, ਚਕਾਰ
ਤੇ ਅਕਾਰ ਨਿਕਸੇ ‘ਅਖੰਡ’ ਹੈ, ਕਯਾ ? ਪੂਰਨ ਹੈ ਸਰਬ ਮੇਂ, ‘ਵਸੈ’ ਕਹੀਏ ਬਜਾਪ
ਰਹਯੋ ਹੈ । ਫੇਰ ਕੈਸੇ ਹੈ ? ਨਿਰੰਕਾਰ ਹੈ, ਅਕਾਰ ਕਿਸੀ ਰੀਤਿ ਕੋ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਕਿੰਵਾ

(੧੭੬)

ਤਿਸੁ ਨਿਰੰਕਾਰ ਕੋ ਜੋ ਅਕਾਰ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਮਹਾ ਕਾਲ ਸੋ ਸਚ ਖੰਡ ਮੇਂ ਰਹਤ ਹੈ,
ਜਹਾਂ ਅਨੇਕ ਭਗਤਨਿ ਕੇ ਲੋਕ ਗਿਨੇ ਹੈਂ । ਸੋ ਕੈਸੇ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਹੈ ?

ਕਰਿ ਕਰਿ ਵੇਖੈ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲ ॥

ਸਰਬ ਜੋ ਜਗਤ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਰਚਿਕੈ ਦੇਖਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਪਰਿ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕੀ ਨਦਰਿ
ਕਰਤ ਹੈ, ਸੋ ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ । ਇਤਯਰਬ ।

ਇਨ ਤੁਕਨ ਮੇਂ ਕਾਰਕ ਦੀਪਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ ।

ਲੱਛਣ-ਕ੍ਰਮ ਤੈ ਕਿਰਿਆ ਹੋਇ ਅਨੇਕ ।

‘ਕਾਰਕ ਦੀਪਕ’ ਨਾਮ ਬਿਬੇਕ ।

ਇਹਾਂ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਸਚੁ ਖੰਡ ਮੇਂ ਬਸੇ ਹੈ, ਜਗਤ ਰਚਿਤ ਹੈ, ਬਹੁਰਿ ਦੇਖਤ
ਹੈ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਸੋਂ, ਨਿਹਾਲ ਕਰਤ ਹੈ । ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਏਕ ਅਧਾਰ ਤਿਸ ਮੇਂ
ਕਿਰਿਆ ਕਰਮ ਸੋਂ ਉਪਜੀ ਯਾਂਤੇ ਕਾਰਕ ਦੀਪਕ ।

ਤਿਥੈ ਖੰਡ ਮੰਡਲ ਵਰਭੰਡ ॥

ਤਿਸ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਕੀ ਇਤਨੀ ਕ੍ਰਿਆ, ਅਗਾਰੀ ਖੰਡ ਜੇ ਨੌ ਖੰਡ ਹੈਂ, ਮੰਡਲ
ਜੇ ਸਪਤ ਦੀਪ ਹੈਂ, ਔਹ ਸਰਬ ਜੇ ਬ੍ਰਹਮੰਡੁ ਹੈਂ ।

ਜੇ ਕੋ ਕਥੈ ਤ ਅੰਤ ਨ ਅੰਤੁ ॥

ਭਗਤਨਿ ਕੇ ਬਸਨੇ ਕੇ ਏਤੇ ਬ੍ਰਹਮੰਡੁ ਹੈਂ । ਜੇ ਕੋਈ ਤਿਸ ਕੋ ਕਹਿਨ ਲਗੇ
ਗਿਣ ਕਰਿ ਤੋ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕੋ ਅੰਤੁ ਨਹੀਂ ਆਵਤ ਹੈ । ਅੰਤ ਲੈਨਵਾਰੇ ਕੋ ਹੀ ਅੰਤ ਹੋਇ
ਜਾਤ ਹੈ । ‘ਤਾਰੇ ਗਿਨੇ ਜਾਤ ਪੈ ਨ ਤਾਰੇ ਗਿਨੇ ਜਾਤ ਹੈਂ’ । ਕਿੰਵਾ ਰਚਿ ਰਚਿ ਜੋ
ਖੰਡ ਮੰਡਲ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਦੇਖਤ ਹੈ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕੋ ਅੰਤੁ ਨਹੀਂ; ਜੋ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਕਰਤਾ
ਪੁਰਖੁ ਨੇ ਉਪਜਾਏ ਹੈਂ । ਤਿਨ ਕੋ ਜੇ ਕੋਈ ਅੰਤ ਲੀਓ ਚਾਹੈ ਤੋ ਅੰਤੁ ਨਹੀਂ ਹਾਥ
ਆਵਤ ਹੈ । ਇਤਯਰਬ ।

ਪੂਰਬ ਕੀ ਤੁਕ ਮੇਂ ਡਕਾਰ ਬਹੁਤ ਬੇਰਿ ਆਵਨ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤਜਾਨੁਪਾਸ ਅਲੰਕਾਰ
ਹੈ । ਦੂਮਰੀ ਤੁਕ ਮੇਂ: ਜੇ ਕੋਈ ਅੰਤ ਲੈਨ ਲਗੇ ਤੋ ਅੰਤੁ ਲੈਬੇ ਕੋ ਅੰਤੁ ਨਹੀਂ ਆਵਤ
ਹੈ; ‘ਜੇ’ ਅਰੁ ‘ਤੋ’ ਕਹਨ ਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾਲੰਕਾਰ । ਅਰ ਬਿਸ਼ੇਖੋਕਤਿ ਅਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੈ ।
ਬ੍ਰਹਮੰਡਨ ਕੋ ਅੰਤ ਕਾਰਜ ਲੈਨਵਾਰੇ ਕਾਰਨ ਤੇ ਨਹੀਂ ਭਯੋ । ਬਿਖਮਾਲੰਕਾਰ ਭੀ ਹੈ,
ਅੰਤ ਲੈਨ ਭਲੋ ਉੱਦਮ ਕੀਓ ਹੁਤੋ, ਤਿਨ ਕੋ ਅੰਤ ਭਯੋ, ਯਹ ਬੁਰਿਆਈ, ਯਾਂਤੇ ਬਿਖਮ ।

ਤਿਥੈ ਲੋਅ ਲੋਅ ਆਕਾਰ ॥

‘ਤਿਥੈ’ ਕਹੀਏ ਤਹਾਂ, ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਕੋ ਸਮੀਪ, ‘ਲੋਅ’ ਨਾਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੋ,
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੋ ਆਕਾਰ ਹੈਂ ਭਗਤਨਿ ਕੇ । ਕਿੰਵਾ ਲੋਕੋਂ ਲੋਕੋਂ ਕੇ ਜੋ ਆਕਾਰ
ਹੈਂ, ਕਯਾ ? ਅਨੇਕ ਬ੍ਰਹਮੰਡੋਂ ਕੇ ਆਕਾਰ ਹੈਂ ।

ਜਿਵ ਜਿਵ ਹੁਕਮੁ ਤਿਵੈ ਤਿਵ ਕਾਰ ॥

ਜੈਸਾ ਜੈਸਾ ਹੁਕਮ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਜੀ ਕੋ ਤਿਨ ਪ੍ਰਤਿ ਹੈ, ਤੈਸੇ ਤੈਸੇ ਹੀ 'ਕਾਰ' ਕਹੀਏ ਕ੍ਰਿਤ ਕਰਤ ਹੈਂ ਸਹੀ। ਕਿੰਵਾ ਸੋ ਜੋ ਭਗਤ ਹੈਂ, ਸਮੀਪੀ ਅਨੰਤ ਹੀ, ਜੈਸੇ ਜੈਸੇ ਹੁਕਮ ਪ੍ਰਭੁ ਕੋ ਤੈਸੇ ਤੈਸੇ ਹੀ ਕਾਰ ਕਰਤ ਹੈਂ। ਇਤਯਰਥ।

ਦੋਉ ਤੁਕਨ ਮੇਂ ਬੀਪਸਾਲੰਕਾਰ ਹੈ। ਕਿੰਵਾ ਹੁਕਮੁ ਕਾਰਨ ਕ੍ਰਿਤਿ ਕਰਨੀ ਕਾਰਜ ਏਕ ਸੰਗਿ ਕਹਿਨ ਤੇ ਹੇਤਾਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਵੇਖੈ ਵਿਗਸੈ ਕਰਿ ਵੀਚਾਰੁ ॥

ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਆਪਨੀ ਰਚਨਾ ਦੇਖ ਕਰਿ ਬਿਗਸਤ ਹੈ : ਜੋ ਕਯਾ ਜੀਵੈ ਹੈ ਅਰੁ ਕੇਤੇ ਹੰਕਾਰ ਹੈ ! ਇਤਯਾਦ ਦੇਖ ਕਰਿ ਬਹੁਰ ਬੀਚਾਰ ਪੂਰਬਕ ਦੁਖ ਸੁਖ ਜੀਵਨ ਕੋ ਦੇਤ ਹੈ। ਕਿੰਵਾ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੇ ਹੁਕਮ ਮੇਂ ਜੋ ਕ੍ਰਿਤ ਹੋਤੀ ਜਾਤ ਹੈ: ਆਪ ਕੋ ਇਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਅਨਿਸ਼ਟ ਹੈ, ਸੋ ਜੋ ਭਗਤ ਹੈਂ ਤਿਸ ਕੋ ਦੇਖਿਕੇ 'ਵਿਗਸੈ' = ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਤ ਹੈਂ ਅਰ ਆਛੋ ਮਾਨਤ ਹੈਂ। ਮੁੱਖ ਭਗਤਨ ਕੋ ਲਛਨ ਯਹੀ ਹੈ: ਜੋ ਕਿਛ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕਰੈ ਤਿਸ ਪਰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਰਹਿਨੋ। ਐਸੇ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਕਾਂਡ ਬਰਨਤੇ ਹੁਏ ਬਹੁਰੋ 'ਕਰਿ ਵੀਚਾਰੁ' ਕਹਾ। ਕਯਾ ? ਸਤਿ ਅਸਤਿ ਕੋ ਨਿਰਨੈ, ਯਹ ਉਤਪਤਿ ਹੋਇ ਆਵਤ ਹੈ। ਪ੍ਰਥਮੈ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਬਰਨਨ ਕਰਜੋ; ਸਰਮ ਖੰਡ ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਕਾਂਡ ਮਹਿਮਾ ਕੇ ਸੰਯੁਕਤਿ ਬਰਨਜੋ। ਪੂਰਬ ਮੁਮੋਖੀ ਕੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕੋ ਲੇ ਕਰਿ ਕਹਜੋ ਗਯਾਨ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕੋ ਮਾਰਗੁ, ਪਰੰਤ ਔਰੁ ਕਠਿਨਤਾ ਗਯਾਨ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਮੇਂ ਸੋ ਭੀ ਬਰਨਨ ਕਰਤ ਹੈਂ।

ਨਾਨਕ ਕਥਨਾ ਕਰੜਾ ਸਾਰੁ ॥ ੩੭ ॥

ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ: 'ਕਥਨਾ' ਕਯਾ ? ਕਹਨੋ ਅਹੰਬੁਹਮਾਸਮੀ ਕੋ ਕਰੜਾ ਸਾਰ ਹੈ, ਬਡੋ ਕਠੋਰ ਜੋ ਹੈ 'ਸਾਰ' ਲੋਹ, ਜੈਸੇ ਤਿਸ ਕੋ ਘੜਨੋ, ਬਿਨਾ ਤਿਸ ਕੀ ਸਾਮਿਗ੍ਰੀ ਤੇ ਕਠਨ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਘੜਜੋ ਜਾਤ ਹੈ। 'ਸਾਰ' ਪਦ ਮੇਂ ਸ਼ਲੇਖ, ਏਕ ਤੋ ਸਾਰ ਕੋ ਅਰਥ 'ਲੋਹ', ਦੂਸਰੇ 'ਸਾਰ' ਨਾਮ ਸਰਬ ਬੰਦ ਕੇ ਮਥੇ ਤੇ, ਕਿਆ ਬਿਚਾਰੇ ਤੇ, ਜੋ ਸਾਰ ਨਿਕਸਜੋ; ਕੌਨ ? ਅਹੰਬੁਹਮਾਸਮੀ, ਤਿਸ ਸਾਰ ਲੋਹੇ ਕੀ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਇਸ ਸਬਦ ਕੋ ਭੀ ਕਹਨੋ ਕਠਨ ਹੈ, ਇਸ ਕੀ ਸਾਮਿਗ੍ਰੀ ਤੇ ਬਿਨਾ ਸੋਈ ਅਗਾਰੀ ਤਿਸ ਕਹਿਨ ਕੀ ਜੋ ਸਾਮਿਗ੍ਰੀ ਹੈ ਏਕ ਪਉੜੀ ਮੇਂ ਕਹੈਂਗੇ। ਇਤਯਰਥ।

ਪੂਰਬ ਕੀ ਤੁਕ ਮੇਂ 'ਵੇਖੈ ਵਿਗਸੈ ਕਰਿ ਵੀਚਾਰੁ' ਕ੍ਰਿਯਾ ਕ੍ਰਮ ਸੋਂ ਉਪਜੀ ਜਾਂਤੇ ਕਾਰਕਦੀਪਕ। ਦੂਸਰੀ ਤੁਕ ਮੇਂ ਰੂਪਕ ਅਲੰਕਾਰ। ਕਥਨਾ ਹੀ ਕਰੜਾ ਸਾਰ ਹੈ, ਕਥਨੋ ਉਪਮੇਯ, ਕਰੜਾ ਸਾਰ ਉਪਮਾਨ, ਏਕ ਰੂਪ ਕਰਿ ਦੋਨੋਂ ਕਹੇ, ਜਾਂਤੇ ਰੂਪਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ। ਕਿੰਵਾ 'ਕਥਨੋ' ਤੋ ਉਪਮੇਯ, 'ਕਰੜਾ' ਸਾਧਾਰਨ ਧਰਮ, 'ਸਾਰ' ਉਪਮਾਨ, ਜਾਂਤੇ ਵਾਚਜਲੁਪਤੋਪਮਾਲੰਕਾਰ ਭਯੋ।

ਜਤੁ ਪਾਹਾਰਾ ਧੀਰਜੁ ਸੁਨਿਆਰੁ ॥

ਜੈਸੇ ਸੋਨੇ ਕੋ ਭੂਖਨ ਢਾਲਿਕੈ ਬਨਾਵਤ ਹੈਂ, ਤਬ ਪਹਿਰਨ ਕੇ ਜੋਗ ਹੋਤ ਹੈ, ਤਿਸੀ ਰੀਤਿ ਅਹੰਬੁਹਮਾਸਮੀ ਜੋ ਕਹਨ ਹੈ ਸੋ ਇਸੀ ਰੀਤਿ ਕਹਿਨੋ ਬਨਤ ਹੈ। ਜਤੁ ਰਾਖਨੋ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਕੇ ਨਜੀਕ ਨਹੀਂ ਜਾਨੋ, ਅਸ਼ਟ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੋ ਕਾਮ, ਸੋ ਜੀਤਨੋ, ਯਾਂਕੋ ਨਾਮ ਜਤੁ। ਇਸੁ ਰੀਤਿ ਕੇ ਜਤੁ ਤੇ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਕੇ ਗਯਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁਯੋ ਚਾਹਿਯੇ। ਪੂਰਬ ਬਸ਼ਿਸ਼ਟ ਤੇ ਆਦਿ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਗਯਾਨੀ ਬਹੁਤੇ ਹੂਏ, ਤਾਂਤੇ ਐਸੇ ਅਰਥ ਫਰਨੋ: ਆਪਨੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜੋ ਹੈ ਸੋਈ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਖਨੀ, ਦੂਸਰੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨਹਿੰ ਭਾਸੈ, ਯਹ ਭੀ ਜਤੁ ਕਹਾਵਤ ਹੈ ਗ੍ਰਿਹਸਤੁ ਮਾਰਗਿ ਕੇ। ਗਯਾਨ ਕੋ ਨੇਮੁ ਨਹੀਂ ਜੋ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਕੋ ਨਾ ਹੋਇ। ਯਾਂਤੇ ਯਹੀ ਜਤ ਹੈ, ਪਰ-ਇਸਤ੍ਰੀ ਕੋ ਤਜਾਗੇ, ਸੋ ਪਹਾਰ ਬਨੈ। ਪਹਾਰੋ ਏਨਯਾਰ ਕੀ ਦੁਕਾਨ ਕੋ ਨਾਮ। ਕਿੰਵਾ ਜਿਸ ਮੇਂ ਅਗਨਿ ਰਾਖਤ ਹੈਂ, ਤਿਸ ਕੋ ਨਾਮ। ਪਹਾਰੇਮੇਂ ਸਰਬ ਕਿਛੁ ਸਥਿਤ ਹੋਤ ਹੈ, ਯਹ ਸਮਤਾ। ਜਤੁ ਕੋ ਪਹਾਰੋ ਬਨਾਵੈ, ਧੀਰਜ ਸੁਨਿਆਰ, ਸੁਭ ਜੇ ਕਰਮ ਕਰਨ ਲਗਯੋ ਹੈ ਤਿਨ ਮੇਂ ਧੀਰਜ ਰਾਖਨੋ, ਦੁਖ ਆਵੇ ਕਿੰਵਾ ਸੁਖ ਆਵੇ ਅਪਨੇ ਜਨਮ ਸਫਲ ਕਰਨ ਮੇਂ ਲਗਯੋ ਰਹੈ, ਬਿਘਨ ਹੋਨ ਤੇ ਹਟ ਨਹੀਂ ਜਾਇ। ਕਿੰਵਾ ਬਿਕਾਰਨ ਕੋ ਜੋਰ ਆਨ ਪਰੇ ਤਿਨ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇ ਚਲੇ, ਤਹਾਂ ਧੀਰਜ ਰਾਖੇ, ਸੋਈ ਸੁਨਿਆਰੋ ਬਨੈ। ਮੈਲ ਨਿਖਾਰਨੀ ਘੜਨਿ ਆਦਿ ਤੋ ਸੁਨਾਰੋ ਹੀ ਕਰਤ ਹੈ, ਈਹਾਂ ਭੀ ਧੀਰਜ ਤੇ ਸਭ ਕਿਛੁ ਬਨਤ ਹੈ, ਬਿਕਾਰਨ ਤੇ ਬਚਨੋ, ਸੁਭ ਕਰਮ ਕਰਨ ਮੇਂ ਲਗੇ ਰਹਿਨੋ, ਯਾਂਤੇ ਧੀਰਜੁ ਕੋ ਸੁਨਿਆਰੋ ਬਨੈ।

ਅਹਰਣਿ ਮਤਿ ਵੇਦੁ ਹਥੀਆਰੁ ॥

‘ਮਤਿ’ ਜੋ ਬੁਧਿ, ਤਿਸ ਕੀ ਅਹਰਣ ਬਨੈ। ‘ਅਹਰਣਿ’ ਤਿਸ ਕੋ ਨਾਮ ਹੈ ਜਿਸ ਪਰ ਧਰਿਕੈ ਸੁਨਿਆਰੋ ਘੜਤ ਹੈਂ, ਸੋ ਨਿਸ਼ਚਲ ਹੀ ਰਹਤ ਹੈ, ਹਲਤ ਨਹੀਂ, ਤੈਸੇ ਬੁਧਿ ਕੋ ਟਿਕਾਇ ਰਾਖੇ, ਔਰ ਕਿਸੀ ਮਤਿ ਕੋ ਨਿਸਚੇ ਨਹੀਂ ਕਰੈ, ਅਹਰਣੁ ਕੋ ਭੀ ਨਿਸ਼ਚਲੁ ਧਰਮ ਹੈ, ਤੈਸੇ ਹੀ ਬੁਧਿ ਕੋ ਨਿਸ਼ਚਲ ਕਰੈ। ਤਿਸ ਅਹਰਣ ਕੇ ਉਪਰ ਹਥੋਰੇ ਲਗਤ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਤੇ ਨਹੀਂ ਹਲਤ ਹੈ, ਬੁਧਿ ਕੇ ਉਪਰ ਕਯਾ ਲਾਗਤ ਹੈ ਜਿਨ ਤੇ ਨਹੀਂ ਹਲੈ? ਸੋਈ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਵੇਦ ਹਥੀਆਰ—ਵੇਦ ਜੇ ਚਾਰਹੈਂ ਇਨ ਕੀ ਜੋ ਸ਼੍ਰੁਤੀ ਸੋਈ ਹਥੋਰੇ ਭਏ, ਕਯਾ ਬੁਧਿ ਕੇ ਹਿਲਾਵਨਵਾਰੇ ਹੈਂ। ਪ੍ਰਸ਼ਨ: ਜੇ ਵੇਦੋਂ ਨੇ ਮੁਮੋਖੀ ਕੀ ਬੁਧਿ ਕੋ ਹਿਲਾਯੋ ਤਬ ਟਿਕਾਵਨੀ ਕਿਸ ਨੇ ਹੈ, ਯਹ ਅਰਥ ਅਸੰਭਵ ਬਨਯੋ? ਉੱਤਰ:—ਬੁਧਿ ਕੋ ਬੇਦ ਹੀ ਹਿਲਾਵਤ ਹੈਂ, ਕੋਈ ਬੇਦ ਕੀ ਸ਼੍ਰੁਤਿ ਕਿਸੇ ਰੀਤਿ ਕੀ ਹੈ, ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਕਹਤ ਹੈ। ਬੇਦ ਤੋ ਭਏ ਸਾਚੇ ਤਿਨ ਬੇਦੋਂ ਕੇ ਕਹਨ ਤੇ ਕਦੇ ਕੋਈ ਮਤਿ ਕੋ ਨਿਸਚੈ ਕਰਯੋ, ਕਦੇ ਕੋਈ ਮਤਿ ਕੋ ਨਿਸਚੈ ਕਰਯੋ। ਜੇਤੇ ਮਤ ਹੈਂ, ਬਾਮ ਮਾਰਗ ਲੋ, ਸੋ ਸਰਬ ਹੀ ਬੇਦ ਕੀ ਸ਼੍ਰੁਤਿ ਕੋ ਲੇ ਕਰਿ ਕਹਤ ਹੈਂ, ਯਾਂਹੀ ਤੇ ਮੁਮੋਖੀ ਕੀ ਮਤਿ ਹਾਲ

(੧੭੬)

ਕਰਿ ਗਿਆਨ ਕੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈ। ਤਾਂਤੇ ਬੇਦ ਕੀ ਸ੍ਰੁਤਿ ਜੇ ਹੈਂ ਹਥਿਆਰ ਹਥੋਰੇ, ਤਿਨ ਕੋ ਸੁਨ ਕਰਿ ਨੈਕ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹਿਲਾਵੈ, ਅਹਰਣਿ ਕੀ ਨਜਾਈਂ ਨਿਹਚਲੁ ਰਾਖੈ ਆਤਮ ਗਿਆਨ ਕੀ ਦਿਸ਼। ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਕੀ ਸ੍ਰੁਤਿ ਹੈ ਤਿਨ ਪਰ ਹੀ ਨਿਸ਼ਚੇ ਦਿੜ ਕਰੈ। ਔਰ ਬੇਦੋਂ ਕੋ ਸੁਣਨਾ ਤੇ ਪੜ੍ਹਨਾ ਸੋ ਭੂਖਨ ਘੜਨੋ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਹਥੋਰੇ ਹੀ ਤੇ ਸੋਘੜਜੋ ਜਾਤ ਹੈ। ਹਥੋਰੇ ਸੋਂ ਬੇਦ ਕੀ ਯਹ ਸਮਤਾ।

ਭਉ ਖਲਾ ਅਗਨਿ ਤਪ ਤਾਉ ॥

ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੀ ਦਿਸ਼ ਤੇ ਭਉ ਰਾਖਨੋ, ਕਜਾ ? ਡਰ ਤੇ ਰਹਿਨੋ ਸਦੀਵ, ਡਰ ਰਾਖਨ ਤੇ ਕੁਕਰਮ ਕੋਈ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਤਿ ਹੈ, ਅਰੁ ਸੁਕਰਮਨ ਮੇਂ ਲਗਤ ਹੈ, ਤਿਸ ਡਰ ਕੋ 'ਖਲਾ' ਬਣਾਵੈ। ਲਕਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮੇਤ ਨਹੀਂ ਪਵੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਤਿਸ ਤੇ ਦੋ ਕੋ ਅਰਥ ਹੋ ਜਾਤਿ ਹੈ। ਦੋ ਖਲਾਂ ਲੁਹਾਰ ਰਾਖਤ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੋ ਬਨ ਜਾਤ ਹੈ। ਈਹਾਂ ਸੁਨਾਰ ਕੋ ਰੂਪਕ ਬਾਂਧਜੋ ਹੈ। ਸੁਨਾਰ ਕਿਤਨੇ ਏਕ ਹੀ ਖਲਾ ਰਾਖਤ ਹੈਂ, ਕਿਤਨੇ ਮੁਖ ਕੀ ਫੁਕ ਮਾਰਤ ਹੈਂ, ਯਾਂਤੇ ਖਲਾ ਏਕ ਜੋ ਹੋਤ ਹੈ ਤਾਂਕੋ ਅਰਥ। ਖਲਾ ਭੀ ਅਗਨਿ ਕੋ ਜਗਾਵਤ ਹੈ। ਡਰ ਮੇਂ ਜੋ ਪੁਰਖ ਰਹੇ ਤਿਸ ਤੇ ਸੁਕਰਮ ਤਪ ਆਦਿ ਬਧਤ ਹੈਂ, ਇਹ ਸਮਤਾ। ਔਰ ਖਲਾਂ ਕੋ ਅਰਥ ਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ, ਭਉ ਪੁਲਿੰਗ ਹੈ। ਉਪਮਾ ਉਪਮੇਯ ਭੀ ਦੋਖਿਤ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈਂ, ਯਾਂਤੇ ਏਕ ਖਲਾ ਕੋ ਅਰਥ ਮੁੱਖਜ ਹੈ। ਉਸ ਮੇਂ ਦੁਖਨ ਆਵਤ ਹੈ। 'ਅਗਨਿ ਤਪ ਤਾਉ' ਤਪ ਜੋ ਅਨੇਕ ਰੀਤਿ ਕੇ, ਤਿਨ ਕੇ ਸੰਗ ਤਪਨੋ ਯਹੀ ਅਗਨਿ ਕਰੈ। ਅਗਨਿ ਕੋ ਧਰਮ ਹੈ ਸੁਰਨ ਕੀ ਮੈਲ ਕੋ ਦੂਰ ਕਰਨਾ। ਤਿਸ ਰੀਤਿ ਕੇ ਅਨੇਕ ਤਰਹ ਕੇ ਤਪ ਇਸ ਜੀਵ ਕੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਸੋਂ ਮਿਲੇ ਹੂਏ ਕੀ ਮਲੀਨਤਾ ਕੋ ਦੂਰ ਕਰਤ ਹੈਂ, ਯਹ ਸਮਤਾ।

ਭਾਂਡਾ ਭਾਉ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਤਿਤੁ ਢਾਲਿ ॥

ਭਾਂਡਾ ਕਹੀਏ ਬਾਸਨ, ਪਾਤ੍ਰ। ਸੋ ਪਾਤ੍ਰ ਕੌਨ ? ਕੁਠਾਲੀ। ਸੋ ਭਾਉ ਕੀ ਕਰੈ, ਜਿਤਨੇ ਪੂਰਬ ਸੁਭ ਕਰਮ ਕਹੇ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੋ ਕਰਤਾ ਹੂਆ ਅਹੰਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰੈ, ਸੰਤ ਜੋ ਹੈਂ 'ਸਤਿਗੁਰ' ਤਿਨ ਸੋਂ ਨਿਮਜੋ ਰਹੈ, ਸ਼ਰਧਾ ਕੇ ਸੰਯੁਕਤਿ। ਇਸ ਭਾਉ ਕੋ ਭਾਂਡੋ ਕਰੈ। 'ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਤਿਤੁ ਢਾਲਿ' = ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਜੋ ਹੈ, ਸਤਿਗੁਰਨ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਕੋ, ਸੋ ਢਾਲੈ। ਕਜਾ ? ਧਾਰਨ ਕਰੈ। ਪ੍ਰਸ਼ਨ:—ਪ੍ਰਥਮ ਤੇ ਕਹਜੋ ਜੀਵ ਕੀ ਮੈਲ ਨਿਵਰਤ ਕਰੈ ਤਪ ਅਗਨਿ ਸੋਂ, ਫੇਰ ਕਹਜੋ ਢਾਲੈ ਗੁਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੋ, ਜਿਸ ਕੀ ਮੈਲ ਨਿਵਰਤ ਕਰਨੀ ਹੈ ਸੋਈ ਢਾਲਨੋ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੋ ਹੀ ਭੂਖਨ ਘੜਨੋ ਹੈ; ਰੂਪਕ ਮੇਂ ਢਾਲਨੋ ਅਰੁ ਨਿਖਾਰਨੋ ਮੈਲ ਕੋ ਔਰ ਔਰ ਕੋ ਕਹਜੋ ? ਇਤਿਯਾਸ਼ੰਕਾ। ਉੱਤਰ:—ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਜੋ ਉਪਦੇਸ਼, ਢਾਲਨਵਾਰੋ ਸੁਇਨੋ ਕੋ ਕੌਨ ? ਸੁਹਾਗਾ ਆਦਿ। ਜਬ ਸਤਿਗੁਰ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਹਾਗੋ ਰੂਪ ਭਾਂਡੋ ਭਾਉ ਮੇਂ ਪਾਯੋ, ਤਨ ਹੰਤਾ ਜੋ ਜੀਵ ਕੀ ਮੈਲ, ਨਾਨੱਤ੍ਰ ਜਗਤ ਕੀ ਜੋ ਸਮਝੀ ਹੁਤੀ, ਸੋਈ ਕੰਚਨ ਰੂਪ ਜੀਵ ਮੇਂ ਅਨੇਕਤਾ ਹੁਤੀ। ਜੈਸੇ ਬਹੁਤ ਰਵੇ ਸੁਇਨੋ ਕੇ

(੨੮੦)

ਹੋਤ ਹੈਂ ਸੋ ਸੁਹਾਗੇ ਸੋਂ ਅਰ ਅਗਨਿ ਸੋਂ ਢਲਿਕੈ, ਮੈਲ ਕੋ ਤਜਿਕੈ, ਏਕ ਰੂਪ ਕੰਚਨਕੋ ਡਲੋ
ਹੋ ਜਾਤ ਹੈਂ । ਤੈਸੇ ਹੀ ਤਪੁ ਅਗਨਿ ਤੇ ਸੁਹਾਗੇ ਰੂਪੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੇ ਤਨ ਹੰਤਾ ਕੀ ਨਾਨਤ੍ਰ
ਕੋ ਤਜਾਗਿ ਕੈ ਏਕ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ । ਐਸੇ ਜਾਨੀਏ ।

ਘੜੀਐ ਸਬਦੁ ਸਚੀ ਟਕਸਾਲ ॥

ਸੋ ਸੁਇਨੋ ਜਬ ਡਲੋ ਭਯੋ ਬਹੁਰ ਘੜਜੋ ਚਾਹਿਯੇ । ਸਚੀ ਟਕਸਾਲ ਕੌਨ ?
ਸਤਿਸੰਗਤਿ । ਜਹਾਂ ਸਤਿ ਅਸਤਿ ਕੋ ਨਿਰਨੋ ਹੋਤ ਰਹਤ ਹੈ । ਤਿਸ ਮੈਂ ਮਿਲਿ ਕੈ
ਨਿਰਮਲ ਭਏ ਤੇ ਅਹੰਬ੍ਰਹਮਾਸਮੀ ਬਨਨੋ, ਦ੍ਰਿੜ ਨਿਸਚੇ ਸੋਂ ਯਹ ਘੜਨੋ ਤਹਾਂ ਹੋਇ
ਜਾਤ ਹੈ । ਸਚੁ ਕੋ ਨਿਰਨੋ ਕਰਨ ਤੇ । ਸਚੀ ਟਕਸਾਲ ਸਤਿਸੰਗਤਿ ਕੋ ਨਾਮ, ਜੈਸੇ
ਪਾਤਿਸ਼ਾਹਿਨਿ ਕੀ ਟਕਸਾਲ ਮੇਂ ਖੋਟ ਸਰਬ ਨਿਕਾਲਿਕੈ ਪੈਸਾ, ਕਿੰਵਾ ਰੁਪਯਾ, ਕਿੰਵਾ
ਮੋਹਰ, ਏ ਘੜੇ ਜਾਤ ਹੈਂ । ਫੇਰ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹਿਨ ਕੋ ਨਾਮ ਤਿਸ ਪਰ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ । ਤੈਸੇ ਹੀ
ਸਤਿਸੰਗਤਿ ਮੈਂ ਮਿਲਿਕੈ ਸਤਿਗੁਰ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਮੂਜਬ ਕਹਿਨਵਾਰੋ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ । ਪੂਰਬ ਜੋ
ਕਹਿ ਆਏ ਬੇ : 'ਨਾਨਕ ਕਥਨਾ ਕਰੜਾ ਸਾਰੁ' ਸੋ ਕਹਿਨੋ ਕਠਨ ਇਸ ਰੀਤਿ ਸੋਂ ਹੈ :
ਏ ਸਰਬ ਜੋ ਕਹੇ ਹੈਂ ਇਸ ਪਾਸ ਤੇ ਬਨਿ ਆਵੈਂ ਤਬ ਕਹਨ ਮੇਂ ਆਵਤ ਹੈਂ । ਐਸੇ
ਕਰਤਜੋਂ ਹੂੰ ਜੋ ਹੋਤ ਹੈ ਸੋ ਕਹਤ ਹੈਂ ।

ਜਿਨ ਕਉ ਨਦਰਿ ਕਰਮੁ ਤਿਨ ਕਾਰ ॥

ਜਿਨ ਕਉ ਨਦਰਿ ਕਿਆ ਬ੍ਰਹਮ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਭਈ ਹੈ, ਤਿਨਕਉ ਕਰਮ ਕੀ ਕਾਰ
ਭਈ ਹੈ । ਕਿ ਸਭ ਉਪਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਹੀ ਕਰਤੇ ਹੈਂ । ਸਭ ਕਉ ਆਪਣਾ ਆਪ ਜਾਨ ਕਰਿ
ਦਯਾ ਕਰਤ ਹੈਂ ।

ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲ ॥ ੩੮ ॥

ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ : ਨਦਰੀ ਜੋ ਹੈ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ, ਤਿਸਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ
ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਕਰਿ 'ਨਿਹਾਲ' ਕਹੀਏ ਆਵਾਗੋਨ ਜੋ ਦਾਲਿਦ੍ਰ, ਤਿਸ ਤੇ ਬਚਿਕੈ ਆਤਮ
ਰੂਪੀ ਧਨ ਕੋ ਪਾਇ ਕਰ ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈਂ । ਕਿਸੇ ਵਸਤੁ ਕੀ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਰਹਤ ਹੈ ।
ਨਿਹਾਲ ਭਯੋ ਤਿਸ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ : ਪਹਿਲੇ ਤੋ ਰੰਕ ਹੋਇ, ਫੇਰਿ ਤਿਸ ਕੋ ਧਨ ਕੋ ਖਜ਼ਾਨੋ
ਹਾਥ ਆਇ ਜਾਇ, ਸੋ ਅਤਿ ਆਨੰਦ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈ । ਤੈਸੇ ਹੀ ਪੂਰਬ ਜੀਵ ਅਲਪਗਜ
ਦੁਖੀ ਹੋਤੋ, ਜਬ ਪਰਮੇਸੁਰ ਕੀ ਭਈ ਕ੍ਰਿਪਾ, ਤਬ ਸਰਬਗਜ ਆਨੰਦ ਰੂਪ ਬਨਿ ਗਯੋ,
ਯਾਂਤੇ ਨਿਹਾਲ ਹੋਇ ਗਯੋ ਹੈ । ਇਤਯਰਥ ।

ਇਸ ਪਉੜੀ ਮੇਂ ਸਾਵੈਵ ਰੂਪਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ ।

ਲੱਛਣ—ਜਹਿ ਉਪਮਾ ਉਪਮੇਯ ਜੁ ਦੋਉ ।

ਅੰਗ ਸਮੇਤ ਬਰਨਿਯੇ ਸੋਉ ।

ਸੋ 'ਸਾਵੈਵ ਰੂਪਕ' ਅਲੰਕਾਰ ।

ਗੁਨਿ ਗਨ ਭਨਹੀ ਸਰਬ ਬਿਚਾਰ ।

ਇਹਾਂ ਅਹੰਬੁਹਮਾਸਮੀ ਕਥਨੋ, ਔਰ ਘੜਨੋ ਸਰਬ ਅੰਗ ਕੇ ਸੰਦੁਕਤ ਕਹਯੋ, ਜਾਂਤੇ ਸਾਵੈਵ ਰੂਪਕ ਅਲੰਕਾਰ। ਪੂਰਬ ਉਪਮੇਯ ਆਵੈ ਪੀਛੇ ਉਪਮਾ ਹੋਇ ਐਸੇ ਰੂਪ ਹੋਇ ਤਉ ਰੂਪਕ ਹੋਤ ਹੈ। ਪੂਰਬ ਉਪਮਾਨ ਹੋਇ ਪੀਛੇ ਉਪਮੇਯ ਸੋ ਉਪਮਾਲੰਕਾਰ। ਇਤਨੋ ਭੇਦ ਵਾਚਯ ਧਰਮ ਲੁਪਤੋਪਮਾ ਕੋ ਐ ਰੂਪਕ ਕੋ ਹੋਤ ਹੈ। ਇਸ ਥੀਂ ਉਪੰਤੁ ਦੋਨੋਂ ਅਲੰਕਾਰ ਮੇਂ ਤੇ ਜਿਸ ਕੋ ਪੀਛਲੋ ਪਦ ਬਨਾਵੈ ਸੋ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈ। ਜੇ ਉਪਮਾ ਕੋ ਬੋਧੋ ਪੀਛਲੋ ਪਦ ਹੈ, ਉਪਮੇਯ ਪੂਰਬ, ਤੋ ਉਪਮਾ ਹੀ ਅਲੰਕਾਰ ਬਨੈ। ਜੋ ਪੂਰਬ ਉਪਮਾ ਹੈ, ਪੀਛਲੋ ਪਦ ਰੂਪਕ ਬਨਾਵੈ, ਤੋ ਰੂਪਕ ਬਨਤ ਹੈ। ਜੇ ਪੀਛਲੋ ਪਦ ਕੁਛ ਵੀ ਨ ਕਹੈ ਤੋ ਭੇਦ ਦੋਉਨ ਕੋ ਕਹਿ ਹੀ ਦੀਓ ਹੈ। ਪਉੜੀ ਕੀ ਪਿਛਲੀ ਤੁਕ ਮੇਂ ‘ਨਦਰੀ’ ਸਾਭਿਪ੍ਰਾਯ ਕੇ ਬਿਸ਼ੇਖਨ, ਜਾਂਤੇ ਪਰਕਰਾਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ। ਕਿੰਵਾ ਨਕਾਰ ਬਹੁਤ ਬੇਰ ਆਵਨ ਤੇ ਬ੍ਰਿਤ੍ਯਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਹੋਤ ਹੈ। ਐਸੇ ਜਾਨਿਯੈ।

ਅਬ ਅਗਾਰੀ ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਕੋ ਸਮਾਪਤਿ ਕਰਤੇ ਹੁਏ ਜਗਤ ਕੋ ਬਾਲਕ ਰੂਪ ਬਰਨਨ ਕਰਤ ਹੈਂ ਏਕ ਸ਼ਲੋਕ ਮੇਂ।

ਸਲੋਕੁ ॥ ਪਵਣੁ ਗੁਰੂ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ ਮਾਤਾ ਧਰਤ ਮਹਤੁ ॥

ਸਰਬ ਜਗਤ ਮੇਂ ਪੌਣ ਗੁਰੂ ਹੈ, ਕਯਾ ? ਸਰਬ ਤੇ ਬਡੋ ਹੈ। ਸਰਬ ਸਰੀਰ ਮੇਂ ਇੰਦ੍ਰੀਨ ਕੇ ਸਮੇਤ ਇਨ ਮੇਂ ਜੈਸੇ ਬਡੋ ਹੈ ਸੋਈ ‘ਪੰਚ ਪਰਵਾਣੁ’ ਕੀ ਪਉੜੀ ਮੇਂ ਸਿੱਧ ਕਰਿ ਆਏ ਹੈਂ, ਬੇਦ ਕੀ ਕਥਾ ਕੋ ਪ੍ਰਸੰਗ ਕਹਿ ਕਰਿ। ਔਰ ਰੀਤਿ ਸੋਭੀ ‘ਗੁਰ’ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਜੋ ਹੋਤ ਹੈ ਸੋ ਪੌਣ ਕਰਿਕੈ ਹੈ, ਤਿਸ ਸ਼ਬਦ ਕਰਿਕੈ ਹੀ ਸਰਬ ਜਗਤ ਸਿਖਯਤ ਹੈ, ਤਿਸ ਸ਼ਬਦ ਕੋ ਕਾਰਣ ਪੌਣੁ ਹੈ, ਪ੍ਰਮਾਣ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕੋ:—

ਆਖਣੁ ਸੁਨਣਾ ਪਉਣੁ ਕੀ ਬਾਣੀ ਇਹੁ ਮਨੁ ਰਤਾ ਮਾਇਆ ॥

[ਜਿਗੀ ਰਾਗੁ ਮਹਲਾ ੧-੨੭]

ਵਾਜੈ ਪਵਣੁ ਆਖੈ ਸਭ ਜਾਇ ॥

[ਧਨਾਸਰੀ ਮਃ ੧-੫]

ਇਤਯਾਦੀ ਔਰ ਸਥਾਨ ਮੇਂ ਭੀ ਕਹਯੋ ਹੈ। ਜੋ ਬੋਲਨੇ ਕੋ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਸੋ ਪੌਣ ਕਰਿਕੈ ਹੈ। ਤਿਨ ਬਚਨ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਸਭ ਕੋਈ ਸਮਝਬੇ ਮੇਂ ਆਵਤ ਹੈ, ਇਸੀ ਕਾਰਣ ਤੇ ਸਭਨਿ ਕੋ ਗੁਰੂ ਪੌਣੁ ਹੈ। ‘ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ’=ਸਰਬ ਜਗਤ ਕੋ ਪਿਤਾ, ਉਤਪਤਿ ਕਰਣੇਹਾਰਾ, ਜਲ ਹੈ। ਬੀਰਜ ਜੋ ਹੈ ਜਲ ਕਾ ਅੰਸ ਹੋਤ ਹੈ, ਤਿਸ ਬੀਰਜ ਤੇ ਹੀ ਸਰਬ ਕੀ ਉਤਪਤੀ ਹੈ। ਅਰ ਜਲ ਕੇ ਬਰਸਬੇ ਤੇ ਸਰਬ ਉਤਭੁਜਾ ਕੀ ਉਤਪਤੀ ਹੈ। ਇਸੀ ਹੋਤ ਕਰਿ ਸਰਬ ਜਗਤ ਕੋ ਪਿਤਾ ਜਲ ਹੈ। ‘ਮਾਤਾ ਧਰਤਿ ਮਹਤੁ’=ਸਰਬ ਜਗਤ ਕੀ ਮਾਤਾ ਧਰਤੀ ਹੈ। ਕੈਸੀ ਧਰਤੀ ਹੈ ? ‘ਮਹਤੁ’ ਕਹੀਏ ਬਡੀ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਜੋ ਹੋਤੀ ਹੈ ਏਕ ਤੋ ਬਾਲਿਕ ਕੋ ਉਠਾਏ ਰਾਖਤੀ ਹੈ, ਦੂਸਰੇ ਆਪਨੀ ਦੇਹ ਤੇ ਨਿਕਾਸ ਕਰ ਦੂਧ ਤਿਸ ਕੋ ਪਜਾਲਤੀ ਹੈ, ਤੀਸਰੇ ਅਵਗਯਾ ਪੁਤ੍ਰ ਕੀ ਸਹਾਰਤੀ ਹੈ; ਤਿਸੀ ਰੀਤਿ ਸੋ ਧਰਤੀ ਸਰਬ ਜਗਤ ਸੋ ਹੈ। ਏਕ ਤੋ ਆਪਨੇ ਉਪਰਉਠਾਇ ਰਾਖਯੋ ਹੈ, ਦੂਸਰੇ ਪ੍ਰਿਥੀ ਜੋ

ਆਪਨੇ ਅੰਦਰਤੇ ਅੰਨਿਆਂਦਿ ਨਿਕਾਸ ਕਰਿ ਖੁਵਾਵਤੀ ਹੈ, ਸਭਨਿ ਕੀ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਾਧਰਤੀ ਸੇ ਹੈ, ਇਸੀ ਬਿਖੇ ਤੇ ਉਤਪਤਿ ਹੋਈ ਵਸਤੁ ਸਰਬ ਖਾਤੇ ਹੈਂ । ਤੀਸਰੇ ਸਰਬ ਜਗਤ ਕੀ ਅਵਗਯਾ ਮਲ ਮੂਤ੍ਰ ਹੋਨ ਕੀ ਸੋ ਸਹਾਰਤੀ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਿਕੇ ਸਰਬ ਜਗਤ ਕੀ ਮਾਤਾ ਧਰਤੀ ਹੈ । ਬਡੀ ਕਹਿਨੇ ਕੋ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਇਹ: ਜੋ ਆਦਿ ਤੇ ਅੰਤਿ ਲੋ ਤੀਨੇ ਕਾਰਜ ਕਰਤੀ ਹੈ, ਜਨਮ ਅਰ ਮ੍ਰਿਤੁ ਲੋ ।

ਦਿਵਸੁ ਰਾਤਿ ਦੁਇ ਦਾਈ ਦਾਇਆ ਖੇਲੈ ਸਗਲ ਜਗਤੁ ॥

ਦਿਨ ਅਰੁ ਰਾਤ ਦੋਨੋਂ ਜੋ ਹੈਂ: ਇਕ ਦਾਈ ਹੈ, ਇਕ ਦਾਇਆ ਹੈ, ਦਾਈ ਕੀ ਕ੍ਰਿਤਿ ਹੈ ਬਾਲਕ ਕੋ ਲੇ ਕਰਿ ਆਪਨੀ ਗੋਦੀ ਮੇਂ ਸੁਵਾਇ ਰਾਖਤੀ ਹੈ ਅਰੁ ਸੁਖ ਦੇਤ ਹੈ । ਦਾਯਾ ਜੋ ਹੋਤਾ ਹੈ ਸੋ ਬਾਲਕ ਕੋ ਬਾਹਰਿ ਅੰਤਰ ਖੇਲਾਵਤੋ ਰਹੇ ਹੈ, ਤੈਸੇ ਹੀ ਸਰਬ ਜਗਤ ਕੋ ਦਾਯਾ ਜੋ ਦਿਨ ਹੈ, ਸੋ ਖੇਲਾਵਤੋ ਰਹਿਤ ਹੈ । ਤੈਸੇ ਹੀ ਦਿਨ ਰਾਤਿ ਕੇ ਅੰਕ ਮੇਂ ਸਰਬ ਜਗਤ, ਜੋ ਬਾਲਕ ਹੈ, ਸੋ ਖੇਲਤ ਰਹਤ ਹੈ । ਖੇਲੁ ਤਿਸ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਨਿਕੰਮੇ ਕਾਮ ਕੋ ਉਰਬਜੋ ਰਹੈ । ਜੈਸੇ ਬਾਲਿਕ ਮ੍ਰਿਤੁਕਾ ਕੇ ਹਾਥੀ, ਘੋੜੇ, ਕਿਲ੍ਹੇ, ਕੋਟ, ਬਨਾਵਤ ਰਹਤ ਹੈ, ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਤੇ ਹਾਸਲ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਹੋਤ ਹੈ; ਇਕ ਤਿਸ ਬਾਲਿਕ ਕੋ ਪਰਚਾਵਾ ਹੋਤ ਹੈ । ਤੈਸੇ ਹੀ ਸਰਬ ਜੋ ਜਗਤ ਹੈ ਪਰਵਾਰ ਕੇ ਮੋਹ ਮੇਂ ਫਸਜੋ ਰਹਤ ਹੈ । ਦਰਬ ਕਮਾਵਨ ਮੇਂ, ਸੰਚਨ ਮੇਂ ਸਰਬ ਹੀ ਉਮਰ ਬਿਤਾਵਤ ਹੈ । ਮ੍ਰਿਤੁ ਕੇ ਸਮੇਂ ਇਨ ਦੋਊ ਆਦਿ ਤੇ ਕੋਈ ਭੀ ਕਾਜ ਨਹੀਂ ਸਰਤ ਹੈ । ਜਬ ਜਮ ਗਣ ਇਸ ਕੋ ਆਨ ਗ੍ਰਾਸਤੇ ਹੈਂ ਤਬ ਸਰਬ ਹੀ ਬਜਰਬ ਹੋ ਜਾਤ ਹੈਂ । ਯਾਂਤੇ ਜਗਤ ਕੇ ਬਿਵਹਾਰ ਜੇਤੇ ਹੈਂ, ਜੈਸੇ ਬਾਲਕ ਕੋ ਪਰਚਾਵਾ ਹੋਤ ਹੈ, ਤੈਸੇ ਹੀ ਪਰਚਾਵਾ ਮਾਤ੍ਰ ਹੈਂ । ਯਾਂਤੇ ਖੇਲਨੇ ਸਰਬ ਜਗਤ ਕੋ ਕਹਜੋ । ਇਤਯਰਥ । ਇਨ ਦੋਊ ਤੁਕੋਂ ਮੈਂ ਸਾਵੈਵ ਰੂਪਕਾਲੰਕਾਰ । ਜਗਤ ਉਪਮੇਯ, ਬਾਲਕ ਉਪਮਾ, ਸਰਬਾਂਗ ਬਰਨਨ ਕਰਜੋ, ਯਾਂਤੇ ਸਾਵੈਵ ਰੂਪਕ ।

ਚੰਗਿਆਈਆ ਬੁਰਿਆਈਆ ਵਾਚੈ ਧਰਮੁ ਹਦੂਰਿ ॥

ਬਾਲਕ ਰੂਪ ਜੋ ਜਗਤ ਹੈ ਤਿਸ ਖੇਲ ਰੂਪ ਬਿਵਹਾਰ ਕੇ ਬਿਖੇ ਜੋ ਚੰਗਿਆਈਆਂ ਕਯਾ ? ਸੁਕਰਮ ਕਰੇ ਹੈਂ, ਬੁਰਿਆਈ=ਜੋ ਕੁਕਰਮ ਕਰੇ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਕੋ ਚਿਤ੍ਰ ਗੁਪਤ ਲਿਖਤੋ ਰਹਜੋ, ਜਬ ਮ੍ਰਿਤੁ ਹੋ ਕਰਿ ਧਰਮਰਾਇ ਕੇ ਹਜ਼ੂਰ ਪਹੁੰਚਜੋ ਤਿਸ ਸਮੇਂ ਕੁਕਰਮ ਸੁਕਰਮ 'ਵਾਚੈ', ਕਯਾ ? ਪਠੀਤੇ ਹੈਂ, ਇਸ ਕੋ ਸੁਣਾਇ ਕਰਿ: ਸਰਬ ਅਵਸਥਾ ਮੇਂ ਏਤੇ ਤੇਰੇ ਭਲੇ ਕਰਮ ਹੈਂ, ਏਤੇ ਬੁਰੇ ਕਰਮ ਹੈਂ; ਅਬ ਇਨ ਕੋ ਤੂੰ ਫਲੁ ਭੋਗ ।

ਕਰਮੀ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਕੇ ਨੇੜੇ ਕੇ ਦੂਰਿ ॥

ਤਿਸ ਧਰਮਰਾਇ ਕੇ ਹਦੂਰਿ ਮੇਂ ਤੇ ਜੈਸੇ ਜੈਸੇ ਜਿਸ ਕਿਸੀ ਨੇ ਕਰਮ ਕਰੇ ਹੈਂ ਤਿਸ ਕੋ ਤੈਸੇ ਤੈਸੇ ਹੀ ਫਲੁ ਭੋਗਾਈਤੇ ਹੈਂ । ਧਰਮਰਾਇ ਕੇ ਨੇੜੇ ਹੈ ਕਿੰਵਾ ਦੂਰ ਹੈ ਕਰਮ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਫਲ ਮਿਲਤ ਹੈ । ਕਿੰਵਾ ਔਰ ਅਰਥ: 'ਨੇੜੇ' ਕਹੀਏ ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਨੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰੇ ਹੈਂ ਕੁਕਰਮ ਸੁਕਰਮ । ਕਿੰਵਾ 'ਦੂਰ' ਕਹੀਏ ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਨੇ ਦੂਰ ਛਪਿਕੇ ਕਰੇ ਹੈਂ; ਸਭ

ਤਹਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈਂ; ਤਿਨ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸੁਖ ਦੁਖ ਭੋਗਾਵਤੇ ਹੈਂ। ਕਿੰਵਾ ਔਰ ਅਰਥ: 'ਨੇੜੇ' ਨਾਮ ਦੁਖ ਅਪਦਾ ਕੋ, ਲੋਕੋਂ ਕੀ ਕਹਨਾਵਤ ਹੈ, ਜੋ ਦਲਿਦ ਮੇਂ ਹੋਤ ਹੈ ਤਿਸ ਕੋ ਕਹਤ ਹੈਂ: 'ਬਡੇ ਤੰਗ ਹੈ, ਨੇੜੇ ਮੇਂ ਆਨ ਰਹਜੇ ਹੈ'। 'ਦੂਰ' ਸੁਖ ਕੋ ਅਰਥ: 'ਅਮਕੇ ਕੋ ਸੁਖ ਹੈ, ਦੂਰ ਲੋ ਬਰਤਤ ਹੈ, ਖੁਲਾਸੇ ਮੇਂ ਰਹਤ ਹੈ'। ਸੋ ਕਰਮਨਿ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਸੁਖ ਸੁਰਗ ਤੇ ਆਦਿ ਸੋ ਭੋਗਤ ਹੈ, ਨਰਕ ਤੇ ਆਦਿ ਔਰ ਦੁਖ ਕਰਮ ਅਧੀਨ ਹੋਇ ਭੋਗਤ ਹੈ।

ਜਿਨੀ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ ਗਏ ਮਸਕਤਿ ਘਾਲਿ ॥

ਪੂਰਬਲੇ ਸਰਬ ਸਲੋਕੁ ਮੇਂ ਜੋ ਰਚਨਾ ਕਹੀ ਹੈ: ਪਵਣੁ ਗੁਰੂ, ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ, ਮਾਤਾ ਧਰਤਿ, ਜਗਤ ਬਾਲਕ ਹੈ, ਤਿਨ ਮੇਂ ਕੋਈ ਚੰਗਿਆਈ ਕਰਤ ਹੈ, ਕੋਈ ਬੁਰਿਆਈ ਕਰਤ ਹੈ, ਇਸੀ ਰੀਤਿ ਸੰਸਾਰ ਚਕ੍ਰ ਮੇਂ ਜਨਮ ਮਰਨ ਧਾਰਤੇ ਹੋਯੋ ਭ੍ਰਮਤੇ ਰਹਤ ਹੈ; ਅਰ ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਨੇ ਸਤਿਨਾਮ ਕੋ ਸਿਮਰਨ ਕਰਜੇ ਹੈ ਸੋ ਸਭ ਤੇ ਉੱਤਮ, 'ਮਸਕਤਿ ਘਾਲਿ' ਕਹੀਏ ਮਿਹਨਤੁ ਕਰਿ ਕਰਿ ਗਏ ਹੈਂ, ਭਲੀ ਸਰਬ ਤੇ ਘਾਲ ਸੋ ਘਾਲ ਗਏ ਹੈਂ, ਜਿਸ ਘਾਲ ਕੇ ਘਾਲਣੇ ਤੇ ਬਹੁਰ ਕਰਤਤੁ ਕਰਣੇ ਔਰ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਰਹਤ ਹੈ। ਐਸੇ ਹੋ ਕਰਿ ਜੋ ਦਰਬਾਰ ਮੇਂ ਪਹੁੰਚੇ ਹੈਂ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕੀ ਦਸ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ:—

ਨਾਨਕ ਤੇ ਮੁਖ ਉਜਲੇ ਕੇਤੀ ਛੁਟੀ ਨਾਲਿ ॥ ੧ ॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ: ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਨੇ ਸਤਿਨਾਮ ਕੇ ਧਿਆਵਨ ਮੇਂ ਮਿਹਨਤ ਕਰੀ ਹੈ ਸੋ ਮੁਖ ਉੱਜਲੇ, ਕਯਾ ? ਨਿਰਮਲੁ ਹੈਂ, ਕੁਕਰਮ ਕੋ ਕਲੰਕ ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਕੇ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਰਬ ਜੇ ਬੰਧਨ ਹੈਂ ਸੁਭਾਸੁਭ ਕਰਮ ਕੇ, ਤਿਨ ਤੇ ਛੁਟਿ ਕਰਿ ਆਪ ਭੀ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਮੇਂ ਪਹੁੰਚੇ, ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਤੇ ਪਿਛਾਰੀ ਜਿਨ੍ਹੋਂ ਨੇ ਤਿਨ ਕੋ ਕਹਜੇ ਕਰਜੇ ਹੈ, ਕਿੰਵਾ ਸੇਵਾ ਟਹਲ ਕਰੀ ਹੈ, ਕਿੰਵਾ ਜਿਨ ਪਰਿ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਕਰੀ ਤਿਨ ਸੰਤੋਂ ਨੇ, ਸੋ ਅਨੇਕ ਹੀ ਕਰਮ ਬੰਧਨ ਤੇ ਛੁਟੇ ਹੈਂ, ਤਿਨ ਸੰਤੋਂ ਕੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਕਰ। ਇਤਯਰਥ।

ਇਸ ਤੁਕ ਮੇਂ ਪ੍ਰਸਿਧਾਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਲੱਛਣ—ਕਰੀ ਏਕ ਕੀ ਭੋਗੈ ਬਿੰਦੁ।

ਤਿਹ ਪ੍ਰਸਿਧ ਕਹਿ ਕਵਿ ਸੁਖਕੰਦ।

ਇਸ ਮੇਂ ਏਕੁ ਸਤਿਨਾਮ ਕੇ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਵਾਰੇ ਤੇ ਬਹੁਤਨਿ ਕੋ ਫਲੁ ਪ੍ਰਾਪਤਿ। ਕੇਤਨੇ ਅਸੰਖ ਹੀ ਜਿਸ ਕੇ ਸੰਗਿ ਜਮ ਫਾਸੀ ਤੇ ਛੁਟਤਿ ਹੈਂ, ਯਾਂਤੇ ਪ੍ਰਸਿਧਾਲੰਕਾਰ।

ਜੇ ਕੋਈ ਬੁਝਜੋ ਚਾਹੈ: ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਮੇਂ ਅਨੁਬੰਧ ਕੈਸੇ ਬਨਤ ਹੈਂ ? ਅਧਿਕਾਰੀ, ਬਿਸੈ, ਪ੍ਰਯੋਜਨ, ਸੰਬੰਧ ? ਉੱਤਰ:—ਸਮ ਦਮ ਸਾਧਨ ਕਰੇ ਹੂਏ, ਮਲਿਨ ਵਾਸ਼ਨਾ ਕੇ ਨਾਸ਼ ਹੋਨ ਤੇ, ਆਤਮਾ ਕੇ ਲਖਨ ਕੀ ਹੈ ਲਾਲਸਾ ਜਿਸ ਕੋ, ਸੋ ਇਸੁ ਗ੍ਰੰਥ ਮੇਂ 'ਅਧਿਕਾਰੀ' ਜਾਨਿਯੈ। ਜੀਵ ਈਸ਼ਰ ਕੀ ਏਕਤਾ ਬ੍ਰਹਮ ਮੇਂ, ਇਸ ਮੇਂ ਯਹ 'ਬਿਸੈ' ਹੈ।

(੧੮੪)

ਆਨੰਦ ਕੀ ਜੋ ਪ੍ਰਾਪਤਿ, ਸੋ ਇਸ ਮੇਂ 'ਪ੍ਰਯੋਜਨ' ਹੈ। ਪ੍ਰਤਿਪਾਦ ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਹੈ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਜ ਹੈ, ਯਹ 'ਸੰਬੰਧ' ਲਖੀਏ; ਐਸੇ ਅਨੁਬੰਧ ਬਨਤ ਹੈਂ ।

ਦੋਹਰਾ—ਟੀਕਾ ਸ੍ਰੀ ਗਰਬ ਗੰਜਨੀ ਪੂਰਨ ਭਯੋ ਰਸਾਲ ।

ਨਮਸਕਾਰ ਸਤਿਗੁਰਨ ਕੋ ਜੇ ਹੈਂ ਪਰਮ ਕ੍ਰਿਪਾਲੁ ॥੧॥

ਸੰਮਤ ਰਸ ਬਸੁ ਬਸੁ ਰਸਾ^੧ ਚੇਤ ਵਦੀ ਸੁਭ ਦੂਜ ।

ਸਸਿ ਬਾਸੁਰ ਉਤਸਾਹ ਕਿਯ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਪਦ ਪੂਜਿ ॥੨॥

ਵਾਰਤਕ:—ਗਰਬ ਗੰਜਨੀ ਕੋ ਅਰਥ: ਇਸ ਕੋ ਪਦਨ ਵਿਚਾਰਨਵਾਰੇ ਕੋ ਅਗਾਰੀ, ਜੇ ਕੋਈ ਅਰਥਨ ਕੋ ਗਰਬ^੨ ਕਰੈ ਤਿਸ ਕੋ ਗੰਜਨ^੩ ਹੋਇ ਜਾਤ ਹੈ, ਕਜਾ ਤਿਸ ਕੋ ਗਰਬ ਕੋ ਦੂਰ ਕਰ ਦੇਤ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਅਰਥ ਐਰ: ਇਸ ਕੋ ਪਢਿਕੈ ਆਪਨੇ ਗਰਬ ਕੋ ਗੰਜਨ ਕਰੈ, ਗਰੀਬੀ ਕੋ ਗਹਿ ਕਰਿ ਮੁਕਤਿ ਕੋ ਮਾਰਗ ਪਰੈ, ਯਾਂਤੇ ਇਸ ਟੀਕੇ ਕੋ ਨਾਮ 'ਗਰਬ ਗੰਜਨੀ' ਧਰਜੈ ।

ਦੋਹਰਾ—ਕਪਿਬਲ ਮਹਿਂ ਬਿਸਰਾਮ ਕਿਯ ਕਵਿ ਕੁਰਛੇਤਰ ਜਾਨ ।

ਰਚਜੋ ਗ੍ਰੰਥ ਤਹਿਂ ਬੈਠਿਕੈ ਆਤਮ ਗਜਾਨ ਸਥਾਨ ॥੧॥

ਦੋਹਰਾ—ਲਿਖਨਹਾਰ ਭੁਲੇ ਜਹਾਂ ਪਵੀਓ ਸੱਧ ਬਨਾਇ ।

ਮਾਨਸ ਭੁਲੇ ਛਿਨਕ ਮੈਂ, ਹੈ ਅਭੁਲ ਰਘੁਰਾਇ ॥੨॥

[ਕਿਸੇ ਲਿਖਾਰੀ ਵੱਲੋਂ ਸਪ ਮਹਾਤਮ]

ਇਸ ਜਪੁ ਕੋ ਜੋ ਜਨੁ ਪੜਹਿ ਫਲੁ ਤਿਸ ਕਹੈਂ ਉਚਾਰ ।

ਰਾਜਸੁ ਜਗੁ ਅਸਮੇਧ ਜਗੁ ਚਾਰ ਚਾਰ ਫਲ ਚਾਰੁ ॥੧॥

ਵਾਰੰ ਵਾਰ ਵਿਚਾਰਿਕੈ ਪਾਵੈ ਜੋ ਨਰੁ ਭੋਗੁ ।

ਤੀਨ ਤਾਪ ਤਾਂਕੇ ਮਿਟਹਿਂ ਆਧਿ ਬਜਾਧਿ ਸਭ ਰੋਗੁ ॥੨॥

ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਕੀ ਉਪਮਾ ਮੋ ਪੈ ਕਹੀ ਨ ਜਾਇ ।

ਪ੍ਰੀਤ ਲਾਇ ਜੋ ਇਸੁ ਪੜੈ ਤਿਸ ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਹਾਇ ॥੩॥

ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਹਤ ਹੈਂ ਅਪੁਨੇ ਮੁਖੋਂ ਉਚਾਰਿ ।

ਏਕ ਤੁਕ ਇਕ ਮਨ ਪੜੈ ਨਹਿ ਜਾਵੈ ਜਮ ਦੁਆਰ ॥੪॥

ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ॥

ਇਕ ਲਿਖਤੀ ਪੋਥੀ ਦੀ ਲਿਖਤ ਦਾ ਸੰਮਤ ਐਉਂ ਹੈ:—

ਸੰਮਤ ਉੱਨੀ ਸੈ ਬਰਖ ਬੀਸ ਸਾਲ ਪਰਮਾਨ ।

ਪੁਸਤਕ ਪੂਰਨ ਤਹਿਂ ਕੀਓ ਫਾਗ ਮਾਸ ਪਹਿਚਾਨ ।

— ਇਤਿ —

੧. ਸੰਮਤ ੧੮੮੬ ਯਾ ੧੮੮੯ ਬਿ: [ਰਸ=ਛੇ ਯਾ ਨੌਂ । ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਛੇ ਰਸ ਗਿਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕਾਵਜ ਦੇ ੯ ਰਸ । ਬਸੁ=ਅੱਠ । ਰਸਾ=ਪ੍ਰਿਥਵੀ, ਅੰਕ ੧ । ਇਉਂ ਦੱਸੀ ਅੰਕਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਨੂੰ ਸੰਮਤ ਕੱਢਣ ਲਈ ਉਲਟਾ ਲਈਦਾ ਹੈ ਸਸਿ ਬਾਸੁਰ=ਸੋਮਵਾਰ] । ੨. ਹੰਕਾਰ, ਮਾਨ । ੩. ਚੁਰ ਚੁਰ ਕਰਨਾ, ਨਾਸ਼ ਕਰਨਾ ।

ਮੰ
੧੧
੨
ਕਿ
੩
੪
੫
੬
੭
੮
੯
੧੦
੧੧
੧੨
੧੩
੧੪
੧੫
੧੬
੧੭
੧੮
੧੯
੨੦
੨੧
੨੨
੨੩
੨੪
੨੫
੨੬
੨੭
੨੮
੨੯
੩੦
੩੧
੩੨
੩੩
੩੪
੩੫
੩੬
੩੭
੩੮
੩੯
੪੦
੪੧
੪੨
੪੩
੪੪
੪੫
੪੬
੪੭
੪੮
੪੯
੫੦
੫੧
੫੨
੫੩
੫੪
੫੫
੫੬
੫੭
੫੮
੫੯
੬੦
੬੧
੬੨
੬੩
੬੪
੬੫
੬੬
੬੭
੬੮
੬੯
੭੦
੭੧
੭੨
੭੩
੭੪
੭੫
੭੬
੭੭
੭੮
੭੯
੮੦
੮੧
੮੨
੮੩
੮੪
੮੫
੮੬
੮੭
੮੮
੮੯
੯੦
੯੧
੯੨
੯੩
੯੪
੯੫
੯੬
੯੭
੯੮
੯੯
੧੦੦

B-5913

